

Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i društvu, (svezak 2.)

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2021**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:930260>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Zbornik radova 2. svezak

Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i društvu

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

**Periferno u hrvatskom jeziku,
kulturi i društvu**

**Peryferie w języku chorwackim,
kulturze i społeczeństwie**

Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i društvu

Peryferie w języku chorwackim, kulturze i społeczeństwie

uredili / redakcja

Robert Bońkowski, Milica Lukić, Krešimir Mićanović,
Paulina Pycia-Košćak, Sanja Zubčić

Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Śląskiego, Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilište u Osijeku, Sveučilište u Rijeci
Katowice – Zagreb – Osijek – Rijeka 2021
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2021

Recenzja
Jerzy Molas

Sadržaj / Spis treści

Uvod	9
Wstęp	13

Hrvatski standardni jezik i dijalekti / Chorwacki język standardowy i dialekty

Ivo Pranjković, Lada Badurina , Središnje i periferno u gramatici hrvatskoga jezika	19
Ana Mikić Čolić, Vesna Bjedov , Gramatička kompetencija na periferiji standardnoga jezika	31
Zrinka Jelaska , Boje na rubovima hrvatskoga jezika	46
Tatjana Pišković , Hrvatsko rječotvorje na društvenim mrežama	67
Ivan Marković , Croatian blends in the 1980s (<i>Feral's first 10 years</i>)	95
Nikola Koščak , Figure bjelina	125
Paulina Pycia-Košćak , Periferija i margina – značenja i konteksti	161
Ivančica Banković-Mandić , Dijalekti i jezični varijeteti u hrvatskom medijskom prostoru	174
Josip Lasić, Magdalena Nigoević , Tvorbeni oblici etnika otoka Brača	187

Hrvatski jezik u nastavi i prijevodu / Język chorwacki w nauczaniu i przekładzie

Liudmila Vasiljeva , Tematski rječnici kao nastavno sredstvo u p(r)oučavanju jezika	203
--	-----

Sanda Lucija Udier, Milvia Gulešić Machata , Središnje i rubno u proučavanju hrvatskoga kao inoga jezika	216
Josip Miletić , Slobodni diktat u nastavi hrvatskoga jezika u srednjim strukovnim školama	235
Ana Samardžić, Ninoslav Radaković , Semantičko-sintaktičke osobine perifernih glagola osjetilne percepcije u hrvatskom jeziku	269
Magdalena Baer , Verbo-nominalne kolokacije kao periferni pojam u hrvatskim rječnicima	287
Sybilla Daković , Chorwacki przyimek „protiv” i jego polskie ekwiwalenty tłumaczeniowe	296

Hrvatski jezik izvan granica Hrvatske / Język chorwacki poza granicami kraju

Matijas Baković , Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini – život na rubu (egzistencija i perspektive)	321
Timea Bockovac , Jezično stanje Hrvata u mađarskoj – periferno istraživačko pitanje?!	338
Mieczysław Dziekoński , Najbliższe peryferie chorwackiego języka i cywilizacji: chorwacka diaspora w Trieście	349

Hrvatski jezik i pismo kroz povijest / Chorwacki język i chorwackie pismo na przestrzeni wieków

Milica Lukić , O „vektorskom čitanju“ pismovnoga sustava Konstantina Ćirila	359
Sanja Zubčić , Glagoljaška djelatnost na zapadnoj periferiji	371
Tanja Kuštović , Jezično jedinstvo i stilska razvedenost hrvatskih protestantskih tekstova 16. stoljeća	398
Ivica Vigato , Kontaktna sinonimija u glagoljskim rukopisima zadarskoga kraja iz 17. i 18. stoljeća	411
Lidija Bakota , Zoolingvistička analiza poslovice u časopisu Hrvatskog društva za zaštitu životinja „Živobran“ na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće	422
Vice Šunjić , O hrvatskoj ikavskoj jezičnoj tradiciji u prosudbi izvandromovinske jezikoslovne kroatistike	436
Krešimir Mićanović , Hrvatski jezikoslovci i <i>bosanskohercegovački standardnojezički izraz</i>	457

**Kulturološke i sociološke teme /
Kulturoznawcze i socjologiczne konteksty peryferii**

Suzana Marjanić , Labin ili izvedba <i>Undergrounda</i> kao jedan od modusa otpora izolaciji/periferiji	485
Ivana Prijatelj Pavičić , Utjecaj interpretacija pojma periferijske umjetnosti Ljube Karamana i Miroslava Krleže na dalmatinsku povijesti umjetnosti	498
Kornelija Pinter , Lingvistički i geografski prostori u pjesništvu Delimira Rešickog	511
Rebeka Mesarić Žabčić , Žena u hrvatskoj migraciji stanovništva	531
Kazalo imena / Indeks osobowy	543
Dizajniranje periferije / Projektowanie peryferii	553

Uvod

Čast nam je i zadovoljstvo predstaviti dvosveščani zbornik koji je rezultat međunarodnog kroatističkog skupa održanog u Katowicama od 7. do 9. svibnja 2019. Skup su organizirali kroatisti s Instituta za slavenske filologije povodom 25. godišnjice postojanja hrvatske filologije na Šleskom sveučilištu u Katowicama. Sudionici su prezentirali 80 izlaganja, a sudjelovalo je stotinjak ljudi. Među njima bili su predstavnici brojnih znanstvenih institucija i sveučilišnih sredina – iz Australije (Croatian Studies Centre at Sydney's Macquarie University), Crne Gore (Fakultet za crnogorski jezik i književnost na Cetinju), Češke (Masarykova univerzita, Univerzita Karlova), Hrvatske (Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Sveučilište u Rijeci, Sveučilište u Splitu, Sveučilište u Zadru, Sveučilište u Zagrebu, Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ u Zagrebu), Irske, Mađarske (Pécsi Tudományegyetem), Njemačke (Justus-Liebig-Universität Gießen), Poljske (Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska Akademia Nauk) i Ukrajine (Львівський національний університет імені Івана Франка) i Węgiei (Pécsi Tudományegyetem). Detaljan program skupa i knjiga sažetaka nalaze se na stranicama Repozitorija Šleskog sveučilišta: <https://rebus.us.edu.pl/handle/20.500.12128/13168>. Otvaranju skupa prisustvovali su Tomislav Vidošević, veleposlanik Republike Hrvatske u Poljskoj, profesor Tomasz Pietrzykowski, prorektor za međunarodnu i domaću suradnju, Paweł Włodarczyk, počasni konzul Republike Hrvatske u Poljskoj, Ivana Fakac, predstavnica Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, Zoran Bundyk, prvi lektor hrvatskog jezika na Šleskom sveučilištu (njegovo izlaganje o počecima studija

kroatistike na Šleskom sveučilištu prezentirano je u obliku aneksa), te profesor Emil Tokarz, osnivač šleske kroatistike. Svojom prisutnošću susret su uveličali i direktori Instituta za slavenske filologije i drugih znanstvenih institucija iz Poljske i inozemstva.

Razmatrajući temu, zaključili smo da je periferija kategorija dovoljno široka da omogući sudjelovanje na skupu osobama različitih stručnih interesa. U svijetu koji je istovremeno i globaliziran i atomiziran periferije izlaze iz sjene centra koji je sve mutniji i raspršeniji, a čini se da privlače pažnju onih koji zapažaju različite oblike isključivanja, marginalizacije ili drugosti. Nastojali smo pozvati znanstvene istraživače iz različitih središta i sredina kako bi se perifernost definirala iz različitih perspektiva. Takav pluralizam iskustava, svjetonazora, načina interpretacija i perspektiva čini se jedinim pravim putem za otkrivanje prirode i biti pojava koje nas okružuju.

* * *

Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i društvu drugi je svezak zbornika koji je nastao kao rezultat susreta kroatista na međunarodnom znanstvenom skupu u Katowicama 2019. godine.

Prvo, i najopširnije poglavlje zbornika, *Hrvatski standardni jezik i dijalekti*, čine članci u kojima se *periferija* i *perifernost* pojavljuju najčešće u značenju rubnog mjesta određenih fenomena u hrvatskom standardnom jeziku i u hrvatskim regionalnim varijetetima.

U drugoj tematskoj cjelini, *Hrvatski jezik u nastavi i prijevodu*, nalaze se radovi u kojima se *periferija* i *perifernost* razmatraju iz perspektive glotodidaktike i traduktologije.

Treći dio zbornika, *Hrvatski jezik izvan granica Hrvatske*, obuhvaća tekstove u kojima su *periferija* i *perifernost* najbliže svojem primarnom zemljopisnom značenju, mjestu udaljenom od centra, koji u ovom slučaju predstavlja Hrvatska.

Dijakronijsku perspektivu istraživanja *periferije* i *perifernosti* obuhvaćaju članci u četvrtom poglavlju, *Hrvatski jezik i pismo kroz povijest*.

Posljednje poglavlje, *Kulturološke i sociološke teme*, donosi istraživanja koja odstupaju od lingvističke problematike, no u njima analizirane *periferija* i *perifernost* također se upisuju u glavnu temu projekta.

Ovom prilikom zahvaljujemo našim suradnicima čije su znanje, iskustvo, angažman i trud znatno utjecali na ovaj izdavački projekt. Za objavljivanje ovog opsežnog zbornika zaslužni su suurednici

Krešimir Mićanović, Milica Lukić i Sanja Zubčić; Jerzy Molas, recenzent zbornika, te Leszek Małczak, inicijator i koordinator cijelog projekta.

Vjerujemo da će ovaj zbornik dati doprinos humanističkim znanostima, odgovoriti na niz stručnih pitanja i pokrenuti nova istraživanja. Željeli bismo također da upozori na važnost i zaslužno mjesto hrvatskih istraživanja u međunarodnom kontekstu.

Paulina Pycia-Košćak

Robert Bońkowski

 <https://orcid.org/0000-0002-7886-7566>

 <https://orcid.org/0000-0002-8115-3222>

 <https://doi.org/10.31261/PN.4038.01>

Wstęp

Tomy *Peryferie w literaturze i kulturze chorwackiej* oraz *Peryferie w języku chorwackim, kulturze i społeczeństwie* stanowią rezultat międzynarodowej kroatystycznej konferencji naukowej, która odbyła się w dniach 7–9 maja 2019 roku i którą kroatyści Instytutu Filologii Słowiańskiej zorganizowali w związku z 25-leciem istnienia filologii chorwackiej na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Prelegenci wygłosili 80 referatów, a w całej konferencji wzięło udział około 100 osób. Byli wśród nich przedstawiciele wielu instytucji naukowych oraz ośrodków uniwersyteckich z Australii (Croatian Studies Centre at Sydney’s Macquarie University), Chorwacji (Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Sveučilište u Rijeci, Sveučilište u Splitu, Sveučilište u Zadru, Sveučilište u Zagrebu, Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ u Zagrebu), Czarnogóry (Fakultet za crnogorski jezik i književnost na Cetinju), Czech (Masarykova univerzita, Univerzita Karlova), Irlandii, Niemiec (Justus-Liebig-Universität Gießen), Polski (Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska Akademia Nauk), Ukrainy (Львівський національний університет імені Івана Франка) i Węgier (Pécsi Tudományegyetem). Szczegółowy program konferencji i streszczenia referatów znajdują się na stronie Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego pod adresem: <https://rebus.us.edu.pl/handle/20.500.12128/13168>. W inauguracji wydarzenia uczestniczył Jego Ekscelencja Ambasador Republiki Chorwacji w Rzeczypospolitej Polskiej Tomislav Vidošević, prorektor ds. współpracy międzynarodowej i krajowej profesor Tomasz Pietrzykowski, konsul honorowy Republiki Chorwacji w Rzeczypospolitej Polskiej Paweł Włodarczyk, przedstawicielka chorwackiego

Ministerstwa Nauki i Edukacji Ivana Fakac, pierwszy lektor języka chorwackiego w Uniwersytecie Śląskim Zoran Bundyk – którego wystąpienie o początkach studiów kroatystycznych na Uniwersytecie Śląskim publikujemy w formie aneksu – oraz założyciel kroatystyki profesor Emil Tokarz. Swoją obecnością zaszczytili nas Dyrektorzy instytutów slawistycznych oraz innych jednostek naukowych z Polski i z zagranicy.

Zastanawiając się nad wyborem tematu, doszliśmy do wniosku, że peryferie są wystarczająco pojemną kategorią, która pozwoli wziąć udział w konferencji osobom o zróżnicowanych zainteresowaniach naukowych. Jednocześnie w zglobalizowanym i zatimizowanym świecie peryferie wychodzą z cienia coraz bardziej rozmytego i rozproszonego centrum i zdają się przyciągać uwagę nie tylko tych, którzy dostrzegają różne formy wykluczenia, marginalizacji czy inności. Staraliśmy się zaprosić badaczy pochodzących z różnych ośrodków i środowisk tak, by z wielu perspektyw spróbować zdefiniować, czym jest peryferyjność, jak ją rozumiemy. Taki pluralizm doświadczeń, światopoglądów, wspólnot interpretacyjnych oraz perspektyw wydaje się jedyną drogą do tego, by odkrywać prawdziwą naturę otaczających nas zjawisk i przedmiotów, uchwycić ich sedno.

* * *

Tom *Peryferie w języku chorwackim, kulturze i społeczeństwie* jest drugim zbiorem artykułów, stanowiących rezultat spotkania kroatystów na międzynarodowej konferencji naukowej, która odbyła się w Katowicach w 2019 roku.

Na pierwszy i najobszerniejszy rozdział tomu, noszący tytuł *Chorwacki język standardowy i dialekty*, składają się artykuły, w których *peryferie* i *peryferyjność* występują najczęściej w odniesieniu do marginalnego miejsca określonych zjawisk językowych w chorwackim języku standardowym i w wariantach regionalnych.

W drugim rozdziale zatytułowanym *Język chorwacki w nauczaniu i przekładzie* znajdują się teksty, w których *peryferie* i *peryferyjność* są związane z glottodydaktyką języka chorwackiego i traduktologią.

Trzeci rozdział tomu, *Język chorwacki poza granicami kraju*, obejmuje opracowania, w których *peryferie* i *peryferyjność* są najbliższe swojego pierwotnego, geograficznego znaczenia, tj. odnoszą się do miejsca oddalonego od centrum, które w tym konkretnym przypadku stanowi Chorwacja.

Perspektywa diachroniczna w badaniach *peryferii* i *peryferyjności* widoczna jest w tekstach zebranych w czwartym rozdziale tomu zatytułowanym *Chorwacki język i chorwackie pismo na przestrzeni wieków*.

Ostatni rozdział, *Kulturoznawcze i socjologiczne konteksty peryferii*, prezentuje wyniki badań, które odbiegają od problematyki czysto językoznawczej, ale analizowane w nich *peryferie* i *peryferyjność* wpisują się w główny temat projektu.

Korzystając z okazji, chcielibyśmy podziękować naszym współpracownikom. Ich wiedza, doświadczenie, zaangażowanie i trud w wielkim stopniu wpłynęły na kształt tego projektu wydawniczego. Prezentowana publikacja powstała dzięki współredaktorom Krešimirowi Mićanovićowi, Milicy Lukić i Sanji Zubčić; recenzentowi tomu Jerzemu Molasowi, a także dzięki Leszkowi Małczakowi, który był inicjatorem i koordynatorem całego projektu.

Wierzymy, że ten tom pokonferencyjny wniesie istotny wkład w rozwój nauk humanistycznych, odpowie na wiele pytań i jednocześnie będzie inspiracją do nowych badań naukowych. Chcielibyśmy także, żeby zwrócił uwagę na rangę i należne miejsce badań kroatystycznych w kontekście międzynarodowym.

Paulina Pycia-Kośćak

Robert Bońkowski

 <https://orcid.org/0000-0002-7886-7566>

 <https://orcid.org/0000-0002-8115-3222>

 <https://doi.org/10.31261/PN.4038.02>

Hrvatski standardni jezik i dijalekti
Chorwacki język standardowy i dialekty

Ivo Pranjković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
ivo.pranjkovic@zg.t-com.hr

 <https://orcid.org/0000-0002-0378-3368>

Lada Badurina

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
lbadurin@ffri.hr

 <https://orcid.org/0000-0003-4588-9870>

Središnje i periferno u gramatici hrvatskoga jezika¹

Sažetak: U prilogu je riječ o središnjem i perifernom u području gramatičkoga ustrojstva hrvatskoga jezika. To se posebice odnosi na gramatičke kategorije broja, vida, padeža, imperativnosti, vremena i vrsta riječi. U vezi s kategorijom broja u središtu je suodnos između jednine i množine, a periferiju čine ostali načini izražavanja kvantitativnih relacija (broj kao vrsta riječi, zbirnost, tvarnost). U vezi s kategorijom vida središte čini opreka nesvršenost – svršenost, a periferiju *Aktivonsart*. Kod vrsta riječi središnje područje čine osnovne vrste riječi, a periferiju hibridni oblici i/ili vrste riječi (npr. glagolski pridjevi i prilozi, infinitiv, glagolske imenice, zamjenički pridjevi i prilozi i sl.). Naposljetku će biti riječi o središnjem i perifernom u fonologiji i semantici (kao perifernim područjima u odnosu na gramatiku).

Ključne riječi: središnje, periferno, broj, vid, padež, imperativnost, vrijeme, vrste riječi

Uvodno

Iako zamisao o središnjem i perifernom u jezikoslovlju nije nova,² ipak se najizrazitije povezuje s kognitivnom lingvistikom i, konkretnije,

¹ Ovaj je rad financiralo Sveučilište u Rijeci projektom uniri-human-18-13 1140.

² Usp. npr. Jakobsonovo učenje o perifernim padežima; Roman Jakobson, *O jeziku* (Zagreb: Disput, 2008), 393–449.

s teorijom prototipa. Prototipičnost se tumači kao kognitivni mehanizam prema kojemu kategorizacija ne počiva na *ili-ili* odnosu, nego se zrakasto (radijalno) širi od središta s „čistim“ primjercima prema rubnim zonama u kojima se nalaze slabiji primjerci dane kategorije. Ta je teorija primjenjiva na svim jezičnim razinama te na gramatičkim i semantičkim kategorijama (npr. *ljubičast* je u usporedbi sa *spavajući* ili *govoreći* prototipni pridjev; prototipno značenje upitnih rečenica postavljanje je pitanja (npr. *Tko je zatvorio prozor?*), ali se njima može iskazivati i zapovijed (npr. *Zašto je prozor zatvoren?* u značenju ‘otvorite prozor’); prototipni način iskazivanja imperativnosti jest imperativ (npr. *Javi se!*), ali se isto – imperativno – značenje može iskazati i pitanjem (*Kako bi bilo da mi se javiš?* ili *Bi li ti bilo teško da se javiš?*) i sl.).

Središnja je tema ovoga priloga središnje i periferno u gramatici hrvatskoga jezika. U vezi s time imamo još jednu napomenu. Naime kad je riječ o gramatici, središnjim možemo smatrati morfologiju i sintaksu. Rubna su, periferna područja fonologija i semantika. Stoga ćemo se ovdje ponajprije osvrnuti na središnje i periferno u gramatici *u užem smislu* (u morfologiji i sintaksi), a potom ćemo dometnuti još nekoliko zapažanja o središnjem i perifernom u fonologiji i semantici.

Središnje i periferno u gramatici

Kad je riječ o suodnosu između središnjih i perifernih pojavnosti u gramatičkome ustrojstvu hrvatskoga jezika, razmotrit ćemo s obzirom na to kategorije broja, glagolskoga vida, padeža, imperativnosti, vremena i vrsta riječi.

Kod kategorije broja središte čini morfološka kategorija broja (suodnos između jednine i množine, singulara i plurala). To je ujedno i najjednostavniji mogući način da se u jezik preslikaju kvantitativne relacije. Ta je kategorija primarno imenička. Jednina označuje da je riječ o jednom predmetu označenom imenicom, a množina da je riječ o više nego jednome. Ujedno je ta kategorija i u kvantitativnom smislu maksimalno neodređena, pogotovo kad je riječ o množini jer ona može obuhvaćati kvantitativni raspon od dvaju predmeta pa do neograničenoga broja predmeta.

Ta kategorija može, dakako, biti svojstvena i glagolima, ali se njome tada ne označuje količina pojavnosti koje se označuju glagolom (ne označuje se količina ni radnje ni radnji), nego također količina predmeta, posebice količina sudionika govornoga čina. Zato je kategorija

broja kod imenica obilježena kao primarno morfološka, a kod glagola kao primarno sintaktička, što znači da se njome označuju entiteti koji (izvana) ulaze u samu radnju. Drugim riječima kod glagola ta kategorija uvijek podrazumijeva dvoje. Nešto slično može se reći za tu kategoriju i kod pridjevskih riječi jer se njome ne označuje količina ni svojstva ni svojstva koja se označuju pridjevom, nego (opet) količina predmeta koje označuju imenice sintaktički kongruentne s pridjevima odnosno atributima.³

Za razliku od suodnosa između jednine i množine svojevrstnu periferiju predstavljaju u hrvatskome jeziku već pojavnosti vezane za ostatke dvojine, odnosno (pot)kategorija paukala, maline ili tzv. male množine, npr. *dva muškarca* ili *dvije žene*.⁴ Perifernost se u spojevima riječi navedenoga tipa sastoji u tome što su oblici tipa *muškarca* ili *žene* (koji su nekada funkcionirali kao akuzativi dvojine) ograničeni na dualno obilježene kvantifikatore (*dva, tri, četiri, oba*).

U odnosu na morfološku kategoriju broja periferne je naravi i izražavanje kvantitativnih odnosa riječima, tj. vrstom riječi, koju u hrvatskome jeziku također nazivamo brojem. Naime broj kao vrsta riječi pripadao bi pojavnostima u kojima se kvantitativni odnosi izražavaju leksičkomorfološki. Brojevi kao vrsta riječi označuju kvantitetu na način koji je upravo suprotan načinu izražavanja tih odnosa morfološkom kategorijom broja. Dok se naime u morfološkoj kategoriji broja susrećemo, kao što je rečeno, s maksimalnom neodređenošću kvantitativnih značenja (posebice kad je riječ o množini), broj kao vrsta riječi označuje kvantitativne odnose maksimalno određeno, precizno, npr. 9 ili 379. Takva maksimalna određenost prisutna je (inicijalno) čak i u onim brojevnim riječima kojima se (npr. sufiksalsnom tvorbom) označuje kvantitativna neodređenost, npr. *desetak* ili *stotinjak*.

Kao što se iz rečenoga vidi, izražavanja kvantitativnih odnosa morfološkom i leksičkomorfološkom kategorijom broja međusobno su komplementarna i u velikom broju slučajeva zadovoljavaju potrebe sudionika govornoga čina da odrede ili da preciziraju kvantitativne

³ Opširnije o tome usp. Ivo Pranjković, „Glagolske kategorije prema imenskima;“ u *Zagrebačka slavistička škola. Zbornik radova 2002*, ur. Stipe Botica (Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola, 2003) i Ivo Pranjković, *Gramatička značenja* (Zagreb: Matica hrvatska, 2013), 40–41.

⁴ Usp. Ivo Pranjković, „Sintaktički status kvantifikatora u tzv. maloj i velikoj množini;“ u *Tuzla. Grad na zrnu soli. Zbornik radova*, ur. Amira Turbić-Hadžagić (Tuzla: JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa Tuzlanskog kantona, 2013), 364–369 te Predrag Piper i sur., *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica* (Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, 2005), 884.

relacije o kojima izvješćuju. Međutim ipak nije uvijek tako. Ako se naime kvantifikacija odnosi na nebrojive entitete, onda se ona ne može izraziti ni morfološkom ni leksičkomorfološkom kategorijom broja, usp. *pijesak* prema **pijesci* ili **tri pijeska*. Drugim riječima stvarne imenice tipa *pijesak*, *brašno*, *šećer*, *voda* i sl. moramo kvantificirati na izrazito periferan način, tj. ni morfološki ni leksičkomorfološki, nego leksički, npr. *kilogram brašna*, *vreća pijeska* ili *litra vode*.

Ima napokon i slučajeva kad nijedan od spomenutih načina kvantifikacije ne zadovoljava komunikacijske potrebe. To se posebno odnosi na slučajeve u kojima se odnos između jednine i množine na neki način neutralizira pa to rezultira perifernim načinom izražavanja kvantitativnih odnosa koji bi se mogao nazvati jedninskom množinom ili množinskom jedninom. Pritom se ima u vidu izražavanje kvantitativnih odnosa zbirnim imenicama (*nomina collectiva*), npr. *lišće*, *telad* ili *mlačarija*. Takve su imenice u pravilu rezultat posebnog (sufiksalnoga) načina tvorbe, ali ima i onih u kojima se zbirnost izražava samo leksički, npr. *stado*, *vojska*, *družina* i sl. Ove su druge, dakako, u većoj mjeri periferne nego one u kojima se zbirnost izražava posebnim tvorbenim morfemima.⁵

I napokon na krajnjoj periferiji izražavanja kvantitativnih relacija nalazi se leksik, koji se može odnositi na prostorne dimenzije kao što su dužina, širina, dubina, visina i sl. (npr. *centimetar*, *kilometar*; *stopa*, *lakat*), na vrijeme, npr. *minuta*, *sat*, *dan*, *godina*, *stoljeće*, na težinu, npr. *gram*, *kilogram*, *tona*, na zapreminske mjere, npr. *prstohvat* (soli), *naramak* (sijena), *vreća* (brašna), *kamion* (pijeska). Naravno, svi se takvi leksemi mogu kombinirati i s drugim (središnjim ili manje perifernim) načinima kvantifikacije, najčešće s brojevima, npr. *dva centimetra*, *sedam dana*, *tri vreće brašna* itd.

Kad je riječ o kategoriji vida (aspekta), središnje svakako čini suodnos između nesvršenih i svršenih glagola, npr. *stizati* – *stići*, *čitati* – *pročitati* i sl. Kod nesvršenih glagola radnja se konceptualizira kao proces, koji je podložan sekvencionalnosti, npr. *čitati dva sata*, a kod svršenih se radnja konceptualizira kao cjelina u kojoj nema protežnosti pa nije podložna sekvencionalnosti, usp. **pročitati tri sata*. Drugim riječima nesvršenim se glagolima izražava, pa i naglašava trajanje radnje, a svršeni uopće ne uključuju trajanje, ni dugo ni kratko. Kod dvovidnih

⁵ O zbirnim imenicama i njihovu odnosu prema kategoriji broja usp. opširnije Ivo Pranjković, „Zbirne imenice i kategorija broja u hrvatskom ili srpskom jeziku,“ *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, sv. 13 (1984) i Ivo Pranjković, *Hrvatska skladnja. Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1993), 17–21.

se glagola opreka po vidu na neki način neutralizira jer se oni u jednim kontekstima mogu rabiti kao nesvršeni, npr. *Ovdje vidim puno ljudi na okupu* ili *Danas korigiram tvoj rukopis*, a u drugima kao svršeni, npr. *Ako vidim puno ljudi na okupu, zbunim se* ili *Kad korigiram rukopis, poslat ću ti ga*.

U vezi s kategorijom vida periferiju čine pojavnosti (prije svega značenja) koje su u vezi s načinima vršenja glagolske radnje, s tzv. *Aktionsartom*. Radi se o raznolikim značenjima koja mogu biti svojstvena i osnovnim glagolima, ali su najčešće rezultat prefiksacije ili, puno rjeđe, sufiksacije osnovnih glagola. Takvim tvorbenim procesima naime nastaju ingresivni glagoli, koji označuju početak radnje, npr. *propjevati*, kompletivni glagoli, kojima se označuju završni segmenti kakve radnje, npr. *dočitati*, totivni glagoli, kojima se označuje radnja u cjelini, npr. *odsvirati*, atenuativni glagoli, kojima se označuju vremenski ograničene radnje, npr. *primiriti se*, intenzivni glagoli, kojima se označuje intenziviranje kakve radnje, npr. *raspričati se*, kumulativni glagoli, kojima se označuje da se radnja odvija dio po dio, malo-pomalo, npr. *nakapati*, majoritivni glagoli, kojima se označuje da radnja jednoga vršitelja u čemu nadmašuje radnju drugoga, npr. *nadigrati*, distributivni glagoli, kojima se označuje radnja što se vrši uzastopce na više objekata, npr. *porazbijati*, deminutivni glagoli, koji označuju radnju s nižim stupnjem intenziteta nego što je uobičajeno, npr. *rezuckati*, augmentativni glagoli, koji označuju radnju s višim stupnjem intenziteta, npr. *drmusati*, semelfaktivni glagoli, koji označuju trenutne radnje, npr. *puknuti*, determinativni glagoli, koji pretpostavljaju određeni pravac radnje, npr. *voziti (u centar)*, indeterminativni glagoli, čija se radnja odvija u neodređenu pravcu ili u različitim pravcima, npr. *vozati*, rezultativni glagoli, čija radnja pretpostavlja neko postignuće, rezultat, npr. *sagraditi*, stativni glagoli, čija se radnja odvija u/na (jednom) mjestu, npr. *stajati*, relacijski glagoli, čija radnja ne pretpostavlja akciju, nego kakav (obično apstraktan) odnos među entitetima, posebno između pokretača radnje i predmeta, npr. *pripadati*, evolutivni glagoli, koji pretpostavljaju razvoj ili promjenu mjesta na kojima se radnja odvija, npr. *trčati* itd.⁶

Suodnos između središnjega i perifernoga izrazito je istaknut u području sintakse i semantike padeža, posebice kosih. Taj se suodnos najbolje uočava u metodologiji kognitivne gramatike odnosno u onim

⁶ O *Aktionsartu* usp. posebno Josip Silić, „An approach to the study of aspectuality in the Croatian literary language,“ u *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika*, sv. II, ur. Rudolf Filipović (Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, 1978), 42–70 i Josip Silić, *Dihotomije. Izabrane rasprave* (Zagreb: Disput, 2019), 395–397.

metodologijama u kojima je polazište tzv. lokalistička teorija padeža. Kad je riječ o samostalnim padežima (nominativu i vokativu), u njima je središnje posve u prvom planu, a periferija nije istaknuta. Naime nominativom se imenuje jedna od sastavnica konceptualne strukture „sa svrhom njezina isticanja u odnosu na ostale sastavnice unutar kakve gramatički kodirane relacije“, a vokativ je ponajprije „padež oslovljavajuća sugovornika radi uspostave komunikacijskoga kanala“.⁷

Kod kosih padeža središte čini temeljno, ponajprije prostorno značenje pojedinih padeža, a u pravilu vrlo raznoliku i slojevitu periferiju čine brojna druga, većinom metaforizirana značenja. Tako genitivu središte čini konceptualna shema ishodišta. Toj je shemi najbliži ablativni genitiv, npr. *osloboditi se straha*, a onda bi dalje slijedili posvojni genitiv, npr. *knjiga moje sestre*, dijelni genitiv, npr. *litra vode*, slavenski genitiv, npr. *ne tražiti plaće*, genitiv cijene, npr. *vrijedan truda*, genitiv obilja ili oskudice, npr. *nauživati se sunca* ili *gladan kruha*, vremenski genitiv, npr. *prošle godine*, subjektni genitiv, npr. *povratak ratnika*, objektni genitiv, npr. *gradnja kuće*, objasnidbeni genitiv, npr. *znak dobre volje*, i genitiv zaklinjanja, npr. *Majke mi*. Dakako periferna se značenja još više umnažaju i/ili kompliciraju kad se uzme u obzir poraba genitiva s prijedlozima.⁸

Dativu središte čini shematični koncept usmjerenosti, kojemu je najbliži dativ smjera ili tzv. negranične direktivnosti, npr. *prići prozoru*, a periferiju čine dativ namjene, npr. *posuditi knjigu kolegi*, dativ koristi ili štete, npr. *kupiti djeci sladoled* ili *oduzeti učenicima mobitele*, posvojni dativ, npr. *Majka mu je bolesna*, dativ interesa ili etički dativ, npr. *Ne gledajte mi kroz prozor*, te emfatički dativ, npr. *Duše mi!* itd.

Akuzativu središte čini koncept cilja odnosno tzv. granične direktivnosti, kojemu je blizu akuzativ izravnoga objekta, npr. *otvoriti vrata*, a periferiju bi činili vremenski akuzativ, npr. *idući tjedan*, akuzativ s infinitivom, npr. *Čini sabrati svu gospodu*, te načinski akuzativ, npr. *hodati rame uz rame*.

Lokativu središte čini koncept smještenosti kojemu su posve blizu raznoliki tipovi smještenosti kao što su smještenost u unutrašnjosti predmeta, npr. *raditi u školi*, smještenost na površini predmeta, npr. *kuća na uglu*. Periferiju čine raznolike i raznoslojne metaforizacije koncepta smještenosti, npr. *poginuti u ratu*, *živjeti u bijedi*, *uživati na*

⁷ Usp. Branimir Belaj i Goran Tanacković Faletar, *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva. Imenska sintagma i sintaksa padeža* (Zagreb: Disput, 2014), 270.

⁸ O značenjima padeža s prijedlozima ovdje uglavnom neće biti riječi osim u vezi s lokativom koji se u hrvatskome jeziku ne rabi bez prijedloga.

putovanju, imati na pameti itd. Blizu je središtu i značenje prostorne distributivnosti, npr. *stvari razbacane po podu*, a dalje su od središta metaforizirana značenja koja susrećemo u iskazima tipa *šetati po noći, biti poznat po hrabrosti* ili *postupiti po zakonu*. Lokativ s prijedlogom *o* primarno profilira punktualni kontakt među predmetima, npr. *visjeti o klinu*, a periferiju čine značenja sadržana u iskazima tipa *posjetiti o Uskrsu, putovati o svom trošku* ili *potvrda o nekažnjavanju*. Lokativu s prijedlogom *pri* središte čini blizina lokativnom orijentiru, npr. *kuća pri moru*, a periferiju značenja sadržana u iskazima tipa *obitelji pri objedu, biti pri kraju karijere* ili *izjaviti pri zdravoj pameti*.

Instrumentalu je središte koncept paralelizma (ponajprije prostornoga), a u raznim slojevima periferije nalaze se instrumental sredstva, npr. *putovati vlakom*, prostorni instrumental ili prosekutiv, npr. *šetati parkom*, vremenski instrumental, npr. *raditi nedjeljom*, tzv. pridjevni instrumental, npr. *siromašan duhom*, subjektni instrumental, npr. *ljudi obuzeti strahom*, instrumental neizravnoga objekta, npr. *baviti se trgovinom*, predikatni instrumental, npr. *proglasiti ravnateljem*. I napokon, od prijedložnih instrumentala najbliži je središnjem konceptu instrumental s prijedlogom *s*, npr. *šetati sa psom*.⁹

O odnosu između središnjega i perifernoga može se govoriti i kad je riječ o načinima izražavanja pojedinih gramatičkih značenja. To se lijepo može vidjeti na primjeru kategorije imperativnosti. U središtu bi naime te kategorije bilo izražavanje imperativnosti gramatičkim oblikom koji je za to specijaliziran, tj. imperativom (npr. *Dođite što prije*), a na periferiji bi bili ostali načini izražavanja zahtjevnosti, primjerice infinitivom (npr. *Ne gaziti travu*), futurom (npr. *Odmah ćete mu se ispričati*), konstrukcijom *da* + prezent (npr. *Da se odmah vratiš*) ili *da* + perfekt (npr. *Da si se odmah vratio*), imeničkim oblicima (npr. *Pozor!*). Na krajnjoj bi periferiji bila raznolika leksička izražavanja imperativnosti, primjerice tzv. performativnim glagolima kao što su *zahtijevati, zabranjivati, dopuštati, predlagati, preporučivati* itd.¹⁰

Nešto slično tomu može se zapaziti i na području izražavanja vremenskih značenja. Središte je izražavanja vremena vezano za vre-

⁹ O pojedinim značenjima padeža, i središnjim i perifernim, usp. opširnije u Belaj i Tanacković Faletar, *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva*, 269–509 te Josip Silić i Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 199–239.

¹⁰ O raznolikim načinima izražavanja imperativnosti usp. Ivo Pranjković i Lada Badurina, „Načini izražavanja imperativnosti,“ u *Bosanskohercegovački slavistički kongres, I. Zbornik radova (knjiga 1)*. *Lingvistika*, ur. Mirela Omerović (Sarajevo: Slavistički komitet, 2012).

menske glagolske oblike (prezent, perfekt, futur i sl.), a ostali su načini manje ili više periferni. Tako su u odnosu na izražavanje vremenskih značenja oblicima vremena periferna izražavanja tih odnosa neličnim glagolskim oblicima, tj. glagolskim priložima, npr. *Umorio se trčeći* ili *Stigao je na cilj pretrčavši dva kilometra*. Slijedila bi izražavanja vremenskih odnosa padežnim oblicima i prijedložno-padežnim izrazima, npr. *Ne rade nedjeljom, Doći će idući tjedan, Zaposlio se nakon završetka gimnazije* i sl.¹¹ Slijedili bi načini izražavanja vremenskih značenja na razini koordinacije, npr. *Sjedi i razmišlja, Sjedne pa razmisli, Sjedi, razmišlja i ništa ne sluti* i sl. Spomenut ćemo potom izražavanja vremenskih relacija subordinacijski, prije svega vremenskim rečenicama, npr. *Dok sjedi, razmišlja, Kad sjedne, razmisli, Prije nego razmisli, sjedne* i sl. I napokon na krajnjoj periferiji bilo bi leksičko izražavanje vremenskih značenja: glagolima (npr. *ljetovati, zapjevati, doraditi*), imenicama (npr. *podne, proljeće, stoljeće*), pridjevima (npr. *jutarnji, tjedni, godišnji*), priložima (npr. *rano, redovito, mjesečno*), prijedlozima (npr. *prije, poslije, tijekom*), veznicima (npr. *dok, prije nego što, dokle god*), česticama (npr. *Tek je sedam sati prema Već je sedam sati*) itd.¹²

Kad se promatra odnos središnjega i perifernoga u području vrsta riječi, najprije valja utvrditi da su središnje vrste svakako imenice i glagoli, kojima je svojstven i najveći broj gramatičkih kategorija oblika: rod, broj, padež, lice, vid, vrijeme, način, (ne)prijelaznost. Pritom je važno napomenuti da se kategorije koje su svojstvene i imenicama i glagolima različito reflektiraju na te vrste. To posebno vrijedi za kategoriju broja koja je kod imenica, kao što je već spomenuto, morfološka kategorija u užem smislu jer se odnosi na ono što imenice znače, a kod glagola je to sintaktička kategorija jer se ona ne odnosi na ono što glagoli znače, nego se njome gramatikalizira useljavanje predmetnosti (supstancijalnosti) u procesualnost označenu glagolima. Pridjevi su u odnosu na ime-

¹¹ Opširnije o tome usp. Ivo Pranjković, „Izražavanje vremenskih odnosa padežnim oblicima i prijedložno-padežnim izrazima,“ u *Vrijeme u jeziku / Nulti stupanj pisma. Zbornik radova 41. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Tatjana Pišković i Tvrтко Vuković (Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2013).

¹² Opširnije o različitim načinima izražavanja vremenskih odnosa usp. Ivo Pranjković, „Izražavanje vremenskih odnosa u hrvatskome jeziku,“ u *Zagrebačka slavistička škola. Zbornik radova, II. Radovi s međunarodnog slavističkog kongresa u Ljubljani*, ur. Stipe Botica (Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola, 2003) i Pranjković, *Gramatička značenja*, 76–90 te Lada Badurina, „Vremenski odnosi na razini složene rečenice i teksta,“ u *Vrijeme u jeziku / Nulti stupanj pisma. Zbornik radova 41. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Tatjana Pišković i Tvrтко Vuković (Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2013).

nice svakako periferna kategorija jer se u njima uglavnom ponavljaju gramatička svojstva tipična za imenice, tj. rod, broj i padež. U još većoj mjeri kod pridjeva periferna kategorija stupnja, unatoč tomu što je ona svojstvena samo njima, jer ona ne zahvaća vrstu u cjelini, nego samo one pridjeve kojima se označuje kvalitativnost u užem smislu. U odnosu na pridjeve perifernije su zamjenice i brojevi jer te vrste vrstama čine specifičnosti njihova značenja (zamjeničnost i/ili deiktčnosti odnosno osobita vrsta kvantitativnosti), a nisu im svojstvene posebne oblične kategorije, nego se s obzirom na te kategorije te riječi pribrajaju imeničkim (npr. *ja* ili *dva*), pridjevskim (npr. *moj* ili *peti*) ili priložnim riječima (npr. *gdje* ili *pet*). Naravno, nepromjenjive su riječi periferne u odnosu na promjenjive već samim time što im uopće nisu svojstvene kategorije oblika riječi. Najbliži su središtu svakako prilozi, koji označuju raznolike okolnosti glagolske radnje (pa se onda prema glagolima odnose slično kao što se prema imenicama odnose pridjevi, koji označuju svojstva predmeta označenih imenicama). Osim toga nekim priložima može biti svojstvena i kategorija stupnja (npr. *rado*, *radije*, *najradije*) pa se zbog toga ponekad govori i o tome da su oni djelomično promjenjive riječi. Slijedili bi nakon toga prijedlozi čija je glavna zadaća da konkretiziraju padežna značenja, pa se čak može ustvrditi da se oni i gramatikaliziraju na razini oblika (ili podoblika) riječi. Može se naime ustvrditi da su npr. prijedložno-padežni izrazi tipa *od kuće* ili *do kuće* posebni oblici (ili podoblici) genitiva u odnosu na (besprijedložni) genitivni oblik *kućē*. U odnosu na prijedloge periferni bi bili veznici jer oni ne samo da nemaju obličnih svojstava nego nisu u izravnom suodnosu ni s jednom drugom vrstom riječi (ne služe nijednoj vrsti), nego se njima uspostavljaju odnosi sa sintaktički složenijim jedinicama, tj. sa surečenicama (klauzama). U odnosu na veznike perifernima se mogu smatrati čestice iako one u pravilu imaju gramatički uopćena značenja (npr. značenja intenziviranja, poticanja, pitanja, zahtijevanja i sl.), ali su ta značenja u pravilu vezana za govorni čin, što znači da su pragmatične naravi, pa su već samim time periferna u odnosu na tipična gramatička značenja kao što su značenja broja, roda, padeža, vremena i sl. Na krajnjoj se periferiji svakako nalaze uzvici, koji su zapravo na granici između riječi i ne-riječi.

U odnosu na temeljne vrste riječi svakako su periferni i hibridni oblici odnosno hibridne vrste riječi, kao što su glagolski pridjevi (*vidio*, *viđen*), glagolski prilozi (*videći*, *vidjevši*), glagolske imenice (*viđenje*) i infinitivi (*vidjeti*). Glagolski pridjevi, prilozi i imenice hibridi su između glagola, pridjeva i priloga, a hibridnost infinitiva sastoji se u tome

što su ti oblici lišeni svih onih glagolskih svojstava kojih mogu biti lišeni (i lica, i broja, i vremena, i načina). Infinitivu su naime svojstvene samo one gramatičke osobitosti koje glagolu pripadaju kao (vrsti) riječi, tj. samo glagolski vid i (ne)prijelaznost.¹³

Središnje i periferno na periferiji gramatike

I dok se u središtu našeg razmatranja našlo središnje i periferno u gramatici hrvatskoga jezika, naposljetku ćemo se osvrnuti i na – uvjetno rečeno – gramatičku periferiju. Iako naime ni fonologija ni semantika nisu (središnji) dijelovi gramatike,¹⁴ pokazat ćemo da i na tim perifernim područjima može – opet – biti riječi o središtu i periferiji.

Što se fonologije tiče, u obzir ćemo uzeti sam koncept fonema. Tako ćemo primjerice za hrvatski fonem /n/ dokazivati da se potvrđuje u dvjema pozicijski uvjetovanim varijantama (tj. alofonima) – kao dentalno [n] (usp. *tanak*) ili kao velarno [ŋ] (usp. *tanka*). Ti se alofoni – koji dolaze u komplementarnoj distribuciji – ostvaruju u polju disperzije fonema /n/. Za dentalno će se [n] utvrditi da je najmanje uvjetovano okolinom te se smatra tipičnim predstavnikom fonema /n/; velarno se [ŋ] ostvaruje u tzv. sigurnosnom pojasu fonema, dakle na periferiji polja disperzije fonema /n/. A što se događa ako realizacija fonema prijeđe granice postojećeg polja disperzije? Tada se, dakako, ostvaruje alofon drugoga, susjednog fonema. Oprimjerit ćemo to strukturama *stan* i *stambeni*. I, naravno, u tom će se slučaju govoriti o alomorfonima morfonema /n/. I opet, kao što ćemo za alofon [ŋ] reći da je, u odnosu na alofon [n], periferni, tako će periferni biti i alomorfon [m] u odnosu na alomorfon [n].

Kad je o semantici riječ, također ćemo moći promišljati o središtu i periferiji. Možemo tako sučeliti osnovno, denotativno značenje onom sekundarnom, konotativnom i/ili metaforičkom (usp. npr. *krilo* u svom središnjem značenju ‘organ za letenje u ptica ili kukaca’ te u perifernim značenjima ‘dio avionske konstrukcije’, ili ‘pokretni ili bočni dio čega’,

¹³ Opširnije o svemu tome usp. u Ivo Pranjković, „Hibridni oblici i vrste riječi,“ u *Sarajevski filološki susreti I. Zbornik radova (knjiga 1)*, ur. Ismail Palić (Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2012), 191–199.

¹⁴ Temeljna je jedinica fonologije naime fonem, a on nije jezični znak (jezični znak, kao strukturalistički koncept, čini neraskidiva veza izraza i sadržaja, koji su u dihotomijskom odnosu); ni semantička jedinica semantem nije jezični znak. Nasuprot tome jedinice su gramatičkih disciplina – morfologije i sintakse – jezični znakovi.

npr. *prozorsko krilo* ili *krilo zgrade*, ili ‘oni koji su na nekoj strani’, npr. *lijevo krilo političke stranke*, ili ‘skut’, npr. *majčino krilo*). Posebno će se međutim poticajnom pokazati već spomenuta kognitivna teorija prototipa. Prototip *mačke* bit će tako tipična domaća životinja dugoga repa koja lovi miševe, a periferni će primjerci biti *gepard*, *leopard* i *lav* itd.; slično će se i za *lastavicu* moći utvrditi da je bliže središnjem značenju pojma *ptica* (riječ je o istaknutom primjeru *ptice*) negoli, recimo, *kokoš*, *guska* ili *patka*.

Zaključno

Iz svega rečenoga vidljivo je da odnos između središnjih i perifernih pojavnosti prožima cjelokupno gramatičko ustrojstvo jezika, pa i jezik općenito, kako u središtu toga ustrojstva, na razini morfologije i sintakse, tako i na periferijama jezičnoga ustrojstva, a to su fonološka i semantička razina.

Literatura

- Badurina, Lada. „Vremenski odnosi na razini složene rečenice i teksta.“ U *Vrijeme u jeziku / Nulti stupanj pisma. Zbornik radova 41. seminara Zagrebačke slavističke škole*, uredili Tatjana Pišković i Tvrtko Vuković, 75–97. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2013.
- Badurina, Lada, i Ivo Pranjković. „Kvantifikacija u imenskim skupinama.“ *Jezikoslovlje*, sv. 17, br. 1–2 (2016): 89–100.
- Belaj, Branimir, i Goran Tanacković Faletar. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva. Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb: Disput, 2014.
- Jakobson, Roman. *O jeziku*. Priredile Linda R. Waugh i Monique Monville-Burston. S engleskog preveo Damjan Lalović. Zagreb: Disput, 2008.
- Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, i Branko Tošović. *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, 2005.
- Pranjković, Ivo. „Zbirne imenice i kategorija broja u hrvatskom ili srpskom jeziku.“ *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, sv. 13, Beograd (1984): 171–176.
- Pranjković, Ivo. *Hrvatska skladnja. Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1993.
- Pranjković, Ivo. „Glagolske kategorije prema imenskima.“ U *Zagrebačka slavistička škola. Zbornik radova 2002*, uredio Stipe Botica, 9–15. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola, 2003.

- Pranjeković, Ivo. „Izražavanje vremenskih odnosa u hrvatskome jeziku.“ U *Zagrebačka slavistička škola. Zbornik radova, II. Radovi s međunarodnog slavističkog kongresa u Ljubljani*, uredio Stipe Botica, 249–257. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola, 2003.
- Pranjeković, Ivo. „Hibridni oblici i vrste riječi.“ U *Sarajevski filološki susreti I. Zbornik radova (knjiga I)*, uredio Ismail Palić, 191–199. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2012.
- Pranjeković, Ivo. *Gramatička značenja*, Zagreb: Matica hrvatska, 2013.
- Pranjeković, Ivo. „Sintaktički status kvantifikatora u tzv. maloj i velikoj množini.“ U *Tuzla. Grad na zrnu soli. Zbornik radova*, uredila Amira Turbić-Hadžagić, 364–369. Tuzla: JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa Tuzlanskog kantona, 2013.
- Pranjeković, Ivo. „Izražavanje vremenskih odnosa padežnim oblicima i prijedložno-padežnim izrazima.“ U *Vrijeme u jeziku / Nulti stupanj pisma. Zbornik radova 41. seminara Zagrebačke slavističke škole*, uredili Tatjana Pišković i Tvrtko Vuković, 33–41. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2013.
- Pranjeković, Ivo. *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*. Zagreb: Matica hrvatska, 2016.
- Pranjeković, Ivo, i Lada Badurina. „Načini izražavanja imperativnosti.“ U *Bosanskohercegovački slavistički kongres, I. Zbornik radova (knjiga I). Lingvistika*, uredila Mirela Omerović, 619–628. Sarajevo: Slavistički komitet, 2012.
- Silić, Josip. „An approach to the study of aspectuality in the Croatian literary language.“ U *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika*, sv. II, uredio Rudolf Filipović, 42–70. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, 1978.
- Silić, Josip. *Dihotomije. Izabrane rasprave*. Priredio Ivan Marković. Zagreb: Disput, 2019.
- Silić, Josip, i Ivo Pranjeković. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Central and Peripheral in Croatian Grammar

Summary: In this paper we focus on what is central and what is peripheral in the grammatical structure of the Croatian language, in particular on the grammatical categories of number, aspect and word classes. With respect to the category of number, the relationship between singular and plural is central, while the periphery consists of other ways of expressing quantity relations (number as a word class, collectiveness, substantivity). With respect to the category of aspect, the opposition imperfective – perfective is central, while the periphery consists of *Aktionsart*. With respect to word classes, the basic word classes are central, while the periphery consists of hybrid forms and/or hybrid word classes (e.g. participles, infinitive, gerunds, pronominal adjectives and pronominal adverbs, etc.). Finally, we will discuss the central and the peripheral in phonology and semantics (as peripheral areas in relation to grammar).

Keywords: central, peripheral, number, aspect, case, imperativeness, tense, word class

Ana Mikić Čolić

Filozofski fakultet
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
amikic@ffos.hr

 <https://orcid.org/0000-0003-2982-2334>

Vesna Bjedov

Filozofski fakultet
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
vbjedov@ffos.hr

 <https://orcid.org/0000-0003-2765-8593>

Gramatička kompetencija na periferiji standardnoga jezika

Sažetak: U ovome radu tematiziraju se odstupanja od standardnojezične norme na gramatičkoj razini. Na primjeru pismenih radova na stručnome ispitu nastavnika pripravnika hrvatskoga jezika utvrdit će se razina njihove gramatičke kompetencije. Naime, iako se od nastavnika hrvatskoga jezika očekuje najviši stupanj kompetencije na svim razinama jezičnoga opisa, analizirajući pismene radove nastavnika pripravnika uočeno je odstupanje od standardnojezične norme na gramatičkoj razini. Na građi od 90 pismenih radova analizirat će se uporaba veznika *budući (da)* i *jer, s obzirom na to da, kako... tako*, potom uporaba prijedloga *kroz*, koje odstupaju od normativnih preporuka, promjena rekcije glagola *koristiti (se)*, nenormativno pisanje futura prvog kada zanaglasnica slijedi glagol koji završava na *ti* te položaj zanaglasnice u rečenici.

Cilj je rada utvrditi razloge i čestotnost tih odstupanja, a primjenom kognitivnoga modela gramatičke kompetencije utvrdit će se i jesu li uočena odstupanja isključivo pogreške te može li se govoriti o dvojnostima ili čak o jezičnim promjenama.

Ključne riječi: gramatička kompetencija, nastavnici pripravnici hrvatskog jezika, standardni jezik

1. Uvod

U modernome svijetu pismenost je imperativ te je teško zamisliti život bez uporabe jezika i pisma. S promjenama i razvojem u izvanjezičnom svijetu mijenjalo se i shvaćanje pojma pismenosti pa se ona određuje kao cjelovito iskorištavanje značenjskog potencijala jezika, pisanog ili govorenog.¹ Uz elementarnu pismenost – poznavanje čitanja, pisanja i računanja kao osnovnih vještina – odnosno sposobnost da se s razumijevanjem pročita i napiše jednostavna rečenica koja se odnosi na svakodnevni život, danas se govori i o sekundarnoj ili funkcionalnoj pismenosti – razumijevanju pisanih uputa u svakodnevnom životu – te o tercijarnoj pismenosti koja se odnosi na nove tehnologije, kompjutorsku pismenost, internet, SMS.² Unatoč usložnjavanju pojma pismenosti, njezin temelj i dalje je jezik sa svojom primarnom funkcijom – komunikacijom! Tijekom komunikacijskoga procesa uspostavlja se različit repertoar jezičnih sredstava i pravila, jezičnih normi i sustava, odnosno dolazi do ispreplitanja različitih jezičnih idioma unutar sustava istoga jezika.³ Da bi ljudska komunikacija unatoč tim preplitanjima bila svrhovita, odnosno da bismo uspješno razmjenjivali znanja, misli i osjećaje, nužno je razvijanje i njegovanje jezične kulture, odnosno „svjesno nastojanje kojemu je cilj poštovanje jezičnih normi“⁴. Najviša razina izražavanja tako podrazumijeva poštovanje gramatičkih normi, odnosno poštovanje fonološkog, morfološkog i sintaktičkog ustrojstva jezika uz jasnu diferencijaciju pravilnoga od nepravilnoga čemu se posebna pozornost pridaje u okviru obrazovnoga sustava. U tom kontekstu učitelj je primjer i poticaj vrlo važan te oni „nisu samo puki ‚davatelji‘ informacija, nego kreativne osobe koje potiču i usmjeravaju komunikaciju učeći i djelujući“⁵. Iako se od nastavnika hrvatskoga jezika očekuje najviši stupanj kompetencije na svim razinama jezičnoga opisa, analizirajući pismene radove nastavnika

¹ Claire J. Kramsch, „Socialization and Literacy in a Foreign Language: Learning Through Interaction,“ *Theory Into Practice*, vol. 26, br. 4 (1987): 243.

Ludo Verhoeven i Anne Vermeer, „Sociocultural Variation in Literacy Achievement,“ *British Journal of Educational Studies*, vol. 54, br. 2 (2006): 189–211.

² Branko Dijanošić, „Funkcionalna pismenost polaznika osnovnog obrazovanja odraslih od trećeg do šestog obrazovnog razdoblja,“ *Andragoški glasnik*, vol. 16, br. 1 (2012): 21–31.

³ Dunja Pavličević-Franić, *Komunikacijom do gramatike* (Zagreb: Alfa, 2005), 18–21.

⁴ Andela Frančić i Bernardina Petrović, *Hrvatski jezik i jezična kultura* (Zagreb: Visoka škola za poslovanje i upravljanje „Baltazar Adam Krčelić“, 2013), 19.

⁵ Pavličević-Franić, *Komunikacijom do gramatike*, 79.

pripravnik hrvatskoga jezika uočeno je odstupanje od standardnojezične norme na gramatičkoj razini. Na građi od 90 pismenih radova analizira se u ovome radu uporaba veznika *budući (da)* i *jer, s obzirom na to da, kako... tako*, potom uporaba prijedloga *kroz*, koje odstupaju od normativnih preporuka, promjena rekcije glagola *koristiti (se)*, nenormativno pisanje futura prvog kada zanaglasnica slijedi glagol koji završava na *ti* te položaj zanaglasnice u rečenici. Pristupi li se uočenim odstupanjima sa stajališta standardnoga jezika koji se tradicionalno shvaća kao prestižni idiom te identitetski konektiv, tada se može govoriti o „pogreškama [koje] krnje jezik kao sustav, dovode u pitanje samu funkciju jezika i mogu prouzročiti nejasnoće i nesporazume u komunikaciji“⁶. S druge strane, takvo je stajalište iz sociolingvističke perspektive potpuno neprihvatljivo jer je „nerealno vjerovati da se identitet bilo koje jezične zajednice očituje isključivo na temelju strogo normiranoga standardnog jezika“⁷. Osim toga, o kriteriju (ne)razumljivosti u slučaju odstupanja od norme koja su predmet ovoga rada doista se ne može govoriti, što će se potvrditi i na primjerima. U tom svjetlu, cilj je rada izložiti razloge i čestotnost odstupanja te na temelju tih podataka utvrditi jesu li uočena odstupanja dvojnosti koje najavljuju jezične promjene.

2. Gramatička kompetencija: od odstupanja do jezičnih promjena

Kompetencija se, općenito, određuje kao „spodobnost kojom tko raspolaze“ ili kao kognitivna sposobnost rješavanja problema koja je urođena, ali se može razviti i u procesu učenja. Ta se sposobnost temelji na znanju, a na njezinu uporabu djeluju razni motivacijski, voljni i društveni čimbenici.⁸ Termin se u lingvistici proširio zahvaljujući Chomskom koji je odredio jezičnu kompetenciju kao praktično znanje ograničenog broja gramatičkih pravila koja govornicima omogućuju generiranje neograničenog broja gramatičnih rečenica. Dakle, osim gramatičkoga znanja, kompetencija podrazumijeva i znanje o njegovoj prikladnoj uporabi u određenom komunikacijskom i širem kontekstu što znači da se ona sastoji od dva aspekta: gramatičke i uporabne kom-

⁶ Pavličević-Franić, *Komunikacijom do gramatike*, 36–37.

⁷ Damir Kalogjera, „Identiteti, standardizirani i nestandardizirani,“ u *Identitet jezika jezikom izrečen*, ur. Anita Peti-Stantić (Zagreb: Srednja Europa, 2008), 74.

⁸ Vesna Bagarić Medve, *Komunikacijska kompetencija* (Osijek: Filozofski fakultet, 2012), 3.

petencije. Takvim određenjem kompetencije u prvi je plan, uz znanje, stavljena i uporaba.⁹ Kao blisko značan ili čak istoznačan (npr. u *Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike*) terminu jezična kompetencija, da bi se izbjeglo shvaćanje gramatike isključivo u užem smislu, rabi se termin gramatička kompetencija koji podrazumijeva vladanje jezičnim kodom, tj. znanje morfoloških i sintaktičkih pravila, znanje vokabulara, znanje semantičkih pravila te znanje fonoloških i ortografskih pravila.¹⁰ Verhoeven i Vermeer¹¹ gramatičku kompetenciju određuju kao poznavanje pravila za formalnu organizaciju pisanoga diskursa, a Amelina¹² kao poznavanje jezičnog gramatičkog značenja te sposobnost njegove primjene, odnosno kao sposobnost za razumijevanje i izražavanje značenja, proizvodnju i prepoznavanje fraza i rečenica. Dakle, svi se autori slažu da gramatička kompetencija podrazumijeva (dobro) poznavanje gramatičkih svojstava leksičkih jedinica, ali i pravila za njihovo ulančavanje što je u suprotnosti s tradicionalni poimanjem učenja gramatike i reprodukcije gramatičkih formula. Gramatičku kompetenciju čini znanje o morfološkim i sintaktičkim pravilima, a konkretne njezine sastavnice prema Pavičić Takač i Bagarić Medve¹³ jesu: poznavanje morfema, riječi i vrsta riječi, poznavanje tvorbe riječi, pojma, rečenice, gramatičkog ustrojstva rečenice, reda riječi u rečenici te poznavanje vrsta rečenica. Uz jasno određene sastavnice gramatičke kompetencije, načinjen je i popis¹⁴ metodičkih načela za njihovu implementaciju i razvoj: pružanje bogatog jezičnog unosa, obrada jezičnog unosa, poticanje induktivnog učenja, usredotočivanje na oblik, ispravljanje pogrešaka, tj. pružanje informacija o tome što u jeziku nije moguće, poštovanje učenikova unutrašnjeg razvojnog procesa, suradničko učenje, poticanje jezične uporabe te učenje u kojemu se polazi od zadataka. Na tragu je opisanog komunikacijsko-funkcionalnog pristupa poučavanju gramatičkih sadržaja i kognitivni model gramatičke kompetencije koji opisuje Millrood.¹⁵ Prema tom modelu,

⁹ Svetlana Amelina, „Formation of Grammatical Competence in Training Future Translators,” *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, br. 199 (2014): 1–8.

¹⁰ Višnja Pavičić Takač i Vesna Bagarić Medve, *Jezična i strategijska kompetencija u stranome jeziku* (Osijek: Filozofski fakultet, 2013), 3–11.

¹¹ Verhoeven i Vermeer, „Sociocultural Variation,” 195.

¹² Amelina, „Formation of grammatical competence,” 2.

¹³ Pavičić Takač i Bagarić Medve, *Jezična i strategijska kompetencija*, 74–75.

¹⁴ Pavičić Takač i Bagarić Medve, *Jezična i strategijska kompetencija*, 109–110.

¹⁵ Radislav Millrood, „Cognitive Models of Grammatical Competence of Students,” *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, br. 154 (2014): 259–262.

transformacija misli događa se kroz verbalizaciju te ista misao može proći višestruke transformacije i interpretacije kroz različite gramatičke strukture. Dakle, svaka misao može biti verbalizirana na različite načine. Slično ranije opisanom metodičkom pristupu razvoja gramatičke kompetencije, i kognitivni model u prvi plan stavlja induktivnu metodu. S druge strane, naglašava se da poznavanje pravila nije dovoljno za gramatičku kompetentnost te je učenje pravila uvijek popraćeno intenzivnim razvojem gramatičkih *vještina*. Treći važan dio kognitivnog modela gramatičke kompetencije, uz pravila i vještine, jest gramatička *intuicija*. Upravo intuiciju Millrood¹⁶ shvaća kao temelj za gramatičko „donošenje odluka“ koje nije rezultat eksplicitnog govornikova znanja i njegovih prosudbi o vlastitoj ili tuđoj gramatičnosti. Dakle, dok gramatičko znanje ovisi o poznavanju gramatičkih pravila, gramatičke vještine ovise o intenzitetu vježbanja (tzv. drila), gramatička intuicija ovisi o širini, odnosno opsegu govornikova komunikacijskog iskustva. Iz svega proizlazi da se najbolji rezultati dobivaju kada je komunikativno iskustvo poduprto ciljanim poučavanjem jezičnih obrazaca, uz pomoć pravila.

Imajući u vidu opisane modele i sastavnice gramatičke kompetencije kao i metodičke modele za njihovu implementaciju i razvoj, može se utvrditi da bi razina poznavanja gramatičkih pravila te njihove primjene u nastavnika pripravnika hrvatskoga jezika trebala biti vrlo visoka i to zbog višegodišnjeg formalnog obrazovanja, ali s druge strane i zbog svijesti o potrebi poštovanja pravila standardnoga jezika u službenoj komunikaciji kao što je stručni ispit. Unatoč tome, u pisanim radovima nastavnika pripravnika hrvatskoga jezika netočna jezična proizvodnja nije rijetkost, a pravilnost kao „prvi i osnovni element jezične kulture“¹⁷ nije uzus. Jelaska i Bjedov,¹⁸ govoreći o pogreškama u pisanome diskursu učenika kategoriziraju narušavanje standardnojezične norme te govore o *propustima* – tipfelerima u pisanome diskursu koji su najčešće posljedica umora, rastresenosti ili napetosti – ili *pogreškama* – unosom jedinica koje ne odgovaraju ciljnom idiomu. *Odstupanjima* autorice nazivaju međujezične osebjnosti, odnosno jedinice koje ne odgovaraju ciljnom idiomu, a mogu biti prijenosna (prijenos jedinica iz materinskog idioma), razvojna (nastaju uslijed učenikove sposobnosti jezične

¹⁶ Millrood, „Cognitive Models“, 260.

¹⁷ Frančić i Petrović, *Hrvatski jezik*, 19.

¹⁸ Zrinka Jelaska i Vesna Bjedov, „Pogrješke ili promjene – ovladanost odabranim hrvatskim morfosintaktičkim sadržajima učenika završnoga razreda osnovne škole“, *Jezičoslovlje*, vol. 16, br. 2–3 (2015): 229–231.

obrade na određenom stupnju ovladanosti jezikom) te poučavateljska ili navođena¹⁹ koja nastaju uslijed neprikladna poučavanja, što znači da predstavljaju nepoželjna odstupanja za koja su odgovorni nastavnici. Naposljetku, *dvojnosti* predstavljaju više od jedne prihvatljive jezične jedinice koje se usporedno rabe.

U nastavku rada, primjenom opisanoga kognitivnog modela gramatičke kompetencije, analizirat će se odstupanja od standardnojezične gramatičke norme u pisanim radovima nastavnika pripravnika hrvatskoga jezika te će se pokušati utvrditi mogu li se ta odstupanja kategorizirati i kao dvojnosti, odnosno kao najave jezičnih promjena.

3. Odstupanja od standardnojezične gramatičke norme u pisanim radovima nastavnika pripravnika hrvatskoga jezika

3.1. Građa i istraživanje

Građu za ovo istraživanje čini 90 pismenih radova nastavnika pripravnika hrvatskoga jezika koji su diplomirali na sveučilištima u Osijeku, Zagrebu, Zadru, Rijeci i Splitu, nastalih na stručnim ispitima od 2014. do 2016. godine. Odstupanja od gramatičke norme pronađena su u čak 31 radu, odnosno u više od trećine nastavnika (34 %). Popisano je ukupno 41 odstupanje iz čega proizlazi da je prosječan broj odstupanja po nastavniku 1,3. Promotre li se podaci u odnosu na studij nastavnika pripravnika, rezultati su još zanimljiviji. Naime, od 90 pisanih radova koji čine građu, 62 rada napisali su bivši studenti jednopredmetnoga studija hrvatskoga jezika i književnosti, a 28 radova dvopredmetni studenti koji su hrvatski studirali u kombinaciji s povijesti, knjižničarstvom, filozofijom, pedagogijom i engleskim jezikom. Među 31 nastavnikom koji su u radu odstupali od norme čak je 26 bivših jednopredmetnih studenata, a tek 5 dvopredmetnih. Dakle, broj je nastavnika koji odstupaju od gramatičke norme među bivšim dvopredmetnim studentima manji što s jedne strane iznenađuje jer su satnica i obveze studenata na jednopredmetnom studiju veće te bi se u skladu s tim očekivalo da su i rezultati na tom studiju bolji. S druge strane, predočeni su podaci samo potvrdili neformalne dojmove profesora koji predaju na oba studija da se na dvopredmetni studij upisuju bolji studenti.

¹⁹ Marta Medved Krajnović, „SLA i OVIJ: što se krije iza skraćenice?“, *Lahor*, br. 7 (2009): 102.

3.2. Rezultati

Analizom odstupanja od gramatičke norme u esejima nastavnika hrvatskoga jezika na stručnom ispitu uočena su sljedeća odstupanja: zamjena *budući da* i *jer*, skraćivanje vezničke skupine *s obzirom na to da*, upotreba veznika *kako... tako*, upotreba prijedloga *kroz* u vremenskom značenju, promjena rekcije glagola *koristiti (se)* te odstupanja u upotrebi futura I. i u položaju zanaglasnica. U nastavku će rada sva odstupanja biti detaljnije prikazana i analizirana.

Budući da / jer. Iako je riječ o uzročnim veznicima, distribucija *budući da* i *jer* nije slobodna. Veznik *budući da* upotrebljava se u inverziji, tj. kad zavisna surečenica dolazi ispred glavne, a veznik *jer* kad zavisna surečenica dolazi iza glavne surečenice.²⁰ U građi je zabilježen isključivo veznik *budući da*:

- (1) Nakon gledanja filma dobro je napraviti nešto dulju stanku, budući da se radi o dugometražnom filmu.
- (2) Cilj je ovoga eseja progovoriti o gramatičkim teorijama u tradicionalnoj i suvremenoj nastavi hrvatskoga jezika u srednjoj školi budući da nastava gramatike u srednjoj školi obuhvaća sva navedena područja.
- (3) Navedeni se sat može izvesti u osmome razredu budući da je „Alkar“ učenicima na popisu lektire...

S obzirom na to da. Sa standardnojezičnog stajališta, pogrešna je uporaba uzročne vezničke skupine *s obzirom na to da* u pokraćenom obliku.²¹ Pronađeni primjeri pokazuju da se gube različiti dijelovi te vezničke skupine:

- (4) S obzirom da je sadržaj nastave gramatike u srednjoj školi učeniku često opsežniji i kompliciraniji, potrebno je nastavu gramatike učiniti pristupačnijom...
- (5) Obzirom na to da je pohađanje osnovne škole obavezno za svu djecu do 15. godine života, ovo načelo može se nazvati temeljem svih ostalih načela.
- (6) Riječ u stripu funkcionira obzirom na pojavnost...

²⁰ Anđela Frančić, Lana Hudeček i Milica Mihaljević, *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2006), 158.

²¹ Frančić, Hudeček i Mihaljević, *Normativnost i višefunkcionalnost*, 161.

Kako ... tako. Ustrojstva s veznikom *kako ... tako* smatraju se sintaktičkim kalkovima iz njemačkoga jezika (*wie ... so*) za koje se u hrvatskome predlaže zamjena ustrojstvom s udvojenim veznikom *i ... i*. U korpusu su zabilježena četiri primjera upotrebe ustrojstva *kako ... tako*:

(7) Nastava hrvatskoga jezika mora biti stvaralačka, kako za učenika tako i za učitelja.

(8) ... kako bi se ostvarila svrha učenja te nastava učinila zanimljivom kako učeniku tako i učitelju.

(9) U nastavi učitelj mora poštovati i načelo znanstvenosti te učenicima prenositi, kako već postojeća pravila, tako i nove jezične pojave...

(10) ... uočavanja ključnih stvari i težišta događaja kako u drami, tako i među likovima.

Kroz. Često akuzativ s prijedlogom *kroz* ima vremensko značenje. Norma u tom značenju preporučuje prijedlog *tijekom*.²² U analiziranoj građi prijedlog *kroz* dolazi isključivo u vremenskom značenju:

(11) Učenike je potrebno stalno motivirati, kroz sve faze sata...

(12) Povezivanje se i sjedinjavanje ne mora protezati kroz cijeli nastavni sat...

Koristiti (se).²³ Pod utjecajem administrativno-poslovnoga stila, i u razgovornom stilu riječi doživljavaju novu rekciju, odnosno novu valentnost.²⁴ Najzastupljeniji primjer koji dokazuje tu tvrdnju jest glagol *koristiti* koji gubi česticu *se* i umjesto s instrumentalom uspostavlja vezu s akuzativom (*koristiti se čime mijenja se u koristiti što*). Da je doista riječ o vrlo proširenoj pojavi pokazuje i građa istraživana za ovaj rad. Naime, to je normativno odstupanje najzastupljenije s čak 23 pojavnice:

²² Josip Silić i Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 224–225.

²³ S obzirom na to da suvremeni hrvatski rječnici ne tretiraju oblik *koristiti* (bez *se*) kao pogrešku, a u pojedinim se kontekstima *koristiti* i ne može zamijeniti s *koristiti se*, napominjemo da smo odstupanjima u ovome radu smatrali samo one komunikacijske kontekste u kojima je ta zamjena moguća.

²⁴ Silić i Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika*, 379–381.

- (13) ... te ih dodatno motivirati za rad pri čemu je poželjno koristiti različite gramatičke sustave, ...
- (14) U vlastitoj nastavnoj praksi često koristim nastavne listiće kao pomoć u motivaciji.
- (15) U vlastitoj nastavnoj praksi najčešće koristim analitičko-eksplikativni i problemsko-stvaralački sustav.
- (16) [Riječ] može koristiti dijaloge i monologe likova, (...) može koristiti samo stripovne onomatopeje...
- (17) Ponekad stripocrtaci nepoznata ili izmišljena pisma koriste u stilske svrhe...
- (18) Likovi u ovome govoru koriste izraze karakteristične za njihov uzrast i područje na kojem žive.
- (19) No nastavnik može koristiti i dedukciju,...

Futur I. Kad u rečenici infinitiv dolazi ispred oblika glagola *htjeti*, ne izgovara se i ne piše završno infinitivno *-i*. To je pravilo narušeno u jednom primjeru u istraživanoj građi:

- (20) U ovome radu obrađivati će se nastavni sat književnosti...

Položaj zanaglasnice. Zanaglasnice su riječi koje se u izgovoru naslanjaju na riječi ispred sebe. To su najčešće skraćeni oblici pomoćnih glagola *biti* i *htjeti*. Osim težnje da zanaglasnica bude što bliže početku rečenice, odnosno da se u rečenici nalazi iza prve naglašene riječi s kojom tvori naglasnu cjelinu, može se nalaziti i iza glagola, a najčešća pogreška vezana uz položaj zanaglasnice odnosi se upravo na položaj ispred glagola ondje gdje bi trebala biti iza njega. U korpusu su zabilježena četiri takva primjera:

- (21) Načelo teksta je neizostavno u nastavi hrvatskoga jezika.
- (22) Tradicionalna pedagogija je isticala načela zornosti, ...

3.3. Rasprava

Standardni jezik određuje se kao jedinstveni i općeprihvaćeni, normirani i standardizirani idiom svih pripadnika jezične zajednice na cjelokupnom području. Predstavlja najvišu razinu izražavanja te svi koji „žele dobiti posao u školstvu, znanosti, novinama, na radiju, moraju

svladati standardni jezik“²⁵. Čak i bez istraživanja, kao sudionicima i recipijentima javnokomunikacijskoga diskursa jasno nam je da teza iz citirane tvrdnje nije uvijek točna. To pokazuje i istraživanje prikazano u ovome radu iz kojega je razvidno da je postotak nastavnika pripravnika hrvatskoga jezika koji odstupaju od standardnojezične norme vrlo visok, čak i u strogo kontroliranim okolnostima kao što je stručni ispit, za koji je ispitanicima jasno da zahtijeva upotrebu standardnoga jezika. U odnosu na rezultate istraživanja, nameću se dva pitanja: zašto nastavnici unatoč višegodišnjem formalnom obrazovanju te svijesti o okolnostima koje zahtijevaju upotrebu standardnoga jezika svejedno odstupaju od gramatičke norme, te drugo, kako se to odražava na njihovo poučavanje, odnosno prenose li svoje „pogrešne“ jezične navike na učenike.

Promotre li se primjeri odstupanja predočeni u prethodnom poglavlju kroz prizmu teza navedenih u teorijskom dijelu ovoga rada, s pravom se nameće pitanje može li se govoriti o dvojnostima kao uvodu u jezične promjene. Naime, narušavanje normativne gramatike opisuje se kao ugrožavanje sustava koje dovodi u pitanje samu funkciju jezika, odnosno može prouzročiti nejasnoće i nesporazume u komunikaciji. Nema dvojbe da predočeni primjeri iz građe jesu odstupanja od eksplicitne norme. No, je li sustav doista ugrožen upotrijebimo li glagol *koristiti* bez čestice *se*? Stoje li tvrdnje o nejasnoćama, nesporazumima pa čak i nerazumijevanju u komunikaciji ako okrnjimo vezničku skupinu *s obzirom na to da* ili zamijenimo položaj veznika *jer* i *budući da* koji ionako imaju potpuno isto značenje? Dakle, ako se u obzir uzme komunikacijski kriterij, što nam se čini potpuno opravdanim jer je osnovna funkcija jezika, sa stajališta bilo kojeg idioma (pa tako i standardnog), upravo učinkovita komunikacija, tvrdnje o nejasnoćama i nesporazumima u komunikaciji nisu opravdane jer recepcija, odnosno razumijevanje analiziranih pisanih radova ni u jednom trenutku nije dovedeno u pitanje. Nadalje, ako se kao mjerilo jakosti promjene uzme postotni omjer izraza,²⁶ pokazuje se vrlo jasna sklonost koja nameće potrebu revidiranja statusa pogrešaka. Prema kategorizaciji netočne jezične proizvodnje opisanoj u teorijskom dijelu ovoga rada, pogreške – jedinice koje ne odgovaraju ciljnom idiomu, a to su u istraživanoj građi sva odstupanja od standardnoga jezika – zbog visokog broja nastavnika koji odstupaju od norme, ali i visokog broja pojavnica nekih odstupanja, moraju se početi promatrati kao dvojnosti koje uzrokuju postupne jezične promjene. Za takve je slučajeve

²⁵ Frančić, Hudeček i Mihaljević, *Normativnost i višefunkcionalnost*, 19.

²⁶ Jelaska i Bjedov, „Pogrješke ili promjene,“ 229–231.

u početku karakteristično da ih se smatra pogreškama, ali upravo zbog čestotnosti koja se naglo povećava, s vremenom trebaju dobiti status dvojnosti pri čemu će neki novi oblici potpuno istisnuti postojeće oblike. S jedne strane potreba za eksplicitnom normom jasna je i neupitna, ali s druge strane je li eksplicitna norma svrhovita ako ju čak ni oni koji ju trebaju poučavati i razvijati ne poštuju te što je tomu uzrok. Primijeni li se na tumačenje normativnih odstupanja kognitivni model gramatičke kompetencije opisan u teorijskom dijelu ovoga rada, koji kao njezine sastavnice navodi pravila, vještine, ali i gramatičku intuiciju, ta se odstupanja prikazuju u potpuno novom svjetlu. Naime, Millrood²⁷ gramatičku intuiciju veže uz opseg govornikova komunikacijskog iskustva. Dakle, s jedne strane jesu pravila, ali s druge je strane komunikacijsko iskustvo koje govorniku s pravom omogućuje „donošenje jezičnih odluka“. U tom kontekstu, kraćenje vezničkih skupina ili glagola, zamjena mjesta istoznačnih veznika, položaj enklitike te sva druga u ovome radu opisana normativna odstupanja mogu se promatrati kao „odluke“ govornika koji na temelju vlastitog komunikacijskog iskustva procjenjuje da navedena odstupanja neće narušiti komunikaciju, odnosno neće dovesti u pitanje razumijevanje iskaza. Pritom promjene nisu nasumične i proizvoljne, nego ih reguliraju jezične zakonitosti kao što je jezična ekonomija te semantički kriterij. Dakle, kraćenje te poništavanje upotrebnih razlika između istoznačnih jedinica glavni su razlozi opisanih, ali i drugih odstupanja (npr. odnos prijedloga *s* i *sa*) koja za posljedicu nemaju narušavanje ili ugrožavanje značenjske transparentnosti. Čestotnost odstupanja samo potkrjepljuje tezu da svaka promjena u smjeru ekonomiziranja izraza u govornika nailazi na plodno tlo bez obzira na njihov stupanj obrazovanja, idiom, ali i javnokomunikacijski kontekst. S druge strane, uzroci lošijem obrazovanju nastavnika pripravnika mogu se tražiti i u općedruštvenom kontekstu.²⁸ Naime, položaj učitelja – odnosno onih koji bi trebali skrbiti o jeziku – nikada nije bio više marginaliziran, slično je i s humanističkim znanostima općenito. Osim toga, društvena moć danas više ne ovisi o upotrebi standardnoga jezika kao što je to bilo nekada, odnosno služeći se nestandardnim jezičnim inačicama također se može postići društveni uspjeh.²⁹ Imajući sve to

²⁷ Millrood, „Cognitive Models,“ 260–262.

²⁸ Joop Van der Horst, *Propast standardnoga jezika* (Zagreb: Srednja Europa, 2016), 208–209.

²⁹ Radoslav Katičić, „Normiranje književnoga jezika kao lingvistički zadatak,“ u *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*, ur. Marko Samardžija (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 121.

u vidu, nameće se zaključak da je „nastava [je] samo odraz onoga što se događa u društvu“³⁰, a kao krajnji ishod spominje se čak i „propast standardnoga jezika“.

Odgovor na drugo pitanje postavljeno u ovome poglavlju – utjecaj nastavnikovih jezičnih navika na učenike – nameće se sam! Nastavnici su modeli svojim učenicima koji preuzimaju i preslikavaju jezično ponašanje svojih nastavnika, te na taj način postaju „širitelji“ normativnih odstupanja, a tako i jezičnih promjena. Norma je (ili bi trebala biti) statično-dinamična pojava koja je, s jedne strane, uvjetovana sustavom, a s druge govorom te tako promatrana pretpostavlja i opće zakonitosti sustava i pojedinačni govorni čin.³¹ Najmanje fleksibilna sastavnica u trokutu jezik – govor(nici) – norma je, razumljivo, potonja, a istraživanja kao što je ovo, ali i mnoga druga,³² dokaz su da se jezik mijenja te da norma mora početi uzimati u obzir i ostale sastavnice spomenutog trokuta, ponajprije govor, odnosno mora se usklađivati s uzusom.

4. Zaključak

U ovome radu analizirana je razina gramatičke kompetencije nastavnika pripravnika hrvatskoga jezika na temelju njihovih pismenih radova na stručnom ispitu. Utvrđeno je da se u radovima 34 % nastavnika pripravnika pojavljuju odstupanja od gramatičke norme, a neka od tih odstupanja imaju vrlo visok broj pojavnica (npr. glagol *koristiti (se)*). S obzirom na višegodišnje formalno obrazovanje te svijest o nužnosti upotrebe standardnoga jezika, rezultati istraživanja potaknuli su pitanje zašto se unatoč činjenici da su zadovoljeni svi preduvjeti za upotrebu standardnoga jezika ipak od njega odstupa. Odgovor na to pitanje ponuđen je primjenom kognitivnoga modela gramatičke kompetencije koji uz pravila i vještine, kao njezinu važnu sastavnicu, predviđa i gramatičku intuiciju, ovisnu o govornikovu komunikacijskom iskustvu. U tom kontekstu sva u ovome radu opisana normativna odstupanja mogu se promatrati kao „odluke“ govornika koji na temelju vlastitog komunikacijskog iskustva procjenjuje da navedena odstupanja neće narušiti komu-

³⁰ Van der Horst, *Propast standardnoga jezika*, 217.

³¹ Josip Silić, „Nekoliko misli o normi,“ u *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*, ur. Marko Samardžija (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 203.

³² Vidi, naprimjer, Anđel Starčević, „Govorimo hrvatski ili 'hrvatski': standardni dijalekt i jezične ideologije u institucionalnom diskursu,“ *Suvremena lingvistika*, br. 81 (2016): 67–103.

nikaciju i neće dovesti u pitanje razumijevanje iskaza. Promjene, iako se isprva mogu činiti nasumičnima, reguliraju jezične zakonitosti kao što je jezična ekonomija te semantički kriterij. To znači da su kraćenje te poništavanje upotrebnih razlika između istoznačnih (ili blisko značnih) jedinica glavni razlozi opisanih odstupanja koja za posljedicu nemaju narušavanje ili ugrožavanje značenjske transparentnosti. Čestotnost odstupanja samo ide u prilog tezi da svaka promjena u smjeru ekonomiziranja izraza u govornika nailazi na plodno tlo. U obrazovnom okviru, nastavnici sa svojim jezičnim odstupanjima predstavljaju model koji učenici preuzimaju, preslikavaju te na taj način doprinose njihovu širenju. Zbog svega navedenoga smatramo da je i više nego jasno da su jezične promjene realnost hrvatskoga, ali i drugih europskih jezika. Van der Horst utvrđuje da je „svuda u Europi jezik [je] povod žučnim raspravama“³³.

Svjesni ograničenoga korpusa u ovome radu, kao i maloga broja pojavnica uočenih odstupanja od standardnojezične norme, ne želimo ni u kojem slučaju implicirati promjenu norme na temelju rezultata našega ili sličnih istraživanja. Ipak, smatramo indikativnim da se odstupanja uopće pojavljuju u pisanim radovima netom diplomiranih nastavnika hrvatskoga jezika. Pitanje koje postavljamo na kraju, kao poticaj za raspravu i promišljanje, jest hoće li norma i dalje ići u suprotnom smjeru od uzusa, ignorirajući činjenicu da jezik (ali i društvo koje se tim jezikom koristi!) ima svoje zakonitosti neovisne o nastojanjima eksplicitne norme, ili je napokon došlo vrijeme da norma i uzus krenu, ako već ne *riku pod ruku*, a onda barem u istom smjeru.

Literatura

- Amelina, Svetlana. „Formation of Grammatical Competence in Training Future Translators.“ *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, br. 199 (2014): 1–8.
- Bagarić Medve, Vesna. *Komunikacijska kompetencija*. Osijek: Filozofski fakultet, 2012.
- Dijanošić, Branko. „Funkcionalna pismenost polaznika osnovnog obrazovanja odraslih od trećeg do šestog obrazovnog razdoblja.“ *Andragoški glasnik*, vol. 16, br. 1 (2012): 21–31.
- Frančić, Anđela, Lana Hudeček, i Milica Mihaljević. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2006.

³³ Van der Horst, *Propast standardnoga jezika*, 5.

- Frančić, Anđela, i Bernardina Petrović. *Hrvatski jezik i jezična kultura*. Zagreb: Visoka škola za poslovanje i upravljanje „Baltazar Adam Krčelić“, 2013.
- Jelaska, Zrinka, i Vesna Bjedov. „Pogrješke ili promjene – ovladanost odabranim hrvatskim morfosintaktičkim sadržajima učenika završnoga razreda osnovne škole.“ *Jezikoslovlje*, vol. 16, br. 2–3 (2015): 227–252.
- Kalogjera, Damir. „Identiteti, standardizirani i nestandardizirani.“ U *Identitet jezika jezikom izrečen*, ur. Anita Peti-Stantić, 73–78. Zagreb: Srednja Europa, 2008.
- Katičić, Radoslav. „Normiranje književnoga jezika kao lingvistički zadatak.“ U *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*, ur. Marko Samardžija, 114–126. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.
- Kramsch, Claire J. „Socialization and Literacy in a Foreign Language: Learning Through Interaction.“ *Theory Into Practice*, vol. 26, br. 4 (1987): 243–250.
- Medved Krajnović, Marta. „SLA i OVIJ: što se krije iza skraćenice?.“ *Lahor*, br. 7 (2009): 95–109.
- Millrood, Radislav. „Cognitive Models of Grammatical Competence of Students.“ *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, br. 154 (2014): 259–262.
- Pavičić Takač, Višnja, i Vesna Bagarić Medve. *Jezična i strategijska kompetencija u stranome jeziku*. Osijek: Filozofski fakultet, 2013.
- Pavličević-Franić, Dunja. *Komunikacijom do gramatike*. Zagreb: Alfa, 2005.
- Silić, Josip. „Nekoliko misli o normi.“ U *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*, ur. Marko Samardžija, 203–211. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.
- Silić, Josip, i Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Starčević, Anđel. „Govorimo hrvatski ili 'hrvatski': standardni dijalekt i jezične ideologije u institucionalnom diskursu.“ *Suvremena lingvistika*, br. 81 (2016): 67–103.
- Van der Horst, Joop. *Propast standardnoga jezika*. Zagreb: Srednja Europa, 2016.
- Verhoeven, Ludo, i Anne Vermeer. „Sociocultural Variation in Literacy Achievement.“ *British Journal of Educational Studies*, vol. 54, br. 2 (2006): 189–211.

Grammatical Competence at the Periphery of the Standard Language

Summary: The paper addresses deviations from the standard language norm on the grammatical level. Although it is expected of teachers of Croatian to display the highest degree of competence at all levels of language (description), an analysis of essays written by trainee teachers of Croatian at the licence examination revealed a deviation from the standard language norm. The paper uses a corpus of 90 essays to analyse the incorrect use of conjunctions *budući (da)* and *jer, s obzirom na to da, kako... tako*, followed by the preposition *kroz*, the change of government relations of the verb *koristiti (se)*, as well as the non-normative spelling of Future

I tense when the enclitic follows the verb ending in *-ti*, and the position of the enclitic within the sentence.

The paper objective is to define the reasons and frequency of such deviations and using the cognitive model of grammatical competence, we will ascertain if the deviations are exclusively mistakes or we can speak of doublets or even linguistic changes.

Keywords: grammatical competence, teacher trainees of Croatian, standard language

Zrinka Jelaska

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

zjelaska@ffzg.unizg.hr

 <https://orcid.org/0000-0001-6189-2485>

Boje na rubovima hrvatskog jezika

Sažetak: Skupina riječi kojima se označuju boje jedno je od najotvorenijih leksičkih područja hrvatskoga, a vjerojatno i drugih jezika zapadne civilizacije, možda je čak najotvorenije jer se u njemu nazivi umnažaju gotovo mjesečno, ako ne i češće. U radu se raspravlja o tomu pripadaju li kategoriji ‘hrvatski nazivi za boje’ sve riječi, odnosno jedinice, koje u hrvatskomu jeziku i kulturi imenuju boje u izvanjezičnomu svijetu. Kako bi se odredile granice toga leksičkoga područja, navodi se nekoliko obilježja imena boja koja se mogu smatrati rubnima. Neka su rubno hrvatska jer zapravo pripadaju drugim jezicima iz kojih su samo preuzeta, katkada samo privremeno ili u određenu kontekstu, poput *aubergine*. Druga su međukulturne, ali i međujezične pojave, poput *bianca bijele*. S obzirom na današnji marketing i prisutnu globalnu trgovinu, ta je cijela kategorija moguće rubna. Jesu li boje na rubovima hrvatskoga jezika i sve buduće riječi kojima se označavaju na proizvodima prodavanima hrvatskim govornicima, bez obzira na to kojemu jeziku pripadaju, ili će to pripadati preključivanju pa je samo preključivanje rub, odnosno s onu stranu ruba hrvatskih naziva za boje? Jesu li (sve) riječi kojima se označavaju boje u hrvatskomu jeziku imena boja hrvatskoga jezika, hrvatska imena za boje ili hrvatski nazivi za boje?

Ključne riječi: nazivi za boje, hrvatski jezik, rubni članovi

1. Uvod

Kao i mnogi drugi jezici hrvatski ima vrlo raznolik rječnik kojim se označavaju boje, vidni osjeti ovisni o frekvenciji svjetlosnoga zračenja, tj. ljudima vidljiva zračenja (valne duljine otprilike od 380 do 760 nm) na različit način podražuju prijamne dijelove oka (receptore – čunjiće u mrežnici oka) i daju dojam određene boje ili pojednostavljeno: ljudima je boja osjetilni doživljaj svjetlosti čija odre-

đena nijansa pobuđuje čunjićeu mrežnici,¹ odnosno dojam što ga na oko ostavljaju različita zračenja od kojih se sastoji svjetlost (HJP²). Boje i riječi za boje važne su u različitim područjima današnjega društvenoga života: u proizvodnji i prodaji odjeće, obuće, uniforma (posebno oružanih snaga), u kozmetičkoj i automobilskoj industriji, u proizvodnji i trgovini boja i lakova, slikarskih proizvoda, u književnosti, u prijevodima.

Osnovne riječi za boju u hrvatskome postoje od najranijih razdoblja hrvatskoga jezika,³ a otada se rječnik jako proširio. Teško je reći je li broj imena i naziva boja tek premašio tisuću ili ih je znatno više jer ne postoji cjelovit popis svih boja u hrvatskomu jeziku. Naime, to je leksičko područje među najotvorenijima uopće, i po plodnosti i po širini prihvata različitih izraza, k tomu je izrazito kreativno. Priopćavanje mrežama učinilo je svakodnevnom mogućnost da se doslovce preko noći stvore nova imena za boje i ponude širokomu krugu primatelja. No teškoće u sporazumijevanju ipak su česte, uslijed nedostatka prikladnoga imena ili naziva, nerazlikovanja nijansi boja ili nepoznavanja imena ili naziva pojedine boje, odnosno onoga što on označuje jer „pod spomenutim nazivom sugovornici ne podrazumijevaju isti referent“.⁴ Primjer teškoća u sporazumijevanju s jednoga foruma⁵ naveden je u (1).

(1) *Radi mi frendica u parfumeriji i došla joj je neka žena i tražila ruž boje mesa. I sad se moja frendica sva pretrgla i ispošarala po rukama da joj pokaže sve ruževe koji se vode pod bojom mesa. Žena ju je uzrujano gledala i konstatirala da ona želi ruž **boje pecene junetine**...*

Poteškoće s imenovanjem boja, brojnošću njihovih imena i razumijevanjem pojedinih naziva za boje, posebno novijih, među govornicima hrvatskoga uzrokuju i leksikografske teškoće: u odabiru

¹ VRH – *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (Zagreb: Školska knjiga, 2015).

² HJP – *Hrvatski jezični portal*, pristupljeno 20. prosinca 2019, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d1ZvXA%3D%3D.

³ Zrinka Jelaska i Lidija Cvikić, „The words for colors in Croatian: Different means of lexicon extension,“ *Zbornik radova*, sv. 5, br. 5 (2005): 7–25.

⁴ Sanja Brbora, „Što je zajedničko marelici i lososu? (O nazivima za boje),“ u *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, ur. Jagoda Granić, 111–121. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 2005.

⁵ <http://www.forum.hr/showthread.php?p=2380424>, Aktovka 18. studenoga 2004, pristupljeno 20. prosinca 2019.

što uvrstiti u rječnik i kako ga obraditi.⁶ Iako se teškoće s nazivima za boje uglavnom odnose i na druge jezike, ovaj se rad bavi samo hrvatskim nazivima za boje. U njemu se raspravlja o granicama građe prikupljane za proučavanje riječi kojima se označavaju boje, tj. o određivanju opsega imena i naziva rječnika za boje u hrvatskomu jeziku. Neke od poteškoća u omeđivanju hrvatske građe navele su i Kristina Čendo i Zrinka Jelaska,⁷ koje su odabrale dio riječi kojima se označuju boje u proučavanju broja, udjela i uloge boja u Krležinu romanu o slikaru Filipu.

Predlaže se sljedeće razlikovanje jedinica ovoga područja. *Ime boje* svaki je izraz kojemu je sadržaj boja – netko ga je proizveo, bilo to ime prikladno, manje prikladno ili neprikladno; bilo dugotrajno ili kratkoročno; bilo jedino ime ili jedan od članova sinonimnoga niza. Ime može biti zaštićeno, katkada drugi mogu biti više ili manje prisiljeni služiti se njime jer im je u priopćavanju nužno kako bi dobili određeni proizvod, kao primjeri u (40) i (41). Ime boje uključilo bi i riječi koje se znaju nazivati i etiketama, tj. etiketiranjem,⁸ ali i slovna i brojčana imena (poput imena jednoga hrvatskoga filma *H8*).⁹

Naziv boje ime je koje je prihvatila zajednica pa se njime služi u priopćavanju o bojama. To znači da je naziva za boje znatno manje od imena za boje. U dosadašnjim se radovima nije pravila ta razlika, no čini se jednostavnijim da pojedinačne, kratkotrajne, pomodne, nedovoljno prilagođene riječi ili riječi jednostavno preuzete iz stranih jezika budu samo imena, a ne da se svaki jednokratni izraz odmah smatra nazivom za boju. Koliko god imena bila jezikoslovno zanimljiva, ne bi trebalo očekivati da budu opća leksikografska građa, za razliku od naziva. Naziv ne mora biti najprikladniji pa o njegovoj prihvatljivosti i nužnosti pojedinci, često jezični stručnjaci, mogu raspravljati, predlagati zamjene drugim, obično postojećim sinonimom. No često se dogodi da svojedobni sinonimi postanu različite nijanse boje poput *ružičasta*, koja je svojedobno bila ponuđena kao jednako značnica imenu *roza*, ali danas prva označava svjetliju nijansu od druge, a uz to se pojavilo kao treća nijansa i ime *pink*.

⁶ Vlatka Štimac Ljubas, „Podrijetlo, sintaktička struktura i leksikografska obradba naziva za boje,“ *Studia plexicographica*, sv. 7, br. 1 (2013): 91–115, pristupljeno 20. prosinca 2019, <http://161.53.245.121/sl/article/view/122>.

⁷ Kristina Čendo i Zrinka Jelaska, „Paleta boja u romanu Povratak Filipa Latinovicza,“ *Croatica*, sv. 37 (2013): 213–253.

⁸ Brbora, „Što je zajedničko marelici i lososu? (O nazivima za boje).“

⁹ Štimac Ljubas, „Podrijetlo, sintaktička struktura i leksikografska obradba naziva za boje,“ 91–115.

Stručno ime za boju (ili stručni termin) izraz je kojim se služe određene struke i zanimanja, poput slikarstva, proizvođača boje, bilo jezikoslovno prikladno ili ne.

Stručni naziv za boju (ili termin) izraz je kojemu je opseg sadržaja koliko je to moguće jasan i prikladan, nastao uglavnom u suradnji stručnjaka i jezikoslovca.

Ovaj se rad bavi poglavito nazivima za boju, i to rubnima. Rubni su nazivi za boju imena koja je moguće smatrati ili ne smatrati nazivima za boje. Za ona imena koja se ne smatraju rubnim nazivima, nego ih se isključuje iz kategorije (rubnih) naziva, rabić će se riječ *prekorubni*.

Građa

Rad je nastao pregledom više od tisuću imena za boje, što uključuje i nazive, stručna imena i stručne nazive. Riječi kojima su označene boje prikupljane su iz književnih djela, ponajviše Ive Kozarčanina¹⁰ i Miroslava Krlež¹¹ kao dvojice velikih slikarskih književnika zbog količine raznolikih boja,¹² iz hrvatskih rječnika, tiskanih i mrežnih; iz kataloga i mrežnih stranica kozmetike, mode, automobila i skutera, boja, poštanskih maraka, proizvođača boja i lakova itd.; s naziva samih proizvoda (što uključuje i hrvatske prijevode stranih naziva, s uputa, omota ili reklama); iz mrežnih novinskih članaka, blogova, foruma itd.; iz razgovornoga jezika, te iz dosadašnjih radova koji se bave bojama u hrvatskome. Imenima i nazivima za boje u hrvatskome se u novije vrijeme bavi sve više radova (npr. Stolac,¹³ Gadanyi,¹⁴ Jambrečić,¹⁵ Jelaska i Cvikić,¹⁶ Brbora,¹⁷ Marković,¹⁸ Čendo i Jelaska¹⁹), od kojih dio s hrvatskim uspoređuje različite jezike (npr. engleski i francuski,²⁰

¹⁰ Zrinka Babić, „Suprotnost i sklad u pripovijedanju Ive Kozarčanina,“ *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zagrebu*, sv. 1, br. 1 (1991): 46–60.

¹¹ Čendo i Jelaska, „Paleta boja u romanu Povratak Filipa Latinovicza,“ 213–253.

¹² Nikola Tanhofer, *O boji na filmu i srodnim medijima* (Zagreb: Novi Liber, 2000).

¹³ Diana Stolac, „Boje u starijoj hrvatskoj frazeologiji i leksikografiji,“ *Filologija*, br. 22–23 (1994): 259–267.

¹⁴ Károly Gadanyi, „Pridjevi koji označuju boju u kajkavskom dijalektu zalskih Hrvata,“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, sv. 10 (1997).

¹⁵ Ivana Jambrečić, *Posuđenice naziva za boje* (diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2004).

¹⁶ Jelaska i Cvikić, „The words for colors in Croatian: Different means of lexicon extension,“ 7–25.

¹⁷ Brbora, „Što je zajedničko marelici i lososu? (O nazivima za boje).“

¹⁸ Ivan Marković, *Uvod u pridjev* (Zagreb: Disput, 2010).

¹⁹ Čendo i Jelaska, „Paleta boja u romanu Povratak Filipa Latinovicza,“ 213–253.

²⁰ Zrinka Jelaska, Tomislava Bošnjak Botica, i Marina Balent, „Nazivi za boje u hrvatskome jeziku i njihovo značenjsko podrijetlo u usporedbi s francuskim i engleskim,“ u *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, ur. J. Granić (Split: HDPL, 2005), 357–366.

slovački,²¹ poljski,²² talijanski i njemački,²³ rumunjski i karaševski²⁴).

1.2. Vrste riječi za boje

Boje se označuju različitim riječima: neizvedenicama kao u (2); izvedenicama kao u (3); složenicama, i to dvočlanim kao u (4) ili višečlanim kao u (5) te svezama.

- (2) i. *crna, bijela, siva, plava, žuta, riđa, sinja, sura*
ii. *žad, dim, kivi, hrđa, sljez*
- (3) i. *crvenkasta, plavetna, kestenjasta, sinjava, žuteljiva*
ii. *prozelenata, prožuta, ocrvena*
- (4) i. *jasnozelenata, prozirnožuteljiva, otvorenozelenata, mutnozelenata, jetkozelenata, gadnozelenata, nježnoplava*
ii. *ljubičastoplava, srebrnastobijela, riđocrvenkasta, grimizno-crvena*
iii. *zemljanosmeđasta, kožnatožuta, mednožuta*
- (5) i. *blijedonarančastorumenata, tamnotrešnjevocrvena, pastelno-sivoružičasta, dubokoljubičastobordo, bljetkastopastelnoružičastoljubičasta*
ii. *smeđocrnomodrikasta, maslinastozelenosiva*

Dvočlane sveze mogu biti: priložno-pridjevne kao u (6); pridjevno-pridjevne kao u (7); imensko-imenske kao u (8) ili (9), gdje je drugi član riječ *boja*; pridjevno-imenske kao u (10).

- (6) *otvoreno modra, živo crvena, intenzivno bijela, sjajno zelena, mornarsko modra*
- (7) *svijetla narančasta, ugašena smeđa, jarka crvena*
- (8) *indigo plava, jantar žuta, senf žuta, mak crvena*

²¹ Milvia Gulešić Machata i Martin Machata, „Boje u hrvatskim i slovačkim kolokacijama,“ *Riječ: časopis za slavensku filologiju*, sv. 13, br. 2 (2007): 99–107.

²² Ewa Komorowska i Neda Pintarić, „Zelenilo u metaforici poljskoga i hrvatskoga govornoga jezika,“ *Riječ*, sv. 16, br. 1 (2010): 64–71.

²³ Maja Opašić i Nina Spicijarić, „Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa sastavnicom boje u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji,“ *Fluminensia*, sv. 22, br. 1 (2010): 121–136.

²⁴ Tomislava Bošnjak Botica i Ivana Olujić, „O stvaranju naziva za boje u hrvatskom i rumunjskom jeziku te govoru Karaševa,“ *Romanoslavica*, sv. 52, br. 2 (2016): 7–22.

(9) *boja neba, boja vanilije, boja breskve, boja trske, boja cimeta, boja mahagonija, boja pudera, boja manga*

(10) *bijela kava, trula višnja, staro zlato, ružino drvo*

Uspoređujući boje u tri idioma, Tomislava Bošnjak Botica i Ivana Olujić²⁵ slaganjem, odnosno složenim nazivom, smatraju spoj najmanje dviju samoznačnica ili osnova koje su jednopojmovne kako bi izbjegle razlikovanje po kategorijama koje su različite samo zbog različitih ortografskih pravila pa bi i primjere kao u (6) ili (7) smatrale jednaka kao u (4), tj. dvočlanim složenicama. Autorice smatraju prilogom riječi kojima prva sastavnica ne znači boju, nego intenzitet, pa su modifikatori glavi koja je boja, odnosno njezina podređena (subordinirana) sastavnica, a pridjevima smatraju one u kojima prva sastavnica znači boju. To bi značilo da su u (4.i), (6) i (7) prve sastavnice prilozi, a u (4.ii) i (8) pridjevi.

Višečlane sveze mogu biti imensko-pridjevno-imenske, kao u (11), gdje se također pojavljuje riječ *boja*; poredbene kao u (12); surečenične kao u (13), koje bi se teško mogle nazvati imenima boje jer su zapravo opis.

(11) *boja mladoga lišća, boja zreloga suncokreta, boja bademova cvijeta, boja ružina drveta*

(12) *zelena kao trava, zelena kao sočno lišće, zelena na vodu, boja kao dim*

(13) *nijansa zelene boje koju srećete u rano proljeće; prekrasne dubokoljubičastobordo boje koja na momente izgleda crno, a pri oblačnom vremenu vuče na sivo*²⁶

1.3. Podrijetlo riječi za boje

Po podrijetlu riječi za boju mogu biti domaće riječi ili strane. Domaće mogu biti istovrijednice ili sličnovrijednice stranima (kada im se opseg značenja posve ne poklapa). Ako su strane, mogu biti *preuzetice* – doslovce strane riječi preuzete iz stranih jezika koje stranom grafijom i izgovorom zapravo pripadaju preključivanju, kao u (14); *tuđice* – riječi

²⁵ Bošnjak Botica i Olujić, „O stvaranju naziva za boje u hrvatskom i rumunjskom jeziku te govoru Karaševa,“ 16.

²⁶ <http://www.dubrovniknet.hr/blog/belecaitanto/2015/08/26/sezonski-postav-jesen-2015-ruzevi/>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

koje su (bar donekle) proširene u hrvatskomu, ali nekim svojim obilježjima jasno pokazuju svoje strano podrijetlo, primjerice pisanim likom kao u (15) ili dvočlanim odstupom sloga u kojemu je na prvomu mjestu zvonačnik ili sonant, kao u (16); *prilagođenice* – riječi koje su dijelom pohrvaćene, no ne posve, kao fonološki prilagođene, ali nesklonjive riječi u (17); te *usvojenice* – riječi za koje većina govornika ne zna da su stranoga podrijetla jer su posve prilagođene hrvatskomu, osim ako su to posebno naučili, kao u (18). *Prevedenice* se na neki način nalaze između tih dviju kategorija jer su izrazom hrvatske i po tomu mogu pripadati domaćim riječima kada im je podrijetlo hrvatsko (napravljeno od hrvatskih morfema hrvatskim načinima tvorbe, najvjerojatnije *šljivasta*), a samo poticaj strani, ali su neke od njih sadržajem (koji često uključuje i kulturu) samo strane, poput *denverski plave*.

(14) *Creme de la Femme, Notice me, Aubergine Crazy Color*

(15) *beige, mauve, aubergine*

(16) *pink, oranž*

(17) *bež, krem, bordo, patlidžan*

(18) *boja, grimizna, tirkizna*

Umjesto *preuzetice* moglo se prvu kategoriju nazvati *posuđenice*, što je vrlo proširen naziv u hrvatskome (*prevedenica* i istovrijednica nazivima u drugim jezicima, npr. engl. *loanwords*, njem. *Lehnwort*), ali je taj naziv izostavljen iz navedenih potkategorija riječi stranih jezika jer je često sinonim nazivu *strana riječ* ili pak *tudica*. No još je važniji, iako rjeđi razlog sljedeći – događalo se da se jasno očituje kako je *posuđenica* doslovce posuđena riječ, što znači da nije vlasništvo jezika čiji je dio (u ovom slučaju hrvatskoga) kada se govornici izvornoga jezika odakle potječe (primjerice engleskoga) postave kao njezini pravni vlasnici i izravno ili neizravno propišu drugim jezicima što ta riječ znači, tj. što smije ili ne smije značiti. Kao primjer mogu se navesti riječi *nacionalist*, *pirat* u hrvatskome,²⁷ a posebno *marmelada*, koju je EU administracija zabranila svim jezicima koji su ju preuzeli (i ne znajući možda da su ju samo posudili) osim kada je pripravak napravljen od agruma. To znači da riječ *posuđenica* ističe činjenicu da jezik primatelj nema isključivo pravo određivati što ona točno znači

²⁷ V. Zrinka Jelaska, „Društveni jezični identitet kao dio hrvatske kulture,“ *Lada*, sv. 2, br. 4 (2009): 21–29.

jer joj izvorni jezik, odnosno jezik davatelj može promijeniti značenje bez obzira na značenjsku tradiciju jezika primatelja. Takvo je poimanje naziva posuđenica važno i za riječi kojima se označavaju boje.

2. Kategorije rubnosti

Kada se bave riječima za boje, mnogi se jezikoslovni radovi bave osnovnim bojama koje imaju svojstva prototipnih naziva za boje ili znatno širim rječnikom boja, posebno frazemima, ali rijetko se bave rubnima. Rubnost u nazivima za boje ovdje znači da se riječi koje označavaju boje mogu proglasiti svojevrsnim (npr. netipičnim, neprikladnim, neprihvaćenim, nejasnim itd.) nazivima za boje ili ih se može isključiti iz kategorije naziva za boje.

Cijeli rječnik za boje ne može se jednostavno ni popisati ne samo zato što su imena boja vrlo plodna kategorija, nego i zbog drugih razloga. Jedan je činjenica što rubno kategoriji boja pripadaju (ili ne pripadaju) različite (vrste) riječi, poput imenica, priloga i njihove sveze, odnosno nizovi različite dužine, poput *žuta kao sunce*, *intenzivno rumenilo grimiza* ili *svijetlo broćasto crveno*, *poput neba modro* ili *tamno poput neba modro*, *otvoreno plava kao nebo*. Neke sveze očito nisu imena, nego opisi, kao primjeri u (13). No koje je načelo razlikovanja: broj riječi, vrste riječi, njihov sintaktički ustroj? To znači da su rubni nazivi za boje imena koja sadrže suznačnice i veći broj članova.

Rubnost u nazivima za boje donosi mogućnost da se pojedina riječ ili sveza ipak smatra kategorijom ‘hrvatskih naziva za boje’ ili da ih se isključi iz kategorije ‘hrvatskih naziva’, iako jesu ‘nazivi za boje’. Druga je mogućnost da ih se uključi u kategoriju ‘riječi kojima se u hrvatskim tekstovima označuju boje’, odnosno ‘imena’, a isključi iz ‘(hrvatskih) naziva za boje’. Treća je mogućnost da ih se isključi iz kategorije ‘riječi kojima se označavaju boje’.

Pripadnost imena boje stranomu jeziku i neprilagođenost njezina izraza te sporadičnost ili jedinstvenost njegove uporabe u hrvatskim tekstovima može biti prilično jasan mogući kriterij isključivanja ili pak rubnoga uključivanja riječi među hrvatske nazive za boje. Načelo prilagođenosti tako bi isključilo iz hrvatskih naziva za boje sve neprilagođene riječi iz stranih jezika, što bi značilo da *bianca* ili *beige* ne pripadaju, a *bjanka* i *bež* pripadaju u hrvatske nazive za boje, tj. da je prva prekorubni, a druga rubni naziv. Sanja Brbora²⁸ neizravno navodi načela

²⁸ Brbora, „Što je zajedničko marelici i lososu? (O nazivima za boje),“ 112.

trajnosti i prihvaćenosti kao uvjet za uključivanje imena u nazivlje jer se „novi nazivi pojavljuju i smjenjuju brže nego što ih može prihvatiti jezična zajednica, a nekmoli pratiti leksikografska produkcija“. Autorica se pita koliko su nazivi za boje kodificirani, a kako bi nazivi trebali biti jednoznačni i stabilni, „opravdano se pitati postoje li uopće nazivi (termini) za boje ili se koristimo tek nepostojanim etiketama“.²⁹ Iako i Vlatka Ljubas Štimac navodi načelo trenutačnosti ili trajnosti i načelo razloga uporabe pa nazivima (terminima) suprotstavlja tek „trenutačna, fluentna i pomodna etiketiranja jer neki nazivi preko noći nastaju i nestaju“;³⁰ ona ide i korak dalje pa iz tablice naziva za boje napravljene prema vlastitoj građi izostavlja i neke koje navodi u tekstu svojega članka, jer su „mnogi od tih naziva prevedeni (ponajviše iz francuskoga jezika) te su i u izvornim jezicima u vrlo uskoj upotrebi, a u hrvatskome nemaju odgovarajuće istoznačnice“.³¹ Primjeri su takvih naziva *boja srnina trбуha*, *šagalovski plava*, *pruskoplava* i dr. Dakle, za autoricu je prevedenost načelo po kojemu bi pojedina imena boja bili rubni ili prekorubni nazivi, samo, ili možda u suradnji s uskoćom uporabe, a navodi i postojanje odgovarajuće istoznačnice u hrvatskome, iako se inače upravo njezinim nedostatkom tumači prodor stranih riječi ili prevedenica.

2.1. Označavaju li riječi boju?

Rubnoj bi kategoriji naziva za boju pripadale riječi za koje nije jasno označavaju li uopće kakvu boju zbog (moguće) višeznačnosti. To se posebno odnosi na riječi iz književnih djela jer često nije moguće provjeriti što točno znače. Tako primjerice riječ *čađava* može biti prljavština od čađe ili boja iz skupine crne pa bi na tri mjesta u Krležinu romanu *Povratak Filipa Latinovicza* riječ *čađava* mogla biti i boja i tekstura,³² iako je vjerojatno u (19) tekstura, u (20) boja, a jedino za primjer u (21) nije sasvim jasno što je od toga dvoga.

(19) *Dok su mu se prije toga boje javljale kao simboli stanja i rasyjeta, sada se sve to obojadisano doživljavanje pretvaralo u nemirno i neshvatljivo kretanje obojadisanih ploha po ulicama, po sivim i čađavim gradovima:*

²⁹ Brbora, „Što je zajedničko marelici i lososu? (O nazivima za boje),“ 113.

³⁰ Štimac Ljubas, „Podrijetlo, sintaktička struktura i leksikografska obradba naziva za boje,“ 113.

³¹ Štimac Ljubas, „Podrijetlo, sintaktička struktura i leksikografska obradba naziva za boje,“ 92.

³² Čendo i Jelaska, „Paleta boja u romanu Povratak Filipa Latinovicza,“ 213–253.

(20) *Lijeno i sivo zapravo, kao što je dosadno ovo čađavo pastel-nosivo nebo nad krovovima i prljava olovnosiva boja na tintastim odrazima stakala...*

(21) *Ni na jednoj slici nikada više nije umro nitko tako tragično kao Pšemislav, kralj češki s lavljim grbom na grudima od oklopa, tu u ovoj trafici, u žučkastom i čađavom osvjetljenju petrolejske svjetiljke.*

Slično je i s riječju *blijedi*: je li to nijansa boje ili znači ispranost, odnosno nedostatak (uobičajene ili jasne) boje? Blijedi predmeti mogu označavati boju blijedih ljudi ili ispranu, odnosno slabu nijansu bilo koje boje. Primjerice, *blijedi* u (22) može označavati činjenicu da je akvamarin u izlogu izblijedio ili da je to njegova nijansa, dok se u Krležinu primjeru u (23) čini da je to nijansa akvamarina.

(22) *blijedi akvamarin Tihog oceana na ogromnoj zemljopisnoj karti u izlogu jedne knjižare,*

(23) *Kobalt, tamnožuto, svijetlozeleno, blijedi akvamarin kao packe, kao mrlje, kao obojadisane činjenice...*

Riječ *voštana* može upućivati na prozirnost i hladnoću voska ili biti najčešća boja voska; *mrkla* može biti tamnoća mraka ili nijansa crne. Složenica *bisernoblistava*, gdje je temeljna riječ *blistav*, može značiti *blistav kao biser* ili *blistav u boji bisera*. Neke su pak riječi nedovoljno određene pa mogu ne označavati boju, nego opći ton boje koja nije navedena, kao u (24).

(24) *zagasita, dubokozagasita, zagasitotamna*

Složenice u kojima je jedna sastavnica jamačno boja manje su rubne od spomenutih (mogućih) višeznačnica, no ni u nekima od njih nije sigurno označavaju li oba, tj. svi dijelovi složenice boju ili što drugo, primjerice teksturu. Tako *baršunastosiva* može značiti siva kao što je siv baršun ili siva baršunaste teksture. Kada se u opisu sive vrbe (lat. *Salix cinerea*) navodi da su joj „izbojci i pupovi sivo-baršunasti, lišće sivo-zeleno, odozdo sive boje i pustenasto, a pališće baršunasto“, najvjerojatnije je da je baršunasto tekstura, ali moguće je zamisliti i da je riječ o dojmu sive.³³ Riječ *nečisto(-)siva* može biti siva s djelomično

³³ https://hr.wikipedia.org/wiki/Siva_vrba, pristupljeno 20. prosinca 2019.

tamnijim i svjetlijim dijelovima ili siva boja prljavštine. Za razliku od nje, *prljavosiva* je postala naziv koji označava nijansu sive – pripada i službenomu opisu boje gljive *prljavosiva rudoliska* (lat. *Entoloma griseoluridum*), što bi značilo da je stručni naziv, odnosno termin. To potvrđuje i primjer oglasa na Njuškalu³⁴ naveden u (25) gdje kontekst ne dopušta da se riječ *prljavosiva* shvaća kao prljavština, nego boja, jer valjda nije moguće da bi tko prodavao novu torbicu na kojoj se ističe njezina prljavština.

(25) *prodajem potpuno novu torbicu prljavosive boje*

Takve se složenice kojima je jedna riječ boja, a druga ne, bar ne uobičajena, mogu podijeliti na dvije skupine. U prvoj su one kojima je druga sastavnica, tj. glava, nesumnjivo boja, pa su time i cijele boje, poput primjera u (26). U drugoj su one kojima je prva sastavnica boja, a druga, glava, nije ili je upitno je li boja, poput primjera u (27), pa je ta druga podskupina stoga rubnija od prve podskupine. Drugim riječima, *pepeljastosvijetla* je rubnija od *svijetlopepeljasta*.

(26) *masnosiva, goruće crvena, rdavozelena*

(27) *ljubičastomračna, crnokrvava, grimizno-tamna, pepeljastosvijetla, zelenkastomasna*

Jasno, riječi napisane sa spojnicom između dvije članice bile bi polusloženice u kojima je svaka sastavnica ravnopravna, pa tako *plavo-zeleni* šal ima likove, primjerice kockice plave i kockice zelene boje, a *plavozeleni* je šal jednobojni zeleni šal plave nijanse. No uvijek ne pomaže i način pisanja jer su riječi katkada pisane drugačijim pravopisom ili nisu pisane u skladu s pravopisnim pravilima. Tako su primjerice u Krležinu *Povratku Filipa Latinovicza* riječi *tamno* i *narančasto* razdvojene, kao u (28), što je jedan od mogućih načina pisanja.³⁵ Iako bi se sintagma *izgarati tamno narančasto* mogla tumačiti kao *izgarati 'tamno'* za razliku od *izgarati 'svijetlo'*, i to *narančasto*, značenjski se ne razlikuje od *tamnonarančasto*.³⁶

³⁴ <https://mojekrpice.hr/items/torbe-i-novcanici/6668196/nova-prljavosiva-torba>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

³⁵ Štimac Ljubas, „Podrijetlo, sintaktička struktura i leksikografska obradba naziva za boje,“ 91–115.

³⁶ Kao što je rečeno, takve su razlike zanemarene u spomenutom poredbenomu radu Bošnjak Botica i Olujić, „O stvaranju naziva za boje u hrvatskom i rumunjskom jeziku te govoru Karaševa,“ 7–22.

(28) *A opet, sve je bilo sivo, ljepljivo, nejasno, teško, rasvijetljeno krvavim žaruljama što su izgarale sasvim tamno narančasto, kao da se gase u staklenim kruškama.*

2.2. Koju boju označava?

Za neka očita imena boja nije jasno koje su točno boje, tj. koji im je opseg sadržaja, kao u primjerima od (29) do (35). Stoga nije jasno jesu li takva imena boja sinonimi s drugima s kojima dijele jedan dio složenice, bilo tvorbeni kao u (31), bilo leksički kao u (32), raznoidiomski kao u (33) ili su pak paronimi.

(29) *crngarasta, crmpurasta, crnomanjasta*

(30) i. *bjelasasta vs. bjelasava; garasta vs. garavasta*
 ii. *bjeličast, bjelkast, bjelucav, bjelusav, bjelušan, bjelušast, bjelušav, bjeluškast*

(31) i. *svjetlijesiva, svijetlosiva vs. blagosiva*
 ii. *žuteljiva vs. prožuta*

(32) i. *svijetlosiva vs. blagosiva*
 ii. *prljavomrka vs. pepeljastomrka*
 iii. *boja krvi vs. krvava vs. krvavo crvena*

(33) *bademasta vs. bajamasta*

Neke se riječi za boje čine oksimoronima, kao u (34), osim ako su možda mišljene kao polusloženice: *svijetlo-crna, bijelo-mrka*.

(34) *svijetlocrna, bijelomrka*

Neke su riječi semantički neodređene zato što nije jasno upućuju li na različitu izvanjezičnu stvarnost ili ju same tvore, upravo svojim različitim izrazom jer je on prva točka razlikovanja sinonima.³⁷ Druge su riječi semantički neodređene zato što predmeti na koje se pozivaju nisu u izvanjezičnoj stvarnosti jedne boje, kao u (35).

³⁷ V. Zrinka Jelaska, „Ljubiš li me? Ti znaš da te volim: O bliskoznačnicama i raznoznačju,“ u *Babićev zbornik o 80. obljetnici života*, ur. Slavko Mirković (Slavonski Brod: Ogranak MH, 2008), 125–170.

- (35) *boja kože*
boja kovi
boja plijesni
boja mladoga lišća
boja zrele mrkve
boja ustajaloga meda
boja kao dim

Primjerice *šljivasta* zbog različitih vrsta i boja šljiva (poznato ih je više od 2500³⁸) može upućivati na zagasito sivoplavu, pa tamnoplavu (boju bistrice, najzastupljenije šljive u Hrvatskoj), tamnopurpurnu, tamnoljubičastu, tamnogrimiznu, tamnosmečkastocrvenu, plavoljubičastu, purpurnoplavu, plavocrvenkastoljubičastu, smeđoljubičastu, crkvenkastoplavu i još mnoge druge boje, uključujući i žutu i zelenkastu. Kao prevedenica *šljivasta* može označavati boju najzastupljenijih ili najpoznatijih vrsta šljiva druge kulture (npr. američke) ili pak pomodnu nijansu koju je tko nazvao engl. *plum* i nametnuo modnoj i kozmetičkoj industriji (na jednomu se mjestu u izvorniku objašnjava kao ljubičasta sa smeđesivim ili crvenkastoljubičasta, tj. kakve je obično boje šljiva u nekoj anglofonij kulturi). Prevoditelji su ju uveli u hrvatsku kulturu kao *boju šljive* ili *šljivastu boju*, samu ili u složenicama: *ljubičasto(-)šljivasta*, *malinasto(-)šljivasta*.³⁹ Uz nju se, međutim, često nalaze fotografije s nacrvenim dojmom, koji je znatno bliži boji okrugle divlje šljive ringlo(v) ili ringlovke, i to kada je crven(kast)a (jer može biti i žuta), a ona nije prototipna šljiva u Hrvatskoj (zato joj i jest jedan od brojnih naziva 'divlja šljiva').

Kod složenica s tri sastavnice neodređenost sadržaja boje može proizlaziti iz različitoga spoja riječi pa se imena boja u (5) i (36) mogu razumjeti kao *smeđa crnomodrikasta* ili kao *smeđecrna modrikasta*, *tamna crvenosmeđa* ili kao *tamnocrveno smeđa*, što je različito.

- (36) *tamnocrvenosmeđa*, *tamnomodromramorna*, *tamnoplavkastozelena*

2.3. Jesu li riječi ime ili naziv za boju?

Kao što se vidi iz dosadašnjih primjera, mnoga su imena boja višočlana. Primjerice, *boja trule višnje* ustalila se za jednu nijansu ta-

³⁸ <http://www.stare-hrvatske-vocke.com/sljiva.html>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

³⁹ <http://www.dubrovniknet.hr/blog/belecaitanto/2015/08/26/sezonski-postav-jesen-2015-ruzevi/>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

mnocrvene i kao da je taj naziv češći od sinonimna naziva *boja višnje*, odnosno *višnjeva boja* (kako navodi August Šenoa u *Zlatarevu zlatu*). U jednomu mrežnomu tekstu o modi u samomu člančiću nalazi se *boja višnje*, a u naslovu (kojemu je glavna svrha privlačenje čitatelja, a često ga ni novinari ni lektori ne vide jer ga urednici obično stavljaju u zadnji čas) piše *boja trule višnje*.⁴⁰ Čini se da je nekim govornicima naziv *višnjeva boja* ili *boja višnje* naziv, a *boja trule višnje* poetizam, dok je drugima *boja trule višnje* naziv. U svakomu slučaju, pridjev *trule* u tomu imenu nema negativnu konotaciju koju ta riječ sama ima, pomodnost je učinila svoje.

Kako uopće razlikovati spomenute višječlane nazive za boje od imena i *ad hoc* riječi kojima se boje opisuju. Takva imena mogu biti proizvod pojedinca u jednomu govornomu činu, kao primjeri studentskih odgovora u (37);⁴¹ izjave frizerke u (38); pojedinca koji želi promovirati proizvod i pišući članak onazivljuje boju kao u (39);⁴² poduzeća koje naziv boje svojega proizvoda godinu ili nekoliko godina određuje tržištu, poput naziva boje ruževa kozmetičke linije MAC navedenih u (40); boje Mazdinih automobila navedenih u (41) i slično.

(37) *boja cedevite s puno vode, boja engleske travice*

(38) *Crvenokose žene se jako ističu – govori poznata stilistica kose Petra Granić iz studija Etra, koja se brine o frizuri slavne glumice Nataše Janjić – jer imaju dozu posebne privlačnosti. Sama boja ima mnogo varijanti, od nježno ciglaste, do one vatrene, no sve su energične i strastvene na svoj način. Nataša je prirodna crvenokosa, te joj stavljam svjetlije pramenove kako bismo dobili raznolikost tonova, njezinoj sam nijansi dala ime boja užarenog sunca –.*

(39) *Mazda 3 Hatchback stigla nam je u već popularnoj crvenoj boji. Ova boja toliko je privlačna da ju mnogobrojni i specifično navode – Mazda crvena.*

(40) *Hot Tahiti, Pink Pearl Pop, Girl About Town, Girl Next Door, Lady Bug, Creme de la Femme, Notice me*

⁴⁰ <https://www.modnialmanah.com/hit-jeseni-2018-torbice-u-boji-trule-visnje>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

⁴¹ Brbora, „Što je zajedničko marelici i lososu? (O nazivima za boje).“

⁴² <https://www.cropc.net/autozona/testovi/9868-vozili-smo-mazda-3-hatchback-g122-plus-jedna-trica-sa-svime>, 13. lipnja 2019., autor M.R., pristupljeno 20. prosinca 2019.

(41) *Ceramic srebrna metalik, Eternal plava mica, Jet crna mica, Machine siva metalik,*⁴³ *Arctic bijela ili Soul crvena Crystal, delfin sivo perla metalik*

Jesu li nizovi, odnosno sveze *Mazda crvena*, a posebno *Snowflake bijela s perla efektom* ime, naziv za boju ili sintagme koje uključuju boju? Odgovor na pitanje o *Mazda crvenoj*, koja bi mogla biti i prilagođenija kao *Mazdina crvena*, lakši je nego odgovor o drugomu nizu, koji se mogao i prilagoditi, tj. prevesti, npr. *bisernosnježnobijela*. Moguća su različita rješenja o tomu što je naziv za boju, a što apozicije ili atributi, kao u (42).

- (42) i. *bijela – Snowflake s perla efektom*
 ii. *Snowflake bijela – s perla efektom*
 iii. *Snowflake bijela s perla efektom*

Višeznačnost se razrješava kontekstom, no nizove koji bi mogli biti naziv za boju ili ne nije uvijek lako odrediti. Kada Antun Šoljan u pjesmi *Gazela* pjeva kao u (43), jasno je da su zadnje tri riječi sintagma, a ne naziv, već i zbog množine.

(43) *Nestalna gazela što se prelijeva nestaje*
U neke boje pustinjskoga pijeska

I u svakodnevnoj bi se uporabi moglo reći da je *boja pustinjskoga pijeska* poetizam, tj. riječ *pustinjskoga* u njoj. To mogu potvrditi primjeri različitih uporaba na mrežnim stranicama. Naime, u hrvatskome se pojavljuje i *boja pijeska*, bez *pustinjskoga*, pa tako Bauhausovi djelatnici u ponudi imaju *boju pijeska*.⁴⁴ Na stranicama jednoga od prodavača *boja*⁴⁵ očito se taj niz ne smatra nazivom jer se boju reklamira kao dekorativnu „boju izgleda pustinjskoga pijeska“. Djelatnica mrežne stranice o uređenju stana smatra *boju pijeska* nazivom, nijansom bež boje koja je sama podvrsta smeđe, navodeći kao u (44).⁴⁶ Na Forumu

⁴³ Dostupne boje karoserije Mazde2 u modelnoj godini 2018, <https://www.autonet.hr/zapravljacem/test/mazda2-g90-takumi/g/galerija/26>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

⁴⁴ Swingcolor nijansirana boja za unutarnje prostore boja pijeska 10 L.

⁴⁵ <https://www.jub.hr/unutarnje-boje-i-dekorativna-obrađa/proizvodi-za-dekorativnu-obrađu-zidnih-povrsina/decor-desert>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

⁴⁶ <https://www.adaptacija-stana.net/beige-boja/> pripremila I. Crnelč (2019), pristupljeno 20. prosinca 2019.

jedna sudionica⁴⁷ stavlja sinonimni naziv u zagradu, vjerojatno pretpostavljajući da ne će svi znati koja je to boja, tj. nijansa, kao u (45). U drugoj raspravi,⁴⁸ objašnjavajući razlike između *bež*, *drap*, *krem*, *boje bijele kave*, *prljavo bijele* i *boje pijeska*, druga sudionica navodi kao u (46). Autorica (ili prevoditeljica) teksta o pomodnim bojama⁴⁹ cijeli niz smatra poznatom bojom jer je u nizu s drugima, kao u (47), iako je zanimljivo da su masno istaknute samo riječi *siva*, *pijeska*, *crvena*, *tirkizna* (nema zarezal!), a ne cijela sintagma.

(44) *To je zapravo svijetlo smeđa boja. Vrlo svestrana i vrlo različita s bezbroj nijansi, od prljavo bijele do boje zemlje. Pokriva cijeli spektar od boje bijele kave do boje pijeska, ovisno o tonu koji sadržava i u kojoj količini.*

(45) *Dnevni boravak ima tri boje: limeta zelena i boja pustinjskog pijeska (bež)*

(46) *Bež je onak više bijelo, ima i mrvu žućkastog u sebi
Drap je pak tamnije sa sivom komponentom
Krem.. eeeee, krem... krem je ustvari bež ali se više rabi kad su u pitanju predmeti nego roba
Bijela kava je bijela s kapljicom smeđe - bez dodataka drugih boja
prljavo bijela je ustvari svijetlo bež
boja pijeska, pf, to je lako - bež sa primjesom dosta svjetlosive i mrvu maslinastozelene te smečkaste*

(47) *Trendi je siva boja, boja pustinjskog pijeska crvena, tirkizna, ali i vječne prugice, točkice, pepito uzorak.*

Kako se vidi iz priloženih primjera, niz *boja pustinjskoga pijeska* može biti ime jedinstvene boje, naziv za jedinstvenu boju (odnosno nijansu),⁵⁰ sinonim postojećoj boji, svojevrsni poetizam ili pravi poeti-

⁴⁷ <http://forum.roda.hr/threads/21232-dulux-boje-za-zidove/page3?langid=1&styleid=12> 23.08.2007 00:04, korisnik Margita, pristupljeno 20. prosinca 2019.

⁴⁸ <http://www.forum.hr/showthread.php?p=2380424>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

⁴⁹ <https://www.tportal.hr/lifestyle/clanak/zimske-haljine-i-tunike-za-svaki-dan-20111202/print>, potpisano G.A 2011., pristupljeno 20. prosinca 2019.

⁵⁰ Može biti i nepotreban, što smatraju i mnogi, posebno muški, raspravljajući na različitim mrežnim stranicama, smatrajući takva imena pretjeranima, izvođenjima i slično, što bi značilo da njima nisu nazivi. To primjerice pokazuje cinični komentar na boju mesa, tj. boju pečene janjetine iz (1): *Eh da je bar tako jednostavno, mora bit pečena 143.5 minute na temperaturi 250 stupnjeva, al stavljena u pečnicu zagrijanu na 300 stupnjeva i onda hlade-*

zam. Za razliku od prethodnoga niz jednake strukture *boja užarenoga čelika* znači jednostavno boju koju ima užareni čelik po kojoj iskusan kovač približno određuje temperaturu zagrijanoga čelika,⁵¹ a *boja užarenoga noža* boju koju ima nož kada se kali.⁵² Niz *boja užarenoga pijeska*, kao i *boja užarenoga sunca*⁵³ poetizmi su u puno većemu stupnju, ali su i oni kandidati za ime nekoga od promidžbenih djelatnika različitih tvrtki, kao što pokazuje navod u (38).

S druge strane postoje i slovna imena boja, npr. *SMB* (kratica za sivomaslinastu boju, tj. boju jugoslavenskih uniformi koja se u RH proširila i kao vojnička boja); brojčana (poput njemačkoga izdanja za skupljače maraka Michel 2000. koji nudi uz njemačke nazive samo brojeve umjesto engleskih i francuskih naziva prijašnjih izdanja, npr. 27-31-3 *hellblauviolet* ‘svijetloplavoljubičasta’, 31-27-3; *hellviolettblau* ‘svijetloljubičastoplava’⁵⁴) ili slovno-brojčana, npr. automobilske metalik boje 46G za određenu nijansu sive ili 46V za određenu nijansu crvene, npr. „Lakiranje premium Mazda 46V boje“.⁵⁵ Slovna imena ulaze u jezične nazive za boje jer su kratice način tvorbe novih riječi, ali su rubne. Slovno-brojčana su imena rubni, ali bi mogli biti i prekorubni nazivi. Brojčana su imena mogući nazivi po tomu što se brojevi koji se i pišu brojkama izgovaraju riječima, no ona su još rubniji ili prekorubni nazivi.

2.4. Je li ime za boju hrvatski naziv?

Prototipne su osnovne hrvatske riječi za boju svehrvatske, što znači da ih imaju svi govornici kada se kao okomito dvojezični ili višejezični govornici služe hrvatskim standardom. U tomu je smislu manje prototipna među njima *modra*. Nju dio govornika, posebno južnijih krajeva,

na na svježem zraku 23 minute - e takvu boju otprilike (Musatom). Drugi sudionik ironično piše Cek, prvo definiraj boju tepiha. Jel plamenocrveni, boje cigle, kraljevsko crveni, purpurno crveni, jastog crveni, tamnocrveni, narancastocrveni...? Treći mu odgovara da boja trule višnje.... moš mislit, šta fali tamnocrvenoj. Pristupljeno 20. prosinca 2019.

⁵¹ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Kovanje>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

⁵² „Važno je da se kaljenje radi po mraku zbog boje užarenog noža po kojoj se mjeri temperatura čelika, a ona je bitna jer ako se fula za samo par stupnjeva, nož može puknuti“, <https://www.jutarnji.hr/dobrahrana/price/karlo-ban-covjek-koji-je-zaljubljen-u-celik-i-kovanje/3582140/>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

⁵³ Iva Budžaki, „Čarobne latice“, u *Odjeci 2016. / 2017. – zbornik literarnih radova učenika osnovnih škola*, ur. Jasminka Salomon (Zagreb: Naklada Ljevak, 2017), 203.

⁵⁴ Jelaska i Cvikić, „The words for colors in Croatian: Different means of lexicon extension“, 7–25.

⁵⁵ <https://www.facebook.com/KaroserijaMarijic/posts/lakiranje-premium-mazda-46v-boje-hauba-p-i-vrata-st-l-bez-tzv-tehnike-uspricavan/1838287572871103/>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

smatra posebnom bojom – dvanaestom osnovnom. Ostalima je ona ili nijansa, tj. podređenica plave (npr. „Modra spada također u tamno plave iako je malo svjetlija od najtamnije plave boje“⁵⁶; ili blijedoplava prema ljubičastoj⁵⁷); ili drugi izraz za plavu; ili joj ne poznaju značenje. No bilo kako bilo, svakako je *modra* hrvatski naziv.

Prema kriteriju pripadnosti hrvatskomu jeziku, pitanje je jesu li hrvatska imena, a naročito nazivi za boju, najrazličitije riječi iz stranih jezika koje ulaze u hrvatski kupovinom najrazličitijih proizvoda sa stranim imenima, najčešće engleskima.

Jesu li hrvatski nazivi za boju navedeni u (41) kao *Arctic bijela* ili *Soul crvena Crystal*, ili *delfin sivo perla metalik*, koje svakako imaju u imenu i hrvatske riječi? A imena ruževa *Crème de la Femme*, *Notice me* koja nemaju ni jednu hrvatsku riječ, ni suznačnicu, kao u (40)? U hrvatskim se dućanima MAC-a ne traži ruž božja ovčica, ni ruž boje božje ovčice, ni ruž bubamara, ni ruž boje bubamare, nego ruž boje *Lady Bug*, i to u (svojevrsnomu) engleskomu izgovoru: *leidi bag* (pod uvjetom da ga kupac zna). Tako je sa svim proizvođačevim nazivima u (40). Jesu li to onda samo engleske riječi? Ili su one vrsta egzotizama?

U (48) nalazi se izvadak teksta mrežnoga članka⁵⁸ s nadnevkom 2. svibnja 2019. o Rihanni i njezinoj kolekciji *Fenty Beauty*, očitoga prijevoda. Jesu li riječi preuzete iz engleskoga jezika hrvatske ili engleske? Jesu li hrvatske jer nema drugih hrvatskih, engleske jer jednostavno ne pripadaju hrvatskomu ili je *Papaya Mama* hrvatska jer je mama (slučajno) jednaka hrvatskoj?

(48) *Tuševi dolaze pod imenom Vivid Eyeliner Trios, a čini ga trio Baeside, Baecay i Baewatch. Kao što i samo ime kaže, tuševi izgledaju jako živopisno i istog trenutka na očima stvaraju onaj najbolji osjećaj, osjećaj ljeta! Tuševi su neonskih boja, a iz Fenty Beautyja kažu kako ga je vrlo lako nanijeti na kapke jer četkica klizi u jednostavnim potezima. Baeside donosi dozu tropa s nijansama Papaya Mama, Lime Feva i Skinny Dip koji neodoljivo podsjećaju na tropsku papaju i limetu. Baewatch sadrži malo tamnije nijanse – Hollapeno, Techno Beet i Hot Tub Club, dok se Baecay igra s pastelnim tonovima ružičaste (Hotti Alert) i žute (Banana Blaze), uz dodatak bijele (Wet T-shirt).*

⁵⁶ <https://moda.covermagazin.com/?p=14302>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

⁵⁷ Marković, *Uvod u pridjev*, 269.

⁵⁸ <http://www.journal.hr/ljepota/vijesti-iz-ljepote/fenty-beauty-rihanna-nova-kolekcija-ljeto/>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

Imena se u hrvatski preuzimaju u izvornomu obliku kada je moguće (fonološko pismo latinskim slovima), no nije mišljeno da bi imena proizvoda ili njihovih boja bila takva izvorna imena. Riječi kojima se označavaju boje prečesto se ponašaju kao da su prava imena, ili kao da su egzotizmi. Je li onda takva riječ hrvatska? Je li hrvatska ako se nalazi u hrvatskomu tekstu ili je ipak strana i dio je preključivanja, tj. prebacivanja koda, što je poznata pojava kod dvojezičnosti ili višejezičnosti bilo kojega stupnja?

3. Zaključak

Raščlamba naziva u ovom radu pokazuje da se na rubovima prikupljene građe nalaze različite riječi: hrvatske (moguće) višeznačnice za koje nije sigurno znače li boju, riječi iz stranih jezika za koje nije sigurno jesu li strane riječi ili preuzetice u hrvatskome, nizovi riječi za koje nije sigurno jesu li ime pa time i mogući naziv za boju ili samo sintagme čije značenje proizlazi iz sastavnica... Nizovi su riječi u hrvatskome svakako rubniji nazivi za boje jer su prototipni nazivi jednorječni pridjevi, ali su imenice nastale metaforizacijom rubnije od izvedenica pa su kada znače boju *šljiva* i *cimet* dalje od prototipa od *šljivine* ili *cimetne boje*, odnosno *cimetove boje*. Međujezični su nazivi sami po sebi rubni i nije posve jasno bi li ih trebalo pisati malim slovima: *bianca bijela*, *crvena hot tahiti* ili *Bianca bijela*, *crvena Hot Tahiti*, tj. koji je način više u skladu s hrvatskim pravopisom.

Prevedenice mogu imati različit život: s jedne strane mogu postati usvojenice, a s druge uzrokovati nesporazume jer nema znaka da im je sadržaj, boja koju označuju, različit od pretpostavljenoga zbog različite kulture, poput *šljivaste*, a mogu biti i posve nerazumljive. Preuzetice koje bar izrazom pokazuju da su riječi iz stranih jezika uglavnom su prekorubnice, a druge – one koje nisu punokrvne riječi, nego kratice, slova s brojevima ili brojevi, zbog izraza su posve rubna imena, a prekorubni nazivi (osim stručnih).

Iako nisu pokazana sva načela po kojima se pojedine riječi i imena za boje smatraju nazivima za boje, a druga ne, čini se da je među njima izuzetno mnogo rubnih kategorija. Pokazuje se da je područje naziva za boje u hrvatskome tako složeno da se na njemu prelamaju mnoga jezikoslovna pitanja. Stoga je u svakomu istraživanju o bojama u hrvatskomu, ali i u drugim jezicima, potrebno jasno navesti kriterije za uključivanje ili isključivanje pojedinih imena i riječi kojima se označuju boje.

Literatura

- Babić, Zrinka. „Suprotnost i sklad u pripovijedanju Ive Kozarčanina.“ *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zagrebu*, sv. 1, br. 1 (1991).
- Bošnjak Botica, Tomislava, i Ivana Olujić. „O stvaranju naziva za boje u hrvatskom i rumunjskom jeziku te govoru Karaševa.“ *Romanoslavica*, sv. 52, br. 2 (2016).
- Brbora, Sanja. „Što je zajedničko marelici i lososu? (O nazivima za boje).“ U *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, uredila Jagoda Granić, 111–121. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 2005.
- Budžaki, Iva. „Čarobne laticice.“ U *Odjeci 2016. / 2017. – zbornik literarnih radova učenika osnovnih škola*, uredila Jasminka Salomon, 203. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
- Čendo, Kristina, i Zrinka Jelaska. „Paleta boja u romanu Povratak Filipa Latinovića.“ *Croatica*, sv. 37 (2013).
- Gadanyi, Károly. „Pridjevi koji označuju boju u kajkavskom dijalektu zalskih Hrvata.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, sv. 10 (1997).
- Gulešić Machata, Milvia, i Martin Machata. „Boje u hrvatskim i slovačkim kolo-kacijama.“ *Riječ: časopis za slavensku filologiju*, sv. 13, br. 2 (2007).
- HE – *Hrvatska enciklopedija*. Pristupljeno 20. prosinca 2019. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=8458>.
- HJP – *Hrvatski jezični portal*. Pristupljeno 20. prosinca 2019. http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d1ZvXA%3D%3D.
- Jambrečić, Ivana. *Posuđenice naziva za boje*. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2004.
- Jelaska, Zrinka. „Ljubiš li me? Ti znaš da te volim: O bliskoznačnicama i raznoznačju.“ U *Babićev zbornik o 80. obljetnici života*, uredio Slavko Mirković. Slavonski Brod: Ogranak MH, 2008.
- Jelaska, Zrinka. „Društveni jezični identitet kao dio hrvatske kulture.“ *Lađa*, sv. 2, br. 4 (2009).
- Jelaska, Zrinka, Tomislava Bošnjak Botica, i Marina Balent. „Nazivi za boje u hrvatskome jeziku i njihovo značenjsko podrijetlo u usporedbi s francuskim i engleskim.“ U *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, uredila Jagoda Granić. Split: HDPL, 2005.
- Jelaska, Zrinka, i Lidija Cvikić. „The words for colors in Croatian: Different means of lexicon extension.“ *Zbornik radova*, sv. 5, br. 5 (2005).
- Komorowska, Ewa, i Neda Pintarić. „Zelenilo u metaforici poljskoga i hrvatskoga govornoga jezika.“ *Riječ*, sv. 16, br. 1 (2010).
- Marković, Ivan. *Uvod u pridjev*. Zagreb: Disput, 2010.
- Opašić, Maja, i Nina Spicijarić. „Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa sastavnicom boje u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji.“ *Fluminensia*, sv. 22, br. 1 (2010).
- Stolac, Diana. „Boje u starijoj hrvatskoj frazeologiji i leksikografiji.“ *Filologija*, br. 22–23 (1994).
- Štimac Ljubas, Vlatka. „Podrijetlo, sintaktička struktura i leksikografska obradba naziva za boje.“ *Studia lexicographica*, sv. 7, br. 1 (2013): 91–115. Pristupljeno 20. prosinca 2019. <http://161.53.245.121/sl/article/view/122>.

- Tanhofer, Nikola. *O boji na filmu i srodnim medijima*. Zagreb: Novi Liber, 2000.
- VRH – *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2015.

The Colors at the Margins of Croatian Language

Summary: The group of words used to denote colors is one of the most open lexical areas of Croatian, and probably other languages of Western civilization, perhaps even the most open because in this area the names are multiplied almost monthly, if not more often. The paper discusses whether all words, i.e. units, which in the Croatian language and culture denote colors in the extralinguistic world, belong to the category of ‘Croatian color names’. In order to determine the boundaries of that lexical area, several features of the color names that can be considered marginal are listed. Some colors are marginal as they are words of languages that are simply taken into Croatian, temporarily or in a certain context, e.g. *aubergine*. Others are intercultural, but also interlingual phenomena, such as *bianca white*. Given today’s marketing and the presence of global trade, this whole category is possibly marginal. Are the colors on the margins of the Croatian language along with all future words marked on products offered to Croatian speakers, regardless of which language they belong to, or will this belong to code switching, making the switching a margin, or beyond the margin of Croatian color names? Are (all) words denoting color in the Croatian language names of colors in Croatian, Croatian color names or Croatian color terms?

Keywords: color names, Croatian language, marginal members

Tatjana Pišković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

tatjana.piskovic@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-7304-2696>

Hrvatsko rječotvorje na društvenim mrežama

Sažetak: U prvome desetljeću 21. stoljeća društvene su mreže postale sastavnim dijelom suvremenoga života, čime se sve više počela potvrđivati društvena orijentiranost aktivnosti korisnika interneta. Otvaranjem profila na društvenim mrežama korisnici interneta prestaju biti pasivni konzumenti sadržaja i informacija koje internet nudi te se pretvaraju u kreatore koji svojim djelatnostima i doprinosima oblikuju dinamičan prostor novih medija. Jedno od najvažnijih područja u koje korisnici društvenih mreža unose mnoge promjene i inovacije svakako su komunikacijske i jezične prakse. Prepoznatljivost društvenih mreža često se zasniva na zadanosti komunikacijskih žanrova dostupnih korisnicima kojima se na taj način određuje kako će međusobno komunicirati. Zato su pred sve polifunkcionalne jezike, pa tako i pred hrvatski, postavljeni mnogi novi zahtjevi na koje odgovaraju brzim punjenjem svojih leksičkih fondova. U radu se prikazuju najplodniji rječotvorni postupci kojima se popunjavaju leksičke praznine u hrvatskome jeziku i oblikuje komunikacijski stil na društvenim mrežama i servisima za trenutačnu razmjenu poruka. Prvi je postupak semantičko posuđivanje iz engleskoga jezika ili tvorba neosemantizama (npr. *profil*, *prijatelj*, *status*, *zid*, *dodati*, *blokirati*, *notifikacija*), drugi je leksičko posuđivanje (npr. *lajkati*, *postati*, *šerati*, *atendati*, *hejtati*, *trolati*, *folover*, *selfi*), a treći tvorba domaćih kratica (*pozz*, *nezz*, *bm*, *jbt*, *dns*, *fkt*). Zbog pojave bogatoga novog leksičkog sloja valjalo bi registrirati niz novih leksičkih jedinica u općim rječnicima hrvatskoga jezika.

Ključne riječi: neosemantizam, leksičko posuđivanje, kratice, društvene mreže, servisi za trenutačnu razmjenu poruka

Bilo bi najpoštenije da pišem o jeziku samo na onoj društvenoj mreži na kojoj imam profil, a to je Facebook. Račun sam otvorila u lipnju 2009. Obično objavljujem statuse o bizarnim situacijama iz svakodnevnog života, a šeram videa s glazbom i duhovitim skečevima

te linkam tekstove koje smatram zanimljivima i korisnima. Profilnu sam zadnji put promijenila prije sedam mjeseci i za nju dobila 193 lajka, što je pomalo poražavajuće s obzirom na to da imam 556 prijatelja od kojih je 300 rikvestalo mene, a ostale sam dodala sama. Tri moja najlajkanija posta redom su onaj s viješću da sam postala docentica, potom priča o profesoru s Filozofskog koji mi sugerira promjenu imidža i naposljetku citat iz studentske ankete s opisom moje predavačke kompetencije i stila odijevanja. Imam grižnju savjesti kad sinam poruku na Mesindžeru i ne odgovorim na nju isti čas, ali zapravo me zamara dugotrajno čitanje. Nikad ne attendam javne događaje, a samo sam dvaput invajtala svoje prijatelje na takve događaje. Anfrendala sam desetak ljudi koje nisam apruvala i blokirala desetak onih koje sam hejtala, ali sam neke od njih nakon toga stokala s lažnog profila. Iako ću svima reći da su sadržaji na Facebooku banalni i infantilni, samo sam dvaput deaktivirala račun na mjesec dana, a kad mi je račun aktivan, nikad se ne logoutam.

Prethodni je odlomak zasićen leksičkim jedinicama nužnima za komunikaciju na Facebooku i o Facebooku. U samo devet mojih rečenica pojavile su se 23 riječi koje su rezultat neologije u širem smislu: ili su novotvorenice i samim time nove leksičke jedinice u hrvatskome leksikonu ili su već odavna dio hrvatskoga aktivnog leksika, ali su procesom semantičke neologije ili neosemantizma dobile novo značenje. To su redom ove jedinice: *profil*, *račun*, *status*, *šerati*, *linkati*, *profilna*, *lajk*, *prijatelj*, *rikvestati*, *dodati*, *najlajkaniji*, *post*, *sinati*, *mesindžer*, *čitanje*, *attendati*, *invajtati*, *anfrendati*, *apruvati*, *blokirati*, *hejtati*, *stokati*, *logoutati se*. S pomoću tih primjera i onih prikupljenih anketom provedenom među studentima Kroatistike na zagrebačkome Filozofskom fakultetu pokušat ću opisati najplodnije rječotvorne postupke¹ kojima se popunjavaju leksičke praznine u hrvatskome jeziku i oblikuje komunikacijski stil na društvenim mrežama i servisima za trenutačnu razmjenu poruka.

¹ Termin *rječotvorje* (engl. *word formation*) razumijevamo isto kao i Ivan Marković u knjizi *Uvod u jezičnu morfologiju* (Zagreb: Disput, 2013, 54). To znači da ga rabimo kao terminološku nadređenicu koja pokriva i sve mehanizme na koje se odnosi termin *rječogradba* (engl. *word building*), dakle kompoziciju, derivaciju, supletivnost, prijetoj, konverziju, reduplikaciju, skraćivanje baze, metatezu i akronimizaciju, ali i sve ostale mehanizme kojima se proizvode nove leksičke jedinice, dakle postupke promjene značenja, neosemantizam, metaforizaciju, metonimizaciju, eponimizaciju i leksičko posuđivanje.

1. Uvod

Facebook je društvena mreža osnovana 2004; danas ima više od dvije milijarde korisnika. Otvaranjem profila na Facebooku i drugim društvenim mrežama korisnici interneta prestaju biti pasivni konzumenti sadržaja i informacija koje internet nudi te se pretvaraju u kreatore koji svojim djelatnostima i doprinosima oblikuju dinamični prostor novih medija.² Jedno od najvažnijih područja u koja korisnici društvenih mreža unose mnoge promjene i inovacije svakako su komunikacijske i jezične prakse. Prije pojave interneta jezične su se promjene odvijale sporo jer je trebalo puno više vremena da se prošire jezičnom zajednicom, da se pojave u pisanim tekstovima te da ih jezikoslovci uoče, opišu u znanstvenim radovima, uvrste kao primjere u jezične priručnike i registriraju u rječnicima. Zahvaljujući uporabi na društvenim mrežama, nova leksička jedinica danas može postati globalno poznata za nekoliko sati. Njezina je budućnost jednako neizvjesna kao i prije pojave interneta, pa se može dogoditi da zbog kratkotrajnosti uporabe i pojave mnogobrojnih instant-novotvorbi prođe ispod jezikoslovnih radara i ostane neprimijećena i nezabilježena. Očito je da internetska komunikacija mijenja i dinamiku i logiku jezičnih promjena,³ pa se mora mijenjati i jezikoslovni pristup tim fenomenima. Jezikoslovci više ne mogu čekati da cijela jezična zajednica ovjeri neku jezičnu inovaciju i aktivno je uključi u opću uporabu da bi je opisali jer će zbog takve znanstvene skepse i sporosti mnogi primjeri iznimne jezične kreativnosti na internetu ostati nezabilježeni. Mnogi se novi gramatički, leksički i stilski trendovi u internetskoj komunikaciji zbog svoje kratkotrajnosti i vezanosti za specifične skupine govornika ignoriraju kao generacijski ili pomodni kapric. Da bi se današnje jezične promjene mogle navrijeme registrirati i kompetentno interpretirati, svaku jezičnu inovaciju u novim medijima valja opisati čim se uoči; ne može se čekati da dosegne status općeporabne jedinice jer je takva metodologija zastarjela i neprimjenjiva na opisivanje jezičnih promjena koje se zbivaju pri brzini od 20 megabita u sekundi. Važnost svake pojedinačne ortografske, gramatičke, leksičke ili stilske inovacije moći će se evaluirati tek kad se u jeziku uoči velika promjena koju je usvojila cijela jezična zajednica

² Philip Seargeant i Caroline Tagg, „The Language of Social Media: Introduction,“ u *The Language of Social Media: Identity and Community on the Internet* (London: Palgrave Macmillan, 2014), 2.

³ David Crystal, *Internet Linguistics: A Student Guide* (London – New York: Routledge, 2011), 57.

i koju su prije toga hranile mnoge takve male, okazionalne i naizgled rubne jezične pojave na društvenim mrežama.

Govornicima hrvatskoga jezika koji se ne koriste društvenim mrežama može se učiniti da se u tim medijima oblikuje posve nov jezični kod prezasićen inovacijama koji im je gotovo nepronican. No istina je da se većina novih jedinica pojavljuje na leksičkoj i ortografskoj razini te da su uglavnom prebrojive, dok je gramatika⁴ vrlo slična onoj izvan elektroničkih medija.⁵ Budući da je leksik najotvorenija jezična klasa, u njemu se najprije očituju i opažaju jezične promjene⁶ i po tome jezik na društvenim mrežama nije nikakva iznimka. Ortografske inovacije i narušavanje grafoloških konvencija oskudniji su postupci od gradbe novih leksičkih jedinica, no vrlo su uočljivi,⁷ pa se zbog svoje atraktivnosti nameću i korisnicima društvenih mreža i jezikoslovcima kao iznimno važan aspekt oblikovanja novih diskursnih funkcija internetske komunikacije.

Prepoznatljivost društvenih mreža često se zasniva na zadanosti komunikacijskih žanrova dostupnih korisnicima kojima se na taj način određuje kako će međusobno komunicirati. Facebook primjerice omogućuje objave tekstnoga, vizualnoga, auditivnoga i multimedijiskoga

⁴ Fonologija, morfologija i sintaksa i inače su otpornije na promjene od leksika kao najotvorenijega jezičnog podsustava i pravopisa kao rezultata konvencije. Zato se i na društvenim mrežama promjene na gramatičkoj razini opažaju mnogo rjeđe nego na leksičkoj i pravopisnoj razini. Zapravo, preciznije bi bilo govoriti o gramatičkim posebnostima komunikacije na društvenim mrežama nego o promjenama ili ugrožavanju gramatičke norme u tome mediju komunikacije. Gramatička posebnost jezika na društvenim mrežama prepoznaje se naprimjer u dužini i vrsti rečenica, koje su kratke, jednostavne i često eliptične, odnosno rijetko se nailazi na višestruko složene rečenice. Nadalje ne poštuju se pravila o neobilježnome redu riječi, a rečenice se prekidaju na mjestima koja se ne podudaraju s dovršetkom misli. Između morfoloških dubleta i tripleta biraju se one karakteristične za razgovorni stil. Sve u svemu, čitateljima naviklima na uređene, lektorirane i redigirane tekstove u pisanim medijima prije pojave interneta gramatika na društvenim mrežama može se učiniti pomalo primitivnom i infantilnom. Objave i poruke pišu se brzo, ne provjeravaju se prije objavljivanja ili slanja, pa pisani diskurs često reflektira govoreni iskaz ili misaone procese koji su od njega uvijek neuredniji, razbacaniji. Crystal (*Internet Linguistics*, 68) takvu gramatičku ležernost uspoređuje s narativnom tehnikom struje svijesti kojom se u romanesknoj prozi nastoji simulirati asocijativni, nekontrolirani tijek misli, osjećaja i dojmova likova. Iz retoričkoga bi se metajezika za to obilježje jezika na društvenim mrežama mogao posuditi termin anakolut. No važno je imati na umu da se gramatika na društvenim mrežama može tako procjenjivati i osuđivati samo iz perspektive normativne gramatike te da se pritom propušta prilika za neposredno promatranje i opisivanje gramatičkih posebnosti novih internetskih žanrova.

⁵ Crystal, *Internet Linguistics*, 57.

⁶ Crystal, *Internet Linguistics*, 58.

⁷ Crystal, *Internet Linguistics*, 61.

sadržaja na zidu, a te objave mogu biti ili javne, ili vidljive korisniku i njegovim (odabranim) prijateljima, ili samo korisniku. Na objave koje su im vidljive korisnici mogu reagirati emotikonom i jezičnim, slikovnim, auditivnim ili multimedijским komentarom. Osim toga Facebook omogućuje i razmjenu privatnih poruka u realnome vremenu putem aplikacije Messenger (Mesindžer). Jasno je da su objave na zidu filtrirane od privatnih poruka u Messengeru, što znači da svaki od tih načina komunikacije ima svoje zakonitosti. One se primarno oblikuju i ustaljuju u engleskome jeziku, no s vremenom postavke Facebooka postaju sve sofisticiranije, pa se sve njegove funkcije i aktivnosti mogu izreći i opisati i drugim jezicima. Usavršavanje i širenje komunikacijskih mogućnosti u elektroničkim medijima postavlja pred sve polifunkcionalne jezike, pa tako i pred hrvatski, mnoge nove zahtjeve koji u konačnici dovode do oblikovanja novoga diskursnog polja ili novoga diskursnog tipa unutar multimedijškoga diskursnog polja. U anglofonim se znanstvenim radovima pojavljuje niz termina koji upućuju i na cijelo to polje i na pojedine njegove funkcije (*Internet slang, netspeak, textspeak, chatspeak, cyberspeak*);⁸ najfrekventniji među njima – *netspeak* – pojavljuje se i u nekim radovima filologa iz regije,⁹ dok se hrvatska inačica *mrežogovor* zasad čuje samo u lingvističkim i stilističkim kuloarima kao ironična reakcija na normativna čišćenja internetskoga jezika. U ovome ćemo radu govoriti o multimedijškome diskursu kao o ekvivalentu engleskih termina za računalno, elektronički ili digitalno posredovanu komunikaciju (engl. *computer-mediated communication, electronically/digitally mediated communication*, kratice: CMC, EMC, DMC). Unutar toga diskursnog polja razlikovat ćemo komunikaciju na društvenim mrežama od privatne komunikacije putem servisa za trenutačnu razmjenu poruka (engl. *instant messaging services*).

Budući da su leksičke i ortografske inovacije najuočljiviji simptomi oblikovanja novih diskursnih vrsta u multimedijškome diskursnom polju hrvatskoga jezika, u ovome ćemo radu prikazati dva rječotvorna postupka kojima se popunjavaju leksičke praznine u komunikaciji na društvenim mrežama i jedan ortografski postupak koji postaje konven-

⁸ David Crystal, *A Glossary of Netspeak and Textspeak* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004). Usp. i Crystal, *Internet Linguistics*, 2.

⁹ Sanel Hadžiahmetović Jurida, „Some distinctive lexical features of Netspeak,“ *Jezikoslovlje*, sv. 8, br. 2 (2007): 193–210; Jelena Redli, „Inovacije u jeziku mladih na društvenim mrežama,“ *ResearchGate* (2018), pristupljeno 7. studenog 2019, https://www.researchgate.net/publication/329587163_INOVACIJE_U_JEZIKU_MLADIH_NA_DRUSTVENIM_MREZAMA.

cija u razmjeni privatnih poruka na Messengeru i ostalim servisima za trenutačnu razmjenu poruka (WhatsApp, Viber, Snapchat, Skype, Signal).

2. Popunjavanje leksičkih praznina

Leksičke su aktivnosti na društvenim mrežama vrlo dinamične, kreativne i raznovrsne. Očito je da se oblikuje nov leksički sloj vezan za to komunikacijsko polje, pri čemu se stvara dojam kako se taj leksički fond puni tolikom brzinom da se nameće kao svojevrsan paraleksikon koji subvertira općeuporabni hrvatski leksik. No Crystal ističe da je golema većina leksičkih inovacija na internetu okazionalna i da je broj aktivnih internetskih neologizama mnogo manji od onih nastalih u istome razdoblju u stručnim terminologijama (primjerice u botaničkoj ili kemijskoj terminologiji).¹⁰ Stoga je utjecaj leksičkih inovacija s društvenih mreža na narav ukupnoga leksika nekog jezika još uvijek malen. U hrvatskome se jeziku doista pojavila skupina novih leksičkih jedinica, kao što se to događa uvijek kad se pojavi nova domena znanja ili ljudske aktivnosti, a dva se rječotvorna postupka mogu izdvojiti kao posebno produktivna u njihovu oblikovanju: neosemantizam i leksičko posuđivanje.

2.1. Neosemantizam

Neosemantizam se obično određuje kao dodavanje novoga značenja postojećemu leksemu,¹¹ što je preširoka i preopćenita definicija jer kolidira s dvama kanonskim leksičkim mehanizmima koji omogućuju polisemni rast leksema, odnosno s leksičkom metaforom i leksičkom metonimijom, a pritom zanemaruje kontaktnu narav neosemantizma. Štoviše, takve definicije ustoličuju neosemantizam kao krovni termin za sve mehanizme proširivanja značenja riječi, što nije točno jer se neosemantizam uvijek realizira nekim od leksičkih mehanizama polisemije, najčešće leksičkom metaforom, ali nije svaka leksička metafora motivirana kontaktnim procesima. Preciznija su i bolja određenja neosemantizma kao semantičkoga posuđivanja koje podrazumijeva da jezik

¹⁰ Crystal, *Internet Linguistics*, 60.

¹¹ Ruth Vatvedt Fjeld i Lars Nygaard, „Lexical Neography in Modern Norwegian,“ u *Exploring Newspaper Language. Using the Web to Create and Investigate a Large Corpus of Modern Norwegian*, ur. Gisle Andersen (Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2012), 224; Fred W. Riggs, „Terminology and Lexicography: Their Complementarity,“ *International Journal of Lexicography*, sv. 2, br. 2 (1989): 94.

primatelj posuđuje iz jezika davatelja samo značenje nekog leksema i pridružuje ga ekvivalentnom domaćem leksemu dodajući mu tako novo značenje.¹² U skladu s takvim tumačenjem neosemantizam označava polisemni rast već postojećega leksema, samo što poticaj za taj rast dolazi iz stranoga jezika gdje je proces dodavanja novoga značenja već postojećemu leksemu dovršen, leksikaliziran i prihvaćen u jezičnoj zajednici. Jedan od najčešćih primjera kojim se neosemantizam ilustrirao pri uvođenju toga termina u kroatističku literaturu bio je leksem MIŠ koji je pod utjecajem engleskoga jezika uz postojeća značenja ‘mali glodavac šiljaste njuške i duga repa’, ‘dječak’ i ‘muški spolni organ’ razvio novo značenje, ‘vanjska računalna komponenta koja upravlja kursorom (strelicom ili sl.) na ekranu’. Dakle kad se u izvanjezičnome svijetu pojavio nov predmet koji je trebalo imenovati, nije se u hrvatskome jeziku tvorila posve nova riječ, nego se već postojećoj riječi pridružilo novo značenje na temelju leksičke metafore, i to pod utjecajem tako provedena postupka u engleskome jeziku. Riggs tvrdi da mnogi terminolozi pri osmišljavanju termina za nove koncepte radije biraju neosemantizme nego neologizme.¹³ Naime neologizmi su uz tuđice najčešća meta purističkih sankcija, a ne može se predvidjeti ni kako će jezična zajednica reagirati na njih i hoće li ih pripustiti u opću uporabu. Zato terminolozi drže da svoje prijedloge manje izlažu ismijavanju i odbacivanju ako iskoriste već postojeći leksem i dodaju mu novo značenje nego ako skuju posve novu riječ. Neosemantizam je stoga uobičajen i čest leksički mehanizam uspostavljanja novih značenja leksema i držat ćemo ga svojevrtnim hibridom drugih dvaju mehanizama za popunjavanje leksičkih praznina u jeziku: leksičkoga posuđivanja i leksičke metafore.

Neosemantizmi se jednostavno nameću kao mehanizam popunjavanja praznina u onom sloju hrvatskoga leksika koji se odnosi na komunikaciju na društvenim mrežama. Naime izvorni je jezik Facebooka engleski, a jedan od načina popunjavanja engleskoga leksičkog fonda na toj je društvenoj mreži proširivanje značenja već postojećih leksema. Dakle novi koncepti vezani za Facebook u engleskome se jeziku često leksikaliziraju iskorištavanjem postojećih leksema, a ne tvorbom posve novih leksičkih jedinica. Hrvatski jezik imitira taj obrazac pronalazeći engleskim riječima domaće ekvivalente i dodajući im isto značenje koje je dodano engleskomu modelu.

¹² Marko Samardžija, *Hrvatski jezik 4* (Zagreb: Školska knjiga, 2001), 54; Marija Turk, „Razumljivost i stilske značajke kalkova,“ *Fluminensia*, sv. 15, br. 1 (2003): 11.

¹³ Riggs, „Terminology and Lexicography,“ 98.

Kao primjere neosemantizama u hrvatskome jeziku nastalih na Facebooku navest ćemo leksičke jedinice iz moje uvodne priče koje su po uzoru na engleske modele proširile svoja značenja: *prijatelj*, *profil*, *status*, *dodati*, *blokirati*, *račun*. Svi su ti leksemi polisemni i registrirani su u hrvatskim jednojezičnim rječnicima,¹⁴ no ni u jednome od njih ne opisuju se ona njihova značenja koja su u novije vrijeme uspostavljena za komunikaciju na društvenim mrežama. Štoviše, ni u jednome od tih rječnika ne postoji natuknica FACEBOOK, a samo se u VRH-u uz natuknicu MREŽA u sintagmatskoj odrednici pojavljuje podunosak *društvena mreža* sa značenjem ‘vrsta internetskog servisa, koji se najčešće javlja u obliku platforme, prozora ili web-stranice; internet-ski prostor koji služi za međusobno povezivanje korisnika’. Neka od opisanih značenja spomenutih leksema nisu više aktualna i odavna su prešla u pasivni leksik, što ukazuje na to da je leksikografski mar više na strani pasiviziranih leksičkih značenja nego onih inovativnih. Drugim riječima, značenje koje je jednom registrirano u općemu rječniku teško se iz njega briše, dok nova značenja prolaze dugotrajnu uporabnu kušnju prije nego što dobiju priliku da ih rječnici registriraju. Primjer je za to leksem PRIJATELJ kojemu je u VRH-u opisano pet značenja; uz primarno značenje ‘blizak poznanik s kojim se u druženju njeguju poštovanje, povjerenje i ljubav’ navode se i četiri sekundarna, izvedena značenja: 2. ‘ljubavnik’, 3. ‘otac jednoga od bračnih drugova prema ocu drugoga’, 4. ‘poklonik, zaštitnik čega’, 5. ‘*fam.* konvencionalno oslovljavanje pri obraćanju kojim se želi naglasiti bliskost’. Značenja su gotovo navlas isto opisana u Velikome Aniću i na HJP-u; nedostaje samo značenje ‘ljubavnik’, a značenje ‘otac jednoga od bračnih drugova prema ocu drugoga’ kvalifikatorom *etnol.* usmjereno je u posebnu domenu primjene. To značenje nije općepoznato ni općeuporabno; vjerojatno se pojavljuje samo u nekim hrvatskim regioletima i zbog toga bi mu mjesto bilo u posebnome, a ne u općemu rječniku. Značenje koje je taj leksem dobio na Facebooku, ‘osoba s kojom je korisnik povezan na društvenoj mreži’, aktualno je, frekventno i prepoznatljivo na razini opće uporabe već više od petnaest godina, pa svoje mjesto u rječniku zaslužuje više od spomenuta značenja iz domene etnologije, kao i od

¹⁴ Za provjeru leksikografskih definicija korišteni su opći jednojezični hrvatski rječnici objavljeni nakon pokretanja Facebooka: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anića = Veliki Anić (Zagreb: Novi Liber, 2005) i *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* = VRH (Zagreb: Školska knjiga, 2015), kao i *Hrvatski jezični portal* = HJP (<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=main>) koji je na internetu dostupan od 2006, ali dopušta stalna osvježavanja.

drugoga značenja opisana uz podunosak *kućni prijatelj* ('ljubavnik žene, domaćice kuće'). Iako ističe da je određivanje primarnoga značenja polisemne riječi prema procjeni hoće li to značenje prvo pasti na pamet izvornomu govorniku subjektivan i „čisto impresionistički“ postupak, Zgusta usvaja tu procjenu kao relevantan kriterij za razlučivanje primarnoga od sekundarnih značenja polisemne riječi.¹⁵ Taj se kriterij može primijeniti i pri rangiranju sekundarnih značenja, pa će se viši redni broj u leksikografskoj jedinici dodijeliti frekventnijemu značenju. Prema tomu kriteriju stotinu studenata Kroatistike u Zagrebu značenje imenice *prijatelj* vezano za Facebook ('osoba s kojom je korisnik povezan na društvenoj mreži') odredilo je kao drugo po uporabnoj frekventnosti, odnosno prema njihovoj je procjeni to značenje odmah iza značenja 'blizak poznanik s kojim se u druženju njeguju poštovanje, povjerenje i ljubav'.¹⁶ S obzirom na to da su svi ispitanici rođeni između 1996. i 2000. godine, jasno je da su značenje 'osoba s kojom smo povezani na društvenoj mreži' unijeli u svoj mentalni leksikon gotovo u isto vrijeme kad i značenje 'blizak poznanik', pa rezultati ankete nisu iznenađujući. No usudujemo se pretpostaviti da bismo takve rezultate dobili od svih korisnika Facebooka, bez obzira na to kada su rođeni.

Leksem STATUS ima tri opisana značenja u VRH-u, Velikome Aniću i na HJP-u: 'posebni ili osobni položaj koji je reguliran zakonima, propisima ili običajima', 'razg. položaj u društvu' i 'stanje stvari;

¹⁵ Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije* (Sarajevo: Svjetlost, 1991), 66.

¹⁶ Anketa je provedena akademske godine 2018/2019. među studentima druge i četvrte godine Kroatistike Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na kolegijima Hrvatski standardni jezik – Morfologija i Hrvatska leksikologija. Anketni je upitnik ispunilo 100 studenata, a sastojao se od triju dijelova. U prvome sam dijelu studentima ponudila imenicu *prijatelj*, pet značenja opisanih u VRH-u i značenje vezano za uporabu na Facebooku te tražila od njih da ponuđena značenja rangiraju s obzirom na to koliko ih često rabe. Značenja su na anketnome listiću bila odvojena u zasebne odlomke ispred kojih su studenti morali upisati redne brojeve od 1. (za značenje koje najčešće rabe) do 6. (za značenje koje najrjeđe rabe ili ga uopće ne rabe). Nisam poštivala redosljed navođenja značenja u VRH-u, nego sam ih poredala ovako: 'ljubavnik', 'poklonik, zaštitnik čega', 'blizak poznanik s kojim se u druženju njeguju poštovanje, povjerenje i ljubav', 'osoba s kojom je korisnik povezan na društvenoj mreži', 'otac jednoga od bračnih drugova prema ocu drugoga', 'konvencionalno oslovljavanje pri obraćanju, *prijatelju*'. Konačan rezultat ankete bio je ovakav: kao primarno značenje imenice *prijatelj* 100 studenata navelo je 'blizak poznanik s kojim se u druženju njeguju poštovanje, povjerenje i ljubav'; kao drugo značenje 100 studenata navelo je 'osoba s kojom je korisnik povezan na društvenoj mreži'; kao treće značenje 98 studenata istaknulo je 'poklonik, zaštitnik čega', a dvoje 'konvencionalno oslovljavanje pri obraćanju', odnosno kao četvrto značenje 98 studenata navelo je 'konvencionalno oslovljavanje pri obraćanju', a dvoje 'poklonik, zaštitnik čega'. Svih 100 studenata na peto je mjesto stavilo značenje 'ljubavnik', a na šesto 'otac jednoga od bračnih drugova prema ocu drugoga'. O drugim dvama dijelovima anketnoga upitnika bit će više riječi u sljedećim poglavljima.

situacija u kojoj se što nalazi'. Valjalo bi mu dodati i četvrto koje se odnosi na ponajvažniju aktivnost na Facebooku: 'objava na društvenoj mreži u kojoj korisnik izražava svoja stajališta ili prenosi obavijesti'. U VRH-u se opisuje pet značenja leksema PROFIL (1. 'lice gledano sa strane', 2. 'pogled sa strane', 3. 'arhit. vertikalni, uzdužni ili poprečni presjek građevine ili pojedinoga arhitektonskog elementa', 4. 'tehn. poprečni ili uzdužni presjek čega', 5. 'skup svojstava kojima se tko ili što razlikuje od drugoga');¹⁷ valjalo bi mu dodati šesto: 'podaci kojima korisnik oblikuje svoj korisnički račun na društvenoj mreži'. Leksemu DODATI opisana su u VRH-u četiri značenja: 1. a. 'uručiti, pružiti komu što, predati što iz ruke u ruku', b. 'bacajući predati komu što', 2. 'uvećati što u odnosu na već postojeću masu, volumen ili broj', 3. 'staviti još čega u što', 4. 'reći nakon što se već nešto reklo'.¹⁸ Treba mu dodati i peto: 'sprijateljiti se s novom osobom na društvenoj mreži; uvrstiti nov kontakt na listu prijatelja'. Leksem BLOKIRATI ima sedam opisanih značenja: 1. 'stvoriti/stvarati fizičke prepreke za prolaz, normalno odvijanje čega', 2. 'onemogućiti/onemogućivati koga u čemu', 3. 'službenom, sudskom odlukom onemogućiti koga da raspolaže svojim sredstvima', 4. 'spriječiti čiji rad, učiniti da što ne radi ili da se zaustavi', 5. 'šp. zaustaviti napadača postavljanjem tijela ili sprečavanjem udarca', 6. 'med. onemogućiti/onemogućivati razvoj čega negativnog u čovječjem organizmu', 7. 'pren. izgubiti sposobnost normalnog reagiranja'.¹⁹ Primjerima navedenima uz drugo značenje valjalo bi dodati još jedan kojim bi se specificiralo značenje vezano za društvene mreže: 'onemogućiti određenom korisniku društvene mreže da komunicira s drugim korisnikom'. Od svih primjera neosemantizma spomenutih u uvodnoj priči leksem RAČUN ima najbogatiju polisemnu strukturu; u VRH-u ima čak osam opisanih značenja: 1. 'operacija ili niz operacija koje se odnose na kombinacije brojeva ili na veličine, postupak kojim se računa, odnosno kojim se rješavaju aritmetički problemi', 2. 'potvrda o plaćenju usluzi ili robi', 3. 'potvrda o novčanom iznosu koji treba platiti', 4. 'sredstva za obavljanje čega, proračun', 5. 'stanje primitaka i izdataka, evidencija o dugovanjima i potraživanjima; obračun', 6. 'sastavni dio naziva u knjigovodstvu

¹⁷ Sva popisana značenja leksema PROFIL opisana su i u Velikome Aniću i na HJP-u, samo su drukčije poredana. Ta dva rječnika bilježe jedno značenje koje nije registrirano u VRH-u: 'tehn. proizvod od metala karakteristična presjeka'.

¹⁸ U drugima dvama rječnicima nije zabilježeno samo jedno od značenja opisanih u VRH-u ('staviti još čega u što').

¹⁹ U Velikome Aniću i na HJP-u opisano je pet značenja (četvrto ima dva podznačenja); treće i peto značenje iz VRH-a nemaju svoje ekvivalente u spomenutim dvama rječnicima.

i bankarskom poslovanju, ugovor koji banka sklapa s korisnicima svojih usluga te pod tim brojem vodi njihov novčani promet', 7. 'zarada koju tko ima u čemu', 8. 'ono što se koga ili čega tiče, ono o komu ili o čemu je riječ'.²⁰ Svaka osoba koja se želi služiti internetom mora sklopiti ugovor s određenom tvrtkom koja osigurava tu uslugu. Taj ugovor zove se račun i danas označava niz ugovorenih odnosa s različitim servisima, tvrtkama i subjektima koji pružaju različite internetske usluge; podrazumijeva i ugovor s društvenim mrežama koje korisniku u zamjenu za osobne podatke daju priliku da na njima kreira svoj profil i koristi se njihovim uslugama. Šesto značenje u VRH-u valjalo bi raslojiti na više podznačenja kojima bi se obuhvatila sva „ugovorna“ značenja leksema RAČUN.

Osim neosemantizama spomenutih u uvodnoj priči valja spomenuti još neke frekventnije i nužne za komunikaciju na Facebooku. Leksem ZID razvija novo značenje 'prostor na internetskoj stranici društvene mreže na kojem korisnik i njegovi prijatelji objavljuju različite sadržaje', a leksem NOTIFIKACIJA značenje 'ikona i/ili zvuk na elektroničkom uređaju koji korisnika obavještava o novostima na korisničkom računu'. Uz leksem CRTA valjalo bi kao podunosak u rječnike uvrstiti sintagmu *vremenska crta* sa značenjem 'ukupnost kronološki poredanih objava na određenoj društvenoj mreži', a uz leksem FOTOGRAFIJA sintagme *naslovna fotografija* i *profilna fotografija* kao posebne vrste vizualne identifikacije korisničkoga profila.

Budući da u hrvatskoj leksikografskoj praksi nije običaj da se objavljuju godišnji (ili periodični) dodaci velikim jednojezičnim rječnicima, neka se značenja nikada ne probiju u te autoritativne knjige koje bi im osigurale vidljivost i primjerenu leksikografsku obradu. Jednostavno ostanu u vakuumu između različitih izdanja već postojećih rječnika ili ispod radara onih novih. Zato iznenađuje slabo ili nikakvo ažuriranje HJP-a jer mu medij u kojemu postoji omogućuje stalno usavršavanje i osvježavanje. Jedan od primjera zapuštenosti toga internetskog rječnika jest obrada leksema PORUKA kojemu su opisana samo dva značenja: 'obavijest, vijest, novost, sadržaj koji se po kome prenosi ili šalje' i '*pren.* osnovna misao koju autor nekog umjetničkog djela želi prenijeti'. Nema naznake da postoje poruke koje se ne šalju po drugim ljudima (ili golubovima), nego putem računala i mobitela. Iako se na HJP-u opisuju značenja i takvih poruka, na njih se ne upućuje s te

²⁰ U drugim dvama rječnicima opisano je sedam značenja, no pribroje li im se neki primjeri iz frazeološke odrednice, može se zaključiti da su opisana ista značenja kao i u VRH-u.

leksikografske natuknice, nego ih treba tražiti pod natuknicama SMS i e-mail. U VRH-u se primarno značenje leksema PORUKA ('ono što se komu prenosi ili šalje') oprimjeruje najčešćim vrstama poruka koje se danas razmjenjuju, *elektroničkom porukom* i *sms-porukom*, što je bolja leksikografska praksa od one na HJP-u.

S obzirom na to da se u definicijama većine spomenutih neosemantizama pojavljuje sintagma „društvena mreža“, jasno je da se taj medij može držati novom domenom primjene leksičkoga značenja,²¹ što bi u rječnicima valjalo indicirati posebnim kvalifikatorom. Naime osim što kvalifikatori signaliziraju različite aspekte konotativnih značenja leksema (*arh.*, *augm.*, *dem.*, *dijal.*, *eufem.*, *fam.*, *hip.*, *knjiš.*, *pejor.*, *podr.*, *razg.*, *reg.*, *vulg.*, *žarg.* itd.), njihova je funkcija i to da određena značenja usmjeravaju u posebne, uglavnom stručne, domene primjene (*med.*, *prav.*, *prom.*, *arhit.*, *astron.*, *biol.*, *bot.*, *film.*, *kem.*, *knjiž.*, *pov.*, *psih.*, *stom.* itd.). Budući da u rječnicima postoji kvalifikator *int.* koji upućuje na leksička značenja vezana za internet, njime se može obuhvatiti i značenje vezano za društvene mreže kako bi se izbjeglo umnožavanje poddomena i uvođenje novih kvalifikatora.

2.2. Leksičko posuđivanje

U komunikaciji na društvenim mrežama i servisima za trenutačnu razmjenu poruka u hrvatski jezik ulaze isključivo leksičke jedinice iz engleskoga jezika, što je u skladu sa statusom engleskoga kao globalnoga kontaktnog jezika²² i predodžbom da je u suvremenim kontaktnim procesima jedini jezik davatelj engleski, a svi su ostali jezici primatelji. Kada u hrvatski kao jezik primatelj uđe engleski leksem kao model, podvrgava se fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj, ortografskoj i semantičkoj prilagodbi težeći statusu posuđenice ili replike.²³ Ishodi adaptacijskih procesa engleskih modela u komunikaciji na društvenim mrežama i servisima za trenutačnu razmjenu poruka različiti su i neujednačeni, a o razlozima nepredvidljivih rezultata oblikovanja hrvatske replike može se zasad samo nagađati. Općenito govoreći, razlike u prilagodbi engleskih leksičkih jedinica bilo kojemu jeziku primatelju u spomenutome mediju ovise ponajviše o govornicima ili

²¹ Zgusta, *Priručnik leksikografije*, 46–50.

²² Manfred Görlach, *English in Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2002), *passim*.

²³ Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1986); Rudolf Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1990).

korisnicima tih medija, o njihovoj dobi, profesiji, spolu, obrazovanju, kompetencijskoj razini,²⁴ stavovima o engleskome jeziku, identitetu društvene skupine kojoj pripadaju,²⁵ privatnosti/javnosti komunikacije, primatelju poruke, brzini oblikovanja poruke itd. S obzirom na to da utjecaj sociolingvističkih čimbenika na adaptacijske procese anglizama u elektroničkoj komunikaciji na hrvatskome jeziku tek treba istražiti, opisati i potkrijepiti statističkim podacima, zadržat ćemo se na prikazu i kontaktološkoj analizi konkretnih primjera prikupljenih anketom.²⁶

Već se iz moje uvodne priče vidi da među anglizmima u promatranome komunikacijskom mediju prevladavaju glagoli: *šerati* '(po)dijeliti sadržaj s drugim korisnicima društvene mreže', *linkati* 'objaviti/objavljivati poveznicu na određeni internetski sadržaj', *rikvestati* '(po)slati zahtjev za prijateljstvo na Facebooku', *atendati* 'potvrditi/potvrđivati dolazak na neki događaj pritiskom na ikonu *Dolazim* ispod objave tog događaja', *invajtati* 'pozvati/pozivati prijatelje na društvenoj mreži na određenu aktivnost', *anfrendati* 'prekinuti prijateljstvo na Facebooku', *apruvati* 'odobriti/odobravati čiji postupak', *hejtati* 'ne simpatizirati koga', *stokati/stalkati* 'uhoditi koga preko društvenih mreža', *sinati/seenati* 'vidjeti poruku na servisu za trenutačnu razmjenu poruka', *logautati se* 'odjaviti se s kakve mrežne stranice', *chatatilčetati* 'dopisivati se putem servisa za trenutačnu razmjenu poruka'. Svi su glagoli potvrđeni i u studentskoj anketi, a valja im pridružiti još neke frekventnije primjere koje su studenti naveli: *lajkati* '1. iskazati/iskazivati svoje odobravanje koga ili čega preko društvenih mreža, pokazati/pokazivati komentarom ili pritiskom na za to predviđeno mjesto ispod kakva teksta ili fotografije da se komu tko ili što sviđa odnosno da ga podupire u čemu; 2. odobriti/odobravati, biti sklon komu ili čemu, složiti se s čime', *guglati* 'pretraživati internet s pomoću tražilice Google',

²⁴ Anja Nikolić-Hoyt, „Hrvatski u dodiru s engleskim jezikom,“ u *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima: prilagodba posuđenica* Lelije Sočanac, Orsolye Žagar-Szentesi, Dragice Dragičević, Ljube Dabo-Denegri, Antice Menac i Anje Nikolić-Hoyt (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2005), 184, 190.

²⁵ Ignacio M. Palacios Martínez i José A. Sánchez Fajardo, „Introduction: Gaining Insights into English as a Contact Language and Its Diffusion,“ *Alicante Journal of English Studies*, sv. 30 (2017): 5.

²⁶ Struktura ispitanika i prvo pitanje u anketi opisani su u 16. fusnoti. U drugome dijelu ankete ispitanici su morali navesti sve anglizme koje rabe ili oni ili njihovi adresati u komunikaciji na društvenim mrežama i servisima za trenutačnu razmjenu poruka, a u trećemu sve kratice koje rabe na servisima za trenutačnu razmjenu poruka. O kraticama će više riječi biti u sljedećemu poglavlju. Važno je napomenuti da vrijeme ispunjavanja anketnoga upitnika nije bilo ograničeno, pa su mi studenti predavali ispunjene upitnike tijekom cijele akademske godine i naknadno mi se javljali s dopunama i novim primjerima.

folovati/followati ‘pratiti koga na društvenoj mreži’, *kliknuti* ‘1. (što) pritisnuti tipku miša; izabrati ikonu na ekranu elektroničkog uređaja; 2. (s kim) povezati se s nekim, sprijateljiti se, zaljubiti se’, *apdejtati* ‘1. (što) osvježiti/osvježavati, ažurirati koji sadržaj; 2. (koga) informirati o novostima’, *postati/poustati* ‘objaviti/objavljivati sadržaj na društvenoj mreži’, *trolati* ‘provocirati koga u raspravi na društvenoj mreži ili u usmenoj komunikaciji’, *skrolati* ‘pomaknuti/pomicati pokazivač kroz tekst ili programski kod prikazan na ekranu’, *vocapati* ‘dopisivati se na servisu WhatsApp’, *ulogirati se, loginati se* ‘prijaviti se svojim korisničkim imenom na kakvu mrežnu stranicu’, *odlogirati se* ‘odjaviti se s kakve mrežne stranice’, *dilitati* ‘(o)brisati sadržaj na društvenoj mreži’, *čekirati* ‘provjeriti/provjeravati’, *kenslati* ‘1. otkazati/otkazivati internetsku narudžbu, 2. povući/povlačiti objavu s društvene mreže’.

Analiza fonološke adaptacije engleskih modela prema teoriji jezičnih dodira Rudolfa Filipovića podrazumijeva detaljnu analizu supstitucije fonema engleskoga modela fonemima hrvatskoga jezika u replici.²⁷ Preduvjet za procjenu o kojemu se tipu fonološke adaptacije svakoga pojedinačnog engleskog fonema radi (o nultoj, kompromisnoj ili slobodnoj transfonemizaciji) jest kontrastivna analiza fonoloških sustava engleskoga i hrvatskoga jezika.²⁸ Nultu transfonemizaciju prolaze engleski fonemi koji se po mjestu i načinu artikulacije u potpunosti ili gotovo u potpunosti podudaraju s ekvivalentnim hrvatskim fonemima.²⁹ To su primjerice ovi: /a/ (*lajkati*), /ʌ/ (*apdejtati*), /ɛ/ (*atendati, rikvestati, anfriendati*), /i/ (*sinati, dilitati*), /u/ (*apruvati, guglati*), /ʏ/ (*čekirati, četati*), /f/ (*folovati, anfriendati*), /g/ (*guglati*), /k/ (*kliknuti, kenslati, rikvestati, stokati*), /l/ (*logirati se, lajkati, loginati se, odlogirati se, logautati se, dilitati, folovati*), /p/ (*postati, vocapati*), /ʃ/ (*šerati*). Kompromisnu transfonemizaciju prolaze engleski fonemi koji se od hrvatskih zamjena razlikuju bilo po stupnju otvorenosti (vokali) bilo po mjestu artikulacije (suglasnici): /æ/ (*vocapati*), /ɪ/ (*invajtati, linkati*), /ɔ/ (*stokati, loginati se, logautati se*), /ɒ/ (*logautati se*), /d/ (*dilitati, atendati*), /h/ (*hejtati*), /n/

²⁷ Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*; Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*; usp. i Nikolić-Hoyt, „Hrvatski u dodiru s engleskim jezikom“.

²⁸ Nikolić-Hoyt, „Hrvatski u dodiru s engleskim jezikom“, 186.

²⁹ Nikolić-Hoyt („Hrvatski u dodiru s engleskim jezikom“, 182) ističe da se u analizi fonološke adaptacije zanemaruju akustička svojstva glasova. Zato se za neke foneme kaže da su „gotovo u potpunosti podudarni“ i pripisuje im se nulta transfonemizacija iako se prema IPA-i bilježe različitim simbolima, a za druge se tvrdi da su „slični“ i da prolaze kroz kompromisnu transfonemizaciju iako se prema IPA-i bilježe identičnim simbolima. No autorica je jasno argumentirala razloge takva tumačenja prilagodbe engleskih fonema hrvatskima, pa u prikazu transfonemizacije glagola u ovome poglavlju slijedimo njezin opis.

(*atendati, kenslati, sinati*), /r/ (*rikvestati, anfredati, šerati, skrolati*), /s/ (*sinati, stokati, skrolati, rikvestati*), /t/ (*trolati, atendati*), /v/ (*invajtati, apruvati*). Slobodnu transfonemizaciju prolaze engleski fonemi koji ne postoje u hrvatskome jeziku, pa se fonološki oblik replike formira prema ortografiji modela, prema izgovoru modela ili kombinacijom tih dvaju postupaka.³⁰ U primjerima iz našega korpusa slobodno su transfonemizirani primjerice ovi engleski fonemi: /v/ (*folovati, vocapati*), /ə/ (*atendati, apruvati*), /ɪ/ (*invajtati*), /et/ (*hejtati*), /eə/ (*šerati*), /oʊ/ (*folovati, postati, skrolati, trolati*), /w/ (*vocapati*).

Ortografija navedenih hrvatskih glagolskih replika uglavnom se formira nakon završene transfonemizacije, odnosno nakon što je ustanovljen način na koji će se engleski model izgovarati hrvatskim glasovima. Većini se glagola iz našega korpusa ortografija formira prema izgovoru replike (*vocapati, šerati, lajkati, guglati, logautati se* itd.); postoji samo nekoliko primjera ortografskih dubleta koje su rezultat kombinacije dvaju različitih načina ortografske prilagodbe. Prvo, neki se glagoli bilježe i prema izgovoru hrvatske replike (*postati*) i prema izgovoru engleskoga modela (*poustati*); drugo, neki se glagoli bilježe i prema izgovoru hrvatske replike (*folovati, stokati, sinati, četati*) i prema izvornoj ortografiji modela (*followati, stalkati, seenati, chatati*). U potonjoj skupini glagola valja izdvojiti nekoliko primjera kojima se ortografski lik oblikuje i prema izgovoru hrvatske replike (*dilitati, čekirati, šerati*) i kombinacijom izvorne ortografije modela u prvome dijelu riječi i izgovora replike u drugome dijelu riječi (*deletati* (engl. *delete*), *chekirati* (engl. *check*), *sherati* (engl. *share*)).³¹

Svi glagoli prolaze potpunu transmorfemizaciju jer se engleskoj bazi dodaju i hrvatski tematski sufiks i hrvatski gramatički morf, odnosno, prema Filipovićevoj teoriji, engleskomu slobodnom morfemu dodaju se hrvatski vezani morfemi. Golema većina novih glagola posuđenih

³⁰ Nikolić-Hoyt, „Hrvatski u dodiru s engleskim jezikom,“ 188.

³¹ Iako smo obećali da nećemo ulaziti u istraživanje sociolingvističkih čimbenika koji možda utječu na pojavu dvostrukih ishoda adaptacijskih procesa, ipak ne možemo prešutjeti komentare koje su studenti Kroatistike samoinicijativno upisivali u anketne upitnike. Naime naglašavali su da oni sami anglizme pišu onako kako ih izgovaraju hrvatskim glasovima, ali da *neki* njihovi adresati (koji ne studiraju kroatistiku) baze *nekih* anglizama pišu onako kako se pišu u engleskome jeziku. Nikolić-Hoyt („Hrvatski u dodiru s engleskim jezikom,“ 190) takvu praksu argumentira sociolingvističkim razlozima: „U novije pak vrijeme, zahvaljujući porastu broja govornika engleskog kao stranog jezika kao i njihove kompetencijske razine, znatan broj *novih* anglicizama zadržava ortografski oblik modela, to jest engleskoga. Tomu, dakako, pridonosi i prestižan utjecaj engleskog jezika i kulture u suvremenom svijetu.“

iz engleskoga jezika ulazi u 1. razred V. vrste,³² odnosno i u infinitivu i u prezentu imaju tematski sufixs *-a-* (*šer-a-ti – šer-a-m, lajk-a-ti – lajk-a-m, hejt-a-ti – hejt-a-m*) ili *-ira-* (*ček-ira-ti – ček-ira-m, log-ira-ti se – log-ira-m se*). Inklinacija glagolskih posuđenica toj klasi samo potvrđuje njezinu otvorenost te jednostavnost i predvidljivost njezinih paradigmatskih obrazaca. Jedini primjer iz našega korpusa koji se potpuno odmetnuo iz te klase jest glagol *kliknuti* koji se mijenja po II. vrsti (*klik-nu-ti, klik-ne-m*). Glagol *folovati* može se mijenjati i po V. vrsti (*folov-a-ti – folov-a-m*) i po VI. vrsti (*fol-ova-ti – fol-uje-m*). Ako se mijenja po VI. vrsti, analogijom prema glagolima tipa *kupovati – kupujem* oduzima mu se dio leksičkoga morfa *folov-* te se premješta na mjesto tematskoga morfa, a korijen se u tom slučaju svodi na neznačenjski fonemski niz *fol-*.

Posebno je pitanje u morfološkoj i sintaktičkoj adaptaciji engleskih glagola kategorija glagolskoga vida koja u engleskih glagola nije morfološki izražena.³³ Filipović zato predlaže model dvostupnjevite adaptacije glagola.³⁴ Primarnom adaptacijom, odnosno formiranjem osnovnoga oblika replike, glagolski anglizmi stječu ograničenu sposobnost izražavanja vida i dijele se na glagole kojima se izriče samo svršeni vid, na glagole kojima se izriče samo nesvršeni vid i na dvovidne glagole. Nakon što je replika integrirana u sustav jezika primatelja, započinje sekundarna adaptacija tijekom koje glagolski anglizam može steći vidski parnjak. Većina glagola iz našega korpusa okončala je tek primarnu adaptaciju, što znači da je formiran osnovni oblik replike, a glagoli pripadaju jednoj od triju Filipovićevih vidskih skupina: ili su samo svršeni (*anfrendati, sinati, kliknuti, logautati se, loginati se*), ili su samo nesvršeni (*hejtati, stokati, folovati, vocapati, četati*), ili su dvovidni (*šerati, linkati, logirati se, rikvestati, atendati, invajtati, apruvati, lajkati, apdejtati, postati, trolati, dilitati, čekirati, kenslati, skrolati*). Sekundarnu su adaptaciju zasad prošli rijetki glagolski anglizmi i u tome su procesu prefiksacijom izvedeni njihovi svršeni parnjaci: *lajkati – polajkati, izlajkati, guglati – izguglati, zguglati, proguglati, logirati se – ulogirati se, kenslati – skenslati, di-*

³² Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika, *Hrvatska gramatika* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 261–265; Josip Silić i Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika* (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 45, 48.

³³ Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, 140–144; Nikolić-Hoyt, „Hrvatski u dodiru s engleskim jezikom,” 196; Ana Mikić Čolić, „Tvorba glagolskih neologizama i uklapanje u jezični sustav,” *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, sv. 27, br. 1 (2015): 91–94.

³⁴ Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, 141.

litati – *zdilitati*. Nekoliko je studenata u anketi navelo vidske parnjake glagolima *čekirati* (*pročekirati*), *trolati* (*strolati*) i *skrolati* (*odskrolati*). Jedini svršeni glagol kojemu je vidski parnjak izveden sufiksalsnom tvorbom jest glagol *kliknuti*; nesvršeni mu je parnjak glagol *klikati*. Čak se i malim korpusom naših primjera može potvrditi tendencija povećanja broja dvovidnih glagola u hrvatskome jeziku pod utjecajem posuđenica iz engleskoga jezika.³⁵ Ana Mikić Čolić pretpostavlja da bi krajnji ishod te tendencije bilo „jačanje kategorije dvovidnih glagola, što bi značilo da je došlo do izravnog utjecaja jezičnog posuđivanja na hrvatski gramatički sustav“.³⁶ Valja međutim primijetiti da se frekventnijim glagolskim posuđenicama koje uđu u aktivnu uporabu deriviraju vidski parnjaci,³⁷ pa bi svakom glagolskom neologizmu, koji prema logici vremenskoga raslojavanja leksika provodi određeni period u prijelaznome leksičkom sloju,³⁸ valjalo dati priliku da ga jezična zajednica evaluira, prihvati i omogući mu ulazak u aktivnu uporabu. Tada se otvara mogućnost za sekundarnu adaptaciju u kojoj postojeći dvovidni glagol obično zadržava nesvršeni vid (*lajkati*, *guglati*, *logirati se*, *kenslati*, *dilitati*), a prefiksacijom mu se izvodi svršeni parnjak (*polajkati*, *izlajkati*, *izguglati*, *zguglati*, *proguglati*, *ulogirati se*, *skenslati*, *zdilitati*). Događa se to i većini glagola sa sufiksom *-ira-ti* koji se u hrvatskim gramatikama redovito navode kao primjeri dvovidnih glagola iako su im govornici osmislili vidske parnjake: *tuširati se* – *istuširati se*, *koncentrirati se* – *skoncentrirati se*, *operirati* – *izoperirati*, *telefonirati* – *istelefonirati*, *dirigirati* – *izdirigirati*, *lakirati* – *polakirati*, *citirati* – *iscitirati*, *definirati* – *izdefinirati*, *razminirati* – *razminiravati* itd. Slični se perfektivizacijski postupci provode i u nekih glagola koji nemaju sufiks *-ira-ti*: *ručati* – *poručati*, *večerati* – *povečerati*, *vjenčati se* – *povjenčati se*, *čestitati* – *počestitati* itd. Time se samo potvrđuje da je vid hrvatskomu glagolu inherentna gramatička kategorija³⁹ i da govornici hrvatskoga intuitivno teže izvođenju vidskih parnjaka dvo-vidnim glagolima.

³⁵ Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, 143–144.

³⁶ Mikić Čolić, „Tvorba glagolskih neologizama“, 93.

³⁷ Registriranje u rječniku najautoritativnija je potvrda ulaska glagolskih neologizama u aktivnu uporabu. U VRH-u je zabilježeno šest glagola iz našega korpusa: *čekirati*, *guglati*, *kliknuti*, *lajkati*, *logirati se*, *skrolati*; potonji u obliku *skrolirati*. Svim tim glagolima studenti su u anketi naveli vidske parnjake. Valja napomenuti da je glagolu *čekirati* u VRH-u navedeno samo jedno značenje, ‘obaviti/obavljati čeking’, a *čeking* se definira kao ‘pregled i provjera putnika i prtljage prije ulaska u avion’.

³⁸ Samardžija, *Hrvatski jezik 4*, 31–32.

³⁹ Marković, *Uvod u jezičnu morfologiju*, 183.

Što se tiče semantičke prilagodbe glagola iz našega korpusa, načelno se može primijetiti da većina hrvatskih replika preuzima samo jedno značenje polisemnoga engleskog modela, i to ono vezano za internet i elektroničku komunikaciju (*šerati, linkati, rikvestati, atendati, invajtati, stokati, sinati, folovati, postati, čekirati, četati*).⁴⁰ To znači da u njih dolazi do primarne semantičke adaptacije, odnosno do suženja broja značenja. Neke hrvatske replike imaju dva značenja (*kliknuti, lajkati, kenslati*) i ponovno su primjer suženja broja značenja jer engleski modeli imaju više od tih dvaju značenja. Jedina replika s dvama značenjima ekvivalentnima dvama značenjima engleskoga modela glagol je *apdejtati*, što znači da prolazi nultu semantičku adaptaciju, kao i monosemni glagoli *anfrendati, logautati se, odlogirati se, ulogirati se, loginati se, guglati, skrolati*. Primjere suženja polja značenja nalazimo u glagola *apruvati, hejtati, dilitati*.

Posebno su zanimljiva dva glagola koja se dekomponiraju, odnosno rastavljaju na glagolski dio (u obama je to slučajevima glagol *baciti* sa značenjem ‘uputiti’) i na imenski dio (glagolsku imenicu suptrakcijom tvorenu od dekomponiranih glagola). Riječ je o glagolima *hejtati* i *sinati/seenati* i njihovim perifrazama *baciti hejt* i *baciti seen/sin*. Dekomponiranje donosi određeni značenjski pomak i afektivnost: glagol *hejtati* znači ‘ne simpatizirati koga’, a *baciti hejt* ‘uvrijediti koga, dobaciti komu što uvredljivo’; glagol *sinati/seenati* primarno znači ‘vidjeti poruku’, a *baciti seen* znači ‘vidjeti poruku i uskratiti odgovor’, što podrazumijeva ignoriranje sugovornika jer servisi za trenutačnu razmjenu poruka obavještavaju korisnika da je njegov adresat vidio poruku.

U mojoj se uvodnoj priči pojavljuju dvije imeničke posuđenice, *lajk* ‘oblik iskazivanja odobravanja koga ili čega ili slaganja s kime u čemu pritiskom na za to predviđeno mjesto na društvenim mrežama’ i *post* ‘tekst koji korisnik objavljuje na internetu’. Obje su zabilježene u VRH-u odakle su preuzete definicije njihovih značenja. Osim tih dviju imenica studenti su u anketi naveli i ove: *selfi* ‘autoportret snimljen pametnim telefonom’, *hejter* ‘onaj koji piše uvredljive i negativne komentare na internetu; onaj koji ni o čemu i ni o kome ne govori pozitivno’, *folov* ‘broj pratitelja na društvenoj mreži, najčešće na Instagramu’, *folover* ‘pratitelj na društvenoj mreži’, *vju* ‘pregled videozapisa na Youtubeu’, *influser* ‘osoba koja na društvenim mrežama ima mnogo sljedbenika i svojim objavama (ob. reklamama određenih proizvoda i usluga) utječe

⁴⁰ Pri utvrđivanju stupnja transsemantizacije značenja hrvatskih replika uspoređivana su sa značenjem engleskih modela opisanih u *on-line* rječniku engleskoga jezika *Cambridge Dictionary* (<https://dictionary.cambridge.org/>).

na ciljanu skupinu ljudi’, *tred* ‘niz povezanih objava različitih korisnika interneta u kojima se raspravlja o određenoj temi’, *skrinšot*, *printskrin* ‘fotografija računalnog zaslona’.

3. Tvorba kratica

Ortografske inovacije na društvenim mrežama mogu se lako dešifrirati i uglavnom su svedive na odbacivanje normativnih uzusa koji se odnose na kapitalizaciju, punktuaciju, razmake ili bjeline, dijakritičke znakove i kratice. To ne znači da interpunkcijskih znakova,⁴¹ velikih početnih slova,⁴² bjelina i dijakritičkih znakova uopće nema, nego da se prenamjenjuju i pojavljuju drukčijom logikom od one propisane ortografskom normom. Ukratko, riječ je o postupcima koje Krešimir

⁴¹ Interpunkcijski i pravopisni znakovi imaju doista raznovrsnu uporabu na društvenim mrežama i u internetskom diskursu uopće. Crystal (*Internet Linguistics*, 62–63) primjerice ilustrira raširenost uporabe uskličnika u internetskom diskursu nizom raznovrsnih značenja koja taj znak nosi. To su između ostaloga poticaj (*Čitajte e-knjige!*), isprika (*Oprosti!*), izazov (*Dokaži!*), slaganje ili podrška (*U pravu si!*), izjava ili tvrdnja (*Od toga mi je počela ispadati kosa!*), mišljenje (*Sviđa mi se!*), prijateljski pozdrav i dobra želja (*Bok! Sretno!*), izrazi iritiranosti, nepristojnosti i neprijateljstva (*Ne može! Idiot! Odjebi!*), smanjivanje napetosti (*Smiri se!*), sarkastična opaska (*Jako pametno!*), zahvalnost (*Puno ti hvala!*). I upitnik ima svoje polje uporabe, pa se gotovo redovito nalazi na kraju upitne rečenice, a umnožavanje i upitnika i uskličnika intenzivira temeljni afekt iskaza (*Molim?!?!?!?!, Što si rekao???*). Katkada se pitanje ili zbuđenost, iznenađenje i zaprepaštenje, kao i niz drugih intenzivnih osjećaja iskazuje samo multipliciranjem upitnika i uskličnika. Tomu valja dodati da običaj izostavljanja točke na kraju rečenice samo potvrđuje njezinu izjavnost, dok se nedovršenost iskaza i različita emotivna stanja signaliziraju trotočkom. Neki pravopisni znakovi koji su prije pojave interneta bili posve marginalni postaju iznimno zauzeti na društvenim mrežama (npr. znak #, ljestve, hešteg, engl. *hashtag*; znak *), a i sami su emotikoni nastali kombinacijom različitih pravopisnih znakova. Dakle ne može se tvrditi da interpunkcijskih i pravopisnih znakova u komunikaciji na društvenim mrežama nema, nego da je njihova namjena drukčija u odnosu na onu koju propisuje ortografska norma.

⁴² Velika početna slova automatski se pojavljuju u mnogim aplikacijama za trenutnu razmjenu poruka nakon točke, upitnika, uskličnika. Neki korisnici namjerno isključuju tu postavku jer internetska komunikacija uopće – pa tako i komunikacija na društvenim mrežama – nije osjetljiva na kapitalizaciju. Poseban je slučaj pisanje verzalom: pravila *netiquette* (engl. ‘pravila korektnoga i prihvatljivoga komuniciranja na internetu’) nalažu izbjegavanje takve prakse jer se doživljava kao vikanje. No verzal može biti dio složenih grafostilema i izvrstan intenzifikator ako se promišljeno dozira (npr. tako može biti napisana samo jedna riječ u rečenici (*Sviđa mi se JAKO*) ili prefiks u izvedenici (*PREkraljica*)). Stoga ponovno valja naglasiti da verzal i velika početna slova nisu nestali iz komunikacije na društvenim mrežama, nego su prenamijenjeni. Usp. Rebeka Holjevac, ‘Grafostilistika digitalnog diskursa’ (diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017, pristupljeno 15. siječnja 2020, <http://www.stilistika.org/studentski-kutak/diplomski-radovi/247-grafostilistika-digitalnog-diskursa>).

Bagić naziva figurama zapisa ili pravopisnim figurama i definira ih kao upotrebu pravopisnih znakova „slobodnu od logičkih, gramatičkih i inih pravila konkretnoga jezičnog sustava“.⁴³ Vrlo pojednostavljeno tumačenje tako reducirana i subvertirana pravopisa zasniva se na zaključcima da su korisnici društvenih mreža neobrazovani te da ne poznaju osnove ortografske norme i nemaju namjeru da se educiraju, što daje posla jezičnim savjetodavcima koji ih prekoraavaju, revno popisuju sve njihove ortografske grijehe strogo ih omjeravajući o standardnojezične zakone te iznose zastrašujuće prognoze o padu pismenosti i jezične kompetencije uopće.⁴⁴ Crystal ističe da na preosmišljanje pravopisa na internetu utječu mnogi čimbenici te da ono nije uzrokovano isključivo neobrazovanošću korisnikâ toga medija.⁴⁵ Budući da se s pojavom interneta razvija posve nov funkcionalni stil hrvatskoga jezika, koji su Lada Badurina i Marina Kovačević nazvale multimedijalnim diskursom,⁴⁶ legitimno je i na njega protegnuti tvrdnju Josipa Silića da svaki stil ima svoje zakonitosti koje se iz perspektive nekog drugog stila istoga jezika ne mogu proglašavati pogreškama.⁴⁷ Stoga je ispitivanje semantičke i pragmatičke funkcije ortografskih inovacija na društvenim mrežama mnogo smisleniji istraživački zadatak nego prebrojavanje i popisivanje postupaka koji odudaraju od službenoga pravopisa. U ovome ćemo se poglavljju usredotočiti na vrlo produktivan ortografski postupak u komunikaciji na servisima za trenutačnu razmjenu poruka koji ima konkretnu funkciju i lako uočljive mehanizme. Riječ je o tvorbi jednostavnih kratica (abrevijacija) i složenih kratica (akronima). Njihova frekventnost u polju društvenih mreža posljedica je osnovnoga načela tvorbe tih jedinica uopće, a to je ekonomičnost: „riječ se skraćuje radi uštede prostora“.⁴⁸ U vezi s aplikacijama za trenutačnu razmjenu poruka

⁴³ Krešimir Bagić, *Živi jezici. Poetska pisma Ivana Slamniga, Josipa Severa i Anke Žagar* (Zagreb: Naklada MD, 1994), 31.

⁴⁴ Vidi npr. tekst Maje Hrgović „Lajkamo, hejtamo i degradiramo hrvatski jezik“, *Novi list*, 6. siječnja 2013, pristupljeno 22. prosinca 2019, <http://www.novolist.hr/Kultura/Ostalo/Lajkamo-hejtamo-i-degradiramo-hrvatski-jezik>.

⁴⁵ Crystal, *Internet Linguistics*, 62. Neobrazovanost korisnika interneta samo je jedan mogući razlog odbacivanja normativnih ortografskih načela u komunikaciji na društvenim mrežama. Korisnici mogu veoma suvereno vladati ortografskim pravilima, ali ih na društvenim mrežama svjesno ne žele primjenjivati jer slijede prešutno uspostavljenu ortografsku anarhiju u tome komunikacijskom polju (usp. Holjevac, „Grafostilistika digitalnog diskursa“).

⁴⁶ Lada Badurina i Marina Kovačević, *Raslojavanje jezične stvarnosti* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2001).

⁴⁷ Josip Silić, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika* (Zagreb: Disput, 2006).

⁴⁸ Lada Badurina, Ivan Marković i Krešimir Mićanović, *Hrvatski pravopis* (Zagreb: Matica hrvatska, 2007), 179.

valja naglasiti da se riječi skraćuju i radi uštede vremena jer se poruke razmjenjuju u realnome vremenu imitirajući usmenu komunikaciju, pa se takav razgovor odvija na granici između pisanoga i govorenoga plana jezične realizacije.⁴⁹ Mali ekrani i male tipkovnice dodatni su razlozi zbog kojih se u porukama pisanima na pametnim telefonima skraćivanje riječi i višočlanih izraza nameće kao postupak važniji nego u porukama pisanima na računalu i obično je posljedica nužnosti, a ne isključivo ludičkih impulsa.⁵⁰ Bagić ističe da akronimijom „više ravna izražajna lakoća i ekonomičnost nego figurativnost“.⁵¹ Dakle kratice su se, kao i mnogi drugi ortografski i grafološki postupci, pojavile u promatranome mediju komunikacije i zbog tehničkih ograničenja koja taj medij nameće.⁵²

Dok su leksičke jedinice nastale rječotvornim postupcima opisanim u prethodnome poglavlju – neosemantizmom i leksičkim posuđivanjem – i zapisive i izgovorive, pa se rabe i u pisanoj i u usmenoj komunikaciji, kratice se gotovo isključivo vežu za pisanu komunikaciju na servisima za trenutačnu razmjenu poruka. Crystal ističe da nisu tvorene s namjerom da se naglas izgovaraju, kao ni kemijske formule.⁵³ Zato su mehanizmi njihova nastanka vezani za domenu grafoloških taktika, pa ćemo izdvojiti tri najplodnija takva postupka tvorbe hrvatskih kratica vezanih za komunikaciju u spomenutome mediju.⁵⁴

⁴⁹ Ranko Bugarski, *Jezik i kultura* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2005), 23–24.

⁵⁰ Za SMS-poruke važan je čimbenik skraćivanja i ograničen broj znakova u poruci, odnosno činjenica da se prekoračenje toga ograničenja naplaćuje kao nova poruka. Taj je razlog uporabe kratica i najbolja potvrda njihove ekonomičnosti i pragmatičnosti.

⁵¹ Krešimir Bagić, *Rječnik stilskih figura* (Zagreb: Školska knjiga, 2012), 10.

⁵² U *Rječniku kratica* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2007) Stjepana Babića i Milene Žic Fuchs nalazi se dodatak „SMS i internetske kratice“ koji obaseže 20 stranica (535–554). Jedna jedina kratica iz hrvatskoga je jezika (AMR ‘ako me razumiješ’); sve su ostale iz engleskoga jezika i mnoge se čine posve okazionalnima, odnosno nisu u proteklih trinaest godina ušle u aktivnu uporabu. To je uobičajena sudbina novih jezičnih jedinica u internet-skoj komunikaciji: tek će mali broj njih izdržati test vremena i postati dio aktivnoga leksika (David Crystal, *Language and the Internet* (New York: Cambridge University Press, 2006), 263). Zato ne iznenađuje kratkoročna aktualnost posebnih rječnika u kojima se popisuju nove jezične jedinice (kratice, stopljenice, tuđice itd.). Bagić (*Rječnik stilskih figura*, 10) ističe da je brojenje akronima „uzaludan (...) posao, jer svakodnevno nastaje velik broj novih“.

⁵³ David Crystal, *Txtng. The Gr8 Db8* (New York: Oxford University Press, 2008), 54.

⁵⁴ Kratice uvrštene u ovaj rad prikupljene su anketom o kojoj je već bilo riječi u 16. i 26. fusnoti. Ispitanici su u trećemu dijelu ankete morali navesti sve kratice kojima se služe na servisima za trenutačnu razmjenu poruka (Messenger, WhatsApp, Viber, Snapchat, Skype, Signal).

Prvi je od njih *ispuštanje vokala*,⁵⁵ pri čemu se jedna riječ ili više njih svodi na niz konsonanata, što podsjeća na pismovnu praksu arapskoga ili hebrejskoga jezika. Čini se da su i govornici jezika koji nemaju takvu praksu svjesni toga da konsonanti imaju veći informacijski i značenjski potencijal od vokala jer su brojniji i njihova je kombinacija distinktivnija od kombinacije vokala.⁵⁶ Iz stilističke bi se perspektive o tome grafijskom postupku moglo govoriti kao o avokalskome lipogramu.⁵⁷ Najčešće se vokali izvlače iz konsonantske rešetke jedne riječi: *bzvz* ‘bezveze’, *hvl* ‘hvala’, *nkd* ‘nikad, nekad’, *včrs* ‘večeras’, *dns* ‘danas’, *jčr* ‘jučer’, *kj* ‘kaj’, *fkt* ‘fakat’, *zhr* ‘ziher’, *zkj* ‘zakaj’, *jbt* ‘jebote’, *jbg* ‘jebiga’, *tkđr* ‘također’. Gdje se dogodi da se osim svih vokala iz riječi ispusti i pokoji konsonant: *msm* ‘mislim’, *obvz* ‘obavezno’. Potonji primjer pokazuje da se katkada zadržava inicijalni vokal riječi; tako je i u kratici *opt* ‘opet’. Očito je da su i tako suptrahirane i kontrahirane jedinice razumljive u kontekstu, što je osnovno načelo skraćivanja koje intuitivno slijede svi korisnici društvenih mreža i servisa za trenutačnu razmjenu poruka. Ima i primjera ispuštanja vokala iz jedinica većih od riječi, pri čemu prva riječ uvijek izriče negaciju: *nzm* ‘ne znam’, *nmg* ‘ne mogu’, *nmvz* ‘nema veze’, *nnč* ‘nema na čemu’. Jedine dvije engleske kratice nastale ispuštanjem vokala koje su svi studenti naveli u anketi jesu *pls* ‘please’ i *tnx* ‘thanks’.

Drugi je način kraćenja *clipping*, odnosno ispuštanje ili obrezivanje dijelova riječi, što se u promatranome korpusu uglavnom čini na početku riječi.⁵⁸ Postupak izostavljanja slovnoga materijala na kraju riječi naziva se apokopom⁵⁹ i u najviše prikupljenih primjera rezultira svođenjem riječi na prva tri slova, koja se očito drže dovoljnima za prepoznavanje cijele riječi u kontekstu. Ovo su najčešći primjeri: *odg* ‘odgovoriti’, *zab* ‘zaboraviti’, *zap* ‘zapisati’, *ozb* ‘ozbiljno’, *stv* ‘stvarno’, *zaš* ‘zašto’, *odj* ‘odjebi’, *sup* ‘super’, *ček* ‘čekaj’, *ugl* ‘uglavnom’, *neš* ‘nešto’, *odl* ‘odlično’, *mob* ‘mobitel’, *por* ‘poruka’, *mis* ‘mislim’. Neke su riječi svedene samo na prva dva slova (*tj* ‘tjedan’, *vj* ‘vjerojatno’), druge na više od triju (*najvj* ‘najvjerojatnije’). U nekih se kratica geminira završni konsonant: *pozz* ‘pozdrav’ (postoji i oblik sa samo jednim

⁵⁵ Svjesno izbjegavamo termin *redukcija samoglasnika* zato što se odnosi na slabljenje i gubljenje samoglasnika u govoru. U našim su primjerima oblici nastali ispuštanjem vokala neizgovorivi i realiziraju se isključivo u pisanome tekstu.

⁵⁶ Crystal, *Language and the Internet*, 263; Crystal, *Txtng*, 26.

⁵⁷ Bagić, *Rječnik stilskih figura*, 182.

⁵⁸ Marković, *Uvod u jezičnu morfologiju*, 88–89; Crystal, *Txtng*, 45.

⁵⁹ Marković, *Uvod u jezičnu morfologiju*, 88; Bagić, *Rječnik stilskih figura*, 58.

završnim konsonantom, *poz*, ali i oblici u kojima se završni konsonant multiplicira, *pozzzz*), *iss* ‘isuse’, *nezz* ‘ne znam’ (jedini primjer apokope dviju riječi koje, doduše, mnogi govornici hrvatskoga pišu sastavljeno). Jedina tri primjera izostavljanja slovnoga materijala na početku riječi očito imaju funkciju eufemizacije: *čko* ‘pičko’, *rac* ‘kurac’ i *pak* ‘šupak’. Takav se postupak naziva aferezom.⁶⁰

Treći je način nastanka kratica *akronimizacija* ili *inicijalizacija*,⁶¹ odnosno bilježenje prvih slova više riječi, zbog čega se tako nastale kratice nazivaju složenima. Od jednostavnih se kratica ili abrevijacija – kojima pripadaju dosad spomenuti primjeri ispuštanja vokala i *clip-pinga* – razlikuju po tome što postaju samostalne imenice (*NATO*, *Hina*, *Fina*, *Nama* i sl.), s gramatičkim kategorijama i fleksijom. Akronimi na društvenim mrežama ne zadovoljavaju kriterij samostalnosti niti nastaju inicijalizacijom vlastitih imena, no Crystal naziva akronimima sve jedinice nastale od početnih slova riječi, bez obzira na to jesu li te riječi vlastita imena, opće imenice, fraze ili pozdravi i bez obzira na to vlada li se tako nastala kratica kao samostalan oblik riječi ili ne vlada.⁶² Štoviše, akronimom naziva i kratice nastale svodenjem jedne jedine riječi na njezin inicijal, za što su primjeri zabilježeni i u našoj anketi: *k* ‘kurac’ (obično u frazi *koji k?*), *đ* ‘đabe’, *ž!* ‘živjeli!’. Takve primjere Crystal određuje i kao *logograme* jer jedan znak (u ovome slučaju slovo) predstavlja cijelu riječ.⁶³ Logogrami se od akronima razlikuju po tome što slovo koje predstavlja riječ ne mora biti inicijal, pa je odličan primjer čistoga logograma slovo *x* sa značenjem ‘pusa’ i slovo *k* sa značenjem ‘ok’.⁶⁴

Najviše je akronima prikupljenih anketom nastalo od početnih slova fraza, pozdrava, cjelovitih ili eliptiranih rečenica: *lp* ‘lijep pozdrav’, *ln* ‘laku noć’, *bmk* ‘boli me kurac’, *btj* ‘bog te jebo’, *mm* ‘moš mislit’, *tjt* ‘to je to’, *ktbk* ‘kaj te boli kurac’, *dc*, *dct* ‘di si, di si ti’ (konsonanti se izgovaraju kao da se sriču na engleskome jeziku). U odnosu na samo dvije engleske kratice nastale ispuštanjem vokala koje su studenti naveli u anketnome upitniku engleske kratice nastale akronimizacijom mnogo su uobičajenije i frekventnije. Navodimo one koje je u svojoj komunikaciji na servisima za trenutačnu razmjenu poruka potvrdilo najmanje 70

⁶⁰ Marković, *Uvod u jezičnu morfologiju*, 88; Bagić, *Rječnik stilskih figura*, 7.

⁶¹ Crystal, *Txtng*, 41.

⁶² Crystal, *Txtng*, 41–42.

⁶³ Crystal, *Txtng*, 37–38.

⁶⁴ Usp. Lea Palinić, „Žargon zagrebačke mladeži i komunikacija putem alata za *Instant Messaging*“ (diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019).

od 100 studenata: *omg* ‘oh my good’, *wtf* ‘what the fuck’, *lol* ‘laugh out loud’, *btw* ‘by the way’, *asap* ‘as soon as possible’, *yolo* ‘you only live once’, *cy* ‘see ya’, *cu* ‘see you’, *ly* ‘love you’, *lysm* ‘love you so much’, *ty* ‘thank you’, *brb* ‘be right back’.

Neke kratice nastaju kombinacijom dvaju postupaka. Ispuštanjem vokala i akronimizacijom nastala je kratica *nmp* ‘nemam pojma’, kombinacijom ispuštanja vokala i apokope oblikovana je kratica *vjv* ‘vjerovatno/vjerojatno’, a kombinacijom ispuštanja vokala i afereze kratica *bgbg* ‘jeba ga bog’. Kombinacija slova i brojke česta je u razmjeni poruka na engleskome jeziku (*y2* ‘you too’, *H8* ‘heit’, *d8* ‘date’, *b4* ‘before’ i sl.); u hrvatskome su takve kombinacije rijetke i među primjerima prikupljenima anketiranjem studenata zabilježene su samo dvije (*5ak* ‘petak’, *5b, 10b* ‘pet banki, deset banki’).⁶⁵ Kratice nastale kombinacijom slova i brojke Crystal naziva rebusima koji kao način skraćivanja i šifriranja iskaza postoje od antike, a samo se načelo uporabe različitih znakova koji predstavljaju glasove može povezati i s logikom oblikovanja egiptaskih hijeroglifa.⁶⁶ Stoga kraćenje u današnjim porukama koje se razmjenjuju putem servisa poput Messengera nije nikakva novina, nego nastavak duge ludičke jezične tradicije koju mnogi korisnici društvenih mreža nesvjesno nastavljaju u novim medijima.

Koliko je kraćenje plodan postupak redukcije u porukama koje se razmjenjuju u realnome vremenu, pokazuje i pojava kratične homonimije. Naime u homonimni odnos mogu ući kratice tvorene različitim i istim postupcima kraćenja. Kratica *nkd* nastala ispuštanjem vokala može značiti i ‘nekad’ i ‘nikad’, a kratica *dns* može nastati i ispuštanjem vokala (tada znači ‘danas’) i akronimizacijom (tada znači ‘daj ne seri’).

Uporabu svih dosad spomenutih kratica – osim onih koje su istaknute kao kurioziteti – potvrdilo je minimalno 70 od 100 anketiranih studenata; to je bio uvjet za uvrštavanje kratica u ovaj rad i osnova za isticanje mehanizama kojima se one tvore. Uporabu nekih kratica potvrdili su svi ispitanici studenti, npr. sve avokalske lipograme nastale od jedne riječi, kao i većinu troslovnih kratica nastalih apokopom (*odg* ‘odgovoriti’, *zab* ‘zaboraviti’, *ozb* ‘ozbiljno’, *zaš* ‘zašto’, *odj* ‘odjebi’, *ček* ‘čekaj’, *ugl* ‘uglavnom’, *neš* ‘nešto’, *odl* ‘odlično’, *mob* ‘mobitel’, *poz/ pozz* ‘pozdrav’) i većinu složenih kratica nastalih akronimizacijom (*lp* ‘lijep pozdrav’, *ln* ‘laku noć’, *bmk* ‘boli me kurac’, *mm* ‘moš mislit’, *dc, dct* ‘di si, di si ti’). Dakle te kratice aktivno rabe studenti Filozofskoga

⁶⁵ Usp. Palinić, „Žargon zagrebačke mladeži“.

⁶⁶ Crystal, *Internet Linguistics*, 5; Crystal, *Txtng*, 39–41.

fakulteta rođeni između 1996. i 2000. i njihovi vršnjaci. Za nekoliko kratica koje nemaju stopostotnu potvrdu (npr. *sup* ‘super’, *čko* ‘pičko’, *rac* ‘kurac’ i *pak* ‘šupak’) neki su mi studenti nakon predaje ispunjenih anketnih upitnika naglasili da su ih koristili dok su bili mlađi i da im se sada čine infantilnima. Distanciranje od određenih jezičnih praksi u komunikaciji na društvenim mrežama pokazatelj je postojanja niza generacijskih, profesionalnih, stručnih, političkih i inih žargona u tome mediju komunikacije.⁶⁷ Neki od tih žargona nastaju – između ostaloga – i zbog kodiranja nekih jezičnih jedinica koje omogućuju šifriranje komunikacije, odnosno jamče njezinu razumljivost samo onima koji pripadaju izabranoj grupi.⁶⁸ Stoga ne iznenađuje činjenica da su anketom prikupljene neke kratice koje su poznate tek manjemu broju studenata, i to zato što su tvorene okazionalno i plod su jezične igre koja je slučajno postala komunikacijska manira neke zatvorene grupe ili zato što su pomno šifrirane da bi maskirale kompromitirajuće sadržaje (npr. *sp* ‘samo prirodno’, *iup* ‘idemo u prirodu’ i *inf* ‘idemo na frulu’ kratice su za pušenje marihuane i zabilježene su samo u jednome anketnom upitniku).⁶⁹

4. Strahujući od mrežogovora

Crystal ističe da je jedna od uobičajenih konvencija kojima počinju ili završavaju tekstovi o jeziku na internetu upozoravanje čitatelja na prolaznost i kratkotrajnost svih u tekstu opisanih gramatičkih, grafoloških, ortografskih, semantičkih i diskursnih praksi.⁷⁰ Autori takvih tekstova ograđuju se od jasne procjene raširenosti inovativnih jezičnih postupaka koje opisuju, ne usuđuju se nagađati koliko će dugo trajati ni kakav je njihov uporabni status na razini cijele jezične zajednice, ne uopćuju rezultate svojih istraživanja u jasno artikulirana obilježja jezika na internetu i opravdavaju svoju suzdržanost munjevitim razvojem tehnologije koji ne dopušta nikakve rezolutne zaključke ni dugoročne prognoze o razvoju jezika na internetu. Internet nije homogen jezični medij, nego skup raznovrsnih žanrova, stilova, registara i varijeteta,⁷¹

⁶⁷ Crystal, *Txtng*, 22.

⁶⁸ Crystal, *Txtng*, 56–57.

⁶⁹ O različitim načinima šifriranja riječi koje se odnose na opojna sredstva usp. Palinić, „Žargon zagrebačke mladeži“.

⁷⁰ Crystal, *Language and the Internet*, 257.

⁷¹ Crystal, *Language and the Internet*, 271.

internet je u tome smislu samo jedan od medija u kojemu se komunicira na različite načine, pa nije potrebno unificirati jezik koji opslužuje tako širok raspon komunikacijskih potreba. U ovome smo se radu nastojali usredotočiti na samo jednu vrstu internetskoga servisa koji korisnicima omogućuje komunikaciju i povezivanje, na samo jednu zajednicu prakse koja nam je priskrbila korpus i na samo tri rječotvorna postupka kojima se popunjavaju leksičke praznine u tome komunikacijskom polju. Dakle bavili smo se komunikacijom na društvenim mrežama, i to ponajprije na Facebooku, te na servisima za trenutnačnu razmjenu poruka; korpus smo prikupili među studentima Kroatistike Filozofskoga fakulteta u Zagrebu akademske godine 2018/2019; opisali smo nove leksičke jedinice tvorene neosemantizmom, leksičkim posuđivanjem i različitim vrstama kraćenja. Budući da su svi neokazionalni (i neki okazionalni) primjeri tako definiranih jezičnih inovacija stali u ovaj rad, nema razloga za bojazan da će „mrežogovor“ izazvati goleme jezične promjene i poremećaje u ljudskoj komunikaciji. Naprotiv, ugraditi će još jednu vrijednost u obilježje standardnoga jezika koje zovemo polifunkcionalnošću.

Literatura

- Anić, Vladimir. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Posebno izdanje. Priredila Ljiljana Jojić. Zagreb: Novi Liber, 2005.
- Babić, Stjepan, i Milena Žic Fuchs. *Rječnik kratica*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2007.
- Badurina, Lada, i Marina Kovačević. *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2001.
- Badurina, Lada, Ivan Marković, i Krešimir Mićanović. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.
- Bagić, Krešimir. *Živi jezici. Poetska pisma Ivana Slamniga, Josipa Severa i Anke Žagar*. Zagreb: Naklada MD, 1994.
- Bagić, Krešimir. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga, 2012.
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, i Marija Znika. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.
- Bugarški, Ranko. *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2005.
- Cambridge Dictionary*. Pristupljeno 28. siječnja 2020. <https://dictionary.cambridge.org/>.
- Crystal, David. *A Glossary of Netspeak and Textspeak*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004.
- Crystal, David. *Language and the Internet*. Second Edition. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Crystal, David. *Txtng. The Gr8 Db8*. New York: Oxford University Press, 2008.

- Crystal, David. *Internet Linguistics: A Student Guide*. London – New York: Routledge, 2011.
- Filipović, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1986.
- Filipović, Rudolf. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1990.
- Görlach, Manfred. *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Hadžiahmetović Jurida, Sanel. „Some distinctive lexical features of Netspeak.“ *Jezikoslovlje*, sv. 8, br. 2 (2007): 193–210.
- Hadžiahmetović Jurida, Sanel. „The language of information technology: Figurative use of computer terms.“ *Jezikoslovlje*, sv. 17, br. 3 (2016): 557–574.
- Holjevac, Rebeka. „Grafostilistika digitalnog diskursa.“ Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017. Pristupljeno 15. siječnja 2020. <http://www.stilistika.org/studentski-kutak/diplomski-radovi/247-grafostilistika-digitalnog-diskursa>.
- Hrgović, Maja. „Lajkamo, hejtamo i degradiramo hrvatski jezik.“ *Novi list*, 6. siječnja 2013. Pristupljeno 22. prosinca 2019. <http://www.novolist.hr/Kultura/Ostalo/Lajkamo-hejtamo-i-degradiramo-hrvatski-jezik>.
- Hrvatski jezični portal*. Pristupljeno 28. siječnja 2020. <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=main>.
- Marković, Ivan. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Drugo izdanje. Zagreb: Disput, 2013.
- Mikić Čolić, Ana. „Tvorba glagolskih neologizama i uklapanje u jezični sustav.“ *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, sv. 27, br. 1 (2015): 87–102.
- Nikolić-Hoyt, Anja. „Hrvatski u dodiru s engleskim jezikom.“ U *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima: prilagodba posuđenica* Lelije Sočanac, Orsolje Žagar-Szentesi, Dragice Dragičević, Ljube Dabo-Denegri, Antice Menac i Anje Nikolić-Hoyt, 179–219. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2005.
- Palacios Martínez, Ignacio M., i José A. Sánchez Fajardo. „Introduction: Gaining Insights into English as a Contact Language and Its Diffusion.“ *Alicante Journal of English Studies*, sv. 30 (2017): 5–22.
- Palinić, Lea. „Žargon zagrebačke mladeži i komunikacija putem alata za *Instant Messaging*.“ Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019.
- Redli, Jelena. „Inovacije u jeziku mladih na društvenim mrežama.“ *ResearchGate* (2018). Pristupljeno 7. studenog 2019. https://www.researchgate.net/publication/329587163_INOVACIJE_U_JEZIKU_MLADIH_NA_DRUSTVENIM_MREZAMA.
- Riggs, Fred W. „Terminology and Lexicography: Their Complementarity.“ *International Journal of Lexicography*, sv. 2, br. 2 (1989): 89–110.
- Samardžija, Marko. *Hrvatski jezik 4*. Zagreb: Školska knjiga, 2001.
- Sergeant, Philip, i Caroline Tagg, ur. *The Language of Social Media: Identity and Community on the Internet*. London: Palgrave Macmillan, 2014.
- Sergeant, Philip, i Caroline Tagg. „The Language of Social Media: Introduction.“ U *The Language of Social Media: Identity and Community on the Internet*, 1–20. London: Palgrave Macmillan, 2014.

- Silić, Josip. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput, 2006.
- Silić, Josip, i Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Turk, Marija. „Razumljivost i stilske značajke kalkova.“ *Fluminensia*, sv. 15, br. 1 (2003): 9–24.
- Vatvedt Fjeld, Ruth, i Lars Nygaard. „Lexical Neography in Modern Norwegian.“ U *Exploring Newspaper Language. Using the Web to Create and Investigate a Large Corpus of Modern Norwegian*, uredio Gisle Andersen, 221–240. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2012.
- Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2015.
- Zgusta, Ladislav. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost, 1991.

Croatian Word Formation on Social Networks

Summary: Since the first decade of the 21st century, when social networks have become a part of everyday life, socially-oriented activities of Internet users have been on the continual rise. By creating a profile on social networks, Internet users cease to be passive Internet content and information consumers, but rather turn into creators, who shape a dynamic space of new media by virtue of their activities and personal contribution. One of the most significant areas in which social network users introduce numerous changes and innovative contents is most certainly communication and language practices. Each and every social network most often ground their recognizability on a fixed set of communication genres available to their members and in that way determine how the members are going to communicate with each other. This has made all the polyfunctional languages, Croatian among them, respond with a rather swift expansion of the existing vocabulary. In my paper, I will be presenting most productive word formation methods in which Croatian language makes up for social networks lexical gaps and shapes the communication style on social networks and instant messaging services. The first is a semantic loan from the English or neosemanticism word formation (e.g. *profil, prijatelj, status, zid, dodati, blokirati, notifikacija*); the second is a lexical loan word (e.g. *lajkati, postati, šerati, atendati, hejtati, trolati, folover, selfi*), and the third is creation of abbreviations (*pozz, nezz, bmk, jbt, dns, fkt*). Emergence of this new and abundant lexical layer in Croatian language requires from us to register a number of new entry units in general dictionaries of Croatian language.

Keywords: neosemanticism, lexical loan words, abbreviations, social networks, instant messaging services

Ivan Marković

Department of Croatian Language and Literature
Faculty of Humanities and Social Sciences University of Zagreb
ivan.markovic@yahoo.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0005-5768>

Croatian Blends in the 1980s (*Feral's* First 10 Years)

Summary: The paper is a report on the yet unresearched corpus of Croatian blends collected from the first ten yearly volumes of the satirical weekly *Feral* or *Feral Tribune*. Basic formal characteristics of the blends are further expounded. Three findings are brought forward. Firstly, blends were rare in *Feral* until 1989, when they became very frequent, and equal in form and content to blends in subsequent *Feral Tribune*. Secondly, in the 1980s there were more blends in the weekly *Nedjeljna Dalmacija* than in *Feral*, which was a supplement to *Nedjeljna Dalmacija*; this gives us a better idea of the general pulse of Croatian blending in the 1980s. Thirdly, comics author Ivica Bednjanec remains, as far as we know, the most prolific blend-maker of the decade.

The following was established regarding semantic and formal characteristics of the blends in *Feral*. First, 80% of a total of 210 blends are nouns. Second, 46% of blends consist of a name as one of their components. In 61% of cases, the name is the first blend component. Third, a relatively large number of blends have the acronym (13%) as one of their components. In 69% of cases, the acronym is the first blend component. Fourth, the first blend component tends to be somewhat shorter in general. The ratio of the number of syllables in the analyzed corpus is 1.00 : 1.18. Fifth, there are extremely few blends with a simultaneous clipping of the ending of the first and the beginning of the second component. The blends of the analyzed corpus are based on the overlapping of the same phonetic material of the first and the second components.

Keywords: (lexical) blends, (lexical) blending, overlapping, Croatian, Ivica Bednjanec, *Feral Tribune*

1.

The title of this conference is *the peripheral* in Croatian language, literature and culture. Our linguistic subject will be triply peripheral – in terms of geography, frequency and register, i.e. of the language variety in which it occurs. We will present a report on yet unresearched blends in the *Feral* weekly in the first ten years of its publication (1983–1993). Let us start by explaining the peripheral character of the researched corpus. Firstly, in terms of geography, *Feral* was published at the time as part of the *Nedjeljna Dalmacija* weekly and the *Slobodna Dalmacija* daily, both regional papers in the sense that, outside of Dalmatia, they were mostly read by Dalmatians settled elsewhere. *Feral Tribune* (on the name and its changes, see below, § 3) gained recognition throughout Croatia only upon becoming an independent journal. One must keep in mind that the 1980s were the time of federative Yugoslavia and that the capital cities of the six constitutive republics all had their own daily papers. On the state level, the only dailies with somewhat wider-ranging influence and readership were the ones from Belgrade and Zagreb (e.g. *Borba*, *Politika*, *Vjesnik*; none but *Borba* had editorial offices and special editions in all six capital cities). Secondly, in terms of frequency, in the 1980s blends in the Croatian language were rare, and the word formation process of blending was not nearly as prolific as it is today. Incidentally, this has nothing to do with blends being, back then as well as today, mostly nonce words. Thirdly, in terms of register, *Feral* was a satirical newspaper supplement, and blending in Croatian is to this day most frequent precisely in the language of newspapers and advertising, in slang, to some extent in terminology, but it hardly occurs in general language. In Croatian, blending is not a neutral linguistic process (for that matter, this probably applies to every language).

The collected material will show that prolific blending – a distinctive feature of *Feral Tribune* in the 1990s and 2000s – cannot be found until 1989, when it almost abruptly flared up. We may therefore put forward right away the conclusion of this paper: at this level of research into Croatian blends, we can say that, in the 1980s, the most prolific blend-maker was comics author Ivica Bednjanec, comics being another phenomenon that was neglected and peripheral in the linguistic sense. *Feral* would take over the pole position in blending only at the very end of the 1980s and in the 1990s.

The paper is structured as follows: first we provide basic information on blends and blending in Croatian, particularly on blending in the

1980s, as much as is known about it so far (see § 2), then we present the necessary data on *Feral* (see § 3), and finally we report on the findings of our research (see §§ 4.1–3). In the appendix to the paper we provide a list of the blends we have found as a possible addition to the existing *Croatian Dictionary of Blends*¹.

2.

Blends are words created by deliberate concatenation of non-meaningful parts of two existing words, specifically the beginning of one and the ending of the other, generally with loss of phonetic material of both source words. This is the prototypical, the canonical case². If we elaborate on such a definition for our purposes, we obtain the following. Firstly, in our view, it is key for blends that their constitutive elements are non-meaningful, i.e. that they are not morphs. This does not mean that they may not or cannot be morphs, but that generally they are not. In this respect blending differs essentially from other processes of word-composition, including composition with affixoids (this is why, for instance, we do not take into consideration here any words with the prefixoid *dem-* ‘democratic’, which occur frequently in *Feral*, e.g. *dembudizam*, *demkroatizam*, *demrealizam*)³. Secondly, blends are created deliberately, intentionally. This excludes from (this) discussion the ones created either by a lapse in speech or through crossing of cognate words in the distant past or through simple contraction of phonetic material (cf., e.g., *Isus Krist* ‘Jesus Christ’ → *Isukrst*). Thirdly, there can be more source words, for instance three, very rarely four⁴, but prototypically there are two⁵.

¹ Ivan Marković, Ivana Klindić, and Iva Borković, *Hrvatski rječnik stoljenica* (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za kroatistiku, Katedra za stilistiku, 2016).

² For various definitions as well as core and marginal realizations of blends, see, e.g., Michael H. Kelly, “To »brunch« or to »brench«. Aspects of Blend Structure,” *Linguistics*, vol. 36, no. 3 (1998): 579–590, Laurie Bauer, “Blends. Core and Periphery,” in *Cross-disciplinary Perspectives on Lexical Blending*, eds. Vincent Renner, François Maniez, and Pierre J. L. Arnaud (Berlin: De Gruyter Mouton, 2012), 11–22, Vincent Renner, François Maniez, and Pierre J. L. Arnaud, “Introduction. A Bird’s-eye View of Lexical Blending,” in *Cross-disciplinary Perspectives*, eds. Renner, Maniez, and Arnaud, 1–9, and the bibliography provided therein.

³ In socialist times, a similar prefixoid in Croatian was *soc-* ‘socialist’.

⁴ Cf. Ivan Marković, “Od Oca do Čaće. 150 godina hrvatskih stoljenica,” in Marković, Klindić, and Borković. *Hrvatski rječnik stoljenica*.

⁵ For reasons not quite clear, Kelly excludes from his analysis of English blends the ones with more than two source words, such as *compushity* (compulsion × push × necessity) (see

Fourthly, blending generally involves clipping or removal of the ending part of the first source word (apocope of the left source word) and of the beginning part of the second source word (aphaeresis of the right source word). But, again, not necessarily, since words with only one clipped component, as well as words with overlapping of phonetic material of the ending of the first source word and of the beginning of the second, are also considered blends. This fact makes it more difficult to perform a precise linguistic analysis of blends, for in overlapping it is not easy to speak of a morphic juncture or a syllabic boundary (cf. below § 4.3). Fifthly, marginal blends also include the ones where one source word completely overlaps with the other, which is then in writing often stressed graphically (cf., e.g., *SFRaJ* ← SFRJ ‘Socialist Federative Republic of Yugoslavia’ × Ger. */Zimmer/ frei*, Cr. [fraj]). Sixthly, the semantic interrelations of source words can be coordinative and subordinative; more precisely, they can be hybrid, additive, polyvalent, tautologous and determinative⁶, but we consider this to be explanatory, not defining⁷. And finally, seventhly, words made up only of beginnings of source words (e.g. *Maspok* ← *masovni* ‘mass’ + *pokret* ‘movement’, *agitprop* ← *agitacija* ‘agitation’ + *propaganda*, *Benelux* ← Belgium + The Netherlands + Luxemburg) are not considered blends, but rather acronyms of some kind.

A word or two on blending in the Croatian language. As far as we know⁸, in the second half of the 19th century politician and writer Ante Starčević first used deliberate blends in Croatian in his satirical articles. We cannot be sure regarding the word *novinkar*, but regarding the other four examples that follow, it is safe to say they are very probably deliberate blends:

kloakofonia (*kloaka* ‘cesspool’ × *kakofonija* ‘cacophony’) (1879)

Magjarolac (*Magjar* ‘Hungarian’ × *Tirolac* ‘Tyrolin’) (1867)

monantonia (*monotonija* ‘monotony’ × *onanija* ‘onanism’) (1879)

Kelly, “To »brunch« or to »brench«,” 582). We mention this merely as an addition to all problems which can possibly occur in the approach to blends.

⁶ Cf. Bauer, “Blends”. Bauer takes over the classification from V. Renner’s 2006 doctorate.

⁷ Cf. the state of affairs with compound words. They can also be subordinative and coordinative, but as interesting as it may be, and as greater in number as the subordinative ones are, this does not define them as compound words. Likewise, it may be interesting that the vast majority of blends are coordinative, but this does not define them as blends.

⁸ See Marković, “Od Oca do Čaće”, and Ivan Marković, “Bilješke o jeziku Ante Starčevića,” *Filologija* 71 (2018): 75–114.

novinkar (*novinar* ‘journalist’ × *ʔhodkar* ‘informant, snitch’) (1850/1851)

samosralac (*samostalac* ‘autonomist’ × *liberalac* ‘liberalist’ × *srati* ‘to crap’) (1879)

We then keep track of blending through writers Ante Kovačić and Antun Gustav Matoš at the turn of the 19/20th centuries and throughout the 20th century as a marginal word formation process, which no writer developed to a significant extent. So it remained until the 1970s and 1980s, when blending started to occur more frequently in slang (we can attest to this for the Zagreb slang from our own linguistic experience) and in comics by Ivica Bednjanec. The latter wrote his satirical comics in colloquial language, often making fun of the sterile language of politics and bureaucracy. Bednjanec first published the series *Nježni robijaš* (*Gentle Convict*)⁹, then, from mid-1970s to mid-1980s, the series *Nježni sport* (*Gentle Sport*), featuring in the popular Zagreb sport weekly *SN revija*¹⁰. The *Croatian Dictionary of Blends* comprises almost 300 blends by Bednjanec¹¹, which makes his comics by far the most abundant source of blends in the period discussed here. Here is a dozen, just as an illustration:

dolijun (*dolar* ‘dollar’ × *milijun* ‘million’) (1982)

đimpanza (*đipati* ‘to bounce around’ × *čimpanza* ‘chimpanzee’) (1984)

folonter (*fol* ‘lie, deception’ × *volonter* ‘volunteer’) (1982)

humoroid (*humor* ‘humour’ × *hemoroid* ‘hemorrhoid’) (1981)

intervjunferirati (*intervjuirati* ‘to interview’ × *junfer* ‘male virgin’) (1981)

košargaćica (*košarkašica* ‘female basketball player’ × *gaćice* ‘panties’) (1983)

lošinariti (*Lošinj* × *lešinariti* ‘scavenge’) (1982)

Maznigan (*maznuti* ‘to hit’ × *Marijan /Beneš/*) (1983)

nogolomet (*nogomet* ‘football’ × *lom* ‘rupture’) (1981)

⁹ See Ivica Bednjanec, “Nježna magija,” *Super strip BIS*, Zagreb, no. 18 (1975): 37–44, and Ivica Bednjanec “Nježni robijaš,” *Kerempuh. Humoristički list*, Zagreb, vol. II–III, no. 11–25, Mar 1975–May 1976.

¹⁰ See Ivica Bednjanec, *Nježni sport. Satirička enciklopedija sporta u stripu* (Zagreb: Mladost, 1980), and Ivica Bednjanec, “Nježni sport,” *SN revija*, Zagreb, vol. VI–IX, no. 222–429, 7 Jan 1981–26 Dec 1984.

¹¹ See Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stopljenica*.

pečalbasketar (*pečalba* ‘working abroad’ × *basketar* ‘male basketball player’) (1983)

slabilizacija (*slab* ‘weak’ × *stabilizacija* ‘stabilisation’) (1981)

veseličanstven (*veseo* ‘merry’ × *veličanstven* ‘magnificent’) (1981)

In Croatia, comics is not, and never has been, a mainstream medium, it has always been and remains merely a part of popular culture (we must keep in mind that in this paper we speak of a time when popular culture was not mainstream). But in the 1980s, with the group *Novi kvadrat*, comics attained the status of (high) art. Linguists never paid any attention to comics, which is why the language of comics was left outside of their range and was never given a fitting linguistic description. Consequently, wordplays by Bednjanec remained unknown as well, and there is also no description of the playful language of comics author Dubravko Mataković, who has been publishing from mid-1980s to the present day. To put it simply, comics language is a language of the margin, of periphery, unknown and undescribed. Comics readers have never been sufficiently numerous or socially influential for comics language to have greater impact on general language. Comics language influenced only slang, which took over some witty phrases from comics such as *Alan Ford* or comics available in Croatia in the Serbian translation, which was perceived by Croatian-speaking readers as surprising and somewhat funny.¹²

Interim conclusion: as far as we know, in the 1980s blending was still a rare and marginal phenomenon in the Croatian language. Thereafter, from the 1990s to the present day, blending, as a process of forming occasionalisms in Croatian, has been greatly developed in slang and in comments at internet forums, in newspaper and commercials language, in translations of movies, TV-shows and fictional literature. Moreover, blends have been described linguistically, we have learned a lot about the development of blending in Croatian (of which until recently we knew nothing), a dictionary of blends has been compiled¹³ and research papers on blends are produced¹⁴.

¹² Cf., for instance, the phrase from the comic book series *Talični Tom* (i.e. *Lucky Luke*) – Serb. *brži od sopstvene senke* ‘faster than his own shadow’.

¹³ Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stoljenica*.

¹⁴ Of which we may mention Krešimir Bagić, “Stopljenica. Riječ, figura, kultura.” In *Svijet stila, stanja stilistike*. Proceedings from the colloquium, 13 Feb 2015 (Zagreb: Filozofski fakultet, Stilistika, 2015), Ivan Marković, “Od Oca do Čaće,” Barbara Štebih Golub, “Stopljenice u medijskome i reklamnome diskursu suvremenoga hrvatskog jezika,” *Poznańskie Studia Slawistyczne* 13 (2017): 195–208, and the bibliography provided therein. For compa-

The regime-opposing weekly *Feral Tribune* certainly contributed to this development. It was published independently from 1993 to 2008, and blending was one of its main stylistic and attractive procedures. Blends collected from the 15 years of *Feral Tribune* take up approximately 30% of the *Croatian Dictionary of Blends*¹⁵, some 1500 out of a total of more than 5000 words. After *Feral Tribune* was discontinued, its editors and principal authors scattered through other media and still rank among the most prolific blend-creators. Here is but a handful of recent examples found in speech and writings of Viktor Ivančić, Predrag Lucić and Boris Dežulović:

infarmacija (*informacija* ‘information’ × *farmacija* ‘pharmacy’) (V. Ivančić, lecture at Faculty of Humanities and Social Sciences Zagreb, 4 May 2009)

mosteoartroza (Most ‘Bridge’, political party of the opposition × *osteoartroza* ‘osteoarthritis’) (P. Lucić, *Novi list*, 17 Aug 2016)

knjigorporativan (*knjiga* ‘book’ × *korporativan* ‘corporative’) (B. Dežulović, N1, 6 Jun 2017)

šljaman (*šljama* ‘scum’ × *šaman* ‘shaman’) (V. Ivančić, *Novosti*, 23 Jun 2017)

Kičmanbegović (/Ivica/ Kičmanović × /Zlatko/ Hasanbegović) (B. Dežulović, N1, 19 Dec 2018)

All issues of independently published *Feral Tribune* were made available in the digital format¹⁶, which enabled the authors of the *Croatian Dictionary of Blends* to research the material. But there was no access to the first ten yearly volumes, when *Feral* was a supplement to the *Nedjeljna Dalmacija* weekly and later to the *Slobodna Dalmacija* daily. The aim of this paper is to rectify this lack, to peruse the first ten yearly volumes, and to reach three objectives. Firstly, to examine whether there were any blends in *Feral* in the 1980s, when they occurred and what they were like. Secondly, by so doing, to gain better insight into blending as a word formation process in the Croatian language in the 1980s. Thirdly, to present material to authors of the *Croatian Dictionary of Blends*¹⁷ which may be added to possible subsequent editions.

rišon with other Slavic languages and linguistic comparison in general, see, e.g., Renner, Vincent, François Maniez, and Pierre J. L. Arnaud, eds., *Cross-disciplinary Perspectives on Lexical Blending* (Berlin: De Gruyter Mouton, 2012).

¹⁵ Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stoljjenica*.

¹⁶ Cf. *Feral Tribune* (Sarajevo: Mediacentar, 2010), 4 DVD.

¹⁷ Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stoljjenica*.

3.

Let us provide some necessary data on the beginnings and development of *Feral*¹⁸. The first issue of humour supplement *Feral* was published in the Split weekly *Nedjeljna Dalmacija* on 16 October 1983. Its initiator and first editor was Đermano Senjanović, who came up with its name¹⁹. From the second, non-numerated issue of 23 October 1983 – for more on numeration, see below – until 12 August 1984, it was published under the heading *Nedjeljni politički zabavnik*. Senjanović left *Feral* on 5 February 1984²⁰. At first the supplement usually took up one newspaper page, with rare exceptions such as new-year issues of 1 January 1984 or 5 January 1986, when it took up two, while from 9 February 1986 it often took up even less than an entire page, i.e. about three quarters thereof. As of 10 September 1989, it began to extend beyond one page, at times to two entire pages, and as of 19 November 1989, the latter became a rule rather than an exception.

Since 28 October 1984, the editors of the *Feral* supplement were Viktor Ivančić and Velimir Marinković, award-winning editors of the student gazette of the Faculty of Electrical Engineering, Mechanical Engineering and Naval Architecture (FESB) in Split²¹. The editorial board of *Feral* would subsequently consider this to be the first issue, although by then some 53 issues had been published²². Predrag Lucić, signed by his full name, first published a contribution on 17 February 1985; until then he had several contributions under the pseudonym Captain A. In the issue of 12 January 1986 the editors announced a discontinuation, but on 19 January 1986 the next issue of *Feral* was published, though

¹⁸ The data is based on our own knowledge of the material. All additions based on the chronology provided in Pavelić's monograph on *Feral Tribune* are clearly marked, cf. Boris Pavelić, *Smijeh slobode. Uvod u Feral Tribune*, second edition (Rijeka: Adamić, 2015).

¹⁹ See Pavelić, *Smijeh slobode*.

²⁰ Pavelić, *Smijeh slobode*.

²¹ In 1984, the *FESB* gazette won the important and highly regarded national award "Sedam sekretara SKOJ-a" (see Pavelić, *Smijeh slobode*).

²² Many signals make it quite clear that later editors of *Feral Tribune* did not perceive *Feral* before the arrival of V. Ivančić as "their own". Primarily the numeration, starting from issue no. 256 (12 Nov 1989), although by then, realistically, more than 300 issues had already been published. Secondly, the anniversaries, which were marked on the pages of *Feral* in October 1988 (fourth), October 1989 (fifth), and October 1992 (eighth). Thirdly, statements by editors V. Ivančić, P. Lucić and B. Dežulović, e.g. V. Ivančić's statement in his text in *Slobodna Dalmacija* on 5 and 6 January 1993, to the effect that "the first issue of the satirical supplement "Feral" was published on 28 October 1984". On the dating of *Feral*, see also Pavelić, *Smijeh slobode*.

with only Ivančić as editor. Already in 1986 and 1987 charges were pressed against Ivančić and Marinković for provocative texts and illustrations²³. In December 1986 *Feral* was not published, and no issue appeared between 22 February 1987 and 8 March 1987 as well as on 12 April 1987.

From time to time the editors would play around with the name: thus the issue of 24 March 1985 was entitled *Listak za ukrase prirode*, the issue of 26 May 1985 – *Feralturist*, and the issue of 8 September 1985 – *Feralić*. Occasionally there was no title, for instance when the entire issue consisted of pastiche comics, such as on 24 February 1985, 28 July 1985 or 29 November 1987. From 19 July 1987 to 3 July 1988 – for almost a year – the supplement was called *Feral turbo*, from 10 July 1988 to 21 August 1988 and from 18 September 1988 to 3 September 1989 – again for an entire year – the title was *Feral alko*, on 28 August 1988 it was *Feral ekcnpec* (after the Belgrade daily *Politika ekspres*)²⁴, on 4 September 1988 the title was *Feral sedativ*, and on 30 October 1988, again, *Feral turbo*. As of 12 November 1989, i.e. since the first numerated issue (256), it bore the title *Feral Tribune* and acquired the graphic layout it is remembered for. This would remain so until the discontinuation in 2008. The name and logo were conceived by Boris Dežulović, who combined *Feral* with the name of the New York newspaper *Herald Tribune*.²⁵

Ivančić was editor until the start of his mandatory military service in July 1988²⁶. In many issues V. Marinković, A. Anković or A. Šuljak were signed as co-editors. In the issue of 30 November 1986 the editor was M. Vuković, and in the issues of 14 February 1988 and 21 February 1988 the editors were M. Šarenac and R. Rodić. The issue of 14 June 1987 was co-edited by Ivančić, Marinković and Lucić; this was the first time Lucić was signed as member of the editorial board. Late in August 1988 *Feral* caused the first ban of an issue of *Nedjeljna Dalmacija* in 45 years of publication; the ban was annulled by judge Branko Šerić²⁷, presently a well-known attorney. One of the reasons for the ban was the song *Mlada Partizanka bužu imala* (*Young Partisan Girl Had a Hole*),

²³ They were not sentenced – either the court of first instance acquitted them or the process was never completed due to the disintegration of SFRJ.

²⁴ It was the time of gatherings in support of S. Milošević, reported by the Belgrade press in a propagandist tone.

²⁵ Pavelić, *Smijeh slobode*.

²⁶ Pavelić, *Smijeh slobode*.

²⁷ Pavelić, *Smijeh slobode*.

a parody of the Yugoslav Partisan song *Mlada partizanka pušku nosila* (*Young Partisan Girl Carried a Rifle*), which was published in *Feral* on 28 August 1988 next to a picture of the *Partizanka* (*Young Partisan Girl*) ferry, which was actually damaged by colliding with a pier in the Split harbour. B. Dežulović was co-editor with Lucić from 10 July 1988, with the editorial slogan “Fuel added to the flames by: Studio »Ludež«” (= P. Lucić and B. Dežulović), *ludež* possibly meaning ‘craziness’ in Croatian²⁸. Upon Ivančić’s return from military service on 16 July 1989, the editorial slogan was changed to “Backfiring on us: Studio »Viva Ludež«” (= V. Ivančić, P. Lucić and B. Dežulović). This was *Feral*’s most renowned editorial trio, a sort of metaphor of *Feral*.

The last issue of *Feral Tribune* in *Nedjeljna Dalmacija*, no. 301, was published on 30 September 1990. In the next issue of 7 October 1990 *Nedjeljna* featured the supplement *Feralburger* and invited applications for the position of editor, but in the end it came to nothing. As of 30 December 1990, Dubravko Mataković published his comic *Prot Pictures* in the section of *Nedjeljna Dalmacija* hitherto taken up by *Feral*.²⁹

From 23 November 1990 until 3 March 1993, i.e. from issue no. 302 until issue no. 414, *Feral Tribune* was published once a week in the Split daily *Slobodna Dalmacija*. Throughout the run it consisted of four pages. Forceful privatisation of *Slobodna Dalmacija* made the editorial board of *Feral Tribune* leave the newspaper in March 1993 and launch the independent *Feral Tribune*, the first issue of which (416) was published on 1 June 1993. Prior to this, issue no. 415 of *Feral Tribune* was a guest in the first, April issue of the newly-launched Zagreb journal *Erasmus*. The independent *Feral Tribune* soon became a serious, respectable and influential weekly, to which the satirical part became a supplement.

Finally, let us add that 18 October 1999 saw the publication of the last issue with B. Dežulović, who then left *Feral Tribune*. The very last issue of *Feral Tribune* was published on 20 June 2008. Đ. Senjanović Ćićo passed away on 18 March 2013. P. Lucić, who wrote a daily column in the Rijeka daily *Novi list*, passed away on 10 January 2018.

²⁸ From 1988 to 1990 B. Dežulović was also co-editing “Le Spizd” supplement to the *Om-ladinska iskra* fortnightly (*Youth sparkle*), at first with R. Stefanović, then in 1989 and 1990 with s P. Lucić; the editorial slogan was “Studio Prdež” (= Predrag Lucić i Boris Dežulović), *prdež* meaning ‘fart’ in Croatian.

²⁹ Published soon thereafter in comic books: Dubravko Mataković, *Prot. Ratno izdanje* (Zagreb: s. n., 1991), Dubravko Mataković, *I jope Prot pictures. Pterodaktiličarstvo za početnike* (Sisak: Centar za kulturu Vladimir Nazor et al., 1992).

V. Ivančić is presently writing for the weekly *Novosti* and the internet portal *Peščanik* (Serbia), while B. Dežulović is writing for *Novosti* and the internet portal N1.

4.1.

With the increasing size of *Feral* (as we said, at first in 1983 one page, from the end of 1989 two pages, from the end of 1990 four pages), and with the arrival of new associates and editors (V. Ivančić in 1984, P. Lucić in 1985, B. Dežulović in 1988), the contents of *Feral* changed and expanded, and new textual forms appeared in it. Initially *Feral* conveyed brief ambiguous news, often with a witty comment, original aphorisms, original humoristic sketches, occasionally caricatures. The arrival of V. Ivančić and soon thereafter P. Lucić brought new genres. For instance, already in his first issue of 28 October 1984 Ivančić wrote *Militaristička brojalica* (*Military Rhyme*), a parody of the nursery rhyme *Eci peci pec*, which might as well have been taken from a poem by Robi K. *from class IIa*³⁰. As Pavelić wrote, “Week after week, *Feral* would increasingly cease to be a weekly portion of urban entertainment, [...] and become a self-assured challenger to politics and society which had lost all sense of direction and purpose”³¹. Yugoslavia, which was falling apart due to an economy in tatters and to nationalism, senseless ideology and bureaucracy, a sterile state apparatus and universal stupidity oozing day after day from the media, all became targets of *Feral*’s sharp and lightning-quick satire. For instance, on 20 January 1985 A. Kuštre wrote in *Nedjeljna Dalmacija* the article “Sasušeni jezik” (“Dried-up Language”), in which he denounced the poverty of the language of Split’s youth, asserting that its speech was reduced to three adverbs – *skroz* ‘totally’, *ka* ‘like’ and *masu* ‘bunch’. The following week (27 Jan 1985), almost out of spite, the entire *Feral* was composed of texts teeming precisely with the three words, i.e. of texts with titles such as this (highlight added):

Ovo je **ka** molba! ‘This is, **like**, a request!’

Ovo je **masu** ogavno! ‘This is a **bunch** of garbage!’

Ovo Robi K. **ka** čita novine ‘This is Robi K., **like**, reading the paper’

³⁰ Ivančić is still writing the long-running and popular column *From Robi K.’s Notebook* or *Robi K.’s Notebook*.

³¹ Pavelić, *Smijeh slobode*, 49–50.

Ovo je **skroz** dobra baza! ‘This is a **totally** good joke!’

Ovo je **skroz** dobro – **masu** filmova! ‘This is **totally** good – a **bunch** of movies!’

Feral would come to boast the following trademarks: playing with language³², satirical pastiche, parody, travesty, i.e. imitations of traditional newspaper genres and sections such as news, ads, obituaries (e.g. an obituary for a character from the soap-opera *Dynasty*, which was very popular at the time, signed by the “Working Class of Yugoslavia”), then photo-montage and collage, news from the future (e.g. 1980s news from 2005 or 2008), self-help advice, made-up transcripts of conversations allegedly recorded in secret (e.g. between tennis player Jimmy Connors and singer Dolly Parton), made-up tests such as can be found in young girls’ magazines, images from comics with new text (e.g. *Lucky Luke*, *Alan Ford*, *Smurfs*, *Flash Gordon*), making fun of real news through recontextualisation with a comment, or putting together of unrelated titles and headings in new combinations, and finally, the increasingly frequent wordplay. All of it can actually be considered as types of notional blending³³. It was only a matter of time before blending descended from higher levels, e.g. from the syntagm level (cf. Antun Mihanović × Draža Mihajlović → Antun Mihajlović, FT, 23 Nov 1990; first name and family name of author of Croatian national anthem and of Serbian Chetnik leader from World War Two, respectively) to the word level, i.e. before lexical blends appeared.

Blends began to occur in greater numbers when *Feral* started publishing longer texts, when late in 1989 the trio of editors Viva Ludež became permanent, when *Feral* was renamed to *Feral Tribune* and, lastly, when late in 1990, in *Slobodna Dalmacija*, it expanded to four

³² Indeed, as part of deliberate poetics; cf. Pavelić, *Smijeh slobode*, 112–113 for V. Ivančić’s words on the subject: “If any of it retains value, it is in fact only the handling of language, into a number of variations, from jokes, alteration of words or letters, to interest in the lexicon itself. I started writing Robi K., for instance, exclusively out of interest in the city’s slang. In the eighties Robi was not created due to political activism, but to my fervent interest in the city’s slang [...]”.

³³ In the sense analysed, e.g., by Sigmund Freud, *Die Traumdeutung*. Gesammelte Werke, Bd. II–III (London: Imago Publishing Co., 1900), Sigmund Freud, *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten*. Gesammelte Werke, Bd. VI (London: Imago Publishing Co., 1905). Here *notional blending* is neither used terminologically nor is it identified with more elaborate *conceptual blending* from Gilles Fauconnier and Mark Turner, *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind’s Hidden Complexities* (New York: Basic Books, 2002), where lexical blends are discussed in the relatively brief section “Formal blending”, pp. 365–369.

pages. We cannot say for certain how the boom of blends is connected to all that has been said above or what exactly caused it. We simply take note of the fact. Namely, back in 1988 the largest text in *Feral* was the column *From Robi K.'s Notebook*, which was for a time moved to the forefront second page of *Nedjeljna Dalmacija*, then it was returned to *Feral*, and in July 1988 it was interrupted due to Ivančić starting his military service. Only in 1989 did *Feral* begin to feature longer texts, and there were less caricatures and images. Since then we observe a rapid increase in the number of blends.

Like all other means of expression, *Feral* would use blends to comment on current events and expose them to ridicule. For instance, when in 1990, instead of *Dalmatia*, the regime's media started using the term *South Croatia*, which naturally irritated Dalmatians, *Feral* immediately came up with the blend *Hrvatina*:

Hrvatina (*Hrvat* 'Croat' × *Dalmatina* 'Dalmatian') (FT, 29 Jul 1990)

Parliament member I. Bobetko throwing his briefcase at Parliament member R. Tanjga (a Serb who spoke about the new "Ustashoid" Croatian government) led to the publication of a text with the following blends:

Bombetko (*bomba* 'bomb' × /Ivan/ Bobetko) (FT, 7 Aug 1991)

torblon (*torba* 'bag' × *tromblon* 'rifle grenade') (FT, 7 Aug 1991)

Incidentally, in connection with the event, Bugarski mentions the blend *aktentat* (*aktovka* 'briefcase' × *atentat* 'assassination')³⁴; we find no token thereof in *Feral*, and there is none in the *Croatian Dictionary of Blends*.³⁵

4.2.

Quite simply, numerically speaking, in the first 10 years of *Feral* (1983–1993) we found cca 205 blends, the shortcoming of the human eye and the peruser's focus notwithstanding. The frequency

³⁴ See Ranko Bugarski, *Žargon. Lingvistička studija*, Second edition (Beograd: XX vek, Knjižara Krug, 2006), 196, and Ranko Bugarski, *Sarmagedon u Mezopotamiji. Leksičke skrivalice* (Beograd: XX vek, Knjižara Krug, 2013), 33, 99.

³⁵ Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stopljenica*.

varied drastically between the first and second five-year period. In 1983 there were no blends, from 1984 to 1988 we found about 5–6 blends, while from 1989 to 1993 we found the remaining 200, almost 20 of which right away in 1989, four times more than in the first five years.

We made a somewhat surprising discovery: leafing through *Nedjeljna Dalmacija* in order to get to the *Feral* supplement, naturally, without reading everything, only with cursory perusal of the titles, we found about ten blends from 1984 to 1986, and five more in 1989 (in other annual files we found none), which is actually more than we found in *Feral* in those years. Columnist Grintalo (Whiner) stood out in terms of blending; in 1986, he put blends in the titles of his column³⁶. Here are the blends:

kapijalizam (*kapitalizam* ‘capitalism’ × *socijalizam* ‘socialism’) (H. Bišćević, ND, 1 Oct 1989)

kradlj (*krasti* ‘to steal’ ps. 3. sg. *krade* ‘he steals’ × *kralj* ‘king’) (Grintalo, ND, 21 Nov 1986)

kradljica (*krasti* ‘to steal’ ps. 3. sg. *krade* ‘she steals’ × *kraljica* ‘queen’) (Grintalo, ND, 21 Nov 1986)

krebil (*kreten* ‘cretin’ × *debil* ‘moron’) (T. Bebić, ND, 1 Apr 1984)

majilili (*maj* ‘May’ × *aprilili* ‘April fool’) (Grintalo, ND, 4 May 1986)

manufraktura (*manufaktura* ‘manufacture’ × *fraktura* ‘fracture’) (Grintalo, ND, 30 Mar 1986)

nogbi (*noga* ‘foot’ × *ragbi* ‘rugby’) play with a ball in the shallows played since the 1950s on the Bačvice beach in Split (T. Bebić, ND, 6 Jan 1985)

porock (*porok* ‘vice’ × *rock*) (Z. Gall, ND, 29 Jan 1984)

refolucija (*refolution* ← *reforma* ‘reform’ × *revolucija* ‘revolution’) (H. Bišćević, ND, 1 Oct 1989)

REMek-djelo (R.E.M. × *remek-djelo* ‘masterpiece’) (Z. Gall, ND, 4 May 1989)

sfracj (SFRJ ‘Socialist Federative Republic of Yugoslavia’ × Ger. / *Zimmer/ frei*, Cr. [fracj]) (Grintalo, ND, 29 Jun 1986)

³⁶ We have not been able to find out who Grintalo was. Nonetheless, we thank Ivo Žanić and his acquaintances – all of them wrote in *Nedjeljna Dalmacija* and *Slobodna Dalmacija* in the 1980s, some were even editors of *Feral* – for the effort they put into it. We can say with certainty, though, that the column *Čitajte grintajući* (*Read Whiningly*) was not part of *Feral*, although it was published on the same page.

socializam (*socijalizam* ‘socialism’ × *kapitalizam* ‘capitalism’) (H. Biščević, ND, 1 Oct 1989)

tenkovina (*tenk* ‘tank, armoured military vehicle’ × *tekovina* ‘attainment’) (ND, 18 Jun 1989)

Some are terms taken over from the English language (cf. examples by H. Biščević)³⁷, some are jokes in titles (cf. Grintalo’s and the examples by Z. Gall), some would also be used later in *Feral Tribune* (e.g. *tenkovina*)³⁸, while *nogbi* proves the findings of our research – that occasional blending in Croatian slang far preceded any linguistic knowledge about blending and blends in the Croatian language. Let us repeat what is key: up to 1989, blending in *Feral* was less prolific than blending found in *Nedjeljna Dalmacija* as a whole³⁹. Up to 1989, in *Feral* we came across only the following handful of blends:

deflormaster (*deflorirati* ‘to deflower’ × *floMASTER* ‘felt-tip pen’) (FT, 8 Sep 1985)

stolicizam (*stolica* ‘chair’ × *stoicizam* ‘stoicism’) (FT, 8 Jan 1984)

satirikonj (*satirikon* ‘satyricon’ × *konj* ‘horse’) (FT, 4 Mar 1984)

sivotinjski (SIV ‘Federal Executive Council’ × *životinjski* adj. ‘animal’) (FT, 3 Jul 1988)

Štrumpferal (*štrumpf* ‘Smurf’ × *Feral*) (FT, 24 Feb 1985)

Štrumpfsar (*štrumpf* ‘Smurf’ × *Gusar* ‘Pirate’) (FT, 24 Feb 1985)

And then, in 1989, a veritable explosion of blends. Of course, we will not list them all (they are provided in the *Appendix* to the paper). Instead, in the next section we will merely outline the basic characteristics of their content and form.

4.3.

Since Croatian blends – including the ones in *Feral* – are mostly nonce words, it is not easy to speak of their structure, for there are simply none which have been incorporated in the general lexicon and

³⁷ Direct takeover from foreign languages and literal translation, particularly from English, are very frequent ways in which blends have always been introduced into the Croatian language (see Marković 2016).

³⁸ Cf. Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stopljenica*, s. v.

³⁹ Thence the presupposition and guideline for further research: an overview of other Croatian newspapers from the 1980s would probably yield the equal quantity of blends as *Nedjeljna Dalmacija*.

could thus set the standard (assuming the ones more acceptable to native speakers are easier to incorporate). Be that as it may, certain characteristics may be singled out. Everything we expound here regards the 210 blends included in the alphabetical list in the *Appendix*.⁴⁰

As for the four most numerous word classes, nouns are by far the most represented. The list includes 169 nouns ($\approx 80\%$), 33 adjectives ($\approx 16\%$), 4 verbs ($\approx 2\%$), and 5 adverbs ($\approx 2\%$). The data for nouns and adverbs match the data obtained by analysis of the *Croatian Dictionary of Blends*⁴¹, for which we will take an approximate number of 5250 entries. The entries comprise cca 4230 nouns ($\approx 81\%$), cca 580 adjectives ($\approx 11\%$), cca 290 verbs ($\approx 5\%$), and cca 135 adverbs ($\approx 2,5\%$). We see that a larger and more varied corpus yields an increased percentage of verbs and a decreased percentage of adjectives.

Most conspicuous in the corpus is the frequency of two types of source words: names and acronyms (incidentally, acronyms themselves are quite often names)⁴². At least one of the blend's components is a name in 96 words of our corpus ($\approx 46\%$), 37 of which contain two names, while 59 contain one. This fact is not conducive to incorporation of a blend into the general lexicon – all blends containing names are in fact highly dependent on the current extralinguistic context, they soon become outdated and lose all possibility to acquire any long-lasting meaning. Since it is assumed that, in the order of source components, the first will be more prototypical⁴³, we must take a look at the order of names in the 59 words (out of 210) which contain one name⁴⁴. In 36 of them the name is the first component, and in 23 words the name is the second (61% : 39%). This finding corresponds to some extent to Kelly's finding for the English language – 26 out of 37 blends have the prototypical component in the initial position⁴⁵. This is not to say that names are prototypical nouns, merely that they are informationally more prominent. Names are

⁴⁰ The *Seral Orjun* syntagm will be counted as two blends.

⁴¹ Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stopljenica*.

⁴² Everything that has an individual referent is here considered a name. Consequently, e.g., Cr. nouns such as *Hrvat* (*Croat*), *Srbin* (*Serb*), *Dalmatinac* (*Dalmatian*), *Vlaj* (man from hinterland of Split), *Indijanac* (*Native American*) or *Srpska autonomna oblast* (SAO, *Serbian Autonomous District*) are not included in that category, while, e.g., toponyms, book titles or company names are here considered names.

⁴³ Cf. Kelly, "To »brunch« or to »brench«," and Bauer, "Blends".

⁴⁴ Let it be noted that Bauer, "Blends", 13, drew upon the 2010 work by G. Lalić-Krstin and S. Halupka-Rešetar for the fact that in Serbian prototypicality is not an important factor of the order of components in blends.

⁴⁵ Kelly, "To »brunch« or to »brench«," 583.

extremely frequent components of Croatian blends⁴⁶, and we assume that research of a more extensive corpus would confirm that in 3/5 cases the name would be the first component. Consequently, it is interesting that among the 15 blends from *Nedjeljna Dalmacija* (see § 4.2) only two have a component that is a name, actually an acronym (rock-group R.E.M. and SFRJ).

We find an acronym in 28 words ($\approx 13\%$ of 210). This includes *Hadezejot* and *uljudba*, which we consider composed of two acronyms, which means that there are 26 words with one initial acronym. In 18 of them the acronym is the first component, and in 8 words the acronym is the second ($\approx 69\% : 31\%$). Thus, just like names, acronyms have the initial position in most cases, more than could be deemed accidental.

Furthermore, it is found in English that the order of components in a blend is influenced by their length. To put it simply, shorter words, the ones with less syllables, are more likely to have the initial position⁴⁷. In order to check the state of affairs in Croatian, we have simply calculated the average number of syllables of first and second components of two-component blends. In this regard, we must keep in mind three things. Firstly, we have left out of consideration three-component blends and blends of questionable pronunciation (e.g. trisyllabic *JNA* and bisyllabic *SK* in *rujna* and *maskenbal* do not have three or two syllables, respectively), which ultimately left us with 193 words, the components of which we have divided into syllables. Secondly, in terms of methodology, Croatian as an inflective language is more demanding in the description of blends than the English language simply because the establishment of source forms is somewhat dependent on the researcher's arbitrary decision. In verbs, the number of syllables can vary between infinitive and present (cf. inf. *izgorjeti* 'to burn' [iz.go.rje.ti] and ps. *izgori* [iz.go.ri]), while nouns and adjectives in the nominative case and masculine gender often have one less syllable than, for instance, the genitive case and feminine gender. Thirdly, it is questionable which syllables are to be counted in cases such as *Drnisch-Partenkirchen*, *grobovlasnik* or *hirotvorac* – only the ones that are blended, or the syllables of the entire source compound. But since such doubts have to do with the first and second component (therefore, the same criteria apply to both), we believe that ultimately the differences in counting will cancel each other out. The results in number of syllables were as follows: on average,

⁴⁶ Cf. Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stopljenica*.

⁴⁷ Cf. Kelly, "To »brunch« or to »brench«," and Bauer, "Blends".

the 200 analysed first components have 2.62 syllables, while the 200 analysed second components have 3.09 syllables, which gives us a ratio of 1.00 : 1.18. Truth be told, this is less than expected. For the sake of comparison, here are Kelly's data obtained for the English language⁴⁸: on average, the first component has 2.2 syllables, the second component has 2.7 syllables, and the ratio is 1.00 : 1.23.

We said earlier (see § 2) that blending does not necessarily entail clipping of phonetic material, but can also entail overlapping of the same phonetic material of two words. We assumed – based on insight into the material of the *Croatian Dictionary of Blends*⁴⁹ – that in Croatian there are many more blends with overlapping (i.e., strictly speaking, overlaps) than there are blends with clipping. We have tested and corroborated this assumption on 210 blends from *Feral*. If we were strict in our analysis and considered as overlapping even cases with one common consonant (e.g. Cadillac × CCCC, *Hrvat* 'Croat' × *Srbin* 'Serb') or cases of congruent consonant-vocal sequences (e.g. Lazanski × Ceaușescu, *studeni* 'November' × *novembar* 'November', *Tito* × *Tutankhamon*), there would be only a handful of examples which we would be able to describe as non-overlapped:

alahur (*Alah* 'Allah' × *božur* 'peony') (FT, 16 Apr 1989)

Dubala (/Simo/ Dubajić × /Eugène/ Delacroix) (FT, 23 Nov 1990)

Hadezejot (*ha de ze* 'HDZ /Croatian Democratic Union/' × *es ef er jot* 'SFRJ /Socialist Federative Republic of Yugoslavia/') (FT, 15 May 1991)

infladendron (*inflacija* 'inflation' × *rododendron* 'rhododendron') (FT, 16 Apr 1989)

Slobault (/Slobodan Milošević/ Slobo × Foucault × Renault) (FT, 3 Dec 1989)

Štrumpfsar (*štrumpf* 'Smurf' × *Gusar* 'Pirate') (FT, 24 Feb 1985)

If we now discard examples with only one component clipped and the other fully preserved⁵⁰, we are left with *infladendron* and *Slobault*. If we discard *Slobault* due to vocal congruity (cf. [slobo] × [fuko] × [reno]), we are left only with *infladendron* as the single example (out of a total of 210) of blend with a clipped ending of the first component and a clipped beginning of the second.

⁴⁸ Kelly, "To »brunch« or to »brench«," 582.

⁴⁹ Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stoljenica*.

⁵⁰ Cf. exceptions from rule (4) in Bauer, "Blends", 15.

We merely state the fact, without considering it a shortcoming, that almost all blends in our corpus are, therefore, based on overlapping. But this fact makes it markedly more difficult to research them in terms of syllable boundaries, let alone to research sections of syllables that participate in the making of monosyllabic blends, the instances of which, in our corpus, are only (*El*) *Splitt* and *Zaag*, and they are recognizable only in writing and not in speech⁵¹. The Croatian language has blends with no overlapping; we can provide three examples taken from slang⁵²:

doviderči (*doviđenja* ‘see you’ × *It. arrivederci* ‘see you, goodbye’) (slang, Zagreb, 1990-e)

figuar (*fiček* ‘Zastava 750 automobile’ × *Jaguar*) (Bednjanec, *Nježni sport*, 1980)

tretvrti (*treći* ‘third’ × *četvrti* ‘fourth’) (slang, Zagreb, 2012)

but we find no such blends in the corpus from *Feral* examined here.

5.

In conclusion, the weekly *Feral Tribune* from the 1990s and 2000s is the most abundant source in the *Croatian Dictionary of Blends*⁵³. In this paper we have found that in its predecessor *Feral*, published from 1983 to 1993, blends occurred in greater number in 1989, i.e. at the very end of the 1980s. Until then, there were less blends in *Feral* than in the “serious” *Nedjeljna Dalmacija* weekly. This means that – as far as we can tell at this stage of research – comics author Ivica Bednjanec remains, as far as we know, the most prolific Croatian blend-maker in the 1980s.

In respect of the meaning- and form-characteristics of blends in *Feral*, we have ascertained the following. Firstly, 80% of a total of 210 blends are nouns, which matches the data in the *Croatian Dictionary of Blends*⁵⁴. Secondly, in 46% of the blends one of the components is a name. In 61% of the cases the name is the blend’s first component.

⁵¹ Cf. rule (7) in Bauer, “Blends”, 16, pertaining to the onset and rhyme of monosyllabic blends.

⁵² Cf. Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stoljenica*, s. v.

⁵³ Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stoljenica*.

⁵⁴ Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stoljenica*.

Thirdly, in a relatively large number of blends one of the components is an acronym (13%). In 69% of the cases the acronym is the blend's first component. We conclude, therefore, that the informationally more prominent component (name or acronym) tends to have the initial position. Since it is well-known that beginnings of words are informationally more important than endings of words (at least in languages with inflection at the right end of words, which applies to the vast majority of world languages), this should come as no surprise. Fourthly, the blend's first component will generally be shorter and have less syllables than the second. The number of syllables ratio in the examined corpus is approximately 1.00 : 1.18. Fifthly, blends with simultaneous clipping of the first component's ending and the second component's beginning are extremely rare. Blends in the examined corpus are based on overlapping of the same phonetic material of the first and second component.

We have herewith exhaustively presented Croatian blending in the 1980s and provided guidelines for possible further research which would be conducive to better cross-linguistic comparisons.

Appendix. Blends in *Feral* and *Feral Tribune* 1983–1993⁵⁵

alahur *n.* (*Alah* 'Allah' × *božur* 'peony') (FT, 16 Apr 1989)

anarhideja *n.* (*anarhija* 'anarchy' × *orhideja* 'orchid') (FT, 16 Apr 1989)

antebeljokratski *adj.* (*Ante Beljo* × *antibirokratski* 'anti-bureaucratic') (FT, 14 Aug 1991)

Antez *n.* (*Ante* /Marković/ × /Javier/ Pérez /de Cuéllar/) (FT, 18 Jan 1991)

antisuncijalistički *adj.* (*sunce* 'sun' × *antisocijalistički* 'anti-socialist') (FT, 4 Jan 1991)

Asserbiated Press *n.* (*Associated Press* × *Serbia*) (FT, 12 Jun 1991)

Autonomijanović *n.* (*autonomija* 'autonomy' × /Dragutin/ Tadijanović) (FT, 9 Sep 1990)

beljača *n.* (*beljiti se* 'to stick your tongue out' × *veljača* 'February') (FT, 3 Feb 1993, 10 Feb 1993)

Beoghdad *n.* (*Beograd* 'Belgrade' × *Baghdad*) (FT, 18 Jan 1991)

Bogić *n.* (*Beograd* 'Belgrade' × *Bogić* /Bogićević/) (FT, 18 Jan 1991)

⁵⁵ We record blends in accordance with the principles laid down in Marković, Klindić, and Borković, *Hrvatski rječnik stoljennica*, but full entries with contextualized token and clarifications are omitted for the sake of conciseness. Abbreviations: *n.* = noun, *adj.* = adjective, *v.* = verb, *adv.* = adverb, *ps.* = present, *imp.* = imperative, *sg.* = singular, *pl.* = plural, *comp.* = comparative. The sign ? indicates a questionable component.

- Beogićević** *n.* (*Beograd* ‘Belgrade’ × */Bogić/ Bogićević*) (FT, 18 Jan 1991)
- beskuće** *n.* (*beskućnik* ‘homeless person’ × *bespuće* ‘wasteland’) (FT, 5 Feb 1992)
- besnik** *n.* (Serb. *bes* ‘rage’ × Serb. *pesnik* ‘poet’) (FT, 12 Apr 1991)
- besposlovica** *n.* (*besposlen* ‘idle’ × *poslovica* ‘proverb’) (FT, 12 Mar 1989)
- Bespućin** *n.* (*Bespuća /povijesne zbiljnosti/* ‘Wastelands /of Historical Reality/’ × */Grigori Yefimovich/ Rasputin*) (FT, 15 May 1991)
- Birlin** *n.* (*Biograd* × *Berlin*) (FT, 24 Dec 1991)
- Bivšević** *n.* (*bivši* ‘ex-’ × */Hidajet Hido/ Biščević*) (FT, 1 Apr 1992)
- bludež** *n.* (*blud* ‘debauchery’ × */Viva/ Ludež /Viktor Ivančić/ Lucić Dežulović*) (FT, 16 Sep 1992)
- bljujan** *n.* (*bljuvati* ‘to vomit’ × *rujan* ‘September’) (FT, 4 Sep 1991)
- boljkovševizam** *n.* (*/Josip/ Boljkovac* × *boljševizam* ‘Bolshevism’) (FT, 28 Dec 1990)
- Bombetko** *n.* (*bomba* ‘bomb’ × */Ivan/ Bobetko*) (FT, 7 Aug 1991)
- bontron** *n.* (*bonton* ‘good manners’ × *tron* ‘throne’) (FT, 15 Jul 1992)
- Brozart** *n.* (*/Josip/ Broz* × */Wolfgang Amadeus/ Mozart*) (FT, 8 Jan 1992)
- brukovni** *adj.* (*bruka* ‘disgrace’ × *strukovni* ‘vocational’) (FT, 16 Dec 1992)
- CadillaCCCC** *n.* (*Cadillac* × *CCCC* ‘four Cyrillic Ss of the Serbian national coat of arms’) (FT, 25 Mar 1990)
- Cninton** *n.* (*/Bill/ Clinton* × *Knin*) (FT, 17 Feb 1993)
- crosinac** *n.* (*Croatia* × *prosinac* ‘December’) (FT, 2 Dec 1992)
- Cuellarković** *n.* (*/Javier Pérez de/ Cuéllar* × */Ante/ Marković*) (FT, 18 Jan 1991)
- čelani** *adv.* (*/Joško/ Čelan* × *lani* ‘last year’) (FT, 25 Nov 1992)
- čobanovina** *n.* (*čoban* ‘yokel’ × *banovina* ‘bannat’) (FT, 29 Mar 1991)
- čobanovinski** *adj.* (*čobanski* *adj.* ‘yokel’ × *banovinski* *adj.* ‘bannat’) (FT, 29 Mar 1991)
- deformaster** *n.* (*deflorirati* ‘to deflower’ × *flomaster* ‘felt-tip pen’) (FT, 8 Sep 1985)
- dezerterac** *n.* (*dezerter* ‘deserter’ × *deseterac* ‘decasyllable’) (FT, 24 Jul 1991)
- dimljina** *n.* (*dim* ‘smoke’ × *divljina* ‘wilderness’) (FT, 11 Mar 1992)
- Dražulović** *n.* (*Draža /Mihajlović/* × */Boris/ Dežulović*) (FT, 14 Oct 1992)
- Drnisch-Partenkirchen** *n.* (*Drniš* × *Garmisch-Partenkirchen*) (FT, 24 Dec 1991)
- držnedajnost** *n.* (*državnost* ‘statehood’ × *drž-ne daj* ‘touch and go’) (FT, 29 Apr 1990)
- Drniša** *n.* (*Drniš* × */Dražen/ Budiša*) (FT, 29 Jul 1992)
- dvornografija** *n.* (*dvor* ‘court’ × *pornografija* ‘pornography’) (FT, 18 Dec 1991)
- Dubala** *n.* (*/Simo/ Dubajić* × */Eugène/ Delacroix*) (FT, 23 Nov 1990)

Dupajić *n.* (*dupe* ‘arse’ × /Simo/ Dubajić) (FT, 1 Oct 1989)

El Splitt *n.* (El Shatt × Split) (FT, 13 May 1992, 20 May 1992)

En dessant *n.* (*En passant* × *desant* ‘landing operation’) (FT, 29 May 1991)

Eurbija *n.* (*Europa* ‘Europe’ × *Srbija* ‘Serbia’) (FT, 26 Apr 1991)

Ferault *n.* (*Feral* × Foucault) (FT, 3 Dec 1989)

filharmonika *n.* (*filharmonija* ‘philharmonic’ × *harmonika* ‘accordion’) (FT, 23 Oct 1991)

general-vlajor *n.* (*general-major* ‘Major General’ × *Vlaj* ‘man from hinterland of Split’) (FT, 4 Jan 1991)

Glupiter *n.* (*glup* ‘dumb’ × Jupiter) (FT, 4 Jan 1991)

glupiterski *adj.* (*glup* ‘dumb’ × *jupiterski* *adj.* ‘Jupiter’) (FT, 4 Jan 1991)

grobovlasništvo *n.* (*grob* ‘grave’ × *robovlasništvo* ‘slave-ownership’) (FT, 4 Mar 1992)

grozaik *n.* (*groza* ‘dread’ × *prozaik* ‘prosaist’) (FT, 12 Apr 1991)

gusical *n.* (*guzica* ‘arse’ × musical) (FT, 10 Jul 1991)

guzikl *n.* (*guzica* ‘arse’ × *mjuzikl* ‘musical’) (FT, 10 Jul 1991)

Hadezejot *n.* (*ha de ze* ‘HDZ /Croatian Democratic Union/’ × *es ef er jot* ‘SFRJ, Socialist Federative Republic of Yugoslavia’) (FT, 15 May 1991)

hapsolutan *adj.* (*hapsiti* ‘to arrest’ × *apsolutan* *adj.* ‘absolute’) (FT, 27 May 1992)

hina *n.* (HINA ‘Croatian News Agency’ × *mina* ‘mine, explosive’) (FT, 15 Apr 1992)

hiniran *adj.* (HINA ‘Croatian News Agency’ × *miniran* ‘mined’) (FT, 15 Apr 1992)

hinski *adj.* (HINA ‘Croatian News Agency’ × *minski* *adj.* ‘mine’) (FT, 15 Apr 1992)

hirotvorac *n.* (*hir* ‘whim’ × *mirotvorac* ‘peace-maker’) (FT, 8 Apr 1992)

hirotvoran *adj.* (*hir* ‘whim’ × *mirotvoran* *adj.* ‘peace-making’) (FT, 8 Apr 1992)

hirotvorstvo *n.* (*hir* ‘whim’ × *mirotvorstvo* *n.* ‘peace-making’) (FT, 8 Apr 1992)

histeričar *n.* (*historičar* ‘historian’ × *histerija* ‘hysteria’) (FT, 7 Jan 1990, 14 Jan 1990)

Histerija *n.* (*histerija* ‘hysteria’ × / Jovan Popović/ Sterija) (FT, 3 Jun 1992)

horroroskop *n.* (horror × *horoskop* ‘horoscope’) (FT, 19 Mar 1989)

hosovina *n.* (HOS ‘Croatian Defense Forces’ × *osovina* ‘axis’) (FT, 5 Aug 1992)

Hrbin *n. a.* (*Hrvat, hrvatski* ‘Croat, Croatian’ × *Srbin* ‘Serb’) (FT, 13 May 1990) **b.** (*Hrvat* × *Srbin*) (FT, 24 Jul 1991)

- hrvanj** *n.* (?*Hrvat* ‘Croat’ × ?*hrvati se* ‘to wrestle × *srpanj* ‘July’) (FT, 8 Jul 1990, 15 Jul 1990)
- Hrvatina** *n.* (*Hrvat* ‘Croat’ × *Dalminac* ‘Dalmatian’) (FT, 29 Jul 1990)
- hrvoligaš** *n.* (*Hrvatska, hrvatski* ‘Croatia, Croatian’ × *prvoligaš* ‘premier league member’) (FT, 1 Apr 1992)
- Huškanac** *n.* (*huškati* ‘to stir up’ × *Tuškanac*) (FT, 5 Apr 1991)
- infladendron** *n.* (*inflacija* ‘inflation’ × *rododendron* ‘rhododendron’) (FT, 16 Apr 1989)
- izgori** *n. pl.* (*izgorjeti* ‘to burn up’ ps. 3. pl. *izgori* ‘burn-ups’ × *izbori* ‘elections’) (FT, 8 Jul 1992)
- Izgubiša** *n.* (*izgubiti* ‘to lose’ × /*Dražen/ Budiša*) (FT, 27 Jan 1993)
- izlažov** *n.* (*izlažac* ‘exhibitor’ × *lažov* ‘liar’) (FT, 1 Oct 1989)
- jarnjuar** *n.* (/Ivan/ *Jarnjak* × Serb. *januar* ‘January’) (FT, 8 Jan 1993, 13 Jan 1993)
- jatni** *adj.* (JAT ‘Yugoslavian Airways’ × *ratni adj.* ‘war’) (FT, 8 Apr 1992)
- Jazuovka** *n.* (JAZU ‘Yugoslavian Academy of Sciences and Arts’ × *Jazovka*) (FT, 8 Mar 1991)
- Kadam** *n.* (/Veljko/ *Kadijević* × *Saddam /Hussein/*) (FT, 4 Jan 1991)
- kalibri** *n.* (*kalibar* ‘calibre’ × *kolibri* ‘humming-bird’) (FT, 28 Dec 1990)
- kaptolicizam** *n.* (*Kaptol* × *katolicizam* ‘catholicism’) (FT, 12 Feb 1992)
- kaptoličanstvo** *n.* (*Kaptol* × *katoličanstvo* ‘catholicism’) (FT, 12 Feb 1992)
- Klaunprofor** *n.* (*klaun* ‘clown’ × UNPROFOR ‘United Nations Protection Force’) (FT, 20 May 1992)
- klipanj** *n.* (*klip* ‘piston’ × *klipan* ‘lummox’ × *lipanj* ‘June’) (FT, 31 Dec 1991)
- Knindijanac** *n.* (Knin × *Indijanac* *n.* ‘Native American’) (FT, 19 Feb 1992)
- knindijanski** *adj.* (Knin × *indijanski* *adj.* ‘Native American’) (FT, 19 Feb 1992)
- kolobroz** *n.* (*kolovoz* ‘August’ × ?/Josip/ *Broz*) (FT, 14 Aug 1991, 21 Aug 1991)
- komemomentar** *n.* (*komemoracija* ‘commemoration’ × *komentar* ‘comment’) (FT, 13 Jan 1993)
- kompederacija** *n.* (*konfederacija* ‘confederation’ × *peder n.* ‘gay’) (FT, 15 Jul 1990)
- kompederativan** *adj.* (*konfederativan* ‘confederative’ × *peder n.* ‘gay’) (FT, 15 Jul 1990)
- kontrarevolucepcija** *n.* (*kontrarevolucija* ‘counter-revolution’ × *kontracepcija* ‘contraception’) (FT, 20 Nov 1991)
- kosarka** *n.* (KOS ‘Counter-Intelligence Service’ × *košarka* ‘basketball’) (FT, 29 Jan 1992)
- Kosovac** *n.* (KOS ‘Counter-Intelligence Service’ × /*Obrad/* *Kosovac*) (FT, 1 Feb 1991)

- kospirativan** *n.* (KOS ‘Counter-Intelligence Service’ × *kospirativan* ‘conspiratorial’) (FT, 1 Feb 1991)
- košmarka** *n.* (*košmar* ‘nightmare’ × *košarka* ‘basketball’) (FT, 8 Apr 1992)
- kradevinarstvo** *n.* (*krađa* ‘theft’ × *građevinarstvo* ‘civil engineering’) (FT, 11 Mar 1992)
- kreveljača** *n.* (*kreveljiti se* ‘to make faces’ × *veljača* ‘February’) (FT, 31 Dec 1991)
- Kroacia** *n.* (Kroacija × CIA ‘Central Intelligence Agency’) (FT, 28 Dec 1990)
- krpanj** *n.* (?/Drago/ Krpina × *krpa* ‘rag’ × *srpanj* ‘July’) (FT, 1 Jul 1992, 8 Jul 1992)
- krunolist** *n.* (*kruna* ‘crown’ × *runolist* ‘edelweiss’) (FT, 16 Apr 1989)
- Kumrowait** *n.* (Kumrovec × Kuwait) (FT, 8 Apr 1992)
- kunilingvist** *n.* (*kunilinktus* ‘cunnilingus’ × *lingvist* ‘linguist’) (FT, 31 Jul 1991)
- kunilingvistički** *adj.* (*kunilinktus* ‘cunnilingus’ × *lingvistički* ‘linguistic’) (FT, 9 Dec 1992)
- kupress** *n.* (Kupres × *press*) (FT, 22 Apr 1992)
- Lazanescu** *n.* (/Miroslav/ Lazanski × /Nicolae/ Ceaușescu) (FT, 4 Feb 1990)
- LE PEN** *n.* (/Jean-Marie/ Le Pen × PEN ‘Poets, Essayists and Novelists’) (FT, 16 Dec 1992)
- Lubanja** *n.* **a.** (*lubanja* ‘skull’ × *banja* ‘spa’) (FT, 2 Sep 1992) **b.** (*lubanja* ‘skull’ × *banj* *adj.* ‘Ban’) (FT, 2 Sep 1992)
- Maladona** *n.* (/Boris/ Malada × /Diego Armando/ Maradona) (FT, 15 Oct 1989)
- maskenbal** *n.* (*maskenbal* ‘masked ball’ × SK ‘League of Communists’) (FT, 4 Mar 1990)
- mesvrstani** *adj. n.* (/Stjepan/ Mesić × *nesvrstani* ‘non-aligned’) (FT, 15 May 1991)
- Miroslae** *n.* (Miroslav/Lazanski / × Nicolae/Ceaușescu/) (FT, 4 Feb 1990)
- momodrama** *n.* (/Momir Bulatović / Momo × monodrama) (FT, 23 Oct 1991)
- moržemo** *v. ps. 1. pl.* (*morž* ‘walrus’ × *moći* ‘to be able to’ *ps. 1. pl. možemo* ‘we are able to’) (FT, 25 Mar 1992)
- motokultiviran** *adj.* (*motokultivator* ‘motor cultivator’ × *kultiviran* ‘cultivated’) (FT, 5 Feb 1992)
- Muppet** *n.* (MUP ‘Ministry of Interior’ × Muppet /show/) (FT, 18 Jan 1991)
- napalmet** *adv.* (*napalm* × *napamet* ‘by heart’) (FT, 17 Jun 1992)
- nestaša** *n.* (*nestašan* ‘mischievous’ × *?ustaša* *n.* ‘Ustasha’) (FT, 1 Oct 1989)
- nestaški** *adj.* (*nestašan* ‘mischievous’ × *?ustaški* *adj.* ‘Ustasha’) (FT, 1 Oct 1989)

Orjun v. Seral Orjun

Ozdvonimir *n.* (*odzvoni* in *odzvonilo mu je* 'his time is up' × *Zvonimir* / Šeparović/) (FT, 26 Aug 1992)

oznati *v.* (OZNA 'Department for the People's Protection' × *znati* 'to know') (FT, 29 Jan 1992)

oznovitelj *n.* (OZNA 'Department for the People's Protection' × *obnovitelj* 'renewer') (FT, 22 Apr 1992)

Pearl Drwar *n.* (Pearl Harbour × Drvar × war) (FT, 12 Jun 1991)

pobjesničar *n.* (*povjesničar* 'historian' × *bijes* 'rage') (FT, 7 Jan 1990, 14 Jan 1990)

pogroman *adj.* (*pogrom* × *ogroman* 'huge') (FT, 1 Oct 1989)

pokrštenica *n.* (*pokršten* 'forcefully baptized' × Serb. *ukrštenica* 'crossword puzzle') (FT, 15 Feb 1991)

Popuše *n.* (*popušiti* 'to lose' × Posušje) (FT, 28 Oct 1992)

poraznorazni *adj.* (*porazni* 'devastating' × *raznorazni* 'miscellaneous') (FT, 27 May 1990)

Pošalić *n.* (*pošalica* 'joke' × /Ivić/ Pašalić) (FT, 9 Dec 1992)

prahašk *n.* (*prašak* 'powder' × HAŠK 'Croatian Academic Sport Club') (FT, 25 Mar 1992)

prcalo *n.* (*prcati* 'to fuck' × *zrcalo* 'mirror') (FT, 7 Aug 1991)

preferendum *n.* (?*preferirati* 'to prefer' × referendum) (FT, 15 May 1991)

preglupiranje *n.* (*pregrupiranje* 'regrouping' × *glupiranje* 'acting silly') (FT, 26 Feb 1992)

pričuvativ *n.* (*pričuva* 'reserve' × *prezervativ* 'condom') (FT, 20 Nov 1991)

priglupljivač *n.* (*priglup* 'dim' comp. *prigluplji* 'dimmer' × *prigušivač* 'silencer') (FT, 2 Sep 1992)

primatizacija *n.* (*primat* 'primate' × *privatizacija* 'privatisation') (FT, travanj 1993)

Prkačičin-Šain *n.* (/Ante/ Prkačin × /Ante/ Čičin-Šain) (FT, 2 Dec 1992)

prkosinac *n.* (*prkos* 'defiance' × *prosinac* 'December') (FT, 23 Dec 1992, 28 Dec 1992)

prkosno *adv.* (*prkosno* 'defiant' × KOS 'Counter-Intelligence Service') (FT, 1 Feb 1991)

prosvinjac *n.* (*prosinac* 'December' × *svinjac* 'pigsty') (FT, 11 Dec 1991, 18 Dec 1991)

puškarac *n.* (*puška* 'rifle' × *muškarac* 'man') (FT, 8 Apr 1992)

ratletika *n.* (*rat* 'war' × ?*ratluk* 'Turkish delight' × *atletika* 'athletics') (FT, 8 Apr 1992)

rodoljubičica *n.* (*rodoljub* 'patriot' × *ljubičica* 'violet') (FT, 16 Apr 1989)

robotomija *n.* (robot × *lobotomija* 'lobotomy') (FT, 2 Dec 1992)

- rujna** *n. gen.* (*rujan* ‘September’ × JNA ‘Yugoslavian People’s Army’) (FT, 30 Sep 1992)
- sabortus** *n.* (Sabor ‘Croatian Parliament’ × *abortus* ‘abortion’) (FT, 5 Feb 1992)
- samostan** *adj.* (*samostan* ‘monastery’ × *samostalan* ‘autonomous’) (FT, 12 Feb 1992)
- samostanost** *n.* (*samostan* ‘monastery’ × *samostalnost* ‘autonomy’) (FT, 12 Feb 1992)
- satirikonj** *n.* (*satirikon* ‘satyricon’ × *konj* ‘horse’) (FT, 4 Mar 1984)
- sekskluzivno** *adv.* (*seks* ‘sex’ × *ekskluzivno* ‘exclusive’) (FT, 16 Sep 1992)
- Seral Orjun** *n.* (*sрати* ‘to crap’ ps. 3. sg. *sere* ‘he craps’ × *Feral /Tribune/*, *Orjuna* ‘Organisation of Yugoslav Nationalists’ × */Feral/ Tribune*) (FT, 14 Oct 1992)
- sivotinjski** *adj.* (SIV ‘Federal Executive Council’ × *životinjski* *adj.* ‘animal’) (FT, 3 Jul 1988)
- sjebanj** *n.* (*sjeban* ‘fucked up’ × *siječanj* ‘January’) (FT, 4 1 1991, 11 Jan 991)
- sjebnica** *n.* (*sjebati* ‘to fuck up’ × *sjednica* ‘meeting, session’) (FT, 17 Sep 1989)
- skalpinist** *n.* (*skalp* ‘scalp’ × *alpinist* ‘rock climber’) (FT, 18 Nov 1992)
- skalpinizam** *n.* (*skalp* ‘scalp’ × *alpinizam* ‘rock climbing’) (FT, 18 Nov 1992)
- Slobault** *n.* (*/Slobodan Milošević/ Sloba* × *Foucault* × *Renault*) (FT, 3 Dec 1989)
- Slobodam** *n.* (*Slobodan /Milošević/* × *Saddam /Hussein/*) (FT, 18 Jan 1991)
- spermodinamika** *n.* (*sperma* ‘sperm’ × *termodinamika* ‘thermodynamics’) (FT, 22 Jan 1992)
- spisac** *n.* (*spisak* ‘list’ × *pisac* ‘writer, author’) (FT, 16 Dec 1992)
- spisan** *adj.* (*spisak* ‘list’ × *pisan* ‘written’) (FT, 16 Dec 1992)
- spizdanj** *n.* (*spizditi* ‘to squander’ × *svibanj* ‘May’) (FT, 31 Dec 1991)
- spolarni** *adj.* (*spolni* ‘sexual’ × *polarni* ‘polar’) (FT, 13 Nov 1991)
- sprdačan** *adj.* (*sprdnja n.*, *sprdati se v.* ‘ridicule’ × *srdačan* ‘friendly’) (FT, 25 Nov 1992)
- sprdanj** *n.* (*sprdati se v.* ‘ridicule’ × *srpanj* ‘July’) (FT, 17 Jul 1991)
- Srambo** *n.* (*sрати* ‘to crap’ × *?Srbija* ‘Serbia’ × *Rambo*) (FT, 25 Jan 1991)
- SRAO** *n.* (*sрати* ‘to crap’ × *SAO* ‘Serbian Autonomous District’) (FT, 11 Jan 1991, 15 May 1991, 12 Jun 1991)
- srbanj** *n.* (*Srbin* ‘Serb’ × *srpanj* ‘July’) (FT, 10 Jul 1991, 24 Jul 1991)
- Srvat** *n.* (*Srbin* ‘Serb’ × *Hrvat* ‘Croat’) (FT, 24 Jul 1991)
- stravanj** *n.* (*strava* ‘horror’ × *travanj* ‘April’) (FT, 31 Dec 1991, *travanj* 1993)
- stravni** *adj.* (*strava* ‘horror’ × *pravni* ‘legal’) (FT, 5 Feb 1992)
- strujan** *n.* (*struja* ‘current, electricity’ × *rujan* ‘September’) (FT, 2 Sep 1992, 16 Sep 1992)

- studembar** *n.* (*studeni* ‘November’ × *novembar* ‘November’) (FT, 23 Nov 1990)
- suncijalistički** *adj.* (*sunce* ‘sun’ × *socijalistički* *adj.* ‘socialist’) (FT, 4 Jan 1991)
- suncokreten** *n.* (*suncokret* ‘sunflower’ × *kreten* ‘cretin’) (FT, 4 Jan 1991)
- suživotinjski** *adj.* (*suživot* ‘coexistence’ × *životinjski* *adj.* ‘animal’) (FT, 18 Mar 1992, 25 Mar 1992)
- sveudrilišni** *adj.* (*sveučilišni* *adj.* ‘university’ × *udriti* ‘to hit’ *imp.* 2. *sg.* *udri* ‘hit’) (FT, 22 Mar 1991)
- sveudrilištarac** *n.* (*sveučilištarac* ‘university student’ × *udriti* ‘to hit’ *imp.* 2. *sg.* *udri* ‘hit’) (FT, 22 Mar 1991)
- svršishodan** *adj.* (*svršiti* ‘to have an orgasm’ × *svrsishodan* *adj.* ‘purposeful’) (FT, 20 Nov 1991)
- svršishodno** *adv.* (*svršiti* ‘to have an orgasm’ × *svrsishodno* *adv.* ‘purposeful’) (FT, 20 Nov 1991)
- stolicizam** *n.* (*stolica* ‘chair’ × *stoicizam* ‘stoicism’) (FT, 8 Jan 1984)
- šekstati** *v.* **šeksću** *ps.* 3. *pl.* (/Vladimir/ Šeks × *šektati* ‘to yelp’ *ps.* 3. *pl.* *štekću* ‘they yelp’) (FT, 21 Dec 1990)
- šeksualni** *adj.* (/Vladimir/ Šeks × *seksualni* *adj.* ‘sexual’) (FT, 7 Aug 1991, 27 May 1992)
- šempjun** *n.* (*šempijan* *adj.* ‘crack-brained’ × *Serb. jun* ‘june’) (FT, 5 Jun 1991, 12 Jun 1991)
- Šimeini** *n.* (*Šime* /*Đodan*/ × /*Ruhollah*/ *Khomeini*) (FT, 8 Jul 1990)
- špijunir** *n.* (*špijun* ‘spy’ × *pionir* ‘Young Pioneer’) (FT, 2 Sep 1992)
- Špiljkuljan** *n.* (/Mika/ Špiljak × /Marija Peakić-/*Mikuljan*) (FT, 27 May 1992)
- Štrumpferal** *n.* (*štrumpf* ‘Smurf’ × *Feral*) (FT, 24 Feb 1985)
- Štrumpfsar** *n.* (*štrumpf* ‘Smurf’ × *Gusar* ‘Pirate’) (FT, 24 Feb 1985)
- tenk-van-do** *n.* (*tenk* ‘tank, armoured military vehicle’ × *Kor. taekwon-do*) (FT, 14 Aug 1991)
- Titankhamon** *n.* (/Josip Broz/ *Tito* × *Tutankhamon*) (FT, 3 May 1991)
- torblon** *n.* (*torba* ‘bag’ × *tromblon* ‘rifle grenade’) (FT, 7 Aug 1991)
- torblonski** *adj.* (*torba* ‘bag’ × *tromblonski* *adj.* ‘rifle-grenade’) (FT, 7 Aug 1991)
- traktorat** *n.* (*traktor* ‘tractor’ × *doktorat* ‘doctorate’) (FT, 5 Feb 1992)
- Tudmangton** *n.* (/Franjo/ *Tuđman* × *Washington*) (FT, 18 Jan 1991)
- tupanija** *n.* (*tupan* ‘dunce’ × *županija* ‘county’) (FT, 1 Feb 1991)
- udbisati** *v.* (UDBA ‘State Security Administration’ × *udisati* ‘to inhale’) (FT, 27 May 1990)
- udbojka** *n.* (UDBA ‘State Security Administration’ × *odbojka* ‘volleyball’) (FT, 29 Jan 1992)

- udbonosan** *adj.* (UDBA ‘State Security Administration’ × *sudbonosan* ‘fateful’) (FT, 8 Apr 1990)
- udbudljiv** *adj.* (UDBA ‘State Security Administration’ × *uzbudljiv* ‘exciting’) (FT, 3 Dec 1989)
- uljudben** *n.* (U ‘Ustasha’ × UDBA ‘State Security Administration’ × *uljudben* ‘civilisational’) (FT, 28 Dec 1990)
- uzbunbul** *n.* (*uzbuna* ‘alert’ × *zumbul* ‘hyacinth’) (FT, 16 Apr 1989)
- veljkovača** *n.* (Veljko /Kadijević/ × *veljača* ‘February’) (FT, 1 Feb 1991, 8 Feb 1991)
- vjerojauk** *n.* (*vjeronauk* ‘religious instruction’ × *jauk* ‘wail’) (FT, 12 Feb 1992)
- Vukojevina** *n.* (/Vice/ Vukojević × *vukojevina* ‘God-forsaken hole’) (FT, 29 Apr 1992)
- Walesar** *n.* (/Lech/ Wałęsa × /Dragutin/ Lesar) (FT, 25 Nov 1992)
- warikina** *n.* (war × *varikina* ‘bleach’) (FT, 19 Aug 1992)
- yumrak** *n.* (Yugoslavia × *sumrak* ‘twilight’) (FT, 15 Jan 1992)
- Zaag** *n.* (Zagreb × Haag) (FT, 27 Nov 1991)
- zagrebni** *adj.* (Zagreb × *zagrobni* *adj.* ‘after-death’) (FT, 6 May 1992)
- zbilježnica** *n.* (*zbilja* ‘reality’ × *bilježnica* ‘notebook’) (FT, 19 Feb 1992)

References

- Bagić, Krešimir. “Stopljenica. Riječ, figura, kultura.” In *Svijet stila, stanja stilistike*. Proceedings from the colloquium, 13 Feb 2015. Zagreb: Filozofski fakultet, Stilistika, 2015. Accessed February 3, 2019. <http://stilistika.org/bagic>.
- Bednjanec, Ivica. “Nježna magija.” *Super strip BIS*, Zagreb, no. 18 (1975): 37–44.
- Bednjanec, Ivica. “Nježni robijaš.” *Kerempuh. Humoristički list*, Zagreb, vol. II–III, no. 11–25 (Mar 1975–May 1976).
- Bednjanec, Ivica. *Nježni sport. Satirička enciklopedija sporta u stripu*. Zagreb: Mladost, 1980. Originally published in the *SN revija* weekly, Zagreb, 1976–1980.
- Bednjanec, Ivica. “Nježni sport.” *SN revija*, Zagreb, vol. VI–IX, no. 222–429 (7 Jan 1981–26 Dec 1984).
- Bauer, Laurie. “Blends. Core and Periphery.” In *Cross-disciplinary Perspectives on Lexical Blending*, edited by Vincent Renner, François Maniez, and Pierre J. L. Arnaud, 11–22. Berlin: De Gruyter Mouton, 2012.
- Bugarški, Ranko. *Žargon. Lingvistička studija*. Second edition. Beograd: XX vek, Knjižara Krug, 2006.
- Bugarški, Ranko. *Sarmagedon u Mezopotamiji. Leksičke skrivalice*. Beograd: XX vek, Knjižara Krug, 2013.

- Fauconnier, Gilles, and Mark Turner. *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books, 2002.
- Freud, Sigmund. *Die Traumdeutung. Gesammelte Werke*, Bd. II–III (1900–1901). London: Imago Publishing Co., 1900.
- Freud, Sigmund. *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten. Gesammelte Werke*, Bd. VI (1905). London: Imago Publishing Co., 1905.
- Feral Tribune*. Sarajevo: Mediacentar, 2010. 4 DVD [no. 416–1185, 1 Jun 1993–20 Jun 2008].
- FT = Feral, no. 1–255, *Nedjeljna Dalmacija*, Split, no. 649–966, 16 Oct 1983–5 Nov 1989; *Feral Tribune*, no. 256–301, *Nedjeljna Dalmacija*, Split, no. 967–1013, 12 Nov 1989–30 Sep 1990; *Feral Tribune*, no. 302–414, *Slobodna Dalmacija*, Split, XLVIII–[n/a], no. 14361–[n/a], 23 Nov 1990–3 Mar 1993; *Feral Tribune*, no. 415, *Erasmus*, Zagreb, no. 1, Apr 1993; *Feral Tribune*, Split, no. 416–1185, 1 Jun 1993–20 Jun 2008.
- Kelly, Michael H. “To »brunch« or to »brench«. Aspects of Blend Structure.” *Linguistics*, vol. 36, no. 3 (1998): 579–590.
- Marković, Ivan. “Od Oca do Čaće. 150 godina hrvatskih stopljenica.” In *Hrvatski rječnik stopljenica*, edited by Ivan Marković, Ivana Klindić, and Iva Borković. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za kroatistiku, Katedra za stilistiku, 2016. Accessed February 3, 2019. <http://stilistika.org/od-oca-do-cace>.
- Marković, Ivan. “Bilješke o jeziku Ante Starčevića.” *Filologija* 71 (2018): 75–114.
- Marković, Ivan, Ivana Klindić, and Iva Borković. *Hrvatski rječnik stopljenica*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za kroatistiku, Katedra za stilistiku, 2016. Accessed February 3, 2019. <http://stilistika.org/hrvatski-rjecnik-stopljenica>.
- Mataković, Dubravko. *Prot. Ratno izdanje*. Zagreb: s. n., 1991.
- Mataković, Dubravko. *I jope Prot pictures. Pterodaktiličarstvo za početnike*. Sisak: Centar za kulturu Vladimir Nazor *et al.*, 1992.
- N1 = <http://hr.n1info.com/>, Accessed February 3, 2019.
- ND = *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 1983–1990.
- Novi list* = <http://www.novolist.hr/Vijesti>, Accessed February 3, 2019.
- Novosti* = <https://www.portalnovosti.com/>, Accessed February 3, 2019.
- Pavelić, Boris. *Smijeh slobode. Uvod u Feral Tribune*. Second edition. Rijeka: Adamić, 2015.
- Renner, Vincent, François Maniez, and Pierre J. L. Arnaud. “Introduction. A Bird’s-eye View of Lexical Blending.” In *Cross-disciplinary Perspectives on Lexical Blending*, edited by Vincent Renner, François Maniez, and Pierre J. L. Arnaud, 1–9. Berlin: De Gruyter Mouton, 2012.
- Renner, Vincent, François Maniez, and Pierre J. L. Arnaud, eds. *Cross-disciplinary Perspectives on Lexical Blending*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2012.
- Štebih Golub, Barbara. “Stopljenice u medijskome i reklamnome diskursu suvremenoga hrvatskog jezika.” *Poznańskie Studia Slawistyczne* 13 (2017): 195–208.

Hrvatske stopljenice u 1980-ima (Prvih 10 godina *Ferala*)

Sažetak: Izvještava se o neistraženu korpusu hrvatskih stopljenica prikupljenih iz prvih deset godišta satiričkoga tjednika *Feral* ili *Feral Tribune* te se iznose njihove osnovne formalne odlike.

Utvrđuje se troje. Prvo, stopljenice su u *Feralu* rijetke sve do 1989, kad postaju izrazito česte, a oblikom i sadržajem iste onima u kasnijem *Feral Tribuneu*. Drugo, više stopljenica nađeno je u tjedniku *Nedjeljna Dalmacija* iz 1980-ih nego li u *Feralu*, koji je u *Nedjeljnoj Dalmaciji* bio prilog, čime stječemo bolji uvid u opću sliku hrvatskoga stapanja u 1980-ima. Treće, najplodniji tvorac stopljenica u 1980-ima, koliko zasad znamo, ostaje strip-crtič Ivica Bednjanec.

Što se značenjskih i obličnih odlika stopljenica u *Feralu* tiče, utvrđuje se sljedeće. Prvo, 80% od ukupno 210 stopljenica jesu imenice. Drugo, 46% stopljenica kao jednu od svojih sastavnica ima ime. U 61% slučajeva ime je prva sastavnica stopljenice. Treće, relativno velik broj stopljenica kao jednu od svojih sastavnica ima akronim (13%). U 69% slučajeva akronim je prva sastavnica stopljenice. Četvrto, prva sastavnica stopljenice načelno će biti nešto kraća. Odnos broja slogova u obrađenoj korpusu jest 1,00 : 1,18. Peto, izrazito su rijetke stopljenice u kojima bi došlo do istodobnog obrezivanja početka prve i početka druge sastavnice. Stopljenice obrađenoga korpusa temelje se na pretapanju istoga fonetskoga materijala prve i druge sastavnice.

Ključne riječi: (leksičke) stopljenice, (leksičko) stapanje, pretapanje, hrvatski, Ivica Bednjanec, *Feral Tribune*

Nikola Koščak

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

nkoscak@ffzg.hr

 <https://orcid.org/0000-0002-8303-3056>

Figure bjelina

Sažetak: Stilistika i retorika oduvijek pomalo zanemaruju stilogene postupke povezane s razinom zapisa jezične poruke, a postupci koji se temelje na manipuliranju razmacima između riječi periferna su tema čak i u jednom od najelaboriranijih pregleda pismovnih figura, onome njemačkoga retoričara H. F. Pletta, koji inače prikazuje mnoštvo postupaka koji se temelje na poigravanju grafemima (ili grafovima), interpunkcijskim i pravopisnim znakovima. Metoda ovoga istraživanja inspirirat će se upravo Plettom, koji grafemske figure (kako on naziva postupke koje mi nazivamo figurama zapisa ili pismovnim figurama) dijeli i definira pomoću operacija adicije, suptrakcije, permutacije, supstitucije i ekvivalencije pojedinih elemenata zapisa. Prema tim operacijama ustanovit će se i oprimirati pet podtipova tih figura: adicijske, suptrakcijske, permutacijske, supstitucijske i ekvivalencijske figure bjelina, ovisno o tome modificira li se kakav konvencionalan zapis dodavanjem, izostavljanjem ili premještanjem bjelina, zamjenom bjelina kakvim drugim pismovnim sredstvima, odnosno o tome pokazuje li se kakva ekvivalencija među postupcima manipuliranja razmacima između riječi unutar kakvog zapisa. Korpus se sastoji od primjera iz hrvatskog reklamnog, novinarskog i književnog diskursa, ali uključit će zapise i iz drugih konteksta da bi se uputilo na sveprisutnost tih postupaka u suvremenoj kulturi.

Ključne riječi: grafostilistika, figure zapisa, figure bjelina

Figurama bjelina nazivamo tip figura zapisa u kojem je uočljivo intencionalno poigravanje pravilima o sastavljenom i nesastavljenom pisanju riječi. Figure zapisa definiramo pak kao intencionalna očuđenja zapisa jezične poruke, proizvedenog da usredotoči pozornost recipijenta i deautomatizira njegovu percepciju pisane poruke. Dio figura zapisa temelji se na devijaciji od (orto)grafijskih pravila ili od stilističkog ko(n)-teksta (adicijske, suptrakcijske, permutacijske i supstitucijske figure), a dio na ostvarivanju kakvog tipa ekvivalencije u zapisu, bez obzira na poštivanje ili narušavanje pravopisne norme (ekvivalencijske figure).

Te figure, koje se inače nazivaju i grafostilemima ili grafostilističkim postupcima, jedan su od ključnih predmeta grafostilistike, stilističke discipline čiji su predmet pretežno intencionalna očuđenja zapisa jezične poruke na razini slovnog sastava i grafije, interpunkcije i uporabe ostalih pravopisnih znakova.¹

Figure bjelina možemo smatrati perifernim područjem iz više perspektiva. Retorika se rijetko bavi začudnim pismovnim fenomenima. Iznimke su neki postupci koji se obično uvrštavaju među figure diktije, a koji bi se vjerojatno bolje okarakterizirali kao figure zapisa, poput dije-la anagrama, palindroma, akrostiha i dr.² Rijetki retoričari posvećuju im jednaku pozornost kao figurama koje se temelje na poigravanju na drugim jezičnim razinama. Jedan je od njih H. F. Plett, koji grafemske figure stavlja uz bok fonološkima, morfološkima, sintaktičkima, semantičkima i tekstološkima, no i u njegovu pregledu postupci poigravanja bjelinama posve su marginalni.³ Stilističarima su pak nerijetko zanimljiviji interpunkcijski grafostilemi,⁴ kao i oni koji se temelje na poigravanju slovima.⁵

Pristupi li se međutim začudnim poigravanjima pravilima o sastavljenom i nesastavljenom pisanju po istim načelima kao i poigravanju slovima (grafovima) i interpunkcijskim znakovima, razmatrajući postoje li mogućnosti, a potom, dakako, i realizacije tih poigravanja operacijama dodavanja, izostavljanja, premetanja i zamjenjivanja bjelina, kao i kakva jednakovrijednost u njihovoj raspoređenosti unutar kakvog diskursa,⁶ ispostavlja se da i u tom području postoji pet podtipova figura – adicijske, suptraksijske, permutacijske, supstitucijske i ekvivalencijske figure bjelina – te da je broj njihovih varijacija prilično velik.⁷ Velik je

¹ Nikola Koščak, „Uvod u grafostilistiku. Figure zapisa,“ skripta (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018), 10.

² Usp. Krešimir Bagić, *Rječnik stilskih figura* (Zagreb: Školska knjiga, 2012).

³ Bjeline i neki postupci u vezi s njima spominju se u Heinrich F. Plett, *Literary Rhetoric. Concepts – Structures – Analyses* (Leiden – Boston: Brill, 2010), 254–255.

⁴ Usp. Krunoslav Pranjić, „Stil i stilistika,“ u *Uvod u književnost: teorija, metodologija*, ur. Zdenko Škreb i Ante Stamać (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1983), 253–302.

⁵ Usp. Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika* (Sarajevo: Ljiljan, 2007).

⁶ Operacije kojima smo podijelili područje ovih pismovnih fenomena preuzete su iz Heinrich F. Plett, *Textwissenschaft und Textanalyse: Semiotik, Linguistik, Rhetorik (Grundlagen der Sprachdidaktik)* (Heidelberg: Quelle & Meyer, 1975) i Heinrich F. Plett, *Literary Rhetoric. Concepts – Structures – Analyses* (Leiden – Boston: Brill, 2010).

⁷ Broj varijacija figura bjelina ipak ne dostiže onaj figura slova, u što je moguće uvjeriti se već i letimičnom usporedbom s tipologijom potonjih u Nikola Koščak, „Figure slova,“ u *XII. međunarodni kroatistički znanstveni skup. Zbornik radova*, ur. Stjepan Blažetin (Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2015), 403–427.

također i broj njihovih realizacija, uvelike zahvaljujući njihovu bujanju u neknjiževnim kontekstima kao što su reklame (logotipi, plakati), društvene mreže (*memovi*) i popularna kultura (naslovnice albuma, grafiti) posljednjih desetljeća. Drugim riječima, ispostavlja se da bi figure bjelina, koje se na prvi pogled mogu činiti posve perifernim fenomenom, zapravo mogle biti jedan od središnjih predmeta interesa grafostilistike kao stilističke discipline, kao i retorike koja svoj interes proširuje na pismovni plan jezičnih poruka, a da tome tako nije i zbog toga što se radi o fenomenima koji se ne pojavljuju često u povlaštenim diskursima tih disciplina (osobito književnom), a i pojavljuju se tek odnedavno (barem u usporedbi s drugim stilskim figurama) u većem broju (varijacija).

S obzirom na to da se u Matičinu *Pravopisu* bjelina (prazno mjesto među riječima) određuje kao pravopisni znak u osobitom smislu,⁸ odnosno napominje se da se radi o grafičkom sredstvu koje ima ulogu sličnu ulozi pravopisnih znakova,⁹ figure bjelina mogle bi se prikazati i u tekstu posvećenom figurama pravopisnih znakova. Ipak, s obzirom na to da bjeline imaju osobitu funkciju u zapisu po kojoj se razlikuju od (svih drugih) pravopisnih znakova (naime rastavljanje riječi), kao i na to da po brojnosti svojih varijacija uvelike nadmašuju sve ostale figure pravopisnih znakova,¹⁰ smatramo opravdanim da ih se prikaže zasebno, pa čak i utvrdi kao poseban tip figura zapisa.

Adicijske figure bjelina

Adicijske figure bjelina ostvaruju se kao intencionalna rastavljanja grafičke cjeline riječi bjelinom (ili bjelinama).

Jednim dijelom takva se rastavljanja mogu, doduše, percipirati i kao sporadična spacioniranja slova¹¹ unutar zapisa koje riječi ili više njih, primjerice ona koja predstavljaju tek tipografska poigravanja bez evidentne znakovitosti (motiviranosti) koja bi proizlazila iz relacije toga pismovnoga postupka s jezičnom porukom ili kontekstom. Takva **dekorativna umetanja bjelina unutar riječi (ili sporadična spacioniranja slova unutar riječi)** uočavamo primjerice na naslovnici albuma

⁸ Lada Badurina, Ivan Marković, i Krešimir Mićanović, *Hrvatski pravopis* (Zagreb: Matica hrvatska, 2007), 93.

⁹ Badurina, Marković, i Mićanović, *Hrvatski pravopis*, 112.

¹⁰ Usp. Koščak, „Uvod u grafostilistiku. Figure zapisa.“

¹¹ Ta nas dilema podsjeća da bismo trebali razlikovati razmak između riječi (bjelinu) i razmak između slova (spacioniranje slova).

Heligoland britanskog benda *Massive Attack* i na naslovnici albuma *Live 2015* hrvatskog benda *Urban & 4* (na kojoj se kombiniraju s nekonvencionalnim prenošenjima dijela riječi u novi redak) te na plakatu za kazališnu predstavu Olivera Frlića *Naše nasilje i vaše nasilje*:

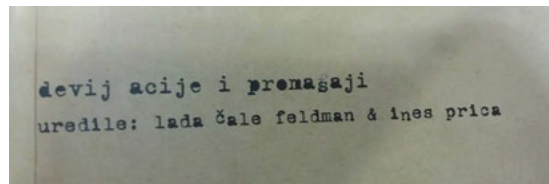
Slika 1. Naslovnica albuma *Heligoland* glazbenog sastava *Massive Attack*. Fot. N. Koščak
Slika 2. Naslovnica albuma *Live 2015* glazbenog sastava *Urban & 4*. Fot. N. Koščak
Slika 3. Plakat za kazališnu predstavu Olivera Frlića *Naše nasilje i vaše nasilje*. <https://hnk-zajc.hr/en/predstava/our-violence-and-your-violence/>

Katkad međutim epenteze bjelina unutar riječi (ili sporadična spacioniranja) evidentno *jesu u kakvoj relaciji sa značenjem jezične poruke koju prenosi zapis ili s kontekstom*. Takvi razmaci primjerice mogu se doimati metaforama protežnosti, osamljenosti i sl. Tako u zapisu naslova zbornika *Prostori snova* urednica Žive Benčić i Dunje Fališevac razmaci unutar riječi metaforički reprezentiraju prostore na koje se referira naslovom, a u zapisu naslova zbornika *Devijacije i promašaji: Etnografija domaćeg socijalizma* urednica Lade Čale Feldman i Ines Prica umetnuta bjelina unutar zapisa riječi *devijacija* predstavlja metaforu devijacije. Na plakatu pak *Filmskih mutacija – Festivala nevidljivog filma* „suviše“ se bjeline mogu tumačiti kao metafora nevidljivosti prezentiranih filmova. Intencionalnost, pa stoga i figurativnost, višestrukog razmicanja slova ⟨E⟩ od ostatka riječi u ludičkom zapisu *Playboyeva* kolumnista Roberta Carole ⟨ALON E⟩ lako se detektira jer postupak se ekspresno percipira kao metafora osamljenosti kojom zapis upućuje na samo značenje izraza *alone* (‘sam’).¹²

¹² Slična je metaforika bjelina prisutna i kod zapisa u kojima se slova supstituiraju bjelinama – npr. <m ss ng> – koje su nalik ovima, no ipak su drugoga tipa. Radi se naime o figurama slova, a ne bjelina, jer pri određivanju tipa (supstitucijske) figure zapisa odlučujuće je koji se element pisma zamjenjuje, a ne čime se to čini.

Slika 4. Naslovnica knjige *Prostori snova* urednica Žive Benčić i Dunje Fališevac (detalj). Fot. N. Koščak

Slika 5. Naslovnica knjige *Devijacije i promasaji: Etnografska domaćeg socijalizma* urednica Lade Čale Feldman i Ines Prica (detalj). Fot. N. Koščak

Slika 6. Plakat za *Filmske mutacije - Festival nevidljivog filma*. www.facebook.com

Slika 7. Ilustracija Roberta Carole. www.playboy.com

Umetanjem bjelina unutar zapisa pojedine riječi ili izraza katkad se potonji „pretvaraju“ u bliskozvučni izraz, koji se, dakako, sastoji od većeg broja riječi. Taj se tip adicijskih figura bjelina temelji na djelomičnoj homografiji i homonimiji. Postupak kojim se jedna riječ tako morfološki nemotivirano rastavlja na manje jedinice često se primjenjivao u naslovima *Feral Tribunea*:¹³

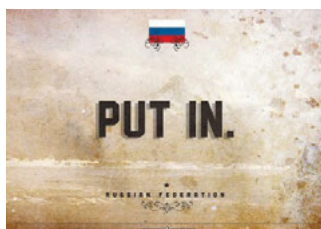
- BU DALA (FT 565: 47)
- DI JE REZA (FT 567: 47)
- DOKTOR AT (FT 1998)
- ALI BI (FT 1997)
- RUŽ MARIN (FT 2000)
- PUKOV NIK (FT 564: 47)
- KOS I LICA (FT 1997)
- DNEVNI K (FT 1998)

¹³ Zbog nedostupnosti preciznih podataka o broju novina i stranici uz pojedine naslove navodimo tek godinu objavljivanja.

- SVE ĆE NIK (FT 1998)
- PLAV UŠA (FT 1998)
- NAZIV NIK (FT 1999)
- STA DI ON (FT 1999)
- POLI CAJKA (FT 1999)
- PAS I JA (FT 2000)
- KOŠ ULJA (FT 2000)
- VOJNI K (FT 2000)
- TRI BUNE (FT 2000)
- RAK I JA (FT 2000)

Slika 8. *Feral Tribune* (1998)Slika 9. *Feral Tribune* (2000)

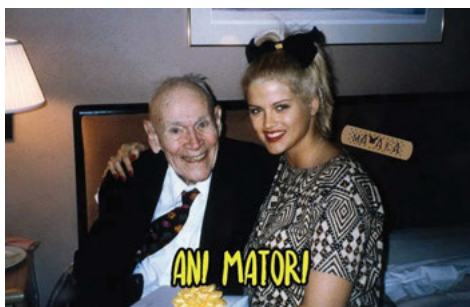
Primjere toga tipa nalazimo i u zapisu naslova ⟨HAJD' U K...⟩ s jednog bloga s vicevima na temu splitskog nogometnog kluba *Hajduk*,¹⁴ u natpisima ⟨PUN K.⟩ i ⟨PUT IN.⟩, uz asocijacije na *punk* i na prezime predsjednika Ruske Federacije Vladimira Putina, na plakatima srbijanskog dizajnera Nikole Puzigaće; u *memu* s bivšim ministrom poljoprivrede Petrom Čobankovićem koji se poigrava relativnom homografijom i homofonijom riječi *orangutan* i regionalnog izraza *orangutan*; u *memu* s pokojnom glumicom Annom Nicole Smith i njezinim suprugom J. Howardom Marshallom koji se poigravanjem djelomičnom homografijom imenice *animatori* i izraza *Ani matori* 'Ani stari' šali na račun razlike u njihovim godinama; u *memu* s glumicom Angelinom Jolie koji u sličnu jednadžbu uključuje i grafodomešćenje stranog imena i dr.

Slika 10. Plakat Nikole Puzigaće.
www.facebook.comSlika 11. Plakat Nikole Puzigaće.
www.facebook.com

¹⁴ <http://blog.dnevnik.hr/narodnapolitika/2011/10/1629555103/hajd-u-k-3-najbolja-vica-o-hajduku-ikad.html> (9. travnja 2020).

Slika 12. Meme. www.facebook.com

Slika 13. Meme. www.facebook.com

Slika 14. Meme. www.facebook.com

Nekoliko primjera donosi i Rebeka Holjevac u tekstu *Grafostilistika digitalnog diskursa*, između ostalog i adiciju bjelina

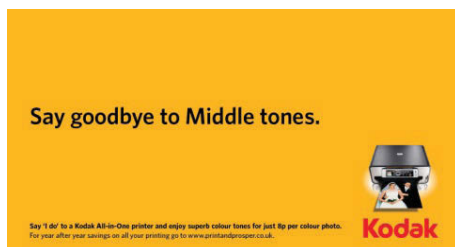
u funkciji komentiranja aktualnih političkih zbivanja. Tako je na dan kada je bivši predsjednik Republike Srpske Radovan Karadžić osuđen na 40 godina zatvora zbog ratnih zločina objavljen post na stranici *Di su pare?* u kojem se adicijom bjeline unutar imena *Radovan* dobio izraz *rado van* te se na taj način prikazala ironija u njegovoj situaciji s obzirom na to da je dobio kaznu od 40 godina „unutra“.¹⁵

Slika 15. Meme. www.facebook.com

¹⁵ Rebeka Holjevac, „Grafostilistika digitalnog diskursa,“ 27. siječnja 2017, pristupljeno 8. kolovoza 2020, <http://stilistika.org/studentski-kutak/diplomski-radovi/grafostilistika-digitalnog-diskursa>.

Primjer takvog tipa adicijske figure bjelina nalazimo i u sloganu *Say goodbye to Middle tones* za *Kodakov* printer, u reklami objavljenoj u vrijeme vjenčanja princa Williama i Kate Middletone. Zahvaljujući popratnoj slici s tog vjenčanja, bliskoizvučnosti sintagme *middle tones* i oblika prezimena *Middletone* te adiciji bjeline unutar zapisa riječi *Middletones*, slogan je dvoznačan te se čita i kao *Say goodbye to Middletones* 'reci zbogom Middletonima' (dakako, uz referencu na mladino napuštanje dosadašnje obitelji) i kao *Say goodbye to middle tones* 'reci zbogom srednjim tonovima' (uz referencu na kvalitetu ispisa).

Slika 16. Reklama za pisače *Kodak*. http://adsoftheworld.com/media/print/kodak_inkjet_printers_royal_wedding_3

Jedan je od uspješnijih primjera „pretvaranja“ riječi u novi izraz umetanjem bjelina poznata karikatura koja se poigrava anitetičnošću bliskoizvučnih i (gotovo) homografnih izraza *psychotherapist* 'psihoterapeut' i *psycho the rapist* 'psihopat silovatelj'. Slično je inspiriran i *meme* s predsjednikom Republike Srbije Aleksandrom Vučićem u kojem se riječ *psihodelija* „rastavlja“ u izraz *psiho Delija* (asocijacija na *Delije*, navijače beogradskog nogometnog kluba *Crvena Zvezda*).

Slika 17. Karikatura nepoznata autora. <https://shareitsfunny.com/psycho-the-rapist-2/>

Slika 18. *Meme*. www.facebook.com

U primjerima poput *Flo Rida*, umjetničkog imena američkog rapera, ili internetskih nadimaka poput *San Dra*, *Dalibor Ka*, *Nenad Jebiv* i *Debi Lana* adicijom se bjelina unutar postojećih vlastitih ili općih imenica (*Sandra*, *Daliborka*, *nenadjeviv*, *debilana*) konstruira kakav unikatan ili egzotičan pseudonim. S obzirom na to da se često rabe isključivo u pisanom kontekstu, kod takvih zapisa nije uvijek najjasnije podrazumijevaju li i pomaknut izgovor. Međutim za ime spomenutog rapera možemo biti sigurni da se izgovara različito od imena američke savezne države Floride, tj. kao [flou 'raidə].

Slika 19. Naslovnica singla *Good Feeling* glazbenog izvođača Flo Rida

Poigravanja bjelinama, pa tako i njihova dodavanja, katkad se pojavljuju **kao postupak u figurama namjernih pravopisnih pogrešaka**, primjerice u nazivu satiričke Facebook-grupe *tijedan polu pismenosti*, u kojem se stiliziranje tih pogrešaka ostvaruje i supstitucijskom figurom slova (u ⟨tjedan⟩, prihvati li se da je ⟨ije⟩ alograf grafema ⟨(ě)⟩¹⁶), ako ne i miniskulizacijom (malo slovo na početku naziva grupe). Adicijom bjelina dobiveno je i ime fikcijskoga lika Nepis mena, koje se pojavljuje na internetskoj ilustraciji anonimnog autora, kojom se uz sliku superjunaka s hrvatskom šahovnicom na prsima satirički aludira na ne tako rijetku pojavu problematične pismenosti u energičnijih domoljuba.¹⁷

Slika 20. Profilna slika Facebook-grupe *tjedan polu pismenosti*. www.facebook.com

Slika 21. Ilustracija nepoznata autora. www.facebook.com

¹⁶ Tako je primjerice u Ivan Marković, „O grafemu i hrvatskoj abecedi,“ *Filologija* 65 (2016): 77–112, odakle smo preuzeli i način bilježenja grafova i grafema posebnim tipom zagrada.

¹⁷ Taj bi se primjer mogao tumačiti i kao osobita grafostopljenica riječi *nepismen* i *men* (prema engl. *man* 'čovjek'). Osobitost bi se te grafostopljenice sastojala u tome što se ostvaruje pomoću bjeline i grafodomestikacije. Više o grafostopljenicama u Nikola Koščak, „Grafička stapanja i grafostopljenice,“ *Romanoslavica* 52 (2016), 2: 275–289.

Suptrakcijske figure bjelina

Slično jednom dijelu prethodno prikazanih adicijskih figura bjelina ni neka figurativna sastavljena pisanja nemaju neku osobitu konotaciju, odnosno percipiraju se tek kao **dekorativna**. Primjere takvih izostavljanja bjelina često nalazimo na naslovnicama glazbenih izdanja i u logotipima, primjerice u zapisu imena glazbenog sastava *Mladi batali*¹⁸ (inače prethodnice poznatijeg splitskog *Magazina*), zapisu naziva albuma *Noćna regata* kao ⟨NOĆNAREGATA⟩ benda *Regata* i u pisanju imena dnevnika *24 sata* kao ⟨24sata⟩ (redovito u samim novinama).

Slika 22. Naslovnica albuma *Mladi batali* glazbenog sastava *Mladi batali*. Fot. N. Koščak

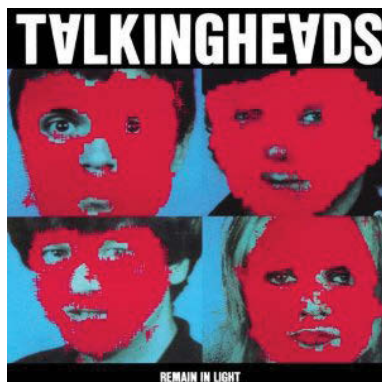
Slika 23. Naslovnica albuma *Noćna regata* glazbenog sastava *Regata*. Fot. N. Koščak

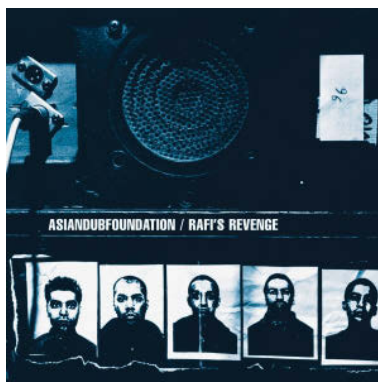
Slika 24. Naslovnica albuma *Noćna regata* glazbenog sastava *Regata* (detalj). Fot. N. Koščak

Takve su dekorativne suptrakcije bjelina još češće u zapisima na engleskom jeziku. Osobito se često na mnogim naslovnicama albuma višočlana imena izvođača ili naslova albuma pišu sastavljeno, kao u sljedećim slučajevima, no to svakako ne podrazumijeva i da su bendovi *Talking Heads*, *Asian Dub Foundation*, *Darkwood Dub*, *Pearl Jam*, *Paradise Lost* i *Limp Bizkit* tom prigodom promijenili ime ili da službeni naslov albuma Federica Aubelea nije *Gran Hotel Buenos Aires*:

¹⁸ Batali su „neobrazovani stanovnici Splita koji nepravilno koriste hrvatski književni jezik“, prema članku Tonke Alujević „U nas bi se reklo... Koji si ti batali!“, *Slobodna Dalmacija*, 12. lipnja 2012, pristupljeno 8. kolovoza 2020, <https://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split/clanak/id/169943/u-nas-bi-se-reklo-koji-si-ti-batal>.

Slika 25. Naslovnica albuma *Remain in Light* glazbenog sastava *Talking Heads*. Fot. N. Koščak

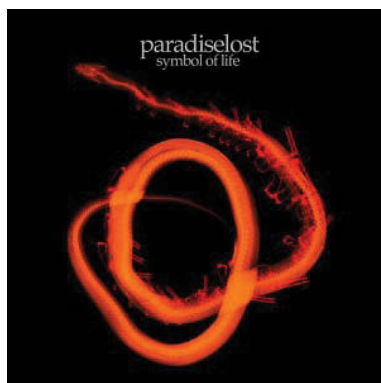
Slika 26. Naslovnica albuma *Rafi's Revenge* glazbenog sastava *Asian Dub Foundation*. Fot. N. Koščak

Slika 27. Naslovnica albuma *O danima* glazbenog sastava *Darkwood Dub*. Fot. N. Koščak

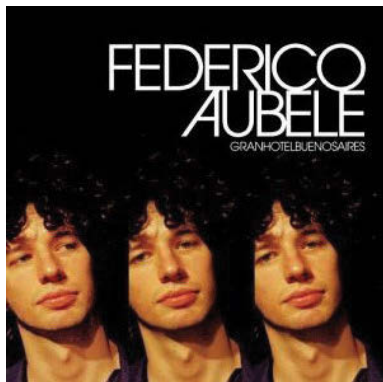
Slika 28. Naslovnica albuma *Lightning Bolt* glazbenog sastava *Pearl Jam*. Fot. N. Koščak

Slika 29. Naslovnica albuma *Symbol of Life* glazbenog sastava *Paradise Lost*. Fot. N. Koščak

Slika 30. Naslovnica albuma *Greatest Hitz* glazbenog sastava *Limp Bizkit*. Fot. N. Koščak

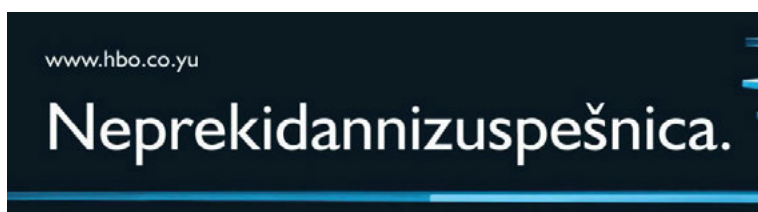

Slika 31. Naslovnica albuma *Gran Hotel Buenos Aires* Federica Aubelea. Fot. N. Koščak

Poput dodavanja i izostavljanje bjelina može biti motivirano značenjem jezične poruke ili konteksta, pa imati i metaforičku dimenziju. Tako zapis naslova albuma *Endless Wire* kao <ENDLESSWIRE> britanskoga benda *The Who* zahvaljujući suptrakciji razmaka između dviju riječi sintagme vizualno, pa i autoreferentno, predočava (goodmanovski: izražava) njezino značenje 'beskrajna žica'. Slično je i sa sloganom <Neprekidannizuspešnica.> u srbijanskoj reklami za TV-postaju *HBO*.

Slika 32. Naslovnica albuma *Endless Wire* glazbenog sastava *The Who* (detalj). Fot. N. Koščak

Slika 33. Reklama za *HBO* (detalj). www.hbo.co.yu

Autoreferentnost se može detektirati i u načinu na koji je zapisano ime tvrtke *svinaweb*, gdje zapis evocira uobičajeno sastavljeno zapisivanje internetskih adresa, a internet je, kako je vidljivo iz njezina imena, domena tog pružatelja usluga koji se predstavlja kao *marketing consultant*.

Slika 34. Logotip. <https://svinaweb.hr/>

Slično kao što se adicijom bjelina unutar postojeće riječi ona katkad „pretvori“ u bliskozvučan višerječni izraz, **protupravopisno sastavljenim pisanjem može se sugerirati nastanak nove riječi, neologizam** koji je produkt grafičkog spajanja sastavnica sintagme, čime se u pravilu očuduje poznati izraz. Grafostilogeni neologizmi (a ti se grafostilemi ujedno mogu smatrati i leksikostilemima) prisutni su primjerice u pisanju nadimaka na internetskim forumima poput ⟨otompotom⟩, a nalazimo ih i u književnim tekstovima:

„**Kaeto?**“ reče na to on.¹⁹

Izmolio sam **Andelemojdragi**²⁰

Samo uska vrata, uzak stol, golemi ormar, na njemu velika lutka **Bebakojaplače**, pa krevet, nad krevetom nekoliko preostalih prastarih filmskih plakata, uglavnom vestern filmova.²¹

Stajali smo na trijemu hotela u predgrađu, pili kavu i pušili, Boro i ja. Jutro je bilo hladno, nasrtljivi sjeverac grizao je za lice i ruke, probijao do kostiju, no nismo imali izbora – hotel je bio neka pizdunska, zdravo tijelo, **zdravomarijo, itakodalje** ustanova.²²

Zanimljiv primjer nalazimo i u zapisu ⟨*gdjećemo*⟩ u pjesmi *Nj Zvonimira Baloga*, kojim je upitna konstrukcija *gdje ćemo* suptrakcijom bjelina supstantivizirana, pretvorena u imenicu:

tako smo tražili
gdje ćemo
a **gdjećemo**
se bjelasalo u mraku sobe
čisto i nedirnuto²³

Suptrakcije bjelina pojavljuju se često i u prozaičnijim *memima* koji, temeljeći se na relativnoj homografiji i homonimiji, čine svojevrsne **grafoparafraze**, vrlo često stihova iz popularne glazbe, kao kada se stih

¹⁹ Ivan Slamnig, *Sabrane pjesme* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990), 405, bold N. K.

²⁰ Slamnig, *Sabrane pjesme*, 182, bold N. K.

²¹ Olja Savičević Ivančević, *Adio kauboju* (Zagreb: Algoritam, 2010), 15, bold N. K.

²² Edo Popović, *Tetovirane priče* (Zagreb: Profil International, 2006), 19, bold N. K.

²³ Zvonimir Balog, *Riba na biciklu. Pjesme* (Zagreb: Znanje, 1977), 116, bold N. K.

pjesme Miše Kovača „Drugi joj raspliće kosu, a ja je volim“ parafrazira kao *Drugi joj raspliće kosu, a jaje volim* ili stih pjesme Zdravka Čolića „Ja je volim, ja je nikom ne dam“ preinačuje u *Jaje volim, jaje nikom ne dam*. Isti tip humora na granici apsurda, otrcanosti i infantilnosti prisutan je i u eliminacijom razmaka između dviju riječi dobivenoj grafoparafrazi *kolaže taj krade* (referenca na poslovicu „Tko laže, taj i krade“) i u *memu* s natpisom *sinkopa* (evidentna aluzija na izraz *sin kopa*).

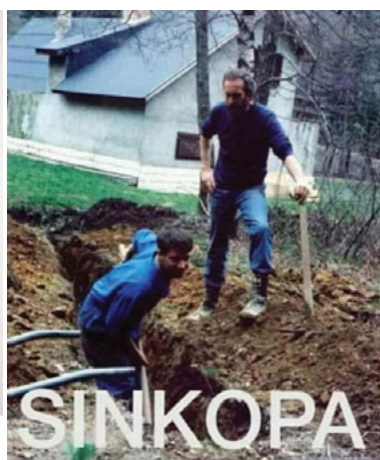
Slika 35. Meme. www.facebook.com

Slika 36. Meme. www.facebook.com

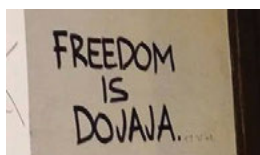
Slika 37. Meme. www.facebook.com

Slika 38. Meme. www.facebook.com

Taj postupak nalazimo i u tipu viceva koji se temelje na zeugmi,²⁴ uz dodatak djelomične homografije i homofonije, kao u primjeru *Uđu dva vojnika u kupaonu. Jedan poručnik, drugi po sapun.*²⁵ U takvim slučajevima moglo bi se govoriti i o grafozeugmi.

Bjeline između riječi katkad se izostavljaju i s intencijom (barem prividnog) **eufemiziranja** iskaza, kao u zagrebačkom grafitu ⟨FREE-DOM IS DOJAJA⟩ (pričem je intrigantno to što si autocenzuru nameće anonimni grafiter). Kao jedan od uspješnijih primjera izdvajamo logotip njujorškog muzeja seksa ⟨museumofsex⟩, koji na autocenzuru samosvjesno upućuje i boldanjem slova ⟨x⟩, inače oznake za sadržaje namijenjene isključivo odraslima.

Slika 39. Grafit u Draškovićevoj ulici u Zagrebu. www.facebook.com

Slika 40. Logotip. www.museumofsex.com

Eufemiziranje i autocenzuru detektiramo i u zapisu ⟨Jebiga⟩ na plakatu Dragana Kordića, koji poziva na promišljanje polisemičnosti tog popularnog kolokvijalnog izraza²⁶ što ga je već uobičajeno vidjeti sastavljeno pisanog ne samo u privatnim porukama i na društvenim mrežama nego i u književnim tekstovima. Eufemiziranje primjećujemo i u zapisu ⟨adamidash⟩ s muške majice kratkih rukava u kojem se uz stiliziranje slova i fonta logotipa sportske marke *Adidas* suptrakcijska figura bjelina kombinira s grafoalijencijom prikrivajući lascivan upit *A da mi daš?*²⁷

²⁴ Zeugma se definira kao „[p]ostupak oblikovanja rečenice koji se sastoji u tome da se istom riječju – jezgrenim pojmom – poveže više riječi, sintagmi ili ishodišnih rečenica“ (Bagić, *Rječnik stilskih figura*, 315). Kao primjer neka posluži *Bolje izdati ploču nego prijatelja*, naslov singl-ploče *KUD Idijota* iz 1987. godine. Među poznatijim je vicevima onaj *Dvije žene u rodilistu, jedna rađa, druga Kukoč*.

²⁵ Spomenuti iskaz može se tumačiti kao zeugma u kojoj je jezgreni pojam *ući u kupaonu*, koji se povezuje s izrazima *vojn timer poručnik* (subjekt) i *vojn timer po sapun* (subjekt i objekt).

²⁶ Poruka se plakata na portalu *Vizkultura* eksplicira na sljedeći način: *Jebiga je najveće izvini, kada se kaže tiho, i suosjećanje kada se kaže tiše. Jebiga je utješna nagrada, zagorjela palačinka, mokre noge, probušena guma i kratak kabel. Jebiga je psihoterapeut. Jebiga je način da izneseš loš dan, ali nije pasivni stav. Jebiga bi (obično) trebao slijediti osmijeh. Jebiga je krenuti iz početka bez gorkog*, pristupljeno 8. kolovoza 2020, <http://vizkultura.hr/jebiga-red-je/>.

²⁷ Potonji se zapis može tumačiti i kao osobito grafičko stapanje riječi *Adidas* i iskaza *a da mi daš*.

Slika 41. Plakat Dragana Kordića. <http://vizkultura.hr/jebiga-red-je/>

Slika 42. Majica *adamidash*. <https://www.idealno.rs/Proizvod/2615366/nesortirano/nesortirano-ostalo/ostalo-nesortirano/adamidash-majica-323>

Figurativne suptrakcije bjelina pojavljuju se i kao **jedan od postupaka grafostilizacije govor(e)nog jezika**, kojim se najčešće reprezentiraju naglasne cjeline ili barem dijelovi naglasnih cjelina veći od riječi. Kao primjeri mogu poslužiti i gore komentiran natpis ⟨Jebiga⟩ i ime hrvatske dizajnerske marke *Božesačuvaj* (naziv nastao prema frazeologiziranom izrazu *Bože sačuvaj!* u kojem se zarez iza vokativa prema pravopisu i ne mora pisati²⁸), a mnoštvo ilustracija nalazimo i u pisanoj internetskoj komunikaciji, tj. na društvenim mrežama te u suvremenoj kolokvijaliziranoj i žargonskoj proznoj književnosti.²⁹

Ima i primjera osebujnijih funkcija izostavljanja bjelina. Tako je Zvonimir Balog ispisao cijelu jednu pjesmu suptrahiravši razmake između svih njezinih riječi. *Fuzionirane riječi*³⁰ evidentna su satira na proklamiranu jednakost građana u jugoslavenskom socijalizmu, koja se ostvaruje ne samo providnom metaforom jednakosti svih vrsta riječi nego i grafičkim niveliranjem svih riječi u njoj:³¹

drugariceidrugoviimeniceglagolipridjeviveznici-
razumijtevimeneoddanasmismosvijednoinematuviše-
trtamrtaisračkanjapotavanudostajebilotetakozva-
neslobodetojestzajebancijeitomesličnonemavišeja-
biovojabionooddanassviodgovaramojednomnaslovu

²⁸ V. Badurina, Marković, i Mićanović, *Hrvatski pravopis*, 59.

²⁹ Opširnije o tome u poglavlju „Grafostilistika žargonske i žargonizirane proze“ u Nikola Koščak, *Šrajbenzi spiku? Stilovi hrvatske žargonske i žargonizirane proze 1990-ih i 2000-ih* (Zagreb: stilistika.org, 2018), pristupljeno 8. kolovoza 2020, <https://stilistika.org/nikola-koscak-srajbenzi-spiku>.

³⁰ Zvonimir Balog, *Sklon disanju. Pjesme* (Zagreb: Znanje, 1982), 104.

³¹ Nikola Koščak, „Grafostilistika i poezija,“ u *XIII. međunarodni kroatistički znanstveni skup. Zbornik radova*, ur. Stjepan Blažetin (Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2017), 500.

Recimo i to da suptrakcijske figure bjelina svakako treba razlikovati od kontinuiranog pisanja (*scriptura continua*) uobičajenog u starom i srednjem vijeku. U tom kontekstu zanimljivo je istaknuti da

u svim suvremenim pisanjima uobičajeno rastavljeno pisanje riječi, odnosno uvrštavanje bjelina među njima, nema iznimno dugu povijest i nipošto nije „pismovna univerzalija“. U zapadnoj se europskoj tradiciji neprekinut niz riječi, uspostavljen u grčkome uvrštavanjem vokala, počinje temeljitije narušavati tek od IX. ili X. st. (u karo-linškim tekstovima), a gotovo posve normirano odvojeno pisanje riječi (pa i jednoslovnih, dvoslovnih i troslovnih) postiže se već potkraj XII. st. U istočnoj, bizantskoj (grčkoj), pismovnosti takvo razdvojeno pisanje postaje pravilnim tek u drugoj polovici XVI. st.³²

S druge strane kontinuirano pisanje u suvremeno se doba snažno utvrdilo u digitalnom diskursu, i to u *hashtagovima*, oznakama koje počinju simbolom #, a omogućuju grupiranje i lakše pronalaženje objava, tj. informacija u vezi s nekom temom na društvenim mrežama poput *Twittera*, *Instagrama* i *Facebooka*. *Hashtagovi* koji se sastoje od više riječi pišu se u pravilu bez bjelina (njih eventualno zamjenjuju velika početna slova svake od riječi u izrazu). Zbog njegove raširenosti i kodiranosti „heštežiranje“ smo međutim skloniji promatrati kao uzus digitalnog diskursa nego kao figurativan postupak, iako se među *hashtagovima* nađe i začudnijih (figurativnih) primjera, pogotovo kada se suptrakcija bjelina kombinira s drugim grafostilističkim postupcima, primjerice s onima koje zamjećuje Holjevac kao što su kapitalizacija, homonimijska numerizacija, adicija pravopisnih znakova, grafodomestikacija, majuskulizacija i dr.³³

Permutacijske figure bjelina

Primjere permutacijskih figura bjelina nalazimo u *memima* koje komentira Holjevac³⁴ – u popularnom pisanju izraza *Vidimo se!* kao (Vidim ose!) te u šaljivom premetanju izraza *Crnoja je* u (Crno jaje), koje autorica interpretira na sljedeći način:

³² Mateo Žagar, *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova* (Zagreb: Matica hrvatska, 2007), 300.

³³ Holjevac, „Grafostilistika digitalnog diskursa.“

³⁴ Holjevac, „Grafostilistika digitalnog diskursa.“

U [...] satiričnom prikazu [...] fiktivnog telefonskog razgovora između bivšeg premijera Ive Sanadera i bivšeg ministra branitelja Mije Crnoje, koji je tek nekoliko dana obnašao tu dužnost nakon formiranja nove vlade, prisutna je permutacija bjeline. Naime, ovaj grafostilistički postupak koji je naizgled nastao nenamjerno kao posljedica krivog dekodiranja poruke, izruguje ministra Crnoju čije je registrirano prebivalište bila trošna koliba, što je bila aktualna vijest danima. Na slici se bivši premijer Sanader, krivo razumjevši poruku, referira na poznati portal s grupnim popustima *Crno jaje* koji nudi razne jeftine smještaje. Grafostilističkim postupkom, odnosno permutacijom bjeline, postiže se sličnost između prezimena i imena portala, što je temelj za nastavak šale u kojoj Crnoja upravo svoju „trošnu“ kolibu nudi kao jeftin smještaj.³⁵

Ah i to je došlo...doviđenja Ultra, Splita, Hajduče
i sa zadnjom slikom sa stadiona! Vidim ose!

Slika 43. www.facebook.com

Slika 44. *Meme*. www.facebook.com

³⁵ Holjevac, „Grafostilistika digitalnog diskursa.“

Sljedeći vic, zabilježen na *Facebook*-stranici *Apstraktni vicevi*, poigrava se pak premetanjem bjelina u izrazu *virus korona dolazi*:

Bili turisti u Wuhanu na raftingu i spuštaju se čamcem, a vide nešto se kovitla u daljini. Pitaju skipera:

– Šta je ono?

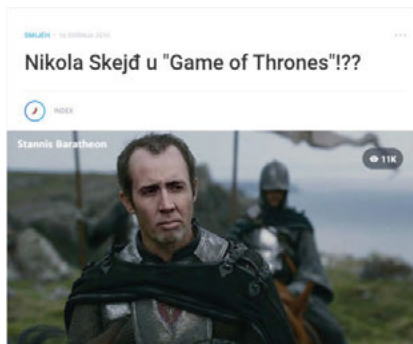
Kaže skiper:

– Vir uskoro nadolazi.

Kao u prethodnim primjerima i u grafitu ⟨DONTRA VOLTA⟩ te u naslovu ⟨Nikola Skejđ u „Game of Thrones“!??⟩ bliskozvučnost i djelomična homografija motiviraju premetanje bjelina prema ishodišnim zapisima, ali uz grafodomešticiranje imena i prezimena poznatih američkih glumaca Johna Travolte i Nicholasa Cagea.

Slika 45. Grafit. www.facebook.com

Slika 46. www.index.hr

Supstitucijske figure bjelina

Funkciju bjelina između riječi mogu preuzeti razni pismovni elementi, tipografska sredstva i dizajnerska rješenja. Tako u zapisu imena benda *The Who* kao ⟨THEWHO⟩ na već spomenutoj naslovnici albuma *Endless Wire* bjelina zamjenjuje **razlika između standardnih i podebljanih (boldanih) slova istoga fonta**. Taj tip supstitucije vrlo je čest, pogotovo kada se tako supstituira razmak između *dviju* riječi, npr. u logotipima *Zagrebačkog radija*, *Aquarius Music Shopa* i internetske stranice *Šalji dalje*, na naslovnici albuma *Šporke riči* Petra Graše, u zapisima slogana ⟨slobodno**kuhaj**⟩ benda *Vegeta* i ⟨FOREVER**FASTER**⟩ sportske marke *Puma*, u logotipu kampanje povodom referendumu za nezavisnost Škotske ⟨better**together**⟩, u logotipima filmova *The Rookie*, *The Imposter* i *The Prestige* i dr.

Slika 47. Naslovnica albuma *Endless Wire* glazbenog sastava *The Who* (detalj).
Fot. N. Koščak

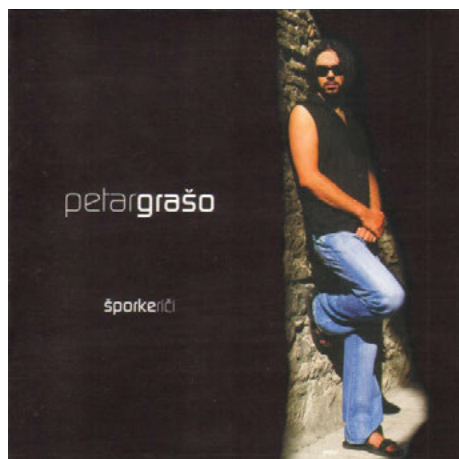
Slika 49. Logotip *Aquarius Music Shopa*.
Fot. N. Koščak

Slika 48. Logotip. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zagreba%C4%8Dki_radio_Logo_negative.svg

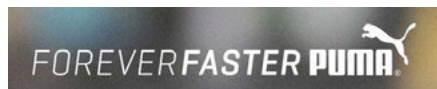
Slika 50. Logotip. www.saljidalje.hr

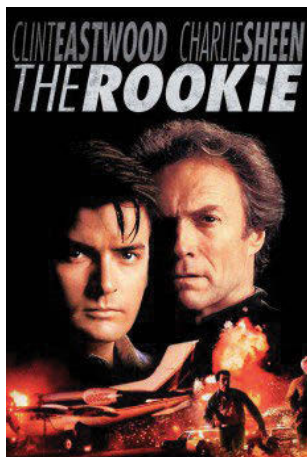
Slika 51. Naslovnica albuma *Šporke riči* Petra Graše. Fot. N. Koščak

Slika 52. Reklamni slogan. www.vegeta.hr

Slika 53. Reklamni slogan za sportsku marku *Puma*. Fot. N. Koščak

Slika 54. Plakat za film *The Rookie*.
Fot. N. Koščak

Slika 55. Plakat za film *The Imposter*.
Fot. N. Koščak

Slika 56. Plakat za film *The Prestige*. Fot. N. Koščak

Rjeđi su, a stoga često i začudniji, primjeri smjenjivanja normalnog i podebljanog tipa slova kojima se zamjenjuju bjeline između *više* riječi u nekom izrazu, kao u logotipima (internetske stranice) udruge *Colo-rectal Cancer Association of Canada* (getyourbuttseen.ca) i zeničkog Bosanskog narodnog pozorišta (bosanskonarodnopozištezenica) ili na oglasnim materijalima za predstavu *Buba u uhu* kazališta *Kerempuh* ((BUBAUUHU)).

Slika 57. Logotip. <http://ad-miration.blogspot.com/2011/03/got-feel-for-ambience-pt-8.html>

Slika 58. Logotip. www.bnp.ba

Slika 59. Reklama za kazališnu predstavu *Buba u uhu* za grebačkog kazališta *Kerempuh* <https://kazalistekerempuh.hr/predstave/buba-u-uhu/>

Često i razlika u **boji** zapisa pojedinih riječi zamjenjuje bjelinu između njih, kao u zapisu *KFC*-ova slogana *So good*, u logotipima američke TV-serije *Mad Men* (kod nas prevedene kao *Momci s Madisona*), *Splitske banke*, *Optima telekoma* i udruga *Selo pri ruci* i *Pravo na grad* te internetskih stranica *Trebam to* i *Van pameti*, na naslovnica albuma *Bon Appetit* glazbenog sastava *Divas*, *Invocation* sastava *Šimun Matišić Sextet* i *Getz Plays Jobim: The Girl from Ipanema* džez-saksofonista Stana Getza, u zapisima hrvatskih naslova američkih filmova *Telefonska govornica* (u originalu *Phone Booth*) i *Oceanovih trinaest* (*Ocean's Thirteen*) te u zapisu naslova predstave *San Ivanjske noći* kazališta *Gavella*:

Slika 60. Logotip. kfc.com

Slika 61. Logotip. <https://www.amc.com/shows/mad-men>

Slika 62. Nekadašnji logotip *Splitske banke*.
<http://www.sloganini.com/s/698>

Slika 63. Logotip. www.optima.hr

Slika 64. Logotip. www.selopriruci.org

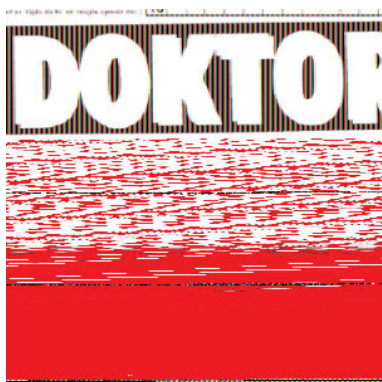
Slika 65. Logotip. pravonagrad.org

Slika 66. Logotip portala *Trebam to*.
www.facebook.com

Slika 67. Logotip *Facebook*-stranice *Van pameti*. www.facebook.com

Slika 68. Naslovnica albuma *Bon Appetit* glazbenog sastava *Divas*. Fot. N. Koščak

Slika 69. Naslovnica albuma *Invocation* glazbenog sastava *Šimun Matišić Sextet*. Fot. N. Koščak

Slika 70. Naslovnica albuma *Getz Plays Jobim: The Girl from Ipanema* Stana Getza. Fot. N. Koščak

Slika 71. Plakat za film *Oceana trinaest*. Slika 72. Plakat za film *Telefonska govornica*. Slika 73. Plakat za kazališnu predstavu *San Ivanjske noći* zagrebačkog kazališta *Gavella*

Funkciju bjeline katkad preuzimaju i **velika početna slova** (svih) riječi u zapisu, kao u logotipima internetske stranice *Moj posao* te časopisa *Rolling Stone* i *Men's Health*.

MojPosao

RollingStone

Men'sHealth

Slika 74. Logotip. www.moj-posao.net

Slika 75. Logotip. www.rollingstone.com

Slika 76. Logotip. www.menshealth.com

Donekle su tu funkciju preuzela i velika početna slova u logotipima benda *Prljavo kazalište* i *Hrvatske lutrije* (u kojima se bjeline između dviju riječi ipak naziru).

Hrvatska Lutrija

Slika 77. Logotip. www.lutrija.hr

Prljavo Kazalište

Slika 78. Logotip glazbenog sastava *Prljavo kazalište*. www.facebook.com

Razmak između riječi zamjenjuje se i razlikom **između normalnog i kurzivnog tipa slova** između dviju sastavnica sintagme, kao u logotipu proizvođača namještaja *Perfecta Dreams* (uz razliku u boji sastavnica). U logotipu pak internetske stranice *Beer Advocate* kurzivno prvo slovo druge riječi u sintagmi (također uz razliku u boji) zamjenjuje bjelinu između sastavnica sintagme.

perfectadreams

Slika 79. Logotip. perfecta.hr

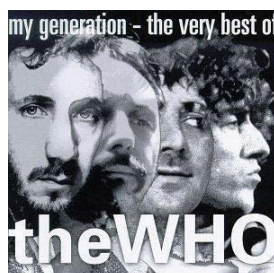
Beeradvocate

Slika 80. Logotip. www.beeradvocate.com

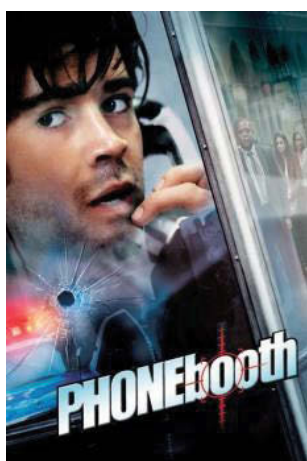
Razmak među riječima može se zamijeniti i razlikom **majuskula/minuskula** u zapisima pojedinih sastavnica izraza, kao na plakatu za Automobilsko i motociklističko brdsko prvenstvo Jugoslavije iz 1949. godine, gdje razlika između majuskučnih pridjeva *automobilsko* i *motociklističko* te minuskulnoga veznika *i* funkcionira kao signal bjeline. Isti tip zamjene nalazimo i na naslovnici albuma *My Generation – The Very Best of The Who* u zapisu imena glazbenog sastava *The Who* te na plakatima za američke filmove *Phone Booth* i *The Rebound*.

Slika 81. Plakat za Automobilsko i motociklističko brdsko prvenstvo Jugoslavije iz 1949. godine. Fot. N. Koščak

Slika 82. Naslovnica albuma *My Generation – The Very Best of The Who* glazbenog sastava *The Who*. Fot. N. Koščak

Slika 83. Plakat za film *Phone Booth*. Fot. N. Koščak

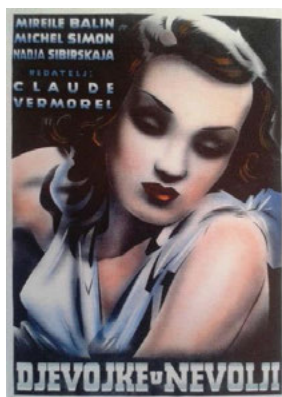
Slika 83. Plakat za film *The Rebound*. Fot. N. Koščak

Isti je princip na djelu u logotipu zagrebačkog glazbenog festivala *INmusic* (uz poigravanje veličinama fonta pojedinih sastavnica i jednom zamjenom minuskulnoga ⟨i⟩ majuskulnim u riječi *music*).

Slika 85. Logotip. www.inmusicfestival.com

I razlika u **veličini slova** katkad zamjenjuje bjeline, kao na hrvatskom plakatu za francuski film *Djevojke u nevolji* (*Jeunes filles de Paris*) iz 1936. godine, na plakatu za *Sevdah u Lisinskom*, gdje su manja slova zapisa prijedloga *u* u odnosu na veličinu slova u zapisu ostalih članova sintagme, u raznim verzijama logotipa američkog hip-hop sastava *Cypress Hill* i na plakatu za američki film *The Firm* (*Tvrтка*).

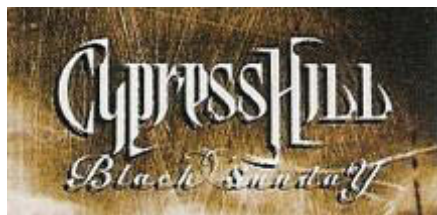
Slika 86. Plakat za film *Djevojke u nevolji*. Fot. N. Koščak

Slika 87. Plakat za *Sevdah u Lisinskom*. Fot. N. Koščak

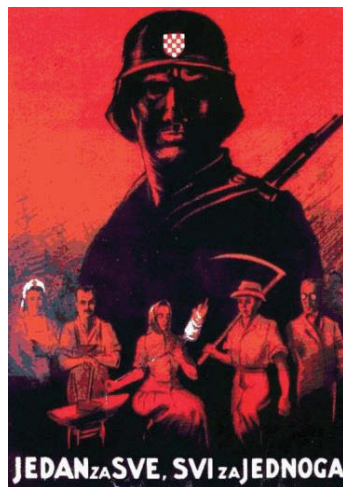

Slika 88. Plakat za film *The Firm*. Fot. N. Koščak

Slika 89. Naslovnica albuma *Black Sunday* glazbenog sastava *Cypress Hill*. Fot. N. Koščak

Takvu zamjenu nalazimo (doduše, uz naziranje bjeline) i u zapisu na jednom političkopromidžbenom plakatu iz razdoblja NDH:

Slika 90. Plakat. Fot. N. Koščak

Funkciju bjelina katkad preuzimaju i razlike u **fontovima** između pojedinih riječi u zapisu, kao na naslovnici knjige *Hrvatski politički plakat 1940–1950*:

Slika 91. Naslovnica knjige *Hrvatski politički plakat* Snježane Pavičić (detalj). Fot. N. Koščak

Razmak između riječi može nadomjestiti čak i razlika između uobičajenih i „**zrcalnih**“ slova, kao u logotipu časopisa *Lice ulice / Lice u lice* i na plakatu za predstavu *Oko pola 1* kazališne družine *Pinklec*:

Slika 92. Logotip. www.liceulice.orgSlika 93. Plakat za predstavu *Oko pola 1* kazališne družine *Pinklec*. Fot. N. Koščak

Kako su neki prethodni primjeri već pokazali, katkad bjeline može zamijeniti i **više pismovnih elemenata istodobno**. Tako u logotipu *Jutarnjeg lista* razmak zamjenjuju čak četiri razlike u elementima zapisa riječi *jutarnji* i *list* – razlika minuskula/majuskula te razlike u fontu, veličini i boji slova. I u logotipu mjesečnika *Glas lova i ribolova* bjeline između pojedinih riječi supstituirane su raznim sredstvima: između riječi *glas* i *lova* razlikom kurent/bold, a između riječi *lova* i *i* te *i* i *ribolova* razlikom u boji i fontu. Takva je višestrukost zamjenskih elemenata karakteristična i za logotipe aviokompanije *American Airlines*, TV-emisije *inMagazin.*, englesko-američko-francuskog filma *Love Actually*, u zapisu imena benda *Tonči & Madre Badessa* na naslovnici albuma *The Best of*, u zapisu imena i prezimena Mladena Grdovića na naslovnici albuma *Samo more to zna*, na naslovnici albuma *Atomic* američkog novovalnog benda *Blondie*, u zapisu slogana *Upadni na INmusic* i dr.

Slika 94. Logotip. www.jutarnji.hr

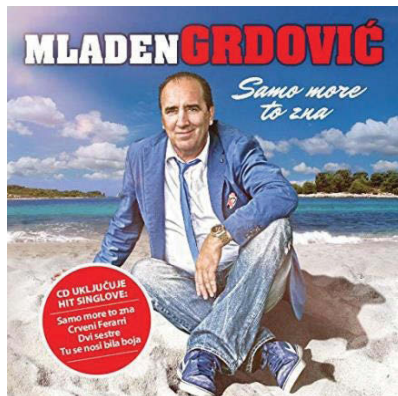
Slika 95. Logotip. www.glas-slavonije.hr/loviribolov/

Slika 96. Logotip. www.aa.com

Slika 97. Logotip. <https://novatv.dnevnik.hr/zabavni/in-magazin/>Slika 98. Plakat za film *Love Actually*. Fot. N. Koščak

Slika 99. Naslovnica albuma *The Best of* glazbenog sastava *Tonči & Madre Badessa*. Fot. N. Koščak

Slika 100. Naslovnica albuma *Samo more to zna* Mladena Grdovića. Fot. N. Koščak

Slika 101. Naslovnica albuma *Atomic* glazbenog sastava *Blondie*. Fot. N. Koščak

Slika 102. Reklama. www.inmusicfestival.com

U nekim pak zapisima nalazimo i pravopisne (i druge) znakove na mjestu bjelina, koji potonju možda toliko ne zamjenjuju koliko je ističu. Tako primjerice u logotipu (LOG.URBIS) arhitektonskog studija *Log Urbis* bjelinu supstituira, tj. ističe točka, a na naslovnici albuma *Only by the Night* benda *Kings of Leon* na dno retka položena crta:

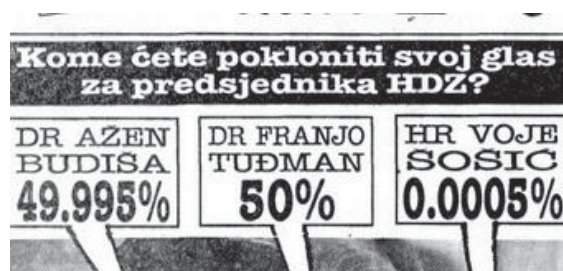
Slika 103. Logotip. www.log-urbis.hr

Slika 104. Naslovnica albuma *Only by the Night* glazbenog sastava *Kings of Leon* (detalj). Fot. N. Koščak

Ekvivalencijske figure bjelina

Ekvivalencijske figure bjelina uočavamo u slučajevima kada se u kakvom kontekstu pojavi kakva začudna jednakovrijednost u rasporedu bjelina, primjerice ponavljanje nekih tipova figura bjelina u manjem diskursnom prostoru. Evo nekoliko primjera takvih ponavljanja adicijskih figura bjelina. U sljedećem zapisu iz *Feral Tribunea* pojedine se riječi rastavljaju tako da evociraju kratice za titule. Razmicanje je ovdje u funkciji prikazivanja ideološke srodnosti trojice političara:

Slika 105. *Feral Tribune*, br. 419, str. 9.

U *memu* naslovljenom *Zdravkometar*, koji se poigrava djelomičnom homografijom i homonimijom imena *Zdravko* i frazema *zdrav ko dren*, ponavljanje postupka također čini ekvivalencijsku figuru bjelina.

Slika 106. *Meme*. www.facebook.com

Kao što je već spomenuto, pojavljuju se gdjekad i figure intencionalnih ortografskih grešaka koje se poigravaju pravilima o sastavljenom i nesastavljenom pisanju riječi. Tako se u naslovu novinskog članka Bo-

risa Dežulovića *Ne mam pojma je li se piše dočim ili do čim*³⁶ implicitno ironiziraju nedoumice u vezi s pisanjem negacijskih oblika glagola *htjeti* (pa i one u vezi s pisanjem upitne konstrukcije *je li*). Zapis je ujedno i primjer ekvivalencijske figure: ekvivalencija se u tome naslovu s naglašenom metajezničnom funkcijom ostvaruje hotimičnim ponavljanjem protupravopisnog nesastavljenog pisanja riječi na početku i na kraju iskaza.

Zanimljiv primjer ekvivalencijske figure bjelina zamjećuje i Katarina Karević u svojem diplomskom radu o grafostilematici Balogova pjesništva u njegovoj pjesmi *ANANAS*.³⁷ Riječ je o jednoj od Balogovih pjesama koje se između ostalog poigravaju i elidiranjem za razumijevanje ključnog leksičkog materijala, gdje se ta figura ostvaruje repetitivom postupka kojim je *riječ ananas rastavljena na manje značenjske jedinice*:³⁸

po pitanju ananasa stojimo znatno
 A NA NAS kiša svako malo
 A NA NAS uvijek misle kad
 A NA NAS često viču bez
 A NA NAS se bacaju sa
 A NA NAS jedino tu i tamo
 ANA NAS jedino tu i tamo
 što je zANANAS sasvim

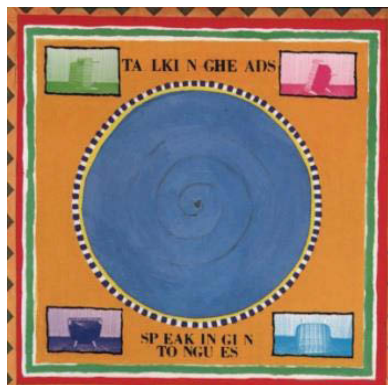
Kombiniranje figura bjelina (i drugih figura zapisa)

Figure bjelina katkad se i međusobno kombiniraju u istom zapisu, kao primjerice na naslovnici albuma *Speaking in Tongues* već spomenutog benda *Talking Heads*, gdje se i ime glazbenog sastava i naslov albuma zapisuju rastavljeni bjelinama unutar pojedinih riječi, ali se pritom pojedine riječi pišu i sastavljeno:

³⁶ Boris Dežulović, „Ne mam pojma je li se piše dočim ili do čim,“ *tačno.net*, 25. lipnja 2013, pristupljeno 8. kolovoza 2020, <https://www.tacno.net/novosti/dezulovic-ne-mam-pojma-je-li-se-pise-docim-ili-do-cim/>.

³⁷ Balog, *Sklon disanju*, 90.

³⁸ Katarina Karević, „Grafostilematika Balogova pjesništva i analiza govorne interpretacije odabranih pjesama“ (diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018), 30.

Slika 107. Naslovnica albuma *Speaking in Tongues* glazbenog sastava *Talking Heads*. Fot. N. Koščak

U sljedećem primjeru, nađenom na internetu, također se kombiniraju adicijske i suptraksijske figure bjelina.

Slika 108. Meme. www.facebook.com

Primjer se čak čini podесnim za uvrštavanje u nastavnu jedinicu koja se bavi pravilima o sastavljenom i nesastavljenom pisanju, tim više što bi učenicima ili studentima mogao biti duhovit zbog svoje autoreferencijalnosti (nepismena maksima o pismenosti). *Zanimljiva je pritom i dvostrukost smisla druge rečenice, to što se iskazivačeva rezignacija iz ugla implicitnog autora zapravo ironizira („da, njega se to doista ne tiče, niti bi ga se trebalo ticati kada već tako piše“). Raznim segmentima tog zapisa može se oprijmeriti nekoliko pravila o (ne)sastavljenom pisanju, npr. u vezi s pisanjem superlativnih i negacijskih prefiksa, niječnih čestica, atonalnih riječi i dr.³⁹*

U jednom poznatijem *memu* blisko-zvučnost i djelomična homografija motiviraju dodavanje i ispuštanje bjeline u izrazu *usnula je* iz stiha *Tvoja mati usnula je pjesme Zora bila klapa Intrade*:

³⁹ Nikola Koščak, „Grafostilistika u nastavi hrvatskoga pravopisa,“ u *Výuka jihoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě III*, ur. Elena Krejčová i Pavel Krejčí (Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2016), 181.

Slika 109. Meme. www.facebook.com

Kako je već uočeno pri komentiranju nekih zapisa u ovome poglavlju, figure bjelina katkad se kombiniraju i s drugim figurama zapisa, primjerice grafoalijenacijom ((adamidash)) i zamjenama normalnih slova podebljanim ((museumofsex)). Nalazimo i primjere kombinacija suptrakcijskih figura bjelina i slova – nekoliko zapisa u kojima se osim bjelina u višerječnim izrazima izostavljaju i slova, npr. registracijske oznake (DRTHVDR) i (BTCHPLZ) „skrivaju“ izraze *Darth Vader* i *Bitch, please*, a na naslovnici albuma *Exterminator* ime glazbenog sastava *Primal Scream* zapisano je kao (PRMLSCRM).

Slika 110. Fot. N. Koščak

Slika 111. Fot. N. Koščak

Slika 112. Naslovnica albuma *Exterminator* glazbenog sastava *Primal Scream*. Fot. N. Koščak

Zaključci

Iz ovoga pregleda vidljivo je da u tvorbi figura bjelina najčešće sudjeluju po dvije riječi (suptrakcijske, permutacijske, supstitucijske f. bjelina) ili jedna (adicijske f. bjelina), no nađeni su i primjeri s tri i više

riječi. Najbrojniji su primjeri supstitucijskih, a najrjeđi permutacijskih i ekvivalencijskih figura bjelina. Figure bjelina najčešće se ostvaruju u logotipima, na naslovnicama glazbenih albuma, filmskim, kazališnim i koncertnim plakatima, u reklamama, *memima*, grafitima, novinskim naslovima i u sličnim kraćim diskursnim formama (žanrovima). Rjeđe su u književnosti (osim onih u funkciji reprezentacije naglasnih cjelina u grafostilizacijama kolokvijalnog jezika), što je, kako je već spomenuto u uvodu, zasigurno jedan od razloga zbog čega su takvi postupci dosad bili na marginama stilističkog i retoričkog interesa.

Dosadašnja marginalnost postupaka poigravanjem sastavljenim i nesastavljenim pisanjem u stilistici i retorici može biti i u vezi s time što oni često nemaju funkciju koja bi bila značajnija, tj. znakovitija od dekorativnosti, odnosno nastojanja da se privuče pozornost recipijenta. Ti su postupci naime rijetko semantizirani, tj. imaju nisku razinu konotativnosti, što je osobito uočljivo kod brojnih varijacija i primjera supstitucijskih figura bjelina. No ima i iznimaka: metaforičnost nekih adicija i suptrakcija bjelina, „derivacijska“ sastavljena pisanja, šaljivo simuliranje pravopisnih pogrešaka, upućivanje na pisanje internetskih adresa i dr. Osim u funkciji reprezentacije naglasnih cjelina, figure bjelina rijetko su i u relaciji s reprezentacijom akustičke dimenzije iskaza. Ipak, baš zbog izostanka potonje relacije, pa i onda kada je riječ o pukoj dekorativnosti, figure bjelina izvrsno oprimjeruju autonomnost nekih aspekata zapisa i upućuju na opravdanost govora o „čistim“ figurama zapisa, odnosno na opravdanost zasebnog stilističkog proučavanja ovog područja što se svakodnevno napučuje sve većim brojem primjera. Ako među njima ima i podosta efemernih, to još uvijek ne znači da njihovo proučavanje ne može biti barem prilog potrebnom istraživanju efemerosti suvremene (pisane jezične) komunikacije.

Literatura

- Alujević, Tonka. „U nas bi se reklo... Koji si ti batal!“ *Slobodna Dalmacija*, 12. lipnja 2012. Pristupljeno 8. kolovoza 2020. <https://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split/clanak/id/169943/u-nas-bi-se-reklo-koji-si-ti-batal>.
- Badurina, Lada, Ivan Marković, i Krešimir Mićanović. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.
- Bagić, Krešimir. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga, 2012.
- Dežulović, Boris. „Ne mam pojma je li se piše dočim ili do čim.“ *tačno.net*, 25. lipnja 2013. Pristupljeno 8. kolovoza 2020. <https://www.tacno.net/novosti/dezulovic-ne-mam-pojma-je-li-se-pise-docim-ili-do-cim/>.

- Holjevac, Rebeka. „Grafostilistika digitalnog diskursa.“ 27. siječnja 2017. Pristupljeno 8. kolovoza 2020. <http://stilistika.org/studentски-kutak/diplomski-radovi/grafostilistika-digitalnog-diskursa>.
- Karević, Katarina. „Grafostilematika Balogova pjesništva i analiza govorne interpretacije odabranih pjesama.“ Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018.
- Katnić-Bakaršić, Marina. *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan, 2007.
- Košćak, Nikola. „Figure slova.“ U *XII. međunarodni kroatistički znanstveni skup. Zbornik radova*, uredio Stjepan Blažetin, 403–427. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2015.
- Košćak, Nikola. „Grafička stapanja i grafostopljenice.“ *Romanoslavica* 52 (2016), 2: 275–289. https://drive.google.com/file/d/0B_uQ9vm9C5K6b3JLcXRaRWc-zeXM/view.
- Košćak, Nikola. „Grafostilistika u nastavi hrvatskoga pravopisa.“ U *Výuka jihoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě III*, uredili Elena Krejčová i Pavel Krejčí, 173–181. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2016.
- Košćak, Nikola. „Grafostilistika i poezija.“ U *XIII. međunarodni kroatistički znanstveni skup. Zbornik radova*, uredio Stjepan Blažetin, 487–504. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2017.
- Košćak, Nikola. *Šrajbenzi spiku? Stilovi hrvatske žargonske i žargonizirane proze 1990-ih i 2000-ih*. Zagreb: stilistika.org, 2018. Pristupljeno 8. kolovoza 2020. <https://stilistika.org/nikola-koscak-srajbenzi-spiku>.
- Košćak, Nikola. „Uvod u grafostilistiku. Figure zapisa.“ Skripta. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018.
- Marković, Ivan. „O grafemu i hrvatskoj abecedi.“ *Filologija* 65 (2016): 77–112. <http://hrcak.srce.hr/154178>.
- Plett, Heinrich F. *Textwissenschaft und Textanalyse: Semiotik, Linguistik, Rhetorik (Grundlagen der Sprachdidaktik)*. Heidelberg: Quelle & Meyer, 1975.
- Plett, Heinrich F. *Literary Rhetoric. Concepts – Structures – Analyses*. Leiden – Boston: Brill, 2010.
- Pranjić, Krunoslav. „Stil i stilistika.“ U *Uvod u književnost: teorija, metodologija*, uredili Zdenko Škreb i Ante Stamać, 253–302. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1983.
- Žagar, Mateo. *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.

Književni izvori

- Balog, Zvonimir. *Riba na biciklu. Pjesme*. Zagreb: Znanje, 1977.
- Balog, Zvonimir. *Sklon disanju. Pjesme*. Zagreb: Znanje, 1982.
- Popović, Edo. *Tetovirane priče*. Zagreb: Profil International, 2006.
- Savičević Ivančević, Olja. *Adio kauboju*. Zagreb: Algoritam, 2010.
- Slamnjig, Ivan. *Sabrane pjesme*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990.

Figures of Spacing

Summary: Stylistics and rhetoric have always neglected stylogenic procedures associated with the writing level of the language message, procedures based on manipulating the spacing between the words remaining peripheral even in one of the most elaborate overviews of the figures of writing, that of the German rhetorician H. F. Plett, who displays a series of procedures the basis of which is playing of graphemes (or graphs), punctuation and spelling signs. The method of this research will be inspired by the research of Plett, who divides and defines the graphemic figures (as he calls the processes known as figures of writing) by the addition, subtraction, permutation, substitution and equivalence of individual elements of the writing. According to these operations, five subtypes of these figures will be identified and exemplified: the addition, subtraction, permutation, substitution and equivalence figures of spacing, depending on whether any conventional record is modified by adding, omission or displacement of spacing, by replacing spacing with any other means of writing, or about whether any equivalence of the methods of manipulating the spacing between the word within a record is shown. The corpus consists of examples from the Croatian advertising, journalistic and literary discourse, also including examples from other contexts, in order to address the omnipresence of these figures in contemporary culture.

Keywords: graphostylistics, figures of writing, figures of spacing

Paulina Pycia-Košćak

Šlesko sveučilište u Katowicama

paulina.pycia@us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-7886-7566>

Periferija i margina – značenja i konteksti

Sažetak: U članku se istražuju semantika i uporaba dvaju leksema: *periferija* i *margina*. Oba se leksema u rječnicima eksplicitno ili implicitno definiraju u opreci prema *centru* i označavaju površinu, područje, prostor koji je od njega udaljen, koji je „izvan“. U prvom dijelu članka analiziraju se njihove definicije u rječnicima hrvatskog jezika, primarna i sekundarna značenja te sličnosti i razlike u značenjima. Drugi dio obuhvaća proučavanje konteksta u kojima su oni zabilježeni i podudarnost leksičkog značenja s određenim kontekstom i situacijom. Analizirani leksemi imaju sličan opseg značenja, pa se u članku također postavlja pitanje njihove moguće zamjenjivosti. Oba leksema stranog su porijekla i u izvornim jezicima odnose se na neutralne kategorije, imaju denotativno značenje. Međutim u hrvatskom jeziku imaju i sekundarno, obilježeno značenje, zbog čega istraživanje uzima u obzir (in)direktno vrednovanje koje upućuje na to kako ti leksemi funkcioniraju u svijesti govornika. Traži se odgovor na pitanje jesu li oni uvijek stigmatizirani kao negativna oznaka koncepata koje označavaju, što mogu sugerirati hrvatski frazemi poput *biti na periferiji* i *biti na margini*, ili se mogu odnositi i na pozitivna svojstva te afirmirati određene pojave i objekte. Analiza se provodi na primjerima koji su ekscerpirani iz *Hrvatskog jezičnog korpusa* i *Hrvatskog nacionalnog korpusa*, što je omogućilo pregled različitih tipova diskursa i tekstova.

Ključne riječi: periferija, margina, semantika, kontekstualizacija

Jedan od čimbenika kategorizacije svijeta je dihotomija koju čine kompleksne i dinamične kategorije *centar* i *periferija / margina*. Ti su koncepti prisutni u različitim znanstvenim i neznanstvenim disciplinama od urbanizma do sociologije, a njihovo definiranje ovisi među ostalim o perspektivi iz koje se oni promatraju i proučavaju.

Njihovo se pojavljivanje u humanistici kao rezultat poststrukturalističke refleksije općenito datira na drugu polovicu prošlog stoljeća. U to

se vrijeme počelo kritički promatrati jezično konstruiranje binarnih opozicija čiji je jedan član obilježen pozitivno, a drugi negativno. Lingvistička istraživanja bila su dotada usmjerena na analizu afirmativnog člana takvih dihotomija, no zahvaljujući novoj perspektivi definira se i novi prostor – „izvan“ ili „između“ ustaljenih granica.¹

Ovom istraživanju cilj je prikazati brojna značenja i kontekste u kojima se mogu naći stigmatizirane riječi *periferija* i *marginia*. Stigmatiziranje je rezultat opozicijske pozicije prema centru koji je eksplisitno „važniji“. No u pojedinim / određenim kontekstima i primjerima *periferno* i *marginalno* mogu biti pozitivno vrednovani.²

Riječ *periferija* grčkog je porijekla (lat. *peripheria* ← grč. *periphēreia* ‘obod, opseg’) i odnosi se na grčku administrativnu jedinicu. U hrvatskim rječnicima³ leksem *periferija* ima ukupno pet značenja. Navode se dvije definicije koje opisuju stilski neobilježene lekseme: 1a) ‘vanjski, rubni dio nekog prostora ili predmeta (nasuprot središtu)’ i 1b) ‘vanjski, krajnji dio grada; predgrađe’. Osim toga navedeno je također preneseno značenje: 1c) ‘mjesto udaljeno i izolirano od svih relevantnih zbivanja’, i dvije definicije termina, jedno iz područja matematike: 2. ‘skup graničnih točaka nekog skupa u ravnini ili prostoru, rub; često zatvorena krivulja koja omeđuje dio ravnine ili plohe u prostoru’, i drugo iz područja informatike: 3. ‘skup uređaja koji zajedno s računalom čine računalni sustav, a nisu ugrađeni u samo računalo već su mu izravno priključeni kabelom ili bežičnom (radijskom ili infracrvenom) vezom’. Hrvatska enciklopedija *online* navodi također suprotan pojam – *centar*.

Riječ *periferija* je primarno urbanističko-administrativni pojam vezan uz oblikovanje i razvoj gradova i građanskog društva. Od 19. st. migracija i selidbe stanovništva utjecale su na širenje granica gradova. U starim, povijesnim jezgrama gradova živjele su dobrostojeće, autohtone obitelji, no što dalje od centra, tim su životni uvjeti bili gori; na rubovima, u predgrađu živjele su niže klase i doseljenici.⁴ Rezultat te

¹ Bożena Witosz, „Centrum – prowincja, peryferie, marginesy. Wędrówka pojęć w świecie dyskursów, znaczeń i aksjologii,“ u *Wędrówka, podróż, migracja w języku i kulturze*, ur. Ewa Białas-Pleszak, Joanna Przyklenk, Artur Rejter i Katarzyna Sujkowska-Sobisz (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018), 13–14.

² Svi su navedeni primjeri ekscerpirani iz *Hrvatskog jezičnog korpusa* i *Hrvatskog nacionalnog korpusa*.

³ Definicije se navode prema podacima na *Hrvatskom jezičnom portalu*, mrežnim stranicama *Enciklopedija.hr Rječniku hrvatskog jezika*.

⁴ Takav je model naravno samo jedno od mogućih urbanističkih rješenja. U nekim gradovima može se zapaziti i složeniji urbanistički, prostorni plan koji se sastoji od nekoliko centara sa svojim periferijama ili pak planski građene kvartove, bez izrazitog centra. No valja spomenuti da danas postoje mjesta na kojima slika *centar – periferija* izgleda skroz

socijalne i ekonomske podjele bila je semantička opreka dvaju izraza, *u centru* (*jezgri, središtu*) prema *na periferiji*, koja je pozitivno vrednovala jednu i negativno (ili čak pejorativno) drugu lokaciju.

Metaforizacija značenja riječi *periferija* proširuje ju na zemljopisni, čak geopolitički naziv koji definira ne samo područje izvan grada nego također i cijelu regiju, državu ili još veća područja, npr. dio kontinenta – područja koja nisu glavna, ne pripadaju vladajućem „centru“. Primjer je takvog konteksta kolonijalno razdoblje te odnos između kolonijalista i podređenih im teritorija. No ta slika je aktualna i danas kada je riječ o Latinskoj Americi i životu u gradskim jezgrama te na njihovim rubovima u favelama. Osim razlike u životnim uvjetima, socijalnim, ekonomskim i političkim, ključna je također izolacija i zapravo nemoćnost ikakve integracije.

Na taj način *periferija* je stigmatizirana kao nešto manje vrijedno, manje važno, sporedno, zapušteno, zanemareno, siromašno i sl. U tom značenju danas se pojavljuje u različitim kontekstima, najčešće u politici i ekonomiji, npr.: *Sve balkanske zemlje pripadaju europskoj periferiji.*; *Tako SAD pretvara ostatak svijeta u golemu periferiju, u golemu op-skrbnu zonu.* U tom značenju u korpusu najčešće se pojavljuje Hrvatska kao periferija Europe ili Europske unije, npr.: *Odabere li drugo, mjesto Hrvatske na periferiji novog europskog zemljovida bit će zacementirano.*; *Ne uspije li to, bit će osuđena na prosječnost, marginalizirana na periferiji Europe.*

Zanimljivi su također primjeri metonimijskog karaktera, npr.: *Neskloni mediji prezentirali su izborne podatke da je za Bandića glasala gradska periferija, a Vesnu Pusić podržao centar.* Nada Vajs kaže da „metonimija, jednako kao i metafora, pridonosi ekonomičnom načinu izražavanja u jeziku“ (Vajs 2000: 131).⁵ Jezičnu ekonomičnost⁶ definira se kao tendenciju k štedljivom, ali i što izražajnijem procesu komunikacije. Maksimalna efektivnost zajedno s minimalnim naporom najvidljivija je na fonetskoj razini, no primjer *periferije* prikazuje redukciju na formalnom planu i kompenzaciju značenja na semantičkom planu. *Periferija* je ‘ukupnost građana koji ne žive u centru grada’, ali

drukčije: gradovi u kojima u osiromašenim gradskim jezgrama žive ljudi s margine, dok se na periferiju sele dobrostojeći.

⁵ Nada Vajs, „Metonimija i sinegdoha,“ *Filologija*, br. 35 (2000): 131.

⁶ Taj su pojam u lingvistička istraživanja uveli mladogramatičari već u drugoj polovici 19. stoljeća. U 20. stoljeću jezična se ekonomija povezuje s tzv. *principom najmanjeg napora*, tj. napora koji treba uložiti govornik da prenese razumljivu poruku, usp. George K. Zipf, *Human Behavior and the Principle of Least Effort* (Cambridge (Mass.): Addison-Wesley, 1949).

ne samo to, na taj način maskiran je društveni status birača. Biračko tijelo s periferije podrazumijeva niži, neobrazovan, konzervativan sloj društva.

Statistički gledano u *Hrvatskom jezičnom korpusu* riječ *periferija* pojavljuje se najčešće u administrativno-zemljopisnom ili urbanom značenju. Može biti sama ili u složenoj strukturi (npr. s atributom) i pojavljuje se s ciljem definiranja određene lokacije, npr. *kuća na periferiji*, *živi mirnim životom na periferiji*, *periferija Zagreba*, *periferija grada*, *na periferiji križevačkoj*, *na periferiji kotarskoga gradića*, *na periferiji Beča*, *zagrebačka periferija*, *gradska periferija*, *na periferiji groblja*, *razvoj urbanih periferija*. Rjeđe određuje lokaciju u metaforičkom smislu, npr. *na periferiji humanističke Europe*, *na periferiji velikog svijeta*, *na periferiji Zapada*.

Pojam *periferija* može biti povezan ne samo s realnim nego i s apstraktnim pojmovima, npr. *na periferiji svijesti*, *na periferiji pažnje*, *periferije djetinjstva*, *na periferiji svoje spoznaje*, *na periferiji svih mogućih ekspresija*, *kazališna periferija*, *na periferiji literature*. To značenje pojavljuje se obično u tekstovima o umjetnosti, kulturi, književnosti, u esejima, feljtonima i sl.

U različitim tipovima žanrova i tekstova *periferija* se spominje kao opreka *centru* / *središtu* / *jezgri*, npr. *Zagreb je periferija Srednje Europe i središte Republike Hrvatske (...)*; *Tamo gdje su sustavi tako strukturirani – kao u Francuskoj, dijelom u Velikoj Britaniji, donedavno u Belgiji, pa i u Italiji i Španjolskoj – u njima je bila normalna polarizacija između središta i periferije.*; *Dok je periferija proživljavala krizu za krizom, centar je ostajao stabilan i prosperitetan*. Funkcija je prikazivanja takve dihotomične podjele podcrtavanje temeljnih razlika i krajnosti, negativan odnos prema jednoj kategoriji i pozitivan prema drugoj. S druge strane treba uzeti u obzir različite tipove odnosa između centra i periferije. Najčešće se izdvajaju tri tipa (Duszak 2012: 10)⁷: utjecaj centra na periferiju (npr. dominacija engleskog jezika⁸), utjecaj periferije na centar (npr. emancipacijske tendencije periferne srednje i istočne Europe⁹) i obostran utjecaj (npr. diskurs LGBT zajednice koji

⁷ Anna Duszak, „Centra, hybrydy i zmiana społeczno-dyskursywna,“ *Oblicza Komunikacji*, br. 5 (2012): 10. Primjeri prema Witosz, „Centrum – prowincja, peryferie, marginesy. Wędrówka pojęć w świecie dyskursów, znaczeń i aksjologii,“ 13–14.

⁸ Engleski jezik ima neupitan status svjetskog jezika, a globalizacija je dovela do situacije u kojoj su jezične posuđenice iz engleskog prisutne u gotovo svim diskursima.

⁹ Riječ je među ostalim o naglašavanju drugosti, prepoznatljivosti i vrijednosti kultura koje nisu dominantne u Europi, zbog toga što je takva dominacija često povezana s političkom i vojnom premoći te s ekonomskim potencijalom.

zagovara postulate ravnopravnosti, tolerancije i prihvaćanja, traži ravnopravan položaj u društvu, mogućnost kreiranja socijalnog univerzuma i istovremeno želi sačuvati svoj vrijednosni sustav¹⁰; relacije između narodne kulture i identiteta s regionalnim ili manjinskim kulturama i identitetima). Svi su spomenuti tipovi teorijski prijedlozi, jer relacije *centar – periferije* mogu se većinom povezati s međuljudskim odnosima, a u komunikacijskoj praksi ne postoje „čiste“ granice.

Periferija služi također definiranju ljudi (likova), njihova mentaliteta i karaktera. U korpusu se nekoliko puta pojavljuju opisi poput *ljudi s periferije*, *karakteristični s periferije*, *umjetnici s takozvane (?)¹¹ periferije*, *osamljenici s gradske periferije*, *čudaci*, *ljudi s periferije života*, *ali topli i vrijedni sažaljenja*. To su najčešće ljudi koji ne prate trendove i navike „centra“, „obični“, „mali“ ljudi, koji su često svjesni da su u drugom planu državne i socijalne politike, koji gledaju iz drukčije perspektive i čine jedan mikrosvijet. U tom slučaju periferija više nije zemljopisna kategorija, nego klasna.

Periferija se detaljnije opisuje kao *daleka*, *golema*, *pusta*, *krajnja*, *siromašna*, *zaostala*. Atributi uglavnom upućuju na njezine dimenzije ili negativna obilježja kao što su siromaštvo i zaostalost.

Korpusni materijal dokazuje da ni sama *periferija* nije homogena, ona također ima svoj centar i svoju periferiju, npr. *Ne znači li pretežita orijentacija na strane investicije i rasprodaju vlastitih resursa stavljanje Hrvatske na periferiju periferije Europe?*; *U duljoj, ali ne i zamornoj rubrici Stanovanje na rubu periferije prezentirani su odlični radovi (...)*; *Uplatili smo hotel s tri zvjezdice u centru Hammameta, a dobili 'rupu' na krajnjoj periferiji, gdje nam se gadilo i spavati i jesti*. Konstrukcije tog tipa imaju među ostalim hiperbolično značenje. Preuveličavanje naglašava negativan stav prema periferiji i podcrtava negativno značenje. „Nešto između“, tj. *poluperiferija* postoji kao pojam u na ekonomiju fokusiranoj *Teoriji svjetskih sistema* u kojoj je cijeli svijet podijeljen na centralne zemlje, poluperiferne zemlje i periferne zemlje. Iako poluperiferne zemlje više nisu na periferiji, još uvijek nisu ni u kategoriji

¹⁰ Model koji predstavlja manje-više simetričnu interferenciju: „S jedne strane pobuđenje kognitivne znatiželje od centra prema periferiji (od većine prema manjini), otvaranje na Drugog implicira dijalog koji zamjenjuje dominaciju. S druge – manjina želi preuzeti neke kulturne vrijednosti većine. Takav model pojavljuje se u diskursima koji zagovaraju postulat ravnopravnosti.“ (Witosz, „Centrum – prowincja, peryferie, marginesy. Wędrówka pojęć w świecie dyskursów, znaczeń i aksjologii,“ 21).

¹¹ Primjer je u originalnom zapisu. Upitnik je u ovom slučaju zagonetan, jer fraza *takozvani* ima dva jasna značenja: uvodi novi termin ili signalizira distancu govornika u odnosu na to o čemu govori.

centralnih zemalja¹²: *Međutim, moguće je da je Slovenija prešla u status europske poluperiferije.*; *Međutim, nije sasvim jasno koje zemlje čine poluperiferiju Europske unije.*

Periferija se u hrvatskim izvorima navodi kao termin iz područja informatike – *računalna periferija*, tj. ‘skup uređaja koji zajedno s računalom čine računalni sustav, a nisu ugrađeni u samo računalo već su mu izravno priključeni kabelom ili bežičnom (radijskom ili infracrvenom) vezom’, npr. tvrdi disk, miš, zvučnik i sl.¹³ Taj kalk iz engleskog jezika (eng. *peripheral device*) jedan je od brojnih primjera engleskih prevedenica koji se odnose na modernu tehnologiju. U analiziranom korpusu ima podosta takvih primjera: *obradna računala s periferijom (hardware i software)*, *inovativan proizvođač računalne periferije* i sl. Podjela na centralno i periferno prisutna je također u medicinskoj terminologiji. U analiziranom korpusu pojavljuje se dakle i drugi primjer kalka iz engleskog jezika u znanstvenoj terminologiji (eng. *central tissues / organs, peripheral tissues / organs*), npr. *periferno tkivo, periferija rožnice, na periferiji plućnih polja, na periferiji vidnog polja*. To značenje nije zabilježeno u hrvatskim rječničkim izvorima. Budući da je u ta dva slučaja riječ o terminima, isključena je mogućnost vrednovanja u odnosu na obilježenost *pozitivno / negativno, dobro / loše* i sl. U tom slučaju termini jasno i jednoznačno definiraju funkciju objekata koja nije glavna nego sporedna. Na osnovi podataka iz korpusa može se zaključiti da informatički termin postaje opći naziv, dok su medicinski, a pogotovo matematički, rezervirani za upotrebu u svojim disciplinama.

Riječ *periferija* također je sastavni dio frazemskih jedinica, npr. *biti / nalaziti se na periferiji*. Neke od njih također mogu biti antonimijskog karaktera kao što su *baciti na periferiju* i *izvesti iz periferije*, npr: *svi su udaljeni i bačeni na periferiju / izazov kako bismo Baranju izveli s periferije*. Česta je pojava kolokacije tipa *na periferiji interesa, na periferiji zbivanja, na periferiji događanja*.

Riječ *marginā* porijeklom je iz latinskog (lat. *margo* ‘rub, kraj’, gen. *marginis*). Hrvatski rječnici navode tri značenja te riječi, dva su neobilježena: 1. ‘dio rubne površine papira ili stranice knjige između teksta i ruba papira; bjelina oko teksta, rubna bilješka; rubnica’ i 3. ‘veličina koja je dopuštena [marginā pogreške]; granica’, a jedno je preneseno, pejorativno: 2. ‘periferija, rub (društva, događaja itd.)’.¹⁴

¹² Tadeusz Popławski, *Peryferyjność i społeczeństwo. Dylematy przelomu w Europie* (Białystok: Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych w Białymstoku, 1997), 196.

¹³ Enciklopedija.hr (pristupljeno: 10. siječnja 2020.).

¹⁴ Hrvatski jezični portal (pristupljeno: 10. siječnja 2020.).

Primarno se značenje riječi *margina*, tj. rubna površina stranice ili papira koja ima različite funkcije (npr. utječe na čitljivost teksta, ostavlja mjesto za bilješke, marginalije itd.), u korpusu zapravo dosta rijetko pojavljuje, npr.: *latinske i talijanske bilješke s margina su transkribirane, pritisne marginu dvjesto i treće stranice, pa je desnicom malo protrljao marginu požutjeloga manuskripta*. No i ta je riječ, kao što je to slučaj s *periferijom*, metaforički proširila svoje značenje. Danas se odnosi na nešto nebitno, usputno, ali ne nužno u izrazito negativnom smislu, na što bi odrednica pejorativnosti¹⁵ mogla upućivati, npr. (...) *morat ćemo znanost i obrazovanje dovesti s margina u sam fokus društvenog interesa; što su ga nakon dugo godina vratili s margina hrvatske glazbene scene; zato joj nema mjesta u avangardi, eventualno tek na jednoj od margina hrvatske likovne umjetnosti; Usporedba Thierse–Göring dovela je na trenutak Kohla s margine gotovo u središte predizborne kampanje*. Margina u značenju nečeg što se nalazi u drugom planu, što je dodatno, pojavljuje se u različitim kontekstima (umjetničkom, političkom, ekonomskom i sl.).

Brojne su fraze koje se odnose na *marginu* kao ‘veličinu koja je dopuštena; granicu’ (npr. *margina pogreške, margina sigurnosti, margina slobode*), npr. *Nakladnici, s druge strane, tvrde da se u posljednje četiri godine i dalje smanjila margina dobiti u novinstvu; Margina pobjede bila je tako tanka; Bush je imao većinu od 1784 glasova, što je činilo marginu pobjede od 0,03 posto; snižena je i kamatna margina ukupnoga bankarskog sektora; Margina greške kod korištenog uzorka je +/- 5,7 posto*. Ti su frazemi i kolokacije prisutni u svim kontekstima: ekonomskom, političkom, sportskom i sl.

U analiziranom korpusu pojavljuje se također frazem *margina društva / društvena margina* koji se odnosi na ‘malobrojnu socijalnu grupu koju čine osobe niskog socijalnog statusa koje se smatraju nepotrebnima jer ne prihvaćaju pravila suživota u društvu te njihovo ponašanje nije u skladu s moralnim, kulturnim i pravnim normama’¹⁶, npr. *Ekstremističke izjave dolaze s društvenih margina; bolest ovoga vremena koja je s društvenih margina ubrzo postala jednom od središnjih opsesija naše stvarnosti; stavljeni na marginu društva*. Janusz Sztumski naglašava činjenicu da taj frazem ima vrijednosni karakter

¹⁵ Valja naglasiti da je obilježenost leksika kao negativnog ipak puno kompleksnija. U rječnicima se navodi isključivo kvalifikator *pejorativno* (‘pogrdno’), iako se deprecijativnost može stupnjevati.

¹⁶ Encyklopedia PWN: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/margines-spoleczny;3937743.html> (pristupljeno: 15. veljače 2019.).

i na taj način može služiti stigmatiziranju, no ima i opisni koji služi etiketiranju. Zbog stigmatiziranja je osoba koja pripada margini diskreditirana, degradirana i deklasirana te često živi između dvije društvene strukture – između te iz koje je bačena na marginu i te u kojoj sad mora živjeti, npr. gastarbajteri, beskućnici, retardirani, diskriminirani zbog vjere ili rase, alkoholičari, narkomani, kriminalci i sl. Sociolog također tvrdi da se ne može u svakom slučaju potvrditi vezu između margine i kriminala, a sama socijalna margina nije homogena i nastaje zbog različitih procesa i promjena u društvenoj strukturi. Na osnovi svojih istraživanja predlaže drukčiju definiciju društvene margine, kao *kolektiva koji se sastoji od različitih društvenih grupa i slojeva psihofizički ili socijalno hendikepiranih, otuđenih zbog toga što ne mogu postići viši položaj u društvu od najnižeg u kojem sad jesu*. Treba također naglasiti da marginalizacija nije isto što društveno isključenje, no može biti jedno od njezinih posljedica¹⁷.

S *marginom* društva povezan je frazem *čovjek s margine* / *čovjek s margina* / *marginalac*. To je osoba odbačena od društva, koja najčešće ne prihvaća opća pravila i norme koje vladaju u društvu, što se smatra socijalnom patologijom (zločinci, narkomani, alkoholičari, siromašni i sl.), no često i zato jer je zbog nekog razloga drukčija, nije slična većini, nije od nje prihvaćena, npr. *mržnju je iskalio na onima s margina*; *Doći će nam oni s margine društva*. U rijetkim primjerima *čovjek s margina* nije pogrdno obilježen i ne odnosi se na patologijske slojeve: *predstavila radove 18-ero hrvatskih umjetnika marginalaca; tzv. marginalci, odnosno oni likovni umjetnici koji imaju svoju osobnost i kvalitetu, ali nisu bili poznati u svoje vrijeme, a niti su istraženi od suvremene kritike; favorit je u izbornoj utrci, a ostali će marginalci podijeliti ostatak glasova*. Tu je riječ o grupi koja se ne ističe, koja nije zapažena, utjecajna, koja je u manjini. U analiziranom korpusu nalazi se zanimljiv primjer neologizma: *A možda su slikari koji su u toj galeriji izlagali, prema njihovu mišljenju, marginalci i periferici?* Po uzoru na riječ *marginalac* stvorena je osobna imenica *periferac*. Iz konteksta se ne može točno odrediti je li riječ o tautologiji ili ipak postoji semantička razlika između ta dva oblika.

No *čovjek s margine* ima i drugo značenje, koje se prvi put u sociološkim istraživanjima pojavljuje početkom 20. stoljeća zahvaljujući tzv. Čikaškoj školi urbane sociologije. Taj pojam odnosi se na 'čovjeka koji živi na granici dvaju ili više društava i koji je u njima stranac, jer niti

¹⁷ Janusz Sztumski, *Systemowa analiza społeczeństwa* (Katowice: Śląsk, 2013), 120–135.

jedan ne definira njegov identitet', autor je tog koncepta Robert Ezra Park. Prema Parku čovjekom s margine (eng. *marginal man*) postaje osoba koja ima šire horizonte, bistriju inteligenciju, neovisniji i racionalniji svjetonazor. On je zapravo civiliziraniji čovjek. Na taj način formira se novi hibridni tip ličnosti. Kao primjer R. E. Park navodi europske Židove, američke mulate i stranca u teoriji Georga Simmela¹⁸. Simmel istražujući pojam stranosti uzima u obzir prostor, vrijeme, raspon i učestalost kontakata. Slikovito opisuje stranca kao „potencijalnog putnika koji je stigao na određeno mjesto i umjesto da krene dalje, ostaje; no nije se odrekao slobode dolazanja i odlazanja“¹⁹. Zbog toga je stranac osoba koja nema svoje mjesto i koja je u stalnom pokretu, susrećući na svojem putu različite društveno-kulturne fenomene, ali s nijednim od njih ne uspostavljaajući trajan odnos.²⁰

Po uzoru na frazem *margina društva* u hrvatskom jeziku tvore se slične fraze koje označuju određene zajednice ili skupine ljudi s ciljem njihova diskreditiranja. U analiziranom korpusu takve se strukture pojavljuju u političkom i medijskom diskurzu: *nije nikakva ekscenčna politička margina sa slučajnim otklonom od demokratske politike*. Istu skupinu definiraju strukture tipa: *politički marginalci i samozvani politički mesije; politički marginalci koji njima mašu automatski privlače pozornost medija*. No najzanimljivi su primjeri u kojima se pojavljuju različiti morfološki ili semantički derivati koji imaju isto značenje, npr. *Rusija je danas politički marginal; To su kaotična koliko i odlučna okupljanja neoflowerpower-indicija, Woodstock-revolucionarnosti, ekološke svijesti, društvene i seksualne liberalnosti, klasne i političke marginalnosti...* U prvom primjeru nalazi se neologizam. Rječnici hrvatskog jezika ne registriraju leksem *marginal*, koji asocira na tvorbeno mu sličan *kriminal* pa se može pretpostaviti da takav tvorbeni postupak ima za cilj dodatno omalovažavanje. U drugom primjeru nalazi se izvedenica sa sufiksom *-ost*, koja primarno ima apstraktno značenje (takve izvedenice uglavnom označavaju osobine, svojstvo, stanje i pojavu svojstvenu pojmu koji se označuje pridjevom u izvedeničkoj osnovi²¹). Međutim kontekst jasno pokazuje da je riječ o metonimizaciji i o zna-

¹⁸ Robert E. Park, „Human Migration and the Marginal Man,“ *The American Journal of Sociology*, br. 6 (1928): 881–893.

¹⁹ Georg Simmel, „Obcy,“ u *Sociologia*, prev. Małgorzata Łukasiewicz (Warszawa: PWN, 1975), 504.

²⁰ Simmel, „Obcy,“ 506.

²¹ Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku* (Zagreb: HAZU, 1991), 291.

čenju zbirne imenice, ‘ukupnost ljudi s [klasne i političke] margine / marginalaca’.

Riječ *margina* (sama ili u složenoj strukturi, npr. s pridjevom ili imenicom) može se u drugim kontekstima odnositi na neželjenu, zapuštenu, lošiju lokaciju: *To su protesti protiv besmisla rata, preispitivanja demokracije, rušenja društvenih normi, zalaganja za pomicanje kulture s margine i druge; javnost je iz civilnoga društva i s parlamentarnih margina iznenada zapljusnuta novim populističkim valom; Nakon spora s Tuđmanom i izlaska iz stranke ponovo se našao na političkoj margini i postao oštrim kritičarom Tuđmana i HDZ-a; izgurati na književnu marginu; zbog toga što ga se gura na marginu iračkog političkog života; koji su zajedno odveli Hrvatsku, kako sam u svom članku spomenuo, tamo gdje se donedavno nalazila – na marginu Europe; da smo gurnuti na marginu književnih zbivanja.* U takvim kontekstima riječ *margina* zamjenjiva je s riječju *periferija*. Ima negativno, ali ne i pejorativno značenje.

Kod *margine* kao suprotno značenje osim *centar / središte* navodi se također *srž* i *bit*. Riječ *srž* prvenstveno je termin iz područja anatomije i odnosi se na ‘mekani sadržaj u šuplinama kostiju’, ili botanike – ‘srednji dio stabla i stabljike te unutrašnji dio sjemenke’. Tek u prenesenom značenju definira se kao ‘ono što je najvažnije u čemu, bit’. Riječ *bit* rječnički izvori opisuju kao ‘glavnu i neodjeljivu odliku, ono što je u nekoj stvari najvažnije, suština’ i kao filozofski pojam ‘osnovno određenje nekog bića, ukupnost glavnih svojstava; bitnost, bivstvo’²². Zanimljiva je činjenica da se tek metaforička značenja *margine* i *srži* mogu smatrati antonimima.

Zaključujući može se reći da semantički odnos *periferije* prema *centru / jezgri* može biti bipolaran ili imati oblik radijalne mreže ili koncentričnih krugova, dok je relacija *margina – centar* uvijek bipolarna. *Periferija* i *margina* našle su mjesto u metaforičnim i metonimijskim izrazima, tj. u prenesenom načinu izražavanja. Kod metafore pojmovi su povezani odnosom sličnosti koji je unutarjni, mentalni, jer *mašta mora uspostaviti „most“ između dviju ideja*; dok je u metonimiji riječ o odnosu bliskosti koji je vanjski jer se nalazi u izvanjezičnoj stvarnosti. Uspoređujući rječničke definicije vidi se da je samo preneseno značenje riječi *margina* eksplicitno obilježeno negativno (pejorativno). U primarnim, doslovnim značenjima, kao i u prenesenim *margina* se uglavnom odnosi na fizički manju površinu koju definiraju određene granice.

²² Definirano prema: hjp.znanje.hr (pristupljeno: 10. siječnja 2020.).

No *periferija* nije ograničena na taj način, ona se može proširivati i s vremenom nadmašiti opseg centra.

Analizirani leksemi pojavljuju se ponekad u istim kolokacijama: *periferija / margina života*, npr.: *na periferijama života i ljudskih slabosti / O mukotrpnu putu koje su autorice prešle da bi s margina društvenog i književnog života ušle u njegovu samu maticu; periferija / margina zbivanja*, npr. *Hrvatska se u tom razdoblju nalazi na periferiji zbivanja i nastoji uskladiti vlastito s vanjskim utjecajima / pa i cijela Svjetska orgnizacija, gura na marginu svjetskih zbivanja; periferija / margina događanja*, npr.: *mora znati opstati na periferiji događanja / One koji to pokušavaju, treba dovesti na marginu događanja i ne smiju nas time zamarati*. Osim toga postoji također frazem *biti / nalaziti se na margini* ‘biti odbačen od društva; biti u drugom planu; biti odmaknut’. To preneseno, pejorativno značenje poklapa se sa značenjem frazema *biti / nalaziti se na periferiji*.

Periferija i margina u nekim su kontekstima (osim terminologije) sinonimi nečeg lošijeg, zaostalog, nesamostalnog. Margina se pak češće odnosi na nešto sporedno, sekundarno. Zbog toga također „oni s periferije“ i „oni s margine“ ne predstavljaju isto (usp. npr. *marginalci s periferije gradova*), a područje koje se nalazi na periferiji nije nužno marginalno, drugim riječima može biti čak razvijenije od onog koje se nalazi u centru. Promatranje i proučavanje periferije i margine ovisi također o točki gledišta: nešto što je ekonomski marginalno nije nužno marginalno i s društvene perspektive.

Rijetki su slučajevi da riječi *periferija* i *margina* ne vrednuju objekte isključivo prema kvaliteti, ali također ilustriraju „drugi svijet“, drukčije vrijednosti i karakteristike, pravila ponašanja: *Istaknuo je kako se Salon do sada uvijek gurao na marginu, u alternativu, te da se zbog toga htjelo pokazati kako je on potekao iz neovisnih, i neslužbenih prostora u kojima se stvara često puno ozbiljnije*.

Perifernost i marginalnost često je povezana s opozicijom *globalno – regionalno* (ili *lokalno*). Zainteresiranost za regionalno (i lokalno) rezultat je migracija i „smanjenja svijeta“, odgovor na centralizaciju i nametnuto ujedinjavanje. Želja za naglašavanjem svoje individualnosti, drugosti postala je opća, svjetska tendencija. Regionalizam je u tom smislu, kao sociokulturni identitet, pozitivno vrednovan, a centar nije više isključivo afirmativan i glavni.

Iako periferija i margina imaju određene značajke pomoću kojih se prepoznaju (nejednaki socijalni, ekonomski, politički, ekološki uvjeti, etnička slika i sl.), treba ipak naglasiti da je koncept perifernosti

i marginalnosti dinamičan te da se s obzirom na kulturološke faktore neprestano mijenja.

Literatura

- Anić, Vladimir. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber, 1998.
- Babić, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: HAZU, 1991.
- Duszak, Anna. „Centra, hibrydy i zmiana społeczno-dyskursywna.“ *Oblicza Komunikacji*, br. 5 (2012): 9–24.
- Park, Robert E. „Human Migration and the Marginal Man.“ *The American Journal of Sociology*, br. 6 (1928): 881–893.
- Popławski, Tadeusz. *Peryferyjność i społeczeństwo. Dylematy przelomu w Europie*. Białystok: Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych w Białymstoku, 1997.
- Simmel, Georg. „Obcy.“ U *Socjologia*, prev. Małgorzata Łukasiewicz. Warszawa: PWN, 1975.
- Sztumski, Janusz. *Systemowa analiza społeczeństwa*. Katowice: Śląsk, 2013. <<http://www.kulturaswiecka.pl/node/807>>
- Vajs, Nada. „Metonimija i sinegdoha.“ *Filologija*, br. 35 (2000): 129–139.
- Witosz, Bożena. „Centrum – prowincja, peryferie, marginesy. Wędrowka pojęć w świecie dyskursów, znaczeń i aksjologii.“ U *Wędrowka, podróż, migracja w języku i kulturze*, ur. Ewa Białas-Pleszak, Joanna Przyklenk, Artur Rejter i Katarzyna Sujkowska-Sobisz, 13–24. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018.
- Zipf, George K. *Human Behavior and the Principle of Least Effort*. Cambridge (Mass.): Addison-Wesley, 1949.

Hrvatska enciklopedija online: www.enciklopedija.hr

Encyklopedia PWN: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/margines-spoleczny;3937743.html>

Hrvatski jezični portal: www.hjp.znanje.hr

Hrvatska jezična riznica: <http://riznica.ihjj.hr/index.hr.html>

Hrvatski jezični korpus: <http://riznica.ihjj.hr/philologic/Cijeli.whizbang.form.hr.html>

Hrvatski nacionalni korpus: <https://web.archive.org/web/20160606073223/http://www.hnk.ffzg.hr/>

Periphery and Margin – Meanings and Contexts

Summary: The article explores semantics and the use of two lexemes: *periphery* and *margin*. Both lexemes in dictionaries are explicitly or implicitly defined in opposition to the *center* and denote the surface, the area, the space that is away from

it, which is 'outside'. The first part analyzes their definitions in Croatian language dictionaries, primary and secondary meanings and similarities and differences in meanings. The second part covers the study of contexts in which they have been recorded and the correspondence of lexical meaning with a specified situation. The analyzed lexemes have similar range of meaning, so the article also questions their possible substitutability. Both lexemes are of foreign origin and in the original languages they refer to neutral categories, they have a denotative meaning. However, in the Croatian language, they also have a secondary, marked meaning, therefore the research takes into account (in)direct evaluation that indicates how these lexemes work in the mind of language user. The searching covers the problem of their marking and tries to answer the question whether they are always stigmatized as a negative sign of concepts that indicate what Croatian phrases can suggest (for example *to be on / at the periphery of something, to be on the margins*) or they can also be relied to positive features and affirm certain phenomena. The analysis is carried out on examples from the *Croatian Language Corpus* and the *Croatian National Corpus*, which allowed an overview of different types of discourses and texts.

Keywords: periphery, margin, semantics, contextualisation

Ivančica Banković-Mandić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

ibmandic@ffzg.hr

 <https://orcid.org/0000-0003-2100-5225>

Dijalekti i jezični varijeteti u hrvatskom medijskom prostoru

Sažetak: U hrvatskom medijskom prostoru (televizija, radio, film, kazalište itd.) u posljednjih dvadesetak godina sve su više prisutni dijalekti i različiti jezični varijeteti koji su u bivšoj Jugoslaviji smatrani perifernima, premda su najpopularnije serije bile upravo one na dijalektu – *Gruntovčani*, *Naše malo misto*, *Velo misto*, *Prosjaci i sinovi* itd. U stručnim i znanstvenim radovima sve se više (pre-)ispituje što je hrvatski standardni jezik i tko su govorni uzori hrvatskog standardnog jezika. Najbliže su standardnom govoru kakav opisuju normativni priručnici spikeri i voditelji javne televizije te voditelji središnjih informativnih emisija komercijalnih televizija. Prema percepciji publike standardni izgovori u filmovima i kazališnim predstavama ocijenjeni su umjetnim i neživotnim. U televizijskim emisijama različitih tema (glazbenim, kulinarskim, putopisnim) voditelji i gosti govore svojim lokalnim idiomima. Filmovi i kazališne predstave govorno također oslikavaju sredinu o kojoj govore. Glazbeni prostor zauzimaju tekstovi na dijalektima i idiomima određenih gradova i krajeva. Strani crtani filmovi redovito su sinkronizirani na hrvatski u dijalektima. Pri tome se njeguju određeni stereotipi – galebovi govore čakavski, dobroćudni, naivni i tradicionalni, ali tvrdoglavi likovi govore štokavskim dijalektom (ikavicom) – najčešće govorom Dalmatinske zagore, kajkavskim inačicama govore priprosti likovi, urbani likovi govore zagrebačkom kajkavštinom itd. Sudionici razgovora na različitim portalima uglavnom se služe svojim lokalnim idiomima. U radu će se staviti u odnos i aktualno promoviranje lokalnih idioma u hrvatskom medijskom prostoru naspram globalizacije u europskom medijskom prostoru (zašto su poljski Lolek i Bolek postali Jim i Jam?).

Ključne riječi: mediji, hrvatski standard, dijalekti, idiomi

1. Dijalekti i različiti jezični varijeteti hrvatskoga jezika

Epohe nisu homogene pojave i otkad postoji individualnost diskursa te sloboda komunikacije, prisutan je pluralizam raznolikosti i oprečnosti.¹ Prije analize koliko su dijalekti bili prisutni u medijima u razdoblju bivše Jugoslavije i danas u samostalnoj Republici Hrvatskoj ukratko će se ovdje skicirati hrvatska narječja.

Čakavskim se narječjem govori u Istri i dijelu Hrvatskog primorja, na zapadnom dijelu Pelješa, na otocima, na zadarskome, šibenskome, trogirskome i splitskome području te u Lici i Pokuplju. Izvan Hrvatske čakavštinom govori većina gradišćanskih Hrvata u austrijskom i mađarskom dijelu Gradišća. Primorskim čakavskim i štokavskim govorima zajednički su *adrijatizmi* (prijelaz krajnjeg *m* u *n* te *lj* u *j*: *gledan* (u standardu *gledam*), *jubav* (u standardu *ljubav*). Čakavski su govori podijeljeni u šest varijanti:² buzetski, sjevernočakavski (ekavski) dijalekt, srednjočakavski (ikavsko-ekavski) dijalekt, južnočakavski (ikavski) dijalekt, lastovski (jekavski) i jugozapadni istarski.

Kajkavskim se narječjem govori u Hrvatskom zagorju, Međimurju, zapadnoj Podravini, Prigorju i Turopolju. Dakle, najviše u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, ali i u Gorskome kotaru i Banovini (Hrvatsko Selo kod Topuskoga koje je naseljeno oko godine 1700. kajkavcima turopoljsko-posavskoga tipa),³ a izvan granica u Mađarskoj i Rumunjskoj (u Keči). Kajkavski su i gradišćanskohrvatski govori u Mađarskoj te gradišćanskohrvatski govori u Slovačkoj i Austriji. Lisac razlikuje tri središnja kajkavska dijalekta: zagorsko-međimurski, turopoljsko-posavski i križevačko-podravski.⁴

Štokavsko narječje govori se u Slavoniji, Baranji, većem dijelu Banovine, Korduna i Like. Štokavske su oaze u dijelu Moslavine (npr. Bjelovar i Čazma). Također, štokavski se govori u većem dijelu dalmatinskog zaleđa, na nekim otocima – Mljetu, Braču i Šolti. Izvan Hrvatske štokavski govori u Hrvata mogu se čuti u svim zemljama koje standardni govor baziraju na štokavskom dijalektu (Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora), u Italiji (u Moliseu), Austriji (u Vlahiji – Gradišće), Mađarskoj i Rumunjskoj (u Rekašu). Unutar štokavskog

¹ Viktor Žmegač, *Prošlost i budućnost 20. stoljeća – kulturološke teme epohe* (Zagreb: Matica hrvatska, 2010), 7.

² Josip Lisac, „Tri dijalekta triju narječja kao najizrazitiji primjeri migracija u hrvatskom jeziku,“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 15 (2009a): 146.

³ Lisac, „Tri dijalekta triju narječja,“ 148.

⁴ Lisac, „Tri dijalekta triju narječja,“ 148.

narječja Lisac govori o slavonskom dijalektu, istočnobosanskom dijalektu, istočnohercegovačko-krajiškom (koji je poprimio i fizionomije dubrovačkog dijalekta), zetsko-južnosandžačkom dijalektu (od njega je u Hrvatskoj prisutan samo perojski govor), šumadijsko-vojvođanskom te o kosovsko-resavskom dijalektu koji se prvotno govorio u dijelovima stare Raške te je migracijama došao do Banata.⁵ Tom dijalektu (zapravo smederevsko-vršačkom poddijalektu) pripada i govor stanovnika Rekaša u Rumunjskoj, a oni su bili doseljenici iz istočne Slavonije. U južnom Gradišću u Austriji govori se i štokavsko narječje (tzv. vlahijska oaza). Štokavsko je narječje, tumači Lisac, u seobama vrlo prošireno, a sastavljeno je od dvaju predmigracijskih narječja – zapadnoštokavskoga i istočnoštokavskoga.⁶ Lisac uz torlački dijalekt veže karaševske Hrvate koji su se vjerojatno u 15. stoljeću doselili u Rumunjsku iz predjela oko donjeg toka Timoka. Hrvati Janjevci imaju govor prizrensko-južnomoravskoga tipa, a Janjevci su se kao i Letničani u novije vrijeme naselili u Hrvatskoj.

Detaljnije o obilježjima i rasprostranjenosti hrvatskih dijalekata može se vidjeti u brojnim dijalektološkim radovima ili monografijama.⁷

Svaki veći grad ima svoj govor (gradski govor ili supstandardni idiom). On obuhvaća dobne, učeničke i studentske žargone. Žargone upotrebljavaju pripadnici struke ili laici koji se bave određenim područjem, a prisutni su i u neformalnom dopisivanju.

Budući da dijalekti i žargoni nisu sustavi uređeni planskom normom i pravilima, govornici jednog varijeteta nisu posve sigurni u obilježja svojih govora, pa se u kritičkim osvrtima dijalektalni elementi na filmu, u kazalištu te posebno na portalima ponekad interpretiraju kao loši ili umjetni. Današnji sociolingvisti tekstove na dijalektima u medijskom prostoru često smatraju hibridnima.

Možemo se zapitati kako se na tako velikoj jezičnoj raznolikosti uopće oblikovala nacionalna svijest? To pitanje postavlja i Šabić te odgovara da jezična raznolikost ne skriva nikakvu opasnost za opstojnost hrvatske nacije i da su hrvatsku nacionalnu svijest na životu održale institucije bana i Sabora.⁸

⁵ Lisac, „Tri dijalekta triju narječja“, 147.

⁶ Lisac, „Tri dijalekta triju narječja“, 147.

⁷ Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009b); Mijo Lončarić, *Kajkavsko narječje* (Zagreb: Školska knjiga, 1996).

⁸ Marijan Šabić, *Feljtonistički diskurz i nacionalnointegracijska paradigma* (Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2003), 65.

1.1. Dijalekti u hrvatskom medijskom prostoru – nekad i danas

U bivšoj su Jugoslaviji najpopularnije serije bile one na dijalektima (*Gruntovčani, Naše malo misto, Velo misto, Prosjaci i sinovi...*) iako dijalekti u javnom medijskom prostoru nisu bili značajnije prisutni. Također, na javnoj (državnoj) televiziji ili radiju nije bilo voditelja koji bi govorio nekim nestandardnim idiomom, a na audicijama se za rad u medijima obično birala osoba štokavskoga govornog područja.

Glavni razlozi zašto je neki idiom standardni prvenstveno su politički, smatra Šabić, i politički sustav može putem svojih reprodukcijских aparata, kao što su državna televizija, radio i obrazovanje, uvoditi promjene u jezik i potom ih propisivati (gramatikama i pravilima).⁹ Težak govori o zastupljenosti dijalekata u emisijama zabavnog karaktera te naglašava važnost televizije i medija općenito u njihovoj rasprostranjenosti i popularizaciji.¹⁰ Dijalekt je snažno izražajno sredstvo radiodrama, televizijskih serija i realističnih filmova te autor u svom tekstu donosi primjere stilističke uporabe dijalekta u dokumentarnoj radiodrami, dokumentarnom i igranom filmu i televizijskoj seriji. Posebno su važni zavičajni idiomi u dokumentarnim filmovima, ističe Težak, jer doprinose autentičnosti i uvjerljivosti, što potvrđuje primjerima iz Škrabalova dokumentarca *Slamarke divojke*.¹¹ Među filmovima izdvaja *Vlakom prema jugu* Petra Krelje u kojem ženski lik, koji tumači Marina Nemet, govori trima varijetetima ovisno o tome tko su joj sugovornici – zagrebačkom poštokavljenom kajkavštinom, kajkavštinom i štokavskom inačicom.

U razdoblju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, kako piše Težak još 1986, dijalekti nisu bili progonjeni kao što je to bio slučaj u Francuskoj ili Italiji, ali u političkoj i prosvjetnoj djelatnosti nisu bili poželjni. No možda bi bilo preciznije reći da su u prosvjetnoj djelatnosti bili prisutniji – u čitankama osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja bile su zastupljene i dijalektalne književnosti, a na studiju zagrebačke jugoslavistike postojala je Katedra za dijalektologiju.

Denegri sedamdesete godine prošlog stoljeća na našim prostorima određuje kao stanje vladavine potpunog jezičnog pluralizma.¹²

⁹ Šabić, *Feljtonistički diskurz*, 81.

¹⁰ Stjepko Težak, „Dijalekt na radiju, televiziji i filmu,“ *Govor*, sv. 3, br. 2 (1986): 39–49.

¹¹ Težak, „Dijalekt na radiju, televiziji i filmu,“ 42.

¹² Ješa Denegri, „Svojsva, zbivanja i vrednovanja nove umjetnosti sedamdesetih godina XX stoljeća,“ u *Sedamdesete*, ur. Irena Lukšić (Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2010), 11.

Odbijanje kao modus ponašanja mlade generacije nije karakteristično samo za ondašnju Jugoslaviju, već i za Zapadnu Europu i SAD. Tu novu praksu u umjetnosti u našoj sredini nazivamo „novom umjetničkom praksom“, dok se ona u inozemstvu definirala terminima poput *siromašna umjetnost*, *antiformna umjetnost*, *konceptualna umjetnost*, *mentalna umjetnost*, *dematerijalizirana umjetnost*, *tjelesna umjetnost*, *umjetnost u urbanom i prirodnom ambijentu*, *procesualna umjetnost*, *performativna umjetnost*, *umjetnost proširenih medija*, *prošireni pojam umjetnosti* i sl.¹³

Odnos prema dijalektima u hrvatskom medijskom prostoru danas je prilično drugačiji. Razloge možemo tražiti i u raspadu SFRJ kada su hrvatski dijalekti u javnom prostoru dobili više mjesta, ali i u drugim sociološkim odrednicama 20. i 21. stoljeća. Primjerice, Hobsbawm je naveo zanimljivu sliku 20. stoljeća određujući ga kao *stoljeće običnih ljudi* u kojem obični ljudi stvaraju umjetnost za obične ljude.¹⁴ Također, uz 20. stoljeće veže se i pojam masovne kulture. Tatjana Ileš tumači da je uz masovnu kulturu danas nužno vezan i pojam amerikanizacije.¹⁵ Dodaje da je hrvatska popularna kultura šezdesetih godina 20. stoljeća vezana uz promjene u unutarnjoj i vanjskoj politici zemlje. S obzirom na federativni ustroj bivše SFRJ i njezinu višenacionalnost upravo prostor popularne kulture nije (pod)nosio nacionalne predznake i razlikovanja pa su se, primjerice, izgradnja velikih samoposluživanja, gledanje *vesterna*, čitanje *krimića* ili slušanje *Rolling Stonesa* odvijali diljem zemlje. Zaključuje da je s obzirom na činjenicu da je prvenstveno američka popularna kultura bila prihvaćena na (gotovo) cijelom prostoru tadašnje države, upravo ona vlasti mogla poslužiti kao sredstvo za konstruiranje svojevrsnog kolektivnog identiteta. Međutim, ideološke razlike sprječavale su SFRJ da takvu situaciju iskoristi za prevladavanje stalnih međunacionalnih tenzija.

Krajem šezdesetih godina 20. stoljeća tadašnja Radio-televizija Zagreb počinje s pripremama za snimanje humorističnih serija, a pozvani su Miljenko Smoje, Ivan Raos, Frane Jurić i Mladen Kerstner za koje je procijenjeno da mogu pridonijeti humorističnom programu RTV Zagreba. Kao što je već rečeno, serije su bile iznimno popularne. Zanimljivo je da su prema navodima ondašnjih novina kao što su *Večernji list*, *Vjesnik*, *Vjesnik u srijedu*, *Borba*, *Politika*, *Nin* i *Komunist*

¹³ Denegri, „Svojstva, zbivanja i vrednovanja nove umjetnosti,“ 12.

¹⁴ Eric John Hobsbawm, *Doba ekstrema* (Zagreb: Zagrebačka naklada, 2009).

¹⁵ Tatjana Ileš, „Šezdesete u hrvatskoj književnosti i kulturi“ (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku, 2013).

veće kritike serija na dijalektu dolazile iz tadašnje SR Hrvatske nego iz drugih socijalističkih republika.

Eagleton navodi da je pojam kultura od šezdesetih godina 20. stoljeća povezan s potvrđivanjem specifičnosti, a do tada je težio nadilaženju lokalnih specifičnosti.¹⁶ Situacija u hrvatskom medijskom prostoru šezdesetih posve se uklapa u Eagletonovu interpretaciju.

Početak ovog stoljeća započeli su procesi uvrštavanja nekih nestandardnih govora u skupinu hrvatske nematerijalne baštine. Primjerice, godine 2014. čabarski su govori na inicijativu Matice hrvatske proglašeni zaštićenim nematerijalnim kulturnim dobrom. Ti se govori smatraju vrlo arhaičnim govorima kajkavskog dijalekta koji pripadaju zapadnom tipu kajkavštine Gorskog kotara, a dobro su se sačuvali zbog zatvorenosti i izoliranosti grada Čabra koji nakon pogibije Petra Zrinskog nije bio značajnije naseljavan. Također, u skupinu nematerijalnog dobra uvršteni su 2015. štrigovski govori međimurskog dijalekta, a prije dvije godine i kotoripska skupina međimurskih govora. Odlukom Ministarstva kulture iz 2018. godine zaštićeni su i neki slavonski govori – staroperkovački i govor sela Siče.

Neki sociolingvisti smatraju da je trend eksplozije interesa za društveno sjećanje započeo osamdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća kada su se definirali prostori sjećanja za turizam i očuvanje nasljeđa.¹⁷ Mištal navodi da se problem osamdesetih – propast autoritativnog sjećanja – nadomještao širenjem malih sjećanja zasnovanih na lokalnim zajednicama. Polazeći od takvog tumačenja, možemo interpretirati i interes za lokalne govore u Hrvatskoj kao i snažniju prisutnost lokalnoga u medijima posljednjih dvadesetak godina.

U suvremenim sociolingvističkim radovima možemo, između ostalog, pročitati da je ljevica sklonija dijalektima, a desnica jezičnom purizmu.¹⁸ No, i kada je u samostalnoj Hrvatskoj na vlasti bila desnica, dijalekti su zauzimali velik medijski prostor, gotovo podjednako kao i za vladavine lijeve opcije. Možemo zaključiti da je otvorenost prema dijalektima u Hrvatskoj u 20. i 21. stoljeću pitanje nekih drugih trendova (masovne kulture, primjerice), ne isključivo političkih.

¹⁶ Terry Eagleton, „Kultura u krizi. Objavljeni odlomci iz drugoga poglavlja knjige *Idea of Culture*“, *Zarez*, sv. 2, br. 28 (2000): 27.

¹⁷ A. Barbara Mištal, „Sakralizacija sećanja,“ u *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, ur. Michal Sládeček, Jelena Vasiljević, i Tamara Petrović Trifunović (Beograd: Zavod za udžbenike – Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015), 297.

¹⁸ Mate Kapović, *Čiji je jezik?* (Zagreb: Algoritam, 2010), 85.

Connerton suvremenim društvima pripisuje amneziju koja je uzrokovana političko-ekonomskim razlozima.¹⁹ Iz takvog bi se promišljanja mogla implicirati nezainteresiranost za tradicionalno i lokalno u suvremenom društvu. No, u hrvatskom su društvu osviještene jezične raznolikosti i promijenio se stav prema hrvatskim govornim varijetetima, te su s vremenom ispitanici postali tolerantniji prema njima i ne inzistiraju na strogoj upotrebi standarda, iako se u nekim radovima navodi da su kajkavski govori najmanje prihvaćeni.²⁰

Cvikić kao važnu posebnost hrvatskog jezika u odnosu na druge jezike, posebno u odnosu na srodne jezike, izdvaja narječja kao dio hrvatske kulture te smatra da je njegovanje kulturne i jezične posebnosti glavno sredstvo protiv globalizacije.²¹ Uostalom, kultura je sve jača silnica europske integracije, a ne samo dodatak političkoj i ekonomskoj integraciji.²² Petrušić navodi neke rezolucije i povelje u korist regionalnih jezika: *Povelja o regionalnim jezicima i kulturama te pravima etničkih manjina, Mjere u korist manjinskih jezika i kultura, O jezičnim i kulturnim manjinama u Europskoj uniji* koje sadrže preporuke vezane za očuvanje i uporabu manjinskih jezika.²³

1.2. Prevrednovanje hrvatskog standarda

U stručnim, ali i znanstvenim radovima hrvatskog jezikoslovlja danas se (pre)ispituje što je hrvatski standardni jezik i tko su govorni uzori hrvatskog standardnog jezika. Najbliže su standardnom govoru (kakav opisuju normativni priručnici) spikeri i voditelji javne televizije te voditelji središnjih informativnih emisija komercijalnih televizija. Prema percepciji publike standardni izgovori u filmovima ocijenjeni su *neprirodnama*.²⁴ Danas će prolaznici kojima se obraćaju novinari pri anketiranju vrlo često odgovarati svojim lokalnim idiomom, dok takve

¹⁹ Paul Connerton, *How Modernity Forgets* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 147.

²⁰ Vesna Mildner, „Promjene u stavovima prema hrvatskim govornim varijetetima,“ u *Med politiko i stvarnostjo. Jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*, ur. Vesna Požgaj-Hadži, Tatjana Balažić Bulc, i Vojko Gorjanc (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2010).

²¹ Lidija Cvikić, „Hrvatski – mali, zavičajni jezik,“ u *Lice i naličje jezične globalizacije*, ur. Barbara Kryžan-Stanojević (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 99.

²² Irena Petrušić, „Politika jezične jednakosti unutar Europske unije,“ u *Lice i naličje jezične globalizacije*, ur. Barbara Kryžan-Stanojević (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 34.

²³ Petrušić, „Politika jezične jednakosti,“ 39.

²⁴ Jelena Vlašić Duić, „Govor u hrvatskome filmu“ (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2009).

situacije u pedesetim godinama prošlog stoljeća nisu bile česte. Težak navodi primjer iz 1955. kada mu je sugovornica na molbu da ne govori „gospocki“, već „po domaći“ odgovorila vrlo oprezno jer „Gospon, mi vam grdo divanimo“.²⁵

2. Televizijske emisije, filmovi, kazališne predstave, glazba, sinkronizacija i portali danas

Voditelji i gosti mozaičnih emisija – glazbenih, putopisnih, kulinar-skih i sl. hrvatskog medijskog prostora danas uglavnom govore svojim lokalnim idiomima (naprimjer emisije *Pjevaj moju pjesmu*, 5 na 5, 3,2,1 kuhaj...).

Danas govori na filmu i na kazališnoj sceni oslikavaju sredinu o kojoj govore i u kojoj se govore. Navest ćemo tek neke filmske i kazališne naslove: *Blagajnica hoće ići na more*, *Oprosti za kung fu*, *Što je muškarac bez brkova*, *Črna mati zemla*, *Kako misliš mene nema* itd.

Na suvremenoj hrvatskoj glazbenoj sceni brojni su tekstovi na dijalektima i idiomima određenih gradova i krajeva. Izdvajamo tek neke od njih: *Ak sem ti srčeško ranil* (Kvartet Gubec), *Mater* (TBF), *Ne može* (Vojko V), *Kadi su ta vrata* (Gustafi)...

U vremenu bivše Jugoslavije također su se nje govali određeni regionalni trendovi – bio je poznat, primjerice, *Krapinski festival* koji je promovirao pjesme na kajkavskom dijalektu; na *Splitskom* su se festivalu brojni izvođači odlučivali za čakavski izričaj (Oliver Dragojević, Meri Cetinić itd.), a u Istri se od 1964. redovito održava festival *Melodije Istre i Kvarnera*.

Ulogu popularne kulture u dinamici jezika javnog prostora interpretirao je Žanić dajući pritom podjednak prostor jezikoslovcima i onima koji to nisu.²⁶

Od hrvatske samostalnosti znatno se promijenio pristup sinkronizaciji stranih crtanih filmova i sve ih je više na dijalektu. U razdoblju bivše Jugoslavije samo su neki dijalektalni frazemi bili prisutni u sinkronizaciji – primjerice „Kaj te muči, njofra?“ iz crtano g filma *Zekoslav Mrkva*.

²⁵ Stjepko Težak, „Dijalekti i književni jezik“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 10 (1997): 14.

²⁶ Ivo Žanić, *Jezična republika – Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna glazba* (Zagreb: Jesenski i Turk, 2016).

Žanić ističe da sinkronizacija filmova nije autonoman jezični svijet, već odraz odnosa u društvu.²⁷

Ovdje navodimo tek neke primjere stereotipa u suvremenoj sinkronizaciji. Tako galebovi govore čakavski, na primjer u crtanom filmu *Potraga za Nemom*.

Dobročudni, naivni i tradicionalni, ali tvrdoglavi likovi govore štokavskim dijalektom (ikavicom) – najčešće govorom Dalmatinske zagore, kao Shrek iz istoimenog crtanog filma.

Kajkavskim inačicama govore priprosti likovi, npr. u filmu *Tko je smjestio Crvenkapici*, dok urbani likovi govore zagrebačkom kajkavštinom itd.

Na internetskim portalima korisnici se uglavnom služe svojim lokalnim idiomima.

3. Hrvatski i europski medijski prostor – usporedba

Šabić navodi da je u današnjem svijetu prisutna kulturna integracija putem medija.²⁸ Naime, vrlo jednostavno klikom na daljinskom upravljaču ili na tipkovnici računala možemo upoznati druge kulture. Smatra da unatoč toj integraciji multikulturalnost nije ozbiljnije ugrožena, ali ideologijska globalizacija ipak uzima sve više maha, a komunikacija se odvija na tek nekoliko svjetskih jezika.

Možemo zaključiti da je promoviranje lokalnih idioma u hrvatskom medijskom prostoru vrlo aktualno. Kao sljedeći zadatak nameće se potreba istražiti europski medijski prostor. Iz perspektive hrvatskog gledatelja čini se da je u europskom medijskom prostoru globalizacija prisutna u značajnijoj mjeri (poljski Lolek i Bolek postali su Jim i Jam (!)). Donosimo komentare s jednog portala:

R: Lolek i Bolek - Tko je tko? Ma cijeli život sam u uvjerenju da je lik iz crtića Lolek onaj visoki crni, a manji i okrugliji je Bolek. Sada me klinac bacio u nedoumicu da su imena zapravo obratno. Tko zna? Pomagajte. R.

XY: Jim i Jam su sada.

R: Dobro, vidim da si se EU-roaizirao, ali za staru generaciju oni su još uvijek Lolek i Bolek. Pa i ako odeš u DVD-teku, tamo

²⁷ Ivo Žanić, *Kako bi trebali govoriti hrvatski magarci? O sociolingvistici animiranih filmova* (Zagreb: Algoritam, 2009).

²⁸ Šabić, *Feljtonistički diskurz*, 55.

imaš za posuditi DVD na kojem piše Lolek i Bolek (na omotu i u prijevodu). Da skratimo: Vjerovatno znaš koji je od njih Jim? R
XX: Nemojte me klati da su i to promijenili !?!? Pa nisu to srpska imena da se moraju mijenjati...

R: Ma, bez veze...Radi se naime o tome da je taj crtic otkupio netko iz EU i odmah mu promijenio ime.

XX: Jim i Jam, hm, vjerojatno neki metroseksualac ili peder...²⁹

Interpretacija porijekla i sličnosti jezika koja je prije 150 godina nastojala približiti Hrvate drugim Južnim Slavenima (npr. Hrvate Srbima i obrnuto) danas se koristi kako bi se od te sličnosti odmaknulo.³⁰ Naime, purizam i strah od srbizama nakon osamostaljenja Hrvatske ponekad su poprimali oblike artifičnih razlika, kao što vidimo u navedenom komentaru – nije trebalo mijenjati likovima imena jer to nisu srpska imena (?!).

Globalizacija, koju možemo definirati u najširem smislu kao što je definira Wood – kao niz ekonomskih, tehnoloških i kulturnih procesa koji se iz zapadnih postindustrijskih društava šire u sve dijelove svijeta,³¹ događa se, očekivano, i u drugim jezicima i kulturama. Donosimo dio komentara s jednog portala:

Popravljam tekst u Odesi. Kasni avion. Čekam. Vrijeme najbolje ubija pivo. Nažalost, u Ukrajini naći ukrajinsko pivo je gotovo jednako osvajanju sedmice na lotu. Zapadnjaci se trude da Ukrajinci ništa više ne moraju raditi. Sve rade umjesto njih. Kao svugdje gdje prodaju demokraciju.³²

Nekoć je Jaspersen tumačio da je nepotrebno njegovati dijalekte, već se treba usredotočiti na standardni jezik jer ljudi nemaju vremena učiti još jedan jezik.³³ Težak takvu argumentaciju pobija Jaspersenovom drugom tvrdnjom, da se fonetika, fonologija, morfologija i sintaksa vlastitog dijalekta ne trebaju učiti u školi jer je dijalekt usvojen kod kuće.

Danas je, uostalom, i Vijeće Europe zagovornik višejezičnosti.

²⁹ <https://hr.rec.divx.narkive.com/eF0jzzWX/lolek-i-bolek-tko-je-tko>, pristupljeno 20. travnja 2019.

³⁰ Šabić, *Feljtonistički diskurz*, 81.

³¹ Stephen Wood, „Sprachpolitik – Some Socio-Political Effects of English in Germany,“ *International Journal of Politics, Culture and Society*, br. 143 (2001): 624.

³² <https://zg-magazin.com.hr/kurta-i-murta-zaustavite-gangrenu-drustva/>, pristupljeno 16. travnja 2019.

³³ Stjepko Težak, „Dijalekt na radiju, televiziji i filmu.“

4. Zaključne napomene

Možemo zaključiti da je u hrvatskom medijskom prostoru ono što je nekoć bilo periferno danas masovnije: danas dijalekti i lokalni idiomi zauzimaju više prostora. I nema u tome nikakve opasnosti za standard ili za hrvatski identitet. Naime, Even-Zohar još je 1985. tvrdio da nacionalni sukobi ne nastaju zbog jezičnih razlika, nego je nacionalni sukob pokretač namjernih razlika među jezicima ili promoviranja razlika koje već postoje.³⁴

Svakako bi valjalo istražiti prevladava li u europskom medijskom prostoru višejezičnost i/ili jezična globalizacija.

Literatura

- Connerton, Paul. *How Modernity Forgets*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Cvikić, Lidija. „Hrvatski – mali, zavičajni jezik.“ U *Lice i naličje jezične globalizacije*, uredila Barbara Kryžan-Stanojević, 95–101. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
- Denegri, Ješa. „Svojstva, zbivanja i vrednovanja nove umjetnosti sedamdesetih godina XX stoljeća.“ U *Sedamdesete*, uredila Irena Lukšić, 11–22. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2010.
- Eagleton, Terry. „*Kultura u krizi*. Objavljeni odlomci iz drugoga poglavlja knjige *Idea of Culture*.“ *Zarez*, sv. 2, br. 28 (2000): 26–27.
- Hobsbawm, Eric John. *Doba ekstrema*. Zagreb: Zagrebačka naklada, 2009.
- Ileš, Tatjana. „Šezdesete u hrvatskoj književnosti i kulturi.“ Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku, 2013.
- Kapović, Mate. *Čiji je jezik?*. Zagreb: Algoritam, 2010.
- Lisac, Josip. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2003.
- Lisac, Josip. „Tri dijalekta triju narječja kao najizrazitiji primjeri migracija u hrvatskom jeziku.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 15 (2009a): 145–154.
- Lisac, Josip. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009b.
- Lončarić, Mijo. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga, 1996.
- Mildner, Vesna. „Promjene u stavovima prema hrvatskim govornim varijetetima.“ U *Med politiko i stvarnostjo. Jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*, uredili Vesna Požgaj-Hadži, Tatjana Balažić Bulc, i Vojko Gor-

³⁴ Šabić, *Feljtonistički diskurz*.

- janc, 145–159. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2010.
- Mištal, A. Barbara. „Sakralizacija sećanja.“ U *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, uredili Michal Sládeček, Jelena Vasiljević, i Tamara Petrović Trifunović, 297–318. Beograd: Zavod za udžbenike – Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015.
- Petrušić, Irena. „Politika jezične jednakosti unutar Europske unije.“ U *Lice i naličje jezične globalizacije*, uredila Barbara Kryžan-Stanojević, 33–42. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
- Šabić, Marijan. *Feljtonistički diskurz i nacionalnointegracijska paradigma*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2003.
- Težak, Stjepko. „Dijalekt na radiju, televiziji i filmu.“ *Govor*, sv. 3, br. 2 (1986): 39–49.
- Težak, Stjepko. „Dijalekti i književni jezik.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 10 (1997): 9–26.
- Vlašić Duić, Jelena. „Govor u hrvatskome filmu.“ Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2009.
- Wood, Stephen. „Sprachpolitik – Some Socio-Political Effects of English in Germany.“ *International Journal of Politics, Culture and Society*, br. 143 (2001): 621–644.
- Žanić, Ivo. *Kako bi trebali govoriti hrvatski magarci? O sociolingvističkim animiranim filmovima*. Zagreb: Algoritam, 2009.
- Žanić, Ivo. *Jezična republika – Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna glazba*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2016.
- Žmegač, Viktor. *Prošlost i budućnost 20. stoljeća – kulturološke teme epohe*. Zagreb: Matica hrvatska, 2010.

Mrežni izvori

- Lolek i Bolek tko je to. Pristupljeno 20. travnja 2019. <https://hr.rec.divx.narkive.com/eF0jzzWX/lolek-i-bolek-tko-je-tko>.
- Kurta i Murta zaustavite gangrenu društva. Pristupljeno 16. travnja 2019. <http://zg-magazin.com.hr/kurta-i-murta-zaustavite-gangrenu-drustva/#more-28892>.
- Potruga za Nedom – Oduševljenje. Pristupljeno 16. travnja 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=NTJZ9g2a4XQ>.
- Shrek. Pristupljeno 16. travnja 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=E640Sr6gp3I>.
- Tko je smjestio Crvenkapici. Pristupljeno 17. travnja 2019. https://www.youtube.com/watch?v=OX_ip1c7I_Y.

Dialects and Language Varieties in the Croatian Media

Summary: The Croatian media (television, radio, film, theater, etc.) in the last twenty years has seen an increase in a number of dialects and various language varieties which were considered in the former Yugoslavia peripheral, although the most popular television series in former Yugoslavia were those in dialect such as: *Gruntovčani*, *Naše malo misto*, *Velo misto*, *Prosjaci i sinovi*, etc.

There are many professional and scientific papers that deal with the question – what is the Croatian standard language and who are the spoken models of the Croatian standard language? Television announcers and speakers of public television and announcers of central information broadcasts of commercial television are the closest to the standard speech described by the normative manuals of Croatian language. According to audience perception, standard speech in films and theater performances are rated as artificial.

Today, in television shows of different topics (music, culinary, travel and so on) authors and guests use their local idioms. In films and theaters, we can hear spoken language (nonstandard). Modern Croatian music texts also could be in dialects and idioms of certain cities and regions.

Foreign cartoons are regularly synchronized in Croatian using dialects according to stereotypes – seagulls speak Chakavian dialect; good, naive, and traditional characters speak Shtokavian, also stubborn characters speak Shtokavian dialect (*ikavica*) – often similar to the one spoken in the Dalmatian Hinterland; unintelligent characters use Kajkavian variants; urban characters speak Zagrebian Kajkavian, etc.

Participants on different portals mostly write in their local idioms.

The paper focuses on the current promotion of local idioms in the Croatian media space in comparison to globalization in the European media space (why the Polish Lolek and Bolek became Jim and Jam?).

Keywords: media, Croatian standard, dialects, idioms

Josip Lasić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

jlastic@ffst.hr

 <https://orcid.org/0000-0001-5254-7903>

Magdalena Nigoević

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

magda@ffst.hr

 <https://orcid.org/0000-0002-9047-8408>

Tvorbeni oblici etnika otoka Brača

Sažetak: Termin je etnik u hrvatskoj jezikoslovnoj literaturi definiran kao „ime za stanovnika ili stanovnicu nekoga naseljenoga mjesta (ojkonima), kraja, zemlje, države i kontinenta ili osobe koja odatle potječe,,¹. Dosadašnja su istraživanja područja tvorbe etnika u standardnome jeziku² i u pojedinim dijalektima³ potvrdila izrazitu dominaciju sufiksalne tvorbe. Zabilježeno je u standardnome jeziku da u njoj sudjeluje osamdeset i šest (86) sufikasa za muški te dvadeset i jedan (21) sufiks za ženski rod. U radu se predstavlja, a potom analizira korpus etnika naseljenih mjesta otoka Brača. Izrađen je nakon provedenoga terenskoga istraživanja u rujnu 2018. i ožujku 2019. godine. Na otoku Braču zabilježena su dvadeset i dva (22) naseljena mjesta, a izvedeno je četrdesetak etnika za ženski i za muški rod. U analizi se tvorbenih oblika etnika ovjerila činjenica o višeslojnoj dijalekatskoj različitosti pa će se u radu predstaviti terenski obrađena dijalekatska posebitost vidljiva kroz zanimljive postupke tvorbe za ženski i za muški rod. Brački su etnici za potrebe ovoga rada zabilježeni, ovjereni, popisani i obrađeni na razini tvorbe s primarnim ciljevima: očuvanje od zaborava (jer su neka bračka mjesta danas gotovo napuštena) kao prvi, i usustavljanje bračkih etnika s opisanim modelima tvorbe etnika u standardnome jeziku kao drugi cilj istraživanja.

Gljučne riječi: etnici, tvorba etnika, dijalekt, govor Brača

¹ Stjepan Babić, „Tvorba etnika u dijalektima i u hrvatskom književnom jeziku;“ *Onomastica Jugoslavica*, br. 6 (1976): 146.

² Eugeniya Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika, *Hrvatska gramatika (II. promijenjeno izdanje)* (Zagreb: Školska knjiga, 1997); Josip Silić i Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (Zagreb: Školska knjiga, 2005).

³ Petar Šimunović, *Rječnik bračkih čakavskih govora* (Supetar: Brevijar, 2006); Anika Čilaš Šimpraga i Ivana Kurtović Budja, „Etnici i ktetici u kajkavskom narječju;“ *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 35, br. 1 (2009): 35.

1. Umjesto uvoda: odrednice mjesto, mještanka i mještanin⁴

Otok Brač jezično je i povijesno zanimljiv brojnim istraživačima. Dosadašnja su znanstvena i terenska istraživanja jezične povijesti i dinamične dijalektološke slike otoka, usporede li se pritom sa sličnim istraživanjima ostalih prostora srednje Dalmacije, bogata i temeljita⁵. Smješten u središnjemu dijelu Dalmacije, uz otok je Šoltu, najbliži gradu Splitu. Prema arheološkim je nalazima otok Brač možda najstarije čovjekovo prebivalište na prostoru Dalmacije⁶.

Središnji je dio otoka prvi naseljen, uz današnje naselje Nerežišća u unutrašnjosti otoka, dok će pojas uz more, gdje danas prepoznajemo većinu naseljenih mjesta, postati naseljen tek krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Stvaraju se od toga vremena uglavnom uzmorska naselja, u većini dalmatinskih govora prepoznatljiva kroz odrednicu *misto*. Zanimljiva su to *mista* po mnogočemu, a ponajprije zbog premreženosti čakavskoga i štokavskoga na zaokruženoj prostoru najnaseljenijega srednjodalmatinskoga otoka. U radu se stoga terminološki koristi jednoznačno oznaka *mjesto* za opis onoga što je u standardnome jeziku prepoznatljivo kao *naselje* (naseljeno mjesto), a kao određeni imenovani prostor koji ima svoje stanovnice (*mještanke*) i stanovnike (*mještane*). Terenskim su radom (listopad 2018. i ožujak 2019.) zabilježena i popisana uporabna jezična rješenja za imenovanje (su)mještanki i (su)mještana (etnika ženskih i muških osoba) iz dvadeset i dva (22) bračka mjesta. Donose se u nastavku i ostali rezultati prikupljeni terenskim radom s ciljem usporedbe (i mogućega usklađivanja) tvorbenih modela etnikinja i etnika bračkih mjesta sa standardološkim rješenjima koja nude postojeći gramatički priručnici.

⁴ Dalmatinski govori, posebice oni uz naselja bliže moru, značenjem razlikuju: (1) *misto* (je) 'naselje', (2) *miščanka* (je) 'stanovnica (nekoga) naseljenoga mjesta' i (3) *miščanin* (je) 'stanovnik (nekoga) naseljenoga mjesta'.

⁵ U prvome redu dijalektološka i dijakronijska istraživanja akademika Petra Šimunovića u kapitalnome *Čakavisch-deutsches Lexikonu* (1979–1983; s Hraste, M.), zatim u *Rječniku bračkih čakavskih govora* (2006) te kasnije u istraživanjima mlađe generacije jezikoslovaca primjerice u radovima Siniše Vukovića (2006) i Filipa Galovića (kontinuirano od 2012. do danas).

⁶ Spilja je Kopačina (između mjesta Donji Humac i Nerežišća) najstarije poznato čovjekovo obitavalište na otoku Braču, tragovi su života iz razdoblja od 8. do 3. stoljeća pr. Kr. Vidi: Nikola Vukosavljević, Zlatko Perhoč, Božidar Čečuk i Ivor Karavanić, „Kasnoglacijalna industrija lomljenog kamena pećine Kopačine,“ *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, vol. 104, br. 1 (2011): 9–10.

2. Etnik, etnonim i etnoid u hrvatskoj jezikoslovnoj praksi

Dugo se već među jezikoslovcima postavlja pitanje kako je i je li moguće jednoznačno odrediti i uskladiti terminologiju koja se odnosi na imena za stanovnice (mještanke) i stanovnike (mještane) pojedinoga mjesta. Brozović koristi širu odrednicu 'naziv za stanovnike gradova i gradića'⁷. Težak pak dvadesetak godina kasnije koristi odrednicu *etnik* (nerijetko *etnonim*) u značenju 'naziv za stanovnika ili stanovnicu nekoga naseljenog toponima'⁸ čime proširuje Brozovićev opis i na ona imena koja se odnose na stanovnike mjesta manja ili konceptijski različita od onoga što se prepoznaje kao grad, odnosno gradić. Napominje kako je za izvođenje standardoloških oblika etnika iz imena mjesta vrlo pouzdan model uzimanje onoga oblika koji je najučestaliji u govoru lokalnoga stanovništva jer su „stanovnici pojedinoga mjesta najpozvaniji za stvaranje tvorbenih varijanti etnika“⁹. Lončarić također smatra kako je lokalno stanovništvo najbolji kreator za imenovanje (su)mještanki i (su)mještana kao i u određivanju oblika koji će u konačnici biti (is)korišten za potrebe određivanja standardnoga oblika¹⁰. Kod jezikoslovaca, očito je, dominira stav kako je oslušivanje govora lokalnoga stanovništva pri gradnji oblika etnika najpouzdaniji način uspostave kriterija za korištenje etnika u standardnome jeziku¹¹. Novija će istraživanja također potvrditi kako je lokalni govor osnova za oblikovanje etnika¹².

Tvorbu je etnika u standardnome jeziku, ali uglavnom na primjerima preuzetim iz niza dijalekata, najtemeljitije opisao Babić. Sredinom je sedamdesetih godina prošloga stoljeća dao detaljan opis etnika, njihov položaj u standardnome jeziku i u pojedinim dijalektima. Sufiksalsnu je tvorbu istaknuo kao najbrojniju (i najplodniju) razlažući tvorbu kroz podjelu etnika za muške i etnika za ženske osobe¹³. Etnike definira kao „ime za stanovnika ili stanovnicu nekoga naseljenoga mjesta (ojkonima), kraja, zemlje, države i kontinenta ili osobe koja odatle potječe, a ta

⁷ Navodi *grad* i *gradić* pa se pod *gradić* uvrstavaju naselja dalmatinskoga areala koja prepoznajemo u odrednici *misto/mjesto* (bilo da su u unutrašnjosti ili uz more). Vidi: Dalibor Brozović, „Neki etnici u novom izdanju »Pravopisa«,“ *Jezik*, vol. 1, br. 2 (1952): 54.

⁸ Stjepko Težak, „O temi: toponimi, etnici i ktetici u književnom jeziku,“ *Jezik*, vol. 22, br. 1 (1974): 1–2.

⁹ Stjepko Težak, „Etnici i ktetici u pravopisnom rječniku,“ *Jezik*, vol. 21, br. 2 (1973): 52–53.

¹⁰ Mijo Lončarić, „Etnik od Koprivnica,“ *Jezik*, vol. 21, br. 2 (1973): 56–57.

¹¹ Petar Skok, „Tvorba imena stanovnika od imena naselja i oblasti,“ *Jezik*, vol. 2, br. 3 (1953): 65–66.

¹² Šimunović, *Rječnik bračkih čakavskih govora*; Čilaš Šimpraga i Kurtović Budja, „Etnici i ktetici u kajkavskom narječju“.

¹³ Babić, „Tvorba etnika u dijalektima i u hrvatskom književnom jeziku,“ 147.

definicija jednako obuhvaća uz etnike i etnonime (imena naroda i narodnosnih skupina), „Etnici su, dalje nastavlja, „u standardnome jeziku njegov najneustaljeniji dio,,¹⁴. Tu neustaljenost potvrđuju i danas brojni zabilježeni etnici koji svojim tvorbenim oblikom teško ulaze u okvire standardnoga jezika¹⁵.

U novijim se istraživanjima također naglašava razlikovanje etnika kao ‘imena stanovnika kojega naselja ili predjela’ od etnonima kao ‘imena naroda, nacionalnosti’, a jezikoslovno područje u kojemu se najbolje razlikuju etnici od etnonima je onomastika¹⁶. Nekoliko godina ranije isto navodi Šimunović definirajući etnike i etnonime u *Uvodu u hrvatsko imenoslovlje*¹⁷. Za suvremena promatranja etnika Hrvatski jezični portal (pokratom HJP) donosi definiciju ‘naziv stanovnika naseljenog mjesta, kraja, regije, zemlje ili kontinenta (npr. Splitskanin)’, etnonim je, pak, ‘ime etničke zajednice, pripadnika naroda i narodnosnih skupina’, a etnoid je ‘naziv skupine stanovnika prema zemljopisnom pojmu (npr. otočanin, primorac, goranin)’. Vidljivo je da u dosadašnjoj hrvatskoj jezikoslovnoj praksi dominira odrednica etnik i taj se oblik za predstavljanje oblika bračkih etnika koristi jednoznačno – etnikinja za ženske, a etnik za muške osobe.

3. Raščlamba korpusa

Prema dostupnim podacima iz zadnjega popisa stanovništva (iz 2011.) otok je Brač administrativno podijeljen na osam samostalnih općina s dvadeset i dva mjesta¹⁸. Donose se s obzirom na brojnost etnika u njima¹⁹:

- Supetar (4 223: Mirca, Splitska, Supetar i Škrip)
- Pučišća (2 263: Gornji Humac, Pražnica i Pučišća)
- Selca (1 860: Novo Selo, Povlja, Selca i Sumartin)

¹⁴ Babić, „Tvorba etnika u dijalektima i u hrvatskom književnom jeziku,“ 146–147.

¹⁵ Primjerice, postavlja se pitanje pisanja etnikinja i etnika bračkih mjesta Mirca i Splitska, a da bi u konačnici bili usklađeni s normom standardnoga jezika. Uz ova dva, takvih je primjera etnika u / na hrvatskome jezičnome prostoru jako puno.

¹⁶ Ankica Čilaš Šimpraga, „Etnici i ktetici u Drniškoj krajini,“ *Folia onomastica Croatica*, br. 21 (2012): 17.

¹⁷ Petar Šimunović, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje* (Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2009), 76.

¹⁸ Jelena Nakićen i Anica Čuka, „Demografski razvoj otoka Brača i sklonost otočana iseljavanju,“ *Migracijske i etničke teme*, vol. 32, br. 3 (2016): 322–323.

¹⁹ U zagradi je broj stanovnika (godine 2011.) u pojedinoj općini s popisom mjesta koja su u sastavu pojedine općine.

- Bol (1 693: Bol i Murvica)
- Postira (1 611: Dol i Postira)
- Milna (1 042: Bobovišća, Ložišća i Milna)
- Nerežišća (892: Donji Humac, Dračevica i Nerežišća)
- Sutivan (850).

Radi bolje preglednosti pri izradi popisa etnikinja i etnika bračka su mjesta²⁰ podijeljena na ona u unutrašnjosti otoka (10) i na ona uz more (12)²¹:

- u unutrašnjosti: Dol (130), Donji Humac (165), Dračevica (93), Gornji Humac (275), Ložišća (139), Nerežišća (634), Novo Selo (153), Pražnica (377), Selca (872), Škrip (172)
- uz more: Bobovišća (70), Bol (1 671), Milna (833), Mirca (327), Murvica (22), Postira (1 481), Povlja (344), Pučišća (1 611), Splitska (398), Sumartin (491), Supetar (3 326), Sutivan (850).

Nakon provedenoga terenskoga istraživanja u listopadu 2018. i u ožujku 2019. godine izrađen je korpus koji uključuje pisane oblike za etnikinje i etnike iz promatrana dvadeset i dva bračka mjesta. Svojom su se strukturom i oblikom pokazali kao neotuđivi dio jezika pa donosimo najprije sažet opis i karakteristike bračkih govora za bolje razumijevanje potvrđenih tvorbenih modela etnikinja i etnika.

4. Jezične osobitosti bračkih govora i tvorbeni prilagodba etnika u odnosu na standard

4.1. Brački govori i etnici u njima

Migracijska su kretanja u prošlosti odredila današnju dijalekatsku šarolikost među bračkim mjestima. Zapadni je dio otoka (uglavnom) čakavski (u najvećim mjestima Milna i Sutivan), središnji pak dio, a kao prvi naseljeni prostor otoka, čuva stare jezične elemente i ishodišni je geografski prostor za sagledavanje ostalih dijelova otoka (i mjesta) i govora (primjerice govori Dračevice, Donjega Humca i Nerežišća). Istočni je dio uglavnom štokavski (primjerice mjesto Sumartin). Broj je stanovnika uvelike danas pao, ali su zabilježena (u minimalnome

²⁰ Od dvadeset i dva (22) bračka mjesta devetnaest (19) ih je jednorječnih, a tri (3) su dvorječna (Donji Humac, Gornji Humac i Novo Selo). Neka su mjesta u množinskome obliku srednjega roda (Bobovišća, Ložišća, Nerežišća i dr.), a neka su u jednini ženskoga roda (Dračevica ili Milna).

²¹ U zagradi je broj stanovnika u pojedinome mjestu.

postotku doduše) doseljenja s kopna čime je, naravno, došlo do promjena, a govornika je nekadašnjih autohtonih bračkih govora sve manje. Prije osamdesetak godina veliki je dio bračkih govora opisao Hraste u knjizi *Čakavski dijalekat ostrva Brača* (1940). Knjiga je to koja je u kasnijim godinama potaknula druge jezikoslovce za nove prinose očuvanju bračkih govora. Od sedamdesetih godina prošloga stoljeća Šimunović aktivno istražuje govore Brača s iznošenjem rezultata u dvjema objavljenim studijama – *Ogled jezičnih osobina bračke čakavštine* (1975) i *Čakavština srednjodalmatinskih otoka* (1977). Za potrebe je istraživanja štokavskih govora ranije istražen i opisan govor mjesta Sumartin²². Interesa za nove opise bračkih govora ne nedostaje u najnovijim vremenima što potvrđuju istraženi govori mjesta Selaca²³, Milne²⁴, Ložišća²⁵, Donjega Humca²⁶ i Pražnica²⁷ te ostalih koji su se u svojim istraživanjima bavili nekom od posebitosti bračkih govora²⁸. Vrijednost i značaj bračkih govora prepoznalo je hrvatsko Ministarstvo kulture dodijelivši im status nematerijalnog kulturnoga dobra.

Za promatranje je tvorbenih oblika bračkih etnikinja i etnika nužno spomenuti i provedena sociolingvistička istraživanja iz druge polovice osamdesetih godina prošloga stoljeća. Potvrdila su kako su migracijska kretanja stvorila razlike u govoru te se na primjerima iz šesnaest promatranih bračkih mjesta predstavlja zanimljiva jezična slika otoka²⁹. Iz te je slike moguće dati pojedine odgovore o danas zabilježenoj brojnosti naziva za pojedine etnikinje i etnike iz bračkih mjesta.

Međutim, valja to još jednom napomenuti, onomastika je, posebno unutar nje toponimija, područje gdje se raznolikost u bilježenju oblika

²² Petar Šimunović, „Sumartinska onomastika,“ *Rasprave Instituta za jezik*, br. 1 (1968): 89.

²³ Siniša Vuković, „Akcenatski sustav selačkoga govora – osnovne odlike naglasnoga sustava govora Selaca na otoku Braču,“ *Čakavska rič*, vol. 34, br. 1–2 (2006): 191; Nataša Šprljan, „Zanaglasne dužine u govoru Selaca na Braču,“ *Čakavska rič*, vol. 45, br. 1–2 (2017): 55.

²⁴ Filip Galović, „Fonološke značajke govora Milne na otoku Braču,“ *Čakavska rič*, vol. 40, br. 1–2 (2012): 87.

²⁵ Filip Galović, „Jezične osobitosti mjesnoga govora Ložišća na otoku Braču,“ *Fluminensia*, vol. 25, br. 1 (2013): 181.

²⁶ Filip Galović, „Govor Donjega Humca,“ *Jezikoslovlje*, vol. 15, br. 2–3 (2014): 231.

²⁷ Filip Galović, „Fonološki sustav pražničkoga govora,“ *Fluminensia*, vol. 29, br. 2 (2017): 91; Zdravka Biočina, Gordana Varošanc-Škarić i Iva Bašić, „Prozodijski sustav Pražnica,“ *Fluminensia*, vol. 30, br. 1 (2018): 103.

²⁸ Domagoj Vidović, „Prezimana istočnoga dijela otoka Brača,“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 18 (2013): 285.

²⁹ Anita Sujoldžić, Božidar Finka, Petar Šimunović i Pavao Rudan, „Sličnosti i razlike u govorima otoka Brača kao odraz migracijskih kretanja,“ *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 14, br. 1 (1988): 163.

za etnikinje i etnike najbolje vidi³⁰. U toponimima se, iz kojih će kasnije postajati etnici, dobro čuvaju lokalne osobitosti govora. Brački tako govori bilježe da je standardni oblik mjesta Sutivan u govoru Stivan, Povlja su u govoru Povja, a Splitska je Spliska³¹. Oblike Stivan, Povja i Spliska iz govorne stoga prakse valja poštivati u postupcima tvorbe etnikinja i etnika iz spomenutih mjesta.

Dosadašnja su istraživanja područja tvorbe imenica u standardnome jeziku, među kojima se navode i etnici³² potvrdila dominaciju imeničke sufiksalne tvorbe. Zabilježeno je u standardnome jeziku da u njoj sudjeluje čak osamdeset i šest (86) imeničkih sufiksa za muški³³ te dvadeset i jedan (21) imenički sufiks za ženski rod³⁴. Uvidom u bračke etnikinje i etnike izdvajaju se vrlo plodni tj. oni koji pokazuju najviši stupanj tvorbene aktivnosti (primjerice za etnike *-an(in)* (Boljanin, Supetranin i za etnikinje primjerice *-ka* (Milnaranka, Stivanka, Selka i dr.))³⁵. Istraženi korpus donosi popis etnikinja, a potom popis etnika zabilježenih terenskim radom iz neposrednoga razgovora s lokalnim stanovništvom³⁶. Izdvajaju se po kriteriju podjele na ženske (etnikinje) i muške (etnici) čime slabi dosadašnja, u privatnome i u javnome diskursu, dominacija referencijalnoga muškoga roda *etnik* (koji uključuje ženski i muški rod).

4.2. Bračke etnikinje

Za ženske je osobe (etnikinje) terenskim istraživanjem zabilježeno uz svako mjesto po nekoliko oblika etnikinja. Za neka se mjesta vezuju i po četiri oblika, a svega je nekoliko mjesta uz koja se vezuje jedan do

³⁰ Petar Šimunović, *Bračka toponimija* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2004), 156.

³¹ Katarina Lozić Knezović, „Obalni toponimi otoka Brača – prilog Bračkoj toponimiji Petra Šimunovića,“ *Folia onomastica Croatica*, br. 27 (2018): 47.

³² Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević i Znika, *Hrvatska gramatika (II. promijenjeno izdanje)*; Silić i Pranjaković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*; Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku* (Zagreb: NZ Globus – HAZU, 2002).

³³ Babić, „Tvorba etnika u dijalektima i u hrvatskom književnom jeziku,“ 148.

³⁴ Babić, „Tvorba etnika u dijalektima i u hrvatskom književnom jeziku,“ 176–177.

³⁵ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević i Znika, *Hrvatska gramatika (II. promijenjeno izdanje)*, 294.

³⁶ Prvo je istraživanje provedeno u rujnu 2018. godine i njime je obuhvaćeno četrdeset sedam (47) ispitanika (25 M + 22 Ž) iz devetnaest (19) mjesta otoka (osim Dola, Bobovišća i Murvice), a drugo u ožujku 2019. godine kada je uključeno novih dvadeset i devet (29) ispitanika (17 Ž + 13 M). Kasnije su uključena i trideset i tri (33) ispitanika (17 Ž + 16 M) koji su rođeni i živjeli su određeno vrijeme na Braču, a danas su stanovnici grada Splita. Istraživanjem je ukupno obuhvaćeno sto i devet (109) ispitanika materinskim govorom vezanih uz otok Brač. Na ovome mjestu zahvaljujemo svima koji su pomogli u istraživanju.

dva oblika (primjerice Bol > Bolka i Boljanka, Dol > Dolka i Doljanka). Zabilježeni se oblici donose abecednim redom prema popisu imena mjesta iz kojih su postali:

- Bobovišća: *Boboviška, Boboška*
- Bol: *Bolka, Boljanka*
- Dol: *Dolka, Doljanka*
- Donji Humac: *Donjohumčanka / Donjohumčonka*
- Dračevica: *Dračevka, Dračevjanka*
- Gornji Humac: *Gornjohumčonka / Gornjohučonka, Gornjohumoška*
- Ložišća: *Ložiška*
- Milna: *Milnarka / Milnorka, Milnorica / Milnarica*
- Mirca: *Mrčanka / Mrčonka, Mirčonka / Mirčanka*
- Murvica: *Murvičanka, Murviška, Murvinka*
- Nerežišća: *Nerežiška, Nerežiščanka*
- Novo Selo: *Novoselčanka, Novoselka / Novosejka*
- Postira: *Postirka, Postiranka*
- Povlja: *Povajka / Povalka, Povljanka*
- Pražnica: *Pražniška / Prožniška, Pražnička*
- Pučišća: *Pučiška / Pušiška*
- Selca: *Selka, Selčanka, Selačka / Selaška*
- Splitska: *Spliskarica, Spliskaranka, Spliskarka, Spliska*
- Sumartin: *Sumartinka*
- Supetar: *Supetarka, Supetranka*
- Sutivan: *Stivanka / Stivonka, Stivanjanka, Stivnjonka*
- Škrip: *Škripjanka, Škrika, Škripanka, Škripjanka.*

4.3. Brački etnici

Kao i za popisane etnikinje i kod etnika se pojavljuje uz pojedina imena mjesta po nekoliko oblika etnika. Također se navode prema istome slijedu, abecednim redom uz imena mjesta iz kojih su izvedeni:

- Bobovišća: *Boboviščanin, Boboviščan, Bobovjanin / Bobovljanin*
- Bol: *Boljan, Boljanin / Bolanin*
- Dol: *Doljanin / Dolanin*
- Donji Humac: *Donjohumčanin / Donjohumčonin, Donjohumčanin*
- Dračevica: *Dračevjanin, Dračevjan, Dračevićan*
- Gornji Humac: *Gornjohumčanin, Hunčanjanin, Gornjohunčonjanin*
- Ložišća: *Ložiščan, Ložiščanin*

- Milna: *Milnaranin, Milnaran*
- Mirca: *Mrčljanin / Mirčljanin, Mrčanin, Mrčanac, Mirčanac*
- Murvica: *Murvičanin, Murviški*
- Nerežišća: *Nerežišćanin*
- Novo Selo: *Novoselčanin, Novosejanin / Novoseljanin*
- Postira: *Postiran, Postiranin*
- Povelja: *Povljanin / Povjanin, Povajanin*
- Pražnica: *Pražnišanin / Pražniččanin, Pražniški*
- Pučišća: *Pučićčanin*
- Selca: *Selčanin, Selaški*
- Splitska: *Spliskarin, Spliskavac, Spliskarin*
- Sumartin: *Sumartinjanin / Sumartinanin*
- Supetar: *Supetranin, Supetran*
- Sutivan: *Stivanjanin / Stivonjanin, Stivanac / Stivanjac*
- Škrip: *Škripjanin.*

4.4. Etnikinje i etnici u postavljanju kroz (preporučenu) standardološku paradigmu

Iz tvorbe je etnika u standardnome jeziku moguće izdvojiti niz sufiksa, a kako on sam po sebi teži usustavljanju nemoguće je prihvatiti sve sufikse kojima se bilježe etnikinje i etnici u brojnim hrvatskim lokalnim idiomima³⁷. Preporuka je da se, a gdje je god to moguće, koriste za ženske i za muške osobe sufiksi s obzirom na njihovu plodnost³⁸. Prema takvoj je preporuci izrađen popis bračkih etnikinja i etnika. Pokazao je da je obrazac plodnih sufikasa iz standardnoga jezika primjenjiv gotovo kod svih zabilježenih etnikinja i etnika. Etnikinje i etnici su postavljeni u okvir plodnih sufiksa za ženske i muške osobe te ih donosimo popisane u nastavku uz mjesto na koje se odnose / kojemu pripadaju:

- Bobovišća: *Boboviščanka i Boboviščanin*
- Bol: *Boljanka i Boljanin*
- Dol: *Doljanka i Doljanin*
- Donji Humac: *Donjohumčanka i Donjohumčanin / Donjohumčljanin*
- Dračevica: *Dračevljanka i Dračevljanin*

³⁷ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević i Znika, *Hrvatska gramatika (II. promijenjeno izdanje)*, 313.

³⁸ Mada Babić navodi kako je u hrvatskome standardnome jeziku zastupljeno osamdesetak za muške i dvadesetak sufiksa za ženske osobe, plodni su sljedeći sufiksi: (a) za muške osobe: *-ac, -anac* i *-anin* te slabije plodni *-čanin* i *-ak* i za (b) ženske osobe: *-ica, -inja, -ka* i *-kinja*. Vidi: Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević i Znika, *Hrvatska gramatika (II. promijenjeno izdanje)*, 313–314.

- Gornji Humac: *Gornjohumčanka* i *Gornjohumčanin* / *Gornjohumčanjanin*
- Ložišća: *Ložiščanka* i *Ložiščanin*
- Milna: *Milnaranka* i *Milnaranin*
- Mirca: *M(i)rčanka* i *M(i)rčanjanin*
- Murvica: *Murvičanka* i *Murvičanin*
- Nerežišća: *Nerežiščanka* i *Nerežiščanin*
- Novo Selo: *Novoselka* i *Novoselac*
- Postira: *Postiranka* / *Postirka* i *Postiranin* / *Postirac*
- Povlja: *Povljanka* i *Povljanin*
- Pražnica: *Pražničanka* i *Pražničanin*
- Pučišća: *Pučiščanka* i *Pučiščanin*
- Selca: *Selčanka* i *Selčanin*
- Splitska: *Splitskarica* / *Splitskarka* i *Splitskaranin* / *Splitskar*
- Sumartin: *Sumartinka* i *Sumartinjanin*
- Supetar: *Supetarka* i *Supetranin*
- Sutivan: *Sutivanka* / *Sutivanjanka* i *Sutivljanin*
- Škrip: *Škripljanka* i *Škripljanin*.

4.4.1. Etnikinje kroz standardološku paradigmu

Držeći se pri izradi popisa etnikinja ranijih standardoloških preporuka o korištenju plodnih sufiksa (*-ica*, *-inja*, *-ka* i *-kinja*) svi su oblici bračkih etnikinja usklađeni s preporukom. Najzastupljeniji je sufiks *-ka* s brojnim oblicima promjene u osnovi čime se proširuje sufiksarno bilježenje (*-(an)ka*, *-(č)anka*, *-(j)anka*, *-(lj)anka*). Slabije su zastupljeni ostali plodni sufiksi (primjerice sufiks *-ica* svega jednom), a ostali plodni nisu zabilježeni (plodni sufiksi *-inja* i *-kinja*). Cijeli popis usklađen s preporukama standardnoga jezika slijedi prema sufiksima:

***-ica*:**

Spli(t)skarica

-ka (*-(an)ka*, *-(č)anka*, *-(j)anka*, *-(lj)anka*):

Boboviščanka, *Boljanka*, *Doljanka*, *Donjohumčanka*, *Dračevljanka*, *Gornjohumčanka*, *Ložiščanka*, *Milnaranka*, *M(i)rčanka*, *Murvičanka*, *Nerežiščanka*, *Novoselka*, *Postiranka* / *Postirka*, *Pov(l)janka*, *Pražničanka*, *Pučiščanka*, *Selčanka*, *Splitskarka*, *Sumartinka*, *Supetarka*, *S(u)tivanka* / *S(u)tivanjanka*, *Škri(pljan)ka*.

4.4.2. Etnici kroz standardološku paradigmu

Za razliku od etnikinja kod etnika je zastupljen veći broj preporučenih plodnih sufiksa. Postavljajući ih u standardološki obrazac³⁹ tri su zabilježena sufiksa na promatranome korpusu (-ac, -anin i -ar). Najplodniji se pokazao u tvorbi bračkih etnika sufiks -anin (zbog okrnjene ili jotirane osnove s modelima -čanin, -(č)an(j)anin, -(j)anin, -(lj)anin). Prema podjeli s obzirom na sufiks koji se pojavljuje popisani su kako slijedi:

-(a)c:

Novoselac, Postirac

-anin (-čanin, -(č)an(j)anin, -(j)anin, -(lj)anin):

Bobovišćanin, Boljanin, Doljanin, Donjohumčanin / Donjohumčanjanin, Dračevljanin, Gornjohumčanin / Gornjohumčanjanin, Ložišćanin, Milnaranin, M(i)rčanjanin, Murvičanin, Nerežišćanin, Postiranin, Povljanin, Pražničanin, Pučišćanin, Selčanin, Split-skaranin, Sumartinjanin, Supetranin, Sutivljanin, Škripljanin

-ar:

Splitskar.

5. Zaključak

Prva je namjera ovoga istraživanja bila prikazati etnikinje i etnike u njihovome stvarnome okruženju u kojemu se pojavljuju, dakle, u govorima otoka Brača. Međutim, nakon obavljenoga terenskoga istraživanja i izrađenoga popisa otvorila se prilika na jednome mjestu prikazati odnos i relaciju lokalnoga govora i standarda (kroz promatranje etnikinja i etnika kao središnjega predmeta istraživanja). Pokazali su se vrlo zahvalnim jezičnim materijalom jer su omogućili sagledavanje jezične stvarnosti kroz lokalne govore i kroz standard. Potvrđena je skoro u potpunosti ranija preporuka o plodnim sufiksima za oblikovanje etnikinja i etnika. S druge je pak strane potvrđena djelomična dominacija dijalekata nad standardom. Za nova će istraživanja zasigurno biti zanimljivo proučiti odnos dijalek(a)ta i standarda za: (a) etnikinje i kako ih bilježiti te sa standardom uklopiti u primjerima *Spli(t)skarica*, *Milnaranka*, *M(i)rčanka*, *Pov(l)janka*, *S(u)tivanka* (ili *S(u)tivanjanka*)

³⁹ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević i Znika, *Hrvatska gramatika (II. promijenjeno izdanje)*, 313.

i *Škri(pljan)ka* i za (b) etnike u primjerima usklađivanja sa standardom u primjerima *Donjohumčanjanin* i *Gornjohumčanjanin*, *Milnaranin*, *M(i)rčanjanin*, *Pov(l)janin*, *Splitskaranin*, *S(u)tiavljanin* (ili *S(u)tivanac*) i primjerice oblik *Spli(t)skar*⁴⁰.

Istraživanje je u potpunosti bilo usredotočeno na promatranje jednoga od najneustaljenijih dijelova u jeziku, a to su etnikinje i etnici u ovome slučaju oni otoka Brača. Ipak, neustaljenosti svojoj unatoč, ponudili su svojim oblicima dodanu vrijednosti koju nose brački govori. Uz to su, bez ikakve sumnje, doprinijeli novome čitanju, pisanju i bilježenju etnika te, dakako, boljemu razumijevanju (stare) teze o onoj elastičnoj stabilnosti (ili gipkoj postojanosti) unutar hrvatskoga standardnoga jezika.

Literatura

- Babić, Stjepan. „Tvorba etnika u dijalektima i u hrvatskom književnom jeziku.“ *Onomastica Jugoslavica*, br. 6 (1976): 146–185.
- Babić, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: NZ Globus – HAZU, 2002.
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika. *Hrvatska gramatika (II. promijenjeno izdanje)*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- Biočina, Zdravka, Gordana Varošaneć-Škarić i Iva Bašić. „Prozodijski sustav Praznica.“ *Fluminensia*, vol. 30, br. 1 (2018): 103–126.
- Brozović, Dalibor. „Neki etnici u novom izdanju »Pravopisa«.“ *Jezik*, vol. 1, br. 2 (1952): 54–57.
- Čilaš Šimpraga, Ankica i Ivana Kurtović Budja. „Etnici i ktetici u kajkavskom narječju.“ *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 35, br. 1 (2009): 35–52.
- Čilaš Šimpraga, Ankica. „Etnici i ktetici u Drniškoj krajini.“ *Folia onomastica Croatica*, br. 21 (2012): 17–36.
- Galović, Filip. „Fonološke značajke govora Milne na otoku Braču.“ *Čakavska rič*, vol. 40, br. 1–2 (2012): 87–101.
- Galović, Filip. „Jezične osobitosti mjesnoga govora Ložišća na otoku Braču.“ *Fluminensia*, vol. 25, br. 1 (2013): 181–198.
- Galović, Filip. „Govor Donjega Humca.“ *Jezikoslovlje*, vol. 15, br. 2–3 (2014): 231–267.
- Galović, Filip. „Fonološki sustav prazničkoga govora.“ *Fluminensia*, vol. 29, br. 2 (2017): 91–109.
- Hraste, Mate. „Čakavski dijalekat ostrva Brača.“ *Srpski dijalektološki zbornik*, br. 10 (1940): 1–66.

⁴⁰ Babić, „Tvorba etnika u dijalektima i u hrvatskom književnom jeziku,“ 150–156.

- Hraste, Mate i Petar Šimunović. *Čakavisch-deutches Lexicon*, knj. I–III. Köln – Beč: Böhlau Verlag, 1979–1983.
- Lončarić, Mijo. „Etnik od Koprivnica.“ *Jezik*, vol. 21, br. 2 (1973): 56–57.
- Lozić Knezović, Katarina. „Obalni toponimi otoka Brača – prilog Bračkoj toponimiji Petra Šimunovića.“ *Folia onomastica Croatica*, br. 27 (2018): 47–69.
- Nakićen, Jelena i Anica Čuka. „Demografski razvoj otoka Brača i sklonost otočana iseljavanju.“ *Migracijske i etničke teme*, vol. 32, br. 3 (2016): 319–351.
- Skok, Petar. „Tvorba imena stanovnika od imena naselja i oblasti.“ *Jezik*, vol. 2, br. 3 (1953): 65–69.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Sujoldžić, Anita, Božidar Finka, Petar Šimunović i Pavao Rudan. „Sličnosti i razlike u govorima otoka Brača kao odraz migracijskih kretanja.“ *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 14, br. 1 (1988): 163–184.
- Šimunović, Petar. „Sumartinska onomastika.“ *Rasprave Instituta za jezik*, br. 1 (1968): 89–121.
- Šimunović, Petar. „Ogled jezičnih osobina bračke čakavštine.“ *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, vol. 11/12, br. 1 (1975): 497–517.
- Šimunović, Petar. „Čakavština srednjodalmatinskih otoka.“ *Čakavska rič*, br. 1 (1977): 5–65.
- Šimunović, Petar. *Bračka toponimija*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2004.
- Šimunović, Petar. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Supetar: Brevijar, 2006.
- Šimunović, Petar. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2009.
- Šprljan, Nataša. „Zanaglasne dužine u govoru Selaca na Braču.“ *Čakavska rič*, vol. 45, br. 1–2 (2017): 55–76.
- Težak, Stjepko. „Etnici i ktetici u pravopisnom rječniku.“ *Jezik*, vol. 21, br. 2 (1973): 52–56.
- Težak, Stjepko. „O temi: toponimi, etnici i ktetici u književnom jeziku.“ *Jezik*, vol. 22, br. 1 (1974): 1–2.
- Vidović, Domagoj. „Prezimana istočnoga dijela otoka Brača.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 18 (2013): 285–299.
- Vukosavljević, Nikola, Zlatko Perhoč, Božidar Čečuk i Ivor Karavanić. „Kasnoglaćijalna industrija lomljenog kamena pećine Kopačine.“ *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, vol. 104, br. 1 (2011): 7–54.
- Vuković, Siniša. „Akenatski sustav selačkoga govora – osnovne odlike naglasnoga sustava govora Selaca na otoku Braču.“ *Čakavska rič*, vol. 34, br. 1–2 (2006): 191–201.

Formation of Demonyms of the Island of Brač

Summary: The term *demonym* (cro. *etnik*) is used in the Croatian linguistic bibliography to denote „the name of a person (a male or a female) living or having origins in an inhabited place (*oyconym*), region, country, state and continent“ (Babić,

1976: 145). Previous researches on the formation of demonyms in the standard (Barić, 1997; Silić and Pranjko, 2005) and some regional varieties (Šimunović, 2006; Čilaš Šimpraga and Kurtović Budja, 2009) of the Croatian language suggest that they are most frequently formed by the means of suffixation. Namely, 86 suffixes for male and 21 suffixes for female gender have been identified in the standard Croatian language. The aim of this paper is to present and analyse a corpus of demonyms of the Central Dalmatian island Brač. The corpus is a result of a field research conducted in September 2018 and March 2019. The research shows that there are 22 inhabited places on the island of Brač whose names were used to obtain about forty demonyms for each gender. For the purposes of this paper, they were subsequently recorded, verified, listed and analysed in terms of the type of their formation. Since the analysis of demonym formation revealed instances of multi-layered language variation, this paper will present some special features of local speeches recorded directly on the spot through the examples of interesting types of formation of demonyms for both genders. The aim of this paper is, therefore, two-fold: to preserve the demonyms from oblivion (since some of the places on the islands of Brač may soon be abandoned and uninhabited), and to systematize the demonyms of Brač in line with the models of demonym formation established for the standard Croatian language.

Keywords: demonyms, formation of demonyms, dialect, local speech of island Brač

Hrvatski jezik u nastavi i prijevodu
Język chorwacki w nauczaniu
i przekładzie

Ljudmila Vasiljeva

Sveučilište „Ivan Franko“ u Lavovu
milav2000@yahoo.com

 <https://orcid.org/0000-0002-2178-8269>

Tematski rječnici kao nastavno sredstvo u p(r)oučavanju jezika

Sažetak: Svrha je ovog članka predstavljanje metodološkog statusa rječnika u procesu učenja / nastave drugih slavenskih jezika i određivanje osobitosti dvojezičnog edukativnog ukrajinsko-hrvatskog tematskog rječnika.

U razvoju nacionalne kulture te očuvanju i usavršavanju jezika određenog naroda važno mjesto pripada rječnicima. Tijekom tridesetogodišnjeg razdoblja postojanja neovisnih država Hrvatske i Ukrajine objavljena je tek neznatna količina hrvatskih i ukrajinskih leksikografskih izdanja koja bi se istovremeno odnosila i na hrvatski i na ukrajinski jezik. Važna uloga rječnika u učenju stranih jezika ne zahtijeva komentare, kao ni to da je ta činjenica općenito prihvaćena u metodama poučavanja, što znači da su rječnik i udžbenik neophodna sredstva u nastavnom procesu. Prilično dugu povijest ima i navođenje i grupiranje riječi u rječniku. Tradicionalan i najuobičajeniji u svjetskoj leksikografiji abecedni je redosljed leksičkih jedinica. Alternativa abecednoj leksikografiji tematska su i ideografska leksikografija.

Ključne riječi: edukativni rječnik, tematski rječnik, sastavljanje rječnika, organizacija leksika, ukrajinsko-hrvatski rječnik

U razvoju nacionalne kulture te očuvanju i usavršavanju jezika određenog naroda važno mjesto pripada rječnicima. Odgovarajuća razina razvoja kulture opredjeljuje se, između ostalog, i stupnjem razvoja leksikografije. Stjecajem povijesnih okolnosti tiskana leksikografska produkcija pojavila se davno i gotovo istovremeno¹ u Ukrajini i u Hrvatskoj.

¹ Prvo je takvo ukrajinsko izdanje crkvenoslavensko-ukrajinski rječnik L. Zizanija iz 1596., tiskan u Vilniusu pod nazivom *Лексис, Сир—ль Реченіл, ВькратъцПсьбран(ь)ныи и из слове(н)скаго язъика на простьи(и)рускій діАле(к)ть истол(ь)кованыи* (prvo izdanje) u kojem se 1061 crkvenoslavenska riječ prevodi ukrajinskim književnim jezikom druge polovice 16. st. Prvi hrvatski tiskani rječnik F. Vrančića objavljen je 1595. F. Vrančić je 5800

Zanemarimo višestoljetni, ponekad težak, put razvoja leksikografije u ovim zemljama, obratimo pozornost na suvremeno stanje razvoja ukrajinsko-hrvatske leksikografije, pa možemo konstatirati da je u tridesetogodišnjem razdoblju postojanja neovisnih država Hrvatske i Ukrajine tiskana tek neznatna količina hrvatskih i ukrajinskih leksikografskih izdanja koja bi se istovremeno odnosila i na hrvatski i na ukrajinski jezik. Donedavno nije bilo dvojezičnih rječnika koji su neophodni za proučavanje obaju jezika (znanstveno, umjetničko prevođenje i dr.), bez obzira na to što već više od dvadeset godina hrvatski jezik postoji kao studij na ukrajinskim sveučilištima, a ukrajinski pak na hrvatskim sveučilištima.²

Posljednjih su se godina u Ukrajini pojavili udžbenici i priručnici prilagođeni nastavi hrvatskog jezika,³ a objavljen je i *Ukrajinsko-hrvatski tematski rječnik*⁴ namijenjen studentima visokoškolskih ustanova. Krajem 2018. godine objavljen je i *Ukrajinsko-hrvatski rječnik*.⁵ Rječnik nastavlja niz ukrajinsko-slavenskih rječnika koji služe kao pomagala prilikom prevođenja i kojima je jezik na koji se prevodi – slavenski jezik, a u kojem se glavni leksički minimum ukrajinskog jezika prevodi ekvivalentima srodnog jezika. Posebnost njegova uređivanja odnosi se na zahtjeve za kratke dvojezične rječnike s obzirom na činjenicu da veliki dvojezični ukrajinsko-hrvatski rječnik još uvijek nije objavljen. U rječniku je zastupljen aktualan suvremeni leksik, kao i fraze koje se aktivno upotrebljavaju u različitim funkcionalnim stilovima standarda te su prikladne za raznovrsnu komunikaciju ukrajinskog i hrvatskog korisnika. U registru *Ukrajinsko-hrvatskog rječnika* nalazi se više od dvadeset pet tisuća riječi. Rječnik je dio univerzalnog sustava slavenske leksikografije *Leksika-Slavika*, a razradila ga je ekipa suradnika Ukra-

hrvatskih riječi uglavnom preuzeo s čakavskoga područja, ali i iz djela pisanih drugim hrvatskim narječjima, i preveo ih na pet europskih jezika: latinski, talijanski, njemački, dalmatinski tj. hrvatski i mađarski. Tako vidimo da i ukrajinska i hrvatska leksikografija imaju dugu tradiciju.

² Studij kroatistike na ukrajinskim sveučilištima, i ukrajinistike – na hrvatskim, postoji više od dvadeset godina o čemu svjedoče i ovi zbornici: *Ukrajinistika na sveučilištu u Zagrebu: 20 godina* (Zagreb: FF, 2018) i *Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Хорватистика* (Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2018, Випуск 69).

³ Udžbenici i priručnici hrvatskog jezika za Ukrajince: Людмила Васильєва і Дамір Пешорда, *Хорватська мова для українців: підр.* (Львів: ЛДУ ім. Ів. Франка, 2000); Людмила Васильєва і Дамір Пешорда, *Хорватська мова: підр.* (Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2007); Людмила Васильєва і Дамір Пешорда, *Хорватська мова: Зб. Вправ* (Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2007).

⁴ Tematski rječnik: Людмила Васильєва, Богдан Сокіл і Ольга Ткачук, *Українсько-хорватський тематичний словник* (Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2016).

⁵ Ukrajinsko-hrvatski rječnik: Людмила Васильєва, Ольга Ткачук і Володимир Чумак, *Українсько-хорватський словник* (Київ: Словники України, 2018).

jinskog jezično-informacijskog fonda Nacionalne akademije znanosti Ukrajine, koji je omogućio realizaciju teoretskih postignuća znanstvenika te institucije uz opredjeljenje parametara leksikografskog sustava dvojezičnog slavenskog leksikona i stvaranje odgovarajuće leksikografske baze podataka. Statistički podaci računalne obrade sustava riječi ukrajinskog jezika pripomogli su formiranju registra Rječnika koji se pretežito sastoji od leksika opće uporabe s malobrojnim arhaizmima, vulgarizmima ili dijalektalnim leksikom koji danas čini dio aktivnog leksika standardnog jezika.

Poslije ovog kratkog uvoda treba najprije naglasiti važnost rječnika u učenju stranih jezika, što zapravo ne zahtijeva posebne komentare, kao ni to da je ta činjenica općenito prihvaćena u metodama poučavanja, što znači da je rječnik, kao i udžbenik, neophodno sredstvo u nastavnom procesu. Taj aspekt posebice je važan za proučavanje leksičkog sustava jezika. Ovdje bismo htjeli obratiti pozornost na dvije činjenice. Prvo, leksička razina zauzima središnje mjesto u jezičnom sustavu, a drugo, izdvajamo činjenicu da je jedno od glavnih obilježja leksičkog sustava vrlo mala mogućnost njegova strukturiranja: u leksičkom je sustavu znatno manje pravila. Ako je fonetske, morfološke i sintaktičke sustave jezika moguće prikazati čak i u početnom stupnju p(r)oučavanja jezika, leksički sustav gotovo je nemoguće prikazati zbog mnoštva različitih područja ljudske djelatnosti koja obično u takvim udžbenicima nisu zastupljena jer se u njima naglasak stavlja na teme koje su ograničene uglavnom na leksik opće uporabe. Smatramo da se taj nedostatak može nadoknaditi upotrebom, tematskog rječnika. Upravo to ističe posebnost edukativnih rječnika.

Osim toga, rječnici koji su namijenjeni nastavnom procesu ubrajaju se u sredstva koja se mogu najprikladnije spojiti s komunikacijskim metodama za p(r)oučavanje jezika jer pružaju mogućnost povezivanja rada na konverzaciji i na gramatičkom sustavu jezika. Drugim riječima, specifičnost tih rječnika može osigurati koegzistenciju sustavnog opisanja posebnog jezičnog (leksičkog) podsustava ili njegovih fragmenata s orijentacijom na vježbanje različitih vrsta govornih aktivnosti: receptivnih (primanje informacije), produktivnih (govorenje, pisanje) i receptivno-produktivnih (komunikacija). Polazeći od toga, u ovome članku želimo obratiti posebnu pozornost na rječnike, pretežito namijenjene nastavi jezika, kao i ukratko predstaviti načela sastavljanja rječnika toga tipa polazeći od komunikativnosti korisnika u razgovoru na hrvatskom / ukrajinskom jeziku u nastavnom procesu, prijevodu, komunikaciji s govornicima navedenih jezika itd.

Suvremeni su rječnici svojevrsan skup lingvokulturnih i socio-lingvalnih jedinica, riječi i skupova riječi koji imaju sociokulturnu informaciju, kao i kulturne uvjetne znakove koji rukovode komunikativnim načinom djelovanja govornika određenih jezika. Prema mišljenju ukrajinskog leksikografa V. V. Dubičinskog, rječnik nije samo proizvod, nego i „smjer ideologije društva“ jer izbor definicije, oblika, područja uporabe jezičnih jedinica ovisi o ideološkim i kulturnim zahtjevima društva. Znanstvenik naziva rječnik „zrcalom kulture“ u kojem se društveni odnosi raznovrsno reflektiraju.⁶

Proučavanje sustavne organizacije leksika pokazuje da on nije jasno određen sustav jedinica. Čine ga podsustavi: raspoređivanje / distribucija riječi prema hipero-hiponimijskim hijerarhijama, tematskim i leksičko-semantičkim skupinama, sinonimskim redovima i antonimskim parovima, modeliranje leksika prema semantičkom polju, tvorbenim gnijezdima, učenju leksičkih jedinica u smislu njihove višeznačnosti / polisemije, što odražava određeni aspekt leksičkog sustava, ali ne pokriva taj sustav kao jedinstvenu cjelinu. U idealnom slučaju odgovarajući leksikografski opis trebao bi biti usmjeren na stvaranje opće slike leksičkog sustava sintezom raznih informacija o sustavnim vezama koje postoje među elementima i unutar tih elemenata. Dakle, svaku leksičku jedinicu ne treba prikazati izolirano, već u različitim vezama i odnosima s drugim jedinicama.

Problem navođenja i grupiranja riječi u rječniku ima prilično dugu povijest. To su pitanje prvi postavili filozofi. Naprimjer, G. Leibniz je početkom 18. stoljeća razmišljao kako pozicionirati jedinice rječničkog registra – abecednim redom, „prema prirodi riječi“ ili prema „klasifikaciji pojmova“. Taj je filozof smatrao da je za „civilnu uporabu“ prikladno grupirati riječi po abecednom redu, dok ih je za „filozofsko razumijevanje“ prikladno navoditi „prema idejama“.⁷ U tim argumentima Leibniza nailazimo na proturječnost dvaju temeljnih leksikografskih načela: načela praktičnosti koje zastupaju abecedni rječnici i znanstvenog principa, uvjetovanog željom za razumijevanjem međusobnog djelovanja riječi te prikazivanjem tog djelovanja leksikografskim metodama (na tom principu temelje se tematski i ideografski rječnici).

Rasprave o tom pitanju na neko se vrijeme obustavljaju, a zatim se opet ponavljaju s obnovljenom snagom. I to je uzrok što danas nema

⁶ Владимир Дубичинский, *Теоретическая и практическая лексикография* (Вена; Харьков: Харьк. лексикограф. о-во, 1998), 19.

⁷ Cit. prema: Рубен А. Будагов, *Толковые словари в национальной культуре народов* (Москва: Изд-во МГУ, 1989), 36.

jednoznačnog rješenja ovoga problema. Pristalice abecednih, tematskih i ideografskih rječnika navode uvjerljive dokaze u vezi s prednošću njihovih pogleda na taj problem. Usporedit ćemo neke.

Tradicionalan i najuobičajeniji u svjetskoj leksikografiji abecedni je redoslijed leksičkih jedinica. On je uvijek bio u središtu pozornosti istraživača. Međutim, na periferiji njihove pozornosti dugo je ostajao tematski princip organizacije leksikona u rječniku. Treba obratiti pozornost na to da je kritika abecednog načina raspoređivanja leksičkih jedinica u mnogim slučajevima opravdana. Još je 60-ih godina 20. stoljeća ruski znanstvenik J. D. Apresjan ukazao na lingvističku neprikladnost tradicionalnog abecednog načina raspoređivanja riječi jer „raspored riječi po abecednom redu, koji služi za praktične potrebe korisnika leksikografske produkcije, nije, naravno, znanstveno argumentiran“⁸. Istu misao je ranije iznio H. Casares, koji vjeruje da abecedni princip u rječniku nije ništa drugo nego „legitimiziran [u njemu – Lj. V.] poremećaj“ jer se u susjedstvu nalaze riječi koje uopće nisu vezane za svoj sadržaj.⁹ Osamdesetih godina, istraživači H. Jackson¹⁰ i T. McArthur¹¹, govorili su o „proizvoljnoj“ raspodjeli jedinica u abecednom rječniku, a T. McArthur napisao je da abecedni rječnik ne stvara generalizirajuću sliku vokabulara i ne odražava međusobno djelovanje njegovih elemenata. Kao rezultat takve interpretacije leksikon jezika nije podsustav, već zbirka uzajamno nepovezanih jedinica.

Alternativa abecednoj leksikografiji tematska su i ideografska leksikografija. Pristalice tematskog principa sastavljanja rječnika temelje svoju argumentaciju na nekim ključnim čimbenicima.

Prvo, svaka konceptualna shema, koja je izrađena racionalno, mnogo je bliža stvarnosti i organizaciji mentalnog leksikona nego bilo koja abecedna shema: što se događa u našoj svijesti kada sređujemo misli ili tražimo za nas neophodne riječi, to se ne zbiva po abecednom redu.¹²

Drugo, postoji određeno slaganje u pogledima predstavnika klasičnog, kršćanskog ili racionalnog svjetonazora u pogledu primarnih kategorija koje su temeljne u sistematizaciji čovjekove sredine, a zbiva

⁸ Юрий Д. Апресян, *Экспериментальное исследование семантики русского глагола* (Москва: Наука, 1967), 16.

⁹ Хулио Касарес, *Введение в современную лексикографию* (Москва: Изд-во иностр. лит., 1958), 7.

¹⁰ Howard Jackson, *Words and their meaning* (London, New York: Longman, 1988), 208.

¹¹ Tom McArthur, *Worlds of reference: Lexicography, learning and language from the clay tablet to the computer* (Cambridge etc.: Cambridge univ. Press, 1986), 147.

¹² McArthur, *Worlds of reference: Lexicography, learning and language from the clay tablet to the computer*, 123.

se u procesu kognitivnih aktivnosti ljudi. „Konceptualne sheme, koje se razlikuju jedna od druge ovisno o osobi sastavljača, vremenu i mjestu sastavljanja, imaju ipak već važnu tematsku jezgru koja, čak i ako nije univerzalna, i dalje ukazuje na zajedničke interese jezičnih skupina u tematskoj leksikografskoj tradiciji.“¹³

Treće, tematski, ideografski, ideološki, analoški rječnici u kojima se leksikografske jedinice objedinjuju u skupine na osnovi asocijacija i veza razumljivih korisniku, pružaju mu mogućnost za bolje razumijevanje suštine jezičnog sustava u cjelini, a posebice njegova leksičkog sMeđutim, tematski i ideografski rječnici nisu bez nedostataka. Konkretno, još uvijek nije riješen problem navođenja polisemičkih jedinica. Različita značenja višeznačne riječi najčešće su vezana za različita semantička polja, što onemogućuje cjelovit prikaz unutarnje strukture. Semantička struktura riječi treba se raščlanjivati na odvojena značenja koja se navode u različitim dijelovima rječnika, a sustav uputa (poziivanja) komplicira rad s rječnikom i u većini slučajeva ipak ne oslikava pun opseg opisa višeznačnih riječi. Osim toga, tematsko i ideografsko modeliranje leksičkog podsustava umnogome je subjektivno jer se temelji na određenoj shemi koju nude sastavljači rječnika.

Ipak, proučavanje riječi po određenim temama ima mnogo veći učinak od proučavanja pojedinih, međusobno nepovezanih riječi. Dakle, tematski rječnik vrijedan je priručnik. Pa ako je na prvome mjestu edukativna uloga rječnika, tematske rječnike s periferije leksikografskih proučavanja potrebno je premjestiti u središte pozornosti lingvista. Glavna je značajka tematskog rječnika raspoređivanje leksika određenog jezika po temama s osvrtom na nastavno usmjeravanje. Takav rječnik, prije svega dvojezični, navodi tematski spojen leksik jednog jezika sredstvima drugog jezika. Tematski rječnik, ovisno o namjeri sastavljača, može imati različit opseg: veliki rječnik, primjerice, uključuje maksimalnu količinu leksičkih jedinica određenog jezika, a minimum je onaj u kojem je naveden leksik opće uporabe. Osim toga, tematski je rječnik rječnik aktivnog tipa jer sadrži građu namijenjenu komunikaciji i istovremeno osigurava proučavanje razgovornog leksika. Koristeći se takvim rječnikom, istovremeno proučavamo govorni jezik. Tematski raspored riječi omogućuje njihovo sustavno proučavanje i pridonosi boljem usvajanju. Većina tematskih rječnika ne pruža detaljne informacije s područja gramatike jer tematski su rječnici namijenjeni korisnicima

¹³ Tom McArthur, „Thematic lexicography,“ u *The history of lexicography: Papers from the Dictionary research centre seminar at Exeter, March 1986.*, ur. R. R. K. Hartmann (Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 1986), 161.

koji već imaju barem minimalnu gramatičku vještinu u jeziku koji će detaljnije proučavati. Iz navedenog proizlazi određena količina različitih tematskih rječnika, leksički minimum – rječnici velikog opsega; tiskani – računalni rječnici; jednojezični – dvojezični (ili višejezični) rječnici, rječnici sastavljeni raspoređivanjem riječi po tematskim skupinama; rječnici sastavljeni prema jezičnim razinama predstavljenim za obradu u rječniku; ilustrirani – rječnici bez ilustracija.

U suvremenoj leksikografiji prilično je čest tip tematskog rječnika – dvojezični tematski rječnik namijenjen nastavi koji navodi, kao što smo već prije naveli, tematski grupiran leksik jednog jezika odgovarajućim riječima drugog jezika. Prvi takav rječnik u slavenskoj leksikografiji bio je rusko-bugarski tematski rječnik.¹⁴ Među poznatim novijim leksikografskim radovima te vrste nalaze se ukrajinsko-poljski tematski rječnici¹⁵ i druge publikacije. Međutim, postoje jednojezični tematski rječnici namijenjeni izvornim govornicima jezika, npr. *Систематски речник српскохрватскога језика*¹⁶ koji sadrži, kao što navode autori, građu raspoređenu u četiri tisuće tematskih poglavlja (drugo dopunjeno izdanje, prvo izdanje rječnika iz 1940. godine).

Primjer takvog tematskog rječnika ilustrirani je tematski rječnik u kojem je značenje riječi prikazano slikom. Međutim, taj pristup navođenja jedinica u rječniku ograničava izbor leksičkog materijala jer ondje uopće nema mogućnosti za navođenje apstraktnih pojmova. Ipak, slike su dobar način predočenja, što u nastavi i p(r)oučavanju stranog jezika svakako daje pozitivan rezultat; postojanje izravne veze između predmeta i njegove slike stimulira razvoj kreativnog mišljenja korisnika, tako da je ta vrsta rječnika iznimno korisna za učenje konkretnog leksika, osobito u početnoj fazi p(r)oučavanja stranih jezika. Kao primjer možemo navesti rječnik slovačkog jezika u slikama: *Obrázkový slovník slovenčiny*.¹⁷

Budući da je u nastavi stranih jezika tematski princip p(r)oučavanja leksika temeljan, onda i dijelovi bilo kojeg priručnika ili udžbenika nisu ništa drugo već tematski usmjerena skupina leksičke građe. Kada

¹⁴ Кирил Бабов и Ангел Въргулев, *Тематичен руско-български речник* (София: Народна просвета, 1961).

¹⁵ Януш Рігер і Оріся Демська-Кульчицька, *Українсько-польський тематичний словник* (Львів: Видавництво УКУ, 2007); Iryna Kononenko, *Słownik tematyczny polsko-ukraiński* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010).

¹⁶ Ранко Јовановић и Лаза Атанацковић, *Систематски речник српскохрватскога језика* (Нови Сад: Матица српска, 1980).

¹⁷ Ol'ga Škvareninova, *Obrázkový slovník slovenčiny* (Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997).

govorimo o lingvo-kulturološkom temelju tematskog principa u proučavanju leksika, treba uzeti u obzir pojam određenog područja ili tematske grupe. Leksikografija nudi nekoliko opcija u vezi s raspoređivanjem leksičke građe po tematskim odjeljcima i pododjeljcima. Najčešće su riječi u odjeljcima i skupinama raspoređene bez upotrebljavanja određenih principa ili shema, tj. asocijativno, kada prethodna riječ kao da „traži“ da se navede sljedeća, otkrivajući temu ili podtemu odjeljka. Leksičku građu moguće je rasporediti i po abecednom redu, ali ponekad to može biti štetno za suštinu tematskog rječnika. To se događa u tematskim rječnicima namijenjenima nastavi, a autorima se često nameće odstupanje od tog načela navođenja riječi, koje se povezuju asocijativno. Postoji mogućnost raspoređivanja građe prema vrstama riječi (ideju raspoređivanja riječi u tematskim odjeljcima/cjelinama predložio je P. M. Roget u rječniku *Thesaurus engleskih riječi i izraza* 1852.¹⁸ Taj su princip primjenjivali autori sastavljajući rječnike: *Тематичен-руско-български речник*¹⁹ i *Słownik tematyczny języka niemieckiego*²⁰.

Tematski princip organizacije leksičke građe primijenjuje se ne samo za navođenje leksika nego, primjerice, i za navođenje izraza, fraza, pa čak i rečenica u frazeološkim rječnicima. Tematska podjela frazeologizama na skupine otkriva njihov sustavni karakter, omogućuje prilaženje tom problemu globalno, prikazuje frazeološke varijante u određenoj značenjskoj skupini. Takav je *Slovník české frazeologie a idiomatiky*²¹ koji se razlikuje od drugih frazeoloških tematskih rječnika raspoređivanjem građe (frazemi, koji su objedinjeni određenim općim značenjem, grupiraju se u veće tematske cjeline), a također dovoljno sličan njemu prema organizaciji građe je *Словарь образных выражений русского языка*, jednojezični tematski frazeološki rječnik koji pridonosi svladavanju građe pomoću primjera uporabe frazeologizama u govoru.²² Ti su rječnici jednojezični i, iako imaju cilj sistematizirati i objasniti značenje određenih frazema jednog jezika, ipak se mogu upotrebljavati u nastavi stranog jezika na višim stupnjevima njegova p(r)oučavanja. Međutim,

¹⁸ Peter Mark Roget, *Thesaurus of English words and phrases classified so as to facilitate the expression of ideas and assist in literary composition* (London, 1852).

¹⁹ Vidjeti o tome: Оксана Костюшко, „Тематичні словники у сучасній слов'янській лексикографії“, *Проблеми слов'янознавства*, br. 53 (2003): 271–280.

²⁰ Grażyna Hatała i Małgorzata Bielicka, *Słownik tematyczny języka niemieckiego* (Zielona Góra: Kanion, 1996).

²¹ František Čermak, Jiří Hronek, Jaroslav Machač a kol., *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. D. 1–4 (Prag: Academia, 1983–1994).

²² Вероника Н. Телия, *Словарь образных выражений русского языка* (Москва: Отечество, 1995).

tematski princip javlja se u proučavanju frazeologije u dvojezičnim rječnicima, stoga što organizacija građe na određenu temu usmjerava korisnika na sustavno proučavanje frazeološkog blaga određenog jezika. Tako je npr. sastavljen *Русско-болгарский тематический словарь фразеологизмов*²³, dvojezični tematski frazeološki rječnik.

Tematski princip klasifikacije građe, kao što vidimo, prihvatljiv je i racionalan za proučavanje različitih razina leksičkog sustava određenog jezika. Upravo zato smatramo da se suvremena leksikografija mora razvijati u tom smjeru, dopunjujući ga novim pristupima. Po našem mišljenju, takvi su rječnici od posebnog značaja za nastavu drugih slaven-skih jezika. Polazeći od toga, na Filološkom fakultetu Sveučilišta Ivana Franka u Lavovu pristupili smo sastavljanju značajnih tematskih rječnika namijenjenih nastavi, u prvome redu studentima našega sveučilišta.

Ukrajinsko-hrvatski tematski rječnik prvenstveno je namijenjen studentima sveučilišta i visokih škola, srednjoškolcima, studentima različitih jezičnih tečajeva, ali može biti koristan i za samostalno proučavanje ukrajinskog i hrvatskog jezika svima onima koje ti jezici zanimaju, kao i turistima. Osnovna je svrha rječnika pridonijeti obradi konkretnih tema važnih za svakodnevnu komunikaciju, a djelomice i tema vezanih za opće probleme stručne komunikacije. Rječnik ima cilj pripomoći konverzaciji u različitim područjima. Građa rječnika uključuje najvažnija područja ljudskog života. U rječniku ima leksika vezanog za najvažnije pojmove iz svakodnevice, obrazovanja, znanosti, uključujući i računalne tehnologije, zemljopis, egzaktne, prirodne i humanističke znanosti. Posebna je pažnja posvećena razgovornom leksiku.

Treba napomenuti da u Ukrajini tada nije bilo nijednog dvojezičnog ukrajinsko-hrvatskog rječnika, pa smo uzimali u obzir zahtjeve za sastavljanje kratkih dvojezičnih rječnika drugih jezika. Koristili smo se svim mogućim jednojezičnim rječnicima ukrajinskog i hrvatskog jezika, kao i elektronskom verzijom rječnika *Словники України* Instituta jezično-informacijskih istraživanja.²⁴ Taj je rječnik bio prvi pokušaj ukrajinsko-hrvatske dvojezične leksikografije, koji je tiskan u Ukrajini, te smo uvjereni da je koristan svima koji se tim jezicima bave.

Registar riječi u rječniku sastavljen je na ukrajinskom jeziku prema tematskom načelu. U određenim podgrupama riječi su naznačene abecednim redom.

²³ Сергей Влахов, *Русско-болгарский тематический словарь фразеологизмов* (В. Търново: Издателски център, 1994).

²⁴ *Словники України. Версія 1.04.2004* (Київ: Національна академія наук України, Інститут мовно-інформаційних досліджень, 2004). На диску.

Došli smo do zaključka da je minimalna jedinica tematskog rječnika leksičko-semantička varijanta višeznačne riječi. Česti su slučajevi kada riječ ima više značenja koja su prilično udaljena jedno od drugog, a dio su nekoliko tematskih skupina, ustvari, ponekad su to leksičko-semantičke varijacije koje se koriste u različitim područjima, uključujući i svakodnevnu komunikaciju. Npr. leksem *tijelo* (tijelo općenito) pripada tematskoj skupini *Čovjek*, ali i tematskoj podskupini *Tekućine i čvrste tvari*, koja je dio skupine *Fizika* itd.

Riječi su unutar pojedine skupine vokabulara po abecednom redu, izuzimanja i odstupanja od ovog principa pojavljuju se u navođenju riječi vezanih asocijativno. Naprimjer, sadržajna skupina *Mehanika fluida*, ili podskupina *Dani u tjednu*, ima(ju) takav poredak riječi:

Тіло	Tijelo
аморфне ~	amorfno ~
анізотропне ~	anizotropno ~
ізотропне ~	izotropno ~
статика	statika
динаміка	dinamika
рух ідеальної рідини	gibanje idealne tekućine
рух в'язкої рідини	gibanje viskozne tekućine
тертя	trenje
понеділок	ponedjeljak
вівторок	utorak
середа	srijeda
четвер	četvrtak
п'ятниця	petak
субота	subota
суботній	subotnji
неділя	nedjelja
недільний	nedjeljni
день	dan
тиждень	tjedan

Kod određivanja strukture rječnika vodilo se računa o ukrajinskim i hrvatskim korisnicima. Rječnik ima vrlo jednostavnu strukturu, nema fusnota, materijal je stavljen u dvije kolone s naslovima i podnaslovima u skladu s određenim područjima leksika koja su navedena u sadržaju. Elektronička verzija omogućuje da se određena riječ, s odgovarajućim leksičkim okruženjem, brzo pronađe. Većina tema završava glagolsko-

-imenskim sintagmama s odgovarajućom rekcijom za jezičnu normu. Navođenje rekcije omogućuje pravilnost govora u praksi. Sastavljajući rječnik autori su uzimali u obzir važne jezične posebnosti Ukrajinaca i Hrvata. Ovo posebno zorno predočuju netradicionalne rubrike za takve rječnike, navođenje zemljopisnih naziva, a također i naziva stanovnika ukrajinskih i hrvatskih gradova. Tog nazivlja obično nema čak ni u solidnim rječnicima.

Донецьк	Doneck
донеччанин	Donečanin
донеччанка	Donečanka
Осієк	Osijek
осієчанин	Osječanin
оієчанка	Osječanka
осієчани	Osječani

Osim toga, građa rječnika, koji sadrži najčešće korišten leksik iz specijalnih područja, može biti prikladna za prevođenje ukrajinskih i hrvatskih računalnih tekstova.

Zaključujući ovaj članak, treba još jednom naglasiti učinkovitost leksikografije, posebice tematske, u učenju stranog jezika. Osim toga, važno je da je danas problem nastajanja ukrajinsko-slavenskih rječnika aktualan – posebice kada je drugi dio rječnika neki južnoslavenski jezik – jer se takav rječnik može upotrebljavati kao običan dvojezični rječnik, ali i kao rječnik namijenjen nastavi određenog jezika, što će pridonijeti, nadamo se, razvoju ukrajinsko-slavenske leksikografije za nastavni proces, razvoju leksikografije općenito, a bit će od važnosti i za druge jezike, npr. zapadnoslavenske i istočnoslavenske.

Literatura

- Апресян, Юрий Д. *Экспериментальное исследование семантики русского глагола*. Москва: Наука, 1967.
- Бабов, Кирил, и Ангел Въргулев. *Тематичен руско-български речник*. София: Народна просвета, 1961.
- Будагов, Рубен. А. *Толковые словари в национальной культуре народов*. Москва: Изд-во МГУ, 1989.
- Влахов, Сергей. *Русско-болгарский тематический словарь фразеологизмов*. В. Търново: Издателски център, 1994.
- Дубичинский, Владимир В. *Теоретическая и практическая лексикография*. Вена; Харьков: Харьк. лексикограф. о-во, 1998.

- Јовановић, Ранко, и Лаза Атанацковић. *Систематски речник српско-хрватскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 1980.
- Касарес, Хулио. *Введение в современную лексикографию*. Москва: Изд-во иностр. лит., 1958.
- Костюшко, Оксана. „Тематичні словники у сучасній слов'янській лексикографії.“ *Проблеми слов'янознавства*, вг. 53 (2003): 271–280.
- Рігер, Януш, і Оріся Демська-Кульчицька. *Українсько-польський тематичний словник*. Львів: Видавництво УКУ, 2007.
- Словники України. Версія 1.04.2004*. Київ: Національна академія наук України, Інститут мовно-інформаційних досліджень, 2004. На диску.
- Телия, Вероника Н. *Словарь образных выражений русского языка*. Москва: Отечество, 1995.
- Čermak, František, Jiří Hronek, Jaroslav Machač a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. D.1–4. Praha: Academia, 1983–1994.
- Hatała, Grażyna, i Małgorzata Bielicka. *Słownik tematyczny języka niemieckiego*. Zielona Góra: Kanion, 1996.
- Jackson, Howard. *Words and their meaning*. London, New York: Longman, 1988.
- Kononenko, Iryna. *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.
- McArthur, Tom. *Worlds of reference: Lexicography, learning and language from the clay tablet to the computer*. Cambridge etc.: Cambridge univ. Press, 1986.
- McArthur, Tom. „Thematic lexicography.“ *The history of lexicography: Papers from the Dictionary research centre seminar at Exeter, March 1986.*, ur. R. R. K. Hartmann, 157–166. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 1986.
- Roget, Peter Mark. *Thesaurus of English words and phrases classified so as to facilitate the expression of ideas and assist in literary composition*. London, 1852.
- Škvareninova, Ol'ga. *Obrázkový slovník slovenčiny*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997.

Thematic Dictionaries in Language Teaching

Summary: The purpose of this article is to present the methodological status of the dictionary in the process of learning/teaching other Slavic languages and to determine the features of the bilingual thematic educational Ukrainian-Croatian dictionary.

Dictionaries play an important role in the development of national culture and in the supporting and improving a particular native language. During the thirty-year period of independence both Croatia and Ukraine can boast only a small amount of Croatian and Ukrainian lexicographic editions that could simultaneously apply to Croatian and Ukrainian. The important role of vocabulary in learning a foreign language does not require any comments. In fact it is generally accepted in teaching methods, which means that dictionary, as well as textbook, are necessa-

ry means in the teaching process. Noting and grouping words in dictionary also has a fairly long history. The alphabetical order of lexical units is traditional and commonly accepted in the world lexicography. Hence, thematic and ideographic lexicography are supposed to be alternatives to alphabetic lexicography.

Keywords: educational dictionary, thematic dictionary, dictionary compilation, vocabulary organization, Ukrainian-Croatian dictionary

Sanda Lucija Udier

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

sludier@ffzg.hr

 <https://orcid.org/0000-0001-8768-8829>

Milvia Gulešić Machata

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

mgulesic@ffzg.hr

 <https://orcid.org/0000-0003-2942-9460>

Središnje i rubno u poučavanju hrvatskoga kao inoga jezika

Sažetak: Poučavanje hrvatskoga kao inoga (HIJ-a) bitno se razlikuje od poučavanja hrvatskoga kao prvoga jezika, a razlike proizlaze iz činjenice što je namijenjeno različitim recipijentima i što se najčešće odvija u bitno različitim kontekstima. Ta se različitost uvelike ogleda u izboru nastavnih sadržaja, u pristupu poučavanju te progresiji poučavanja, a najviše u razlikovanju onoga što se u poučavanju smatra središnjim od onoga što se smatra rubnim. U radu je izložena distribucija nastavnih sadržaja na one koji se u poučavanju HIJ-a smatraju središnjima i na one koji se smatraju rubnima. Središnjim se sadržajima smatra sve što potiče razvoj komunikacijske kompetencije, dakle proizvodna gramatika, semantika gramatičkih oblika, leksik različitih stilova i registara koji sudjeluju u svakodnevnoj komunikaciji te pragmlingvistički sadržaji, a rubnima standardološko-preskriptivistička pitanja i prijepori, akcentuacija (osim naglasnoga mjesta), kao i sve što zahtijeva uvođenje metarazine u poučavanju jezika. Pri tome je važno imati na umu kako nije riječ o isključnoj disjunkciji, već stupnjevitijoj i skalarnoj distribuciji koja uvelike ovisi o razini jezične kompetencije na kojoj se odvija poučavanje, kontekstu poučavanja i svrsi radi koje se ovladava HIJ-em. To znači da se procjena pripada li nekom nastavnom sadržaju središnje ili rubno mjesto u poučavanju donosi na temelju različitih okolnosti u kojima se odvija poučavanje – naprimjer je li riječ o akademskome programu ili tečaju, poučava li se opći jezik ili neki specijalizirani vid jezika, odvija li se poučavanje u programu s velikim brojem nastavnih sati ili pak s malim, o kojoj je razini jezične kompetencije riječ, rade li poučavatelji s jezično homogenim ili heterogenim skupinama učenika, koji su i kakvi ishodi učenja i slično. U usporedbi s poučavanjem hrvatskoga kao prvoga jezika poučavanje HIJ-a vrlo je različito te je pristup njegovu poučavanju specifičan, zbog čega zahtijeva posebnu izobrazbu i specijalizaciju.

Ključne riječi: hrvatski kao ini jezik, poučavanje inog jezika, progresija poučavanja, silabi

1. Uvod

U osmišljavanju svakoga procesa poučavanja poučavatelji trebaju znati odgovoriti na sljedeća ključna pitanja: (1) koje nastavne sadržaje trebaju odabrati za poučavanje (*Što?*), (2) na koji način trebaju poučavati odabrane nastavne sadržaje (*Kako? Na koji način?*) te (3) s kojom ih svrhom trebaju poučavati, odnosno koje obrazovne ishode poučavanjem žele postići (*Zašto? S kojom svrhom?*). Na ta pitanja, dakako, trebaju znati odgovoriti i poučavatelji hrvatskoga kao inoga jezika (HIJ-a) kada osmišljavaju svoje programe, kolegije i silabe, a odgovarajući na njih zapravo indirektno iskazuju svoj stav o tome koji obrazovni sadržaji, načini poučavanja i ishodi u njihovu poučavanju imaju središnje, a koji rubno mjesto.

2. Teorijske pretpostavke za odabir nastavnih sadržaja, osmišljavanje progresije i izradu silaba

Stav o tome što je središnje, a što rubno u poučavanju inoga jezika najizravnije utječe na izradu silaba za poučavanje na različitim razinama jezične kompetencije na temelju kojih se strukturira poučavanje. No pri razmišljanju o tome što je u poučavanju središnje, a što rubno treba uzeti u obzir činjenicu kako nije riječ o isključnoj disjunkciji, već stupnjevitog i skalarnoj distribuciji koja uvelike ovisi o razini jezične kompetencije na kojoj se odvija poučavanje (ono što je središnje na početnoj razini poučavanja može biti rubno na visokoj razini i obratno), kontekstu poučavanja (ono što je središnje u akademskome kontekstu poučavanja može biti rubno u neakademskome kontekstu) i svrsi radi koje se ovladava HIJ-em (ono što je središnje u poučavanju za praktične komunikacijske svrhe može biti rubno u poučavanju za različite druge svrhe). To znači da se procjena pripada li nekom nastavnom sadržaju središnje ili rubno mjesto u poučavanju donosi na temelju različitih okolnosti u kojima se odvija poučavanje – naprimjer je li riječ o sveučilišnome kurikulumu ili komercijalnome tečaju, poučava li se opći jezik ili neki od specijaliziranih vidova jezika, odvija li se poučavanje u programu s velikim brojem nastavnih sati ili pak s manjim brojem sati, o kojoj je razini jezične kompetencije riječ te koja je razina jezične kompetencije definirana u ishodima učenja, rade li poučavatelji s jezično homogenim ili heterogenim skupinama, koji su i kakvi ishodi učenja i slično.¹ Zbog

¹ Jack C. Richards, *Curriculum Development in Language Teaching* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003); Lidija Cvikić i Sanda Lucija Udier, „Uloga analize potreba

toga je prije izrade silaba potrebno provesti analizu potreba kako bi se utvrdili svi važni parametri. Osim navedenoga potrebno je utvrditi svrhu poučavanja, opisati ulazne i izlazne kompetencije (ishode učenja), odabrati sadržaj poučavanja, odlučiti se na čemu će biti naglasak i kojim će se redosljedom i aktivnostima sadržaji obrađivati.² Pri tome također treba imati na umu kako je poučavanje HIJ-a vrlo različito od poučavanja hrvatskoga kao prvoga jezika te je pristup neizvornim govornicima specifičan.³ Budući da većina poučavatelja HIJ-a nema posebnu stručnu naobrazbu za posao kojim se bavi, već su se obrazovali za poučavanje hrvatskoga kao prvoga jezika (zbog činjenice što kolegiji na kojima bi se stekle kompetencije za poučavanje HIJ-a uglavnom ne postoje kao dio preddiplomskih i diplomskih studija kroatistike), potrebno im je osvijestiti razlike te ih potaknuti na stjecanje dodatnih specifičnih kompetencija.

U glotodidaktičkoj se literaturi silab definira kao popis nastavnih sadržaja navedenih redosljedom kojim se poučavaju.⁴ Silabi su službeni, eksplicitni i javni dokumenti čija je svrha strukturiranje nastavnih aktivnosti i nadzor nad njihovim provođenjem. Budući da povezuju pristup poučavanju i poučavateljske aktivnosti, silabi zauzimaju središnje mjesto u osmišljavanju poučavanja pa različiti pristupi poučavanju nalaze svoj odraz u različitim silabima. Jezični se silabi razlikuju po razinama jezične kompetencije i po organizacijskome modelu prema kojemu su načinjeni – a to najčešće znači po tome jesu li utemeljeni na gramatici ili značenju. Kad je organizacijski model gramatički, silab sadržava oblike koji se trebaju naučiti i značenja koja se tim oblicima izražavaju. Kad je organizacijski model značenjski, silab donosi značenja čijim se izražavanjem treba ovladati i jezična sredstva kojima se to postiže. Silabi se mogu podijeliti na: (1) gramatičke, (2) leksičke i (3) pojmovne,⁵ ali svaka od tih vrsta silaba u određenoj mjeri uključuje sve tri sastavnice: gramatiku, leksik i značenje. Gramatički silabi pristupaju gramatici kao sredstvu za izražavanje značenja, leksički silabi podrazumijevaju poučavanje vokabulara u povezanosti s gramatikom,

u izradi programa nastave stranoga jezika (na primjeru hrvatskoga kao J2);“ *Strani jezici*, sv. 37, br. 3 (2008): 227–238.

² Richards, *Curriculum Development in Language Teaching*, 145–168.

³ Sanda Lucija Udier, „Filološki pristup poučavanju hrvatskoga kao inoga jezika,“ *Nova Croatica*, 40/60 (2016): 139–152.

⁴ Rod Ellis i Natsuko Shintani, *Exploring Language Pedagogy through Second Language Acquisition Research* (New York – London: Routledge – Taylor and Francis Group, 2014), 52.

⁵ Ellis i Shintani, *Exploring Language Pedagogy*, 53.

a pojmovni silabi polaze od značenja koje se želi izraziti i obuhvaćaju leksička i gramatička sredstva potrebna za to. Zbog toga smatramo kako bi u klasifikaciju bilo nužno uvesti i četvrtu vrstu – kombinirane silabe – iz čijeg je naziva jasno kako obuhvaćaju sve sastavnice u različitim omjerima. Unatoč tomu što u glotodidaktici već desetljećima prevladava komunikacijsko načelo,⁶ gramatički silabi pokazali su se vrlo raširenima i čvrsto ukorijenjenima u nastavnoj praksi. Ellis i Shintani⁷ to su utvrdili kad je riječ o poučavanju engleskoga kao inoga jezika na temelju analiza udžbenikā i programā za poučavanje, a isto se može zaključiti i o HIJ-u na temelju analize silaba i udžbenika za njegovo poučavanje.⁸ Premda su udžbenici za poučavanje HIJ-a načinjeni na temelju kombiniranih silaba, njihova je gramatička sastavnica opsežna, temeljita i sustavno provedena, iz čega se može iščitati svijest o važnosti razvijanja gramatičke kompetencije studenata.

3. Gramatička kompetencija u poučavanju hrvatskoga kao prvoga jezika i HIJ-a

Važnost poučavanja gramatike u jezičnoj nastavi aksiomske je naravi pa je nije potrebno posebno elaborirati. Za razliku od otvorenoga popisa leksičkih jedinica gramatika je zatvoren i uglavnom stabilan sustav, što znači da postoji konačan broj gramatičkih oblika i pravila po kojima se kombiniraju, a ta se pravila vrlo sporo mijenjaju. Gramatika omogućuje poopćavanja i njezina se pravila mogu primijeniti na velik broj pojedinačnih primjera i realizacija. Premda, dakako, postoje vari-

⁶ Vijeće Europe, *Zajednički referentni europski okvir za jezike* (Zagreb: Vijeće Europe – Školska knjiga, 2005).

⁷ Ellis i Shintani, *Exploring Language Pedagogy*, 54.

⁸ Jasna Barešić, *Dobro došli 1: Udžbenik i rječnik za učenje hrvatskoga jezika za strance* (Zagreb: Školska knjiga, 2010); Jasna Barešić, *Dobro došli 2: Udžbenik i rječnik za učenje hrvatskoga jezika za strance* (Zagreb: Školska knjiga, 2010); Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, i Sanda Lucija Udier, *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskog jezika za niži srednji stupanj* (Zagreb: FF press, 2014); Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, i Sanda Lucija Udier, *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za stupanj B2* (Zagreb: FF press, 2015); Marica Čilaš Mikulić, Milvia Gulešić Machata, i Sanda Lucija Udier, *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskog jezika za više početnike* (Zagreb: FF press, 2016); Sanda Lucija Udier i Milvia Gulešić Machata, *Razgovarajte s nama! Gramatika i pravopis hrvatskoga jezika s vježbama za razine B2–C1* (Zagreb: FF press, 2014); Vesna Kosovac i Vida Kostrenčić Lukić, *Učimo hrvatski 1: Udžbenik i vježbenica s gramatikom* (Zagreb: Centar za strane jezike – Školska knjiga, 2017); Vesna Kosovac i Vida Lukić, *Učimo hrvatski 2: Udžbenik s vježbenicom* (Zagreb: Centar za strane jezike – Školska knjiga, 2011).

jacije u njezinoj uporabi, gramatika standardnoga jezika uglavnom je definirana te predstavlja postojan i ograničen skup gramatičkih obilježja kojima učenici trebaju ovladati⁹ kako bi se njihova komunikacijska kompetencija približila onoj izvornih govornika. Sve to poučavanje gramatičkih kategorija i njihovih morfoloških i sintaktičkih realizacija čini važnim, svrsishodnim i nezaobilaznim u jezičnoj nastavi.¹⁰ Još su jedan argument u prilog tomu pojedini ishodi učenja HIJ-a navedeni u Samostalnome modulu *Hrvatski kao drugi i strani jezik* koji se izvodi na Croaticumu na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu: učenik¹¹ govori hrvatski jezik tečno i pravilno, razlikuje gramatičke kategorije i jezične obrasce nužne za proizvodnju točnih rečenica hrvatskoga jezika, piše gramatički i leksički prihvatljiv tekst (dakako, sve to u skladu sa svojom razinom poznavanja hrvatskoga jezika – ishodi se razlikuju s obzirom na razine). Da bi se ostvarili ti ishodi, poglavito da bi se postiglo poznavanje jezičnih obrazaca nužnih za proizvodnju točnih rečenica hrvatskoga jezika, gramatička je kompetencija nužna.

Odrasli izvorni govornici svih jezika, pa tako i odrasli izvorni govornici hrvatskoga jezika, pravilno primjenjuju sva jezična pravila. Pogreške koje bi narušile razumijevanje vrlo su rijetke, kao i negramatični oblici i rečenice. Takva je razina ovladanosti jezikom uglavnom gotovo nedostižna neizvornim govornicima. Izvorni govornici znaju primjenjivati vrlo mnogo pravila – kad je riječ o izvornim govornicima hrvatskoga jezika, znaju naprimjer odrediti rod tisućama imenica, znaju primjenjivati složena pravila o sročnosti, koriste se gotovo bez pogrešaka svim prezentskim vrstama, poznaju sva pravila o sklonidbi imenskih riječi itd. Pritom nije riječ o metajezičnome znanju – baš naprotiv, mnogi odrasli izvorni govornici neće znati naprimjer odrediti vrstu riječi, padež, glagolski oblik. Međutim, ti će isti govornici bez teškoća i pogrešaka primjenjivati pravila u jezičnoj proizvodnji. Za razliku od izvornih govornika neizvorni govornici koji uče HIJ na jezičnim tečajevima, pogotovo ako se oni održavaju u akademskome kontekstu, najčešće imaju znatnu metajezičnu kompetenciju – obično veću nego što je njihova metajezična kompetencija u prvome jeziku (engleskome,

⁹ Ellis i Shintani, *Exploring Language Pedagogy*, 54–55.

¹⁰ Milvia Gulešić Machata i Sanda Lucija Udier, „Poučavanje gramatičkih kategorija i njihovih oblika u ovladavanju hrvatskim kao inim jezikom,“ *Strani jezici*, sv. 48, br. 1–2 (2019): 7–23.

¹¹ Pod učenikom HIJ-a u radu se podrazumijeva svaka osoba koja uči hrvatski jezik, pa taj termin uključuje i inozemne studente kroatistike, slavistike ili nekog drugog studija koji uče HIJ.

njemačkome, mađarskome, arapskome...). Česti su primjeri da učenici HIJ-a na početku učenja ne znaju ni što je imenica ili glagol, no vrlo se brzo tijekom učenja počnu služiti i znatno složenijom terminologijom. Ali kad je riječ o jezičnoj kompetenciji, ona, naravno, nije usporediva s onom izvornih govornika. Ovladavanje HIJ-em kod odraslih govornika podrazumijeva ovladavanje nizom pravila. Zbog toga ta pravila zauzimaju središnje mjesto u poučavanju neizvornih govornika jer o njihovoj ovladanosti izravno ovisi njihova jezična proizvodnja. Istodobno, ta pravila zauzimaju rubno mjesto u poučavanju izvornih govornika, koji njima već potpuno vladaju u jezičnoj proizvodnji i koji ih samo trebaju osvijestiti na metarazini. S obzirom na tu činjenicu očito je kako između ovladavanja prvim i inim jezikom postoje fundamentalne razlike, a otud i potreba za drugačijim teorijskim i praktičnim pristupom poučavanju HIJ-a od onoga kojim se poučava hrvatski kao prvi jezik. U poučavanju HIJ-a središnje i kronološki najistaknutije mjesto zauzimaju osnovna pravila jezičnoga ustroja koja se s velikom vjerojatnosti mogu primijeniti na mnoge riječi, a ono što se ne uklapa u temeljno pravilo uči se kao izuzetak. Ti se „izuzeci“ poslije, na višim razinama učenja, uče kao posebna pravila, tj. kao integralan dio jezičnoga sustava. Kad učenici HIJ-a uče jezik redosljedom od prototipnoga prema neprototipnomu, oni zapravo uče kako manji broj pravila primijeniti na više riječi, a kako napreduju u poznavanju jezika, postupno uče i druga pravila koja se primjenjuju na manji broj riječi, i to na riječi koje su rjeđe u upotrebi.

4. Istraživanje

4.1. Istraživačko pitanje

S obzirom na očitu potrebu za stjecanjem jezične i gramatičke kompetencije osoba koje nastoje ovladati HIJ-em, potrebno je utvrditi koji su nastavni sadržaji u poučavanju HIJ-a središnji a koji rubni, odnosno kakav je odabir jezičnih jedinica kojim se postiže željeni razvoj jezične kompetencije. Uvid u to može se steći analizom postojećih silaba i sadržaja kolegijā za poučavanje HIJ-a te njihovom usporedbom sa silabima za poučavanje hrvatskoga kao prvoga jezika.

4.2. Usporedna analiza

Kako bi se istražila navedena pitanja te utvrdile sličnosti i razlike među sadržajima koji se poučavaju u nastavi hrvatskoga jezika za

izvorne i neizvorne govornike, provedena je usporedna analiza dostupnih silabā i sadržajā sveučilišnih kolegija *Jezične vježbe 1 i 2*. To su jezične vježbe iz hrvatskoga kao prvoga jezika koje se izvode za studente izvorne govornike na studijima kroatistike filozofskih fakulteta u Zagrebu i Zadru te iz kolegijā *Jezične vježbe iz hrvatskoga kao inoga jezika 1–6*, koje se također izvode na Croaticumu (Filozofski fakultet u Zagrebu), i *Jezične vježbe iz inojezičnoga hrvatskoga A1-B1* (Filozofski fakultet u Rijeci) koji su namijenjeni stranim studentima. Razlog zašto nije analizirano više takvih kolegija jest to što, kad je riječ o hrvatskom jeziku za izvorne govornike, odsjeci za kroatistiku drugih filozofskih fakulteta nemaju kolegij¹² koji bi se mogao staviti u suodnos s ovdje analiziranim kolegijima, a kad je riječ o hrvatskom jeziku za neizvorne govornike, druge institucije u kojima se poučava HIJ nemaju sadržaje kolegija na internetu pa nisu mogli biti uspoređeni.

4.3. Rezultati istraživanja – nastavni sadržaji u jezičnim vježbama iz hrvatskoga kao prvoga jezika

Kao cilj kolegija *Jezične vježbe 1*¹³ navedeno je „usvajanje ortografske i ortoepske norme hrvatskoga standardnog jezika“, a kao ciljevi kolegija *Jezične vježbe 2*:¹⁴ „osvijestiti studente za pravilnu upotrebu hrvatskoga standardnog jezika u govorenju i pisanju, usvojiti osnove lekture i korekture teksta, razviti u studenata sposobnosti predočivanja i logičkog povezivanja, sposobnosti samostalnog prikupljanja podataka iz različitih izvora te sistematiziranja građe i stvaranja skladne jezične kompozicije“. Silab kolegija *Jezične vježbe 1* obuhvaća sljedeće teme: 1. pismo, odnos grafema i fonema, odnos pravopisa prema drugim razinama jezika; naglasak, obilježavanje naglasaka, tonemske i kronemske značajke hrvatskoga standardnog naglasaka; 2. pravopisni znakovi (razgoc i pravopisni znakovi u širem smislu); slušanje i raspoznavanje te pravilan izgovor standardnoga naglasnog novoštokavskog inventara; 3. pravopisni znakovi; pravila distribucije naglasaka i zanaglasne dužine u hrvatskome standardnom izgovoru; 4. pravopisni znakovi; stjecanje sposobnosti korektnog naglašavanja govorene riječi; 5. veliko i malo

¹² Ostale kroatistike u Hrvatskoj imaju kolegije samo dijelom podudarnoga sadržaja. Oni obično u nazivu imaju sintagmu *jezična kultura* i imaju različite oblike izvođenja nastave od jezičnih vježba.

¹³ <http://kroat.ffzg.unizg.hr/index.php/silabi-rokovi/silabi-zimski-semestar/185-jezične-vježbe-i>, pristupljeno u prosincu 2019.

¹⁴ <http://kroat.ffzg.unizg.hr/index.php/silabi-rokovi/silabi-ljetni-semestar/234-jezične-vježbe-ii-redaktorsko-lektorske-vježbe>, pristupljeno u prosincu 2019.

početno slovo; toničke i atoničke riječi; 6. veliko i malo početno slovo; vježbe određivanja naglasnih cjelina; 7. pisanje riječi sastavljeno i rastavljeno; vježbe proklize; 8. fonem *č*, fonem *dž*, fonem *ć*, fonem *đ*; artikulacijske vježbe; 9. fonem *č*, fonem *dž*, fonem *ć*, fonem *đ*; stjecanje sposobnosti korektnog naglašivanja govorene riječi; 10. alternacija *ije/je/e/i*; morfološko ustrojstvo jezika i naglasak (morfološko-naglasna tipologija); 11. alternacija *ije/je/e/i*; leksičko ustrojstvo jezika i naglasak (naglasak i dužina kao razlikovna sredstva); 12. kombinacije fonema: suglasnički fonemi u međusobnim kombinacijama, suglasnički fonemi ispred sufikasa i nastavaka, samoglasnički fonemi u međusobnim kombinacijama; rečenična intonacija; 13. kombinacije fonema; vježbanje rečeničnoga naglaska, rečeničnoga tempa, registra i jačine glasa, vježbe iskorištavanja stanki i vježbe rečenične melodije; 14. kombinacije fonema; vrednote govorenoga jezika; 15. transkripcija i transliteracija stranih vlastitih imena (osobnih i zemljopisnih) i njihove izvedenice; povezivanje intonacijskih vježbi s čitanjem, pripovijedanjem, recitiranjem i usmenom dramatizacijom. Silab kolegija *Jezične vježbe 2* (koji u nazivu ima dopunu: *Redaktorsko-lektorske vježbe*) obuhvaća sljedeće teme: 1. hrvatski standardni jezik (definicija), norme standardnoga jezika (ortografska, ortoepska, gramatička, leksička i stilistička), tipologija funkcionalnih stilova i raslojenost hrvatskoga jezika; 2. normativni problemi s imenicama i glagolima; rad na tekstu: vrste riječi, padeži i glagolski oblici; 3. normativni problemi s pridjevima i zamjenicama; rad na tekstu: vrste riječi, padeži i glagolski oblici; 4. normativni problemi s brojevima i priložima; rad na tekstu: vrste riječi, padeži i glagolski oblici; 5. normativni problemi s prijedlozima i veznicima; rad na tekstu: vrste riječi, padeži i glagolski oblici; 6. rad na tekstu: vrste riječi, padeži, glagolski oblici; 7. vježbe ispravljanja tekstovnih predložaka (ovakvim tipom vježbi općenito se nastoji obratiti pozornost na česte pogreške i nespretnosti u izražavanju, kao što su desenantizacija, pleonazmi i gomilanje suvišnih riječi, stilska interferencija, suvišna uporaba tuđica, opširnost i praznorječje, nepravilan izbor riječi s obzirom na temu i namjenu teksta, uporaba istrošenih metafora i frazema, pogrešan logički ustroj diskursa, najčešće tipske gramatičke pogreške – morfološke, tvorbene i sintaktičke itd.); 8. književnoumjetnički (beletristički) stil hrvatskoga standardnog jezika, razgovorni stil hrvatskoga standardnog jezika; vježbe ispravljanja tekstovnih predložaka; 9. administrativni stil hrvatskoga standardnog jezika, znanstveni stil hrvatskoga standardnog jezika; vježbe ispravljanja tekstovnih predložaka; 10. novinarski stil hrvatskoga standardnog jezika; vježbe ispravljanja tekstovnih predložaka;

11. sintaktička norma: položaj enklitike, kongruencija, rekcija, pasiv, složene rečenice i zarez; 12. vježbe ispravljanja tekstovnih predložaka; 13. leksička norma: leksičko posuđivanje, prilagodba posuđenica, normativno prihvatljivi oblici riječi, purizam i jezična kultura; 14. vježbe ispravljanja tekstovnih predložaka.

Vrlo slično kao navedeni kolegiji koncipirani su kolegiji *Jezične vježbe 1* i *Jezične vježbe 2* na Odjelu za kroatistiku i slavistiku Filozofskoga fakulteta u Zadru.¹⁵ Na kolegiju *Jezične vježbe 1* poučavaju se sljedeći sadržaji: 1. Uvodno predavanje: pregled rada po nastavnim jedinicama, pregled obvezne i izborne literature, upute za rad, studentske obveze. Pravopisna (ortografska) norma; pravopis i jezik; pravopisne teme i područja. Hrvatska pravopisna tradicija; hrvatske pravopisne knjige. Aktualna pravopisna norma i aktualni pravopisni priručnici. 2. Hrvatski standardni jezik (definicija), norme standardnoga jezika (ortografska, ortoepska, gramatička, leksička i stilistička), tipologija funkcionalnih stilova i raslojenost hrvatskoga jezika. Uvod u povijest hrvatskog standardnog jezika. Značajke standardnog jezika: autonomnost, normiranost, višefunkcionalnost, stabilnost u prostoru, elastična stabilnost u vremenu. 3. Glasovi hrvatskog jezika i njihova tvorba. Pismo, odnos grafema i fonema. 4. Fonemi *č* i *ć*, fonemi *dž* i *đ*, artikulacijske vježbe. 5. Glas *j*; umetanje glasa *j*, izgovor i pisanje. 6. Glasovne promjene: nepostojani glasovi, zamjena *l* s *o*, prijeglas. 7. Glasovne promjene: palatalizacija, sibilizacija, jotacija. 8. Glasovne promjene: jednačenje po zvučnosti, jednačenje po mjestu tvorbe, gubljenje suglasnika. 9. Alternacije jata u hrvatskom jeziku. 10. Pravilna upotreba navezaka; upotreba prijedloga *k/ka*, *s/sa*. 11. Pisanje stranih riječi/posuđenica/tuđica. Transkripcija stranih vlastitih imena (osobnih i zemljopisnih), njihove izvedenice i sklonidba. Jezično posuđivanje. Jezični purizam. 12. Pisanje bibliografskih jedinica, uputnica i bilježaka. 13. Neki pravopisni problemi i dvostrukosti. Normativni problemi po vrstama riječi. 14. Gramatike, rječnici, pravopisi i jezični savjetnici hrvatskoga jezika – komparativna analiza. Korpusi, digitalni rječnici, jezični alati (računalni pravopis – *spelling checker*...). Na kolegiju *Jezične vježbe 2* na Odjelu za kroatistiku i slavistiku Filozofskoga fakulteta u Zadru poučavaju se pak ovi sadržaji: 1. Morfologija/tvorba riječi i pravopis; sastavljeno i nesastavljeno pisanje riječi: imenice, pridjevi, zamjenice. 2. Morfologija/tvorba riječi i pravopis; sastavljeno i nesastavljeno pi-

¹⁵ http://www.unizd.hr/Portals/8/silabus_i_19/Dvopredmetni%20-%20jezicne%20vjezbe%201-%202019.-2020.pdf, pristupljeno u prosincu 2019.

sanje riječi: brojevne riječi, glagoli, prilozi, prijedlozi, veznici, usklici, čestice. 3. Pisanje velikog početnog slova; imena, rečenica i navod; riječi iz poštovanja i počasti. 4. Pisanje malog početnog slova. Razlike u pisanju velikog i malog početnog slova. 5. Kraćenje riječi: kratice, pokrate, inicijali, oznake. Tvorba i sklonidba kratica i pokrata. 6. Sintaksa i pravopis; razgodci, pravopisni i ostali znakovi. 7. Pravopisni znakovi; upravni govor, nezavisnosložene i zavisnosložene rečenice, tekst. 8. Pravopisni i posebni znakovi: naglasci. Naglasni sustav hrvatskog standardnog jezika; naglasak, obilježavanje naglasaka, pravilna artikulacija naglašene riječi. 9. Pravila distribucije naglasaka i zanaglasne dužine u hrvatskome standardnom izgovoru. 10. Toničke i atoničke riječi. Enklitike i proklitike i njihov položaj u rečenici. Izgovorna i naglasna cjelina. 11. Sintaksa i pravopis; sročnost; rekcija; pasiv. 12. Neki pravopisni problemi i dvostrukosti – imenice, pridjevi, zamjenice, glagoli. 13. Neki pravopisni problemi i dvostrukosti – brojevi i nepromjenjive vrste riječi. 14. Onomastika i pravopis; nazivlje; ime i norma; problemi pisanja stranih toponima te riječi iz drugih jezika. Normativna rješenja. 15. Vježbe ispravljanja tekstnih predložaka – sinteza.

Iz sadržaja kolegija *Jezične vježbe 1 i 2* koji se izvode na studiju kroatistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, kao i iz kolegija *Jezične vježbe 1 i 2* na Sveučilištu u Zadru, vidi se kako je riječ o ovladavanju standardnim jezikom i standardološkim temama, čime se studenti osposobljavaju za njegovo razlikovanje od nestandardnih varijeteta te za njegovu aktivnu upotrebu i primjenu u profesionalnoj praksi (poučavanje te lektorski i redaktorski posao).

4.4. Rezultati istraživanja – nastavni sadržaji u jezičnim vježbama iz hrvatskoga kao inoga jezika

U sklopu Samostalnoga modula *Hrvatski kao drugi i strani jezik* koji se izvodi na Croaticumu na Filozofskome fakultetu u Zagrebu izvode se *Jezične vježbe iz hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika 1–6* (obuhvaćaju nastavne sadržaje od razine A1 do razine C1). Jezični nastavni sadržaji koji se obrađuju u sklopu tih kolegija jesu sljedeći: (1) *Jezične vježbe iz hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika 1* (osnove fonologije, morfologije – sklonidba imenica i ličnih zamjenica, posvojne zamjenice i posvojni pridjevi, opisni pridjevi, brojevi, prezent najčešćih glagolskih skupina, modalni glagoli, perfekt i futur I. te povratni glagoli – i sintakse hrvatskoga standardnog jezika), (2) *Jezične vježbe iz hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika 2* (osnove fonologije, morfologije

i sintakse hrvatskoga standardnoga jezika – genitiv s brojevima, složeni brojevi, glavni i redni brojevi, genitiv uz datum, *i*-sklonidba, imperativ, vokativ, pridjevsko-zamjenička sklonidba, stupnjevanje pridjeva, glagolski vid, kondicional I. i futur II.), (3) *Jezične vježbe iz hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika 3* (sintaksa padeža, glagolski vid, upitno-odnosne zamjenice, redosljed rečeničnih dijelova, pasivni pridjev), (4) *Jezične vježbe iz hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika 4* (umanjenice i uvećanice, brojevne imenice, neodređene zamjenice, glagolski prilozi, nezavisnosložene i zavisnosložene rečenice, upravni i neupravni govor), (5) *Jezične vježbe iz hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika 5* (valentnost glagola, kolokacije, sročnost, prefiksacija, sintaksa padeža, pravopis, konektori, glasovne promjene) i (6) *Jezične vježbe iz hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika 6* (uporaba glagolskih vremena, glagolski vid i glagoli u kontekstu, prepoznavanje aorista i imperfekta, modalne riječi i konektori, stilski obilježen red riječi u rečenici, odabrana poglavlja iz sintakse, tvorbe riječi i leksikologije te pravopisa).¹⁶

Program Preddiplomskoga studija hrvatskoga jezika na Filozofskom fakultetu u Rijeci predviđa izvođenje modula *Inojezični hrvatski* u kojemu su predviđene *Jezične vježbe iz inojezičnoga hrvatskoga A1-B1* sa sljedećim sadržajem: (1) *Jezične vježbe iz inojezičnoga hrvatskoga A1*: Sklonidba imenica: nominativ jednine i množine imenica (duga i kratka množina), akuzativ imenica u jednini i množini; lokativ imenica u jednini i množini; dativ imenica u jednini i množini; instrumental imenica u jednini i množini; genitiv imenica u jednini i množini i brojevi; vokativ imenica u jednini i množini; promjene u sklonidbi imenica (nepostojano *a*, sibilizacija). Zamjenice: lične (svi rodovi i brojevi, nominativ); sklonidba ličnih zamjenica (dugi i kratki oblici, distinkcija u njihovoj upotrebi); pokazne; posvojne (svi rodovi i brojevi, nominativ); upitne zamjenice. Posvojni pridjevi (svi rodovi i brojevi, nominativ). Opisni pridjevi (svi rodovi i brojevi, nominativ). Povratno-posvojna zamjenica. Glagolska vremena: prezent, perfekt, futur I. Modalni glagoli (*morati, trebati, htjeti, smjeti, moći*). Povratni glagoli. Glagolski načini: imperativ. Prijedlozi. Prilozi – mjesni, vremenski i količinski. Točno pisanje fonema, riječi i rečenica hrvatskoga jezika. (2) *Jezične vježbe iz inojezičnoga hrvatskoga A2*: Značenje i upotreba padeža. Imenice: gramatičke kategorije. Sklonidba imenica: nominativ jednine i množine imenica (duga i kratka množina), akuzativ imenica u jednini i množini;

¹⁶ http://www.unizd.hr/Portals/8/silabusi_19/JV2%20DVOPREDMETNI.pdf, pristupljeno u prosincu 2019.

lokativ imenica u jednini i množini; dativ imenica u jednini i množini; instrumental imenica u jednini i množini; genitiv imenica u jednini i množini i brojevi; vokativ imenica u jednini i množini; detaljna obrada *e*-deklinacije; sklonidba imenica stranoga podrijetla (tipovi: *Čile, tabu, Tokio, Helsinki*); *i*-deklinacija; promjene u sklonidbi imenica (nepostojano *a*, sibilizacija). Zamjenice: lične (svi rodovi i brojevi, nominativ); sklonidba ličnih zamjenica (dugi i kratki oblici, distinkcija u njihovoj upotrebi); pokazne; posvojne (svi rodovi i brojevi, nominativ); upitne zamjenice. Posvojni pridjevi (svi rodovi i brojevi, nominativ). Opisni pridjevi (svi rodovi i brojevi, nominativ). Stupnjevanje pridjeva. Povratno-posvojna zamjenica. Glagolska vremena: prezent, perfekt, futur I. Modalni glagoli (*morati, trebati, htjeti, smjeti, moći*). Povratni glagoli. Glagolski načini: imperativ. Prijedlozi. Prilozi – mjesni, vremenski i količinski. Veznici *i, a, ali*. Točno pisanje fonema, riječi i rečenica hrvatskoga jezika. (3) *Jezične vježbe iz inojezičnoga hrvatskoga B1*: Usustavljivanje imeničke sklonidbe. Sklonidba pridjeva, pokaznih i posvojnih zamjenica te povratno-posvojne zamjenice. Posvojni pridjevi. Odnosni pridjevi na *-ski, -ški, -čki, -čki*. Usustavljivanje prezenta, perfekta i futura I. Glagolski vid. Usustavljivanje imperativa glagola. Kondicional I. Stupnjevanje pridjeva. Hrvatski jezik i pismo.¹⁷

Iz sadržaja Croaticumovih kolegija *Jezične vježbe iz hrvatskoga kao inoga jezika 1–6* te iz sadržaja kolegija *Jezične vježbe iz inojezičnoga hrvatskoga A1–B1* s Filozofskoga fakulteta u Rijeci vidi se da je riječ o jezičnim sadržajima koji prije svega obuhvaćaju morfologiju (ustroj hrvatskoga jezika) i koji se na nastavi uče proizvoditi kako bi se time omogućila komunikacija na hrvatskome jeziku.

5. Rasprava

Analiza odnosa sadržaja koji se poučavaju u jezičnim vježbama iz hrvatskoga kao prvoga jezika i vježbama iz HIJ-a pokazala je sljedeće:

- (1) Jezični sadržaji i u poučavanju hrvatskoga kao prvoga jezika i u HIJ-a umnogome su podudarni – naprimjer glasovi, padeži, brojevi, prezentske vrste, brojevne imenice, zbirne imenice, pisanje velikoga slova, pisanje zareza, pisanje vlastitih imena i drugo – to

¹⁷ https://www.ffri.uniri.hr/files/studijskiprogrami/2019-2020/HJK_1-program_preddipl-2019_2020.pdf, pristupljeno u prosincu 2019.

su nastavni sadržaji kojima se poučavaju i studenti izvorni govornici i studenti (i drugi učenici HIJ-a) koji su neizvorni govornici.

(2) Glavna razlika između poučavanja hrvatskoga kao prvoga jezika i HIJ-a proizlazi iz načina na koji izvorni govornici i neizvorni govornici u odrasloj dobi uče jezik. Naime, kada djeca, izvorni govornici, ovladavaju jezikom, ne poučava ih se pravilima, a najčešće ih se i ne ispravlja. Djeca do početka puberteta, dok im se razvija govor, iz jezika koji čuju oko sebe izdvoje gramatička pravila. Izvorni govornici ovladavaju rodom tako da preopćavaju pravila.¹⁸ Dakle, gramatika izvornih govornika jest proizvodna (znaju gramatiku i njome se aktivno služe), a gramatika neizvornih govornika prijamna – trebaju naučiti primiti gramatiku da bi je znali proizvesti.¹⁹ Stoga studenti kroatistike na jezičnim vježbama iz hrvatskoga kao prvoga jezika uče promišljati o složenim strukturama svojega prvoga jezika da bi mogli razumjeti i detaljno opisati jezične pojave u njemu, kao i razlikovati standardne od nestandardnih pojava, dok učenici HIJ-a uče sâm jezik, počevši od jednostavnijih i čestih struktura prema složenijima i rjeđima, a glavni je ishod, iako ne i jedini, mogućnost ostvarivanja komunikacije na hrvatskome jeziku.

(3) Iz izbora nastavnih sadržaja u silabima namijenjenima poučavanju HIJ-a vidi se kako su ishodi učenja većinom komunikacijski te je ovladavanje strukturom hrvatskoga jezika u funkciji stjecanja komunikacijske kompetencije. Za razliku od toga ishodi učenja u jezičnim vježbama iz hrvatskoga kao prvoga jezika više su orijentirani na ovladavanje standardnim jezikom te na ovladavanje metarazinom u promišljanju o jeziku. Kad je riječ o jezičnim vježbama iz HIJ-a na razini C1 po ZEROJ-u (kolegij *Jezične vježbe iz hrvatskoga kao inoga jezika 6* koji se izvodi u sklopu Croaticumova modula *Hrvatski kao drugi i strani jezik*), ishodi učenja približavaju se ishodima jezičnih vježba za izvorne govornike s obzirom na to da je na toj jezičnoj razini strukturom jezika već ovladano i komunikacijska je kompetencija postignuta, pa se ishodi koncentriraju na ovladavanje funkcionalnim stilovima te standardološkim temama.

¹⁸ Zrinka Jelaska i dr., *Hrvatski kao drugi i strani jezik* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005); Dunja Pavličević-Franić, *Komunikacijom do gramatike: razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika* (Zagreb: Alfa, 2005).

¹⁹ Zrinka Jelaska, „Druga strana hrvatskoga jezika: prijamni umjesto proizvodnih pristupa,“ izlaganje na skupu *Suvremena kretanja u nastavi stranih jezika*, HDPL, Opatija, 2003.

(4) Nazivlje u silabima *Jezičnih vježbi 1* i *Jezičnih vježbi 2* kojemu se poučavaju studenti hrvatskoga kao prvog jezika mnogo je složenije i na višoj metarazini nego ono predviđeno silabima za poučavanje HIJ-a, što je i očekivano jer su studenti kroatistike budući profesori hrvatskoga jezika, dok učenici HIJ-a trebaju ovladati samo osnovnom terminologijom (*padež, akuzativ, prezent* i slično) u postupku stjecanja komunikacijske kompetencije, no ne i uskostručnom lingvističkom i kroatističkom terminologijom (*alternacije jata, prijeglas* i drugo). Razlike se smanjuju u poučavanju HIJ-a na višim razinama na kojima je zastupljeno više terminologije, poglavito na razinama B2.2 i C1 (*Jezične vježbe 5 i 6* na Croaticumu).

(5) Lako je uočiti da se, kako raste jezična kompetencija neizvornih govornika, jezični nastavni sadržaji kojima oni ovladavaju sve više podudaraju sa sadržajem jezičnih vježba iz hrvatskoga kao prvoga jezika. Tako se naprimjer na razini C1 (*Jezične vježbe 5 i 6* u modulu *Hrvatski kao drugi i strani jezik* na Croaticumu) uče aorist, pluskvamperfekt i imperfekt, dakle glagolski oblici koji ne pripadaju ni imanentnoj gramatici izvornih govornika i koje i izvorni govornici trebaju svjesno učiti. Na najvišim se razinama jezične kompetencije u HIJ-u obrađuju i standardološka pitanja (ortografija, navesci, standardološki prijepori, neodređena pridjevsko-zamjenička sklonidba...) koja su središnja u nastavi hrvatskoga kao prvoga jezika.

Na temelju rečenoga (1–5) može se zaključiti da najveća razlika nije u tome čemu se poučava izvorne i neizvorne govornike, nego na koji ih se način poučava, odnosno na koji način oni trebaju ovladati predviđenim nastavnim sadržajima. I jedni i drugi uče hrvatske glasove, ali na različit način – izvornim je govornicima imanentno da znaju glasove, a uče o njihovim obilježjima, dok neizvorni govornici uče te glasove izgovarati; i jedni i drugi uče o padežima, ali na različit način – izvorni govornici intuitivno znaju upotrebljavati hrvatske padeže, a na studiju kroatistike uče ih određivati, dok neizvorni govornici trebaju ovladati padežnim funkcijama i nastavcima kako bi naučili proizvoditi rečenice hrvatskoga jezika sa željenim značenjem... i tako dalje.

Jezične se vježbe iz hrvatskoga jezika za izvorne govornike na studijima kroatistike razlikuju od jezičnih vježbi za neizvorne govornike na sljedeći način: jezični sadržaji koji su izvornim govornicima, studentima kroatistike, središnji (zato što je to nadgradnja na izvornogovorničku

kompetenciju, dakle predmet znanstvenoga studija) neizvornim su govornicima rubni. Naprimjer, dok studenti kroatistike trebaju poznavati i jezične činjenice koje nisu prototipne (naprimjer glasovne promjene koje se javljaju u riječima koje se rjeđe upotrebljavaju, sve alternacije *ije/je/e/i*, sklonidbene obrasce neprototipnih imenica, prezentske vrste s malim brojem glagola, pravila koja razlikuju viši stil standardnoga jezika od razgovornoga jezika, sklonidbu glavnih brojeva *dva/dvije, tri* i *četiri* i slično), učenicima HIJ-a na početnim je razinama središnje ovladavanje najprototipnijim jezičnim činjenicama. Izvorni govornici, naravno, tečno govore hrvatski jezik, gotovo bez gramatičkih i drugih grešaka (ako izuzmemo naprimjer greške u sročnosti s brojevima koje ponekad čine i izvorni govornici, kao i pravopisne greške koje nerijetko prave i govornici kojima je hrvatski prvi jezik), pa na jezičnim vježbama uče ono što je jezična nadgradnja, dakle ono što nije uvjet za sporazumijevanje na hrvatskome jeziku, nego je uskostručna kompetencija. Za razliku od njih neizvorni govornici hrvatskoga jezika tek trebaju svladati hrvatsko pismo, gramatička pravila hrvatskoga jezika, osnovni leksik, a tijekom učenja čine mnoge izgovorne, gramatičke i leksičke pogreške. Štoviše, većina učenika HIJ-a neće ni doći do razine iskusnoga govornika (razina C), pa čak ni do više podrazine samostalnoga govornika (B2). Međutim, što je viša razina na kojoj hrvatski jezik upotrebljava neizvorni govornik, to će se povećavati i broj nastavnih sadržaja koji se podudaraju u jezičnim vježbama za izvorne i neizvorne govornike. Naprimjer funkcionalni stilovi i raslojenost hrvatskoga jezika nisu teme koje se detaljnije poučavaju prije više podrazine samostalnoga govornika (B2) i razine iskusnoga govornika (C1 i C2), no na tim su razinama te teme vrlo zastupljene. Iako samo rijetki učenici HIJ-a dosegnu izvornogovorničku kompetenciju, nemali broj učenika HIJ-a dosegne kompetenciju blisku izvornogovorničkoj – naprimjer strani slavisti, posebice ako su neko vrijeme živjeli u Hrvatskoj, ali i mnogi govornici različitih prvih jezika koji uče hrvatski dulje vrijeme i žive u Hrvatskoj.

6. Zaključne napomene

Kategorije središnjega i rubnoga u poučavanju HIJ-a nisu međusobno isključive i binarne, već uključive i skalarne, što znači da se središnjim elementima mogu smatrati oni koji se poučavaju od samoga početka i cijelim tijekom poučavanja, a rubnima oni koji se poučavaju tek na višim razinama jezične kompetencije ili u posebnim slučajevima

poučavanja HIJ-a. To što se neki nastavni sadržaji u nastavi HIJ-a poučavaju rubno (a središnji su u poučavanju hrvatskoga kao prvoga jezika – naprimjer standardološki sadržaji), ne znači da se uopće ne poučavaju, već da se poučavaju na vrlo visokim razinama jezične kompetencije i u posebnim slučajevima. Što su osobe koje ovladavaju HIJ-em na višoj razini jezične kompetencije, to su nastavni sadržaji namijenjeni njima podudarniji sa sadržajima nastave za izvorne govornike.

Jezične se činjenice u nastavi HIJ-a poučavaju vertikalno-spiralno od razine A1 do razine C2. Najprije se poučavaju prototipne ili pak neprototipne, ali česte jezične činjenice, a poslije one rjeđe, dok se tek na najvišim razinama poučavaju jezične činjenice koje su u komunikaciji rijetke. Jednako je i s pravilima – prvo se poučavaju pravila koja se mogu primijeniti na velik broj riječi. Poučavanje je najčešće osmišljeno tako da se velika većina gramatičkih pravila poučava na najfrekventnijem vokabularu na razinama A1, A2 i B1.1, dok se na višim razinama poučavaju ona neprototipna pravila koja su ujedno i rjeđa. Takav vertikalno-spiralni pristup stavlja težište podjednako na vokabular, komunikaciju i gramatiku, a kad je o gramatici riječ, nastoji se podjednako poučavati morfologiju i sintaksu, premda morfološki sadržaji prevladavaju zbog flektivnog karaktera hrvatskoga jezika. Nastavni je sadržaj promišljeno raspoređen na svim jezičnim razinama, a osnovno je načelo poučavanje od prototipnoga i čestoga prema neprototipnomu i rjeđemu. S obzirom na to da je komunikacijska kompetencija ishod učenja svakoga inoga jezika, pa tako i HIJ-a, i poučavanje je osmišljeno tako da omogući što bržu, ali i što je moguće bolju komunikaciju, tako da se i nakon početnoga jezičnoga tečaja učenici HIJ-a mogu sporazumjeti na osnovnoj razini o svakodnevnim i čestim temama. Takav je pristup univerzalan i primjenjiv na skupine svih odraslih učenika.

Što se pak tiče poučavanja izvornih govornika hrvatskom jeziku, pristup je bitno drugačiji – podrazumijeva se (i na osnovnoškolskoj, i na srednjoškolskoj, i na visokoškolskoj razini) da izvorni govornici izvrsno vladaju jezikom i da griješe iznimno rijetko (iako se ponekad i to događa – naprimjer u sročnosti brojevnih izraza s glagolom). Zbog toga se ovladanost svim jezičnim pravilima potrebnima za nesmetanu komunikaciju – podrazumijeva. Drugim riječima, ovladanost takvim jezičnim pravilima nije cilj (kao što je cilj u poučavanju neizvornih govornika), već je polazište. Od toga se polazišta kreće prema svemu onome što je u poučavanju neizvornih govornika sasvim rubno: vrste naglasaka, pravopis rjeđih riječi, arhaizmi i historizmi, rjeđe i knjiške riječi, metajezik, svi glagolski oblici, sve vrste rečenica. Ovladavanje

inim jezikom u odrasloj dobi bitno se razlikuje od ovladavanja prvim jezikom. Uz to što je različit način na koji se uče prvi i ini jezik, različit je i krajnji rezultat. Odrasli neizvorni govornici samo rijetko dosežu jezičnu kompetenciju izvornoga govornika. Neki će odrasli neizvorni govornici takvu kompetenciju postići u nekim jezičnim segmentima, ali neće u drugima, naprimjer postići će vrlo visoku gramatičku i komunikacijsku kompetenciju, ali ne i visoku izgovornu kompetenciju. Iz tih razlika proizlaze i razlike u poučavanju koje nisu toliko u tome čemu se poučava (i u jednom i u drugom slučaju poučava se hrvatskomu jeziku), već u načinu ovladavanja jezikom iz kojeg proizlaze i razlike u pristupu poučavanju.

Literatura

- Barešić, Jasna. *Dobro došli 1: Udžbenik i rječnik za učenje hrvatskoga jezika za strance*. Zagreb: Školska knjiga, 2010.
- Barešić, Jasna. *Dobro došli 2: Udžbenik i rječnik za učenje hrvatskoga jezika za strance*. Zagreb: Školska knjiga, 2010.
- Cvikić, Lidija, i Sanda Lucija Udier. „Uloga analize potreba u izradi programa nastave stranoga jezika (na primjeru hrvatskoga kao J2).“ *Strani jezici*, sv. 37, br. 3 (2008): 227–238.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, i Sanda Lucija Udier. *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskog jezika za niži srednji stupanj* (2. izdanje). Zagreb: FF press, 2014.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, i Sanda Lucija Udier. *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za stupanj B2*. Zagreb: FF press, 2015.
- Čilaš Mikulić, Marica, Milvia Gulešić Machata, i Sanda Lucija Udier. *Razgovarajte s nama! Udžbenik hrvatskog jezika za više početnike* (3. izdanje). Zagreb: FF press, 2016.
- Ellis, Rod, i Natsuko Shintani. *Exploring Language Pedagogy through Second Language Acquisition Research*. New York – London: Routledge – Taylor and Francis Group, 2014.
- Gulešić Machata, Milvia, i Sanda Lucija Udier. „Poučavanje gramatičkih kategorija i njihovih oblika u ovladavanju hrvatskim kao inim jezikom.“ *Strani jezici*, sv. 48, br. 1–2 (2019): 7–23.
- Jelaska, Zrinka. „Druga strana hrvatskoga jezika: prijamni umjesto proizvodnih pristupa,“ izlaganje na skupu *Suvremena kretanja u nastavi stranih jezika*, HDPL, Opatija, 2003.
- Jelaska, Zrinka i dr. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005.
- Kosovac, Vesna, i Vida Lukić. *Učimo hrvatski 2: Udžbenik s vježbenicom*. Zagreb: Centar za strane jezike – Školska knjiga, 2011.

- Kosovac, Vesna, i Vida Kostrenčić Lukić. *Učimo hrvatski 1: Udžbenik i vježbenica s gramatikom*. Zagreb: Centar za strane jezike – Školska knjiga, 2017.
- Pavličević-Franić, Dunja. *Komunikacijom do gramatike: razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika*. Zagreb: Alfa, 2005.
- Richards, Jack C. *Curriculum Development in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Udier, Sanda Lucija, i Milvia Gulešić Machata. „Kakvom jeziku poučavati neizvorne govornike? Viši i niži varijetet u poučavanju hrvatskoga kao inog jezika.“ *Nova Croatica*, sv. V, br. 5 (2011): 329–349.
- Udier, Sanda Lucija, i Milvia Gulešić Machata. *Razgovarajte s nama! Gramatika i pravopis hrvatskoga jezika s vježbama za razine B2–C1*. Zagreb: FF press, 2014.
- Udier, Sanda Lucija, i Milvia Gulešić Machata. „Registri i hrvatski kao ini jezik.“ U *Výuka jihoslovanských jazyků v dnešní Evropě*, uredili P. Krejčí, E. Krejčová i M. Przybylski, 64–71. Brno: Porta Balkanica, 2011.
- Udier, Sanda Lucija. „Filološki pristup poučavanju hrvatskoga kao inoga jezika.“ *Nova Croatica*, 40/60 (2016): 139–152.
- ZEROJ 2005. *Zajednički referentni europski okvir za jezike*. Zagreb: Vijeće Europe – Školska knjiga.
- <http://kroat.ffzg.unizg.hr/index.php/silabi-rokovi/silabi-zimski-semestar/185-jezicne-vjezbe-i>. Pristupljeno u prosincu 2019.
- <http://kroat.ffzg.unizg.hr/index.php/silabi-rokovi/silabi-ljetni-semestar/234-jezicne-vjezbe-ii-redaktorsko-lektorske-vjezbe>. Pristupljeno u prosincu 2019.
- http://www.unizd.hr/Portals/8/silabusi_19/Dvopredmetni%20-%20jezicne%20vjezbe%201-%202019.-2020.pdf. Pristupljeno u prosincu 2019.
- https://www.ffri.uniri.hr/files/studijskiprogrami/2019-2020/HJK_1-program_pred-dipl-2019_2020.pdf. Pristupljeno u prosincu 2019.

What is Crucial and What is Minor in the Teaching of Croatian as a Foreign Language

Summary: Teaching Croatian as a foreign language (CFL) significantly differs from the teaching of Croatian as a first language, and the differences arise from the fact that it is intended for different recipients, and that it most often takes place in substantially different contexts. This dissimilarity is largely reflected in the choice of learning materials in the approach to teaching and the progression of teaching, most notably in distinguishing what is considered crucial in teaching from what is considered minor. This paper presents the distribution of teaching materials in terms of those which are considered crucial in the teaching of CFL, and those which are considered minor. Crucial content is considered to be anything that encourages the development of communication competence, i.e. productive grammar, the semantics of grammatical forms, the lexicon of different styles and registers which are involved in everyday communication, as well as paralinguistic content, while minor content is considered to be standardized-prescriptivist

questions and disputes, accentuation (except regarding the place of stress), as well as everything that requires the introduction of the metalevel in the teaching of language. In addition to that it is important to bear in mind that this is not a matter of „either ... or,“ but rather a gradient distribution along a scale, which largely depends on the degree of linguistic competence at which the teaching takes place, the context of instruction, and the purpose for which CFL is studied. This means that the assessment of whether instructional content is crucial or minor in teaching is made on the basis of the different circumstances in which the teaching takes place – for example whether it is an academic program or course, whether general language or a specialized type of language is being taught, whether the teaching takes place in a program with a large number of lessons or a few, what level of linguistic competence is involved, whether the teachers are with linguistically homogenous or heterogenous groups of learners, what the learning outcomes are, and so on. In comparison with teaching Croatian as a first language, the teaching of CFL is very different and the approach to its instruction is specific, and therefore requires special training and specialization.

Keywords: Croatian as a foreign language, foreign language teaching, teaching progression, syllabi

Josip Miletić

Odjel za kroatistiku Sveučilišta u Zadru
jmiletic@unizd.hr

 <https://orcid.org/0000-0002-1465-2793>

Slobodni diktat u nastavi hrvatskoga jezika u srednjim strukovnim školama

Sažetak: Slobodni diktat još je uvijek zanemarena vrsta diktata u hrvatskim školama premda su metodičari već davnih šezdesetih godina 20. stoljeća ukazivali na njegovu korisnu primjenu u nastavi hrvatskoga jezika. U radu će se na temelju rezultata terenskoga istraživanja pokazati mogućnost korisne primjene vježbe slobodnoga diktata u nastavi hrvatskoga jezika u srednjim školama za stručne smjerove iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije (ekonomist, poslovni tajnik, upravni referent, komercijalist). Vježba će se provoditi reprodukcijom tonskoga zapisa. Rezultati istraživanja upućuju na višestruku korisnost vježbe slobodnoga diktata u nastavi hrvatskoga jezika u srednjim školama iz sektora ekonomije, trgovine i poslovne administracije. Prikladna je za korelaciju sa sadržajima niza stručnih nastavnih predmeta (Birotehnika, Tehnika komuniciranja, Kompjutorska daktilografija, Suvremene komunikacije u gospodarstvu, Upravni postupak, Uredsko poslovanje i dopisivanje, Tajničko poslovanje, Kompjutorska daktilografija s uredskim praktikumom), razvija praktične vještine koje su stručnjacima iz toga sektora važne pri obavljanju svakodnevnih poslova i radnih zadataka, a zbog interdisciplinarnoga i multimedijeskoga pristupa učenicima je zanimljiva pa se ostvaruje motivacijski učinak.

Ključne riječi: hrvatski jezik, nastava, područje ekonomije, trgovine i poslovne administracije, slobodni diktat, strukovno obrazovanje

1. Uvod

Metodičari su sredinom 20. stoljeća polemizirali o korisnosti diktata kao pravopisne i gramatičke vježbe. Dok su neki tvrdili da je najbolja vježba za stjecanje pravopisnih navika i uvježbavanje osnova gramatike¹,

¹ Magdalena Jovanović, *O nekim pitanjima učenja pismenosti* (Beograd: Savremena škola, 1959), 17. prema Tone Peruško, *Materinski jezik u obaveznoj školi (Specijalna didaktika). Drugo nepromijenjeno izdanje* (Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1962).

drugi su išli u suprotnu krajnost pa su ga nazivali srednjovjekovnim oblikom pismenih vježbi koji „ne pridonosi ni razvoju psihičkih sposobnosti ni obrazovanju učenika“². Zagovornici neprimjenjivosti diktata u školi djelomično su prihvaćali prepisivanje, dok su diktat odlučno odbacivali.³ Eksperimentalna istraživanja skupine istraživača provedena 1958. godine u hrvatskim školama potvrdila su da diktat ima određenu obrazovnu vrijednost, posebice u stjecanju pravopisne pismenosti.⁴ U istraživanju su se služili samo diktatom s predusretanjem pogrešaka ističući da to „nipošto ne znači, da nema i nekih drugih metodskih postupaka u nastavi pravopisa, koji bi bili efikasni u istoj a možda čak i u većoj mjeri“⁵. Eksperimentalnoj skupini učenika s kojom se vježbao diktat pravopisna se pismenost povećala za 37,5 %, dok se kontrolnoj skupini, s kojom se vježbalo bez diktata, u istome razdoblju pravopisna pismenost poboljšala za svega 13,8 %⁶. Značajna razlika poboljšanja pravopisne pismenosti od 23,7 % potvrđuje nedvojbenu obrazovnu vrijednost diktata u nastavi hrvatskoga jezika. Peruško zaključuje da su negativni stavovi pojedinih domaćih metodičara u to vrijeme formirani pod utjecajem stranih znanstvenika jer je primjerice u etimološkim pravopisima važna vidna predodžba, dok je za pravilno pisanje u fonetskome pravopisu kakav je hrvatski važna slušna predodžba. Drži da obrazovna vrijednost diktata ovisi ponajprije o nastavnikovu načinu rada.⁷

Brojni su se metodičari hrvatskoga jezika bavili problematikom diktata.⁸ Visinko⁹ ističe mnogostruku korisnost diktata u nastavi hrvatskoga jezika. Tom se vježbom može učinkovito pratiti, provjeravati

² Peruško, *Materinski jezik*, 229.

³ Peruško, *Materinski jezik*, 229.

⁴ Pero Šimleša, Elvira Aranjoš, Milivoj Gabelica i Josip Markovac, *Diktat kao sredstvo za unapređenje pravopisne pismenosti. Izvještaj o eksperimentalnom istraživanju* (Zagreb: BZH, 1/1959) prema Peruško, *Materinski jezik*, 229.

⁵ Peruško, *Materinski jezik*, 229.

⁶ Šimleša, Aranjoš, Gabelica i Markovac, *Diktat kao sredstvo*, 23.

⁷ Peruško, *Materinski jezik*, 230.

⁸ Šimleša, Aranjoš, Gabelica i Markovac, *Diktat kao sredstvo*; Peruško, *Materinski jezik*, 1962.; Milivoj Čop, *Pismene vježbe i sastavci u mlađim razredima osnovne škole* (Zagreb: PKZ, 1972, 1975); Dragutin Rosandić, *Pismene vježbe u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika* (Zagreb: PKZ, 1980, 1990); Dragutin Rosandić, *Od slova do teksta i metateksta* (Zagreb: Profil International, 2002); Stjepko Težak, *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1* (Zagreb: Školska knjiga, 1996); Dunja Pavličević-Franjić, *Komunikacijom do gramatike* (Zagreb: Alfa, 2005); Karol Visinko, *Jezično izražavanje u nastavi hrvatskoga jezika Pisanje* (Zagreb: Školska knjiga, 2010); Karol Visinko, *Diktat u nastavnoj teoriji i praksi, 2. izdanje* (Zagreb: Profil Klett d.o.o., 2015); Karol Visinko, *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena u nastavi hrvatskoga jezika* (Zagreb: Profil Klett d.o.o., 2016).

⁹ Visinko, *Diktat u nastavnoj teoriji i praksi*, 6.

i ocjenjivati sposobnost učenikova pisanoga izražavanja i znanja o jeziku, provjeravati usvojenost jezičnih činjenica u završnome dijelu sata koje su prethodno obrađene u toj nastavnoj jedinici, a posebice njegova primjena u procesu uvježbavanja, odnosno provjeravanja ovladanosti jezičnim gradivom. Napominje da diktat „može biti i važna sastavnica ocjenjivanja znanja i primjene gramatičke i pravopisne norme hrvatskoga jezika“¹⁰ te da može korisno poslužiti i u problematici rječnika.¹¹

Diktat se u prvome redu planira i prakticira u osnovnoj školi. Ni na tome obrazovnom stupnju nije jednako zastupljena njegova primjena. Visinko upozorava na njegovu rjeđu primjenu u predmetnoj nastavi, tj. u drugome (peti i šesti razred) i trećemu (sedmi i osmi razred) obrazovnom ciklusu nego u razrednoj nastavi, dok je u srednjoškolskom obrazovanju neopravdano gotovo izostao.¹² U radu ćemo se pozabaviti upravo mogućnošću i korisnošću njegove primjene u nastavi hrvatskoga jezika u četvrtome obrazovnom ciklusu (srednjoj školi) i to za stručne smjerove iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije.

Slušajući reprodukciju tonskoga zapisa *Vijesti Hrvatskoga radija* učenici će zapisivati bitne sadržaje iz slušanoga teksta. Potom će ispuniti anketni upitnik koji se odnosi na njihove sposobnosti izdvajanja bitnih sadržaja iz slušanoga teksta, kao i njihove stavove o primjeni slobodnoga diktata u nastavi hrvatskoga jezika i mogućoj korelaciji sa stručnim nastavnim predmetima.

Ciljevi su rada sljedeći:

- ustvrditi sposobnost učeničkoga izdvajanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta;
- ustvrditi razvija li provođenje vježbe slobodnoga diktata praktične vještine koje su stručnjacima iz toga područja važne pri obavljanju svakodnevnih poslova i radnih zadataka;
- ustvrditi omogućuje li provođenje vježbe slobodnoga diktata korelaciju i uskladbu nastavnoga predmeta Hrvatski jezik sa sadržajima nekih stručnih nastavnih predmeta za četverogodišnje stručne smjerove iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije (ekonomist, poslovni tajnik, upravni referent, komercijalist);
- ostvaruje li se motivacijski učinak zbog interdisciplinarnoga i multi-medijskoga pristupa reprodukcijom tonskoga zapisa i potencijalnom upotrebom računala u provođenju vježbe slobodnoga diktata (pa je zbog toga vježba učenicima zanimljiva).

¹⁰ Visinko, *Diktat u nastavnoj teoriji i praksi*, 6.

¹¹ Visinko, *Diktat u nastavnoj teoriji i praksi*, 6.

¹² Visinko, *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena*, 5.

Svrha je rada predočiti višestruku korisnost primjene vježbe slobodnoga diktata u nastavi hrvatskoga jezika u srednjim školama za četverogodišnje stručne smjerove iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije (ekonomist, poslovni tajnik, upravni referent, komercijalist) te time potaknuti nastavnike hrvatskoga jezika na njegovu primjenu u školi.

2. Diktat u nastavi hrvatskoga jezika

Visinko¹³ smatra da „diktat nije samo u funkciji znanja, sposobnosti i vještina koje se odnose isključivo na hrvatski jezik“, već njime

razvijamo učenikovo slušno pamćenje, samodiktatom (autodiktatom) i ono vizualno, možemo reći fotografsko pamćenje, zatim točnost, preciznost, urednost, spretnost i brzinu reagiranja, u logičkome povezivanju na sadržajnoj i izraznoj razini, stvaralačkim diktatom po slici razvijamo i učenikovo promatranje odabranoga predloška iz neposredne, češće posredne stvarnosti (fotografije, ilustracije).¹⁴

Zaključuje da je „diktat vrlo složena aktivnost koja pridonosi razvijanju jezičnoga iskustva i primjeni jezičnoga znanja, ali i stjecanju specifičnih navika koje učenika pripremaju za spremnije snalaženje u mnogim situacijama.“¹⁵

Peruško¹⁶ početkom šezdesetih godina 20. stoljeća ukazuje na postojanje više vrsta diktata, a što ovisi o cilju koji se želi postići tom vježbom: *autodiktat*, *kontrolni diktat*, *kontrolni diktat za uvježbavanje*, *izborni diktat*, *diktat s predusretanjem pogrešaka*, *proučeni diktat* i *slobodan diktat*. Rosandić¹⁷ osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća u određivanju tipova diktata primjenjuje kriterije namjene, provedbe i karaktera samoga diktata. Razlikuje *stvaralački diktat*, *diktat s obrazloženjem*, *objašnjeni (eksplikativni) diktat*, *diktat s predusretanjem grešaka*, *kontrolni diktat*, *proučeni diktat*, *samodiktat* i *izborni diktat*.

¹³ Visinko, *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena*, 9.

¹⁴ Visinko, *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena*, 9.

¹⁵ Visinko, *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena*, 9.

¹⁶ Peruško, *Materinski jezik*, 230–233.

¹⁷ Rosandić, *Pismene vježbe*, 1980, 1990.

Nešto širu podjelu donosi Težak devedesetih godina 20. stoljeća:¹⁸ *udžbeni diktat, istraživački (sondažni) diktat, nadzorni (kontrolni) diktat, izborni diktat, samodiktat (autodiktat), diktat sa sprečavanjem pogriješka, proučeni diktat, objašnjeni diktat, diktat s obrazloženjem i slobodni diktat*. Spomenut će i *fonetički diktat* koji se odnosi na „točno bilježenje svih elemenata glasovne strukture teksta koji se sluša“¹⁹, a koji će metodičari novije generacije ocijeniti izrazito zahtjevnim za sve obrazovne razine, uključujući i onu sveučilišnu.²⁰ *Udžbeni diktat* spominje se kao iznimka u ekstremnim situacijama poput ratnih ili prirodnih katastrofa kad učenici nemaju na raspolaganju odgovarajući udžbenik i uobičajena suvremena nastavna sredstva i pomagala pa im je učitelj prisiljen diktirati gradivo, ponekad i putem radija.²¹

O vrstama diktata i njihovoj provedbi te izboru tekstova diktata najviše je pisala Visinko.²² Mišljenja je da su u metodičkoj literaturi autori uglavnom suglasni u imenovanju osnovnih vrsta diktata, a da se razvidne razlike odnose na stvaralačke i slobodne diktate.²³

2.1. Slobodni diktat u nastavi hrvatskoga jezika

Opisujući postupak provođenja *slobodnoga diktata* Peruško²⁴ napominje da se ta vježba približava slobodnom sastavu jer učenici ne zapisuju sve ono što im nastavnik diktira već samo ono što im se čini najvažnijim, odnosno bitnim. Težak²⁵ konstatira da se ta vrsta diktata još uvijek nije udomačila u nastavi hrvatskoga jezika unatoč njenoj višestrukoj koristi na koju je Peruško davno upozorio: „U životu često upotrebljavamo takav diktat: kada pišemo zapisnik na nekoj sjednici, kada »hvatamo« nečije predavanje, kada pravimo bilješke iz nekoga teksta, tj. uvijek kada ne pišemo doslovno ono što netko govori, već samo najbitnije“²⁶. Iznimno je koristan i za uvođenje učenika u rad s knjigom:

U tu svrhu treba provoditi i zadaće s nastavnim listićima s tekstem u kojem učenici *podcrtavaju bitno* ili ispisuju dijelove teksta

¹⁸ Težak, *Teorija i praksa nastave*, 187–190.

¹⁹ Težak, *Teorija i praksa nastave*, 270.

²⁰ Visinko, *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena*, 12.

²¹ Težak, *Teorija i praksa nastave*, 187.

²² Visinko, *Diktat u nastavnoj teoriji i praksi.*; Visinko, *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena*.

²³ Visinko, *Diktat u nastavnoj teoriji i praksi*, 9.

²⁴ Peruško, *Materinski jezik*, 233.

²⁵ Težak, *Teorija i praksa nastave*, 155.

²⁶ Peruško, *Materinski jezik*, 233.

prema zadanom kriteriju: bitno, važno, značajno, subjektivno, poetično, naturalistično, humoristično itd. Sve se to čini postupno: mlađim učenicima daju se za samostalno proučavanje sasvim kratki tekstovi u kojima je lako pronaći bitnu ili na bilo koji način važnu rečenicu, a s njihovim školskim napretkom te se zadaće proširuju i usložnjavaju.²⁷

U tome smislu Visinko razdvaja sintagmu *slobodni diktat*:

diktat podrazumijeva diktiranje odabranoga teksta, no budući da je slobodno, ovdje postupak diktiranja unekoliko traži preinaku; *slobodni* se odnosi na izbor, ali različit u usporedbi s onim u izbornome diktatu u kojemu učenici trebaju zapisati točno određene riječi i izraze. Slobodno se u ovome diktatu odnosi na slobodan izbor učenika koji proizlazi iz njegova razumijevanja i pristupa sadržaju diktata.²⁸

Napominje da se za razliku od izbornoga diktata „u primjerima tekstova za slobodni diktat uglavnom ne označavaju dijelovi (riječi, skupovi riječi ili rečenice) koje učenici trebaju izdvojiti. Tek se izvan teksta navode mogući odgovori od kojih je svaki točan“²⁹. Istaknut će da učenik na predlošku slušanoga teksta vodi bilješke, a „obilježje je tih bilježaka uglavnom učenikovo doslovno preuzimanje sintagmatskih i sintaktičkih konstrukcija iz poslušanoga teksta, a manje parafraziranje ili pak samostalno oblikovanje misli na predlošku poslušanoga (...), što se može očekivati tek na višim stupnjevima jezičnoga razvoja kad će učenikovo jezično iskustvo i jezične vještine i sposobnosti biti razvijene“³⁰. Riječ je naravno o četvrtome obrazovnom ciklusu, odnosno srednjoj školi.

Dakle ovaj diktat u skladu s načelom životnosti³¹ razvija, među ostalim, korisne kompetencije vođenja bilješki potrebnih učenicima za učinkovito praćenje nastave, što je u skladu s kompetencijom *učiti kako učiti* europskoga referentnog okvira Europske komisije. U preporuci Europskoga parlamenta i savjeta od 18. prosinca 2006. godine definirano

²⁷ Težak, *Teorija i praksa nastave*, 161.

²⁸ Visinko, *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena*, 106.

²⁹ Visinko, *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena*, 106.

³⁰ Visinko, *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena*, 106.

³¹ Stjepko Težak, *Govorne vježbe u nastavi hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Zagreb: Školska knjiga, 1990), 31.

je da početno obrazovanje mladim ljudima treba osigurati „sredstva za razvoj ključnih kompetencija do razine koja ih priprema za život kao odraslih osoba i koja čini temelj za daljnje učenje i radni život“³². U definiranju samih kompetencija *učenja* navodi se: „Kompetencija učenja (učenje učenja) jest sposobnost započinjanja i nastavljanja učenja, organiziranja vlastitoga učenja, podrazumijevajući i učinkovito upravljanje vremenom i informacijama, kako individualno, tako i u grupama“³³. Dalje stoji: „Ukoliko je učenje usmjereno na određene ciljeve vezane uz zanimanje ili karijeru, pojedinac mora posjedovati potrebne kompetencije, znanja, vještine i kvalifikacije“³⁴. Ta vrsta diktata, sukladno načelu opće naobrazbe i stručne usmjerenosti, omogućava i razvijanje stručnih kompetencija, posebice za učenike srednjih strukovnih škola, jer se to načelo u takvim školama prilagođuje zahtjevu da se opća naobrazba usmjeri prema potrebama izabrane struke, i to, među ostalim, vježbama usmjerenim na potrebe budućega zanimanja i upotrebom specifičnih tekstovnih vrsta.³⁵

Težak³⁶ ističe da se vježbom slobodni diktat uspješno realizira više ciljeva. Razvojem apstraktnoga mišljenja ostvaruje se funkcionalni, dok se razvijanjem sposobnosti sažimanja, prestilizacije i formulacije rečenice ostvaruju jezičnokomunikacijski ciljevi. Uvođenjem tonskoga zapisa snimljene radio emisije u vježbu „s obzirom na tempo kojim se obično na radiju čitaju vijesti, učenici se osposobljavaju za brzo reagiranje mišljenjem i pisanjem“³⁷.

Težak³⁸ donosi primjer pismene vježbe slobodnoga diktata bilježnjem radijske emisije *Vijesti* u trećem obrazovnom ciklusu, konkretno u sedmome razredu. Učenicima su u uvodnome dijelu sata dane upute za rad. Slušali su radijsku emisiju *Vijesti* u trajanju od deset minuta pri čemu su trebali zabilježiti najvažnije vijesti koje čuju. Budući da sve što čuju neće uspjeti zapisati, sugerirano im je „neka nastoje da vijest, koju počinju bilježiti, zapišu čitavu, pa makar im dotle i promakne nekoliko rečenica. Isto tako nije potrebno da hvataju manje važne

³² „Preporuka Europskog parlamenta i savjeta, ključne kompetencije za cjeloživotno učenje – Europski referentni okvir,“ *Metodika*, vol. 1, br. 20 (2010), 172.

³³ „Preporuka Europskog parlamenta i savjeta,“ 179.

³⁴ „Preporuka Europskog parlamenta i savjeta,“ 179.

³⁵ Težak, *Teorija i praksa nastave*, 94.

³⁶ Težak, *Teorija i praksa nastave*, 156.

³⁷ Težak, *Teorija i praksa nastave*, 156.

³⁸ Stjepko Težak, „Radio u nastavi materinskog jezika,“ *Život i škola. List za odgoj, prosvjetu i kulturu*, vol. 5, br. 9–10 (1956): 1–5 prema Težak, *Teorija i praksa nastave*, 156.

pojediniosti³⁹. Analiza učeničkih rezultata pokazala je da je jedan dio učenika, ne slušajući upute o radu, pokušao zapisati gotovo doslovno sve što su čuli. Težak opisuje rezultate jednoga tipičnog takvog učeničkog uratka:

Od prve je vijesti uhvatio samo početak, koji se sastojao od pola rečenice, a iz druge je vijesti stigao da zapiše tek nekoliko posljednjih riječi. Treću uopće nije čuo ili je nije smatrao važnom. Četvrtoj je zabilježio smisao, a petu je zapisao gotovo doslovno, jer je bila kratka. Do kraja je slijedilo još nekoliko po smislu završenih vijesti.⁴⁰

Učenici koji su poslušali upute nastavnika ostvarili su bolje rezultate. Nakon proanaliziranih rezultata učenici su tekst trebali prepisati „u čisto“ te su im utvrđivane eventualne pravopisne pogreške.

Nas će u istraživanju provođenja vježbe slobodnoga diktata bilježenjem radijske emisije *Vijesti* zanimati sposobnosti i ponašanje učenika koji se nalaze na višem stupnju jezičnoga razvoja. Riječ je o četvrtome obrazovnom ciklusu, odnosno srednjoj školi.

3. Tijek istraživanja

Nastavna je praksa potvrdila da učitelji i nastavnici u svim obrazovnim ciklusima najčešće primjenjuju kontrolni diktat i to ponajviše radi provjere primjene pravopisne norme,⁴¹ dok su ostale vrste diktata uglavnom zanemarene. To naravno nije opravdano. Složit ćemo se s Visinko da „neuvriježenost primjene nekih metodičkih postupaka i vježbi u nastavnoj praksi ne znači nemogućnost ili nepotrebnost njihove primjene“⁴².

Provest će se vježba slobodnoga diktata bilježenjem bitnih činjenica iz radijske emisije *Vijesti*. Analizirat će se učenička sposobnost izdvajanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta.

Vježba će se provoditi reprodukcijom tonskoga zapisa *Vijesti* Hrvatskoga radija u trajanju od 5 minuta i 19 sekundi. Reprodukcijski tonskoga

³⁹ Težak, „Radio u nastavi materinskog jezika,“ prema Težak, *Teorija i praksa nastave*, 156.

⁴⁰ Težak, „Radio u nastavi materinskog jezika,“ prema Težak, *Teorija i praksa nastave*, 156.

⁴¹ Visinko, *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena*, 12.

⁴² Visinko, *Diktat u nastavnoj teoriji i praksi*, 9.

zapisa provest će se na računalu i pripadajućem mu zvučniku. Učenici trebaju zapisati samo bitne činjenice. Nakon provedenoga diktata učenici i nastavnici ispunjavat će anketni upitnik.

HIPOTEZE

Polazi se od sljedećih pretpostavki:

Slobodni diktat ne provodi se u srednjim strukovnim školama iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije.

Učenici srednjih strukovnih škola iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije nemaju dovoljno razvijenu sposobnost izdvajanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta.

Upotreba multimedijских nastavnih pomagala (ponajprije računala) djeluje motivirajuće na učenike u provođenju vježbe slobodni diktat jer im je bliža konkretnoj radnoj situaciji za koju se osposobljavaju u svome zanimanju od pisanja na papir.

Slobodni diktat razvija stručne kompetencije učenika iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije.

Izvođenjem vježbe slobodnoga diktata moguće je ostvariti korelaciju s nizom stručnih nastavnih predmeta iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije.

Slobodni diktat trebao bi biti zastupljen u nastavi hrvatskoga jezika srednjih strukovnih škola iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije.

3.1. Sudionici i vrijeme istraživanja

U provođenju istraživanja sudjelovalo je 320 učenika iz četiriju srednjih škola u kojima se obrazuju učenici iz područja ekonomije trgovine i poslovne administracije: Ekonomsko-birotehnička i trgovačka škola Zadar, Srednja škola Otočac, Ekonomsko-birotehnička škola Split i Komercijalno-trgovačka škola Split. Uglavnom je bila riječ o učenicima završnih razreda srednje škole koji su najkompetentniji prosuđivati nastavno gradivo. Anketni je upitnik ispunio 21 učitelj hrvatskoga jezika zaposlen u srednjim školama iz sektora ekonomije trgovine i poslovne administracije. Terensko je istraživanje provedeno tijekom travnja 2019. godine.

3.2. Ispitni materijal

Za učenike je iz arhive HRT-a pripremljen tonski zapis *Vijesti Hrvatskoga radija* od 12. travnja 2019. godine u trajanju od 5 minuta

i 19 sekundi te anketni upitnik. Tonski zapis *Vijesti* uključuje osam različitih vijesti.

Kao instrument istraživanja za učenike predviđeno je sedam pitanja zatvorenoga tipa i jedno pitanje otvorenoga tipa. Dva su pitanja zatvorenoga tipa trebali dodatno pojasniti. Također su procjenjivali tvrdnju jesu li sposobni izdvojiti bitne činjenice iz slušanoga teksta. Učenicima su za tvrdnju i pet pitanja zatvorenoga tipa ponuđeni odgovori u obliku skale Likertova tipa od pet stupnjeva: 1 – sigurno da, 2 – vjerojatno da, 3 – nisam siguran, 4 – vjerojatno ne i 5 – sigurno ne, dok su na dva pitanja zatvorenoga tipa odgovarali odgovorima DA i NE.

Kao instrument istraživanja za nastavnike je hrvatskoga jezika predviđeno šest pitanja zatvorenoga tipa, od kojih je tri trebalo dodatno pojasniti. Nastavnici su također trebali procijeniti tvrdnju jesu li njihovi učenici sposobni izdvojiti bitne činjenice iz slušanoga teksta. Za tvrdnju i četiri pitanja zatvorenoga tipa, kao i učenicima, ponuđeni su im odgovori u obliku skale Likertova tipa od pet stupnjeva: 1 – sigurno da, 2 – vjerojatno da, 3 – nisam siguran, 4 – vjerojatno ne i 5 – sigurno ne, dok su na dva pitanja zatvorenoga tipa odgovarali odgovorima DA i NE.

3.3. Analiza rezultata

Najprije ćemo analizirati rezultate provedene vježbe slobodnoga diktata, odnosno učeničku sposobnost izdvajanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta. Potom ćemo analizirati odgovore učenika i nastavnika na pitanja postavljena u anketnim upitnicima.

3.3.1. Analiza provedene vježbe slobodni diktat

Rezultati diktata gotovo su identični rezultatima istraživanja koje je Težak proveo među učenicima trećega obrazovnog ciklusa, odnosno sedmoga razreda osnovne škole.⁴³ Većina se učenika pretežito posvetila prvoj vijesti, dok su ostalih sedam uglavnom zanemarili. Donosimo primjer takvoga diktata:

⁴³ Vidi o tome Težak, „Radio u nastavi materinskog jezika,“ prema Težak, *Teorija i praksa nastave*, 156.

- u Dubrovniku se održava sastanak
- 1000 sudionika
- 9 put se traži suradnja
- trgovačka razmjena povećana za pet puta
- suradnja s kineskim tvrtkama
- gospodarska razmjena napredovala tijekom krize
- Hrvatska potpisuje ugovor za infrastrukturu
- nakon političkog slijedi poslovni skup

Slika 1. Primjer učeničkoga posvećivanja isključivo prvoj vijesti

Prva vijest, u trajanju od 2 minute i 5 sekundi, odnosila se na posljednji dan posjeta kineskoga izaslanstva Hrvatskoj te održavanje sastanka na vrhu kineskoga premijera s premijerima srednje i istočne Europe u Dubrovniku, a politički skup pratio je i gospodarski skup inicijative 16+1. Prenesene su kratke izjave hrvatskoga i kineskoga premijera koji naglašavaju potrebu za gospodarskim povezivanjem i rastom trgovinske suradnje, iskorištavanjem hrvatskih luka, potencijalnoga kineskog ulaganja u izgradnju hrvatske nizinske željezničke pruge, potpisivanje ugovora vezanih uz energetiku, infrastrukturu, ali i otvaranje hrvatskoga muzeja iluzija u Šangaju te sporazum o obnovi stadiona na Kantridi u Rijeci. Većina je ispitanika i u prenošenju isključivo te prve vijesti isпустиła niz značajnih činjenica do te mjere da se ne može zaključiti na što se konkretna vijest odnosila. Donosimo nekoliko i takvih primjera.

- ~~Politički skup prati~~
- lijudi koje moguće je gospodarske suradnje,
Hrvatska može postati glavni partner
- Sve druge članice, sa najvišim donikom Grčkom
postojiće ugovor
 - Održati će se i politički skup

Slika 2. Primjer ispuštanja niza značajnih činjenica u slučajevima kad se donosi samo prva vijest

- Gradnja pruge
- Stadion na Kantridi

Slika 3. Primjer ispuštanja niza značajnih činjenica u slučajevima kad se donosi samo prva vijest

- 1000 sudionika
- Kina 2 najveće tržište Europe
- Potencijali za
- svi imamo potrebu za povezivanje trgovačke veze između
Kinenski promet

Slika 4. Primjer ispuštanja niza značajnih činjenica u slučajevima kad se donosi samo prva vijest

- Putje
- Hrvatska može postati "Vatka Mediterana"
- Grčka će postati a Pekinjom

Slika 5. Primjer ispuštanja niza značajnih činjenica u slučajevima kad se donosi samo prva vijest

Dio učenika potpuno krivo zapisuje riječi ili dijelove rečenice iz slušanoga teksta. Donosimo nekoliko i takvih primjera.

- sed 3 put iz vode
- ne izgubiti kinenski promet
- potroška u trenutku 3 putice
- hrvatske obore moć u Europi 10 K

Slika 6. Primjer krivoga zapisivanja riječi ili dijelova rečenice koju su slušali

U primjeru na slici 6 navodi se „za izgradnju kineske pruge“ kao da je riječ o namjeri izgradnje pruge u Kini, a ne o razgovoru o potencijalnome kineskom ulaganju u hrvatsku željezničku infrastrukturu. Također stoji bilješka „ratovala u trenutku 9 krize“, o čemu uopće nije bilo riječi u vijestima, već se govorilo da „već 9. put ljudi iz Kine, Hrvatske i ovoga dijela Europe traže put gospodarske suradnje“.

kinesko icaustvo
 sastanok u Dubravniku kineskog icaustva
 otvoren sastanok s hrv. i kineskim primijerom
 ovaj dio zaostaje za zapadnim dijelom EU
 Izinska pruga
 gosp. povezivanje
 17 članica potpisuje sporazum s Šangajem

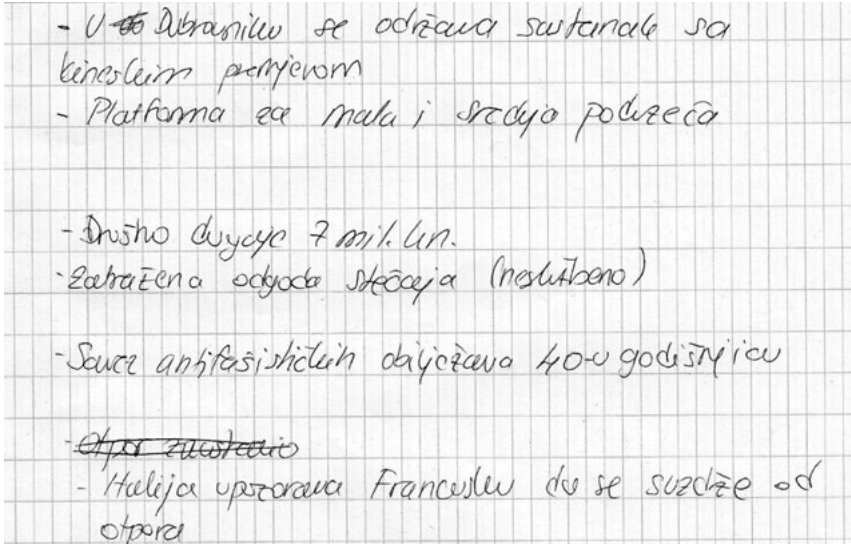
Slika 7. Primjer krivoga zapisivanja riječi ili dijelova rečenice koju su slušali

U primjeru na slici 7 spominje se „Izinska pruga“, dok je u vijestima bilo riječi o potencijalnome kineskom ulaganju u nizinsku prugu u Republici Hrvatskoj.

- 450 tura i 1000 studenata, najveći skup ikada
 - Kina je drugi najveći tržište EU
 - u posljednjem se desetljeću proizvodnja povećala pet puta
 - sve države članice inicijative potpisat će stegovni sporazum o suradnji

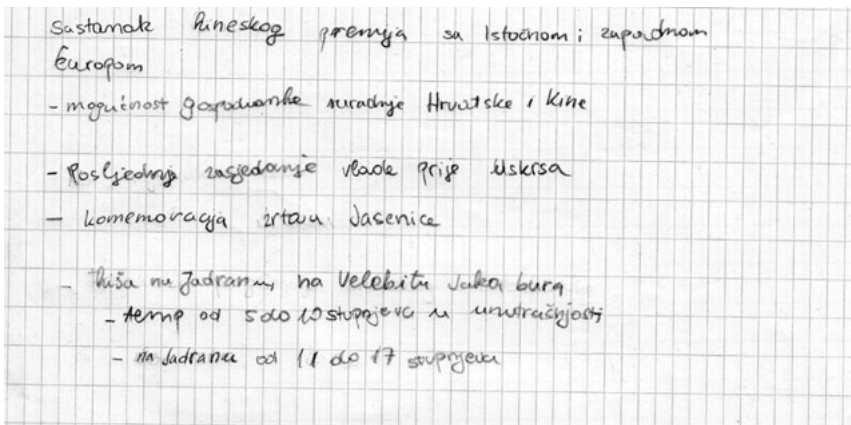
Slika 8. Primjer krivoga zapisivanja riječi ili dijelova rečenice koju su slušali

U primjeru na slici 8, osim što uopće nije jasno o kakvome se skupu izvještava, navodi se da će države članice inicijative potpisati „stegovni sporazum“.

Slika 9. Primjer krivoga zapisivanja riječi ili dijelova rečenice koju su slušali

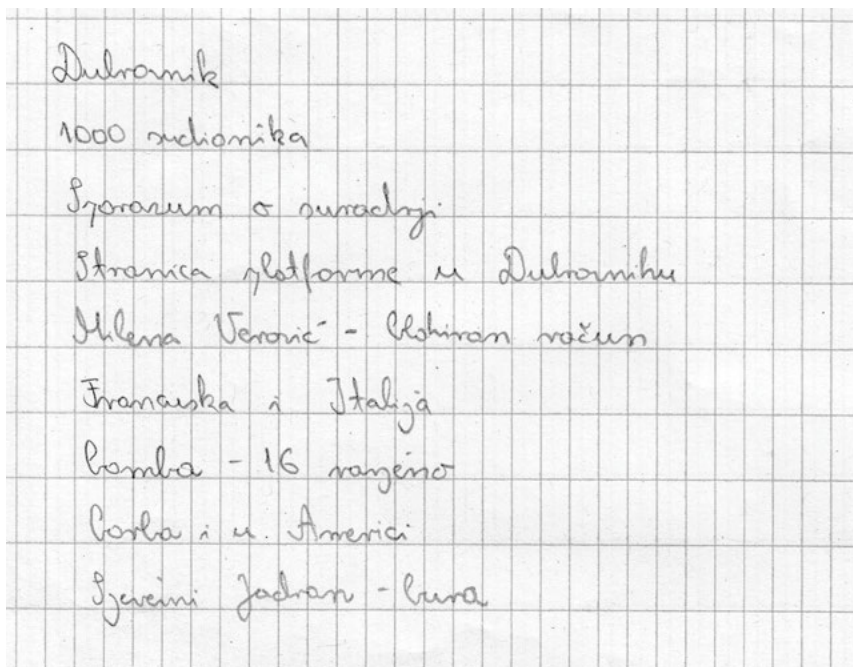
U primjeru na slici 9 navedeno je da „Italija upozorava Francusku da se suzdrži od otpora“, dok je u vijestima bilo riječi o suzdržavanju od napada, odnosno vojnih operacija u Libiji. Upozorenje uopće nije bilo upućeno Francuskoj, već jednom od vođa zaraćenih frakcija u Libiji, dok se od Francuske traži da se suzdrži od potpore bilo kojoj frakciji u sukobu.

Slika 10. Primjer krivoga zapisivanja riječi ili dijelova rečenice koju su slušali

U primjeru na slici 10 navedeno je „komemoracija žrtava Jasenice“. Riječ je o vijesti u kojoj se u trajanju od 71 sekundu objašnjava da će Savez antifasističkih boraca Hrvatske, Koordinacija židovskih općina,

Srpsko narodno vijeće, Savez Roma u Hrvatskoj Kalisara u Spomen području Jasenovac odvojeno komemorirati 74. godišnjicu proboja iz logora te da su i ove godine odbili sudjelovati u jedinstvenoj komemoraciji s predstavnicima državnoga vrha.

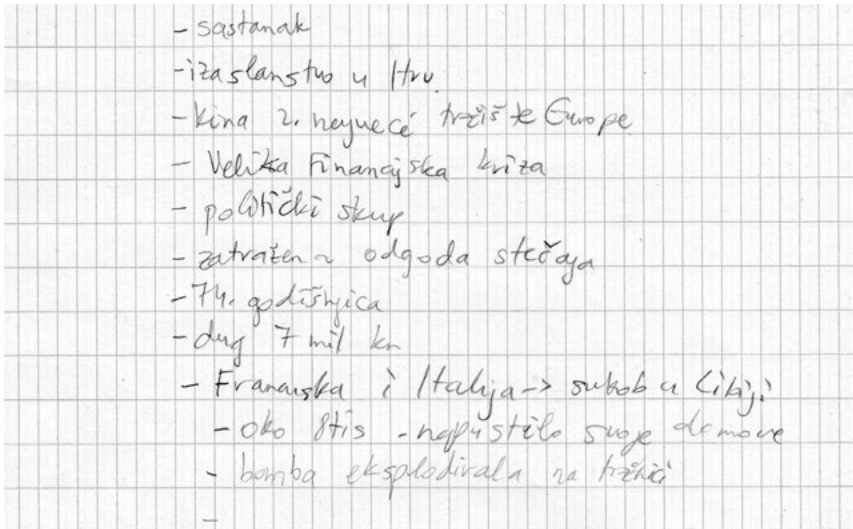

Slika 11. Primjer krivoga zapisivanja riječi ili dijelova rečenice koju su slušali

U primjeru na slici 11 navodi se „Milena Verović – blokiran račun“ iz čega se može zaključiti da je gospođi Verović uistinu blokiran osobni račun u banci. Međutim, riječ je o prenošenju izjave stečajne upraviteljice Milene Veljović na ročištu održanu na Trgovačkom sudu u Pazinu o stečaju Uljanikova društva *Proizvodnja opreme* u Vodnjanu, na kome je ona izjavila da je tomu trgovačkom društvu blokiran račun. Također se navodi da je „borba i u Americi“. Sintagma je izvučena iz konteksta vijesti o proglašavanju američke tehnološke korporacije Monsanto krivom za trovanje francuskoga farmera na francuskome žalbenom sudu te je tužba vraćena nižem sudu radi utvrđivanja naknade. U vijestima se spomenulo da „protiv Monsanto i njegovih proizvoda traje borba ne samo u Evropi, nego i u Americi“.

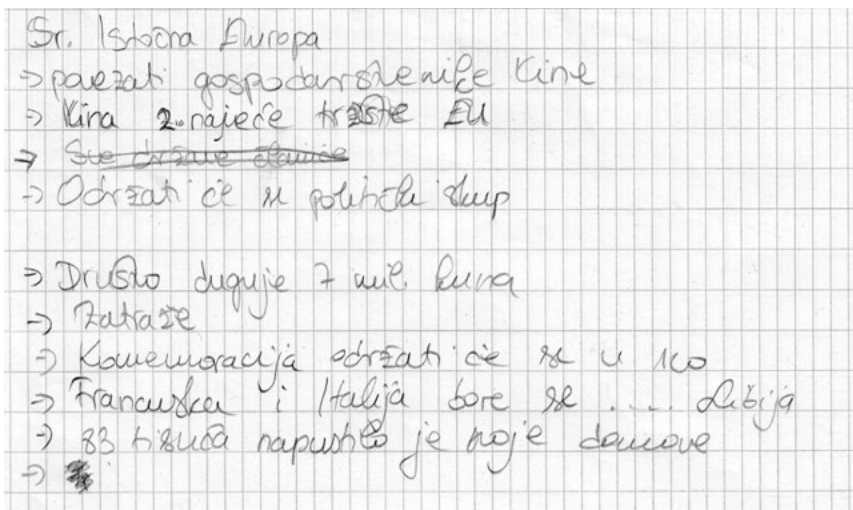
Jako je mali broj ispitanika koji su pokušali zapisati podatke više od jedne vijesti. Uglavnom je riječ o polaznicima smjera poslovni tajnik (i ponekoga komercijalista). Učenici su i toga smjera, izuzev prve vijesti,

donosili jako malo podataka o ostalim vijestima, tako da je jako teško zaključiti o čemu je bilo riječi u tim vijestima. Donosimo i te primjere.

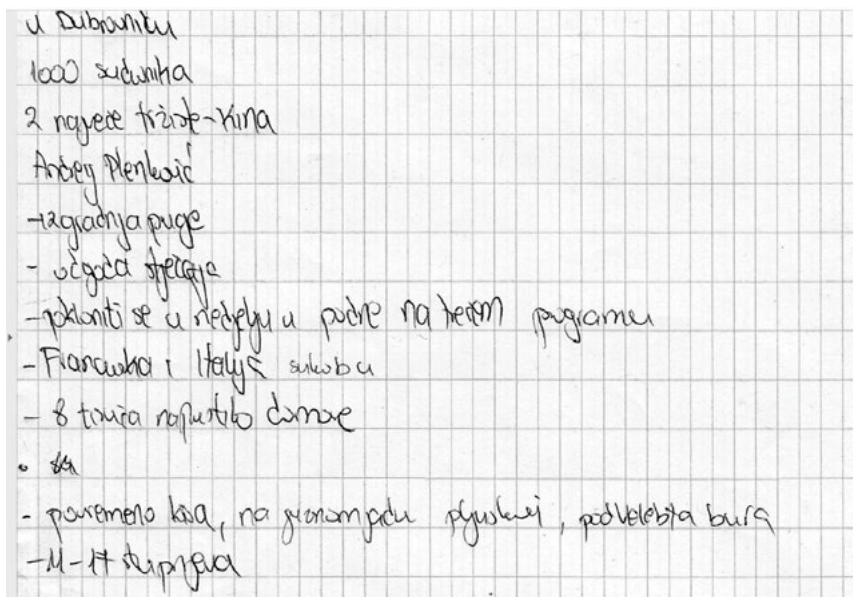
Slika 12. Primjer pokušaja donošenja više od jedne vijesti

Iz primjera na slici 12 nije razvidno o kakvome je skupu, odnosno kako učenik navodi *sastanku*, riječ u prvoj vijesti. Navodi se da je „zatražena odgoda stečaj“, a ne može se zaključiti zbog kojega je subjekta održano ročište o stečaju. Spominje se „74. godišnjica“ a ne zna se čega niti što se oko te obljetnice probjela logora događalo.

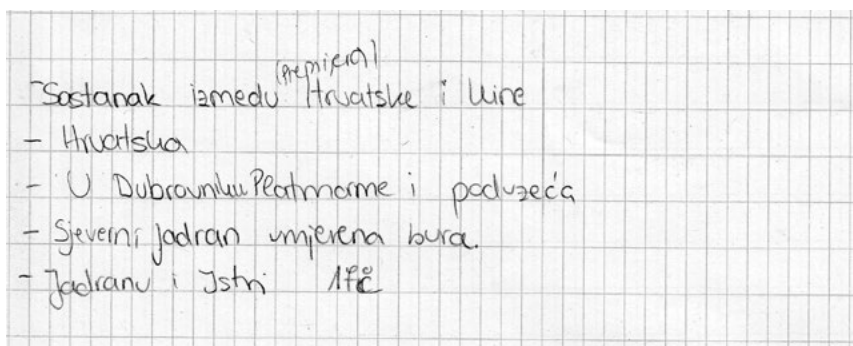
Slika 13. Primjer pokušaja donošenja više od jedne vijesti

U primjeru na slici 13 stoji samo da „Društvo duguje 7. mil kuna“. Ne može se zaključiti o kojem je društvu riječ.

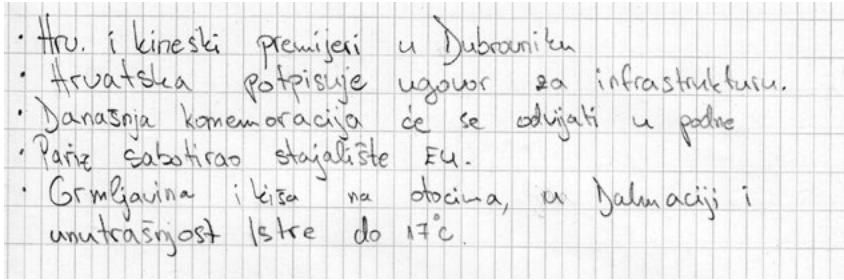
Slika 14. Primjer pokušaja donošenja više od jedne vijesti

U primjeru na slici 14 navodi se: „pokloniti se u nedjelju u podne na trećem programu“. Ne može se zaključiti tko će se pokloniti i kojom prigodom. Spominje se i sukob Francuske i Italije, ali se ne može zaključiti oko čega se niti gdje sukobljavaju.

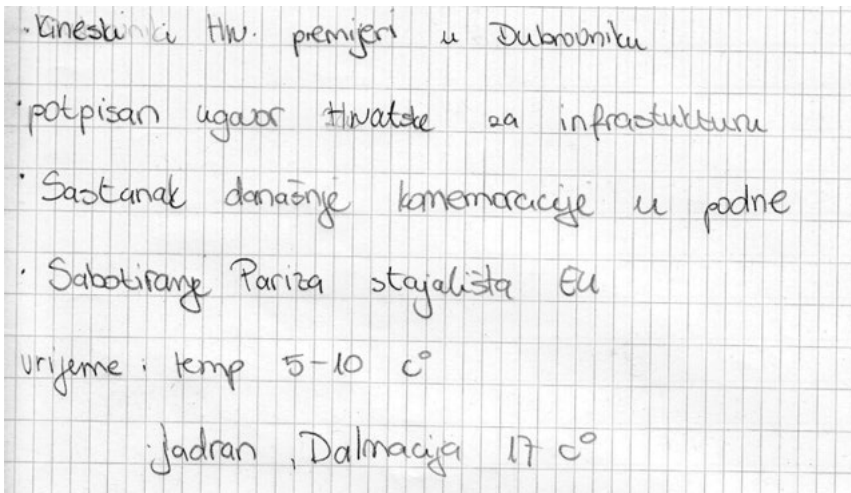
Slika 15. Primjer pokušaja donošenja više od jedne vijesti

U gornjem je primjeru učeniku očito najlakše bilo zabilježiti vremensku prognozu jer je to najkraća vijest. Ostale vijesti koje su znatno duže trajale, uz ponešto malo prve, nije uspio zapisati.

Slika 16. Primjer pokušaja donošenja više od jedne vijesti

U primjeru na slici 16 navodi se: „Današnja komemoracija će se odvijati u podne.“ Ne može se zaključiti o kojoj je komemoraciji riječ niti gdje će se održati. Zapisano je i: „Pariz sabotira stajališta EU.“ Riječ je o verbalnome sukobu Italije i Francuske oko rješenja sukoba zaraćenih frakcija u Libiji.

Prilog 17. Primjer pokušaja donošenja više od jedne vijesti

U primjeru na slici 17 navedeno je: „Sastanak današnje komemoracije u podne.“ Nije jasno o kojoj je komemoraciji riječ ni je li riječ o dogovoru o komemoraciji koja se treba održati.

Na temelju provedene analize učeničkih diktata razvidno je da učenici nemaju dovoljno razvijenu sposobnost izdvajanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta. Najveći se broj učenika fokusirao isključivo na prvu vijest, dok je ostalih sedam potpuno zanemareno pa o njima učenici nisu napisali ništa. Ispitanici u najvećem broju slučajeva ispuštaju niz značajnih činjenica i u slučajevima kad se fokusiraju na prenošenje

isključivo prve vijesti i to do te mjere da se ne može zaključiti na što se konkretna vijest odnosila. Nerijetko dijelove teksta potpuno krivo bilježe, do te mjere da reproducirana rečenica promijeni smisao ili je potpuno besmislena. Mnoge su rečenice započete, ali ostavljene nedovršene jer ispitanici pokušavaju doslovno zapisati rečenice iz slušanoga teksta, što naravno ne uspijevaju.

Polaznici su smjera poslovni tajnik pokušali zapisati više od jedne vijesti, ali je većina i tih učenika nakon prve vijesti donosila znatno oskudnije informacije o ostalim vijestima, nerijetko nedovoljne da se može razumjeti o čemu je bilo riječi u tim vijestima.

3.3.2. Analiza odgovora ispitanika na pitanja postavljena u anketnome upitniku

Najprije ćemo analizirati odgovore učenika srednjih strukovnih škola iz područja ekonomije trgovine i poslovne administracije, a zatim odgovore njihovih nastavnika Hrvatskoga jezika.

3.3.2.1. Analiza odgovora učenika

Odgovarajući na prvo pitanje učenici su trebali procijeniti jesu li sposobni izdvojiti i zapisati bitne činjenice iz slušanoga teksta.

Slika 18. Stavovi učenika o vlastitoj sposobnosti izdvajanja i zapisivanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta

Iz grafikona na slici 18 razvidno je da nešto manje od polovice ispitanika (44 %) procjenjuje da su vjerojatno sposobni iz slušanoga teksta izdvojiti i zapisati bitne činjenice. Dakle nisu posve sigurni u tu svoju kompetenciju. Ozbiljan broj njih (42 %) nije siguran jesu li ili nisu sposobni za to. Sigurno ih je svega 8 %. Najmanje je onih (4 %) koji drže da vjerojatno nisu u stanju to odraditi. S obzirom na to da je većina

učenika zapisivala isključivo prvu vijest, dok su ostalih sedam potpuno zanemarivali, a i u tim slučajevima ispuštali niz značajnih činjenica, očito je da su učenici u svojim procjenama bili i previše optimistični, odnosno da su precijenili svoje kompetencije.

Učenici su potom trebali prosuditi je li ta sposobnost izdvajanja i zapisivanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta važna za zanimanje za koje se obrazuju.

Smatrate li da je ta sposobnost izdvajanja i zapisivanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta važna za zanimanje za koje se obrazujete?

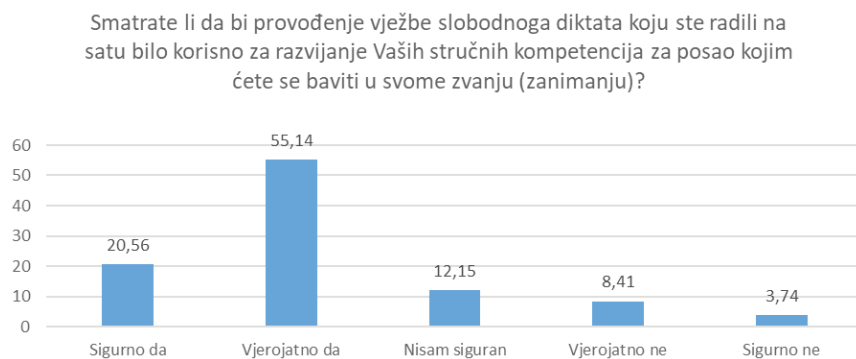
Slika 19. Učenička procjena važnosti sposobnosti izdvajanja i zapisivanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta za zanimanje za koje se obrazuju

Iz grafikona na slici 19 evidentno je da je većina učenika (89,81 %) svjesna izrazite važnosti te sposobnosti za njihovo buduće zanimanje. Tek nešto više od desetine ispitanika (10,19 %) ne smatra da će im sposobnost izdvajanja i zapisivanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta biti važna za uspješno obavljanje svakodnevnih radnih zadaća. Oni koji smatraju važnim te sposobnosti trebali su obrazložiti u kojim se to konkretno situacijama primjenjuje u poslu. Odgovori učenika djelomice se razlikuju ovisno o pohađanju stručnoga smjera. Donosimo nekoliko tipičnih odgovora: *U situacijama kada treba napraviti zapisnik nekog sastanka.; Kada nam šef ili neka druga osoba govori što trebamo napraviti u toku dana, tjedna...; Poslovni razgovori sa strankom te dogovori za sastanak.; Važno je jer kao tajnik moramo na sastancima zapisivati bitne informacije.; Kada radimo u velikoj tvrtki da zapišemo podatke o kupcu ili ako se želi zaposliti kod nas.; Ako putem telefona primamo narudžbu.; Komunikacija sa suradnicima.; Za daljnje usavršavanje.; Teleprodaja i prezentiranje preko tel.; Kod pregovaranja.; Popisivanje robe u prodavaonici.; U razgovoru s kupcem ili šefom.; Prilikom praćenja stanja na svjetskim tržištima.; Na sastancima od puno informacija izdvojimo one za nas bitne.; Upiti kupca.; Prezentacije.; U sklapanju poslova sa drugim tvrtkama.; Pri opisivanju proizvoda.; Tijekom po-*

slovnih sastanaka.; Sklapanje ugovora.; Oko dogovora cijene, adrese, nabave...; U slušanju drugih.; U računovodstvu, poslovnoj komunikaciji s partnerima.; Na sastancima, prezentacijama.; Zapisničar u sudnici. Kada policija obavlja istragu. Razvidno je da su učenici svjesni brojnih i raznovrsnih poslovnih situacija u kojima će im sposobnost izdvajanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta biti jako korisna.

Dio učenika nije dobro razumio pitanje. Oni su se fokusirali na važnost izdvajanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta u komunikaciji, ali i njihovi odgovori pokazuju osviještenost iznimne važnosti te sposobnosti za uspješno bavljenje budućim zanimanjem: *Treba aktivno slušati govornika, pri bitnim dogovorima.; Da se znamo fokusirati na stvari koje su bitne a ne na gluposti.; Primjenjuje se stalno u poslu.; Za komunikaciju je potrebno dobro slušati da bi dobili informacije o poslu.; Lakše obavljanje posla.; Važno je za dobru komunikaciju znati dobro slušati i upijati informacije.*

Željeli smo doznati smatraju li da bi provođenje vježbe slobodnoga diktata koju su radili na satu bilo korisno za razvijanje njihovih stručnih kompetencija.

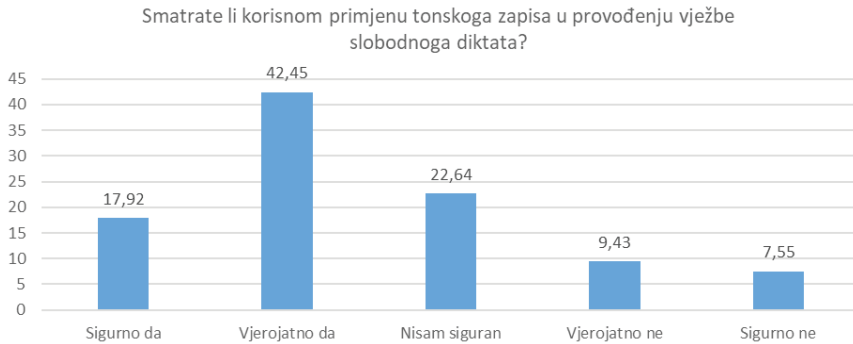

Slika 20. Stavovi učenika o korisnosti vježbe slobodnoga diktata za stjecanje njihovih stručnih kompetencija

Kao što je iz grafikona na slici 20 vidljivo, golema većina učenika provođenje vježbe smatra korisnim za razvijanje stručnih kompetencija (55,14 % – vjerojatno da i 20,56 % – sigurno da). U izrazitoj su manjini ispitanici koji provođenje vježbe ne smatraju korisnim (8,41 % – vjerojatno ne i 3,74 % – sigurno ne). Podjednak je broj i onih koji ne mogu točno procijeniti hoće li se provođenjem vježbe slobodnoga diktata steći stručne kompetencije (12,15 %).

Već smo ranije istaknuli da se uvođenjem tonskoga zapisa snimljene radijske emisije u vježbu, zbog uobičajenoga tempa čitanja vijesti, ra-

zvija učenička sposobnost brzoga reagiranja mišljenjem i pisanjem.⁴⁴ Stoga smo učenike pitali smatraju li korisnom primjenu tonskoga zapisa u provođenju vježbe slobodnoga diktata.

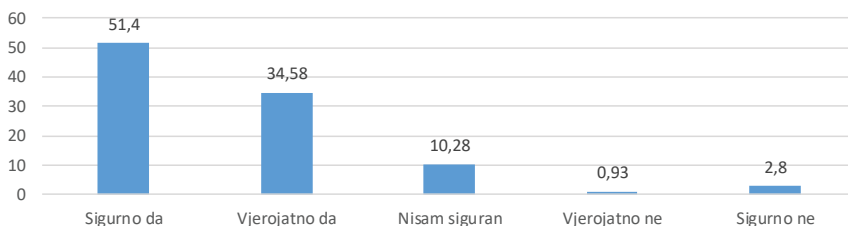

Slika 21. Stavovi učenika o korisnosti primjene tonskoga zapisa u provođenju vježbe slobodnoga diktata

Iz grafikona na slici 21 razvidno je da većina učenika podržava uvođenje tonskoga zapisa u vježbu (42,45 % – vjerojatno da i 17,92 % – sigurno da). Nešto više od petine ispitanika (22,64 %) nije sigurno, a još je manje onih koji ne smatraju korisnim uvođenje tonskoga zapisa snimljenih radijskih vijesti u vježbu (9,43 % – vjerojatno ne i 7,55 % – sigurno ne).

Računalo je postalo neizostavno pomagalo u svim modernim zanimanjima pa i u područja ekonomije trgovine i poslovne administracije. Stručnjaci iz toga područja sve manje upotrebljavaju papir i olovku, a sve više pišu izravno na računalu pa smo učenike pitali smatraju li da je pisanje diktata na računalu bliže stvarnoj radnoj situaciji u kojoj će se nalaziti kad se zaposle u struci od zapisivanja u bilježnicu.

Smatrate li da je pisanje diktata na računalu bliže stvarnoj radnoj situaciji u kojoj ćete se nalaziti kad se zaposlite u struci od zapisivanja u bilježnicu?

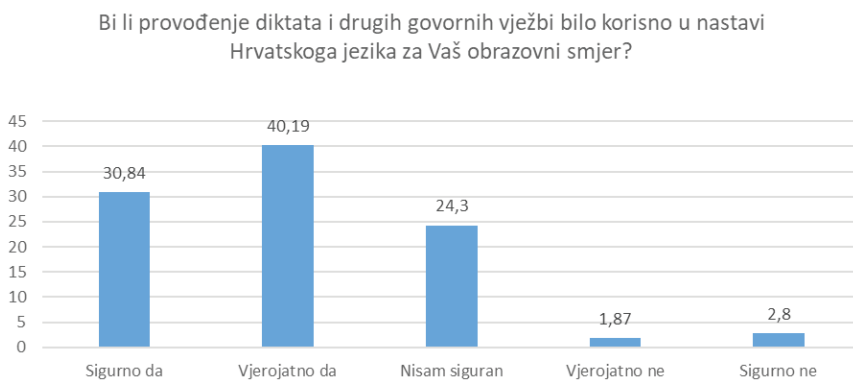

Slika 22. Stavovi učenika o pisanju diktata na računalu i pisanju diktata u bilježnicu

⁴⁴ Težak, *Teorija i praksa nastave*, 156.

Grafikoni na slici 22 prikazuju izrazitu ujednačenost odgovora ispitanika. Većina učenika (51,4 % – sigurno da i 34,58 % – vjerojatno da) smatra da je pisanje diktata na računalu bliže stvarnoj radnoj situaciji od ustaljenoga školskog pisanja diktata u bilježnicu. Tek ih je nešto više od desetine (10,28 %) neodlučnih, dok je zanemariv postotak ispitanika koji drže da je pisanje u bilježnicu realnija poslovna situacija od pisanja na računalu (2,8 % – sigurno ne i 0,93 % – vjerojatno ne). Učenike bi svakako trebalo poslušati i u provedbi vježbe slobodnoga diktata upotrebljavati suvremenu tehniku i tehnologiju.

S obzirom na to da je diktat u srednjoškolskome obrazovanju neopravdano gotovo izostao,⁴⁵ zanimalo nas je mišljenje učenika bi li provođenje diktata i drugih govornih vježbi bilo korisno u nastavi Hrvatskoga jezika za njihov obrazovni smjer.

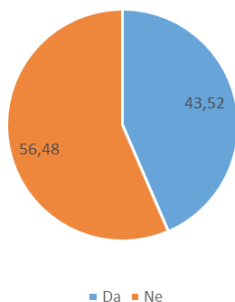
Slika 23. Stavovi učenika o uvođenju diktata i drugih govornih vježbi u kurikulum zanimanja iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije

Iz grafikona na slici 23 razvidno je da većina učenika (40,19 % – vjerojatno da; 30,84 % – sigurno da) podržava uvođenje diktata i drugih govornih vježbi u nastavu, odnosno kurikulum Hrvatskoga jezika. Nešto manje od četvrtine ispitanika (24,3 %) nije sigurno, dok je minimalan broj ispitanika (2,8 % – sigurno ne i 1,87 % – vjerojatno ne) koji ne bi uvodili diktat ni ostale govorne vježbe u izobrazbu učenika iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije.

Zanimalo nas je provode li sličnu vježbu u nekome drugom nastavnom predmetu. Ispitanicima su ponuđeni odgovori DA i NE.

⁴⁵ Visinko, *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena*, 5.

Provodite li sličnu vježbu u nekome drugom nastavnom predmetu?

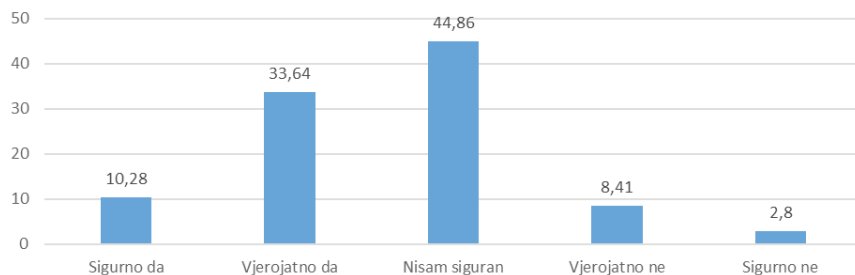
Slika 24. Stavovi učenika o provođenju sličnih vježbi u drugim nastavnim predmetima

Iz grafikona na slici 24 vidljivo je da se veći dio učenika (56,48 %) izjasnio da slične vježbe ne provodi ni u drugim nastavnim predmetima, dok ih 43,52 % tvrdi da slične govorne vježbe provode u okviru barem nekim nastavnih predmeta. Valja napomenuti da su učenici koji su zaokružili NE iz istih razreda u kojima su ostali učenici odgovorili DA i naveli konkretne nastavne predmete u kojima se provode slične vježbe. Izuzetak čine učenici četvrtoga razreda ekonomskoga smjera iz Srednje škole Otočac, od kojih je samo jedan učenik odgovorio DA, a svi ostali NE.

Ako su ispitanici odgovorili DA, trebali su navesti u kojim konkretno nastavnim predmetima provode slične vježbe. Učenici navode sljedeće nastavne predmete: Kompjutorska daktilografija, Daktilografija, Engleski jezik, Povijest, Talijanski jezik, Latinski jezik, Poslovne komunikacije, Upravni postupak, Tajničko poslovanje.

S obzirom na to da su naveli značajan broj nastavnih predmeta, učenici su trebali procijeniti je li moguća korelacija nastavnih programa tih nastavnih predmeta i Hrvatskoga jezika u provođenju takvih vježbi.

Smatrate li da je moguća korelacija nastavnih programa tih nastavnih predmeta i Hrvatskoga jezika u provođenju takvih vježbi?

Slika 25. Stavovi učenika o mogućoj korelaciji nastavnih predmeta

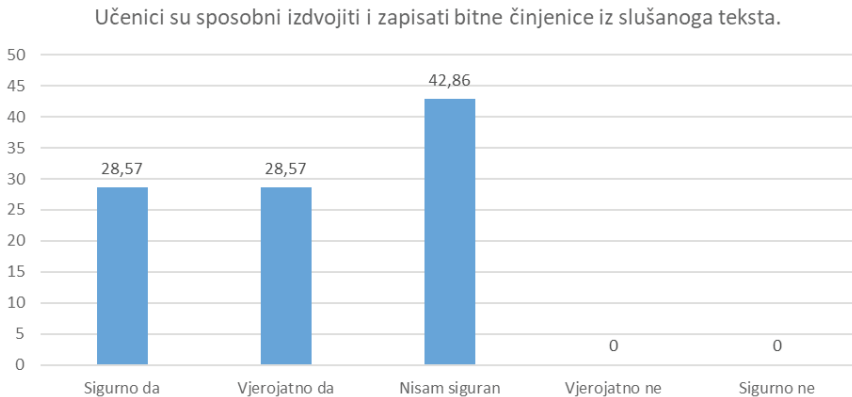
Iz grafikona na slici 25 vidljivo je da najveći broj učenika (44,86 %) ne može sa sigurnošću procijeniti je li moguća korelacija navedenih nastavnih predmeta s nastavom Hrvatskoga jezika. Tek ih je 10,28 % sasvim sigurno u mogućnost korelacije, a 33,64 % drži je vjerojatnom. Znatno manji broj ispitanika uopće ne vidi mogućnost korelacije (2,8 %) ili je ne smatra vjerojatnom (8,41 %).

Od ispitanika se u zadnjem pitanju otvorenoga tipa tražilo da slobodno predlože vježbe za stjecanje stručnih kompetencija njihova obrazovnoga smjera koje se trenutno ne provode u nastavi Hrvatskoga jezika. Učenici su svjesni manjkavosti svojih stručnih kompetencija pri samome kraju formalnoga srednjoškolskog obrazovanja, kao i nedostataka aktualnoga nastavnog kurikula pa predlažu uvođenje novih vježbi poput *vježbe čitanja*, *vježbe brzog pisanja*, nužnosti *većeg broja diktata*, kojih na nastavi materinskoga jezika praktički i nema. Priželjkuju uvođenje *natjecanja u brzom čitanju*, *pisanju (ručno)* i sl. Smatraju da bi se bolje izražavali i naučili komunicirati s ljudima kad bi u obrazovni program bile uvedene *vježbe govorne komunikacije*, *vježbe slušanja*, *vježbe prezentacije*, *usmeno izlaganje*. U bogaćenju leksika koristilo bi im *učenje težih i kompliciranih riječi hrvatskoga jezika*. Priželjkuju i *više rada s računalima*, pri čemu bi vježbali *internetsku komunikaciju*. Sve bi se škole trebale modernizirati suvremenom tehnologijom, jer *djeca danas „žive“ na tehnologiji pa im je svakidašnja ex cathedra nastava samo dosadna i teretna*. Kombinirali bi, po uzoru na kolegij *Kompjuterska daktilografija*, pisanje na računalu tekstova iz hrvatskoga poslovnog jezika. Rado bi pisali *stručne tekstove kako bi razvijali sposobnost stručnog pisanja*, odnosno hrvatskoga poslovnog jezika. Uz to bi u nastavu Hrvatskoga jezika uveli i *vježbe razgovora s klijentom*, kao svojevrsnu praksu konkretnoga sporazumijevanja u stvarnim poslovnim situacijama s kojima će se susretati u budućnosti. Priželjkuju više gramatičkih i pravopisnih sadržaja, a manje književnosti u okviru nastave materinskoga jezika. *Nastavnici trebaju više razgovarati s učenicima na satu* o nekim općim temama kako bi učenici mogli vježbati izražavanje i obrazlaganje vlastitih mišljenja i stajališta.

Možemo zaključiti da učenici imaju niz zanimljivih prijedloga o uvođenju novih vježbi o kojima bi valjalo razmisliti pri izmjenama kurikula Hrvatskoga jezika za srednjoškolske stručne smjerove, a koji bi trebali biti što češći kako bi obrazovni sustav uistinu mogao pratiti realne potrebe svojih polaznika te im osigurati odgovarajuće ishode.

3.3.2.2. Analiza odgovora nastavnika

Odgovarajući na prvo pitanje nastavnici su trebali procijeniti jesu li njihovi učenici sposobni izdvojiti i zapisati bitne činjenice iz slušanoga teksta.

Slika 26. Stavovi nastavnika o učeničkoj sposobnosti izdvajanja i zapisivanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta

Iz grafikona na slici 26 vidljivo je da najveći broj ispitanih nastavnika (42,86 %) ne može procijeniti jesu li njihovi učenici sposobni izdvojiti i zapisati bitne činjenice iz slušanoga teksta. Podjednak je broj onih koji su sigurni da su učenici sposobni to napraviti (28,57 %) i onih koji smatraju da su učenici vjerojatno sposobni to napraviti (28,57 %). Ti nam statistički pokazatelji odmah ukazuju da nešto nije u redu s kurikulumom nastavnoga predmeta materinskoga jezika, odnosno da nije usklađen s potrebama budućega zanimanja učenika iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije. Da je nastavnim planom i programom Hrvatskoga jezika predviđeno provođenje vježbi kojima bi se razvijale sposobnosti izdvajanja i bilježenja bitnih činjenica iz slušanoga teksta, a što je jedna od važnih stručnih sposobnosti učenika iz toga područja, nastavnici ne bi bili u tolikoj nedoumici, već bi mogli realno procijeniti kompetencije svojih učenika. Ovako je evidentno da uopće nisu upoznati s takvim načinom rada u svome nastavnom predmetu.

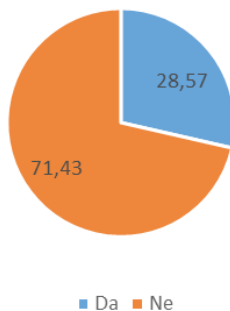
Potom su nastavnici trebali procijeniti važnost sposobnosti izdvajanja i zapisivanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta za učenike koji se obrazuju za područje ekonomije, trgovine i poslovne administracije. Svi su ispitanici potvrdno odgovorili pa je evidentno da su svjesni važnosti razvijanja te sposobnosti kod učenika koji se obrazuju za to obrazovno područje.

Nastavnici su, poput učenika, trebali obrazložiti u kojim se konkretno situacijama ta sposobnost primjenjuje u poslu. Navode sudjelova-

nje na poslovnim sastancima, ulogu zapisničara na sastancima, bilješke s „brifinga“ i poslovnoga sastanka, bilježenje, poslovno dopisivanje (sve vrste poslovnih dopisa), pisanu komunikaciju, hvatanje zabilježbi na raznim sastancima, skupovima i slično. Napominju da učenici često čuju neke činjenice koje nisu u mogućnosti odmah zapisati pa moraju zapamtiti. Zbog toga je važno vježbati memoriju. Neki će istaknuti i dodatne koristi od vježbe slobodni diktat, kao primjerice jačanje sposobnosti zapažanja, pripremanja i izvršenja, jačanje koncentracije, koncentraciju pri pripremi i izvršavanju poslova i slično.

Nastavnici su istaknuli dosta realnih poslovnih situacija u kojima je potrebna sposobnost izdvajanja i zapisivanja bitnih činjenica iz govora koji se sluša u različitim zanimanjima iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije pa nas je zanimalo provode li vježbu slobodnoga diktata u nastavi Hrvatskoga jezika za učenike iz toga područja.

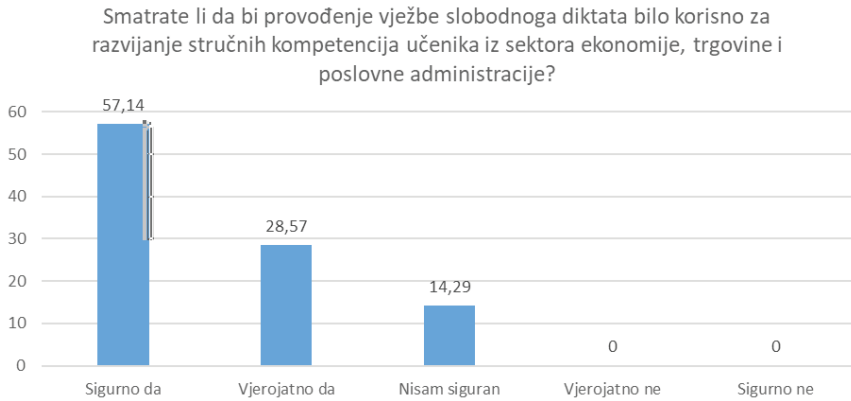
Provodite li vježbu slobodnoga diktata u nastavi Hrvatskoga jezika za učenike iz sektora ekonomije, trgovine i poslovne administracije?

Slika 27. Stavovi nastavnika o provođenju vježbe slobodnoga diktata u nastavi Hrvatskoga jezika za učenike iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije

Evidentno je da najveći broj ispitanika (71,43 %) tvrdi da u nastavi Hrvatskoga jezika ne provodi vježbu slobodnoga diktata, dok ih znatno manji broj (28,57 %) tvrdi da tu vježbu prakticira. Ispitanici koji su odgovorili da ne provode vježbu u okviru nastavnoga predmeta trebali su obrazložiti zašto to ne rade. Svi su izjavili da vježbu slobodni diktat ne provode jer nije predviđena u programu nastavnoga predmeta Hrvatski jezik za učenike iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije.

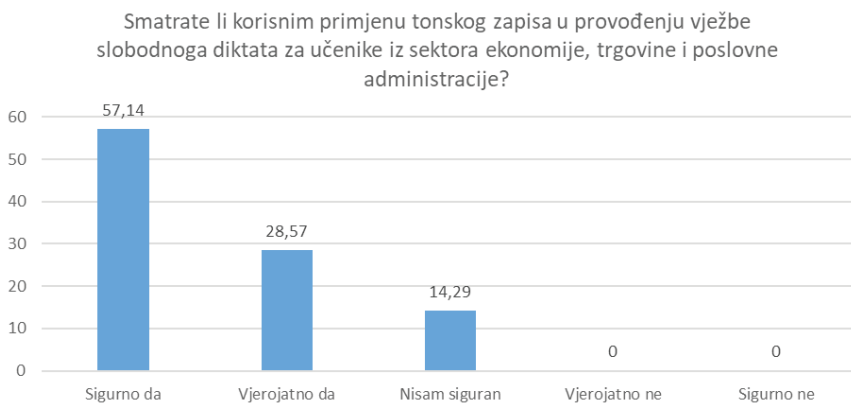
Potom su nastavnici trebali iznijeti svoje mišljenje o tome bi li provođenje vježbe slobodnoga diktata bilo korisno za razvijanje stručnih kompetencija učenika iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije.

Slika 28. Stavovi nastavnika o potrebi provođenja vježbe slobodnoga diktata u nastavi Hrvatskoga jezika za učenike iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije

Iz grafikona na slici 28 može se vidjeti da nastavnici vježbu slobodnoga diktata drže korisnom za razvijanje stručnih kompetencija učenika iz toga sektora. Više od polovice (57,14 %) ih je sigurno u to, dok ih 28,57 % smatra da bi je vjerojatno bilo dobro provoditi. U izrazitoj su manjini ispitanici koji ne mogu prosuditi bi li provođenje vježbe slobodni diktat bilo korisno za razvijanje stručnih kompetencija njihovih učenika (14,29 %). Nitko od ispitanika ne misli da provođenje te vježbe ne bi dovelo do razvijanja stručnih kompetencija učenika.

Zanimalo nas je i mišljenje nastavnika o primjeni tonskoga zapisa u provođenju vježbe slobodnoga diktata za učenike iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije.

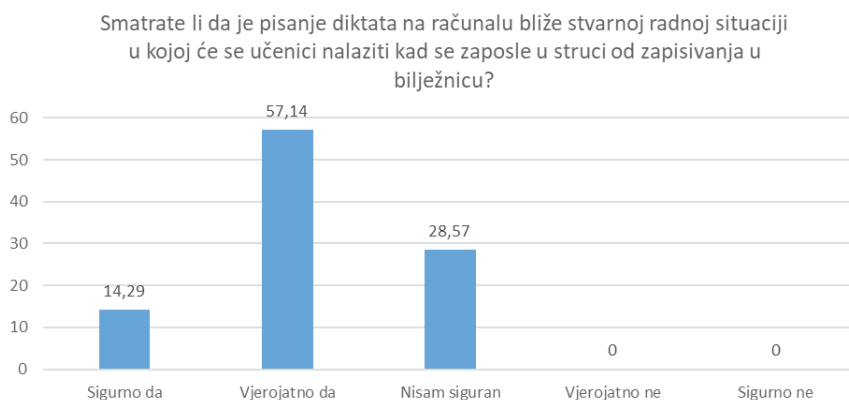

Slika 29. Stavovi nastavnika o korisnosti primjene tonskoga zapisa u provođenju vježbe slobodnoga diktata

Odgovori su nastavnika u postotcima identični kao i kod odgovora na prethodno pitanje. Više od polovice (57,14 %) njih sigurno je da bi

bilo korisno reproducirati tonski zapis u provođenju vježbe slobodnoga diktata za učenike iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije, dok ih 28,57 % smatra da bi to vjerojatno bilo dobro prakticirati. Najmanje je nastavnika (14,29 %) koji ne mogu prosuditi bi li bila korisna primjena tonskoga zapisa u provođenju vježbe slobodnoga diktata za učenike iz toga područja. Nitko se od ispitanika nije negativno izjasnio o korisnosti takvoga načina provođenja vježbe slobodnoga diktata.

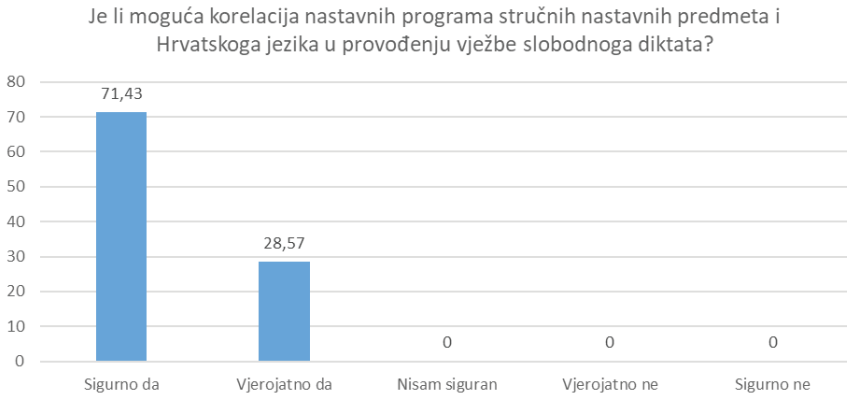
Nastavnike smo, kao i učenike, pitali smatraju li da je pisanje diktata na računalu bliže stvarnoj radnoj situaciji u kojoj će se učenici nalaziti kad se zaposle u struci od zapisivanja u bilježnicu.

Slika 30. Stavovi nastavnika o pisanju diktata na računalu i pisanju diktata u bilježnicu

Za razliku od učenika koji su u mnogo većoj mjeri potpuno suglasni s navedenom tvrdnjom, njihovi su nastavnici ponešto suzdržaniji. Nešto je manje od trećine onih koji ne mogu sa sigurnošću točno odgovoriti na pitanje (28,57 %). Najmanje je onih (14,29 %) koji su u potpunosti sigurni da je pisanje diktata na računalu bliže stvarnoj radnoj situaciji u kojoj će se učenici nalaziti kad se zaposle u struci od zapisivanja u bilježnicu, dok ih najviše (57,14 %) smatra da bi to vjerojatno bilo bliže stvarnoj radnoj situaciji. Neodlučnost nastavnika ne čudi jer učenici, za razliku od njih, tijekom srednjoškolske izobrazbe imaju priliku slušati brojne stručne kolegije pa mnogo bolje poznaju svoje buduće obveze i svakodnevne radne zadatke, dok su oni strogo specijalizirani za filologiju.

Nastavnici su pak, kao prosvjetni radnici, znatno kompetentniji od svojih učenika kad je u pitanju međupredmetna korelacija. Od njih smo, kao i od njihovih učenika, željeli doznati je li moguća korelacija nastavnih programa stručnih nastavnih predmeta i Hrvatskoga jezika u provođenju vježbe slobodnoga diktata.

Slika 31. Stavovi nastavnika o mogućoj korelaciji nastavnih predmeta

Kao što je razvidno iz grafikona na slici 31, nastavnici odgovaraju znatno konkretnije od svojih učenika. Dok većina učenika ne može sa sigurnošću tvrditi može li se provođenjem vježbe slobodnoga diktata ostvariti korelacija Hrvatskoga jezika s programima stručnih nastavnih predmeta (vidi grafikon na slici 28), 71,43 % njihovih nastavnika potpuno je sigurno da vježba slobodnoga diktata omogućuje korelaciju, dok ih 28,57 % smatra da bi se korelacija vjerojatno mogla ostvariti.

Nastavnici su zamoljeni da navedu s kojim se konkretno nastavnim predmetima može ostvariti korelacija Hrvatskoga jezika provođenjem vježbe slobodnoga diktata. Ispitanici su naveli sljedeće nastavne predmete: Kompjutorska daktilografija s uredskim praktikumom, Kompjutorska daktilografija, Poslovno dopisivanje, Radno pravo, Komunikacijsko-prezentacijske vještine, Marketing, Poslovne komunikacije, Prodajna komunikacija i Uredsko poslovanje i dopisivanje.

4. Zaključak

Kontrolni diktat još je uvijek prevladavajuća vježba u nastavi materinskoga jezika u Republici Hrvatskoj. Slobodni diktat nedovoljno je iskorištena vježba u razvijanju jezičnih kompetencija u hrvatskim školama, iako su metodičari hrvatskoga jezika već šezdesetih godina 20. stoljeća ukazivali na njegovu korisnu primjenu u nastavi Hrvatskoga jezika.

Proveli smo terensko istraživanje s ciljem utvrđivanja mogućnosti korisne primjene vježbe slobodnoga diktata u nastavi Hrvatskoga jezika u srednjim školama za stručne četverogodišnje smjerove iz područja

ekonomije, trgovine i poslovne administracije (ekonomist, poslovni tajnik, upravni referent, komercijalist). Vježba je provedena reprodukcijom tonskoga zapisa *Vijesti* na računalo i pripadajućem mu zvučniku. Učenici su trebali izdvojiti bitne činjenice iz slušanoga teksta. Nakon provedena diktata učenici i nastavnici ispunjavali su anketni upitnik.

Analizom učeničkih diktata utvrđeno je da se najveći broj ispitanika fokusirao isključivo na prvu vijest, dok su ostalih sedam potpuno zanemarili pa o njima nisu napisali gotovo ništa. U najvećem broju slučajeva ispuštali su niz značajnih činjenica i u slučajevima kad su se fokusirali na prenošenje isključivo prve vijesti i to do te mjere da se nije moglo zaključiti na što se konkretna vijest odnosila. Učestalo su se ponavljale greške potpuno krivoga bilježenja dijelova teksta, do te mjere da reproducirana rečenica promijeni smisao ili je potpuno besmislena. Nerijetko su rečenice započete, ali ostavljene nedovršene jer su ispitanici pokušavali doslovno zapisati rečenice iz slušanoga teksta, što im nije uspijevalo.

Rezultati provedenoga istraživanja pokazali su da učenici srednjih strukovnih škola iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije nemaju dovoljno razvijenu sposobnost izdvajanja bitnih činjenica iz slušanoga teksta.

Učenici i nastavnici, odgovarajući na pitanja iz anketnoga upitnika, ukazali su na nekoliko važnih činjenica o kojima bi valjalo razmisliti prilikom donošenja odluke o primjeni vježbe slobodnoga diktata u nastavi hrvatskoga jezika u srednjim školama za te stručne smjerove.

Izdvajanje i zapisivanje bitnih činjenica iz slušanoga teksta ispitanici smatraju jako važnom sposobnošću koja je stručnjacima iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije potrebna za obavljanje svakodnevnih poslova. Učenici i nastavnici navode niz konkretnih poslovnih situacija u kojima im je potrebna ta sposobnost. Unatoč tomu, nastavnici je ne prakticiraju u nastavi jer nije predviđena kurikulumom nastavnoga predmeta. Svi su ispitanici suglasni da bi slobodni diktat trebao biti zastupljen u nastavi hrvatskoga jezika srednjih strukovnih škola iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije jer bi se njegovim provođenjem razvijale stručne kompetencije polaznika tih škola. Slične vježbe, ističu ispitanici, provode se u drugim općim i stručnim nastavnim predmetima kao što su: Kompjutorska daktilografija, Kompjutorska daktilografija s uredskim praktikumom, Engleski jezik, Povijest, Talijanski jezik, Latinski jezik, Poslovne komunikacije, Poslovno dopisivanje, Radno pravo, Upravni postupak, Tajničko poslovanje, Komunikacijsko-prezentacijske vještine, Suvremene komu-

nikacije u gospodarstvu, Marketing, Poslovne komunikacije, Prodajna komunikacija, Uredsko poslovanje i dopisivanje, Birotehnika, Tehnika komuniciranja. Provođenjem vježbe slobodnoga diktata moguće je ostvariti kvalitetnu međupredmetnu korelaciju nastave Hrvatskoga jezika s tim nastavnim predmetima. Nastavnici su se pozitivno izjasnili oko takvoga provođenja vježbe.

Učenici predlažu i niz drugih vježbi koje se trenutno ne provode u nastavi Hrvatskoga jezika, a koje bi bile korisne za stjecanje stručnih kompetencija njihova obrazovnoga smjera, poput *vježbe razgovora s klijentom*, *vježbe čitanja*, *vježbe brzog pisanja*, *vježbe slušanja*, *vježbe prezentacije*, *usmenog izlaganja*, *internetske komunikacije* i drugih. Svjesni su mnogih svojih nedostataka, ali i potrebe da im se materinski jezik prilagodi potrebama struke pa bi o tim vježbama trebalo ozbiljno razmisliti.

Rezultati istraživanja pokazuju da upotreba multimedijских nastavnih pomagala (ponajprije računala) djeluje motivirajuće na učenike u provođenju vježbe slobodnoga diktata jer im je bliže konkretnoj radnoj situaciji za koju se osposobljavaju u svome zanimanju od pisanja na papiru. Učenici u znatno većem postotku od svojih nastavnika zagovaraju primjenu multimedije u provođenju vježbe.

Možemo zaključiti da rezultati istraživanja upućuju na višestruku korisnost vježbe slobodnoga diktata u nastavi hrvatskoga jezika u srednjim školama iz područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije. Prikladna je za korelaciju sa sadržajima niza općih i stručnih nastavnih predmeta, razvija praktične vještine koje su stručnjacima iz toga područja važne pri obavljanju svakodnevnih poslova i radnih zadataka, a zbog interdisciplinarnoga i multimedijškoga pristupa učenicima je zanimljiva pa se ostvaruje motivacijski učinak.

U perspektivi bi bilo dobro ustvrditi koliko su učitelji i nastavnici hrvatskoga jezika uopće upoznati s vrstama diktata i mogućnošću njihove primjene u nastavi Hrvatskoga jezika. To ćemo nastojati istražiti u okviru nekih novih terenskih istraživanja.

Literatura

- Čop, Milivoj. *Pismene vježbe i sastavci u mlađim razredima osnovne škole*. Zagreb: PKZ, 1972.
- Čop, Milivoj. *Pismene vježbe i sastavci u mlađim razredima osnovne škole*. Zagreb: PKZ, 1975.

- Jovanović, Magdalena. *O nekim pitanjima učenja pismenosti*. Beograd: Savremena škola, 1959.
- Pavličević-Franjić, Dunja. *Komunikacijom do gramatike*. Zagreb: Alfa, 2005.
- Peruško, Tone. *Materinski jeziku u obaveznoj školi (Specijalna didaktika). drugo nepromijenjeno izdanje*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1962.
- „Preporuka Europskog parlamenta i savjeta, ključne kompetencije za cjeloživotno učenje – Europski referentni okvir.“ *Metodika*, vol. 1, br. 20 (2010): 169–182.
- Rosandić, Dragutin. *Pismene vježbe u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb: PKZ, 1980.
- Rosandić, Dragutin. *Pismene vježbe u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1990.
- Rosandić, Dragutin. *Od slova do teksta i metateksta*. Zagreb: Profil International, 2002.
- Šimleša, Pero, Elvira Aranjoš, Milivoj Gabelica i Josip Markovac. *Diktat kao sredstvo za unapređenje pravopisne pismenosti, Izvještaj o eksperimentalnom istraživanju*. Zagreb: BZH, 1/1959.
- Težak, Stjepko. *Govorne vježbe u nastavi hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1990.
- Težak, Stjepko. „Radio u nastavi materinskog jezika.“ *Život i škola. List za odgoj, prosvjetu i kulturu*. vol. 5, br. 9–10 (1956): 1–5.
- Težak, Stjepko. *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*. Zagreb: Školska knjiga, 1996.
- Visinko, Karol. *Jezično izražavanje u nastavi hrvatskoga jezika. Pisanje*. Zagreb: Školska knjiga, 2010.
- Visinko, Karol. *Diktat u nastavnoj teoriji i praksi, 2. izdanje*. Zagreb: Profil Klett d.o.o., 2015.
- Visinko, Karol. *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena u nastavi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Profil Klett d.o.o., 2016.

Free Dictation in Teaching the Croatian Language in Secondary Vocational Schools

Summary: Free dictation still remains a neglected type of dictation in Croatian schools, although researchers of methodics pointed to its useful use in teaching the Croatian language back in the 1960s. Based on the results of a field research, this paper will show the possibility of a convenient use of free dictation exercises in teaching Croatian in secondary vocational schools related to the sectors of economy, trade and business administration (economist, business secretary, administrative referent, commercialist). The exercises were performed by reproducing the tone record. The results of the research point to the multiple usefulness of free dictation exercises in teaching Croatian in secondary schools in the economy, trade and business administration sector. It is suitable for correlation with the contents of a number of vocational subjects (Office Automation, Communication Technique, Computer Dactylography, Modern Communication in Economy, Administrative Procedure, Office Business and Correspondence, Secretarial

Correspondence, Computer Dactylography with Office Practice). Additionally, it develops practical skills important to experts from this sector in carrying out their everyday activities and tasks, while due to the interdisciplinary and multimedia approach, it is also interesting to students, thus enabling a motivational effect.

Keywords: Croatian language, teaching, sector of economy, trade and business administration, free dictation, vocational education

Ana Samardžić

Sveučilište „Adam Mickiewicz“ u Poznaniu
anna.samardzic@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3086-5457>

Ninoslav Radaković

Sveučilište „Adam Mickiewicz“ u Poznaniu
ninoslav.radakovic@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-2265-4828>

Semantičko-sintaktičke osobine perifernih glagola osjetilne percepcije u hrvatskom jeziku

Sažetak: Predmet rada predstavlja semantičko-sintaktički opis perifernih glagola osjetilne percepcije hrvatskoga jezika. Perifernost u nazivu tiče se javljanja ovih glagola s različitim semantičkim obilježjima, što utječe na to da neki od njih funkcioniraju kao hiperonimi glagola osjetilne percepcije, neki se mogu odnositi na sve tipove percepcije, ali i stvarati veze s drugim semantičkim poljima. Analizi se pristupa iz aspekta komponentne analize i kognitivne lingvistike, pri čemu se predstavlja i njihova predikatno-argumentna struktura. Cilj je pokazati kako ovi glagoli imaju širi spektar značenja, a time i veće mogućnosti upotrebe nego što to bilježe rječnici u sklopu njihova leksikografskog opisa.

Ključne riječi: periferno, glagoli osjetilne percepcije, hrvatski jezik

1. Uvod

Predmet rada je opis semantičko-sintaktičkih osobina perifernih glagola osjetilne percepcije u hrvatskom jeziku iz perspektive tradicionalne lingvistike (teorija semantičkih polja i komponentna analiza) i kognitivne lingvistike te prikaz njihove predikatno-argumentne strukture. Cilj je pokazati kako ovi glagoli imaju širi spektar značenja, a time i veće mogućnosti upotrebe nego što to bilježe rječnici u sklopu njihova

leksikografskog opisa. U radu su analizirani samostalno konstruirani primjeri i primjeri preuzeti s interneta (označeni [i]), iz elektroničkog korpusa hrvatskog jezika (označeni [hrWac]) i s *Hrvatskog jezičnog portala* (označeni [HJP]).

U hrvatskim jednojezičnim rječnicima percepcija se definira kao „čin, proces ili rezultat percipiranja“, odnosno „sposobnost percipiranja, sposobnost da se spozna istina ili istinska priroda stvari; shvaćanje“,¹ a riječ je o složenom psihološkom „proces[u] stvaranja predodžbi u svijesti na temelju osjeta, dojmova“².

Iako se iz perspektive koncepcije naivne (antropocentrične i etnocentrične) slike svijeta osjetilna percepcija shvaća kao autonoman sustav, u pitanju je iznimno složen proces koji ne uključuje samo osjetilne organe već i kognitivne mehanizme. Prilikom primanja podražaja iz vanjskog svijeta važno je istaknuti emocionalnu ocjenu subjekta percepcije, tj. njegovu analizu perceptivne situacije, jer subjekt može primati različite podražaje čak i kada nije svjestan, ali to upravo zbog izostanka analize ne možemo smatrati percepcijom u pravom smislu riječi. Percepciju, dakle, čine fizički, fiziološki, neurološki, osjetilni, spoznajni i afektivni elementi.³ Osim što sami stimulusi u percipijentu izazivaju različite senzacije i tako utječu na percepciju, od iznimnog značenja su i kulturna podloga, iskustvo i način na koji čovjek razmišlja, odnosno doživljava svijet, pa se tako čisto osjetilno opažanje transformira u kognitivno i emocionalno, tj. apstraktno. Takva transformacija, dakle, nije uvjetovana isključivo fiziologijom osjetila već i kulturnom podlogom⁴ jer jezik ne odražava objektivni svijet, već način na koji mi taj svijet konstruiramo, tj. kako ga vidimo kroz prizmu tjelesnog.⁵

¹ Hrvatski jezični portal, <http://www.hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, pristupljeno 10. siječnja 2019.

² Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/>, pristupljeno 10. siječnja 2019.

³ v. Arthur Reber, *Słownik psychologii*, prev. Barbara Janasiewicz-Kruszyńska (Warszawa: Scholar, 2000); Magdalena Zawisławska, „Czasowniki widzenia a predykaty mentalne,“ u *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, vol. I, ur. Renata Grzegorzycowa i Krystyna Waszakowa (Warszawa: Wydawnictwo UW, 2000), 305-316; Tomasz Maruszewski, *Psychologia poznania: sposoby rozumienia siebie i świata* (Gdańsk: Wydawnictwo GWP, 2001).

⁴ Nicholas Evans i David Wilkins, „The knowing ear: An Australian test of universal claims about the semantic structure of sensory verbs and their extension into the domain of cognition,“ *Arbeitspapier*, br. 32 (1998): 54.

⁵ Vyvyan Evans i Melanie Green, *Cognitive Linguistics: An Introduction* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006), 48.

Prema mišljenju Ibarretxe-Antuñano,⁶ za proučavanje polisemije glagola osjetilne percepcije neophodno je prvo analizirati njihovo čisto osjetilno značenje, zatim provesti hijerarhizaciju, odnosno odrediti prototipične glagole za odgovarajuću osjetilnu sferu, a tek potom mehanizme proširivanja njihova značenja u različite domene.

U literaturi nalazimo različita gledišta u vezi s uspostavljanjem hijerarhije osjetila; autori se slažu samo u pogledu čelne pozicije osjetila vida i sluha, dok je hijerarhijski ustroj osjetila mirisa, okusa i dodira manje očigledan.⁷

2. Semantičko polje glagola osjetilne percepcije

Glagoli razmatranog semantičkog polja sadrže arhisemu [+ osjetilna percepcija], a kao razlikovna semantička obilježja, karakteristična za zasebna potpolja javljaju se [+ vizualna], [+ auditivna], [+ olfaktivna], [+ gustativna], [+ taktilna], izdvojena s obzirom na organ putem kojeg se primaju osjetni utisci. Semantičko polje glagola osjetilne percepcije organizirano je hijerarhijski, a tako organizirana polja baziraju se na semantičkom odnosu hiponimije.⁸ Kao njihovi hiperonimi u hrvatskom se jeziku izdvajaju glagoli *percipirati* i *opažati*, kao glagoli koji se mogu odnositi na percepciju uopće, ali i na sve ostale perceptivne modalitete; iznimno su interesantni i stoga što funkcioniraju i u domeni apstraktnog, te su relevantni i za semantičko polje glagola kognitivne spoznaje.

Teorija prototipa, koju je prva predstavila E. Rosch,⁹ temelji se na shvaćanju da se u okviru kategorija izdvaja prototipični član koji je

⁶ Iraide Ibarretxe-Antuñano, „El cómo y el porqué de la polisemia de los verbos de percepción,” u *Cognitive linguistics in Spain at the turn of the century / La Lingüística Cognitiva en España en el cambio del siglo*, ur. Clara Molina, Marisa Blanco, Juana Marín, Ana Laura Rodríguez i Manuela Romano (Madrid: Asociación Española de Lingüística Cognitiva, Universidad Autónoma, 2003), 213–228, pristupljeno 23. siječnja 2016., <http://www.unizar.es/linguisticageneral/articulos/Ibarretxe-AELCO-00.pdf>.

⁷ v. Åke Viberg, „The verbs of perception: A typological study,” u *Explanations for language universals*, ur. Brian Butterworth, Bernard Comrie i Östen Dahl (Berlin: Mouton de Gruyter, 1984), 123–162; Eve Sweetser, *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990); Юрий Апресян, *Интегральное описание языка и системная лексикография* (Москва: Школа „Языки русской культуры“, 1995).

⁸ Leonhard Lipka, *An Outline of English Lexicology. Lexical Structure, Word Semantics, and Word Formation* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992), 152, pristupljeno 20. veljače 2018., <https://core.ac.uk/download/pdf/12165963.pdf>.

⁹ Eleanor Rosch, „Human Categorization,” u *Studies in Cross-cultural Psychology*, vol. 1, ur. Neil Warren (London - New York - San Francisco: Academic Press, 1977), 1–49; Eleanor

najreprezentativniji za danu kategoriju i da se ostali članovi uspoređuju s njim. Članovi bliži prototipu zauzimaju centralnije pozicije, dok se ostali pomiču prema periferiji kategorije.

S obzirom na semantička obilježja izdvojena iz njihova semantičkoga sadržaja, glagole osjetilne percepcije možemo podijeliti na *tipične perceptivne glagole*, *pseudoperceptivne glagole*, *semantički derivirane* i *periferne perceptivne glagole*.¹⁰

Tipični perceptivni glagoli su oni iz čijega se semantičkog sadržaja može izdvojiti komponenta [+ osjetilna percepcija], [+ odgovarajući organ] bez potrebe za širim kontekstom, npr. *vidjeti*, *gledati*, *čuti*, *slušati*, *mirisati*, *pipati* itd. Pseudoperceptivnim glagolima označava se prividno primanje podražaja putem osjetila. Riječ je o glagolskim leksemima koji se mogu odnositi na sve osjetilne modalitete, a da pritom ne označavaju percepciju, već subjektovu uvjerenost da prima podražaje iz izvanjskog svijeta, pa tu ubrajamo glagole: *prividjeti se* / *prividati se*, *pričuti se*, *pričiniti se* / *pričinjavati se*, koji pokrivaju i sferu vizualne i sferu auditivne percepcije, i *činiti se* / *učiniti se*, koji se mogu odnositi i na druge modalitete. Semantički derivirani perceptivni glagoli jesu oni glagolski leksemi koji su tvorbom derivirani od glagola osjetilne percepcije, ali su s vremenom izgubili značenje koje se tiče fizičke percepcije i specijalizirali se za domenu označavanja spoznaje uz pomoć kognitivnih mehanizama. Neki od ovih glagola se u starijim rječnicima navode i s komponentom osjetilne percepcije, međutim, stanje u suvremenom jeziku pokazuje da je takva njihova upotreba zastarjela, regionalno markirana ili iznimno rijetka kao, naprimjer, u slučaju glagola *prozeti*, *sagledati* i sl.¹¹

Kategorija perifernih perceptivnih glagola poprilično je široka. U ovu skupinu glagola ulaze hiperonimi perceptivnih glagola hrvatskoga jezika – *percipirati* i *opažati*, ali i glagoli *osjećati* / *osjetiti*, koji funkcioniraju kao hiperonimi glagola gustativne, olfaktivne i taktilne percepcije, te glagoli *čutjeti* i *čuvstvovati*, koji su danas arhaični. Značenje ove skupine glagola nešto je šire, što uočavamo u njihovim definicijama koje upućuju na primanje podražaja putem različitih osjetila ili

Rosch, „Principles of categorization,” u *Cognition and categorization*, ur. Eleanor Rosch i Barbara B. Lloyd (Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1978), 27-48; Eleanor Rosch, „Prototype classification and logical classification,” u *New Trends in Cognitive Representation: Challenges to Piaget's Theory*, ur. Ellin Kofsky Scholnick (Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1983), 73-86. itd.

¹⁰ Ana Samardžić, *Semantičke odlike glagola čulne percepcije u srpskom i rumunskom jeziku* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2018), 22.

¹¹ Samardžić, *Semantičke odlike*, 23.

pak putem kognitivnih procesa (*zapažati*, *primjećivati* i sl.). Semantičke komponente [+ osjetilna percepcija] i [+ odgovarajući organ] ovi glagoli ostvaruju u kontekstu. U ovu grupu glagola ulaze i oni koji se mogu javiti s perceptivnim značenjem, pri čemu njihovo osnovno značenje nije povezano s percepcijom (*fiksirati*, *mjeriti*, *izmjeriti* itd.).

Glagoli koji se nalaze na periferiji semantičkog polja glagola osjetilne percepcije čine vezu s različitim semantičkim poljima i ponekad mogu referirati o perceptivnom aktu u kojem istodobno sudjeluje više osjetila: *Opazio me je tek kad noktom zagrebah po naslovnoj strani*.¹² Navedena pojava vidljiva je i u drugim jezicima (npr. E. Bülow¹³ smatra da je riječ o posebnom semantičkom faktoru *umfassende Sinnestätigkeit*, karakterističnom za njemačke glagole *wahrnehmen* i *bemerkem*), a tumači se prirodnim razvojem, odnosno međudjelovanjem osjetila (kada osjećamo okus hrane, istodobno opažamo i njezin miris, ali i druga svojstva). Sinestezijsko percipiranje odlikovalo je čovjeka od prije više tisuća godina, a tragovi ove sposobnosti nalaze se i danas kod dojenčadi i male djece, koja na sinkretičan način primaju podražaje iz izvanjskog svijeta.¹⁴

3. Periferni glagoli osjetilne percepcije

U lingvističkim istraživanjima pažnja se najčešće usmjerava na analizu tipičnih perceptivnih glagola, dok se periferni obično izostavljaju. Razmatranim glagolima prilazimo sa semantičkog stajališta te nastojimo objediniti semantički i sintaktički pristup s obzirom na shvaćanje da se pri proučavanju značenja leksema u obzir mora uzeti i kontekst, tj. njihova interakcija s drugim leksemima.¹⁵

Periferni perceptivni glagoli koji se mogu odnositi na sve tipove percepcije jesu: *opaziti* / *opažati*, *primijetiti* / *primjećivati*, *zapaziti* / *zapažati*.

¹² Жељко Марковић, „Периферни глаголи визуелне перцепције у српском и словеначком језику,“ у *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију: Зборник у част Љиљани Суботић*, ур. Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић и Дејан Средојевић (Нови Сад: Филозофски факултет, 2016), 381.

¹³ Edeltraud Bülow, *Versuch einer semantischen Faktorenanalyse der verbalen Ausdrücke des Sehens* (Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, 1970), 119, 123.

¹⁴ Ewa Biłas-Pleszak i Katarzyna Sujkowska-Sobisz, „Dotykanie zapachu – metafory synestezyjne we współczesnych tekstach perswazyjnych,“ u *Styl a semantyka*, ур. Irena Szczepankowska (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2008), 288.

¹⁵ v. Eugene Nida, *Componential analysis of meaning* (The Hague: Mouton Publishers, 1979), 152; Tvrtko Prčić, *Semantika i pragmatika reči* (Novi Sad: Zmaj, 2008), 25.

Na više osjetilnih modaliteta mogu upućivati glagoli: *osjetiti / osjećati, razabrati / razabirati, razaznati / razaznavati, uočiti / uočavati*, dok se samo na vizualnu percepciju odnose: *fiksirati, mjeriti* i njegovi derivati.¹⁶

Glagole osjetilne percepcije s obzirom na semantičku komponentu [+/- intencionalnost] dijelimo na eksperijentalne i agentivne.¹⁷ Agentivni glagoli, tj. glagoli sa semantičkom komponentom [+ intencionalnost], označavaju percipijentovo svjesno sudjelovanje u perceptivnom činu koje on može prekinuti u bilo kojem trenutku. Eksperijentalni pak glagoli, s komponentom [- intencionalnost], izriču da se percepcija događa neovisno o volji percipijenta.¹⁸

3.1. Eksperijentalni periferni glagoli osjetilne percepcije

Perfektivni eksperijentalni glagoli *opaziti, primijetiti, uočiti, zapaziti* i njihovi imperfektivni parnjaci nalaze se na periferiji semantičkog polja glagola osjetilne percepcije jer se mogu odnositi na različite osjetilne modalitete, pri čemu svoje značenje šire na apstraktnu domenu kognitivnih procesa, što ih svrstava i u glagole kognicije. U slučaju njihova perceptivnoga značenja uglavnom se odnose na vizualni modalitet, ali nisu ograničeni samo na nj. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira

¹⁶ Analiza ne obuhvaća glagole koji nemaju semantičku komponentu [+ čulna percepcija], ali su s percepcijom u tijesnoj vezi u tom smislu što je radnja izrečena njima izvršena uz pomoć nekog osjetila, kao što su, naprimjer, glagoli *nalaziti, otkriti* i sl. Imamo li u vidu da je za ostvarivanje velikog broja akcija koje izriču spomenuti glagoli osjetna aktivnost neizostavna (kao npr. u glagola *čitati*), njihovim uvođenjem u analizu nepotrebno bi se proširio popis glagola. U ovu analizu, dakle, uključujemo glagole koje određujemo kao periferne, i to stoga što se mogu odnositi na različite osjetilne modalitete, veoma su frekventni u jeziku i posjeduju interesantnu konceptualizaciju te one kojima se osnovno značenje vezuje za neke druge domene, dok je značenje vizualne percepcije periferno.

¹⁷ Detaljniji pregled podjele semantičke uloge percipijenta na eksperijentalni i agentivni percipijent ponuđen je u: Жељко Марковић, „Семантика и синтакса глагола визуелне перцепције у српском и словеначком језику“ (Doktorska disertacija, Универзитет у Новом Саду, 2011), 35–36.

¹⁸ U stručnoj literaturi ove se glagole različito naziva: „verbs of inert perception“ (Geoffrey Leech, *Meaning and the English Verb* (London – New York: Longman, 1987)), „czasowniki stanowe“ (Romuald Grzesiak, *Semantyka i składnia czasowników percepcji zmyslowej* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983)), „stative verbs (with experiencer subject)“ (Adrienne Lehrer, „Polysemy, Conventionality, and the Structure of the Lexicon,“ *Cognitive Linguistics*, 1–2 (1990): 207–246) itd. Glagoli koji označavaju perceptivni akt koji se događa voljno nazivaju se u literaturi „czasowniki czynnościowe“ (Grzesiak, *Semantyka i składnia*, 1983), „active verbs (with experiencer subject)“ (Lehrer, „Polysemy,“ 207–246), „active“ (Viberg, „The verbs of perception,“ 123–162), „agentive“ (Nikolas Gisborne, *English Perception Verbs* (Doktorska disertacija, University College London, 1996)) itd.

Anića glagol *opaziti* definira na sljedeći način: „1. primiti osjetilom vida a. ugledati, vidjeti, spaziti b. zapaziti, primijetiti; 2. jasno uočiti umom ili osjetilima; razaznati; 3. shvatiti, ili postati svjestan čega; otkriti.“ Glagol *opaziti*, dakle, najprije označava percepciju uopće, pa tada funkcionira kao hiperonim glagola osjetilne percepcije:

U filozofiji se, nasuprot teološkim argumentima, čudo odnosi na prirodne pojave, odn. na ono što nije u skladu s njima, a što se može opaziti osjetilima i spoznati razumom [i].

Isti glagol, kako spominje i rječnik, može označiti i vizualnu percepciju: *Vedrina se, opazila je kroz prozor razreda, opkoljavala dimljenom naoblakom [i].*

Međutim, iako rječnik jasno ne bilježi, primjeri upotrebe pokazuju da se ovaj glagol može odnositi na auditivnu percepciju kao i ostale osjetilne modalitete:

Kontinuitet formanata može se opaziti, samo ako zvučna struja prolazi istim rezonantnim prostorima [i];

Prisjetite se, vjerojatno ste i sami puno puta opazili kako tek kupljena majica ima čudan, neugodan miris [i];

Ovi su znakovi odgovorni za našu percepciju glatke teksture koju ne možemo opaziti dodirrom površine bez pomicanja prstiju [i];

Nakon prvog griza opazio sam da je meso pokvareno.

Glagol *primijetiti* je u Anićevu rječniku definiran kao glagol isključivo vizualne percepcije, pri čemu je navedeno i njegovo neperceptivno značenje „prigovoriti, zamjeriti, napomenuti, skrenuti pažnju, usput kazati, pripomenuti“, dok se u obzir ne uzima njegovo upućivanje na preostale osjetilne modalitete, što se jasno može vidjeti u sljedećim primjerima upotrebe:

Kad je došao kući, primijetio je da je slika oštećena [i];

Kako vlasnik videozapisa kaže, primijetio je čudne zvukove na spojnici autobusa te je uzeo mobitel i uključio kameru [i];

Također sam primijetio da je ovaj miris jači od ostalih losiona koje posjedujem [i];

No jeste li primijetili da ta odstajala voda ima čudan okus? [i];

Primijetila sam da mi ispod stola dodiruje koljeno.

U slučaju glagola *zapaziti* objekt percepcije ističe se u odnosu na druge objekte koji se nalaze u vidnom polju percipijenta te pobuđuje njegovu pažnju, što je dodatna semantička karakteristika ovoga glagola:

Njezino lijepo lice zapazila je Debbie Jones, skautica modne agencije Models 1 [i].

Iako često upućuje na vizualnu percepciju, ovaj glagol može se odnositi i na druge osjetilne modalitete, dok je u rječniku iznova označen jedino kao glagol percepcije vidom, a navedeno je i njegovo metaforičko proširenje u domenu kognitivne percepcije:

Također je zapazio da infrazvuk dolazi od ventilatora i zrakovoda [i];

Ono što ćete odmah zapaziti je miris pržene ribe;

Zapazio je da je krumpir prezačinjen;

Dodirnuvši ga, zapazio sam da ima meku kožu.

Pobuđivanje percipijentove pažnje karakterizira i glagol *uočiti*:

Uočili smo izgubljenu papigicu (bijelo-žučkasta) u Rendićevoj ulici [i].

I ovaj glagol javlja se u drugim perceptivnim domenama, npr. u slušnoj: *I sada sam uočio novi zvuk dok je motor na leri [i];* dok za ostale modalitete ipak nije karakterističan, ali se može pojaviti: *Prilikom palpacije uočila je promjene na dojci.*

Vizualnu percepciju u uvjetima otežane vidljivosti uglavnom označavaju glagoli *razaznati / razaznavati, razabirati / razabrati*, uz koje se najčešće javljaju načinski adverbijali kao što su *jedva, nejasno, teško* itd. ili različite prijedložno-padežne konstrukcije, koje ukazuju na otežane okolnosti perceptivnog čina, fizičke smetnje u percipijentovu vidnom polju ili veliku udaljenost između subjekta i objekta percepcije:

... kroz tu sveuništavajuću maglu razabra neka rasplinuta i zabrinuta lica kako se nada nj nadvijaju [hrWac];

Neko sam vrijeme pokušavala u sve guščoj tami razaznati crte Markovog lica [i].

Ovi glagoli se osim na vizualnu percepciju mogu odnositi i na druge osjetilne modalitete, a veoma često javljaju se i s prenesenim značenjem:

Jedvice sam, tada skoro normalnog čujenja razabrao: Kupi si cigarete, pođi nekamo van s curom [hrWac];

Jezivo je slatka tako da se od te količine šećera ne može razaznati okus [i];

U moru mirisa razaznao je miris krafni i krenuo za njim.

Definicije tih glagola na *Hrvatskom jezičnom portalu* upućuju na isključivo jasno vizualno i auditivno percipiranje podražaja, dok navedeni primjeri pokazuju drukčiju situaciju u jezičnoj upotrebi, na što nedvojbeno utječu adverbijali kao modifikatori njihova značenja.

Kao prvo značenje glagola *osjetiti* rječnik V. Anića navodi „ispitati ili tražiti dodirom; imati osjećaj dodira“, međutim, glagol *osjetiti* / *osjećati* može se odnositi na više tipova percepcije, ali i označavati različite tjelesne i psihičke senzacije. On prije svega funkcionira kao hiperonim glagola olfaktivne, gustativne i taktilne percepcije, a o kojem je tipu percepcije riječ saznajemo iz konteksta ili na osnovi vlastitog znanja o svijetu. Veoma rijetko se ovim glagolom upućuje i na auditivni osjetilni modalitet, dok za vizualni nije karakterističan:

Teško mi je to opisati nekome tko nikad nije osjetio zvuk kada si sam u dvorani s loptom [i].

3.2. Agentivni periferni glagoli osjetilne percepcije

U skupini glagola sa semantičkom komponentom [+ intencionalnost], tzv. agentivnih glagola, izdvajamo one koji nisu primarno perceptivni, ali se mogu odnositi i na osjete (glagoli *fiksirati* i *mjeriti* te njegovi derivati).

Glagol *mjeriti* je na HJP-u definiran kao: „1. uspoređivati s utvrđenom jedinicom mjere [*mjeriti visinu; mjeriti težinu; mjeriti jačinu*]; 2. *razg.* imati visinu ili težinu izraženu jedinicom mjere (o osobi); 3. (se s kim/s čim) uspoređivati se“, pri čemu se ni u jednom značenju ne bilježi mogućnost njegove semantičke realizacije s perceptivnom komponentom. Međutim, primjeri upotrebe toga glagola ukazuju na nepotpunost definicije sadržane u rječniku: *Mjerila me od glave do pete i šutjela.*

Perceptivna komponenta prisutna je tek u definiciji glagola *odmjeriti* / *odmjeravati*. Zanimljivo je da isti rječnik u objašnjenju glagola *izmjeriti* navodi frazeologizam (sic!) *izmjeriti pogledom* u značenju „oholo, sumnjičavo ili prezrivo pogledati koga“. Ovaj glagol i bez eksplicirane dopune označava voljni perceptivni akt: *Izmjerio sam je od glave do pete. I ona mene [i].*

S druge strane, u istom rječniku naveden je glagol *merkati*, objašnjen kao regionalizam njemačkog podrijetla (od njem. glagola *merken*) sa značenjem „gledati koga sa željom da ga se procijeni, da se ocijeni, da se uoče želje i namjere“: *Merkaju se i šute, nešto se katkad priupitaju* [HJP].

Glagol *mjerkati*, kao derivat glagola *mjeriti*, u rječniku uopće nije zbilježen, ali ga nalazimo u primjerima poput:

Zabrinutim okom mjerkam preostale zalihe [i];

U prvom redu izbora ljepote: Kolindin muž mjerkao modele [i].

Dakle, iako nije primarno perceptivan, i glagol *mjeriti*, kao i njegovi derivati, može značiti usredotočenu analitičku perceptivnu aktivnost, a isto se događa i s glagolom *mjerkati*, što je vidljivo u već navedenim primjerima.

S komponentom zadržavanja pogleda u hrvatskom jeziku javlja se glagol *fiksirati*, koji također nije primarno perceptivan, ali se u kontekstu može odnositi na vizualnu percepciju, što bilježi i rječnik, pri čemu se vrlo često javlja s ekspliciranim organom percepcije ili imenicom *pogled*:

Cijelo vrijeme fiksira onu plavušu [HJP];

Stajao je na ulazu u tribine i fiksirao me pogledom [i].

3.3. Semantička proširenja perifernih glagola osjetilne percepcije

Semantička proširenja uvjetovana su ljudskim iskustvom i nikako se ne događaju slučajno i proizvoljno, te tako leksem od svog izvornog značenja može razviti jedno ili više novih. Dok komponentna analiza zastupa stajalište da riječi uglavnom imaju centralno značenje iz kojeg su derivirana preostala,¹⁹ gledište kognitivne lingvistike usmjereno je na utjecaj čovjekove kognitivne strukture u semantičkoj derivaciji. U literaturi se ova pojava najčešće određuje terminom polisemija, tj. višeznačnost. Riječi razvijaju nova značenja putem metaforičkog i metonimijskog mapiranja, što pokazuje teorija kognitivne lingvistike, prema kojoj je čovjekov konceptualni sustav u osnovi metaforički.²⁰

¹⁹ v. Nida, *Componential analysis*, 11.

²⁰ George Lakoff i Mark Johnson, *Metaphors We Live by* (London: The University Chicago press, 1980, 2003), 5, pristupljeno 23. siječnja 2016., stranica je u međuvremenu ugašena, <http://shu.bg/tadmin/upload/storage/161.pdf>.

Pojmovna metafora se najčešće definira kao kognitivni mehanizam koji se temelji na djelomičnom mapiranju izvorne iskustvene domene na ciljnu, tako da se druga domena dijelom razumije uz pomoć prve.²¹ Važno je istaknuti da se prilikom mapiranja mora sačuvati inherentna struktura ciljne domene jer ona igra važnu ulogu u određivanju sačuvanih obilježja.²²

Drugi mehanizam u proširivanju značenja je metonimija, pri kojoj se mapiranje obavlja u okviru iste domene. I metafora i metonimija u sklopu kognitivne lingvistike smatraju se nesvjesnim mehanizmima.²³ Budući da neki autori smatraju kako u osnovi svake metafore leži metonimija, a drugi upućuju na slučajeve metonimije motivirane metaforom,²⁴ veoma je teško razdvojiti ova dva mehanizma.

Važno je spomenuti i teoriju „uma određenog tijelom“,²⁵ odnosno koncepciju *Mind-as-Body Metaphor* E. Sweetser,²⁶ prema kojima su kognitivni procesi uvjetovani našim tijelom i iskustvima (isti mehanizmi odgovorni su i za percepciju i za konceptualizaciju), što radikalno ukida razliku između percepcije i koncepcije.²⁷

Glagoli vizualne percepcije, naprimjer, šire značenje prije svega u domenu kognitivne spoznaje, auditivni u područje komunikacije, taktilni se vezuju za emocije, a gustativni za sferu iskustva. Metaforička preslikavanja uvijek se odvijaju iz konkretne iskustvene domene u apstraktnu, ne i obratno, ali se značenja mogu širiti i u okviru konkretne domene.

Komponenta povišenog stupnja pažnje pri primanju podražaja kod glagola s periferije semantičkog polja osjetilne percepcije kao što su *opaziti / opažati, primijetiti / primjećivati, uočiti / uočavati, zapaziti*

²¹ George Lakoff i Mark Turner, *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor* (Chicago: Chicago University Press, 1989), 103–104.

²² v. George Lakoff, „The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image-schemas?“, *Cognitive Linguistics*, vol. 1, br. 1 (1990) 39–74; George Lakoff, „The Contemporary Theory of Metaphor“, u *Metaphor and thought*, ur. Andrew Ortony (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 202–251.

²³ Antonio Barcelona, „Cognitive Linguistics: A Usable Approach“, *Cuadernos de Filología Inglesa*, vol. 6, br. 2 (1997): 12.

²⁴ v. Louis Goossens, „Metaphonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action“, *Cognitive Linguistics*, 1 (1990): 323–340.

²⁵ George Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind* (Chicago–London: Chicago University Press, 1987); George Lakoff i Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought* (New York: Basic Books, 1999).

²⁶ Sweetser, *From etymology*.

²⁷ Lakoff i Johnson, *Philosophy in the Flesh*, 37–38.

/ *zapažati* i sl. javlja se i u njihovu apstraktnom značenju. Percipiranje objekata i situacija povezano je s otkrivanjem činjenica i formiranjem zaključaka:

... *ako ste slušali kad on razgovara s drugima, opazili ste kako kod o. Antića nema nimalo sebičnosti* [hrWac];

Primijetili smo da je Milanović rekao jednu vrlo neobičnu stvar [i];

Uočili smo da poštom poslani ugovori putuju više dana... [hrWac];

Potpuno se predao ljudima koji su ga na najgrublji i najbezočniji način ponizili i tek tada zapazili koliko On ljubi čovječanstvo... [hrWac].

Periferni glagoli *razabrati / razabirati* i *razaznati / razaznavati* također funkcioniraju kao glagoli kognicije, što potvrđuje i rječnička definicija „doći do jasne osjetilne predodžbe o čemu; raspoznati, razaznati (očima ili sluhom)“:

... *ja, budala, dotad nisam razabrao da je Carlos Argentino ludak* [hrWac];

... *gospodin Tripalo uočava da se iz prezentacije ne može razaznati koliko povjerenja ili nepovjerenja uživa samo sudstvo...* [hrWac].

Periferni glagol *osjetiti / osjećati* pripada domeni osjetilne percepcije i istodobno širi značenje u područje emotivnog, a ne kognitivnog, što je karakteristika i taktilnih, olfaktivnih te gustativnih glagola, koji se u prenesenom značenju vezuju za emocije i iskustvo. Sinonim ovoga glagola je zastarjeli glagol *ćutjeti* u značenju „osjećati osjetilima“, pa i „osjećati njuhom“, razvijen od praslavenskog glagola **ćuti*, koji je prvobitno značio „opažati čulima, ćutjeti“²⁸, pa tako i danas ovaj glagol u pojedinim slavenskim jezicima izražava isto značenje (češ. *čít*, polj. *czuć* itd.), dok se u hrvatskom specijalizirao za domenu auditivne spoznaje. P. Skok navodi da su se od osnove **ću-* razvili imenica *čulo* i pridjev *čulni* te napominje sljedeće: „Na najvećem dijelu hrv.-srp. teritorija radnja izražena impf, glagolom *ćuti* vezana je na opažanje uhom. U Bosni se čuje i miris, tj. *ćuti* se upotrebljava i za opažanje njuhom; *čuje*

²⁸ Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>, pristupljeno 15. travnja 2019.

se ‚zaudara‘ daje Vuk za jugozapadne krajeve²⁹. Proširivanje značenja perceptivnih glagola iz jedne osjetilne sfere u drugu karakteristično je za brojne jezike: Evans i Wilkins³⁰ primjećuju da u australskim jezicima glagol *čuti* može sporadično razviti značenje „mirisati“, a istu pojavu bilježi i Ibarretxe-Antuñano³¹ u baskijskom jeziku.

3.4. Predikatno-argumentna struktura perifernih glagola osjetilne percepcije

Konstatacija o perceptivnom aktu podrazumijeva nekoliko neizostavnih elemenata: 1. percipijent (primatelj podražaja, koji se u rečenici javlja kao subjekt), 2. organ opažanja (bez kojeg perceptivni akt nije moguć, ali nije nužno izrečen u površinskoj strukturi rečenice), 3. objekt percepcije (izvor podražaja).³²

Uza sve analizirane periferne perceptivne glagole obavezna je objektna dopuna, bilo kao imenska riječ u akuzativu, bilo kao objektna rečenica.

U slučajevima u kojima glagoli *osjećati* / *osjetiti* upućuju na gustativnu, olfaktivnu ili taktilnu percepciju, u rečenici nužno otvaraju mjesto objektu, a organ percepcije može biti iskazan različitim prijedložno-padežnim konstrukcijama:

Ako osjeti na jeziku da nešto ne štima neće to progutati [hrWac];
Osjećam okus krvi u ustima dok mi se usnica rasijeca o zube [hrWac];
Dok se kupao u hladnoj vodi, zmija osjeti miris trave te je pojede [hrWac];
Zatvorila je oči, dajući vremena samoj sebi da udahne, kad osjeti ruku zavučenu, lagano i nježno, s unutarne strane bedara... [hrWac].

²⁹ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1971), 344.

³⁰ Nicholas Evans i David Wilkins, „In the Mind’s Ear: The Semantic Extensions of Perception Verbs in Australian Languages,“ *Language*, vol. 76, br. 3 (2000): 559.

³¹ Iraide Ibarretxe-Antuñano, *Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross-Linguistic Study* (Doktorska disertacija, University of Edinburgh, 1999), 67.

³² v. Grzesiak, *Sematyka i skladnia*, II; Ивана Црњак, „Прилог изради семантичко-синтаксичког речника глагола гледања, опажања и слушања,“ *Прилози проучавању језика*, 30–32 (1999–2001): 318–319; Жељко Марковић, „Аргументи глагола визуелне перцепције,“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LV/2 (2012): 73; Samardžić, *Semantičke odlike*, 21.

U poziciji objekta uz periferne eksperijentalne glagole osjetilne percepcije mogu se javiti i dopunske (komplementne) rečenice. U hrvatskom jeziku one se uz glagole osjetilne percepcije uvode veznicima *da*, *kako* i rjeđe *gdje*. Rečenicom uvedenom veznikom *da* samo se imenuje situacija ili okolnost, a veznikom *kako* situacija se predstavlja u svojoj dinamičnosti (*Opazio je da Mirko pleše. Opazio je kako Mirko pleše*).

U okviru rečeničnih dopuna razlikujemo: čiste ili jednofunkcionalne dopunske rečenice uvedene spomenutim veznicima (*Primijetiše da Bernard plače. Primijetiše kako Bernard plače*) i dvofunkcionalne rečenice, odnosno dopunske rečenice koje se od jednofunkcionalnih razlikuju u pogledu sintaktičke strukture i funkcionalnih obilježja (*Primijetiše Bernarda kako plače. Primijetiše Bernarda da plače*).

Dvofunkcionalne dopunske rečenice su one „u kojima je subjekt zavisne rečenice anticipiran u besprijedložnom akuzativnom objektu osnovne (ili upravne rečenice), s tim da uvijek postoji mogućnost transformacije akuzativnog objekta upravne u nominativni subjekt zavisne rečenice“.³³ M. Ivić³⁴ upotrebljava termin *situacioni determinator*, navodeći da je u njihovu slučaju „u prvi plan postavljen predmetni pojam, a to što se s njim događa u trenutku dok obavlja ulogu objekta predikatske radnje ostaje svedeno na prateće situacione okvire koji svojim postojanjem upravo i determinišu ostvarenje te uloge“.

Uz agentivne glagole javljaju se dopunske rečenice uvedene veznikom *kako*, dok one sa veznikom *da* izostaju. Rečenice tipa ... *odmjerava da joj se grudi podižu pri disanju...* nisu gramatički prihvatljive, što ukazuje na činjenicu da se agentivnim glagolima osjetilne percepcije aktivnost prima u svojoj dinamičnosti i formalno je predstavljena dopunskim rečenicama uvedenima veznikom *kako*, koji u svojoj semantici sadrži komponente procesualnosti, dinamičnosti, ali i načina vršenja radnje. I ove rečenice mogu biti jednofunkcionalne i dvofunkcionalne.

4. Zaključak

Perifernost analiziranih glagola osjetilne percepcije ne upućuje na njihov periferni položaj u jeziku ili upotrebi, već izražava njihovu mogućnost da stvaraju veze s različitim semantičkim poljima, pri čemu

³³ Милош Ковачевић, „Сложена реченица с пролептичким конституентом у српскохрватском језику,“ *Књижевни језик*, vol. 14, br. 3 (1985): 124.

³⁴ Милка Ивић, „Исказивање директног објекта у (стандардном) српскохрватском,“ у *Лингвистички огледи* (Београд: Просвета, 1983), 135–138.

se mogu odnositi na nekoliko osjetilnih modaliteta, ali i na kognitivnu spoznaju (koja je u svojoj osnovi tjelesna i iskustvena, imajući u vidu da se značenja konceptualiziraju iz konkretne domene u apstraktnu) te sferu emocija i iskustva.

Ovim člankom nastojali smo dati semantičko-sintaktičku analizu perifernih glagola osjetilne percepcije u hrvatskom jeziku i upozoriti na činjenicu da rječnici ne bilježe mnoga relevantna značenja tih glagola, ne vode računa o mehanizmima semantičke derivacije, često objašnjavaju jedan glagol isključivo sinonimnim glagolom, ne dajući minimalne leksičke i sintaksičke kontekstualne uvjete neophodne za izražavanje odgovarajućeg značenja. Proširivanje rječničkih definicija pridonijelo bi cjelovitijem opisu hrvatskoga jezika, bilo bi iznimno korisno izvornim i stranim govornicima hrvatskog jezika te prevoditeljima.

Izvori

- Anić, Vladimir. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber, 2006.
- Hrvatski jezični portal, <http://www.hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, pristupljeno 10. siječnja 2019.
- hrWac: Korpus hrvatskog jezika, <https://www.kontekst.io/>, pristupljeno 15. travnja 2019.

Literatura

- Barcelona, Antonio. „Cognitive Linguistics: A Usable Approach.“ *Cuadernos de Filología Inglesa*, vol. 6, br. 2 (1997): 7–32.
- Biłas-Pleszak, Ewa, i Katarzyna Sujkowska-Sobisz. „Dotykanie zapachu – metafory synestezyjne we współczesnych tekstach perswazyjnych.“ U *Styl a semantyka*, ur. Irena Szczepankowska, 286–299. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2008.
- Bülow, Edeltraud. *Versuch einer semantischen Faktorenanalyse der verbalen Ausdrücke des Sehens*. Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, 1970.
- Evans, Nicholas, i David Wilkins. „The knowing ear: An Australian test of universal claims about the semantic structure of sensory verbs and their extension into the domain of cognition.“ *Arbeitspapier*, br. 32 (neue folge). Köln: Institut für Sprachwissenschaft. Universität zu Köln, 1998: 1–63 .
- Evans, Nicholas, i David Wilkins. „In the Mind’s Ear: The Semantic Extensions of Perception Verbs in Australian Languages.“ *Language*, vol. 76, br. 3 (2000): 546–592.
- Evans, Vyvyan, i Melanie Green. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.

- Gisborne, Nikolas. „English Perception Verbs.“ Doktorska disertacija, University College London, 1996.
- Goossens, Louis. „Metaphonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action.“ *Cognitive Linguistics*, 1 (1990): 323–340.
- Grzesiak, Romuald. *Semantyka i składnia czasowników percepcji zmysłowej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983.
- Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/>, pristupljeno 10. siječnja 2019.
- Ibarretxe-Antuñano, Iraide. „Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross-Linguistic Study.“ Doktorska disertacija, University of Edinburgh, 1999.
- Ibarretxe-Antuñano, Iraide. „El cómo y el porqué de la polisemia de los verbos de percepción.“ U *Cognitive linguistics in Spain at the turn of the century / La Lingüística Cognitiva en España en el cambio del siglo*, ur. Clara Molina, Marisa Blanco, Juana Marín, Ana Laura Rodríguez i Manuela Romano, 213–228. Madrid: Asociación Española de Lingüística Cognitiva, Universidad Autónoma Madrid, 2003, <http://www.unizar.es/linguisticageneral/articulos/Ibarretxe-AELCO-00.pdf>, pristupljeno 23. siječnja 2016.
- Lakoff, George. *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago–London: Chicago University Press, 1987.
- Lakoff, George. „The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image-schemas?“ *Cognitive Linguistics*, vol. 1, br. 1 (1990): 39–74.
- Lakoff, George. „The Contemporary Theory of Metaphor.“ U *Metaphor and thought*, ur. Andrew Ortony, 202–251. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Lakoff, George, i Mark Johnson. *Metaphors We Live by*. London: The University Chicago press, 1980, 2003, <http://shu.bg/tadmin/upload/storage/161.pdf>, stranica je u međuvremenu ugašena, pristupljeno 23. siječnja 2016.
- Lakoff, George, i Mark Johnson. *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books, 1999.
- Lakoff, George, i Mark Turner. *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: Chicago University Press, 1989.
- Leech, Geoffrey. *Meaning and the English Verb*. London – New York: Longman, 1987.
- Lehrer, Adrienne. „Polysemy, Conventionality, and the Structure of the Lexicon.“ *Cognitive Linguistics*, 1-2 (1990): 207–246.
- Lipka, Leonhard. *An Outline of English Lexicology. Lexical Structure, Word Semantics, and Word Formation*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992, <https://core.ac.uk/download/pdf/12165963.pdf>, pristupljeno 20. veljače 2018.
- Maruszewski, Tomasz. *Psychologia poznania: sposoby rozumienia siebie i świata*. Gdańsk: Wydawnictwo GWP, 2001.
- Nida, Eugene. *Componential analysis of meaning*. The Hague: Mouton Publishers, 1979.
- Prčić, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- Reber, Arthur. *Słownik psychologii*. Prevela Barbara Janasiewicz-Kruszyńska. Warszawa: Scholar, 2000.

- Rosch, Eleanor. „Human Categorization.“ U *Studies in Cross-cultural Psychology*, vol. 1. ur. Neil Warren, 1–49. London–New York–San Francisco: Academic Press, 1977.
- Rosch, Eleanor. „Principles of categorization.“ U *Cognition and categorization*, ur. Eleanor Rosch i Barbara B. Lloyd, 27–48. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1978.
- Rosch, Eleanor. „Prototype classification and logical classification.“ U *New Trends in Cognitive Representation: Challenges to Piaget’s Theory*, ur. Ellin Kofsky Scholnick, 73–86. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1983.
- Samardžić, Ana. *Semantičke odlike glagola čulne percepcije u srpskom i rumunskom jeziku*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2018.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1971.
- Snoj, Marko. *Slovenski etimološki slovar*, <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>, pristupljeno 15. travnja 2019.
- Sweetser, Eve. *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Viberg, Åke. „The verbs of perception: A typological study.“ U *Explanations for language universals*, ur. Brian Butterworth, Bernard Comrie i Östen Dahl, 123–162. Berlin: Mouton de Gruyter, 1984.
- Zawislawska, Magdalena. „Czasowniki widzenia a predykaty mentalne.“ U *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, vol. 1. ur. Renata Grzegorzycowa i Krystyna Waszakowa, 305–316. Warszawa: Wydawnictwo UW, 2000.

*

- Апресян, Юрий Д. *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Школа „Языки русской культуры“, 1995.
- Ивић, Милка. „Исказивање директног објекта у (стандардном) српско-хрватском.“ U *Лингвистички огледи*, 135–138. Београд: Просвета, 1983.
- Ковачевић, Милош. „Сложена реченица с пролептичким конституентом у српскохрватском језику.“ *Књижевни језик*, vol. 14, br. 3 (1985): 123–137.
- Марковић, Желько. „Семантика и синтакса глагола визуелне перцепције у српском и словеначком језику.“ *Doktorska disertacija*, Универзитет у Новом Саду, 2011.
- Марковић, Желько. „Аргументи глагола визуелне перцепције.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LV/2 (2012): 71–84.
- Марковић, Желько. „Периферни глаголи визуелне перцепције у српском и словеначком језику.“ U *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију: Зборник у част Љиљани Суботић*, uredili Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић и Дејан Средојевић, 379–388. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016.
- Црњак, Ивана. „Прилог изради семантичко-синтаксичког речника глагола гледања, опажања и слушања.“ *Прилози проучавању језика*, 30–32 (1999–2001): 317–343.

Semantic and Syntactic Characteristics of Peripheral Verbs of Sensory Perception in Croatian

Summary: The subject of the paper is the semantic and syntactic description of the peripheral verbs of sensory perception in the Croatian language. Peripherality refers to the occurrence of these verbs with different semantic features, which makes some of them function as hyperonyms of the verbs of sensory perception, some may refer to all types of perception, but also create connections with other semantic fields. The analysis is based on componential analysis and cognitive linguistics, and the predicate-argument structure of those verbs is also presented. The aim of the paper is to show that these verbs have a wider range of meanings and thus greater possibilities in usage than dictionaries suggest within lexicographic description.

Keywords: peripheral, verbs of sensory perception, Croatian

Magdalena Baer

Sveučilište „Adam Mickiewicz“ u Poznaniu
magbaer@amu.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0003-2423-2087>

Verbo-nominalne kolokacije kao periferni pojam u hrvatskim rječnicima

Sažetak: U članku se obrađuje problem perifernog pojavljivanja kolokacija u općim jednojezičnim rječnicima hrvatskoga standardnoga jezika. Nakon analize vidljivo je da rječnici i jezični portali ne bilježe kolokacije kao posebne leksikografske jedinice. Kolokacije se pojavljuju samo u natuknicama pojedinih leksema koji tvore određenu kolokaciju, što također nije konzekventno, jer ne postoji sustavno provedeno pravilo o tome bi li kolokacija trebala biti navedena uz kolikator ili kolokat. Odsutnost određenih pravila za bilježenje kolokacija problem je za osobe koje uče hrvatski jezik kao strani i za prevoditelje koji trebaju brzo naći značenje traženog jezičnog problema. Problem bilježenja kolokacija može se riješiti izdavanjem kolokacijskog rječnika hrvatskoga jezika u digitalnom ili tiskanom obliku.

Ključne riječi: kolokacije, natuknica, hrvatski rječnici, hrvatski standardni jezik, leksikografija

Problem leksikografskog opisa kolokacija u hrvatskim leksikografskim istraživanjima prisutan je već neko vrijeme. Na kolokacije kao višečlane jezične jedinice ne odnose se ustaljene definicije i uzori koje se upotrebljava za uređivanje rječničkih natuknica, posebno u jednojezičnim rječnicima standardnog jezika; a tek malo drugačije predstavlja se ova situacija u specijaliziranim rječnicima (npr. pravopisnim, frazeološkim i rječnicima pojedinih struka). Višerječne strukture, kakvima se smatra kolokacije, kao punopravne natuknice pojavljuju se samo u frazeološkim rječnicima zbog toga što istraživači u kolokacijama češće prepoznaju frazeologizme nego nestalne jezične jedinice kao npr. u engleskom jeziku, u kojem se kolokacije grupira u posebne kolokacijske rječnike.

Cilj je ovog rada pokazati način prezentacije kolokacija u jednojezičnim hrvatskim rječnicima izdanima nakon 1990. godine. Analiza je provedena u tiskanim i digitalnim izdanjima, u kojima se – bez obzira na mogućnost prikupljanja i objavljivanja više podataka nego u tiskanim izdanjima – nije mnogo promijenilo. Pregledani su sljedeći tiskani rječnici: *Rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anića, Zagreb 1991. (RHJA) s novijim izdanjima, *Veliki rječnik hrvatskoga standardnoga jezika* (više autora), Zagreb 2015. (VRHSJ) i digitalni rječnici: *Hrvatski jezični portal* (HJP), *Hrvatski terminološki portal* (HTP), aplikacija Školske knjige *Rječnici.hr* (R.hr) – kao baze koje prikupljaju podatke iz različitih rječničkih korpusa trenutno dostupnih u Hrvatskoj. Analiza je provedena na temelju usporedbe jesu li u navedenim rječnicima prisutne odabrane verbo-nominalne kolokacije koje su najučestalije u hrvatskom jezičnom korpusu (HrWac) – s faktorom pojavnica iznad 10: *postavljati pitanja* (frekvencija u korpusu – 38472), *doći na vrijeme* (21443), *voditi računa* (20536), *dobiti odgovor* (17563), *vidjeti priliku/e* (14394), *padati na pamet* (13395), *dati odgovor* (13047), *nositi ime* (11433), *postići dogovor* (10681), *voditi brigu* (10515).

Odabir razdoblja iz kojega potječu istraživani rječnici nije slučajan jer se baš potkraj 20. stoljeća počelo istraživati kolokacije u hrvatskom jeziku. Poticaj su bila istraživanja koja je vodio Vladimir Ivir¹, a tada je ujedno i počelo zanimanje za ovu jezičnu pojavu – prvo na razini dvaju jezika, engleskog i hrvatskog, a poslije samo u hrvatskom jeziku. Od trenutka kada se počelo istraživati kolokacije u engleskom jeziku, 50-ih godina 20. stoljeća u istraživanjima Johna Ruperta Firtha, koji 1957. prvi put upotrebljava pojam *kolokacija* u svojoj knjizi *Modes of Meaning*², i lingvisti iz drugih zemalja počeli su tražiti i opisivati višerječne jezične strukture. Tada se, međutim, tvrdilo da se kolokacije u drugim jezicima – osim u engleskom – pojavljuju jako rijetko; zbog čega postoji problem opisa kolokacija, npr. u slavenskim jezicima, te se pokušava povezati istraživanje i opis ovih struktura s frazeologizmima. Zajedničko je kolokacijama i frazemima to što je njihovo značenje utvrđeno u svijesti izvornih govornika i u objema strukturama postoji stabilna veza između leksema te veoma često ne postoji mogućnost promjene pojedinih elemenata. Različito je, međutim, to što kolokacije mogu imati svoje jednorječne sinonimične ekvivalente u hrvatskom jeziku, ali i u stranim jezicima; kad gledamo iz prevoditeljske perspektive, a za

¹ Vladimir Ivir, „Kolokacije i leksičko značenje“, *Filologija*, br. 20–21 (1992/1993): 181–189.

² John Rupert Firth, *Modes of Meaning* (Oxford: Oxford University Press, 1957), 190–215.

razliku od nekih frazema, kolokacije nisu neprevodive. Problem točnih ekvivalenata čest je jer se kolokacije i jednorječne ekvivalente može naći u različitim funkcionalnim stilovima, ali su one najčešće u različitom kontekstu ili značenju i nije moguća potpuna ekvivalencija.³

Frazemi su možda duže obrađivani u leksikografiji, ali također postoji problem njihova opisa u jednojezičnim rječnicima. U slučaju frazema situacija je riješena jer su dostupni posebni frazeološki rječnici i u natuknicama su leksemi koji se po semantici vežu uz frazem zabilježeni zajedno s njim. S druge strane, u općim rječnicima nije moguće naći frazeme kao posebne leksikografske jedinice. U tom bi slučaju mnogo podataka trebalo stalno ponavljati, što bi rezultiralo manjkom mjesta za lekseme koji ne tvore nikakve frazeme. Dakle, posebni su rječnici optimalna mogućnost rješenja problema i u slučaju kolokacija. Od svih navedenih priručnika samo *Kolokacijska baza hrvatskoga jezika* (<http://ihj.hr/kolokacije>) daje mogućnost pretraživanja po cijelim konstrukcijama i prikazuje podatke o višechlanim jezičnim jedinicama te se može smatrati stručnim portalom za pretraživanje pojedinih kolokacija neovisno o vrsti i značenju upotrebljivanih riječi.

Verbo-nominalne kolokacije su skupina sveza riječi koje su najfrekventnije u jezičnom korpusu. U jednojezičnim rječnicima hrvatskog jezika teško je naći ove strukture jer ih natuknice vrlo rijetko bilježe, čak i kao podnatuknice ili primjere uporabe.⁴ Ova situacija nije praktična iz perspektive izvornih govornika jezika koji se koriste rječnikom da nađu detaljnije informacije koje se tiču uporabe, strukture ili sklonidbe tražene strukture, ali posebno je to nepraktično osobama koje se služe hrvatskim jezikom kao stranim – studentima i prevoditeljima. Odsutnost kolokacija u rječnicima, čak i u podnatuknicama, razlog je zbog kojeg se veoma teško može naći ispravno značenje i sintaktička uporaba tražene jezične strukture. Kolokacije se ne tvore po intuitivnoj shemi, dakle nemoguće je da će točnu kolokaciju ispravno upotrijebiti osoba koja nije izvorni govornik jezika prije negoli je nađe i shvati kako i u kojem kontekstu se može njome služiti. To je ujedno i razlog zbog kojeg je izražavanje u kojem se ne upotrebljavaju višerječne strukture siromašnije i neprirodno, a ako se elementi kolokacije pogrešno povežu, ono postaje neispravno i nerazumljivo.

Iako su u analizi pregledani različiti rječnici, vidljivo je da su u njima kolokacije – i to ne samo verbo-nominalne – periferna pojava.

³ Goranka Blagus Bartolec, „Glagolske kolokacije u administrativnome funkcionalnom stilu,“ *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 43, br. 2 (2017): 303.

⁴ Blagus Bartolec, „Glagolske kolokacije,“ 287.

Ako se uopće nalaze u rječnicima, tamo se jako rijetko javljaju – kao dodatak glavnim natuknicama, a predstavljene su kao frazeologizmi. Nije to rijedak slučaj ni na internetskim portalima, gdje se, unatoč tomu što ne postoji ograničenje u obimu izdane knjige, kolokacije ne pojavljuju češće. Jedina je iznimka *Hrvatski terminološki portal* (<http://nazivlje.hr/english>) koji donosi više primjera za kolokacije, a prikuplja natuknice iz različitih rječnika, npr. s portala *Struna* (<http://struna.ihjj.hr/page/o-struni>) ili iz strukovnih rječnika Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Većina kolokacija prikupljenih na portalu ipak se sastoji od nekih drugih leksičkih skupina jer su termini često nominalno-adjektivne kolokacije ili rjeđe nominalno-nominalne, dok se u tehničkoj terminologiji najrjeđe pojavljuju verbo-nominalne kolokacijske sveze (sasvim je drugačija čestotnost verbo-nominalnih kolokacija u zakonskoj terminologiji i administrativnom funkcionalnom stilu⁵, gdje su najčešće u hrvatskom standardnom jeziku).

Problem pretraživanja rječnika u potrazi za kolokacijama, bez obzira na to je li riječ o digitalnom ili tiskanom izdanju, nekonzekventno je bilježenje ovih višerječnih jedinica: neke od njih mogu se naći uz natuknicu koja definira imenicu iz tražene kolokacije, a drugi put uz glagol (tiče se to također i drugih vrsta riječi). Nekonzekventno bilježenje kolokacija uz kolokator ili uz kolokat ometa potragu, koja čak može završiti neuspjehom, a ujedno produžava vrijeme rada na tekstu (što je bitno za prevoditelje). Stavljanje kolokacija uz kolokat, tj. uz nositelja značenja, može imati više smisla; zbog toga se ponekad leksikografska praksa temelji na ovom pravilu i kolokacije nalazimo uz imenicu (barem u verbo-nominalnim kolokacijama) jer je imenica nositelj značenja čitavog višerječnog sklopa. Ipak, nije to opće pravilo u rječnicima. Takvo bilježenje kolokacija pogrešno je opravdano time da kolokacija mora imati svoj jednorječni ekvivalent, dakle da ima sinonimično značenje s određenim leksemom. U slučaju verbo-nominalnih kolokacija leksem uz koji se bilježi kolokaciju po ekvivalentu je glagol. Ewa Białek tvrdi da su sinonimični odnosi između višerječne i jednorječne jedinice veoma složeni i da ne može biti riječi o potpunoj sinonimičnosti.⁶ Zbog toga je kolokacije dobro prikazivati kao odvojene natuknice koje definiraju određeno značenje i strukturu.

Kako je već spomenuto, dodatni materijal za analizu rječnika bili su navedeni primjeri kolokacija, koji u korpusu HrWac imaju veliku

⁵ Blagus Bartolec, „Glagolske kolokacije,“ 289.

⁶ Ewa Białek, „Kolokacja i wyraz – uwagi o relacji synonimii oraz ekwiwalencji,“ *Annales Universitatis Marie Curie-Sklodowska Lublin – Polonia*, vol. XXXI (2013): 191.

frekvenciju, što znači i visok postotak uporabe među izvornim govornicima jezika. Nažalost, to nije imalo odjeka u jednojezičnim rječnicima i na jezičnim portalima hrvatskog jezika.

Rječnik	Kolokacija (samostalno)	Uz imenicu	Uz glagol	U definiciji	Odsutno
RHJA	0	2	1	3	7
VRHSJ	0	2	5	5	5
HJP	0	5	2	5	5
HTP	0	0	0	0	10
R.hr	0	1	1	2	8

Tablica 1. Kolokacije u rječnicima i na jezičnim portalima

Rječnik Vladimira Anića iz 1991. i njegova novija izdanja nastaju u razdoblju kada u hrvatskoj lingvistici pojam i istraživanje pojavnosti kolokacija nisu bili toliko rasprostranjeni i zbog toga se u ovom rječniku pojavljuje najmanji postotak analiziranih kolokacija. Iz cijele grupe od deset analiziranih struktura u rječniku nalazimo samo tri, od kojih se dvije pojavljuju uz imenicu i jedna uz glagol kao komponenta kolokacije, a sve su određene kao frazeologizmi.

Na *Hrvatskom jezičnom portalu*, koji okuplja korpuse ranije izdanih rječnika: *Rječnik hrvatskoga jezika* (V. Anić, I. izdanje 1991, II. izdanje 1994. i III. izdanje 1998), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* (V. Anić, 2003. priredila Ljiljana Jojić), *Rječnik stranih riječi* (Anić – Goldstein, I. izdanje 1998, II. izdanje 2000) i *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (uređivački odbor: prof. dr. Vladimir Anić, prof. dr. Ranko Matasović, prof. dr. Ivo Pranjković, dr. Dunja Brozović Rončević, prof. dr. Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, mr. Ljiljana Jojić, Ljiljana Cikota; 2003), i dalje postoji problem s načelima bilježenja kolokacija. Može ih se naći i uz kolikator i uz kolokat, ali ima ih više nego u ranijim izdanjima rječnika. Kolokacije se mogu naći u podnatuknicama i primjerima uporabe, nisu točno prikazane kao kolokacije nego kao sintagme, ali što se tiče broja kolokacija i njihovih definicija, na *HJP*-u ih se može naći najviše. Iako ih se ne može naći upisujući cijeli izraz u tražilicu, jer je pretraga moguća samo po jednorječnim pojmovima, ipak su prisutne uz glavne natuknice.

Hrvatski terminološki portal, međutim, ne bilježi ni jednu od navedenih kolokacija. Ova činjenica ne čudi jer istraživane kolokacije nisu termini, ne potječu iz strukovnog, nego iz standardnog jezika. *HTP* je ipak bitan za jezikoslovce jer samo ovdje se sveze riječi u cjelini mogu

tražiti putem tražilice, dakle kao višerječne skupine u okviru termina, a to otvara mogućnost potrage za kolokacijama. Kako je već spomenuto, na portalu se nalazi manji postotak verbo-nominalnih kolokacija nego na ostalim analiziranim mjestima, dok je ujedno upravo ovdje najveći postotak kolokacijskih sveza sastavljenih od drugih vrsta riječi u odnosu na ostale hrvatske rječnike i jezične baze podataka. Zahvaljujući strukturnim osobinama termina, koji su često višerječne sveze, na portalu je moguća pretraga kolokacija. Mora se spomenuti da je moguće naći verbo-nominalne kolokacije ako funkcioniraju kao termini.

Aplikacija Školske knjige *Rječnici.hr* dostupna je za različite mobilne uređaje, a sadrži digitalne verzije hrvatskih jednojezičnih i dvojezičnih rječnika izdavačke kuće Školska knjiga. Nalazimo dosta razlika između digitalnih i tiskanih verzija. Kolokacija nema mnogo, kao ni u Anićevu rječniku, a paradoksalno je što ćemo u tiskanom izdanju *Velikog rječnika hrvatskog standardnog jezika* naći mnogo više kolokacija nego u aplikaciji. Nadalje, urednici rječnika ne vide jezični potencijal kolokacija i važnu ulogu koju *igraju* u glotodidaktici te u prevođenju. Kolokacije su u tiskanoj verziji *Velikog rječnika* najčešće smještene u glagolskim natuknicama i lako ih je pronaći. Ipak, nije to opće pravilo u cijelom rječniku, ali se temelji na tome da je glagol kao baza kolokacija bitan iz strukturne i sintaktičke perspektive. U *Velikom rječniku hrvatskog standardnog jezika* može se naći i treći način bilježenja kolokacija u natuknici – kao definicija sintetičkih glagolskih ekvivalenata – što nije česta praksa u drugim rječnicima, a temelji se na jednoj od definicija kolokacija koja kaže da su sveze riječi kolokacije kada imaju točan / odgovarajući semantički sintetički ekvivalent.⁷

Vidljiva je ipak mala razlika među rječnicima izdanima potkraj 20. stoljeća i onima izdanima nakon 2010. i na internetu. U glotodidaktici preporučuje se odvajanje kolokacija kao posebnih jezičnih jedinica i zbog toga ih ima nešto više u novijim rječnicima, iako su i dalje objašnjene kao frazeologizmi. Učenje kolokacija veoma je bitno jer se zahvaljujući njima prepoznaje prirodna narav određenog jezika i zbog toga se o njima često govori u kontekstu priručnika za strance i jezičnih vježbi. Nažalost, to još nije toliko popularno u leksikografskoj praksi, koja bi na prvom mjestu trebala bilježiti jezične pojmove teške za učenje, a takvima se mogu smatrati i kolokacije.

⁷ Mariola Szymczak-Rozlach, *Analityczne struktury werbo-nominalne w języku słowackim* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010), 8.

Svi podatci navedeni u članku upućuju na sljedeće zaključke:

- o kolokacijama se, kao jezičnoj pojavi, misli periferno: neki istraživači drže da kolokacije nisu glotodidaktički i prevoditeljski problem, poput idioma i frazeologizama, pa prisutnost ovih sveza u općim rječnicima nije potrebna;
- rječnici su građeni po shemi utvrđenoj u tradiciji: kolokacijama kao višočlanim jezičnim jedinicama nema mjesta u rječniku u kojem se definira samo jednorječne lekseme, kolokacije se tamo mogu naći samo kao primjeri uporabe komponenata koje ih tvore ili kao dopune sintetičkim glagolima;
- kolokacije se smatra frazeologizmima: prisutne su u frazeološkim rječnicima i tamo se mogu bilježiti kao posebne natuknice; u općim rječnicima standardnog jezika to nije moguće zbog opće leksikografske koncepcije bilježenja rječnika;
- nedostatak leksikografske svijesti o važnosti navođenja kolokacija u rječniku: poželjno je da se kolokacije nađu u rječnicima u odvojenim natuknicama, a kad to nije moguće – kao dodatak leksemskim definicijama.

Stav prema statusu kolokacija u općim rječnicima hrvatskoga standardnoga jezika počeo se mijenjati pod utjecajem poučavanja engleskoga jezika i engleske glotodidaktičke prakse koja sve više ulazi u poučavanje drugih stranih jezika. Hrvatski lingvisti sve češće se počinju zanimati za kolokacije kao jezični fenomen, i to samo u kontekstu hrvatskoga jezika – baveći se uporabom, funkcioniranjem u sintaksi i mogućnostima pojedinih riječi da stvaraju ustaljene sveze. Sada se govori o tome kako se u jeziku vrlo često pojavljuju analitičke strukture, posebno u standardnom jeziku, što je vidljivo u tome da se upotrebljava više kolokacija, čak i u neslužbenim tekstovima i kolokvijalnom govoru. Ranije su ove strukture najčešće bile pristutne u novinarskom i znanstvenom funkcionalnom stilu jer se zahvaljujući njima mogla postići viša razina preciznosti. Goranka Blagus Bartolec također upućuje na to da u administrativnom funkcionalnom stilu hrvatskoga jezika ima sve više sveza riječi koje su zakonski i ekonomski termini, ali su po strukturi kolokacije.⁸

S točke gledišta glotodidaktike i prevođenja nije bitno samo značenje kolokacija, dakle natuknica bi također morala sadržavati podatke o njezinoj strukturi i sintaktičkim mogućnostima koje daju upute kori-

⁸ Blagus Bartolec, „Glagolske kolokacije,“ 287.

snicima kako se služiti tim konstrukcijama i pomažu u učenju stranog jezika. Današnje tehničke mogućnosti stvaranja digitalnih rječnika i jezičnih internetskih portala pružaju priliku prikupljanja velikih količina podataka koje su potrebne da se pokaže puno informacija u jednoj natuknici. Može se također graditi poveznice među različitim natuknicama kako bi se pokazala sinonimičnost nekih izraza ili različite mogućnosti uporabe. Podatci koji se mogu skupiti u jednoj natuknici, uz metajezičnost, moraju prije svega biti usmjereni na praktični pristup, stoga bi se u natuknicama trebali nalaziti primjeri uporabe, najbolje izvedeni iz korpusa da se može vidjeti stvarna jezična praksa.

Periferni položaj kolokacija u hrvatskim rječnicima određenje leksikografskom općelingvističkom tradicijom i nije problem samo hrvatskog jezika. Slična je situacija i u poljskom jeziku. Engleska je tradicija istraživanja kolokacija duža i temelji se na većoj analitičnosti tog jezika u usporedbi sa slavenskim jezicima. Ako se kolokacije ne mogu naći u natuknicama općih jednojezičnih rječnika, za glotodidaktiku i prevođenje od velike bi koristi bilo sastaviti poseban jednojezični rječnik tih višerječnih struktura, u kojem bi svaka kolokacija, bez obzira na to je li glagolska, imenska ili je pak sastavljena od drugih riječi, bila zabilježena kao posebna natuknica.

Literatura

- Białek, Ewa. „Kolokacja i wyraz – uwagi o relacji synonimii oraz ekwiwalencji.“ *Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*, vol. XXXI (2013): 89–104.
- Blagus Bartolec, Goranka. „Glagolske kolokacije u administrativnome funkcionalnom stilu.“ *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 43, br. 2 (2017): 285–309.
- Firth, John Rupert. *Modes of Meaning*. Oxford: Oxford University Press, 1957.
- Ivir, Vladimir. „Kolokacije i leksičko značenje.“ *Filologija*, br. 20–21 (1992/1993): 181–189.
- Szymczak-Rozlach, Mariola. *Analityczne struktury werbo-nominalne w języku słowackim*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010.

Izvori

- Anić, Vladimir. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber, 1991. i novija izdanja.
- Hrvatski jezični portal*, 2020. (online). <http://hjp.znanje.hr/>. Pristupljeno: 20. siječnja 2020.

- Hrvatski terminološki portal*, 2020. (online). <http://nazivlje.hr/>. Pristupljeno: 20. siječnja 2020.
- Jojić, Ljiljana, Anuška Nakić, Nada Vajs Vinja, Vesna Zečević. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2015.
- Rječnici.hr Školska knjiga* (mobilna aplikacija). Pristupljeno: 20. siječnja 2020.

Verb-Nominal Collocations as a Peripheral Issue in Croatian Dictionaries

Summary: The aim of the paper is to indicate the status of the peripheral representation of verb-nominal collocations in Croatian monolingual dictionaries. After the analysis, it is evident that dictionaries and language portals do not record collocations as separate lexicographic units. Collocations appear only in the entries of individual lexemes that form a particular collocation, which is also not consistent, as there is no systematically implemented rule as to whether collocation should be listed next to the collocator or collocate. The absence of certain rules for recording collocations is a problem for people learning Croatian as a foreign language and for translators who need to quickly find the meaning of the required language problem. The problem of recording collocations can be solved by publishing a collocation dictionary of the Croatian language in digital or printed form.

Keywords: collocations, dictionary entries, Croatian dictionaries, standard Croatian language, lexicography

Sybilla Daković

Uniwersytet Wrocławski

sybilla.dakovic@uwr.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0003-1247-4660>

Chorwacki przyimek *protiv* i jego polskie ekwiwalenty tłumaczeniowe

Streszczenie: Chorwacki przyimek *protiv* jest rzadkim przyimkiem o rekcji dopełniaczowej. Pomimo że źródła leksykograficzne odnotowują znaczenia przestrzenne i nieprzestrzenne tego przyimka, badania empiryczne potwierdzają tylko znaczenia z abstrakcyjnej domeny adwersatywności, tj. wyrażanie przeciwnego stanowiska, sprzeczność, brak zgody na coś, ograniczanie, przeciwdziałanie lub ochronę przed czymś.

Zadaniem, jakie stawiamy sobie w tym opacowaniu, jest ustalenie zasobu polskich ekwiwalentów przekładowych chorwackiego przyimka *protiv*. Analiza przeprowadzona jest na korpusie zdań ekscerpowanych ze współczesnej literatury chorwackiej i ich polskich przekładów. W artykule wykorzystana jest metoda ekwiwalencji przekładowej, wpisująca się w nurt językoznawstwa porównawczego.

Badanie składa się z dwóch części. W pierwszej ustalone są znaczenia przyimka *protiv* obecne w zgromadzonym korpusie oraz zbadane jest prawo i lewostronne otoczenie tego przyimka. Część drugą poświęcono ekwiwalencji. Przedstawiony jest zasób polskich odpowiedników i określone są ich cechy leksykalne, gramatyczne i semantyczne. Wskazane są podobieństwa i różnice w wyrażaniu podobnych treści w obu językach oraz podjęta jest próba ustalenia czynników wyboru przez tłumacza poszczególnych ekwiwalentów, np. pod postacią ograniczenia w otoczeniu prawo- i lewostronnym, odcienia znaczeniowego czy wartości stylistycznej. Ważnym elementem badania jest analiza statystyczna, która obok charakterystyki semantycznej pomoże ustalić główny polski ekwiwalent chorwackiego przyimka *protiv*.

Przeprowadzone badanie może mieć wykorzystanie w praktyce leksykograficznej, w dydaktyce oraz w przekładzie.

Słowa kluczowe: przyimki, przypadki, ekwiwalencja przekładowa, język chorwacki, język polski

1. Wstęp

Zadaniem, jakie stawiamy sobie w tym opracowaniu, jest ustalenie zasobu polskich ekwiwalentów przekładowych chorwackiego przyimka *protiv* oraz próba zbadania ich konkurencyjności. Użyta zostanie metoda konfrontacji przekładowej polegająca na inwentaryzacji odpowiedniości przekładowych w dwóch kodach z wykorzystaniem równoległego korpusu tekstów języka źródłowego, w tym przypadku chorwackiego oraz języka, na który te teksty zostały przetłumaczone, tj. polskiego. Ekwiwalencja ustanawiana jest na poziomie sytuacji komunikacyjnej (plan *parole*), relacja przekładowa zaś, to jest warstwa semantyczna, stanowi *tertium comparationis*¹.

2. Chorwacki przyimek *protiv* w świetle dotychczasowych badań

Chorwacki przyimek *protiv* jest dość rzadkim przyimkiem wtórnym² o pochodzeniu prasłowiańskim i praindoeuropejskim, pojawiającym się we wszystkich stylach funkcjonalnych³. Przyimek ten ma dwa archaiczne warianty formalne: *proti* i *protivu*, występujące tylko w tekstach literackich⁴. Źródła leksykograficzne określają rekcję przyimka *protiv* jako dopełniaczową, jednak w użyciach archaicznych i w starych dziełach literackich można spotkać także rekcję celownikową⁵.

¹ Vladmir Ivir, *Teorija i tehnika prevođenja* (Sremski Karlovci: Centar „Karlovačka gimnazija“, 1978), 89, 143.

² Jego frekwencja wynosi 0,0307 i sytuuje się on na 28 miejscu w grupie przyimków zarejestrowanych przez *Hrvatski čestotni rječnik* (Milan Moguš, Maja Bratanić i Marko Tadić, *Hrvatski čestotni rječnik* (Zagreb: Školska knjiga, 1999)).

³ Moguš, Bratanić i Tadić, *Hrvatski čestotni rječnik*, 484.

⁴ Frekwencja, jaką podaje *Hrvatski čestotni rječnik* (Moguš, Bratanić i Tadić, *Hrvatski čestotni rječnik*, 484) to 0,0003 dla przyimka *proti* oraz 0,0001 dla *protivu*, przy czym tylko w tym słowniku wymieniane są obie formy. *Rječnik hrvatskoga jezika* (Jure Šonje, red. *Rječnik hrvatskoga jezika* (Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“; Školska knjiga, 2000)) nie odnotowuje żadnego z wariantów, z kolei tylko *protivu* występuje w słownikach *Veliki rječnik hrvatskog standardnog jezika* (Ljiljana Jojić, red. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (Zagreb: Školska knjiga, 2015)) i *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* (Vladimir Anić, *Veliki rječnik hrvatskog jezika* (Zagreb: Novi liber, 2003, CD-ROM), hasło: *protivu*).

⁵ Branimir Belaj i Goran Tanacković Faletar, *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva. Imenska sintagma i sintaksa padeža* (Zagreb: Disput, 2014), 358, 399. Należy także dodać, że rekcja celownikowa jest pierwotna względem dopełniaczowej. W chorwackiej redakcji SCS formy *protivъ* obok *protivu* oraz *proti* w znaczeniu kierunku oraz położenia

Literatura przywołująca chorwacki przyimek *protiv* jest skąpa. Gramatyki nie poświęcają mu wiele uwagi i zazwyczaj jest on tylko wymieniany wśród innych przyimków w grupach powiązanych genetycznie, morfologicznie⁶, składniowo i semantycznie⁷. Najbardziej szczegółowa charakterystyka znajduje się w monografii Kazimierza Feleszki⁸ analizującego funkcje składniowe i łączliwość przyimka oraz u Branimira Belaja i Gorana Tanackovicia Faletara⁹, którzy za pomocą metodologii semantyki kognitywnej opisują powiązania między znaczeniami nieprzestrzennymi a przestrzennymi przyimka.

Badania konfrontatywne przyimka *protiv* są jeszcze mniej liczne. Można tu wymienić przeprowadzone przez Ivanę Matas Ivanković¹⁰ odniesienie chorwackiego *protiv* do rosyjskiego *npomus* w domenie przestrzeni fizycznej. Badania przyimka *protiv* i jego polskich odpowiedników dotychczas nie przeprowadzono.

Aby poznać użycia przyimka *protiv*, należy sięgnąć do chorwackich źródeł leksykograficznych, które zawierają trzy lub cztery definicje. Na pierwszym miejscu wymieniane jest znaczenie spacyjalne: ruch w kierunku przeciwnym do ruchu kogoś lub czegoś, we wszystkich słownikach opatrzone tymi samymi przykładami: *plivati protiv struje*, *trčati protiv vjetra*¹¹. Znaczenie lokatywne wymieniane jest tylko w niektórych źródłach i jako ostatnie, z kwalifikatorem „archaizm“, za jego synonim zaś uznaje się przyimek *nasuprot*¹². Pozostałe przytaczane w słownikach użycia wpisują się w relację kontraryjną. Z jednej strony jest tu mowa o wyrażaniu przeciwnego stanowiska, przeciwstawianiu, niezgadzaniu się z czymś, rywalizacji, nieprzyjacielskiej relacji czy konflikcie, z drugiej zaś – o sytuacji uniemożliwiania czegoś, ogra-

występowały właśnie z celownikiem (Jasna Vince, „Prostorni prijedložni izrazi u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku,“ *Slovo*, vol. 60 (2010): 814).

⁶ Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika, *Hrvatska gramatika* (Zagreb: Školska knjiga, 1997), 278. Autorzy ci uznają przyimek *protiv* za pierwotny.

⁷ Josip Silić i Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 217; Ivo Pranjković, *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2001), 25.

⁸ Kazimierz Feleszko, *Składnia genetiwu i wyrażen przyimkowych z genetiwem w języku serbsko-chorwackim*. (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970), 170–172.

⁹ Belaj i Tanacković Faletar, *Kognitivna gramatika*, 358–359.

¹⁰ Ivana Matas Ivanković, *Izražavanje prostora i vremena prijedložima s genitivom u hrvatskom i ruskom jeziku*. (Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014), 185–187.

¹¹ Jojić, red. *Veliki rječnik*, 1235; Šonje, red. *Rječnik hrvatskoga jezika*, 108; Anić, *Veliki rječnik hrvatskog jezika*, hasło: *protiv*.

¹² Šonje, red. *Rječnik hrvatskoga jezika*; Anić, *Veliki rječnik hrvatskog jezika*.

niczania, redukowania szkodliwych skutków czegoś lub o ochronie przed czymś.

Na szczególną uwagę zasługują ustalone połączenia wyrazowe z przyimkiem *protiv*: *biti protiv* (*čega, koga*) w znaczeniu ‘sprzeciwiać się’ oraz *nemati ništa protiv* ‘zgadzać się, nie sprzeciwiać się’, które przez źródła leksykograficzne interpretowane są jako frazeologizmy¹³.

Składnię przyimka *protiv* opisuje Feleszko¹⁴, wymieniając na pierwszym miejscu pozycję dopełnienia bliższego przy czasownikach oznaczających czynność „nieprzyjazną” względem osoby, zjawiska lub instytucji nazwanej w części imiennej wyrażenia przyimkowego, np. *buniti se protiv*+Gen., *boriti se protiv*+Gen. Z kolei w odniesieniu do połączeń z czasownikami oznaczającymi czynność „neutralną” Feleszko mówi o modyfikowaniu tematu czasownikowego z zachowaniem roli pacjensa, np. *govoriti protiv*+Gen., *raditi protiv*+Gen. Za nieliczne Feleszko uznaje pozycje okolicznika (np. przyzwolenia), w których wyrażenie przyimkowe ma znaczenie bardziej sprecyzowane i wynikające z kontekstu, przy tym nie wskazuje bezpośredniego obiektu czynności. Dość liczne są natomiast wyrażenia adnominalne przy rzeczownikach spokrewnionych etymologicznie z czasownikami partnerstwa lub obiektu, np. *borba*, *boj*, pełniące m.in. funkcję przydawki okolicznościowej. Autor wymienia także pozycję orzecznika przy łączniku *biti*, które według Feleszki są konkurencyjne dla czasowników *protiviti se*, *suprotstavljati se*.

Jak już wspomniano, celem badania jest ustalenie zasobu polskich ekwiwalentów chorwackiego przyimka *protiv* oraz sprawdzenie ich konkurencyjności. Za materiał badawczy posłużyło 111 par konstrukcji, w których wystąpiła prepozycja *protiv* w różnych pozycjach składniowych. Wszystkie poświadczenia pochodzą z prozatorskich tekstów literackich reprezentujących standardowy język współczesny, a opublikowane tłumaczenia wykonane były przez rodzimych użytkowników języka polskiego. Badanie ekwiwalencji, a szczególnie próba ustalenia konkurencyjności odpowiedników, wymagało wstępnej analizy materiału wyjściowego: określenia, jakie użycia pojawiły się w materiale, a także scharakteryzowania najistotniejszego prawo-, ale także lewostronnego kontekstu przyimka *protiv*. Informacje te uzupełniają dotychczasową wiedzę na temat chorwackiego przyimka.

¹³ Jojić, red. *Veliki rječnik*; Šonje, red. *Rječnik hrvatskoga jezika*.

¹⁴ Feleszko, *Składnia genetiwu*, 170–172.

3. Znaczenia i łączliwość przyimka *protiv* w materiale badawczym

Na podstawie analizy poszczególnych użyć badanego przyimka można stwierdzić, że *protiv* we współczesnym języku chorwackim jest wykładnikiem przede wszystkim relacji kontraryjnej. Na 111 konstrukcji wyjściowych relację tę wyrażało 109, a tylko jedno poświadczenie odnosiło się do domeny przestrzeni, oznaczając ruch ukierunkowany (*veslati protiv vjetra* [Horvat – Besa])¹⁵.

W prawostronnym otoczeniu przyimka przeważają desygnaty żywotne (75 poświadczeń, tj. około 68%) nad nieżywotnymi (36–32%). W pierwszej grupie najliczniejsze były rzeczowniki abstrakcyjne, a pojedyncze wypadki stanowiły rzeczowniki konkretne. Wyróżnić tu można semantyczne grupy zawierające nazwy związane ze sferą psychiczną człowieka, sferami emocji czy woli: *volja, želja, uvjerenje, iznenađenje, ljubav, poštovanje, determiniranost, samoća, čulnost*; nazwy chorób i dysfunkcji organizmu: *prehlada, apatija, hunjavica, mrcvarenje, depresija, boginje, zarazna grlobolja, lijenost crijeva, prištići, kuga, smrtna bolest, smrt*; nazwy szkodliwych działań ludzkich, np. aktów magicznych: werbalnych i niewerbalnych: *kletva, urok*; działań związanych z użyciem siły i agresją: *rat, lov, tereor, revolucija*; nazwy broni: *tenk*; nazwy szkodliwych dla przyrody i człowieka substancji: *dim, ispušni plinovi, zagađenje*; nazwy organizacji i wspólnot państwowych, religijnych ideologicznych: *monarhija, kršćanstvo*. Pozostałe rzeczowniki są różnorodne pod względem znaczenia i trudne do skategoryzowania.

W grupie desygnatów żywotnych znalazły się rzeczowniki osobowe (14), w tym pospolite (7) i nazwy własne (7), rzeczowniki nieosobowe (5), nazwy zwierząt: *krava, vuk, krpelj, buha, komarac, vracac*. Liczną grupę stanowiły zaimki osobowe (16).

Jak już była mowa, nadrzędnikiem wyrażenia *protiv*+Gen. może być czasownik lub rzeczownik. W zebranych materiale przeważało występowanie przy czasownikach (79 poświadczeń, 71%), w tym przy czasowniku *imati* w połączeniu sfrageologizowanym (9 poświadczeń) i przy łączniku *biti* jako orzecznik w orzeczeniu imiennym (10). Czasowniki mogły mieć znaczenie czynności nieprzyjaznej bądź nie-

¹⁵ Ivana Matas Ivanković w przeprowadzonym badaniu korpusowym nie odnotowała żadnego użycia przestrzennego przyimka *protiv* (Matas Ivanković, *Izražavanje prostora i vremena*, 185–187).

korzystnej dla osoby, zjawiska, instytucji nazwanej w części imiennej wyrażenia przyminkowego. Wysoką frekwencję miały czasowniki oznaczające walkę, złe zamiary, agresję, np. częsty *boriti se*, dalej *tući se*, *urotiti*, *protestirati*, *buniti se*, *provaliti*, *dizati se*, także agresję werbalną: *siktati*, *iznositi optužbe*, *vikati*. Czasowniki nazywane przez Feleszkę¹⁶ „neutralnymi”, które dopiero z wyrażeniem przyminkowym nabierają znaczenia negatywnej czynności, walki, przeciwstawiania się, to np. *ići*, *krenuti*, *raditi*, *govoriti*, *poduzeti*.

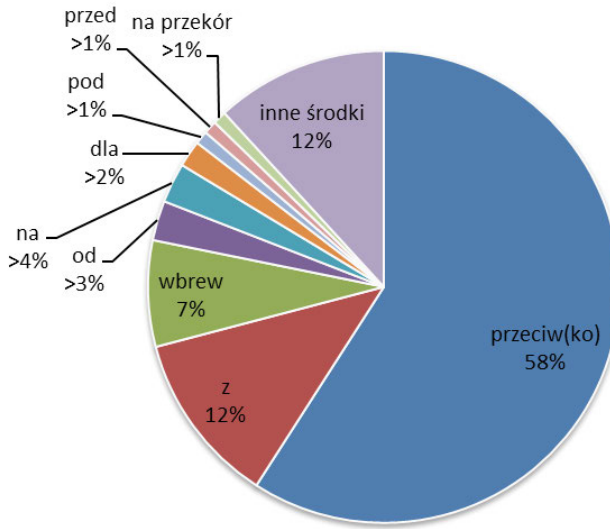
Rzeczownik jako nadrzędnik wyrażenia *protiv*+Gen. jest notowany rzadziej (32 poświadczenia, około 29%). Wystąpiły tutaj znaczenia związane z walką (w tym rzeczowniki odczasownikowe), przeciwstawianiem się: *borba*, *borac*, *križarski pohod*; zapobieganiem czemuś lub ochroną: *lijek*, *štit*, *molitvica*, *cijepljenje*, *amajlija*, ale także mogły mieć znaczenie neutralne, które, podobnie jak czasowniki, znaczenia kontraryjności nabierały w połączeniu z wyrażeniem *protiv*+Gen.

4. Badanie ekwiwalencji

W badaniu konfrontatywnym, które zakłada ustalenie polskich odpowiedników przekładowych chorwackiego przyminka *protiv*+Gen., w pierwszej kolejności wymienione zostaną ekwiwalenty przyminkowe oraz wskazane ograniczenia związane z wyborem takiego ekwiwalentu. Analizowane będą m.in. cechy semantyczne lub ograniczenia w łączliwości. Ponadto zbadana zostanie frekwencja danego ekwiwalentu. Na końcu omówione zostaną przekłady nieprzyminkowe, w których dochodzi do transpozycji wyrażenia przyminkowego na inne środki językowe.

Wśród 111 polskich ekscerptów wystąpiło 9 ekwiwalentów przyminkowych: *przeciw(ko)*+Dat. (65 poświadczeń), *z*+Ins. (13), *wbrew*+Dat. (8), *na*+Acc. (4), *od*+Gen. (3), *dla*+Gen. (2), *na przekór*+Dat. (1), *przed*+Ins. (1), *pod*+Acc. (1). Ponadto poszczególne konstrukcje z przymikiem *protiv*+Gen. wyrażone były innymi środkami (13). Procentowy udział poszczególnych odpowiedników w całości korpusu pokazuje poniższy wykres. Podane wartości zostały zaokrąglone.

¹⁶ Feleszko, *Składnia genetiwu*, 171.

Wykres 1. Udział poszczególnych polskich odpowiedników tłumaczeniowych chorwackiego przyimka *protiv* w korpusie badawczym (opracowanie własne).

PROTIV+Gen. > PRZECIW(KO)+Dat. (65 poświadczeń; 58%)

Najwyższą frekwencję miał genetycznie pokrewny z przyimkiem chorwackim ekwiwalent *przeciw(ko)* (65) pochodzący od formy przymiotnikowej *protiv* ‘przeciwny’¹⁷, lub od rzeczownika¹⁸. Formy *przeciw* i *przeciwko* traktuję jako warianty formalne¹⁹ i omawiam razem, warto jednak zaznaczyć, że forma *przeciwko* miała w korpusie więcej

¹⁷ Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005), 488; Beata Milewska, *Słownik polskich przyimków wtórnych* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2003), 90; Milewska (Milewska, *Słownik polskich przyimków wtórnych*, 90) podaje, że w polszczyźnie przyimek ten obecny jest od XVI wieku. Pochodzenie przyimka związane jest z prasłowiańską formą przymiotnikową **pretivъ* ‘znajdujący się po drugiej stronie, leżący naprzeciw, przeciwległy; przeciwstawny, odmienny; nieprzyjemny, nieprzyjazny’ (Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, 488).

¹⁸ Zdzisława Krążyńska, *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część V* (Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne, 2012), 17.

¹⁹ Forma *przeciwko* odnotowana przez słowniki języka polskiego odsyła do formy *przeciw* (Stanisław Dubisz, red. *Uniwersalny słownik języka polskiego* (Warszawa: PWN, 2004. CD-ROM); Bogusław Dunaj, red. *Współczesny słownik języka polskiego* (Warszawa: Langenscheidt, 2009. CD ROM)). Jako warianty omawia je także Lesz-Duk (Maria Lesz-Duk, *Czasowniki o składni przyimkowej w języku polskim* (Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, 1988), 292) i *Wielki słownik języka polskiego* (Piotr Źmigrodzki, red. *Wielki słownik języka polskiego* (Instytut Języka Polskiego PAN), dostęp 5 lipca 2020, https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=30683&id_znaczenia=4751131&l=21&ind=0).

poświadczeń (38). W języku polskim przymek ten łączy się z celownikiem²⁰.

Milewska określa przymek *przeciw(ko)* jako wykładnik relacji kontraryjnej, który oznacza wrogość i działanie przeciwne²¹. *Wielki słownik języka polskiego* odnotowuje dwa typy znaczeń przymka *przeciw(ko)*. W pierwszym, ilustrowanym przykładem *lekarstwo przeciw grypie*, przymek jest „wykładnikiem ustalania relacji”, i definiowany jako „stan rzeczy, o którym mówi nadawca, jest sprzeczny z sytuacją, w której to, o czym mowa, mogłoby istnieć/dziać się bez przeszkód”. Sama definicja, ale też sugerowany synonim *wbrew* nie oddają znaczenia prepozycji *przeciw(ko)* w przytaczanym przez słownik przykładzie. Drugie użycie określone jest jako „wykładnik relacji wzajemności” z reprezentatywnym przykładem *walczyć przeciw sobie* według definicji desygnuje przeciwników w działaniu²².

Bardziej rozbudowane definicje słownikowe wyróżniają od 4 do 10 użyć przymka, z których większość stanowi egzemplifikacje znaczenia kontraryjnego. Najbardziej szczegółowo przymek opisany jest *Innym słowniku języka polskiego*²³, który wymienia następujące użycia: niezgadzanie się na coś lub z czymś; powodowanie, aby jakiejś osobie stało się coś złego; zapobieganie lub usuwanie czegoś złego; bycie zagrożeniem dla czegoś dobrego; uważanie, że czegoś nie powinno być lub że nie należy czegoś robić; wyrażanie zastrzeżeń do danej osoby lub danej rzeczy; współzawodniczenie osób lub drużyn; posuwanie się w odwrotnym kierunku niż desygnat celownika²⁴. Słownik ten wymienia także konstrukcje z elipsą celownika: *głos przeciw*, *argument przeciw*.

Jak można zauważyć, znaczna część użyć polskiego przymka *przeciw(ko)* pokrywa się z użyciami chorwackiego *protiv*. Opierając się na definicjach słownikowych, trudno jest jednak precyzyjnie ustalić podobieństwa i różnice, gdyż definicje mogą się różnić metodą i szczegółowością opisu.

²⁰ Źródła podają, że dawniej przymek *przeciw* mógł się niekiedy łączyć z dopełniaczem (Witold Doroszewski, red. *Słownik języka polskiego*, dostęp 14 kwietnia 2019, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/przeciw;5482821.html>).

²¹ Milewska, *Słownik polskich przymków wtórnych*, 90; Beata Milewska, *Przymki wtórne we współczesnej polszczyźnie* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2003), 120.

²² Żmigrodzki, red. *Wielki słownik języka polskiego*, dostęp 5 lipca 2020, https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=30683&ind=0&w_szukaj=przeciw.

²³ Mirosław Bańko, red. *Inny słownik języka polskiego* (Warszawa: PWN, 2000), 292.

²⁴ Uniwersalny słownik języka polskiego (Dubisz, red. *Uniwersalny słownik języka polskiego*) znaczenie spacialne uznaje za przestarzałe.

Na podstawie badań łączliwości ekwiwalentu *protiv(ko)* można stwierdzić, że wystąpił on przy czasownikach (48 poświadczeń – 74%) oraz przy rzeczownikach, których było mniej (17 – 26%).

W wypadku konstrukcji z lewostronnym czasownikiem odnotowujemy stałe połączenia z czasownikami *biti – być* i *imati – mieć*²⁵, które w obu językach pokrywają się pod względem znaczenia:

Svi su uokolo protiv njega... [Marinković – Kiklop]
Wszyscy dookoła byli przeciwko niemu...

Svi smo bili na istoj strani, protiv zagađenja... [Rudan – Ljubav...]
Wszyscy byliśmy przeciw zanieczyszczeniom...

...nije imao ništa protiv janjetine s ražnja... [Jergović – Freelander]
...nie miał nic przeciwko jagnięcinie z rożna...

Nema on ništa protiv mene... [Marinković – Kiklop]
Nie ma nic przeciwko mnie...

W obu językach przy tych czasownikach rzeczownik poprzymikowy może być pominięty²⁶, ale jest czytelny z kontekstu:

...čuj, nemam ništa protiv... [Marinković – Kiklop]
...słuchaj, nie mam nic przeciwko...

Oba typy konstrukcji stanowiły znaczną część grupy ekwiwalentu *protiv*: 8 poświadczeń *imati protiv – mieć protiv(ko)* i 10 *biti protiv – być protiv(ko)*.

Inne czasowniki w tej grupie oznaczały działania związane z agresją i walką z przeciwnikiem, złe nastawienie względem desygnatu celownika, np. *boriti se – walczyć*, *urotiti se – sprzysiąc się*, *dizati*

²⁵ W źródłach wyrażenia *być protiv+Dat.*, *mieć+Acc. protiv+Dat.* bywają klasyfikowane jako frazeologizmy (Dubisz, red. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, hasło: *protiv*, *mieć* I, Doroszewski, *Słownik języka polskiego*, hasło: *protiv*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/protiv;5482821.html>). Zwrot *mieć co protiv, przeciwko czemu, komu* w Słowniku frazeologicznym języka polskiego definiowane jest jako ‘sprzeciwiać się czemu’ i ‘móc komu co zarzucić, czuć niechęć z powodu czego’ (Stanisław Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Tom 2 (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1985), 439).

²⁶ Por. Iwona Kosek, *Przyczasownikowe frazy przyimkowo-nominalne w zdaniach współczesnego języka polskiego* (Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 1999), 83.

se – *podnosić się*, *buniti se* – *buntować się*, *protestirati* – *protestować*,
vikati – *krzyczeć*, *ustati* – *podnieść się*²⁷, np.:

...*protestiramo protiv* nečuvenog nasilja... [Desnica – Proljeća...]
...*protestujemo protiv* nieslušchanemu gwałtowi...;

Sve se urotilo protiv nje. [Kušan – Zagonetni...]
Wszystko się przeciwko niej sprzysięgło.

Wystąpiły tu także konstrukcje z czasownikami „neutralnymi”, które w połączeniu z wyrażeniem przymikowym *protiv*+Gen. i *protiv*+Dat. nabierały znaczenia szkodzenia komuś, np. *raditi* – *pracować*, *poduzeti* – *przedsięwziąć*:

Moj je um (...) *radio protiv* mene. [Rudan – Ljubav...]
Mój umysł (...) *pracował przeciwko* mnie.;

...*ništa nije poduzela protiv* nastavnika tjelesnoga... [Jergović – Frelander]
...*nic nie poduzela protiv* nauczycielowi vichovanja fizycznego...

W wypadku czasowników przechodnich istotna była także semantyka dopełnienia bliższego, np. *napisati pamflet* – *napisać pamflet* lub dla predykatów analitycznych ich ogólne znaczenie, np. *iznositi optužbe* – *wnosić oskarżenia*:

Ovo nejasno i kalno pronašao sam u jednom pamfletu koji je protiv slikara napisao njegov nekadašnji prijatelj. [Mićanović – Enformel]
To nejasne i plugawe odnalazłem w pewnym pamflecie, który napisał przeciwko malarzowi jego dawny przyjaciel.

W grupie ekwiwalentu *protiv(ko)* wystąpiły również konstrukcje z czasownikami ruchu, których nie można uznać za spacialne. Oznaczają tu one podjęcie ataku, konfrontacji, a celownik wskazuje na stronę w konflikcie, przeciwnika w walce²⁸, np.:

²⁷ Przytaczane polskie odpowiedniki czasowników podane są na podstawie przekładów i przeważnie nie wyczerpują wszystkich znaczeń czasownika oryginalnego.

²⁸ Pisze o tym także Matas Ivanković (Matas Ivanković, *Izražavanje prostora i vremena*, 185).

On je htio da svi muslimani krenu protiv kršćanstva. [Kušan – Zagonetni...]

Chciał on zjednoczyć wszystkich muzułmanów i wyruszyć przeciwko chrześcijanom.

Idem goloruk protiv zmaja kao onaj junak biblijski... [Marinković – Kiklop]

Idę z gołymi rękami przeciwko smokowi, jak ten bohater biblijny...

Z kolei w poniższym przykładzie konstrukcja łączy pierwotne znaczenie ruchu ze znaczeniem ataku, ruszaniem w stronę oddziałów wroga w celu podjęcia walki.

Kod Kutna, kod Kutna su oni kopljima, konjanici (...) išli protiv Teutona kao u srednjem vijeku Boleslav Krivousti... [Marinković – Kiklop]

Pod Kutnem, pod Kutnem oni z lancami, ulani (...) szli przeciwko Teutonom jak w średniowieczu Bolesław Krzywousty...

Desygnat argumentu w celowniku występującego przy czasowniku mógł być żywotny lub nieżywotny. Jeśli wystąpiły tu pewne ograniczenia, związane są one ze znaczeniem konkretnego czasownika lub całej konstrukcji, np. *ići protiv*+Gen. i *ićć przeciwko*+Dat. z reguły wystąpią z celownikiem żywotnym lub personifikowanym, np. *kršćanstvo*, w tłumaczeniu jako rzeczownik osobowy *chrześcijanie*.

W materiale wystąpił także jeden czasownik, którego znaczenie z wyrażeniami *protiv* i *przeciw* z nazwą choroby można zinterpretować jako zapobieganie tej chorobie: *cijepiti se – szczepić się*.

W grupie nadrzędników rzeczownikowych liczne są rzeczowniki konkretne o znaczeniu zapobiegania, naprawiania, ale też „neutralne”, podczas gdy desygnat argumentu w celowniku oznaczał coś szkodliwego, niekorzystnego:

štit protiv klevete [Marinković – Kiklop]
tarcza przeciwko oszczerstwu;

lijek protiv (...) smrtne bolesti [Desnica – Proljeća...]
lekarstwo przeciw (...) śmiertelnej chorobie;

*jesenje piće, protiv hunjavice [Marinković – Kiklop]
jesienny napój przeciwko katarowi;*

*prašak protiv buha [Jergović – Freelander]
proszek przeciw pchlom.*

Nadrzędniki o znaczeniu walki stanowiły tu mniejszość: *borba – walka, kriżarski pohod – wojna krzyżowa:*

*Eto tko se najednom našao na čelukrižarskog pohoda protiv socijalističkih zemałja. [Hotvat – Besa]
Oto kto naraz znalazł się na czele wojny krzyżowej przeciwko krajom socjalistycznym.*

W tłumaczeniach zaobserwować też można było zamianę członu nadrzędnego z czasownika na rzeczownik dewerbatywny lub odwrotnie:

*...riješio bih učas lijevom nogom sve u vašu korist, jer je to isto tako beznačajno kao i boriti se protiv vas. [Desnica – Proljeća...]
...jednym kiwnięciem palca załatwiłbym wszystko na pani korzyść, bo to jest tak samo nieważne jak walka przeciwko wam.*

PROTIV+Gen. > Z+Ins. (13: 12%)

Zdecydowanie niższą frekwencję miał polski ekwiwalent z+Ins., wieloznaczny przyimek pierwotny, który oznacza relację towarzyszenia, współwystępowania, współuczestniczenia, a ponadto celu, skutku, kierunku, podlegania działaniu lub stanowi oraz wskazuje na okres rozwijania się jakiejś czynności²⁹. Jako ekwiwalent chorwackiego *protiv* wystąpił przeważnie (11 poświadczeń) przy wyrazach oznaczających walkę jako przyimek regowany, tj. przy czasownikach *boriti se – walczyć, tući se – bić się* lub rzeczownikach *borba – walka*, przyjmując znaczenie współuczestniczenia, ale jednocześnie ze względu na znaczenie wyrazu nadrzędnego desygnat podrzędnika w tych strukturach wskazuje na żywotnego przeciwnika lub okoliczności, przeciw którym agens występuje lub stara się je znieść, np.:

²⁹ Dunaj, red. *Współczesny słownik języka polskiego*, hasło: z II.

*Salih F. se toga dana tukao protiv pola logora. [Jergović – Dija-
gnoza]*

Tego dnia Salih F. bił się z połową obozu.

*Ne bih volio biti kao žena (...) koja se bori protiv muževljeve
ljubavi prema zvijezdama... [Mićanović – Trajekt]*

*Nie chciałbym być jak kobieta (...), która walczy z miłością męża
do gwiazd...*

Pozostałe dwa użycia wystąpiły przy polskim czasowniku *zrobić* i z elipsą czasownika w języku chorwackim:

Strašno je što ne mogu ništa protiv toga... [Ferić – Blues...]

Najgorsze jest to, że nic nie mogę z tym zrobić...

W strukturach wyjściowych obecność przyimka *protiv* niesie znaczenie kontraryjne, w polskiej strukturze zaś wyrażenie przyimkowe wskazuje na nieżywotny obiekt czynności, a ewentualną informację o przeciwstawianiu czerpiemy z innych elementów zdania (zdanie nadrzędne i orzeczenie *najgorsze jest*) oraz z szerszego kontekstu.

PROTIV+Gen. > WBREW+Dat. (8: 7%)

Przyimek wtórny *wbrew*+Dat. zaliczany jest do przyimków o funkcji przyczynowej przyzwolenia. Wskazuje na przeciwstawną okoliczność, a jego synonimy to *pomimo*, *na przekór*, *bez względu na*³⁰. Milewska wymienia ponadto sporadyczne silnie uwarunkowane kontekstowo użycia o funkcji warunkowej oraz z zaimkiem zwrotnym *sobie* pokazującym relacje sposobu³¹.

Ekwiwalent *wbrew* w badanym materiale wystąpił w 7 na 8 poświadczeń w połączeniu z rzeczownikiem *wola* oraz jednokrotnie z rzeczownikiem *przekonania* i wyraża przeciwstawną w ocenie mówiącego okoliczność. Agens jest osobowy, z kolei nadrzędne dla wyrażenia przyimkowego czasowniki oznaczają różnorodne czynności, np. *skočiti* – *zeskoczyć*, *govoriti* – *mówić*, *ostati* – *zostać* i nie konotują przyimkowego podrzędnika:

³⁰ Dunaj, red. *Współczesny słownik języka polskiego*, hasło: *wbrew*.

³¹ Milewska, *Słownik polskich przyimków wtórnych*, 100–101.

*Dakako, da su me noge nosile **protiv** moje volje... [Furtinger – Trebam...]*

*Oczywiście nogi niosły mnie **wbrew** mojej woli...;*

*Isplati se vikati i **protiv** uvjerenja. [Marinković – Kiklop]*

*Oplaci się krzyczeć nawet **wbrew** przekonaniom.*

PROTIV+G > NA+Acc (4: > 3%)

Kolejny ekwiwalent to wieloznaczny przyimek pierwotny *na+Acc.* z podstawowym znaczeniem spacialnym. W użyciach ekwiwalentnych do chorwackiego przyimka *protiv* przyimek *na* oznacza relację wywierania nacisku, ataku na desygnat biernika, który jest tu przeciwnikiem. W badanych przykładach zawarta jest sytuacja fizycznego oraz werbalnego ataku³²:

*– A što da idem s malim stvarima **protiv** tenkova? [Marinković – Kiklop]*

*– A co, mam iść z małymi sprawami **na** czolgi?*

*...siktala je **protiv** njih, i tukla Karla... [Jergović – Freelander]*

*...sarkala **na** nich i bila Karla...*

Drugie użycie przyimka *na+Acc* ma znaczenie zapobiegania czy przeciwdziałania czemuś niekorzystnemu³³:

*Ali znate šta vam je najbolje **protiv** prehlade? [Jergović – Freelander]*

*Ale wie pan, co jest najbepsze **na** przeziebienie?*

Znaczenie to ilustruje także poniższy przykład, w którym tłumacz zastosował ponadto translatorską technikę konkretyzacji:

*...i ovdje se (...) vidjelo da su duge bijele trake vezane za stabla, **protiv** vrabaca, protiv uroka ili kao znak da je netko umro. [Slamnjig – Bolja...]*

³² Por. Renata Przybylska, *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej* (Kraków: Universitas, 2002), 327–330.

³³ Kosek *na+Acc.* traktuje jako równoważnik pozycyjny frazy *przeciwko+Dat.* w zdaniach konstytuowanych przez czasowniki *uodpornić* czy *szczuć* (Kosek, *Przyczasownikowe frazy przyimkowo-nominalne*, 83), tj. wpisujących się w znaczenia zapobiegania lub szkodenia.

...widać było przywiązane do drzew długie białe taśmy, strach na wróble, znak, że ktoś zmarł, albo dla odczynienia uroków.

PROTIV+Gen. > OD+Gen. (3: > 3%)

Jako bardzo rzadki odpowiednik wystąpił pierwotny przyimek *od*+Gen., który jest kolejnym wieloznacznym³⁴ przyimkiem z ablatywnym znaczeniem prototypowym. W badanym materiale odnotowany został w grupach imiennych, w których rzeczownik nadrzędny oznacza przedmiot zabezpieczający przed zjawiskiem określanym za pomocą poprzymkowego rzeczownika w dopełniaczu. Uniwersalny słownik języka polskiego³⁵ użycie to określa jako synonimiczne do jednego ze znaczeń przyimka *przeciw*:

...promrmlja neki pozdrav kao molitvicu **protiv** uroka. [Marinković – Kiklop]

...wyjąkał jakieś pożegnanie jak zaklęcie **od** uroku.

W jednym z przykładów znaczenie polskiego ekwiwalentu *od* zostało poszerzone o imiesłów przymiotnikowy informujący o zapobieganiu czemuś złemu, regujący wspomniane wyrażenie przyimkowe:

Crkvica je izdaljega izgledala lijepo i vrlo staro – pretpostavljam da je bila zavjetna kapela **protiv** kuge... [Slamniig – Bolja...]

Kościółek z odległości wydawał się ładny i bardzo stary – przypuszczam, że to była kaplica fundacyjna **chroniąca od** dżumy...

PROTIV+Gen. > DLA+Gen. (2: > 2%)

Prepozycja *dla*+Gen. wystąpiła w dwóch tłumaczeniach przyimka *protiv*. Ten wieloznacznym polski przyimek w materiale badawczym niósł dwa znaczenia. W pierwszym przytoczonym przykładzie było to znaczenie celu, w którym referent materialny został zamieniony zdarzeniowym:

³⁴ Współczesny słownik języka polskiego (Dunaj, red. *Współczesny słownik języka polskiego*, hasło: *dla*) czy Uniwersalny słownik języka polskiego (Dubisz, red. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, hasło: *dla*) wymieniają aż 16 funkcji znaczeniowych.

³⁵ Dubisz, red. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, hasło: *od*.

...i ovdje se (...) vidjelo da su duge bijele trake vezane za stabla, protiv vrabaca, **protiv** uroka ili kao znak da je netko umro. [Slamnig – Bolja...]

...widać było przywiązane do drzew długie białe taśmy, strach na wróble, znak, że ktoś zmarł, albo **dla** odczynienia uroków.

W drugim przykładzie w tłumaczeniu użyte było połączenie s frazeologizowane³⁶ z żywotnym referentem w dopełniaczu. Pełni on rolę punktu docelowego dla emocji lub sądu:

*Ali jedan od njih kaže, ne bojte se, ja imam pila, i oni se umirili. Misle, doduše, što će pila **protiv** vuka?* [Marinković – Kiklop]
*Ale jeden z nich mówi, nie bójcie się, mam pilę, i oni uspokoili się. Myślą, a jednak co znaczy pila **dla** wilka?*

Pomimo że polskie tłumaczenie przekazuje ideę zawartą w zdaniu chorwackim, nie uwzględnia ono relacji przeciwstawności sygnalizowanej przez chorwacki przyimek. Podobnie jest w pierwszym przykładzie.

PROTIV+Gen. > NA PRZEKÓR+Dat. (1: > 1%)

Tylko jeden raz użyty był jako ekwiwalent przyimek wtórny *na przekór*+Dat. Zaliczany jest on do wykładników relacji kontraryjnej i wskazuje na działanie przeciwne czyjejś woli lub okolicznościom, podobnie jak jego synonim *wbrew*³⁷:

...radi sve **protiv** svojih želja... [Novak — Miris]
 ...wszystko robi **na przekór** własnym chęciom...

PROTIV+Gen. > PRZED+Ins. (1: > 1%)

Ekwiwalent *przed*+Ins. to pierwotny przyimek z prototypowym znaczeniem lokatywnym, w badanym kontekście występujący w jednym z użyć pochodnych, w którym desygnat narzędnika oznacza źródło

³⁶ Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, 862.

³⁷ Milewska, *Słownik polskich przyimków wtórnych*, 51; Lesz-Duk, *Przymyki wtórne w języku polskim*, 130; Czesław Lachur, *Polskie przyimki wtórne i jednostki o funkcji przyimkowej w użyciu realnym. Materiały do słownika (w zestawieniu z językiem rosyjskim)*. Tom 1 (Kępa: Wydawnictwo Nowik sp. j., 2019), 294.

zagrożenia, a wyraz nadrzędny dla wyrażenia przyimkowego oznacza reakcję obronną na nie³⁸:

*A vi ste se osigurali **protiv** tih iznenađenja.* [Marinković – Kiklop]
*A pan się ubezpieczył **przed** tymi niespodziankami?*

PROTIV+Gen. > POD+Acc. (1: > 1%)

Podobnie niską frekwencją cechował się ekwiwalent *pod+Acc.*, przyimek pierwotny z prototypowym znaczeniem spacyjnym. W przytoczonym kontekście wskazuje na cel przestrzenny ruchu przeciwstawnego, połączonego z oporem³⁹:

*Do obale je daleko, treba veslati **protiv** vjetra...* [Horvat – Besa]
*Do brzegu daleko, trzeba wiosłować **pod** wiatr...*

INNE ŚRODKI (13: 12%)

Na tle wymienionych ekwiwalentów przyimkowych niemałą grupę (13) stanowiły inne sposoby przedstawiania treści chorwackiego wyrażenia *protiv+Gen.* Były to przykłady, w których konstrukcja przyimkowa transponowana jest na różne środki morfologiczne i składniowe. Znaczenie kontraryjne z oryginalnego przyimka w tłumaczeniu przeniesione było do czasownika lub, znacznie rzadziej, rzeczownika lub przymiotnika⁴⁰:

*Odabrała je uzorak koji je podsjećao na grb ili na znamen **protiv** uroka...* [Slamnig – Bolja...]
*Wybrała też emblemat, który przypominał herb albo znak **odczyniający** uroki...*

*...jedan čudotvorni krem **protiv** prištića...* [Desnica – Proljeća...]
*...cudowny krem **usuwający** pryszczę...*

*Jebeni borci **protiv** rata!* [Rudan – Ljubav...]
*Jebani **przeciwnicy** wojen!*

³⁸ Przybylska, *Polisemia*, 401.

³⁹ Dunaj, red. *Współczesny słownik języka polskiego*, hasło: *pod*.

⁴⁰ O transpozycji części mowy w tłumaczeniu pisze Ivir (Ivir, *Teorija i tehnika prevođenja*, 153).

*...umorne majke koje su pred izlazak popile jednu od ovih tajnovitih tableta protiv depresije i stresa... [Mićanović – Trajekt]
 ...zmęczone matki, które przed wyjściem zażyły jedną z tych tajemniczych tabletek antydepresyjnych i antystresowych...*

W dwóch ostatnich przykładach relacja kontraryjna została przeniesiona do prefiksu rzeczownika i przymiotnika w grupach imiennych.

Wyrażenie przyimkowe transponowane bywa także na zdanie podrzędne:

*...profesor Karlo Adum je nakon poraza, kao nakon sprovoda, morao protiv uroka s policajcem Stipom na piće... [Jergović – Freelandier]
 ...profesor Adum po przegranym meczu, jak po pogrzebie, żeby odwrócić urok, poszedł z policjantem Stipem na jednego.*

W innym tłumaczeniu doszło do redukcji referentu, oznaczonego w oryginale wyrażeniem *protiv+Gen.*:

*Naravno da ne možeš ništa protiv toga – odgovorila mu je Lea – jer je ljubav kemija. [Ferić – Blues...]
 Pewnie, że nic nie możesz zrobić – odpowiedziała mu Lea – bo miłość to chemia.*

5. Podsumowanie

Przeprowadzone badanie pokazało, że język polski dysponuje znaczną liczbą przyimków, które w odpowiednich kontekstach są ekwiwalentne dla chorwackiego przyimka *protiv+Gen.* Za główny ekwiwalent prepozycji *protiv* należy uznać genetycznie powiązany przyimek *przeciw(ko)+Dat.*, na co wskazuje jego wysoka frekwencja na tle innych odpowiedników (59% wszystkich poświadczeń), tożsamość relacji semantycznych z przyimkiem *protiv* z wyjątkiem relacji spacialnej oraz takie same wymagania dotyczące kontekstu prawo- i lewostronnego, włączając podobieństwo w stosunku procentowym nadrzędników werbalnych i imiennych (*protiv* 71% : 29%, *przeciw(ko)* 74% : 26%). Na uwagę zasługuje też pokrywanie się połączeń s frazeologizowanaych w obu językach.

Użycie pozostałych odpowiedników jest statystycznie rzadsze oraz związane z ograniczeniami natury semantycznej lub w łączliwości prawo- lub lewostronnej, w tym rekcji wyrazów nadrzędnych. Można zaobserwować, że niektóre z polskich odpowiedników przekładowych obsługują tylko jedno z użycie relacji kontraryjnej, np. zapobieganie czemuś, redukowanie skutków szkodliwych działań: wyrażenie *od+Gen.* przy rzeczownikach i czasowniku *chronić* lub *przed+Ins.* Użycie, w którym wskazuje się na działanie przeciwne czyjejś woli lub okolicznościom, w języku polskim realizowały wyrażenia *wbrew+Dat.* i *na przekór+Dat.* Z kolei przyimek *pod+Acc.* z czasownikiem ruchu desygnował cel przestrzenny ruchu przeciwstawnego, połączonego z oporem.

Niektóre z odpowiedników tekstowych nie zawierały relacji kontraryjnej, lecz przedstawiały sytuację w zmodyfikowany sposób. Przykład może stanowić ekwiwalent *z+Ins.*, mający w przytoczonych zdaniach znaczenie współuczestnika, ale nie przeciwnika. Znaczenie przeciwnika wynika jednak z treści wyrazu nadrzędnego, który reguje wyrażenie przyimkowe, np. *walczyć*, *walka*, *bić się* i zawiera informację o przeciwdziałaniu członów relacji. Przyimki *przeciw(ko)* i *z* nie są bliskoznacznikami⁴¹. Podobnie wyrażenie *na+Acc.*, które z czasownikami ruchu oznacza atak na kogoś, nie zawiera znaczenia przeciwstawiania. Prawdopodobnie wpływa to na postrzeganie tej struktury za leksykalnie mniej wyrazistą od synonimicznej z wyrażeniem *przeciw(ko)+Dat.*⁴². Przykłady z przyimkami *dla+Gen.* wskazujące na cel lub punkt docelowy także ilustrują zjawisko nieuwzględnienia przez tłumacza relacji kontraryjnej na rzecz innych relacji.

Odwrotną sytuację obserwujemy w nieprzyimkowych odpowiednikach przekładowych chorwackiego *protiv*, w których zachodzi transpozycja znaczenia przeciwstawiania do innych niż przyimkowe morfologicznych i syntaktycznych środków językowych. Pokazuje to mnogość możliwości wyrażania tej samej treści różnymi formami, które, jak sądzę, miały podnieść wartość stylistyczną przekładu.

Ostatni wniosek związany jest ze słownikowym przedstawieniem chorwackiego przyimka *protiv*. Wobec niezwykle rzadkiego użycia tej prepozycji w znaczeniu ruchu ukierunkowanego sugeruję, żeby znaczenie to znalazło się na dalszej pozycji na liście użycie tego przyimka,

⁴¹ Sławomir Werwiński, „Czy przyimek ogólnorelacyjny w *stosunku do* jest równoznaczny z jednostkami w *odniesieniu do* i w *porównaniu z*?” *Linguistica Copernicana*, vol. 4, no. 2 (2010): 165–166.

⁴² Przybylska, *Polisemia*, 329.

nie zaś na pierwszym, jak ma to miejsce w przytaczanych słownikach języka chorwackiego.

Wyniki przeprowadzonej analizy mogą mieć znaczenie praktyczne, wpisując się w nurt językoznawstwa stosowanego, ale także teoretyczne. Pozyskane w badaniu dane mogą zostać wykorzystane do dydaktyki oraz praktyki tłumaczeniowej oraz przy opracowywaniu doskonalszych słowników przekładowych lub translatorów elektronicznych. Jednocześnie dzięki spojrzeniu na dany język przez pryzmat drugiego języka poszerzana jest wiedza o systemach językowych badanych języków (*plan langue*), w połączeniu zaś z innymi badaniami szczegółowymi tworzona jest także podstawa do wniosków natury typologicznej.

Bibliografia

- Anić, Vladimir. *Veliki rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi liber, 2003. CD-ROM.
- Bańko, Mirosław, red. *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN, 2000.
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- Belaj, Branimir i Goran Tanacković Faletar. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva. Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb: Disput, 2014.
- Boryś, Wiesław. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- Doroszewski, Witold, red. *Słownik Języka Polskiego*, PWN, <<https://sjp.pwn.pl/doroszewski/>>. Dostęp 14 kwietnia 2019.
- Dubisz, Stanisław, red. *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN, 2004. CD-ROM.
- Dunaj, Bogusław, red. *Współczesny słownik języka polskiego*, Warszawa: Langenscheidt, 2009. CD ROM.
- Feleszko, Kazimierz. *Składnia genetiwu i wyrażen przyimkowych z genetiwem w języku serbsko-chorwackim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970.
- Hrvatski jezični portal*. Znanje. <<http://hjp.znanje.hr>>. Dostęp 13 kwietnia 2019.
- Ivir, Vladimir. *Teorija i tehnika prevođenja*. Sremski Karlovci: Centar „Karlovačka gimnazija”, 1978.
- Kosek, Iwona. *Przyczasownikowe frazy przyimkowo-nominalne w zdaniach współczesnego języka polskiego*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 1999.
- Krażyńska, Zdzisława. *Staropolskie konstrukcje z przyimkami*. Część V. Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne, 2012.
- Jojić, Ljiljana, red. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 2015.

- Lachur, Czesław. *Polskie przyimki wtórne i jednostki o funkcji przyimkowej w użyciu realnym. Materiały do słownika (w zestawieniu z językiem rosyjskim)*. Tom 1. Kępa: Wydawnictwo Nowik sp. j., 2019.
- Lesz-Duk, Maria. *Czasowniki o składni przyimkowej w języku polskim*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, 1988.
- Lesz-Duk, Maria. *Przyimki wtórne w języku polskim*. Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, 2011.
- Matas Ivanković, Ivana. *Izražavanje prostora i vremena prijedlozima s genitivom u hrvatskom i ruskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014.
- Milewska, Beata. *Słownik polskich przyimków wtórnych*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2003.
- Milewska, Beata. *Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2003.
- Moguš, Milan, Maja Bratanić i Marko Tadić. *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb: Školska knjiga, 1999.
- Pranjkić, Ivo. *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2001.
- Przybylska, Renata. *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*. Kraków: Universitas, 2002.
- Silić, Josip i Ivo Pranjkić. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Skorupka, Stanisław. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Tom 2. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1985.
- Šonje, Jure, red. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”; Školska knjiga, 2000.
- Vince, Jasna. „Prostorni prijedložni izrazi u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku”. *Slovo*, vol. 60 (2010): 791–826.
- Werwiński, Sławomir. „Czy przyimek ogólnorelacyjny w stosunku do jest równoznaczny z jednostkami w odniesieniu do i w porównaniu z?” *Linguistica Copernicana*, vol. 4, no. 2 (2010): 157–173.
- Żmigrodzki, Piotr, red. *Wielki słownik języka polskiego*, Instytut Języka Polskiego PAN, <<https://wsjp.pl/index.php?pwh=0>>. Dostęp 5 lipca 2020.

Literatura źródłowa

- Desnica, Vladan. *Profleća Ivana Galeba*. Zagreb: Večernji list, 2004.
- Desnica, Vladan. *Niespokojne wiosny*. Tłum. Zygmunt Stoberski. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1960.
- Ferić, Zoran. „Blues za gospodu s crvenim mrljama”. W: *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-tih i 90-tih*, red. Krešimir Bagić. 91–114. Zagreb: Naklada MD, 2003.
- Ferić, Zoran. „Blues dla kobiety z czerwonymi plamami”. Tłum. Tomasz Illg. W: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story)*

- lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku*, red. Leszek Małczak. 144–139. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- Ferić, Zoran. *Mišolovka Walta Disneya*. Zagreb: Naklada MD, 1996.
- Ferić, Zoran. *Pulapka na myszy Walta Disneya*. Tłum. Gordana Đurđev i in. Sejny: Fundacja Pogranicze, 2007.
- Furtinger, Zvonimir. „Trebam tvoje tijelo“. W: *YU Sirius. Prva zbirka jugoslaven-skog sf-a*, red. Borivoj Jurković, 7–55. Zagreb: Vjesnik, 1978.
- Furtinger, Zvonimir. *Potrebne mi tvoje ciało*. Tłum. Elżbieta Kwaśniewska. Warszawa: Iskry, 1986.
- Horvat, Joža. *Besa*. Zagreb: Neretva, 2005.
- Horvat, Joža. „*Besa*“ – *dziennik podróży*. Tłum. Jerzy Knabe. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1981.
- Jergović, Miljenko. „Dijagnoza“. W: *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-tih i 90-tih*, red. Krešimir Bagić, 118–119. Zagreb: Naklada MD, 2003.
- Jergović, Miljenko. „Diagonoza“. Tłum. A. Białas. 2009. W: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story) lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku*, red. Leszek Małczak, 144–146. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- Jergović, Miljenko. *Freelander*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
- Jergović, Miljenko. *Freelander*. Tłum. Magdalena Petryńska. Sejny: Pogranicze, 2010.
- Kušan, Ivan. *Zagonetni dječak*. Zagreb: Znanje, 1995.
- Kušan, Ivan. *Zagadkowy chłopiec*. Tłum. Danuta Ćirlić-Straszyńska. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1966.
- Marinković, Ranko. *Kiklop*. Zagreb: Lukom, 1996.
- Marinković, Ranko. *Cyklop*. Tłum. Krystyna Bąk. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1981.
- Mićanović, Krešimir. „Enformel“. W: *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-tih i 90-tih*, red. Krešimir Bagić, 85–89. Zagreb: Naklada MD, 2003.
- Mićanović, Krešimir. „Informel“. Tłum. M. Kajzerek. W: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story) lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku*, red. Leszek Małczak, 107–111. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- Mićanović, Krešimir. *Trajekt*. Zagreb: Meandar, 2004.
- Mićanović, Krešimir. *Prom*. Grupa tłumaczy. Red. Leszek Małczak. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011.
- Novak, Slobodan. *Mirisi, zlato i tamjan*. Zagreb: Matica hrvatska, 1968.
- Novak, Slobodan. *Mirra, kadzidło i złoto*. Tłum. Danuta Ćirlić-Straszyńska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1971.
- Rudan, Vedrana. *Ljubav na posljednji pogled*. Zagreb: AGM, 2003.
- Rudan, Vedrana. *Miłość od ostatniego wejrzenia*. Tłum. Marta Dobrowolska-Kierył. Warszawa: Drzewo Babel, 2005.
- Slamnjig, Ivan. *Bolja polovica hrabrosti*. Zagreb: Večernji List, 2004.
- Slamnjig, Ivan. *Lepsza połowa odwagi*. Tłum. Alija Dukanović. Warszawa: PIW, 1976.

Croatian *protiv* preposition and its Polish translation equivalents

Summary: The Croatian *protiv* preposition is a rare preposition with a complementary genitive case government. Although lexicographical sources note the spatial and non-spatial meanings of this preposition, empirical studies only confirm the meanings from the abstract domain of adversativeness, i.e. expressing the opposite position, contradiction, disagreement with something, limiting, counteracting or protecting against something. The task that we set for ourselves in this work is to determine the resource of the Polish translation equivalents of the Croatian *protiv* preposition. The analysis will be carried out on a parallel corpus excerpted from contemporary Croatian literature written in 20th and 21st centuries and respective Polish translations. The work will use the method of translation equivalence, belonging to comparative linguistics methodology.

The study will consist of two parts. The first part will determine the meanings of the *protiv* preposition present in the built corpus and the right and left side environment of this preposition will be examined. The second part will be dedicated to equivalence. A resource of Polish equivalents will be presented and their lexical, grammatical and semantic features will be determined. Similarities and differences in the expression of similar content in both languages will be indicated and an attempt will be made to determine the translator's selection of factors for individual equivalents, e.g. in the form of limitations in the right and left side environment, shade of meaning or stylistic value. The statistical analysis will be an important element of the study, which in addition to the semantic characteristics will help determine the main Polish equivalent of the Croatian *protiv* preposition. The conducted study can be used in the lexicographic practice, didactics and translation.

Keywords: prepositions, cases, translation equivalence, Croatian language, Polish language

Hrvatski jezik izvan granica Hrvatske
Język chorwacki poza granicami kraju

Matijas Baković

Fakultet hrvatskih studija

Sveučilište u Zagrebu

matbakovic@hrstud.hr

 <https://orcid.org/0000-0001-7983-9148>

Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini – život na rubu (egzistencija i perspektive)

Sažetak: U radu će se razmotriti položaj hrvatskoga jezika u Bosni i Hercegovini i pokušati odgovoriti na pitanje trebaju li se Hrvati u toj državi služiti hrvatskim standardnim jezikom kakav je normiran u Zagrebu ili trebaju inzistirati na svojim posebnostima koje su rezultat društvenih i političkih utjecaja i stoljetne odvojenosti od matice. Kako se postaviti prema brojnim orijentalizmima koji su sastavni dio leksika bosansko-hercegovačkih Hrvata, kao što su npr. germanizmi, talijanizmi ili hungarizmi sastavni dio leksika nekih drugih hrvatskih dijelova?! Postoji struja koja smatra da hrvatski jezik u BiH treba i mora biti poseban nekim svojim rješenjima prema hrvatskomu jeziku kakav je normiran u Zagrebu. Njihovo je gledište da je hrvatski jezik, kao i sam hrvatski narod u BiH, sustavno zanemarivan od središnjice i tek prigodno iskorištavan za dnevno-političke obračune. Nasuprot njima stoji jedino sveučilište na hrvatskom jeziku u BiH (Sveučilište u Mostaru) koje prati zadane jezične smjernice iz Hrvatske pozivajući se na jedinstvenost hrvatskoga naroda i jezika kojim se služe svi Hrvati, bez obzira na državu stanovanja. Tko je u pravu i može li samo netko biti u pravu ili je rješenje za bosansko-hercegovačke Hrvate u nekom trećem, srednjem putu, pokušat će se naznačiti u radu.

Ključne riječi: hrvatski jezik, Bosna i Hercegovina, normiranje, periferija, egzistencija, perspektiva

1. Uvod

Bosna i Hercegovina postala je spletom povijesnih okolnosti sjecište raznih, često suprotstavljenih, kultura i to je obilježilo njezine stanovnike. Prva i osnovna prepreka koja je priječila nacionalno jedinstvo u vrijeme pojave nacija u Europi bila je vjerska razjedinjenost naroda koji su stoljećima bili pod osmanskom upravom. Dolazak Austro-Ugarske,

a potom i južnoslavenske zajednice nije mnogo pridonio (narodnomu) jedinstvu jer su se hrvatska i srpska nacija već bile razvile, dok je kod bosansko-hercegovačkih muslimana postojao otklon i distanciranje prema kršćanskim susjedima, iako su i jedna i druga nacija nastojale pridobiti muslimansko stanovništvo na svoju stranu. U takvom vjerskom i političkom odnosu, ni književni ni jezični odnos među stanovništvom nikada nije pokazivao jedinstvo, nego se striktno znalo što komu pripada. Tako su vjerska i jezična obilježja postala razlikovne odrednice nacionalnih zajednica koje će se formirati na prostoru današnje Bosne i Hercegovine pa su npr. katolicima iz BiH svjetonazorski i kulturno bili puno bliži katolici iz Hrvatske nego druge dvije vjerske zajednice s kojima su živjeli u „zajedničkoj“ državi. Na tom jedinstvenom duhovnom području stoga ne čudi da su im katolički kajkavci i čakavci postali bliži od štokavaca drugih vjera s kojima su dijelili državne granice. Prožimanjem tijekom stoljeća naizgled različitih jezičnih¹ polazišta nicala je jedinstvena jezična zajednica koja se formirala u istom civilizacijskom krugu i koja je imala svoj isti jezični kôd, odnosno Hrvati su postali, kako to definira Bloomfield „A group of people who use the same system of speech-signals“².

Tek se u drugoj polovici 20. stoljeća, nakon što su u socijalističkoj Jugoslaviji došle do izražaja sve hrvatsko-srpske različitosti, nastoji u Bosni i Hercegovini umjetno stvoriti privid bratstva i jedinstva i neovisnosti o drugim bivšim socijalističkim republikama unutar SFRJ-a. To se posebice pokušalo preslikati na jezičnom planu pa se nastojala voditi jedinstvena jezična politika koja je, barem teoretski, trebala obuhvatiti sve tri narodnosne skupine u BiH, s otklonom naspram SR Hrvatske i SR Srbije. Ipak, već krajem osamdesetih i početkom devedesetih došlo je do kraha takve jezične politike kada se sva tri naroda odlučuju na odmak od dotadašnjih pogleda. Srbi su se u početku okrenuli srbijanskoj jezičnoj politici pa su čak bili uveli i ekavicu koja se ipak pokazala „neprirodnom“ i samomu srpskomu stanovništvu u BiH pa se ubrzo odustalo od takvih pokušaja, ali se slična jezična politika nastavila provoditi i graditi na ijekavskom izgovoru. Bošnjaci su na dotadašnjoj socijalističkoj jezičnoj politici preuzetoj iz SR BiH nastojali izgraditi vlastiti standard u koji su ukomponirali velik broj orijentalizama, a neki otvoreno tvrde da je upravo taj njihov jezik legitimni nastavljač jezične

¹ Vidjeti npr. *Ljetopis* Nikole Lašvanina koji dio svoje građe preuzima iz Vitezovićeve djela *Kronika aliti szpomen vszega szvieta vikov*. Ignacije Gavran, „Uvod,“ u *Nikola Lašvanin. Ljetopis*, ur. Ignacije Gavran (Sarajevo-Zagreb: Synopsis, 2003) 14–16.

² Leonard Bloomfield, *Language* (London: George Allen & Unwin Ltd., 1973), 29.

prakse iz doba socijalističke BiH.³ Bosansko-hercegovački su Hrvati prihvatili jezičnu politiku iz Republike Hrvatske, vrlo malo ili gotovo nimalo ne sudjelujući u njezinoj provedbi i upravo će ta „slijepa poslušnost“ proizvesti najveće otpore u jednom dijelu hrvatske kulturne zajednice o čem će biti više riječi u nastavku rada.

2. Službeni jezik koji nije u skladu s Ustavom

Prema De Saussureovim postavkama da „jezik ima individualnu i društvenu stranu i nemoguće je pojmiti jednu bez druge“⁴, odnosno da „jezik postoji samo zahvaljujući svojevrsnom dogovoru sklopljenom između pripadnika zajednice“⁵ možemo promatrati i pitanje hrvatskoga jezika u Bosni i Hercegovini, odnosno prijepore koji su se javili u jednom (manjem) dijelu hrvatske kulturne zajednice u BiH. Naime, hrvatski je jezik jedan od triju službenih jezika Bosne i Hercegovine i kao takvom bi mu trebala biti zajamčena sva prava koja proizlaze iz te činjenice. Ipak, jezična situacija u Bosni i Hercegovini čini se da slijedi onu političku pa su prava bilo kojega naroda u BiH zajamčena samo u većinski naseljenom području pojedinoga naroda, dok se u drugim dijelovima sustavno zanemaruju ili pak krše. Osobito se u posljednje vrijeme ističe „činjenica“ da inzistiranje na jezičnoj posebnosti doprinosi raslojavanju bosansko-hercegovačkoga društva, nadajući se da će se tako nekim birokratskim potezom prebrisati nacionalne posebnosti u BiH. Zabrinjava i podatak da je Ustavni sud BiH još 1998. stavio „izvan zakona“⁶ termine *županija* i *bošnjački jezik* čime se svrstao na stranu zagovornika da u BiH ne postoje različiti jezici koji bi eventualno mogli imati svoje nazivlje jer takvi „termini“ ne postoje u Ustavu.⁷

³ Ibrahim Čedić, „Bosanskohercegovački standardnojezički izraz – bosanski jezik,“ u *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, ur. B. Tošović i A. Wonisch (Graz – Sarajevo: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Institut za jezik, 2009), 42.

⁴ Ferdinand de Saussure, *Tečaj opće lingvistike* (Zagreb: ArTresor naklada – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2000), 54.

⁵ Saussure, *Tečaj opće lingvistike*, 60.

⁶ Presuda Ustavnoga suda Federacije BiH, broj U-7/98, 1998., pristupljeno 22. lipnja 2019., http://www.ustavisudfbih.ba/bs/open_page_nw.php?l=bs&pid=178.

⁷ U presudi Ustavnoga suda stoji: „Utvrđuje se da upotreba naziva ‚županija‘ u čl. 1-18, 21, 26, 27, 29, 30, 36, 38, 42, 43, 45, 47, 49, 57, 71, 73, 78, 82. i 84. Ustava Zapadnohercegovačkoga kantona nije u skladu s Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine.“, dok se u obrazloženju navodi sljedeće: „Članom 11. Ustava Kantona nedosljedno je preuzet član V. 3. Ustava Federacije BiH, tako da je dobio drugi smisao i da je član 30. Ustava Kantona koji uređuje

Službeni Ustav Federacije BiH koji je tada bio u uporabi, u članku 6. navodi sljedeće: „Službeni jezici Federacije su bosanski jezik i hrvatski jezik. Službeno pismo je latinica.“⁸ pa tu naizgled nema nikakvih dvojbi. Ali, kako je moguće da i u hrvatskoj inačici dokumenta, iako većina hrvatskih jezikoslovaca jezik Bošnjaka naziva bošnjačkim, a ne bosanskim,⁹ piše upravo to? Odgovor je još davno dao sudac Ustavnoga suda Federacije BiH Mirko Bošković, koji je donio izdvojeno mišljenje o ustavnosti tih naziva u kojem jasno navodi da „sa sigurnošću se može zaključiti da je Ustavotvorna skupština usvojila Ustav Federacije 30. ožujka 1994. godine, na hrvatskom jeziku u čijem je članku 6. stavak 1. Ustava Federacije regulirano da su službeni jezici Federacije bošnjački jezik i hrvatski jezik“¹⁰, a da je naknadnom intervencijom tajnika Komisije za ustavna pitanja Ustavotvorne skupštine napravljena zamjena naziva koja nije u skladu sa zakonom jer tajnik „nije ovlaštena osoba da daje naloge za ispravke Ustava Federacije Bosne i Hercegovine“¹¹.

Kad se tim podacima prilože i podatci o pokušajima razjedinjavanja hrvatskoga jezika unutar samoga hrvatskoga korpusa u Bosni i Hercegovini, onda se s pravom može postaviti pitanje kojim smjerom bi trebao ići daljnji razvoj hrvatskoga jezika u BiH.

da Kanton ima ‚župana‘ suprotan članu V. 3. 8. (1) Ustava FBiH kojim je uređeno da svaki kanton ima ‚predsjednika‘, da Ustav Federacije BiH ne poznaje ni termin ‚županija‘ nego termin ‚kanton‘, (čl. I. 2, V. 4. stav 2.) i da upotreba naziva ‚županija‘ u čl. 1-18, 21, 26, 27, 29, 30, 36, 38, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 57, 71, 73, 78, 82. i 84. Ustava Kantona nije u skladu sa Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine.“ (http://www.ustavnisudfbih.ba/bs/open_page_nw.php?l=bs&pid=178).

⁸ Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, 1994., pristupljeno 31. srpnja 2020., http://www.fbihvlada.gov.ba/hrvatski/federacija/ustav_hr_stari.htm. Amandmanom XXIX pridodan je i srpski jezik i cirilica kako bi se ravnopravnost svih naroda zajamčila na cijelom teritoriju BiH (Ustav Federacije Bosne i Hercegovine s amandmanima XXVII-LIV (Wolfgang Petrisch) od 28. 4. 2002., pristupljeno 31. srpnja 2020., http://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/upload/file/ustav/ustav_precisceni_tekst.pdf).

⁹ Autor smatra da svaki narod ima pravo imenovati svoj jezik onako kako želi pa tako i Bošnjaci svoj, ali isto tako to ne obvezuje druge narode da taj jezik tako nazivaju, odnosno i oni imaju pravo imenovati taj jezik svojim nazivom, a da se odmah u tom činu ne traže negiranja postojanja pojedinoga naroda i jezika.

¹⁰ Mirko Bošković, *Odvojeno mišljenje suca mr Mirka Boškovića u predmetu U-12/97* (1998), pristupljeno 18. rujna 2019., http://www.ustavnisudfbih.ba/hr/open_page_nw.php?l=hr&pid=151.

¹¹ Bošković, *Odvojeno mišljenje*. O tom je slučaju s istim zaključcima u magazinu *Dani* pisao i Radoslav Dodig, tadašnji član Ustavotvorne skupštine BiH i Komisije za utvrđivanje istovjetnosti tekstova na dvama jezicima (usp. Radoslav Dodig, „Bošnjački ili bosanski,“ *Dani*, 132 (1999), pristupljeno 29. srpnja 2020., <http://hamdijadobruna.com/fstab/jezik6.html#bl>).

3. Kakav treba biti hrvatski jezik u BiH?

Da bismo odgovorili na gore postavljeno pitanje, ponovno ćemo se malo vratiti u prošlost. Problem s razvojem hrvatskoga standardnoga jezika poznat je odavno, a to je prvenstveno bila rascjepkanost hrvatskoga teritorija i njegova podijeljenost između raznoraznih država koja je otežavala njegovu standardizaciju. I dok su se hrvatske povijesne zemlje uspjele nekako ujediniti, područja Bosne i Hercegovine naseljena većinskim hrvatskim stanovništvom ostala su izvan tih državnih granica, ali uvijek u kulturnoj povezanosti s ostatkom matice. Budući da su Hrvati predstavljali manjinu unutar ukupnoga stanovništva BiH bilo im je i teže, ovisno o vremenima, zadržati pojedine jezične posebnosti pa je tako, što prirodno, što pod prisilom došlo do jezičnoga miješanja s drugim narodima u BiH.

Ipak, utjecaj Bosne i Hercegovine, kao i Hrvata iz BiH na razvitak hrvatskoga jezika nije zanemariv. Zna se da su bosansko-hercegovački franjevci položajem svoje provincije i svojim djelovanjem unutar te provincije odigrali odlučujuću ulogu u širenju pismenosti te u kulturnom povezivanju hrvatskoga juga i sjevera. Dalibor Brozović upravo ističe tu, prečesto zaboravljenu, važnost i ulogu provincije Bosne Srebrene na oblikovanje hrvatskoga jezičnoga izričaja:

Na štokavskom i donekle južnočakavskom području glavni su nosioci sličnih procesa bili franjevci provincije Bosne Srebrene, i to je činjenica kojoj se važnost nikada ne može dovoljno naglasiti. Franjevci su jadranske jezične tekovine iz Dubrovnika i mletačke Dalmacije usvojili i prenijeli u Slavoniju i u hrvatske naseobine u Ugarskoj. Bitna je činjenica da su se svi štokavski Hrvati nalazili u krugu djelovanja Bosne Srebrene, da je ona čvrsto povezivala Dalmaciju i Slavoniju i da njezin utjecaj nije prestajao nakon postupnoga otpadanja pojedinih krajeva ispod njezine jurisdikcije.¹²

Ulogu bosansko-hercegovačkih franjevacu ne samo u standardizaciji hrvatskoga jezika, nego i drugih jezika nastalih na štokavskoj osnovi naglašava i Ivo Pranjković¹³ što jasno govori da hrvatskoga jezika, kakva

¹² Dalibor Brozović, „Uloga bosanskohercegovačkih franjevacu u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića,“ *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, god. 20, br. 2 (1972): 42.

¹³ Usp. Ivo Pranjković, *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2008), 27.

danas poznajemo, ne bi bilo bez njihova samoprijegornoga rada. Naravno da se promjenom društveno-političkih okolnosti smanjila i franjevačka uloga i utjecaj na hrvatski jezik jer su se tijekom standardizacije prenijeli na druga područja, ali su se i u bližoj prošlosti osluškivale odluke donesene u BiH (ovaj put odluke službenih vlasti) koje su onda ostavile velike posljedice na završnu fazu standardizacije hrvatskoga jezika. Tako Antun Radić naglašava da mu je Ivan Broz, govoreći o razlozima uvođenja fonološkoga pravopisa, kao ključni čimbenik naveo Bosnu i Hercegovinu jer da bi inače Hrvatska te krajeve zauvijek izgubila.¹⁴ O situaciji u Bosni i Hercegovini i utjecaju koji je imala tih godina na jezičnu situaciju u Hrvatskoj govori i Stjepan Ivšić koji prenosi Klaićeve riječi o razlozima uvođenja novih padežnih oblika i fonološkoga pravopisa u izdanjima Matice hrvatske u kojima je apostrofirao BiH „jer je vlada ondje učinila jedno i drugo“¹⁵. U svojim je prisjećanjima Bosnu i Hercegovinu spomenuo i sam Tomo Maretić, aktivni sudionik tih zbivanja, opisujući ključne godine dovršetka jezične standardizacije: „Od argumenata što ih je Kršnjavi banu naveo, predlažeći mu onu naredbu na potpis, najviše je delovalo to što i fonetiku i nove padeže upotrebljava Bosna i Hercegovina i grad Dubrovnik“¹⁶. Tako je BiH, bilo izravnim djelovanjem svojih franjevaca, bilo neposrednim utjecajem političkih čimbenika, odigrala ogromnu ulogu u samoj Hrvatskoj. Već sam taj put kojim se kretao razvoj i standardizacija hrvatskoga jezika, a koji nisu prošla ostala dva jezika u BiH, pokazuje da je hrvatski jezik samosvojan i nedjeljiv bez obzira na nekakve republičke, entitetske ili državne granice unutar kojih živi hrvatski narod.

Kad se je moglo očekivati da će se jezična situacija smiriti i da će se svi Hrvati „ujediniti“ u istom jezičnom izričaju, došlo je do raspada Austro-Ugarske Monarhije i ulaska u novu državnu zajednicu koja je svojom jezičnom politikom prisiljavala i samu Hrvatsku na promjenu jezične politike (Pravopisno uputstvo 1929.), a u BiH je krenula s otvorenim posrblijanjem,¹⁷ koje će se nastaviti i nakon propasti prve Jugo-

¹⁴ Usp. Antun Radić, „Hrvatski književni jezik,“ *Glas Matice Hrvatske*, god. II, br. 1–2 (1907): 4.

¹⁵ Stjepan Ivšić, „Etimologija i fonetika u našem pravopisu,“ *Hrvatski jezik*, god. 1, br. 1 (1938): 13.

¹⁶ Tomo Maretić, „Jedna značajna četrdesetogodišnjica – Kako je došlo do uvođenja fonetskog pravopisa u Hrvatskoj i Slavoniji 1892,“ *Pravda*, god. XXVIII, br. 6–9 (1932): 19.

¹⁷ Da je nakon dolaska Kraljevine SHS u Bosni i Hercegovini planski provedena srpska politika u BiH kojom se nastojalo potisnuti hrvatsko nazivlje potvrđuje Papić, usp. Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije (1878 – 1918)* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1972), 169–170.

slavije. Situacija je posebice postala teška nakon Drugoga svjetskoga rata, kada se u BiH proganjaju hrvatske riječi i proglašavaju „ustaškim“ te se nastoji nametnuti srpski jezični izričaj. Ipak, zahvaljujući književnicima i crkvenim tiskovinama hrvatski jezik uspio je zadržati svoje karakteristike i svoju vitalnost u suodnosu s drugim jezicima.

Pokušajem stvaranja jedinstvenoga bosanskohercegovačkoga standardnojezičnoga supstrata koji je kao „treća varijanta“ trebao u BiH sačuvati već tada urušeni koncept srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga jezika, nastojalo se u biti u BiH nametnuti srpski jezik ijekavskoga izgovora svim stanovnicima. Tako se pod okriljem samosvojnosti i „trećega puta“ u Bosni i Hercegovini želio normirati jezični sustav koji je često bio u suprotnosti s narodnim govorima svih triju naroda ili barem u suprotnosti s govorima većine naroda u BiH.¹⁸ Bez obzira na sustavnu političku podršku republičkih vlasti, taj se „bosanskohercegovački standardnojezički izraz“ raspadom bivše države i sam raspao. Bila je to umjetna tvorevina s kojom su se na koncu uspjeli identificirati ponajviše tadašnji Muslimani koji su napokon dobili pravo na predstavljanje svojega kulturnoga naslijeđa pa su prigrlili taj jezični konstrukt kao novu mogućnost i nešto drukčije od hrvatskoga i srpskoga koji im se do tada nudio. I danas postoje tendencije da se taj konstrukt oživi pa mu se pripisuje ono što nikada nije bio, ravnopravan jezični idiom svih stanovnika BiH. Posebice zabrinjava činjenica da se na primjerima mjesnih govora nastoji dokazati „sličnost“ jezika miješajući to s načelima standardnosti. Ta je tendencija prisutna kod pojedinih bošnjačkih jezikoslovaca koji, poput Ismaila Palića, idu još i dalje pa tvrde da je „potpuno jasno da je Bosna i Hercegovina, jezički gledano, jedna zasebna cjelina“¹⁹, ili pak poput Mevlide Karadža koja naglašava da „nema nikakvog lingvističkog opravdanja za napuštanje zajedničkog standarda“²⁰, jer polaze od činjenice da svi konstitutivni narodi u BiH imaju standard s osnovicom na (i)jekavskoj štokavštini. Jasno je što se krije iza takvih ocjena i koji bi jezik trebao biti dominantan u BiH kad se pogledaju izjave pojedinih

¹⁸ Usp. Marija Musa, *Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini u javnoj komunikaciji od 1945. do danas* (Mostar: Školska naklada, 2018), 62–64.

¹⁹ Ismail Palić, „Mogućnosti funkcioniranja triju standardnih jezika (bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga) u Bosni i Hercegovini,“ u *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, ur. B. Tošović i A. Wonisch (Graz – Sarajevo: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Institut za jezik, 2009), 81.

²⁰ Mevlida Karadža, „Sociolingvistički aspekti jezičke situacije u Bosni i Hercegovini,“ u *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, ur. B. Tošović i A. Wonisch (Graz – Sarajevo: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Institut za jezik, 2009), 73.

bošnjačkih političara, ali i kulturnih radnika pa i jezikoslovaca da su srpska i hrvatska nacija „uvezene“ u BiH, a samim time i njihovi jezici i da je jedini „ispravan“ put povratak u bosansko „jato“.²¹

Zabrinjava što se takvim mišljenjima priklanjaju i pojedini hrvatski kulturni radnici koji, iako u manjini u vlastitom narodu, potpomognuti medijima većinskoga naroda vješto plasiraju svoje teze o nametanju umjetne zagrebačke jezične varijante Hrvatima u BiH, a ne zapitaju se pod kakvim su i čijim nametanjem bili do tada Hrvati u BiH. Tu osobito prednjači Ivan Lovrenović koji je 2012. objavio *Promemoriju o (hrvatskoj) jezičnoj politici u Bosni i Hercegovini*²² u kojoj upozorava na, po njemu, pogubnu pojavu u hrvatskom jeziku u BiH. Iako u svojem tekstu donosi važne stvari o kojim bi trebalo konstantno promišljati,²³ nažalost on već u početku polazi od jednoga zajedničkoga jezika i sve daljnje zaključke izvodi iz te perspektive. Govoreći o inzistiranju na zasebnosti na „načelu isključivanja *ili – ili*“ navodi da se tako „uvodi grubi politički diktat nad živom stvarnošću jezika, kao i nad drugim aspektima sociokulturnoga ambijenta“, ali i sam upada u istu zamku zanemarivanja „žive stvarnosti“ i „sociokulturnoga ambijenta“ jer ne prihvaća da su se stvari promijenile. A da bi se, kako ju on naziva, „sačuvala funkcionalna jedinstvenost jezičnoga prostora“ upravo treba prihvatiti novonastalo činjenično stanje da tri različita naroda, ma koliko bliski bili, žele (to je ključno!) imati različite (samosvojne) jezike u odnosu na druge narode s kojima žive. I to ne narušava unutarnje bosansko-hercegovačke odnose, nego, naprotiv, nakon toliko vremena suživota u zajedničkim (tuđim) državama pruža mogućnost istinskoga života svih stanovnika Bosne i Hercegovine na ravnopravnim i jednakim osnovama (u svojoj državi). Sve dok se u ime nečega višega i zajedničkoga budu potiskivale želje bilo kojega naroda u Bosni i Hercegovini, nastajat će daljnji nesporazumi. Lovrenović nudi tri moguća puta kojima bi mogao (trebao) krenuti hrvatski jezik u BiH, ali već kod prvoga ponovno upada u zamku vlastitih predodžaba pa naglašava da je ako „se inercijski nastavi dosadašnjim putem, nekritički i nekreativno usvajajući normativna rješenja koja dolaze iz Zagreba“ put unaprijed poznat, a to je „sve veće produbljivanje jaza između

²¹ Usp. Senahid Halilović, „Jezička stvarnost u Bosni i Hercegovini,“ *Socjolingwistyka*, XXVIII (2014): 133.

²² Ivan Lovrenović, *Promemorija o (hrvatskoj) jezičnoj politici u Bosni i Hercegovini* (2012), pristupljeno 5. travnja 2019., <https://www.6yka.com/novosti/promemorija-o-hrvatskoj-jezičnoj-politici-u-bosni-i-hercegovini>.

²³ Osobito kad je riječ o „deficitu autokritičnosti“ i prebacivanju odgovornosti na druge.

materinskoga idioma i nacionalnog standarda“. Tu kao da je zaboravio da nijedan „materinski idiom“, ma kako čist i dobar bio, ne čini sam po sebi standardni jezik, odnosno svaki standardni jezik treba do neke mjere učiti i usvajati. Na kraju krajeva, može se postaviti pitanje zašto bi baš taj „materinski idiom“ hrvatskih govora bio u drukčijoj poziciji prema drugim „materinskim idiomima“, zasigurno ne samo zato što mu je u podlozi štokavsko narječje?! Druga opcija koju nudi „da se vlastitim snagama poradi na specifičnoj, bosanskohercegovačkoj standardizaciji hrvatskoga jezika“ odvodi bosansko-hercegovačke Hrvate u poziciju „drugih“ Hrvata (a to već jesu u političkom smislu, bez obzira gledalo se na njih iz Zagreba ili iz Sarajeva) koji ne znaju kamo ustvari pripadaju. A tad im je najlakše elegantno ponuditi (nametnuti) neko treće rješenje, koje i sam Lovrenović nudi i naziva „civilizacijski optimalnim“, iako se odmah ograđuje „jer za nju nema minimuma volje ni na hrvatskoj ni na bošnjačkoj ni na srpskoj strani“. Dakle, po njem, treba raditi na tom da se „postigne dogovor o zajedničkoj bosanskohercegovačkoj standardizaciji, s konjunktivnom normom koja bi priznavala i izražavala sve nacionalno-jezične specifičnosti tamo gdje ih ima“. Time smo ponovno vraćeni u razdoblje jedinstvenoga bosanskohercegovačkoga standardno-jezičnoga izraza koji, kao „mogućnost rješenja“ jezične situacije u BiH, nude i pojedini bošnjački jezikoslovci.²⁴ Postavlja se pitanje zašto se misli da bi takav konstrukt zaživio sada, a nije uspio zaživjeti prije kad je bio potpomognut socijalističkim republičkim aparatom? Kada se navedenomu pridoda i pojava Deklaracije o zajedničkom jeziku²⁵ skupine jezikoslovaca i kulturnih radnika koji na štokavskom govornom području vide jedan zajednički jezik, onda za područje BiH možemo uočiti dva plana: manji koji pod bosanskim imenom unutar granica BiH nastoji oživjeti jezik koji se pokušao normirati od 1970-ih godina i veći postjugoslavenski koji pod krinkom jezičnih sloboda i „ukidanja svih oblika jezične segregacije“²⁶ u cijeloj regiji želi nametnuti širi jezični okvir koji bi dopustio „slobodu ‚miješanja‘, uzajamnu otvorenost te prožimanje različitih oblika i izričaja zajedničkog jezika“²⁷, što je ne samo u suprotnosti sa svim ustavima novonastalih država, nego i u su-

²⁴ Usp. Karadža, „Sociolingvistički aspekti jezičke situacije u Bosni i Hercegovini,“ 73.

²⁵ Autor ni u kojem slučaju ne uskraćuje pravo bilo komu da slobodno iznosi svoje stavove i da „osjeća“ jezike koji su se razvili na južnoslavenskom području zajedničkim.

²⁶ „Deklaracija o zajedničkom jeziku“ (2017), PEN Centar BiH iz Sarajeva, Udruženje Krokodil iz Beograda, Centar za građansko obrazovanje (CGO) iz Podgorice, Udruga Kurs iz Splita, pristupljeno 10. siječnja 2020., <http://jezicinacionalizmi.com/deklaracija/>.

²⁷ „Deklaracija o zajedničkom jeziku“ (2017).

protnosti s definicijom standardnoga jezika koji mora biti jasno propisan i normiran.

Ipak, u jednom se možemo složiti s Lovrenovićem, a to je da je možda napokon sazrelo vrijeme da se „hrvatska obrazovna i kulturna politika u Bosni i Hercegovini emancipira i počne kreirati autonomno, vlastitom pameću i u najboljem skladu s vlastitim potrebama i interesima“. Na tom tragu je i hrvatski književnik Josip Mlakić koji naglašava „ne može se hrvatski jezik zatvoriti u granice Republike Hrvatske. On je podjednako vlasništvo i nas Hrvata u BiH.“²⁸ Upravo na tom temelju, da je hrvatski jezik vlasništvo i Hrvata u Bosni i Hercegovini, treba graditi budući razvitak hrvatskoga jezika.

Hrvatski su jezikoslovci još devedesetih godina 20. stoljeća jasno izrekli svoj sud o tim pokušajima razdvajanja hrvatskoga naroda i jezika na one u Hrvatskoj i na one u BiH. Još je Dalibor Brozović upozorio da su jednako neprihvatljivi „pokušaji da se bošnjački jezik nametne bosanskohercegovačkim Hrvatima, bezuvjetno su neprihvatljive i eventualne tendencije da se ostvari nekakav autonomni bosanskohercegovački hrvatski standardni jezik“²⁹, kao što je neprihvatljivo „i zagrebačko sektaštvo prema orijentalizmima kao tobožnjim srbizmima“³⁰. Tako ne stoje Lovrenovićeve primjedbe da se Hrvati iz Bosne i Hercegovine trebaju bojati orijentalizama (pa čak ni „srbizama“³¹), ali protok vremena čini svoje i prirodnim³² odlaskom starijih generacija gubi se cijeli jedan jezični mikrokozmos koji, nažalost, mlađe generacije nikada ne će moći ni pojmiti, a kamoli rekonstruirati. To su činjenice.

I u novije vrijeme, kad se promišlja o hrvatskom jeziku u BiH, prevladavaju pomirljivi, ali odlučni stavovi da je riječ o jednom narodu i jeziku, bez obzira na lokalne razlike u govorenom jeziku. Tako i Ranko Matasović uočava:

Što se tiče prevođenja s bošnjačkoga i srpskoga na hrvatski, rekao bih da to nije nešto što je potrebno provoditi u svakoj prigodi,

²⁸ Josip Mlakić, „Hrvatski jezik je vlasništvo i nas Hrvata u BiH,“ *Vijenac* 373, 19. lipnja 2008. (2008) razgovor vodila Laura Mihaljević, pristupljeno 27. siječnja 2020., <http://www.matica.hr/vijenac/373/hrvatski-jezik-je-vlasnistvo-i-nas-hrvata-u-bih-22218/>.

²⁹ Dalibor Brozović, „Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika,“ *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, god. 47, br. 1 (1999): 15.

³⁰ Brozović, „Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika,“ 15.

³¹ Navodnici su preuzeti od Lovrenovića.

³² Ovdje se ne spominje rat i protjeravanje gotovo svih Hrvata iz Bosanske Posavine i posljedice koje je to ostavilo na govor tih ljudi. Zasigurno nove generacije više nikada ne će poprimiti one jezične značajke koje su mogli poprimiti da su odrastali u „prirodnoj“ sredini.

već samo u pogledu tekstova koji imaju pravni značaj i u najformalnijim situacijama. Ali ne treba odustati od postojanja prava Hrvata da se s njima komunicira na njihovom vlastitom, hrvatskom standardnom jeziku: inače će u budućnosti o tome što je zajednički standardni jezik pretežito odlučivati većinski narod, ili dva većinska naroda u BiH.³³

Kad se razmotre sve činjenice i sagleda današnja situacija s hrvatskim jezikom u Bosni i Hercegovini neminovno se nameću pojedini zaključci. Hrvatski jezikoslovci u BiH i/ili oni podrijetlom iz BiH trebaju se svakako aktivnije uključiti u proces normiranja hrvatskoga standardnoga jezika, a ne biti samo „konzumenti“ već ponuđenih rješenja. Prvo bi trebalo pokušati u BiH, u osnovne i srednje škole, na sveučilišta i u medije uvesti jedan jezični standard. Možda bi trebalo pristupiti izradi maloga jezičnoga priručnika koji bi sadržavao pravopis, gramatiku i rječnik koji bi bio „izrađen“ na Filozofskom fakultetu u Mostaru i koji bi uzeo u obzir i posebnosti Hrvata u BiH. Bosansko-hercegovački su Hrvati pogodniji za uvođenje nekih rezolutnijih rješenja zato što ih je (nažalost) manje i jer su (politički) kompaktniji od Hrvata u Republici Hrvatskoj. Ono što se uvede u BiH teško će se moći zanemariti u Zagrebu³⁴ pa će tako Hrvati iz BiH postati sukreatori hrvatske jezične politike, a ne samo „poslušnici“ koji osluškuju što će Zagreb reći i učiniti.

4. Prijedlozi mogućih jezičnih odluka³⁵

Da bi Hrvati iz BiH mogli sukreirati hrvatsku jezičnu politiku, nužno je ponuditi i neka konkretna rješenja, a ne samo nijemo promatrati što se zbiva. Ovdje se, u najkraćim crtama, navode neke mogućnosti koje bi se mogle razmotriti, bez ikakvih pretenzija da su konačne i najbolje.

Polazeći od pretpostavke da nitko ozbiljan više ne će zadirati u dublje pravopisne odluke i da će postojeće pravopisno načelo (fonološki pravopis s morfonološkim primjesama) ostati, mogu se pokušati iznaći rješenja za one nedoumice koje se nalaze u postojećim pravopisima,

³³ Ranko Matasović, „O položaju i identitetu hrvatskoga jezika u BiH,“ *Vijenac*, 654, 28. ožujka (2019): 17.

³⁴ Slično kao koncem 19. stoljeća, ali ovaj put bi Hrvati sami kreirali svoju sudbinu.

³⁵ Uvidom na mrežne stranice Filozofskoga fakulteta u Mostaru (<https://ff.sum.ba/hr>) lako je uočiti da se ovdje doneseni prijedlozi ne podudaraju u potpunosti s tamošnjom jezičnom praksom.

te se razlike mogu lako pobrojati i onda za Hrvate u BiH primijeniti ono što bi se smatralo najboljim. Tako bi bosansko-hercegovački Hrvati mogli utjecati na rješenje nekih jezičnih pitanja koja se već desetljećima predstavljaju kao bauk i nekakav ideološki sukob, oko kojih se lome koplja u samoj Hrvatskoj:

- a) ne ću/neću – kada je riječ o pisanju niječnoga oblika pomoćnoga glagola *htjeti*, ne postoje neki posebni jezični razlozi koji bi prevagnuli bilo na jednu, bilo na drugu stranu, ni jedno rješenje nije „hrvatskije“³⁶ od drugoga pa bi ovo bilo čisto „praktično“ pitanje i stoga se preporučuje pisati odvojeno;
- b) greška/grješka – kada je riječ o pisanju *je* iza pokrivenoga *r* nema razloga da se inzistira na pisanju *s j* (osobito kada se osluškuje izgovor Hrvata u BiH),³⁷ iako se ne bi smatralo pogrešnim jer izdanja Filozofskoga fakulteta u Mostaru preferiraju upravo to jekavsko pisanje (npr. časopisi *Hum* i *Hercegovina*); ovo je točka koja svakako zaslužuje šire rasprave, a eventualno bi se mogle pobrojati i propisati riječi u kojima bi se pisalo *s j* (a onda posljedično i izgovaralo), a da to ne zadire previše u sam izgovor;
- c) zadatci/zadaci; uradci/uraci i sl. – kada je riječ o gubljenju *d* i *t* ispred *c*, *č* u oblicima imenica s nepostojanim *a* u završetku *-dac*, *-dak*, *-tac*, *-tak*, *-tka* čini se da je, barem kad je riječ o pravopisnim priručnicima³⁸, ovo pitanje riješeno i u samoj Hrvatskoj jer dva najrecentnija propisuju pisanje *t* i *d*.

Kada je riječ o navescima *a*, *u*, *e* u genitivu, dativu i lokativu jednine pridjevno-zamjenične sklonidbe muškoga i srednjega roda, bilo bi dobro odustati od slobodne uporabe i propisati:

³⁶ Pravopisni pododbor godine 1877. propisao je „da se u glagolju negacija piše razstavljeno od glagolja, dakle: ne mogu, ne vidim“, dok Pavić tomu pravilu pridodaje izuzetke pa da se tamo „gdje se je negacija posve stopila sa glagoljem, t. j. u *niesam*, *nemam* i *neću* piše zajedno“ (Ladislav Mrazović, „Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa,“ *Vienac*, 14 (1877): 221). Promjena je nastupila od Hrvatskoga prvopisa Ivana Broza (1892) koji je propisao odvojeno pisanje: *ne ću*, a takvu je praksu zadržao i njegov nasljednik Dragutin Boranić koji u izdanjima svojega pravopisa iz 1947. i 1951. godine propisuje isto odvojeno pisanje (iznimka su izdanja iz 1930. i 1934., tiskana nakon Pravopisnoga uputstva, ali je tu u cijelom pravopisu uvedeno „jednačenje prema srpskomu“ pa imamo pisanje *daću*, *nosićeš* i sl.). Novosadskim dogovorom ponovno se uvodi sastavljeno pisanje *neću*, *nećeš*...

³⁷ Tako je jedan profesor s Filozofskoga fakulteta u Mostaru duhovito primijetio da on piše *grješka*, a izgovara *greška* što bi također mogao biti način rješavanja te situacije, svjesni odabir u pisanom tekstu nauštrb vlastitoga izgovora.

³⁸ Drukčija je situacija s medijima koji se čak i onda kada promoviraju neki pravopis i njegova rješenja, kao npr. *Hrvatski pravopis* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, ne drže tih rješenja.

- a) dosljedno pisanje obveznoga nastavka *-a* u genitivu (hrvatskoga standardnoga jezika)
- b) dosljedno pisanje obveznoga nastavka *-u* u dativu (hrvatskomu standardnomu jeziku)
- c) dosljedno izostavljanje nastavka u lokativu (hrvatskom standardnom jeziku).

Ove bi mogućnosti mogle izazvati dosta polemika, osobito odustajanje od pisanja *-e* u lokativu, ali takvo je pisanje dosljednije od dosadašnjega u kojem se miješaju pisanja *-e* i *-u* u dativu i lokativu, a u skladu je i s hrvatskom dovukovskom tradicijom.

Prijedlog *prema* bi se moglo jednostrano propisati uz dativ³⁹ i tako se vratiti hrvatskoj tradiciji, ali i spriječiti nepotrebna „natezanja“ koji padež dolazi uz njega koja su nastala kada ga se krajem 19. stoljeća htjelo vezati samo uz lokativ, što nije uspjelo u potpunosti zaživjeti o čem svjedoče i suvremene hrvatske gramatike.

U sintaksi bi posebno trebalo pripaziti na rečenične konstrukcije jer je sintaksa najviše na „udaru“ srodnih jezika koji imaju više govornika i jače medijsko zaleđe od Hrvata u BiH. Tu bi se moglo oprimirati što je i kako ispravno u standardnom jeziku, a što je prisutno u govorenom jeziku pojedinih Hrvata u BiH.

Neki budući rječnik koji bi prikupio i opisao leksičke osobine bosansko-hercegovačkih Hrvata morao bi sadržavati brojne leksičke posebnosti koje postoje u njihovu jeziku, prije svega orijentalizme. Naravno da to treba dobro odvagati i odlučiti što je „nužno“ potrebno, a što nepotrebno i nametnuto tijekom godina tuđih uprava i vlasti.

Književni i razgovorni stilovi hrvatskoga jezika trebaju i moraju zadržati apsolutnu slobodu jezičnoga oblikovanja te se smatraju dijelom hrvatskoga jezika dok god prate i slijede njegove zakonitosti, bez obzira na izražajne mogućnosti koje rabe u danom trenutku. Naposljetku, hrvatske književnike iz BiH i u BiH treba promatrati i vrednovati kao dio istoga književnoga korpusa, a ne kao neki pokrajinski odvojak koji se želi prikupati matici zemlji.

Naravno da ovaj izneseni prijedlog nije ni najbolji ni konačan, on je samo prijedlog i kao takav se može razmatrati, nadopunjavati ili čak u potpunosti odbaciti. Bit će uspješan ako pobudi pojedina pitanja u hrvatskoj jezikoslovnoj zajednici koja su do sada bila izbjegavana. Hrvati podrijetlom iz Bosne i Hercegovine ili oni koji još uvijek žive i rade u BiH (kao i drugi Hrvati drugdje koji se bave jezikoslovljem) moraju

³⁹ Tako čini *Gramatika hrvatskoga jezika* Josipa Silića i Ive Pranjkovića, str. 222.

ravnopravnije i više sudjelovati pri izradi nekih budućih jezikoslovnih priručnika ili smjernica oko budućega razvoja hrvatskoga jezika. Ne smije se odvajati i promatrati hrvatski jezik u BiH kao nešto zasebno u odnosu na hrvatski jezik u samoj Republici Hrvatskoj, jer on to nije. Hrvatski jezikoslovci iz BiH trebaju se svojim prijedlozima svakako više uključiti u rad institucija koje skrbe o hrvatskom jeziku.

5. Zaključak

Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini prošao je težak i trnovit put do potpune slobode uporabe imena i jezičnih obilježja. Ni danas, iako je hrvatski jezik jedan od triju službenih u BiH, situacija nije u potpunosti povoljna jer se, unatoč negativnim povijesnim iskustvima, želi nametnuti ideja o zajedničkom jeziku. Ovaj put riječ je ili o neimenovanom jeziku za cijelu regiju kojemu se u podlozi nalazi „štokavica kao zajednička dijalekatska osnovica standardnog jezika“⁴⁰ ili o pokušaju vraćanja prevaziđenomu bosanskohercegovačkomu standardnojezičnomu izrazu u okvirima BiH. I dok su oko zajedničkoga bosanskoga jezika suglasni hrvatski i srpski jezikoslovci, regionalnim se projektom naizgled „ne dovodi u pitanje individualno pravo na iskazivanje pripadnosti različitim narodima, regijama ili državama“⁴¹, odnosno sastavljači *Deklaracije* dobrohotno ostavljaju „mogućnost svakom korisniku da ga imenuje kako želi“⁴², ali već i sama činjenica da je projekt predstavljen u Sarajevu može pobuditi određenu dozu sumnje kod najmalobrojnijega naroda u BiH. Kad se tomu pridodaju sve češći i sve glasniji zahtjevi bošnjačkih jezikoslovaca da se njihov jezik i u drugim jezicima mora imenovati bosanskim imenom, odnosno kada pojedinci pod tim imenom, osim Bošnjaka uključuju i druge narode u BiH, onda je jasno da se na mala vrata nastoji dokinuti samostalnost ne samo jezika nego i naroda u BiH.⁴³ Nažalost, uz njihove zahtjeve nesvjesno pristaju i pojedini hrvatski intelektualci koji zahtijevaju da se (još uvijek) hrvatski jezik u BiH razvija neovisno o hrvatskom standardu kakav dolazi iz Zagreba. Svakako da dio zahtjeva treba usvojiti, osobito one što se tiču većega sudjelovanja i utjecaja Hrvata iz BiH na standardizaciju jedinstvenoga hrvatskoga jezika. Tu će i jezikoslovni Zagreb morati postupati mudrije

⁴⁰ „Deklaracija o zajedničkom jeziku“ (2017).

⁴¹ „Deklaracija o zajedničkom jeziku“ (2017).

⁴² „Deklaracija o zajedničkom jeziku“ (2017).

⁴³ Usp. Halilović, „Jezička stvarnost u Bosni i Hercegovini,“ 133.

i uvažavati neke posebnosti koje još uvijek postoje u govorima bosansko-hercegovačkih Hrvata. Bilo bi dobro da ne čekaju da Hrvati „prirodno“ odumru s tih područja kako bi se mogle zanemariti neke činjenice. U radu su predstavljeni mogući putovi i doneseni prijedlozi oko kojih bi hrvatski jezikoslovci podrijetlom iz BiH ili oni koji žive i rade u BiH mogli poduzeti i konkretne radnje. Tek tada će se ustvari vidjeti koliko se uvažava i cijeni njihov trud i zalaganje i koliko su „ravnopravni“ dionici iste jezične sudbine. Eventualno neprihvatanje i najmanje razine prijedloga Hrvata iz BiH značit će potpuni poraz i u dogledno vrijeme rascjep hrvatskoga jezičnoga jedinstva.

Literatura

- Bloomfield, Leonard. *Language*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1973.
- Bošković, Mirko. *Odvojeno mišljenje suca mr Mirka Boškovića u predmetu U-12/97* (1998), pristupljeno 18. rujna 2019, http://www.ustavnisudfbih.ba/hr/open_page_nw.php?l=hr&pid=151.
- Brozović, Dalibor. „Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika.“ *Jezič: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, god. 47, br. 1 (1999): 13–16.
- Brozović, Dalibor. „Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića.“ *Jezič: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, god. 20, br. 2 (1972): 37–51.
- Čedić, Ibrahim. „Bosanskohercegovački standardnojezički izraz – bosanski jezik.“ U *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, ur. B. Tošović i A. Wonisch, 41 – 50. Graz – Sarajevo: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Institut za jezik, 2009.
- Deklaracija o zajedničkom jeziku (2017), PEN Centar BiH iz Sarajeva, Udruženje Krokodil iz Beograda, Centar za građansko obrazovanje (CGO) iz Podgorice, Udruga Kurs iz Splita, pristupljeno 10. siječnja 2020., <http://jezicinacionalizmi.com/deklaracija/>.
- Dodig, Radoslav. „Bošnjački ili bosanski.“ *Dani*, 132 (1999), pristupljeno 29. srpnja 2020., <http://hamdijadobruna.com/fstab/jezik6.html#b1>.
- Gavran, Ignacije. „Uvod.“ U *Nikola Lašvanin. Ljetopis*, ur. Ignacije Gavran, 5–32. Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2003.
- Halilović, Senahid. „Jezička stvarnost u Bosni i Hercegovini.“ *Sociolingwistyka*, XXVIII (2014): 121–135.
- Ivšić, Stjepan. „Etimologija i fonetika u našem pravopisu.“ *Hrvatski jezik*, god. 1, br. 1 (1938): 3–13.
- Karadža, Mevlida. „Sociolingvistički aspekti jezičke situacije u Bosni i Hercegovini.“ U *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, ur. B. Tošović i A. Wonisch, 67–76. Graz – Sarajevo: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Institut za jezik, 2009.

- Lovrenović, Ivan. *Promemorija o (hrvatskoj) jezičnoj politici u Bosni i Hercegovini* (2012), pristupljeno 5. travnja 2019., <https://www.6yka.com/novosti/promemorija-o-hrvatskoj-jezicnoj-politici-u-bosni-i-hercegovini>.
- Maretić, Tomo. „Jedna značajna četrdesetogodišnjica – Kako je došlo do uvođenja fonetskog pravopisa u Hrvatskoj i Slavoniji 1892.“ *Pravda*, god. XXVIII, br. 6-9 (1932): 19.
- Matasović, Ranko. „O položaju i identitetu hrvatskoga jezika u BiH.“ *Vijenac*, 654, 28. ožujka (2019): 16–17.
- Mlakić, Josip. „Hrvatski jezik je vlasništvo i nas Hrvata u BiH.“ *Vijenac*, 373, 19. lipnja (2008), razgovor vodila Laura Mihaljević, pristupljeno 27. siječnja 2020., <http://www.matica.hr/vijenac/373/hrvatski-jezik-je-vlasnistvo-i-nas-hrvata-u-bih-22218/>.
- Mrazović, Ladislav. „Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa.“ *Vienac*, 14 (1877): 217–221.
- Musa, Marija. *Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini u javnoj komunikaciji od 1945. do danas*. Mostar: Školska naklada, 2018.
- Palić, Ismail. „Mogućnosti funkcioniranja triju standardnih jezika (bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga) u Bosni i Hercegovini.“ U *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, ur. B. Tošović i A. Wonisch, 77–90. Graz – Sarajevo: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Institut za jezik, 2009.
- Papić, Mitar. *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije (1878 – 1918)*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1972.
- Pranjković, Ivo. *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2008.
- Presuda Ustavnoga suda Federacije BiH, broj U-7/98, 1998., pristupljeno 22. lipnja 2019., http://www.ustavnisudfbih.ba/bs/open_page_nw.php?l=bs&pid=178.
- Radić, Antun. „Hrvatski književni jezik.“ *Glas Matice Hrvatske*, god. II, br. 1-2 (1907): 2–4.
- Saussure, Ferdinand de. *Tečaj opće lingvistike*. Zagreb: ArTresor naklada – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2000.
- Silić, Josip, i Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Ustav Federacije Bosne i Hercegovine s amandmanima XXVII-LIV (Wolfgang Petrisch) od 28. 4. 2002., pristupljeno 31. srpnja 2020., http://predstavnicki-dom-pfbih.gov.ba/upload/file/ustav/ustav_precisceni_tekst.pdf.
- Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, 1994, pristupljeno 31. srpnja 2020., http://www.fbihvlada.gov.ba/hrvatski/federacija/ustav_hr_stari.htm.

The Croatian Language in Bosnia and Herzegovina – Life on the Edge (Existence and Perspectives)

Summary: The paper will consider the position of the Croatian language in Bosnia and Herzegovina and attempt to answer the question whether Croats living in Bosnia and Herzegovina should be using Standard Croatian as prescribed by the

authorities in Zagreb or if they should insist upon their own peculiarities resulting from specific social and political circumstances as well as a hundred years of separation from the homeland. What position should be taken with regards to numerous words of Turkish, Arabic and Persian origin making up the vocabulary of Croats living in Bosnia and Herzegovina, considering the wide variety of words of German, Italian and Hungarian origin characteristic of the language spoken in different parts of Croatia? There are those who believe that the Croatian language in Bosnia and Herzegovina should and must be separate in some of its language solutions from the Croatian language as standardised by the authorities in Zagreb. They subscribe to the view that the Croatian language in Bosnia and Herzegovina, as well as the Croats themselves, are systematically neglected by the homeland, being used only for political point-scoring. On the other hand, the University of Mostar is the only university in Bosnia and Herzegovina teaching in the Croatian language as prescribed by the authorities in Croatia, invoking the unity of the Croatian people and language used by all Croats, regardless of their country of residence. The paper will try and clarify which position is the correct one, whether there can be only one correct position or the solution for Croats in Bosnia and Herzegovina lies in a different direction.

Keywords: Croatian language, Bosnia and Herzegovina, standardisation, periphery, existence, perspective

Timea Bockovac

Katedra za kroatistiku

Filozofski fakultet

Institut za slavistiku

Sveučilište u Pečuhu

bockovac.timea@pte.hu

 <https://orcid.org/0000-0002-0928-6338>

Jezično stanje Hrvata u Mađarskoj – periferno istraživačko pitanje?

Sažetak: U radu je riječ o aktualnom jezičnom stanju hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, koja čini jednu od 13 priznatih autohtonih skupina, čija su prava zajamčena Ustavom. U okviru teme u kontekstu jezičnih prava razmatra se suodnos službene (državne) i manjinske (hrvatske) jezične politike, među čijim zadacima se primarno ističe podržavanje dominacije materinskog jezika ili balansirane dvojezičnosti. Pravnim odredbama reguliran status hrvatske manjine danas (2020.) u prvom se planu očituje vezano za pitanje školstva (npr. preuzimanje ustanova, izdavanje udžbenika), međutim nedostaju sociolingvistička istraživanja o jezičnim kompetencijama govornika. Primjena je rezultata takvih istraživanja neophodna pri analizi jezičnih utjecaja, praćenju razvoja diglosije, odnosno opisivanju jezične stvarnosti koja se isprepliće s jezičnim identitetom i dovodi do procesa jezičnoga planiranja.

Ključne riječi: sociolingvistika, jezična politika, jezična prava, dvojezičnost, Hrvati u Mađarskoj

1. Hrvati u Mađarskoj

Pojam periferije i perifernosti u prenesenom značenju aludira na „mjesto udaljeno i izolirano od svih relevantnih zbivanja“¹, Hrvati u Mađarskoj kao nacionalna manjina tu poziciju višestruko ostvaruju, i to svojim zemljopisnim položajem (dobrim dijelom obitavaju uz državnu granicu), društvenim suodnosima (većina – manjina) a i jezičnim

¹ Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika* (Zagreb: Novi Liber, 2005), 1018.

obilježjima (mjesni govori – jezični standard). U tom se kontekstu pogotovo suvremeno jezično stanje hrvatske manjine nalazi izolirano, izvan prostora znanstveno-istraživačkoga interesa, stoga je cilj rada istaknuti zanemarena područja te pokušati ukazati na mogući razvojni put.

Hrvati su u Mađarskoj najraznovrsnija etnička skupina. Njihovo se doseljavanje odvijalo u vremenskom rasponu od 15. do 18. stoljeća, premda neke njihove skupine žive na području današnje Podravine već od 7. stoljeća.² Na dolje navedenoj karti Mađarske vidljivo je kako pripadnici hrvatske nacionalne manjine žive duž mađarske granice u sedam regija: u Baranji i Podravini, u Bačkoj, duž mađarsko-austrijske granice, u okolici grada Kaloče te u Zalskoj županiji i u Budimpešti. Hrvatska manjina ne čini kompaktnu i homogenu cjelinu, ali je jedna od 13 priznatih manjina, od kojih se ubraja među autohtone manjine čija prava su pored europskih regulativa zajamčena i najvišim pravno-političkim zakonom – Ustavom. Nakon uvođenja novog mađarskog Ustava (2012.) dotadašnji se izraz *manjina* zamijenio riječju *narodnost* i to se dosljedno rabi u svim dokumentima koji se odnose na Hrvate u Mađarskoj. Razlika između manjina i narodnosti ili etničkih skupina kao i pojam manjinskog jezika nije jednoznačno definiran, ali primarno pretpostavlja raznovrstan odnos prema većinskom jeziku te krije u sebi obilježja *jezične zajednice* i prepoznatljivih sociokulturoloških čimbenika, stoga se u daljnjem tekstu rabe pojmovi *manjina* i *manjinski jezik*.

Slika 1. Hrvati u Mađarskoj

Demografski podatci Hrvata u Mađarskoj imaju izravan utjecaj na njihova (jezična) prava i na mogućnost ostvarenja kulturne autonomije.

² Ernest Barić, *Rode a jezik?! Radovi iz jezikoslovne kroatistike* (Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2006), 16.

Broj Hrvata u Mađarskoj je prema zadnjem popisu pučanstva (2011.) 23 561, a time hrvatska manjina čini 4,5 % ukupnog manjinskog stanovništva, odnosno po brojnosti se nalazi na petom mjestu, iza romske, njemačke, rumunjske i slovačke manjine. Po procjeni stvaran broj varira između 50 000 i 80 000, međutim broj registriranih Hrvata znatno je manji, a još je manji broj onih koji hrvatski imenuju materinskim jezikom. Uzevši u obzir tendencije od 1990-ih do danas, jasno je vidljivo kako kontinuirano raste broj osoba koji se izjašnjavaju Hrvatima, npr. između zadnja dva cenzusa bilježi se porast od 4,1 %, a kako suprotnom korelacijom opada broj izvornih govornika.

NARODNOST	1980.	1990.	2001.	2011.
Hrvat	13 895	13 570	15 594	26 774
MATERINSKI JEZIK	1980.	1990.	2001.	2011.
Hrvatski	20 484	17 326	14 326	716

Tablica 1. Podatci popisa pučanstva³

1.1. O jeziku Hrvata u Mađarskoj

Hrvatske subetničke skupine koje žive na području Mađarske došle su „iz Hrvatske te iz raznih krajeva Hercegovine i Bosne (...) time se domaći hrvatski govori mogu jako lijepo uklopiti u dijalektni mozaik koji čine hrvatski govori u Hrvatskoj“⁴. Međutim u 20. je stoljeću, zbog društveno-političkih razloga, došlo do nagle i ubrzane asimilacije, koja dovodi do gubljenja dijalekata, odnosno do nametnutog unitarističkog srpsko-hrvatskog jezičnog standarda koji se promatrao u opreci s mjesnim govorima. Na kraju tog stoljeća, nakon prvih slobodnih izbora u Mađarskoj (1990.) te nakon proglašenja samostalne Republike Hrvatske (1991.), dolazi do pozitivnog preokreta u manjinskoj politici, do realizacije političkog samoupravljanja i do intenzivnih kontakata s matičnom državom, a sve će to imati i utjecaje na jezičnome planu.

U govorima (u sedamdesetak naselja) zastupljena su, kao i u Republici Hrvatskoj, sva tri organska narječja: čakavsko (u mađarskom dijelu Gradišća), kajkavsko (u mađarskom dijelu Pomurja i nekoliko naselja u mađarskoj Podravini) i zapadnoštokavsko (dijelom u Podravini, u baranjskoj županiji, oko Pečuha, u se-

³ Izvor: KSH, Državni zavod za statistiku, pristupljeno 28. siječnja 2020., https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf.

⁴ Barić, *Rode a jezik?! Radovi iz jezikoslovne kroatistike*, 15.

lima uz mađarsko-srpsku granicu te u nekoliko sela oko Kaloče i Budimpešte), uz opću napomenu da većina Hrvata u Mađarskoj govori štokavski.⁵

Činjenica kako je sve manji broj govornika hrvatskog kao materinskog jezika ukazuje na nestanak predaje jezika unutar obitelji, na međugeneracijski prekid prenošenja jezičnoga nasljeđa, što je zadatak u novijem vremenu namijenjen odgojno-obrazovnim ustanovama. Od početka 21. stoljeća hrvatska manjina u Mađarskoj raspolaže s ostvarenom kulturnom autonomijom i odgojno-obrazovnom infrastrukturom. Od prihvaćenih modela nastave roditelji mogu odabrati tradicionalnu, jednojezičnu nastavu koja se odvija na većinskom (mađarskom jeziku), odnosno nastavne programe s ciljem očuvanja materinskoga jezika. Među tim je programima sve popularniji tzv. program „jezičnog uro-njenja“ koji se realizira na način da djeca bez znanja hrvatskog jezika upisuju škole s hrvatskim jezikom. Premda je zakonskom regulativom omogućeno školovanje na materinskom (manjinskom) jeziku, za sada ne postoje škole s jednojezičnim hrvatskim programom. Odgoj i obrazovanje sna hrvatskom jeziku ostvaruje se u sklopu mađarskog odgojno-obrazovnog sustava, od predškolskog odgoja do fakultetske izobrazbe u 9 vrtića, 35 škola s predmetnom nastavom (povišena satnica 5+1) i u 5 škola s dvojezičnom nastavom, a u tom procesu sudjeluje oko 3500 učenika.

U slučaju hrvatskoga jezika u dokumentima koji se vezuju uz odgojno-obrazovne sadržaje uvijek je riječ o materinskom jeziku, znači pretpostavlja se kako učenici tih ustanova raspolažu svim jezičnim kompetencijama izvornih hrvatskih govornika. Važno je i to uzeti u obzir jer se svi nastavni sadržaji planiraju na temelju tih idealiziranih jezičnih kompetencija.

Kako bi se steklo znanje o stvarnom stanju i poznavanju hrvatskoga jezika među manjinskim govornicima, potrebno je taj jezik smjestiti na određene skale znanstvenih klasifikacija prema kojima se zaključuje vitalnost jezika. Uzevši u obzir Fishmanov⁶ i Kraussov⁷ model, odnosno

⁵ Barić, *Rode a jezik?! Radovi iz jezikoslovne kroatistike*, 23.

⁶ Joshua Fishman, *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages* (Covedon: Multilingual Matters, 1991). Prema: Noémi Gál, *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek* (Kolozsvár: Szabó T. Attila Nyelvi Intézet – Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, 2010), 42.

⁷ Michael Krauss, „The world's languages in crisis,” *Language*, vol. 68, br. 1 (1992): 4–10. Prema: Gál, *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*, 43.

pristup autora L. A. Grenoble i L. J. Whaleyja⁸ zaključuje se kako se jezik Hrvata u Mađarskoj, kao manje dominantan, smatra ugroženim, pogotovo zbog (nepostojeće ili upitne) komponente *predaje jezika*. Detaljnije se promatra pojavnost jezika, broj govornika, funkcija jezika te prostor uporabe, a prema zadanim pokazateljima pretpostavlja se sljedeće:

- hrvatskim se jezikom služi u visokome obrazovanju, jezik ima svoju stručnu terminologiju, i svoje mjesto u državnim medijima, ali samo u ograničenim segmentima;
- jedan dio zajednice na nekoliko područja u potpunosti se koristi i pisanim i usmenim oblikom manje dominantnog jezika;
- jedan dio zajednice koristi se manje dominantnim jezikom u potpunosti, ali tek na ograničenim jezičnim prostorima (npr. formalna područja);
- jedna skupina unutar zajednice raspolaže djelomičnim znanjem jezika, u nekoliko su tema fluentni govornici, ali su područja znatno ograničena (npr. isključivo se svode na prikaz tradicionalne kulture, priče, pjesme, sakralnosti);
- jezik govore odrasli, odnosno roditelji i njihovi roditelji, ali samo mali broj djece (govornici pretežno imaju 30 ili više godina).

Prema tim se oznakama jezik Hrvata nalazi među jezicima u fazi propadanja unutar kojih podskupine čine: instabilni jezici, *izrazito ugroženi jezici*, teško ugroženi i kritično ugroženi jezici.⁹ Nastojanja očuvanja jezika više nisu zadovoljavajuća, potrebno je krenuti s revitalizacijom jezika, procesom koji se mora temeljiti na istraživanjima jezične stvarnosti. Prva skupina istraživanja trebala bi otkriti stvaran odnos prema hrvatskom jeziku koji uvelike utječe na jezičnu razinu govornika. Uz materinski jezik potrebno je razmotriti pitanje statusa hrvatskoga kao drugog, inog jezika, stranog ili manje korištenog jezika kao i pitanje jezične heterogenosti ili homogenosti.

2. Provedena istraživanja

Osim Ustavom prava manjina deklarirana su i Zakonom o manjinama pod brojem CLXXIX., koji je stupio na snagu 2011. godine, a koji

⁸ Lenore A. Grenoble i Lindsay J. Whaley, *Saving Languages: An Introduction to Language Revitalization* (New York: Cambridge University Press, 2006). Prema: Gál, *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*, 168–169.

⁹ Krauss, „The world's languages in crisis,” 4–10.

u skladu s međunarodnim poveljama, kojih je Mađarska potpisnica, na visokoj pravnoj razini regulira pitanja uporabe manjinskih jezika i izriče zaštitu istih. Unatoč tomu u proteklih trideset godina nije provedeno ni jedno opširno istraživanje koje bi se usmjerilo na jezik Hrvata u Mađarskoj. Znanstveni interes nije puno veći ni izvan Mađarske, ali se iznimno mogu pronaći radovi napisani u Hrvatskoj na tu temu. O tome svjedoči i rad Jadranke Grbić (1994.) pod naslovom *Identitet, jezik i razvoj. Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj*.

U Mađarskoj je objavljeno tek nekoliko studija s područja sociologije, među kojima se nalaze tekstovi Árpáda Barátha – Jánosa Gyuroka – Dénesa Sokcsevitsa (2002.): *A magyarországi horvát fiatalok életmódja*, koji pišu o načinu života mladih Hrvata u Mađarskoj, i Jánosa Tótha (2013.) pod naslovom: *Azonosság tudat az olvasztótégelyben. Horvát kisebbségek identitásának szociológiai kérdései Magyarországon. Identity Awareness in the 'Melting-Pot' – The Sociological Questions of the Identity of the Croatian Minority in Hungary*.

Razlog nedostatka obuhvatnijih i cjelovitijih istraživanja složen je. Osim malog broja stručnjaka postoji i nedostatak znanstvene infrastrukture, stoga su ta istraživanja često u okviru većih projekata, od kojih je zadnji bio realiziran u sklopu Instituta za jezik pri Mađarskoj akademiji znanosti 2003.–2004. godine pod naslovom: *A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei / Dimenzije jezične različitosti: Mogućnosti sačuvanja manjinskih jezika*.¹⁰

U promatranom periodu (1990.–2020.) svega su dva izdanja koja predmetom istraživanja određuju odnos manjinskog jezika i identiteta. Između 2002. i 2005. godine Györgyi Bindorffer provela je istraživanje s temom *Asszimiláció, nyelvhasználat, identitás-kettős identitás összehasonlító vizsgálata a magyarországi német, horvát, szerb, szlovák és szlovén kisebbség körében: szinkrón és diakrón dimenzióban. / Asimilacija, uporaba jezika, identitet, dvojni identitet među Nijemcima, Hrvatima, Srbima, Slovacima i Slovencima u Mađarskoj na sinkronijskom i dijakronijskom planu*, a objavljena je i zbirka radova iz jezikoslovne kroatistike profesora Ernesta Barića (2006.): *Rode, a jezik?!*

Premda se velik broj jezikoslovnih istraživanja u Mađarskoj odvija s ciljem opisa razine dvojezičnosti i višejezičnosti pojedinih narodnosnih skupina (pogotovo Roma i Nijemaca), uočava se nedostatak istih kod Hrvata u Mađarskoj. Nedostaju empirijska istraživanja o kognitivnim

¹⁰ <http://www.nytud.hu/program/nyelvimassag.html>, pristupljeno 10. prosinca 2019.

jezičnim reprezentacijama i o stupnju dvojezičnosti i višejezičnosti koji bi poslužili kao polazište pri izradi jezičnih korpusa i državnih mjerenja. Odrediti smjernice budućih istraživanja važno je i zbog kurikularne reforme mađarskog odgoja i obrazovanja, koja je pokrenuta 2018. godine. Taj proces pruža mogućnost izmjene dotadašnjih nastavnih sadržaja, a uvjetovan je dugoročnim jezičnim planiranjem i razradom jezične strategije. Tu se mogu uključiti buduća istraživanja i mjerenja koja bi otkrila stvarno stanje, a vjerojatno i dokazala kako se obrazovni proces temelji na pogrešnoj pretpostavci – hrvatski = materinski jezik učenika.

Pitanja se manjinskih jezika dotiču u dokumentu mađarske vlade pod naslovom *Nacionalna razvojna strategija javnog obrazovanja*, premda se problem istraživanja ne pojavljuje kao zasebna komponenta, ali se ističe nedostatak mjerenja manjinskih jezika te se izriče izrada potrebnih i adekvatnih pedagoških mjerila.

2.1. Uloga istraživanja i mjerenja u jezičnoj strategiji Hrvata u Mađarskoj

Poznato je kako jezična politika ima tri samostalna čimbenika: praksu (uporabu jezika), ideologiju (stav o jeziku) te menadžment (planiranje jezika), kao što se i lingvistička istraživanja dijele na tri vrste, na tzv. osnovna, primijenjena i tehnološka, koja su povezana s inovativnim razvojem. Na ovim se temeljima radi jezična strategija, na čijoj je makrorazini zakonska regulativa (kolektivna), a na mikrorazini konkretna analiza uporaba jezika manjinskih govornika (individualna). Na mikrorazini donesene se odluke često vezuju uz društvene kontekste, stoga na njih utječu brojne druge sociološke komponente, a zadatak se manjinske jezične politike prepoznaje u segmentu menadžmenta jezika. Pri planiranju istraživanja potrebno je uzeti u obzir kako je o jeziku Hrvata malo pisano na teoretskoj razini, a još manje istraženo empirijskim putem, ali se istraživanja i mjerenja mogu ugraditi u jezičnu politiku Hrvata u Mađarskoj te realizirati kroz strategiju razvoja obrazovnog sustava. Potrebno je poticati sudionike obrazovnog procesa da postanu osviješteni i motivirani u planiranju istraživanja i mjerenja ta dva uzajamno povezana, a istodobno zanemarena područja. Kompleksno jezično istraživanje manjinskog jezika nerealno je očekivanje, međutim, itekako su moguća istraživanja u institucionaliziranim okvirima, tj. na razini odgojno-obrazovnih ustanova koje danas dobrim dijelom preuzimaju zadatak prenošenja jezika i kulture. Hrvati u Mađarskoj nemaju

razrađenu teoriju i metodologiju jezičnih istraživanja, a ne mogu ih – zbog specifičnosti predmeta istraživanja – automatski adaptirati ni iz matične zemlje. Primjer je dobre prakse Nacionalna strategija javnog obrazovanja, a pomoć se ostvaruje i unutar Ministarstva obrazovanja u kojem postoje posebni uredi za koordiniranja¹¹ manjinskih pitanja. Posebnu poteškoću predstavlja sve manji broj studenata koji se upisuju na kroatistiku odnosno biraju integrirani pedagoški studij koji traje 5 + 1 godinu, jer njihovim nestankom dovodi se u pitanje nova generacija nastavnika i znanstvenog podmlatka.

Među brojnim područjima sociolingvistike za razradu jezične strategije Hrvata u Mađarskoj istaknuta su ova istraživačka pitanja:

- status jezika, uloga jezika i regionalna uporaba,
- nastavni sadržaji,
- pitanje jezičnoga identiteta,
- pitanja dvojezičnosti i višejezičnosti,
- *razrada mjerenja*,
- analiza udžbenika.

Od nabrojanih je pitanja primaran zadatak razrada mjerenja, pri čemu trebamo razlikovati jezična mjerenja od jezičnih vrednovanja (jezične evaluacije), naime mjerenje se realizira kao testiranje tijekom kojeg ćemo odrediti brojčanu vrijednost uz pojedine odgovore, riječ je o kvantitativnom pristupu, dok je ishod jezične evaluacije donošenje odluka i zaključaka na temelju dobivenih rezultata, tj. ostvaruje se kvalitativan proces. Mjerenja se dijele na neformalna i formalna mjerenja (tj. ispite), a hrvatski se jezik mjeri isključivo formalno, i to na kraju srednje škole u obliku dvorazinskih maturálnih ispita. Matura se polaže na srednjem, odnosno na visokom stupnju, a ako se na visokom stupnju postigne rezultat od 60 %, automatski se stječe jezični ispit B2 razine. Iako taj sustav mature postoji od 2005. godine, do sada nije bilo mogućnosti analize postignutih rezultata zbog malog broja pristupnika čiji su podaci zaštićeni. Istraživanja nastavnih sadržaja trebaju biti u skladu s referentnim okvirom, s Nacionalnim pedagoškim standardom (NOS), s okvirnim planom, prema kojima bi u školama s predmetnom nastavom na kraju 6. razreda osnovne škole učenik trebao biti na A2 razini; na kraju 8. razreda na B1, a na kraju 10. razreda srednje škole na B2 razini, s postojećom praksom i realnim poznavanjem jezika. Idealna mjerenja hrvatskog kao manjinskog jezika trebala bi biti reprezentativna

¹¹ NPOK/Nemzetiségi pedagógiai és oktatási központ/Narodnosni pedagoški i obrazovni centar.

mjerenja, planirana i predviđena, koja ukazuju na sociokulturni status učenika te omogućuju kontinuirano praćenje.

3. Zaključak

Razrada je jezične strategije složeni sustav koji zahtijeva složene postupke, određen je unutrašnjim i vanjskim okolnostima, kulturom, odnosom zajednice prema jeziku, oblicima djelovanja (znanstveni opis, jezično planiranje, jezična prava, obrazovanje, kulturna politika, prenošenje spoznaja, akteri, ustanove, financiranje). Njezina je iznimno važna zadaća sprječavanje jezične erozije i usporavanje procesa jezične asimilacije. Zadatak je izrade strategije dugoročno planiranje poradi održavanja i razvijanja jezične kompetencije, a jezična istraživanja na kojima se temelje i jezična mjerenja dio su te strategije. Za sada je postignuta kulturna autonomija i političko samoupravljanje Hrvata u Mađarskoj, 2019. godine utemeljen je Metodički centar uz čiju pomoć je u najskorijoj budućnosti potrebno, uz državno koordiniranje i umrežavanje, organizirati mjerenja jezične kompetencije učenika, govornika hrvatskoga, manjinskoga jezika. Dobiveni rezultati takvih istraživanja mogu doprinijeti jezičnom planiranju, jer je uz pomoć egzaktnih analiza moguće argumentirati potrebu za jezičnom revitalizacijom koja se provodi u kontekstu osiguranih jezičnih prava, a realizira se u obliku dotada zanemarene *manjinske* jezične strategije.

Literatura

- Anić, Vladimir. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber, 2005.
- Barić, Ernest. *Rode a jezik?! Radovi iz jezikoslovne kroatistike*. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2006.
- Baráth, Árpád, János Gyurok, i Dénes Sokcsevits. *A magyarországi horvát fiatalok életmódja*. Budimpešta: Croatica Kht, 2002.
- Bartha, Csilla. „Út a többnyelvűség felé? Nyelvi ideológiák, attitűdök és nyelvcsere: a kétnyelvűséggel kapcsolatos elképzelések szerepe a kisebbségi nyelvek megőrzésében.“ U *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*, ur. Anna Borbély, Ildikó Kremmer Vancone i Helga Hattyár, 125–138. Budimpešta: Tinta Könyvkiadó, 2008.
- Bartha, Csilla. „Kétnyelvűség, oktatás és a kisebbségek.“ *Educatio*, vol. 9, br. 4. (2010): 761–775.
- Fishman, Joshua. „Language and Ethnicity: The View from Within.“ U *The Handbook of Sociolinguistics*, ur. Florian Coulmas, 327–343. Oxford: Blackwell Publishers, 1998.

- Fishman, Joshua. *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon – Philadelphia: Multilingual Matters, 1991.
- Gál, Noémi. *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*. Kolozsvár: Szabó T. Attila Nyelvi Intézet – Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, 2010.
- Grenoble, A. Lenore, i J. Lindsay Whaley. *Saving Languages: An Introduction to Language Revitalization*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Grbić, Jadranka. „Identitet, jezik i razvoj. Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj.“ *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, vol. 31, br. 1 (1994): 9–134.
- Krauss, Michael. „The world s languages in crisis.“ *Language*, vol. 68, br. 1 (1992): 4–10.
- Soksevitcs, Dénes. *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budimpešta: Mundus Novus Könyvek, 2011.
- Tóth, János. *Azonosság tudat az olvasztótégelyben. Horvát kisebbségek identitásának szociológiai kérdései Magyarországon. Identity Awareness in the 'Melting-Pot' – The Sociological Questions of the Identity of the Croatian Minority in Hungary*. Jászberény: Szent István Egyetem, 2013.

Mrežni izvori

- Bindorffer, Györgyi, Sándor Horváth, István Janek, Tamás Krékity, Orsolya Szabó, i Mirjana Tolnai. „Asszimiláció, nyelvhasználat, identitás-kettős identitás összehasonlító vizsgálata a magyarországi német, horvát, szerb, szlovák és szlovén kisebbség körében: szinkrón és diakrón dimenzióban.“ (2007), pristupljeno 22. prosinca 2019., <http://real.mtak.hu/194/1/37400>.
- Tóth, Ágnes, i János Vékás. „A magyarországi nemzetiségek létszámváltozása.“ *Statisztikai Szemle*, vol. 9, br. 12 (2013): 1257–1297, pristupljeno 29. prosinca 2019., http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2013/2013_12/2013_12_1256.pdf.
- Bindorffer, Györgyi. „Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatáshelyzetéről.“ (2013), pristupljeno 21. prosinca 2019., http://nemzetisegek.hu/dokumentumok/jelentes_a_nemzeti_es_etnikai_kisebbségi_alt.
- KSH, Državni zavod za statistiku, pristupljeno 28. siječnja 2020., https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf.
- <http://www.nytud.hu/program/nyelvimassag.html>, pristupljeno 10. prosinca 2019.

The Linguistic State of Croats in Hungary – Peripheral Research Questions

Summary: This paper is address to the current state of the language of the Croatian national minority in Hungary, which is one of 13 autochthonous groups with rights granted by the constitution. Within this matter the correlation of official (state) and minority (Croatian) language politics is observed in the context of language rights, which primarily highlights supporting first language dominance and balancing bilingualism. The status of the Croatian minority today (2020) is

regulated by legal directives and the most important issue is related to education (for instance, taking over institutions and publishing textbooks). However, there is a great need for sociolinguistic research on a macro level regarding cognitive linguistic representation. Applying results of such research is necessary for analyses of linguistic impacts, measuring the development of diglossia, and respectively for describing linguistic reality intertwined with identity that leads to the process of language planning.

Keywords: sociolinguistics, language politics, language rights, bilingualism, Croats in Hungary

Mieczysław Dziekoński

Dziekoński translations

Erfurt

 <https://orcid.org/0000-0002-1160-9247>

Najbliższe peryferie języka chorwackiego i cywilizacji: Chorwacka diaspora w Trieście

Streszczenie: Triest jako pograniczne miasto między trzema cywilizacjami (romańską, germańską i słowiańską) z biegiem czasu zasiedlany przez Słowian, stał się najbliższą dla nich peryferią zachodnią. Przybysze z Chorwacji od XIX wieku stanowili w Trieście liczną i znaczącą społeczność, miasto było dla nich oknem na świat i ważnym kontaktem z cywilizacją europejską. Trudne doświadczenia triesteńskiej diaspory chorwackiej w XX. wieku oraz zmiany społeczno-polityczne po 1990 roku na Półwyspie Bałkańskim zmieniły znacząco relacje między Chorwatami a Włochami.

Słowa kluczowe: językoznawstwo, peryferie językowe, diaspora triesteńska

Współczesny Triest to nowoczesne pograniczne miasto portowe, posiadające cechy wielkomiejskie będące, z jednej strony, znaczącym ośrodkiem cywilizacyjnym łączącym Słowiańszczyznę ze światem romańskim i germańskim, z drugiej zaś będący na północno-wschodnich peryferiach Republiki Włoskiej.

Historycznie Triest powstał w miejscu osady obronnej, która leżała na zboczu góry zwanym obecnie *San Giusto*. Jego romańska nazwa *Tergeste* pochodzi najprawdopodobniej z zlatynizowanego prasłowiańskiego **terg*, (południowosłowiańskich *trg* ‘targ, rynek’) i łacińskiego *este* ‘miasto’).

Triest ze względu na swoje położenie geopolityczne od samego początku istnienia stał się ośrodkiem cywilizacyjnym szeroko pojętego pogranicza politycznego, kulturowego, językowego, itp. Początki Triestu jako miasta handlowego sięgają czasów antycznych (zachowały się

z tamtego okresu resztki murów obronnych zwanych *Castelieri*¹). Sytuacja w mieście kolejno zmieniała się w zależności od opcji politycznych panujących w basenie Morza Śródziemnego (od rzymskiej, bizantyjskiej, weneckiej poprzez habsburską, francuską, austro-węgierską, jugosłowiańską po włoską). Triest i jego okolice był także narażony na zmieniające się w czasie i w przestrzeni rozmaite sąsiedztwa (wzdłuż rzeki Tilment, aż po wybrzeże Adriatyku, osiedlały się plemiona Liburnów, Istrów i Wenetów, utożsamianych z Ilirami, Japadów, Japydów oraz celtyckiego plemienia Karnów, a także Słowian szukających sobie siedzib w przyjaznym klimacie śródziemnomorskim. W roku 599 n.e. papież Grzegorz I wspomina w swoich pismach, że Słowianie wraz z Awarami napadają na ludność Istrii i osiedlają się stopniowo na Półwyspie Apenińskim². Triest od początku swego powstania podporządkowany był politycznie i gospodarczo Republice Weneckiej, która próbowała ograniczać jego rozwój gospodarczy. Po wojnie o Chioggię, zakończonej pokojem w Turynie 8 sierpnia 1381 r., osłabiona Wenecja nie była w stanie utrzymać władzy nad Triestem i oddała go patriarsze Akwilei Marquardowi I von Randeckowi ze Szwabii, konkurującemu z hrabią Hugo von Duino, lennikiem księcia Austrii Leopolda III Habsburga. Walki pomiędzy rywalizującymi stronami skłoniły władze Triestu do wysłania na dwór Habsburgów poselstwa z prośbą o oddanie się w opiekę Austrii. Prośba została przyjęta i 30 września 1382 r. na zamku w Grazu został podpisany akt dobrowolnego oddania się w opiekę Habsburgów. Od tej daty rozpoczyna się w Trieście okres panowania Habsburgów, które trwało do czasów rozpadu monarchii Austro-Węgierskiej.³

W okresie panowania cesarza Franciszka Józefa I (1830-1916)⁴ miasto Triest wyrosło na znaczący w Cesarstwie port wojenny i handlowy oraz ośrodek gospodarczy i centrum życia politycznego monarchii. Jego znaczenie wzrosło w 1857 r. z chwilą wybudowania linii kolejowej Wiedeń-Triest, tym samym stał się stolicą Austriackiego Przymorza (niem. *Österreichisches Küstenland*) liczącą 229 510 mieszkańców i otrzymał nazwę *drugiego miasta monarchii*, a brat cesarza Maksymilian tworzył tu austriacką flotę wojenną. W czasie swojego rozkwitu Triest stał się

¹ Giovanni Ruaro, *Triest-Bildstadtführer* (Trieste: Fenice, 2001), 4.

² Erika Bezin, Poljanka Dolhar, *Kako lep je Trst* (Trst: Založništvo tržaškega tiska, 2012), 20.

³ Por.: G. Berger., *Relazioni*. Peter Lang GmbH. Internationaler Verlag für Wissenschaften. Frankfurt am Main 2009, 233.

⁴ Christian Dickinger, *Franciszek Józef I* (Warszawa: Świat Książki, 2006).

największym centrum kapitału słoweńskiego i chorwackiego, tu powstały pierwsze towarzystwa ubezpieczeniowe, banki, stocznie, liczne firmy armatorskie i handlowe o zasięgu transkontynentalnym, działały organizacje społeczno-polityczne, rozwijało się również wielojęzyczne szkolnictwo różnych szczebli. Dynamiczny rozwój gospodarczy miasta został zahamowany przez wybuch I wojny światowej, a konsekwencje powojenne, także po II wojnie światowej, zmieniły zasadniczo jego miejsce na mapie politycznej Europy.

Miasto i jego najbliższe okolice było od zarania dziejów środowiskiem polietnicznym, gdzie się ścierały różne kultury i języki, przy tym stanowiło pogranicze leżące z daleka od centrów administracyjnych. W średniowieczu przebiegała tam granica wpływów Republiki Weneckiej i państwem Longobardów, następnie Monarchii Austro-Węgierskiej i ziemiami włoskimi. Nowopowstałe na początku XX wieku Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców, następnie Królestwo Jugosławii, po 1945 r. Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii, a po 1991 roku Republika Słoweńska i Republika Chorwacka posiadały wspólną granicę. Taka bliskość terytorialna stwarzała naturalne możliwości migracyjne, a rozwój gospodarczy wymuszał napływ świeżej siły roboczej i stwarzał dla przybyszy wielorakie możliwości rozwoju i awansu społecznego. Chorwaci przybywali nie tylko z pobliskiej Istrii i Dalmacji, ale też z terenów bardziej odległych i szybko organizowali się w nowopowstałej sytuacji. Przyjeżdżano nie tylko w poszukiwaniu pracy, Triest był przez stulecia największą giełdą wymiany towarów Cesarstwa Austro-Węgierskiego. Również po II wojnie światowej, mieszkańcy SFRJ masowo przyjeżdżali tu po nowinki handlowe, jako że miasto było najbliższym położonym przygranicznym ośrodkiem handlowym, a kontrola graniczna praktycznie nie istniała. W dalszym ciągu trwał napływ przybysza z Byłej Jugosławii, w tym z Chorwacji, przez co język chorwacki i pozostałe języki południowosłowiańskie stały się trwałym elementem nowej rzeczywistości.

Triest nie posiada autochtonicznej chorwackiej mniejszości etnicznej, w przeciwieństwie do mniejszości słoweńskiej. Wszyscy członkowie diaspory są emigrantami, którzy przybywali do miasta w przeważającej większości w celach zarobkowych, rzadziej jako emigranci polityczni. Ich decyzje o zatrzymaniu się na obcym terytorium były niezależne od języka, wyznania, kultury czy poglądów jakie reprezentowali. Aby zaistnieć w nowym środowisku, musieli dopasować się do obowiązującego prawa, które w dużej mierze dyskryminowało przybyszów i wymuszało asymilację dla potrzeb awansu społecznego. W początkach XX. wieku

nastąpiło wręcz systemowe prześladowanie diaspory chorwackiej i przedstawiciele innych słowiańskich mniejszości etnicznych. W Trieście nie ma obecnie dzielnicy zamieszkałej w zwarty sposób przez Chorwatów, nie ma parafii, szkoły, czy jakiegoś innego ośrodka, która skupiałaby większość przedstawiciele diaspory chorwackiej, dlatego w jej komunikacji nie występują charakterystyczne zmiany językowe, jak np. w języku Chorwatów Molizańskich.⁵

Diaspora chorwacka w Trieście jest zatem rozproszona i zintegrowana od pokoleń w społeczeństwie włoskojęzycznym. Jej przedstawiciele awansują w hierarchii społecznej i z reguły zdobywają wykształcenie w urzędowym języku włoskim, przez co ich język jest coraz mniej uzależniony od podstawy gwarowej miejsca urodzenia rodziców. Większość z nich jest bi- lub polilingwalna i nie związana z organizacjami wyznaniowymi. Dzieci urodzone na obczyźnie mają kontakt z językiem rodzimym okazjonalnie (często jedynie wakacyjny), a w szkole uczą się innych języków obcych: najczęściej angielskiego, hiszpańskiego lub niemieckiego.

W czasie zbierania materiału badawczego w Trieście poszukiwałem potomków najstarszej generacji przybyszy z Chorwacji, ale dotarłem do bardzo niewielu. Kapelan z chorwackiej misji katolickiej, ksiądz Ivica Šušnjara, opowiadał, że w kościele na mszy w języku chorwackim spotyka przede wszystkim osoby z nowej emigracji. Sporadycznie przychodzą pojedyncze osoby, które mieszkają w Trieście od urodzenia i się zromanizowały, nie posługują się już językiem rodzimym i nawet spowiedź odbywają w języku włoskim. Nie uczestniczą też w uroczystościach okolicznościowych organizowanych przez chorwacką wspólnotę. Generalnie zauważa się niechęć albo co najmniej ostrożność przy deklarowaniu narodowości chorwackiej. Nie znając języka włoskiego próbowałem porozumiewać się po angielsku i reakcją na to było często, że zagadnięta osoba: policjant, kelner, czy recepcjonistka odpowiadały po chorwacku. Z rozmów z nimi dowiadywałem się następnie, że wiele osób rozumie język chorwacki, słabiej się nim posługuje, ale nie jest zainteresowane żadną współpracą ze wspólnotą chorwacką. Pochodzenie chorwackie ujawniają rzadziej osoby pełniące odpowiedzialne funkcje w administracji państwowej, czy zajmujące kierownicze stanowiska w międzynarodowych korporacjach. Chorwackie pochodzenie akcentują natomiast osoby z terenu Istrii i Dalmacji, którzy opuścili swoją

⁵ Krzysztof Feruga, *Język diaspory Molizańskich Chorwatów*. (Bielsko-Biała: Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej, 2009), 73–138.

ojczyznę z powodów politycznych, a ich majątek został w czasach SFRJ znacjonalizowany,

Ogólnie biorąc sytuacja językowa Chorwatów do 1990 r. była zawsze skomplikowana. Na terenach etnicznie chorwackich przez kilka stuleci szkolnictwo, administracja państwowa (austriacka, węgierska, jugosłowiańska), a także kościół (w najmniejszym stopniu) funkcjonowały w językach innych niż rodzimy.⁶ W latach dziewięćdziesiątych XX wieku Republika Chorwacka powróciła do dawnych tradycji języka chorwackiego, który stał się językiem państwowym.⁷ Wymagało to dostosowania się jego użytkowników do proponowanej współczesnej normy standardu chorwackiego, który w diasporach był znany w różnym stopniu. Dotyczyło to także Chorwatów triesteńskich, a szczególnie tych z najmłodszego pokolenia, które było narażone na permanentny wpływ języka miejscowego (ze względu na kontakty środowiskowe) i włoskiego języka literackiego (wpływ szkoły, mediów i innych środków elektronicznych) co oddalało go od tradycji rodzimych. Poza-szkolna nauka nowego standardu chorwackiego, organizowana przez *Wspólnotę* diasporę i systematycznie wspierana przez władze Republiki Chorwackiej, stanowi dodatkowy obowiązek dla, i tak nadmiernie obciążonych nauką, dzieci i młodzieży, i nie może realnie konkurować ze szkołą włoską. Dzieci najmłodszego pokolenia migrantów są w najtrudniejszej sytuacji językowej. Wprawdzie ze względu na swój wiek posiadają łatwość pamięciowego przyswajania sobie nowych języków, ale zazwyczaj są obciążone ich nadmierną ofertą. Uczenie się języka od rodziców, lub jednego z nich (w przypadku małżeństw mieszanych), nie wytrzymuje konkurencji najbliższego środowiska, szczególnie rówieśniczego. W perspektywie edukacyjnej przedszkola i szkoły, w których obowiązuje język włoski, pogłębiają tę nierównowagę na niekorzyść języka rodzimego. Dalsze spustoszenia w tym zakresie powodują media i elektroniczne środki przekazu (internet, gry komputerowe, itp.). Bardzo często codzienna komunikacja z rodzicami, a częściej z rodzeństwem jest prowadzona w języku włoskim. Język przodków przestaje być najważniejszym w życiu młodego człowieka i jest uży-

⁶ Emil Tokarz, „Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich“, w *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Michałowi Blicharskiemu*, red. Henryk Fontański i Ewa Straś, (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2001), 19–25.

⁷ Emil Tokarz, „Zróżnicowanie południowosłowiańskich standardów językowych“ w *Knjižno in narečno besedotvorje slovenskega jezika*, red. Marko Jesenšek, (Maribor: Založba Zora, 2005), 449–455.

wany okazjonalnie, niekoniecznie w poprawnej formie. Organizacja Macierz Chorwacka i Konsulat Generalny Republiki Chorwackiej organizują zajęcia nadobowiązkowe, najczęściej w formie douczania języka chorwackiego, w zróżnicowanych grupach wiekowych. Nauczaniem trudnią się nauczyciele delegowani z Chorwacji. W przeciwieństwie do możliwości jakie mają w Trieście Słoweńcy, edukacja Chorwatów na poziomie szkół podstawowych i ponadpodstawowych prowadzona jest w języku włoskim. Istnieje możliwość uczestniczenia w zajęciach w szkołach słoweńskich, ale dla Chorwatów jest to mało atrakcyjne. Starania o utworzenie szkoły, przynajmniej stopnia podstawowego, nie znalazły dotąd formalnego wsparcia oficjalnych władz miejskich, a także finansowego ze strony Chorwacji. Bliskość terytorialna też nie rozwiązuje sprawy, bowiem niewielka ilość osób korzysta z możliwości pobierania nauki w ośrodkach edukacyjnych w Chorwacji, a jeśli już, to studenci wyjeżdżający do Chorwacji np. w ramach programu *Erasmus*.

Wśród większości członków diaspory nie obserwuje się utrzymywania więzi pokoleniowych, nie podtrzymuje się tradycji komunikacji w języku rodzimym. Okazjonalne spotkania, połączone z liturgią rzymsko-katolicką w języku chorwackim mają charakter raczej towarzyski wąskiej grupy działaczy triesteńskiej *Wspólnoty Chorwackiej*. *Wspólnota* stara się kontynuować przedwojenne tradycje chorwackiego dziedzictwa kulturowego przedstawiając triesteńskiej publiczności znane chorwackie osobistości reprezentujące rozmaite dziedziny kultury, nauki i sztuki oraz organizując cykle imprez kulturalnych, spotkania dyskusyjne, koncerty, przedstawienia teatralne i operowe, wystawy artystyczne, projekty naukowe, filmowe i plastyczne, itp. Wspólnota prowadzi od lat działalność wydawniczą. Zainteresowaniem cieszy się publikacja dwujęzycznego czasopisma *Most / Il ponte* (od stycznia 1999 pod redakcją Michele Treves i Vesny Piasevoli), które dostarcza informacje o nurtujących diaspore wydarzeniach.

Istniejące we Włoszech diaspory chorwackie (jest ich kilka) nie posiadają żadnych nadawców radio-telewizyjnych i nie nadają w języku chorwackim żadnych audycji w programach państwowych stacji radiowych i telewizyjnych. Chorwacka diaspora w Trieście korzysta jednak gościnnie z rodzimych środków medialnych, co jest spowodowane bliskością terytorialną Triestu i chorwackiej Istrii.

Na terenie Republiki Włoskiej nie funkcjonują chorwackie partie polityczne, przedstawiciele chorwackich diaspor nie zasiadają we włoskim parlamencie.

Na rozmaitych imprezach sportowych *Wspólnota Chorwacka* jest mało widoczna, najczęściej wystawiana jest reprezentacja, w znanych szeroko w świecie, październikowych regatach żeglarskich *Barcolana* w Zatoce Triestańskiej.

Dzisiejsze relacje między Włochami a Chorwatami oraz sąsiednimi narodami są stabilne. Nieliczni już Chorwaci z Triestu pamiętający okres faszyzmu włoskiego mówią, że najgorsze mają za sobą. Po upadku dyktatorskich reżimów zniknęło prześladowanie mniejszości etnicznych, a następuje ich asymilacja i wynarodowienie.

Bibliografia

- Bezin, Erika, and Dolhar, Poljanka. *Kako lep je Trst*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 2012.
- Dickinger, Christian. *Franciszek Józef I*. Warszawa: Świat Książki, 2006.
- Ruaro, Giovanni. *Triest-Bildstadtführer*. Trieste: Fenice, 2001.
- Feruga, Krzysztof. *Język diaspory Molizańskich Chorwatów*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej, 2009.
- Tokarz Emil. „Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich“, w *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Michałowi Blicharskiemu*, red. Henryk Fontański i Ewa Straś, 19–25, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2001.
- Tokarz Emil. „Zróżnicowanie południowosłowiańskich standardów językowych“ w *Knjižno in narečno besedotvorje slovenskega jezika*, red. Marko Jesenšek, 449–455, Maribor: Založba Zora, 2005.

The Closest Peripheries of the Croatian Language and Civilization: the Croatian Diaspora in Trieste

Summary: Modern-day Trieste keeps following its tradition by maintaining its status of a border city for the Roman and Slavic civilization. For the new Croatian settlers who began to play an essential role from XIX century onwards the city was a window to the world and an attractive place for the contact with the European civilization. As the Croatian diaspora had to make difficult experiences in the 20th century as well as socio-political changes after 1990, especially on the Balkan Peninsula (the fall of communist regimes, the establishment of new structures of the European Union) substantially changed the relationship between Croats and Italians.

Keywords: linguistics, language borders, diaspora of Trieste

**Hrvatski jezik i pismo kroz povijest
Chorwacki język i chorwackie pismo
na przestrzeni wieków**

Milica Lukić

Filozofski fakultet

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

mlukic@ffos.hr

<https://orcid.org/0000-0002-8153-6370>

O vektorskom čitanju pismovnoga sustava Konstantina Ćirila

Sažetak: U radu se pismovni sustav Konstantina Ćirila – njegova glagoljska azbuka – prikazuje i interpretira iz perspektive broja, tj. u matricnom obliku. Matricna interpretacija podrazumijeva raspored pismena u stupce i redove, tj. vektore, pri čemu se pod vektorima podrazumijevaju jednostupačne matrice. Takav raspored jedinica, desetica, stotica i tisućica izraženih pismenima uspostavlja nove značenjske odnose unutar toga pismovnoga sustava i nudi novo njegovo čitanje kao filozofsko-simboličkoga medija. Taj medij, pokazuje vektorsko čitanje, samim sobom svjedoči kristijanizacijsku svrhu namijenjenu mu u 9. stoljeću, a ne samo tekstovima njime ostvarenim; to pismo samo sobom (i danas) poučava vjeru u trojedinoga kršćanskoga Boga – Oca, Sina i Duha Svetoga, Riječ koja je postala tijelom i Slovo kao evandeosku poruku i oporuku Utjelovljene Riječi.

Ključne riječi: Konstantin Ćiril, azbuka, glagoljica, vektorsko čitanje, matrica, broj

1. Uvodno

Promišljanje o mogućnosti „čitanja“ glagoljice kao vektorskoga sustava naslanja se na postavke koje su vlastitost endogenih teorija o postanku i podrijetlu glagoljice, a koje su osobito plodnima od posljednjih desetljeća prošloga stoljeća (u radovima finskoga slavista Georga Černohostova, Michaela Samilova, Ljudmile Karpenko, Vasila Jončeva, Marice Čunčić, Slavomira Sambunjaka, Borjane Velčeve i dr.).

Riječ je o teorijama koje glagoljicu tumače kao autorsko, samosvojno pismo koje je kao misionarsko pismo 9. stoljeća u svim svojim dimenzijama nadahnuto kršćanskom duhovnosti grčkoga intelektualca Konstantina Filozofa Solunskoga, Sv. Ćirila, te da je u skladu s tim ustroj toga pisma filozofsko-simbolički – i kada govorimo o simboličkoj

identifikaciji svake jedinice posebno i sustavu u cjelini. Budući da su glagoljska pismena tripartitna – i slova i brojevi i pojmovi – njihovu je simboliku moguće odčitavati na svim navedenim razinama.

Poznato je kako simbolička vrijednost slova u vrijeme kada Konstantin oblikuje svoju azbuku nije bila novost. Tako Mateo Žagar u svome *Uvodu u glagoljsku paleografiju 1*, pozivajući se na Michaela Samilova, navodi kako Sveti Jeronim (4./5. st.) i Sveti Ambrozije (4. st.) alfabet promatraju kao sustav kršćanskih simbola.¹ Jednako tako Sveti Izidor Seviljski (6./7. st.) govori o „mističnim slovima“, a Sveti Paulin Nolski (4./5. st.) i Sveti Teodozije Aleksandrijski (6. st.) u pojedinim grčkim slovima (*alfa* i *fi*) iščitavaju simboliku Svetoga Trojstva. Prema pretpostavkama spomenutoga Michaela Samilova, Konstantin Filozof mogao je poznavati spis pod nazivom „Tajna grčkih slova“ koji se pripisuje Svetom Sabi (5./6. st.), a kojim je vjerojatno raspolagala carigradska biblioteka: u njemu se grčki alfabet tumači kao niz simboličkih uputa koje se odnose na svjetsku povijest.² Uzimajući rečeno u obzir, moglo bi se pretpostaviti da je simbolika koja se u njegovu pismu javlja na razini brojeva zapravo pitagorejska jer izravno i neizravno svjedoči da je a) stvarnost na svojoj najdubljoj razini matematička, b) da je filozofija sredstvo duhovnoga pročišćenja, c) da se duša može uzdići do zajedništva s božanskim i d) da određeni simboli imaju mistični karakter³.

2. Vektorsko čitanje

U skladu s prethodno navedenim, ali i s već započetim istraživanjima na tu temu⁴, kao ključ za iščitavanje simboličke vrijednosti glagoljčnih pismena u ovom se prilogu predlaže broj udružen s danas poznatim pojmovnim značenjima njihovih imena, ali uglavljenih u matricu, tj. sustav brojeva koji su u nekom odnosu. Matrica kao matematički pojam (familija od $m \times n$ brojeva a_{ij}) podrazumijeva podjelu na numeričke cjeline sačinjene od stupaca i redaka i može biti simetrična – kada je broj

¹ Mateo Žagar, *Uvod u glagoljsku paleografiju 1* (Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2013), 96.

² Prema Žagar, *Uvod u glagoljsku paleografiju 1*, 96.

³ Usp. C. H. Kahn, *Pythagoras and the Pythagoreans: A Brief History* (Indianapolis: Hackett, 2001).

⁴ Stanislav Marijanović i Jasna Horvat, „Stjepan Damjanović u zlatoreznom kodu Bašćanske ploče i razotkrivanju ljepote hrvatskoglagoljske baštinske kulture,“ u *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*, ur. Tanja Kuštović i Mateo Žagar (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2016), 339–361.

stupaca i redaka jednak, i nesimetrična – kod nejednakoga broja stupaca i redaka. Redovi i stupci matrice promatraju se kao vektori, pri čemu se pod vektorima podrazumijevaju jednostupčaste matrice. U takvom čitanju red matrice naziva se „vektor-redak“, a stupac matrice naziva se „vektor-stupac“, zato se u naslovu ovoga izlaganja upotrebljava termin „vektorsko čitanje“.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

Raspoređivanje slova glagoljične azbuke u matricni sustav podrazumijeva njezino raslojavanje na jedinice, desetice i stotice, čime se uspostavlja tzv. nesimetrična matrica tipa ili reda 9,3, tj. čita se kao tri vektor-retka reda 1 x 9. To dalje znači da je vektor-stupaca ukupno devet (9), a vektor-redaka tri (3) ili četiri (4) ako se u matricu uključe i tisućice. Na taj se način dobiva pravokutna matrica.⁵

⦿ azъ 1	⦿ buky 2	⦿ vêdê 3	⦿ glagoloъ 4	⦿ dobrê 5	⦿ estъ 6	⦿ živêti 7	⦿ žêlo 8	⦿ zemli 9	JEDINICE
⦿ iže 10	⦿ i 20	⦿ đervъ 30	⦿ kako 40	⦿ ljudeъ 50	⦿ myslite 60	⦿ našъ 70	⦿ opъ 80	⦿ pokoi 90	DESETICE
⦿ гъci 100	⦿ slovo 200	⦿ tvrđdo 300	⦿ ukъ 400	⦿ frъtъ 500	⦿ hêrъ 600	⦿ otъ 700	⦿ šta 800	⦿ ci 900	STOTICE
⦿ čгъvъ 1000	⦿ ša 2000								TISUĆICE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	45 = 4 + 5 = 9

Tablica 1. Matricni prikaz glagoljične azbuke⁶

Zbrojimo li svaki vektor-redak i svaki vektor-stupac u matrici glagoljične azbuke (Tablica 1.), u oba ćemo slučaja dobiti broj 9 (prema pitagorejskoj numerologiji, da bi se iščitala simbolička vrijednost nekoga broja svodi ga se na jedinicu). Broj 9 rijetko se javlja u kršćanskoj

⁵ „Matrica,“ *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 1. travnja 2020., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39492>; Marijanović i Horvat, „Stjepan Damjanović u zlatoreznom kodu Bašćanske ploče i razotkrivanju ljepote hrvatskoglagojske baštinjene kulture,“ 355.

⁶ Sve tablice u tekstu oblikovala autorica.

simbolici, pa bi se u skladu s ranije rečenim moglo pretpostaviti da je on u Konstantinovu pismovnu sustavu zapravo podrijetlom pitagorejski, gdje je predstavljao *kraj numeričkih nizova prije povratka u jedinstvo*, tj. *božanski tetrakis* izražen brojem 10.

Da je tomu tako, odavna je iščitano, a u kontekstu ovoga priloga može se reći – na planu prvoga vektorskoga retka i prve sustavne poruke, sačinjene od prvih devet slova u azbučnom nizu, što trajno svjedoči o vrijednosti i značenju pismenosti i njezinoj ulozi u nastojanjima pojedinca (onoga koji je predstavljen zamjenicom *azъ*) da spozna mudrost i utvrdi se u vjeri po slovu/Slovu i u doslovnom i u metaforičkom smislu. Ta je poruka u akrostihu dobro poznata: *Azъ buky vědě glagoljъ dobrê estъ živěti 3êlo zemli*, što je u slobodnom prijevodu: *Ja, koji poznajem slova, kažem da je dobro živjeti na zemlji veoma*. Kako potom slijedi desetično I (*iže*), koje bi se moglo protumačiti kao inicijal imena Isusa Krista⁷, a u grafičkom smislu kao vizualizacija raspetoga Krista na križu⁸, kraj slovnoga devetočlanog niza vraća se u jedinstvo, tj. broj 10 koji je istovremeno i pitagorejski *božanski tetrakis*, a onda i monada kada se svede na jednu znamenku, tj. br. 1 imenom *azъ*, koji je i kao slovo i kao broj u glagoljici grafički izražen križem. Ta poruka živi utkana u prvih devet slova glagoljične pismovne molitve i u potpunosti se uklapa u spomenuto pitagorejsko poimanje broja 9 kao kraja numeričkih nizova prije povratka u jedinstvo (božanski tetrakis $10 = 1 + 0 = 1$). Pitagorejci u broju 9 traže *sjećanje, iskustvo i mudrost* – a upravo nam to svjedoči rečena Konstantinova poruka – ne samo kao zbroj leksičkih značenja imena prvih devet slova u nizu (mudrost) već i kao slika koja istovremeno komunicira s pismovnom tradicijom uopće (sjećanje, iskustvo).⁹

Nastavimo li interpretirati ovaj sustav prema vektorskim redcima – dakle sukcesivno, nailazit ćemo i dalje na sintaktički prozirne segmente kao što je nastavak spomenute poruke: *iže, i, đerv, kako, ljudje, mislite, naš, on, pokoi, rci, slovo, tvrdo* i uvjeravati se u „posvećenost zapisane riječi“, što je u okviru endogenih spomenutih teorija o postanku glagoljice odavna utvrđeno. Međutim, postavlja se pitanje je li moguće smislenu poruku odčitati i onda kada taj pismovni sustav krenemo

⁷ Josip Bratulić, *Leksikon hrvatske glagoljice* (Zagreb: Minerva, 1995), 12.

⁸ Žagar, *Uvod u glagoljsku paleografiju 1*, 98.

⁹ Milica Lukić i Vera Blažević Krezić, *Nova vita glagolitići* (Osijek, Zagreb: Filozofski fakultet Osijek, Hrvatska sveučilišna naklada, 2019), 57–59. Vidi i Milica Lukić i Martina Jurčević, „Pismovni sustav kao svjedočanstvo vjere ili o nekim mogućim tumačenjima simbolike glagoljskih slova,“ *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, vol. 63, br. 1 (2017): 117–129.

čitati prema vektorskim stupcima. Već istaknuta činjenica da prema pitagorejskom načelu vektorski stupci počivaju na broju 9 jednako kao i vektorski redci mogla bi nas u tom ohrabriti, ali i čitanje Slavomira Sambunjaka koji je također u svojoj *Gramatozofiji Konstantina Filozofa Solunskog* predložio da se pri odčitavanju poruke krene unatraske jer je „sintaktički dopušteno“: *tvrdlo slovo rci: pokoj on naš mislite ljudje kako...*, interpretirajući kako taj segment upućuje na „grubu istinu da smo smrtni i da ćemo počivati beživotno kao zemlja“¹⁰. Ohrabreni takvom interpretacijom, u nastavku donosimo nacrtani prijedlog čitanja vektorskih stupaca.

⦿ azъ 1	Ɑ buky 2	Ɱ vêdê 3	Ɐ glagolъ 4	Ɒ dobrê 5	ⱱ estъ 6	Ⱳ živêti 7	ⱳ žêlo 8	ⱴ zemli 9	JEDINICE
Ⱶ iže 10	ⱶ i 20	ⱷ đervъ 30	ⱸ kako 40	ⱹ ljudъje 50	ⱺ myslite 60	ⱻ našъ 70	ⱼ onъ 80	ⱽ pokoi 90	DESETICE
Ȿ rъci 100	Ɀ slovo 200	Ⲁ tvrđdo 300	ⲁ ukъ 400	Ⲃ frъtъ 500	ⲃ hêrъ 600	Ⲅ otъ 700	ⲅ šta 800	Ⲇ ci 900	STOTICE
ⲇ črъvъ 1000	Ⲉ ša 2000								TISUĆICE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	45 = 4 + 5 = 9

Tablica 2. Prvi vektor – veza čovjeka i Boga posredovana riječi/Riječi

U prvom vektorskom stupcu vodeća je znamenka broj jedan, koja simbolički upućuje na prvotno počelo, elementarnu kozmičku energiju, Boga i njegovu neiscrpnu stvoriteljsku moć, Boga Oca. U antici i srednjem vijeku broj jedan označiteljem je i izvorom svih ostalih brojeva.¹¹ U okrilju toga božanskoga broja nižu se slova *azъ* – u jedinicama, slovo *iže* u deseticama (prema Bratuliću ono stoji za ime Druge božanske osobe – *Isusъ*¹²), *rъci* u stoticama i *črъvъ* u tisućicama. Iz navedenoga se zaključuje kako nazivi slova u poretku prvoga vektorskog stupca sugeriraju vezu čovjeka (*azъ* – ja, *črъvъ* – metaforički označuje čovjeka) i Boga (*Isusъ*, *Slovo* – utjelovljena Riječ/Logos – Druga božanska

¹⁰ Slavomir Sambunjak, *Gramatozofija Konstantina Filozofa Solunskoga* (Zagreb: Demetra, 1998), 216.

¹¹ Tine Germ, *Simbolika brojeva* (Zagreb: Mozaik knjiga, 2003), 16–17; Peter J. Bentley, *The book of numbers: the secrets of numbers and how they created our world* (London: Cassell Illustrated, 2008), 36–51.

¹² Bratulić, *Leksikon hrvatske glagoljice*, 12.

osoba) posredovanu riječju/Riječju (*rъci < reći*). Prema kršćanskome vjerovanju, čovjek po Kristu – utjelovljenoj Riječi dolazi (Bogu) Ocu.

ⴗ azъ 1	ⴒ buky 2	ⴑ vêdê 3	ⴎ glagolъ 4	ⴓ dobrê 5	ⴑ estъ 6	ⴓ živêti 7	ⴑ žêlo 8	ⴓ zemli 9	JEDINICE
ⴑ iže 10	ⴒ i 20	ⴓ đernъ 30	ⴓ kako 40	ⴓ ljudъje 50	ⴑ myslite 60	ⴓ našъ 70	ⴓ opъ 80	ⴓ pokoi 90	DESETICE
ⴓ гъci 100	ⴓ slovo 200	ⴓ tvгъdo 300	ⴓ ukъ 400	ⴓ frъtъ 500	ⴓ hêrъ 600	ⴓ otъ 700	ⴓ šta 800	ⴓ ci 900	STOTICE
ⴓ čгъvъ 1000	ⴓ ša 2000								TISUĆICE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	45 = 4 + 5 = 9

Tablica 3. Drugi vektor – slovo/Slovo je Bog

U drugom vektorskom stupcu vodeća je znamenka broj dva. U njegovu simboličkom okrilju broja Druge božanske osobe – Krista nižu se slova *buky/bogъ* u jedinicama, *i* u deseticama i *slovo/Slovo* u stoticama (*ša* u tisućicama nema leksičko ime). Tako nanizana u poretku mogli bismo ih pročitati na sljedeći način: *slovo koje je Slovo – riječ/Riječ koja je Bog* (a utjelovljena Riječ je Isus Krist). Ovaj vektorski stupac nuka nas i na zaključak kako je kršćanski Bog upisan u sva slova Konstantinove azbuke (jer njegovu je pismu zadatak bio širiti kršćansku vjeru među Slavenima), a time i u sposobnost govorenja i pisanja.

ⴗ azъ 1	ⴒ buky 2	ⴑ vêdê 3	ⴎ glagolъ 4	ⴓ dobrê 5	ⴑ estъ 6	ⴓ živêti 7	ⴑ žêlo 8	ⴓ zemli 9	JEDINICE
ⴑ iže 10	ⴒ i 20	ⴓ đernъ 30	ⴓ kako 40	ⴓ ljudъje 50	ⴑ myslite 60	ⴓ našъ 70	ⴓ opъ 80	ⴓ pokoi 90	DESETICE
ⴓ гъci 100	ⴓ slovo 200	ⴓ tvгъdo 300	ⴓ ukъ 400	ⴓ frъtъ 500	ⴓ hêrъ 600	ⴓ otъ 700	ⴓ šta 800	ⴓ ci 900	STOTICE
ⴓ čгъvъ 1000	ⴓ ša 2000								TISUĆICE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	45 = 4 + 5 = 9

Tablica 4. Treći vektor – spoznaja po evangeoskoj riječi/Riječi

U trećem vektorskom stupcu vodeća je znamenka broj tri u koji se u kršćanstvu slila simbolika Treće božanske osobe, Duha Svetoga. Taj vektorski stupac u niz okuplja glagoljična slova *vêdê* (< *vêdêti* – znati, spoznati), *đervъ* (prema Bratuliću to dosta rijetko slovo i rijedak glas nalazi se u riječi *evangelie* – evanđelje, koje je Kristova poruka i oporuka¹³) i *tvrъdo*. Slova ovoga vektorskog stupca pročitana u poretku potiču na zaključak kako spoznajni proces čiji je rezultat čvrsta vjera ide preko riječi upisane u evanđelju – evanđeoske riječi.

Ⲁ azъ 1	Ⲕ buky 2	Ⲙ vêdê 3	Ⲡ glagolъ 4	Ⲃ dobrê 5	Ⲅ estъ 6	Ⲇ živêti 7	Ⲉ žêlo 8	Ⲋ zemli 9	JEDINICE
Ⲛ iže 10	Ⲝ i 20	Ⲟ đervъ 30	Ⲣ kako 40	Ⲥ ljudъje 50	ⲇ myslite 60	ⲉ našъ 70	ⲋ onъ 80	ⲍ pokoi 90	DESETICE
ⲗ гъси 100	Ⲙ slovo 200	Ⲟ tvrъdo 300	Ⲣ ukъ 400	Ⲥ frъtъ 500	ⲇ hêrъ 600	ⲉ otъ 700	ⲋ šta 800	ⲍ ci 900	STOTICE
Ⲟ čgvъ 1000	Ⲟ ša 2000								TISUĆICE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	45 = 4 + 5 = 9

Tablica 5. Četvrti vektor – usvajanje i širenje znanja o vjeri

U četvrtom vektorskom stupcu vodeća je znamenka broj četiri simbolično povezan sa Zemljom i njezinim elementima¹⁴, ali i sveopćosti božanske objave koju predočuju četiri evanđelja. Taj stupac objedinjuje slova *glagolati*, *kako* i *ukъ*, što bismo mogli povezati sa širenjem Kristove poruke i oporuke svijetu (Zemlji), Radosne vijesti – evanđelja iz pera četiriju evanđelista. Ako prihvatimo Samilovo mišljenje da se u imenu slova *ukъ*¹⁵ skriva učenje, nauk, onda je poruka opet vrlo prozirna jer sugerira način usvajanja i širenja znanja o vjeri, ali i molitve kao specifičnoga oblika govorenja, tj. obraćanja Bogu.

¹³ Bratulić, *Leksikon hrvatske glagoljice*, 12.

¹⁴ Germ, *Simbolika brojeva*, 34–39; Bentley, *The book of numbers*, 170–178.

¹⁵ Prema Žagar, *Uvod u glagoljsku paleografiju 1*, 98.

⋈ azъ 1	Ⴀ buky 2	Რ vědě 3	Ს glagoloъ 4	Ტ dobrě 5	Უ estъ 6	Ფ živěti 7	Ქ žělo 8	Ღ zemli 9	JEDINICE
Ყ iže 10	Შ i 20	Ჩ đervъ 30	Ც kako 40	Ძ ljudъje 50	Წ myslite 60	Ჭ našъ 70	Ხ opъ 80	Ჯ pokoi 90	DESETICE
Ჰ rъci 100	Ჱ slovo 200	Ჲ tvrđdo 300	Ჳ ukъ 400	Ჴ frъtъ 500	Ჵ hěrъ 600	Ჶ otъ 700	Ჷ šta 800	Ჸ ci 900	STOTICE
Ჹ črъvъ 1000	Ჺ ša 2000								TISUĆICE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	45 = 4 + 5 = 9

Tablica 6. Peti vektor – dobro čovjeku dolazi od Boga

U petom vektorskom stupcu vodeća je znamenka broj pet koji združuje muški i ženski princip (*ljudie*). U njemu su povezana slova *dobro*, *ljudie* te *frъtъ*. Samilov u slovu *frъtъ* vidi kombinaciju križa i kruga¹⁶, tj. kršćanskoga Boga Oca i Sina. Uzevši to u obzir, mogli bismo se usuditi reći da peti vektorski stupac govori o dobru koje čovjeku dolazi od Boga.

⋈ azъ 1	Ⴀ buky 2	Რ vědě 3	Ს glagoloъ 4	Ტ dobrě 5	Უ estъ 6	Ფ živěti 7	Ქ žělo 8	Ღ zemli 9	JEDINICE
Ყ iže 10	Შ i 20	Ჩ đervъ 30	Ც kako 40	Ძ ljudъje 50	Წ myslite 60	Ჭ našъ 70	Ხ opъ 80	Ჯ pokoi 90	DESETICE
Ჰ rъci 100	Ჱ slovo 200	Ჲ tvrđdo 300	Ჳ ukъ 400	Ჴ frъtъ 500	Ჵ hěrъ 600	Ჶ otъ 700	Ჷ šta 800	Ჸ ci 900	STOTICE
Ჹ črъvъ 1000	Ჺ ša 2000	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000	TISUĆICE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	45 = 4 + 5 = 9

Tablica 7. Šesti vektor – biti i postojati u vjeri

U šestom vektorskom stupcu vodeća je znamenka broj šest kao simbol stvaranja (postanka) i savršenosti.¹⁷ U njemu se značenjska veza

¹⁶ Prema Žagar, *Uvod u glagoljsku paleografiju 1*, 98.

¹⁷ Didier Colin, *Rječnik simbola, mitova i legendi* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2004), 63–66.

ostvaruje imeđu slova *estъ* i *myslite*, tj. između biti i postojati u vjeri, ali i to da je bivanje, postojanje čovjekovo stvoreno božanskim promislom pa kao takvo savršeno.

⳨ azъ 1	Ⴀ buky 2	Რ vêdê 3	Ს glagolo 4	Ტ dobrê 5	Უ estъ 6	Ფ živêti 7	Ღ žêlo 8	Ყ zemli 9	JEDINICE
Ი iže 10	Კ i 20	Მ đervъ 30	Ნ kako 40	Პ ljudъje 50	Ჟ myslite 60	Რ našъ 70	Ს onъ 80	Ტ pokoi 90	DESETICE
Წ rъci 100	Ჭ slovo 200	Ხ tvrdô 300	Ჯ ukъ 400	Ჰ frъtъ 500	Ჱ hêrъ 600	Ჲ otъ 700	Ჳ šta 800	Ჴ ci 900	STOTICE
Ლ čgvъ 1000	Მ ša 2000	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000	TISUĆICE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	45 = 4 + 5 = 9

Tablica 8. Sedmi vektor – život je naš po Kristu

U sedmom vektorskom stupcu vodeća je znamenka broj sedam, u kršćanskoj simbolici, među ostalim, broj ljubavi i Duha Svetoga.¹⁸ U njemu se prepoznaje veza između slova *živêti*, *našъ* i *otъ* s mogućnošću tumačenja: Tek život po Bogu (Duhu Svetom) može se zvati našim.

⳨ azъ 1	Ⴀ buky 2	Რ vêdê 3	Ს glagolo 4	Ტ dobrê 5	Უ estъ 6	Ფ živêti 7	Ღ žêlo 8	Ყ zemli 9	JEDINICE
Ი iže 10	Კ i 20	Მ đervъ 30	Ნ kako 40	Პ ljudъje 50	Ჟ myslite 60	Რ našъ 70	Ს onъ 80	Ტ pokoi 90	DESETICE
Წ rъci 100	Ჭ slovo 200	Ხ tvrdô 300	Ჯ ukъ 400	Ჰ frъtъ 500	Ჱ hêrъ 600	Ჲ otъ 700	Ჳ šta 800	Ჴ ci 900	STOTICE
Ლ čgvъ 1000	Მ ša 2000	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000	TISUĆICE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	45 = 4 + 5 = 9

Tablica 9. Osmi vektor – On je Bog

¹⁸ Anton Grabner-Hajder, *Praktični biblijski leksikon* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1997), 363–364.

U osmom vektorskom stupcu vodeća je znamenka broj osam, broj blaženstva i Kristova uskrsnuća¹⁹. U zamjenici *onъ* združenoj s pojmom / prilogom *zêlo* prepoznajemo upravo njega – uskrslog Krista kao (kršćanskoga) Boga.

⦿ azъ 1	Ɑ buky 2	Ɱ vêdê 3	Ɐ glagolo 4	Ɒ dobrê 5	ⱱ estъ 6	Ⱳ živêti 7	ⱳ zêlo 8	ⱴ zemli 9	JEDINICE
Ⱶ iže 10	ⱶ i 20	ⱷ đervъ 30	ⱸ kako 40	ⱹ ljudъje 50	ⱺ myslite 60	ⱻ našъ 70	ⱼ onъ 80	ⱽ pokoi 90	DESETICE
Ȿ gъci 100	Ɀ slovo 200	Ⲁ tvгъdo 300	ⲁ ukъ 400	Ⲃ frгъъ 500	ⲃ hêrъ 600	Ⲅ otъ 700	ⲅ šta 800	Ⲇ ci 900	STOTICE
ⲇ čгъvъ 1000	Ⲉ ša 2000								TISUĆICE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	45 = 4 + 5 = 9

Tablica 10. Deveti vektor – zemaljski (s)pokoj / mir

U devetom vektorskom stupcu vodeća je znamenka broj devet – *kraj numeričkih nizova prije povratka u jedinstvo* i anđeoski broj.²⁰ U njemu su se zajedno našli *zemlja* i *pokoj*, pa bismo poruku toga vektorskog stupca mogli pročitati na sljedeći način: čovjek u svom životu na zemlji postiže mir/spokoj po Kristu (postavši kršćaninom), na što bi mogao aludirati *azъ* na početku vektorskoga retka u kojemu se zemlja nalazi na kraju te *iže* kao inicijal Isusova imena, koje je na početku drugoga po redu vektorskoga retka u kojemu je *pokoi* na posljednjem mjestu.

Pokušaj da se Konstantinova azbuka uglavi u matrični sustav i propita mogućnost njezina čitanja kroz vektorske stupce potvrđuje da je riječ o sustavu koji u duhu srednjovjekovlja pismenost, pisanu Riječ, doživljava kao Božju objavu. Vektorsko čitanje tako sugerira 1. da je veza čovjeka i Boga posredovana riječju/Riječju, 2. da je slovo/Slovo Bog, 3. da se spoznaja (božanskoga) odvija po evanđeoskoj riječi/Riječi, po kojoj se i usvaja i širi znanje (o vjeri), 4. da se po riječi/Riječi biva i postoji u vjeri, 5. da dobro čovjeku dolazi od Boga, 6. da je čovjeku

¹⁹ Colin, *Rječnik simbola, mitova i legendi*, 72.

²⁰ Usp. Lukić i Blažević Krezić, *Nova vita glagolitiци*, 56–57.

život od Boga (po Kristu), 7. da je Krist Bog koji je svijetu donio mir (spokoj).

Literatura

- Bentley, Peter J. *The book of numbers: the secrets of numbers and how they created our world*. London: Cassell Illustrated, 2008.
- Bratulić, Josip. *Leksikon hrvatske glagoljice*. Zagreb: Minerva, 1995.
- Colin, Didier. *Rječnik simbola, mitova i legendi*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
- Germ, Tine. *Simbolika brojeva*. Zagreb: Mozaik knjiga, 2003.
- Grabner-Hajder, Anton. *Praktični biblijski leksikon*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1997.
- Lukić, Milica, i Martina Jurčević. „Pismovni sustav kao svjedočanstvo vjere ili o nekim mogućim tumačenjima simbolike glagoljskih slova.“ *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, vol. 63, br. 1 (2017): 117–129.
- Kahn, C. H. *Pythagoras and the Pythagoreans: A Brief History*. Indianapolis: Hackett, 2001.
- Lukić, Milica, i Vera Blažević Krezić. *Nova vita glagoljici: Glagoljica iz perspektive znanstvenih, kulturnih i kreativnih praksi*. Osijek – Zagreb: Filozofski fakultet Osijek, Hrvatska sveučilišna naklada, 2019.
- Lukić, Milica, Vera Blažević Krezić, i Tena Babić Sesar. „Filozofsko-simbolički ustroj glagoljskoga pisma prema formuli božanskog tetrakisa.“ *Lingua Montenegroina*, vol. 2, br. 10 (2012): 23–66.
- Marijanović, Stanislav, i Jasna Horvat. „Stjepan Damjanović u zlatoreznom kodu Bašćanske ploče i razotkrivanju ljepote hrvatskoglagoljske baštinjene kulture.“ U *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*, urednici Tanja Kuštović i Mateo Žagar, 339–361. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2016.
- Sambunjak, Slavomir. *Gramatografija Konstantina Filozofa Soluskoga*. Zagreb: Demetra, 1998.
- Žagar, Mateo. *Uvod u glagoljsku paleografiju 1*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2013.

Mrežni izvori

„Matrica.“ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 1. travnja 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39492>>.

On Vectorial Reading of Constantine Cyril's (Azbuka) Script

Summary: The paper presents and interprets Constantine Cyril's script – his Glagolitic Azbuka – from the perspective of the number, i.e. in the matrix form. The matrix interpretation implies an arrangement of letters in columns and rows, i.e.

vectors, whereby vectors mean one-column matrices. Such an arrangement of ones, tens, hundreds, and thousands expressed in letters establishes new meaning relations within that script and offers its new reading as a philosophical-symbolic medium. This medium, the vectorial reading shows, demonstrates with itself the purpose of Christianisation intended for it in the 9th century, and not just with the texts realised by it; this script (even today) teaches faith in the triune Christian God – the Father, the Son, and the Holy Spirit, the Word that has become the body and the Letter as the evangelical message and will of the Incarnate Word.

Keywords: Constantine Cyril, Azbuka, Glagolitic, vectorial reading, matrix, number.

Sanja Zubčić

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

sanja.zubcic@uniri.hr

 <https://orcid.org/0000-0002-8248-2853>

Glagoljaška djelatnost na zapadnoj periferiji¹

Sažetak: Pod glagoljaškim se prostorom misli na geografsko područje na kojem je u srednjem vijeku ili ranom novovjekovlju bila potvrđena uporaba glagoljice u tekstovima različitih žanrova i na različitim podlogama i/ili u kojima se liturgija održavala na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku te je na njemu vladao pozitivan i afirmativan stav prema glagoljaštvu. S obzirom na poznate povijesne i društvene okolnosti, glagoljaštvo se razvilo na hrvatskom tlu, s time što je bilo intenzivnije na njegovu sjevernom uzmorskom prostoru (Istra, sjeverno Hrvatsko primorje, sjeverna Dalmacija i pripadajuća otočja i u Lici). Na zapadnoj se periferiji toga prostora, na prostorima današnje Slovenije i Italije, također glagoljalo pa su pronađeni i u literaturi opisani glagoljski spomenici. Predmet su interesa u ovom radu upravo ti tekstovi, njihova struktura i jezik. Polazeći od teze da se inovacije u jeziku razvijaju radikalno, tj. da počinju od centra te se šire prema periferiji, moguće je pretpostaviti da će se na zapadnoj glagoljskoj periferiji među elementima narodnoga jezika potvrđivati i neke arhaičnije dijalekatske značajke. Bitno je pritom da su ti spomenici nastajali i koristili se na području u kojem većinski jezik nije hrvatski pa se može očekivati i upliv inojezičnih elemenata ili drugi načini iskaza višejezičnosti. U radu će se prikazati glagoljaška djelatnost na tim prostorima te sačuvani spomenici, a u cilju utvrđivanja razlika među glagoljskim spomenicima nastalim na periferiji i u središtu glagoljaškoga prostora, analizirat će se tip i struktura glagoljskih epigrafa i rukopisa iz Slovenije i Italije, s posebnom pozornošću na eventualne specifične jezične značajke čiji je nastanak mogao biti uvjetovan perifernošću. Posebna se pozornost posvećuje analizi odabranih izoglosa u *Kvadirni ili ligištru bratovštine sv. Antona opata iz Zabrešća* u dolinskoj župi.

Ključne riječi: glagoljaštvo, glagoljica u Italiji, glagoljica u Sloveniji, jezik

¹ Ovaj je rad sufinanciralo Sveučilište u Rijeci projektom broj: uniri-human-18-87-1222 (*Liber Fluminensis – prilozi za proučavanje hrvatskoga jezika u djelima riječkih tiskara do 20. stoljeća*).

Prema Hrvatskoj enciklopediji *periferija* je „vanjski, rubni dio čega; rubni dio grada (predgrađe) ili drugoga naseljenog mjesta. Suprotno: centar“. Po De Saussureovu dihotomijskom, binarnom modelu *periferiji* bi oponirao pojam *centra* i obrnuto. Neovisno o tome što se on osobno nije bavio niti je iskristalizirao ovu dihotomiju, ona u jeziku nedvojbeno postoji, a dominantna je u proučavanju jezičnih promjena. Naime, promatrajući jezične značajke u središtu nekoga prostora na kojem obitava određena jezična zajednica u odnosu na značajke na njezinu rubu, tj. periferiji, utvrđene su određene razlike. Utemeljitelj je te teorije, nazvane *dijalekatska radijalna teorija* (*dialect radiation theory*), japanski folklorist Yanagita Kunio koji je utvrdio na primjeru više leksema da se oblici iz središta prostora šire prema perifernim zonama² u kojima se kadšto potvrđuju i arhaičnije jezične značajke. U kasnijim je istraživanjima potvrđeno isto i za ostale jezične značajke, a snage su usmjerene prema tome da se utvrde razlozi nastajanja razlika.

Polazeći od takvoga teorijskoga stajališta, a cilj je skupa na kojem je bio izložen ovaj rad upravo propitivati odnose centra i periferije na različitim razinama, ponajprije valja utvrditi što je „glagoljaški prostor“, a potom što su njegove *središnje/centralne* te *rubne/periferne* zone. Pod glagoljaškim se prostorom³ misli na geografsko područje na kojem je u srednjem vijeku ili ranom novovjekovlju bila potvrđena uporaba glagoljice u tekstovima različitih žanrova i na različitim podlogama i/ili u kojima se liturgija održavala na hrvatskom crkvenoslavenskom. S obzirom na poznate povijesne i društvene okolnosti, glagoljaštvo se razvilo na hrvatskom tlu, s time što je bilo intenzivnije na njegovu sjevernom uzmorskom prostoru (Istra, sjeverno Hrvatsko primorje, sjeverna Dalmacija i pripadajuća otočja i u Lici). Na zapadnoj se periferiji toga prostora, na prostorima današnje Slovenije i Italije, također glagoljalo pa su pronađeni i u literaturi opisani glagoljski spomenici. Polazeći od teze da se inovacije u jeziku razvijaju radijalno, tj. da počinju od centra te se šire prema periferiji, moguće je pretpostaviti da će se na zapadnoj glagoljskoj periferiji među elementima narodnoga jezika potvrđivati i neke arhaičnije dijalekatske značajke. Bitno je pritom da su

² Onishi, Takuichiro, „Mapping the Japanese language,“ U *Language and space: Language mapping: an international handbook of linguistic variation*, ur. Alfred Lameli, Roland Kahrein i Stefan Rabanus (Berlin – New York: De Gruyter Mouton, 2011), 333–354.

³ U svojoj je knjizi *Glagoljski natpisi* (Branko Fučić, *Glagoljski natpisi* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1982.)) popisao i opisao glagoljske natpise te je donio kartu područja na kojem su pronađeni. Iako ista karta ne postoji za rukopisne i tiskane tekstove, ona bi se najvećma podudarala s ovom.

ti spomenici nastajali i koristili se na području u kojem većinski jezik nije hrvatski pa se može očekivati i upliv inojezičnih elemenata ili drugi načini iskaza višejezičnosti.

Cilj ovoga rada nije monografski prikazati sve značajke kojima bi se *periferija* u jezičnom smislu razlikovala od centra jer bi to višestruko premašivalo opseg ovoga rada i podrazumijevalo sveobuhvatnu istražnost, već je cilj prikazati dosad poznate realizacije rada glagoljaša na zapadnoj periferiji, na prostorima današnje Slovenije i Italije, i to u vidu epigrafa i rukopisa, s time da će se posebna pozornost posvetiti jeziku *Kvadirne ili ligištra bratovštine sv. Antona Opata iz Zabrašca u Dolini* koja je nedvojbeno nastala na tom prostoru⁴ na što upućuje tema knjige, ali i sveukupna onomastička građa. Kao temeljni korpus odabrana je ta knjiga jer je dovoljno opsežna kako bi broj primjera na temelju kojih se izvodi zaključak bio dostatan te stoga što na *središnjem glagoljaškom prostoru* postoje knjige istoga tipa, što omogućuje usporedbu. Ključno je pak bilo to što je *Kvadirna* transliterirana i objavljena te je time bila dostupna za analizu.⁵

1. Zapadna periferija

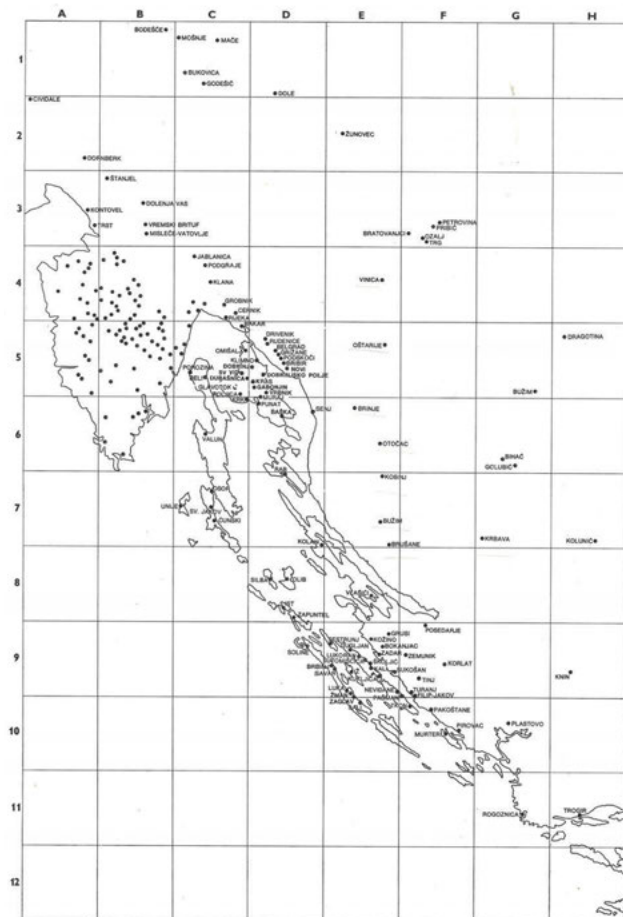
Pod pojmom *zapadne periferije* misli se ovdje, bez pretendiranja na terminologizaciju sintagme, na prostore današnje Slovenije i Italije u kojima je glagoljaška djelatnost potvrđena, ali nije dominantna niti učestala kao u središnjem dijelu istarsko-kvarnersko-ličko-zadarskoga područja. Pritom korpus ne čine rukopisi koji su onamo doneseni, već oni za koje se pretpostavlja da su ondje nastali, ali se problem usložnjava time što nije uvijek moguće utvrditi mjesto nastanka teksta. U obzir će se uzeti glagoljski epigrafi, u kojih je lako odrediti mjesto nastanka i zbog sadržaja teksta koji je najčešće notacijskoga karaktera, ali i zbog fizičke stacionarnosti u smislu ugrađenosti u građevine ili teže prenosivosti.

⁴ Rukopisi su portabilni pa tako nalaz na nekom mjestu ne znači i da je tekst ondje nastao. Ako je međutim važno mjesto nastanka knjiga, a ono je bitno kada se u jeziku pozornost usmjerava prema lokalnim značajkama, važno je utvrditi gdje je tekst nastao što ponekad nije nimalo lako ili uopće nije moguće.

⁵ Ivan Botica, Danijela Dobljanović i Marta Jašo, *Kvadirna ili ligištar bratovštine sv. Antona opata iz Zabrašca u Dolini* (Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2016).

2. Glagoljski epigrafi

B. Fučić⁶ detaljno je popisao i opisao najveći broj glagoljskih epigrafa te donio ovu kartu:

2.1. Epigrafi u Sloveniji

Iz karte je evidentno da je B. Fučić na prostoru današnje Slovenije potvrdio glagoljske epigrafe u mjestima imenom: Bodešče, Mošnje, Mače, Bukovica, Godešič, Dole, Žunovec, Vremenski Brituf,⁷ Vatovlje,⁸ Predloka, Črni Kal,⁹ Zanimgrad, s time da su u Črnom Kalu potvr-

⁶ Fučić, *Glagoljski natpisi*, 4.

⁷ U Fučić, *Glagoljski natpisi* ovo se mjesto naziva Vremenski Brituf.

⁸ U Fučić, *Glagoljski natpisi* ovo se mjesto naziva Misleče – Vatovlje.

⁹ U Fučić, *Glagoljski natpisi* ovo se mjesto bilježi kao Črnikal.

đena tri, a u Zaningradu čak četrnaest epigrafa. D. Žubrić (2017) prikupio je spoznaje o natpisima i grafitima otkrivenim nakon objave Fučićeve monografije 1982. godine pa je tako popisao sljedeće nalaze u Sloveniji: datacijski natpis u crkvi sv. Nikolaja u Godešiču kraj Škofje Loke s početka 15. stoljeća; grafit iz crkve sv. Pavla u Staroj Fužini pokraj Bohinja,¹⁰ također iz 15. stoljeća¹¹ te natpis iz Mojstrane. B. Mader („Glagolski napisi“) opisala je natpis iz crkve sv. Roka u Borštu (Općina Koper). Godine 2010. objavljena je studija o natpisu iz Nakla što ga je u crkvi sv. Birkcija pronašao Ž. Bistrovic.¹² U starom gradu, utvrdi nad Kupom u Vinici nad vratima kapele „še dandanes ohranjena plošča z glagolskimi črkami, iz česar bi mogli sklepati, da se je tu brala sv. maša v staroslovenskem jeziku“¹³. Ako je ploča još uvijek očuvana, to je najistočniji epigrafski spomenik u današnjoj Sloveniji.

2.2. Epigrafi u Italiji

U Italiji je B. Fučić popisao sljedeće nalaze: grafiti u bazilici Chiesa dei Pagani u Akvileji; grafit u bazilici sv. Franje u Assisiju iz 15. ili 16. st.; grafit u samostanu sv. Damjana u Assisiju iz 15. ili 16. st.; grafiti iz svetišta *Madonna della Salvia* u Kontovelu (*Contovello*)¹⁴ pokraj Trsta, iz 16. st.; grafit iz crkve Santa Maria Assunta u Milju (*Muggia*) pokraj Trsta, iz 16. stoljeća; grafit iz crkve San Giovanni in Tuba u Devinu (*Duino*) pokraj Trsta iz 1550. godine te grafit iz crkve sv. Klimenta u Rimu. Sve je ove grafite, osim onoga u Akvileji, otkrila Brigita Mader¹⁵. Osim ovih i Fučićevih nalaza 1956. godine opisan je

¹⁰ Prvi zapis o tom grafitu stoji u *Krajevnom leksikonu Dravske Banovine* (Ljubljana: Zvezda za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937), 534.

¹¹ Ovaj grafit bilježi dva imena: GAŠPAR S' KRŠ(A)NA 1499 i ILIJA 1475, a izvjesni se Ilija potpisao i na gotičku fresku u crkvi sv. Nikole u selu Mače pokraj Preddvora (Fučić, *Glagoljski natpisi*, 246).

¹² Božidar Premrl, *Cerkev sv. Brikcija pri Naklem* [Željko Bistrovic poglavlji o ometih in glagolskih napisih; fotografije Božidar Premrl ... et al.] (Divaja: Župnija, 2010).

¹³ *Krajevni leksikon Dravske Banovine* (Ljubljana: Zvezda za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937), 142.

¹⁴ Imena manje poznatih mjesta u Italiji navodit će se u slavenskom obliku, a u zagradama će se, samo kod prvoga puta spominjanja, navesti talijanski naziv mjesta i to prema *Gazzeta ufficiale della Repubblica Italiana*, 9. siječnja 1967., str. 113.

¹⁵ Brigita Mader, „Non procul a fonte Timavi – Ein glagolitisches Graffito in San Giovanni di Duino (Italien),“ *Österreichische Osthefte*, br. 29 (1987): 340–346; Brigita Mader, „Neue glagolitisches Kritzelschriften in Contovello bei Triest,“ *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, br. 33 (1987): 155–166.; Brigita Mader, „Bemerkungen zu einer wenig bekannten glagolitisches Kritzelschrift in Muggia Vecchia,“ *Österreichische Osthefte*, 30 (1988): 212–218.

glagoljski natpis na vratima kuće br. 32 u Kontovelu.¹⁶ Postoje bilješke i o drugim, danas nesačuvanim glagoljskim natpisima pa povjesničar Pietro Kandler na papirnom ovoju jednoga glagoljskoga rukopisa koji se čuvao u tršćanskoj knjižnici spominje, uz u Fučićevoj monografiji opisan natpis s nešto glagoljskih slova na kući Conti u Trstu, i još neke druge natpise na području Čedadada (*Cividalea*).¹⁷

Ovaj popis zacijelo nije potpun, no razlog je njegova donošenja u tome da se pokaže brojnost epigrafskih spomenika i njihova topografija.

Topografija epigrafa upućuje na to da je u Italiji najveća koncentracija grafita na graničnom području, tj. u mjestima oko Trsta te se proteže sjevernije preko Gorice do Čedadada, a potvrđeni su zapisi i u važnim hodočasničkim mjestima poput Assisija, Akvileje i Rima, koja su sigurno bila i obrazovni centri. U Sloveniji je koncentracija spomenika najveća u njezinu jugozapadnom dijelu koji gravitira Koprnu, Piranu, Izoli i Novoj Gorici. Spoje li se ta dva prostora, naknadno podijeljena administrativnim granicama i pridruži li im se hrvatski glagoljaški prostor, dobije se slika cjelokupne zone u kojoj se glagoljalo, a ona se na talijanskom području prostire od Milja i Devina na zapadu te Čedadada na sjeveru, obuhvaća prostor Slovenije s Kopro i Črnim Kalom kao sjevernom linijom (ali s ekskursima sjeverno do Mojstrane i istočno do Vinice) i Zaningradom kao istočnom granicom do hrvatskoga sjeverozapada.

U strukturnom smislu, znakovito je da su svi epigrafi u Italiji zapravo grafiti i da najčešće bilježe osobna imena. Tako se u Akvileji potpisao pop Juraj Cvitković, u Assisiju izvjesni Kuždilić i fra Šarafin Mihić Šibenčanin, u Kontovelu pop Ivan Berkinić/Berkina, neki Juri te pop Mikula Têhomilić, dok je u Devinu samo oznaka za 1550. godinu i slovo O. Dio imena dolazi uz atribut *pop* ili *fra* što znači da su oni ondje vjerojatno službovali, misli se primarno na župe u okolici Trsta, dok su u velikim centrima poput Assisija i Rima, to vjerojatno bili hodočasnici. Najbrojniji su zapisi iz Kontovela (ČFZI = 1519 TO PISA POP IVAN BERKINIĆ Z ... i ČFPG = 1594 PISA POP IVAN BERKINA VNUK ZGORA PISANOGA) koji su strukturno i tematski posve podudarni sa zapisima u primjerice istarskim crkvama.¹⁸

¹⁶ Lino Legiša i Alfons Gspan, ur. *Zgodovina slovenskega slovstva* (Ljubljana: Slovenska matica, 1956), 155.

¹⁷ Sergio Bonazza, „Glagolica na Tržaškem, Goriškem in Čedadajskem,“ *Goriški letnik*, br. 4/5 (1977/1978): 112.

¹⁸ Tako u višnjanskoj crkvi sv. Antuna Pustinjaka nalazimo zapis: TO PISAH ÊA PRE IVAN RADANOVIĆ (Fučić, *Glagoljski natpisi*, 358), a u Humu u grobljanskoj crkvi sv. Jeronima: TO PISA ANDRE ŽAKAN (Fučić, *Glagoljski natpisi*, 198).

Epigrafi u Sloveniji su i natpisi i grafiti, ali prevladavaju grafiti. Njima se najčešće bilježe osobna imena, a potvrđeni su i u Italiji (npr. Godešič: TO PISA PETAR' IZ BUŽA P(O)MOZI MU BOG' Č F A,¹⁹ Dole: TO PISA IVAN' Z BRIBIRA KADA STAŠE V MURACE BIŠE KAPEL(AN)),²⁰ ali su česti i reakcijski grafiti kojima se bilježi emotivna reakcija vjernika na neki od prizora na freskama. Tako je primjerice u Mošnjama neki zabrinuti vjernik na prizoru mučeništva apostola, na skutu krvnika upisao konstataciju TO E ZAL Č(OV)IK²¹. Istih reakcijskih grafita ima mnogo primjerice u crkvi sv. Marije na Škrilinah u Bermu.²² U Predloki je sačuvana krasna kustodija majstora Benka iz Sočerge koji je napravio kustodiju i u istarskome Vrhu, a koja ima natpis strukturom podudaran grafitima notacijske prirode kojima se navodi godina završetka rada, ime svećenika ili župnika koji je tada bio ondje, eventualno ime majstora. U Misleču – Vatovlju natpis je datacijskoga karaktera, a u Črnom Kalu tri natpisa notacijskoga karaktera (npr. Č U O TO E HI[ŠA] ANDRÊ[AŠIĆA]).

Zbog kratkoće tekstova i nedostatka reprezentativnih razlikovnih činjenica, teško je utvrditi pripadnost jeziku. Usporedbom strukture epigrafa na periferiji s onima u središnjem, hrvatskom glagoljskom prostoru utvrđena je apsolutna podudarnost. Razlika je samo u tome što ima više grafita od natpisa, a isto je potvrđeno i u Istri. U tom smislu i u tom segmentu, prostori zapadne periferije kako su definirani u ovom radu ne pokazuju nikakve značajke perifernosti. Dapače, na tom se širokom i cjelovitom glagoljaškom prostoru potvrđuju ista imena što je dokaz da su ljudi kolali tim prostorom i da on predstavlja civilizacijski, kulturološki i jezično jedan prostor. Potvrda je tomu poznati Levac Križanić koji je 1533. godine vjerojatno bio žakan u Bermu pa je na zidu crkve sv. Marije na Škrilnah ostavio duhovitu autobiografsku bilješku SIE PISA LEVAC KRIŽANIĆ PIĚNI OSAL,²³ a isti je čovjek 1546. godine napravio hrvatskoglagoljski prijepis Istarskoga razvoda, dok je 1566. godine zapisom LEVAC KRIŽANIĆ PREOŠT PAZINA Č F M E (=1566.) zabilježena njegova nazočnost u talijanskom Kontovelu.

¹⁹ Fučić, *Glagoljski natpisi*, 158.

²⁰ Fučić, *Glagoljski natpisi*, 125.

²¹ Fučić, *Glagoljski natpisi*, 249.

²² O takvom i sličnom tipu iskaza vidjeti u Gordana Čupković, „Tipovi uvredljivih iskaza s beramskih glagoljskih grafita,“ *Fluminensia* br. 2 (2013): 123–141.

²³ Fučić, *Glagoljski natpisi*, 94.

3. Glagoljski rukopisi

Za utvrđivanje jezičnih značajki na periferiji relevantni su samo tekstovi koji su nastali na istraživanom prostoru i eventualno se ondje koristili (važnost marginalnih zapisa), a ne i oni koji se danas ondje čuvaju. Stoga bi ukupan korpus tekstova koji su pronađeni i danas se čuvaju na prostorima današnje Slovenije i Italije, trebalo podvrgnuti analizi i utvrditi koji su tekstovi autohtoni, a koji su doneseni. Zbog niza razloga, to je često vrlo težak posao jer se radi o tekstovima iste vrste (npr. misali, brevijari i sl.) koji tematski ne dopuštaju unošenje personaliziranih elemenata (bilo jezičnih bilo sadržajnih) na temelju kojih se može locirati tekst. U takvih tekstova eventualno mogu pomoći marginalni zapisi koji ipak češće svjedoče o uporabnosti. Lociranje mjesta nastanka neliturgijskih tekstova znatno je lakše zbog njihova sadržaja, slobodnije strukture i znatno slabije ograničenosti jezičnom normom. Čak i nakon utvrđenja mjesta nastanka, ostaje pitanje samoga autora i njegove književnojezične koncepcije u kojoj može imati vrlo različit odnos prema svom jeziku koji može biti afirmativan, i zato neke jezične značajke unosi u djelo, ili može od toga zazirati.

Zbog svega navedenoga i potrebnoga metodološkog opreza, ovdje će se samo načelno i prema dosadašnjim spoznajama prikazati korpus glagoljskih tekstova u Sloveniji i Italiji, a sustavnija će se jezična analiza provesti na tekstu *Kvadirne ili ligištra bratovštine sv. Antona Opata iz Zabrešca u Dolini* koji je neliturgijskoga, administrativnog tipa i čije mjesto nastanka nedvojbeno možemo utvrditi.

Iz dokumenata pronađenih u Vatikanskim arhivima proizlazi da se glagoljalo, misleći pritom na uporabu crkvenoslavenskoga jezika u liturgiji i glagoljskoga pisma „v velikem delu oglejskega patriarhata, na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem, potem v velikem delu Istre in deloma celo s krški in ljubljanski škofiji“,²⁴ a S. Bonazza²⁵ bilježi djelovanje na tršćanskom i goričkom području te na području Čedadada.

3.1. Rukopisi u Sloveniji

Prema J. Zoru,²⁶ slovenskom filologu koji se bavio glagoljskim tekstovima u Sloveniji, već su u 18. stoljeću znameniti slovenski

²⁴ Miroslav Premrou, „Nekaj dokumentov o glagolici na Slovenskem iz vaticanskega arhiva, Rim,“ *Časopis za zgodovino in narodopisje*, br. 18 (1923): 21, 22.

²⁵ Bonazza, „Glagolica na Tržaškem“.

²⁶ Janez Zor, „Novo odkriti glagoljski fragment iz leta 1370,“ *Jezik in slovstvo*, br. 6 (1982): 192.

prosvjetitelji poput B. Kumerdeja, A. Linharta, J. Japelja i Ž. Zoisa evidentirali postojanje glagoljskih tekstova u Sloveniji, a time su željeli dokazati da su se i u Sloveniji koristile glagoljske knjige, a u liturgiji slovenski jezik.²⁷ Interes za taj korpus pokazivali su i hrvatski filolozi pa je I. Milčetić u svojoj *Hrvatskoj glagoljskoj bibliografiji* popisao dio tih rukopisa.²⁸ J. Zor ističe da se danas na prostoru Slovenije čuva osamdesetak fragmenata glagoljskih knjiga, najvećma misala i brevijara u različitim knjižnicama i privatnim kolekcijama te matične knjige s glagoljskim zapisima u župnom uredu u Krkavčama.²⁹ Velik je, ako ne i najveći broj glagoljskih tekstova koji se danas čuvaju u Sloveniji, onamo naknadno donesen, i oni nisu predmetom našega istraživanja. Pozabavit ćemo se ovdje djelatnošću glagoljaša na teritoriju današnje Slovenije te onim tekstovima za koje se pouzdano zna da su nastali na slovenskom teritoriju.

Počeci se glagoljaške djelatnosti u Sloveniji povezuju s franjevcima trećorecima glagoljašima koji su se vjerojatno 1467. godine, u sklopu ekspanzije zadarskih franjevacu u sjevernu Dalmaciju i u Istru, nastanili u Kopru i od koparskoga plemića Francesca de Spelatisa dobili kuću na korištenje.³⁰ „Koparski trećoreci bili su po jeziku najvećim dijelom Hrvati iz sjeverne Dalmacije, Kvarnerskih otoka i Istre. Među njima se javlja tek pokoje talijansko ime“³¹. Prema riječima koparskoga potestata Mateja Dandola „poštovani oci III. reda uopće nazvani glagolaši (Gregoriti) korisno se brinu u duševnoj njezi onih Hrvata zbog staroslavenskog jezika, koji ti redovnici isključivo upotrebljavaju“.³² Iz ovoga je citata jasno da su oni liturgiju održavali na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku te da su se u njihovu samostanu okupljali Hrvati o kojima su se oni brinuli. U 18. stoljeću to su bili mahom vojnici. Služili su se glagoljicom u crkvi i u svakodnevnom životu, o čemu postoje brojni

²⁷ Više je sintetskih radova posvećeno glagoljici u Sloveniji. Usp. npr. Lampe, „Glagolica na Slovenskem“; Gruden „Glagolica v akvilejski metropoliji“; Koštiál „Glagolica pri Slovenjih“; Zor „Glagolica na Slovenskem“, „Glagolska pričevanja na Slovenskem“ i „Glagolica in Slovenci“.

²⁸ I. Milčetić popisao je 8 rukopisa u nekadašnjoj licejskoj, danas ljubljanskoj Nacionalnoj in univerzitetnoj knjižnici, a 27 u Rudolfinu, današnjem Narodnom muzeju Slovenije.

²⁹ Ivan Koštiál, „Maticе v Krkavčah pri Kopru,“ *Vjesnik Staroslavenske akademije*, br. 2 (1914): 71, 72. Isti je autor u *Vjesniku Staroslavenske akademije* objavio i stručni rad *Glagolica pri Slovenjih*.

³⁰ O razvoju toga crkvenoga reda te o njihovu djelovanju u Kopru vidjeti u: Vjekoslav Štefanić, „Glagoljaši u Kopru 1467-1806,“ *Starine*, br. 46 (1956): 203–329.

³¹ Štefanić, „Glagoljaši u Kopru,“ 233.

³² Štefanić, „Glagoljaši u Kopru,“ 233.

tragovi,³³ a u inventaru samostana bilo je zapisano da su imali glagoljske (*ervacke*) misale i brevijare.³⁴ U Kopru je fra Andrija Čučković, vjerojatno 1529., pisao regulu i obrednik trećoredaca, a fra Dominik Zec liturgijski direktorij s dodatcima novih oficija. U Kopru je prepisan i trebao biti otisnut prijevod gramatike Meletija Smotrickoga, i to po naredbi glagoljašima sklonoga koparskoga biskupa Carla Camuzzija, koji će 1777. godine Propagandi predložiti da uz nečiju pomoć pripremi izdanje glagoljskoga brevijara. Propaganda nije prihvatila Camuzzijev prijedlog pa je on, vjerojatno razočaran, 1780. godine svu glagoljsku baštinu (među njom i ona koju je kupio od Mateja Sovića) prodao slovenskom književnom meceni Žigi Zoisu. Poznati slovenski paleoslavist Janez Zor među inim se bavio i trima glagoljskim fragmentima iz ostavštine Ž. Zoisa.³⁵ Po zatvaranju samostana sv. Grgura 1806. godine gradivo je razneseno, a dio se danas čuva u koparskom i tršćanskom arhivu te u franjevačkom samostanu sv. Franje Ksaverskoga u Zagrebu i u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti.³⁶

Dijelom koparske biskupije bilo je i mjesto Krkavče u kojem je svećenstvo od veljače 1675. godine vodilo matične knjige na glagoljici. Kao upisivači spominju se fra Mikula Smilović i fra Matija Svesić.³⁷ Biskup Naldini naredio je 1691. godine župniku da matične knjige dalje vodi na talijanskom jeziku što ovaj nije poštovao i knjige su do 1706. pisane glagoljicom.³⁸ I danas se one čuvaju u župnom arhivu, a na tim osnovama B. Mader³⁹ ističe da se u Sloveniji glagoljica koristila i izvan crkvenih okvira. Uzme li se u obzir da je vođenje matičnih knjiga bilo u ingerenciji svećenstva, onda ono ipak ne potvrđuje u punom smislu te riječi uporabu izvan crkvenih okvira. Radi uvida u jezik zapisa, ovdje se donose dva prethodno objavljena zapisa vjenčanja i krštenja fra Mikule Smilovića.⁴⁰

³³ Štefanić, „Glagoljaši u Kopru“.

³⁴ Misli se konkretno na Propagandino izdanje misala iz 1706. i brevijara iz 1688. Prema Štefanić, „Glagoljaši u Kopru“, 235.

³⁵ Janez Zor, „Trije glagolski fragmenti iz zapušćine barona Žige Zoisa,“ u *Trije glagolski fragmenti iz zapušćine barona Žige Zoisa*, ur. Mihael Glavan (Ljubljana: DZS, 1997).

³⁶ Štefanić, „Glagoljaši u Kopru“, 235, 367.

³⁷ Prema Janez Zor, „Glagolica in Slovenci,“ *Revija Ministarstva za znanost in tehnologijo R. Slovenije*, br. 22/1 (1992): 54.

³⁸ Koštiál, „Maticе v Krkavčah pri Kopru,“ 71.

³⁹ Brigita Mader, „Neue glagolitische Kritzelinschriften in Contovello bei Triest,“ *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, br. 33 (1987): 33.

⁴⁰ Iz Koštiál, „Maticе v Krkavčah,“ 71, 72.

Anton, sin Martina Debrnardi i néga žene Katarine, stvoreni u svetomu *matrmoniju*, bi karšćen od mene fra Mikule Smilović, kapelana u Karkavce. Bi za kuma Kuzm Gazić, kuma Katarina Gazovica. Rojen na 5. istoga miseca.

Mihovil, sin Štefana Stanića iz Padine, i Mateja, udovica pokojnoga Blaža Morara is Padine, budući činene *šolite* oklicanja i ne budući otkriveno nikakov *ipedimet*, su bili poručeni u svetom *matrmoniju*, od mene fra Mikule Smilovića, imajući od njih rečenu rič i danom (?) *šolit* blagoslov u crikvi s. Blaža. Svidoci Mekel Grego i Baštjan Perković.

Potvrđeni su primjeri s ikavskim refleksom jata (*miseca, rič, crikvi*), stražnji je nazal reflektiran u *u* (*budući, su, poručeni, rečenu*), slogotvorno *r* dolazi s popratnim vokalom (*karšćen*), psl. **dj* jotirano je u *j* (*rojen*) što sve upućuje na čakavski hrvatski, a zapisi su strukturom i jezičnim konstrukcijama slični onima u Hrvatskoj.⁴¹ To pak samo potvrđuje Štefanićev zaključak da je „jezik u archivalijama koparskih glagoljaša (...) bio hrvatsko-glagoljski i talijanski. (...) Fratri su kao glagoljaši svoje unutrašnje poslovanje, t. j. knjige svoje administracije, redovito pisali glagoljicom, ali u svim pravnim poslovima, gdje je samostan dolazio u dodir s javnim vlastima, pisalo se talijanski. Na javne isprave pisane talijanskim jezikom naši su glagoljaši stavljali na naleđu kratak sadržaj predmeta glagoljicom“.⁴² J. Zor⁴³ ističe da je jezik kojim su pisali glagoljaši u Sloveniji temeljno čakavski, ali s elementima „kajkavščine“, misleći pritom vjerojatno na slovenska naslojavanja, koja su osobito brojna u leksiku. To je osobito jasno u oporukama koje su često bilježili svećenici i koje su zapisivane u formi prvoga lica pa je i njihov jezik blizak ili identičan svakodnevnom govoru oporučitelja.

Nedvojbeno je koparski samostan franjevac trećoredaca bio epicentar glagoljaškoga djelovanja na području Slovenije, no glagoljaši su djelovali i drugdje. Prema podacima iz literature i zapisnicima biskupskih vizitacija jasno je da je i u Vipavskoj dolini djelovala skupina glagoljaša pa su ondje službovali Rabljani *pre Franceško V(a)lentić* u Kamnju i *presvetli Štefan* u Vipavi, dok je u Dornberku od 1550. do

⁴¹ Usp. npr. glagoljske matice krštenih i vjenčanih iz Draguča u Istri (Vlahov, *Glagoljske matice krštenih i vjenčanih*).

⁴² Štefanić, „Glagoljaši u Kopru,“ 241.

⁴³ Zor, „Glagolica na Slovenskem,“ 491.

1560. bio duhovnik *Juvan Dalmatin*. Pre *Franceško* je ostavio zapis⁴⁴ o vizitaciji udinskoga biskupa kamenjskom dekanatu (15. lipnja 1583.) u kojem stoji „da so priseljeni duhovniki s Hrvaškega po starocerkvenoslovanski mašni knjigi maševali tudi na Vipavskem“,⁴⁵ odakle su se širili dalje, i dolazio ih je sve veći broj. Zapis glasi:⁴⁶

1583. Miseca Jjuna na 15.
 Pride k nam vkamnane (sic) g. škof vidamski i nas
 vižita ta isti dan na svetoga vida
 tako hoti da mu Mašu hrvacki poem
 pred vsimi doktori i pred vsim pukom
 v crikvi s. Mihela v Kamenah.
 Ja pre Franceško Vlentić
 dalmatin od raba.
 Prodah ta Misa (sic) crikvi
 S. Jušta počteno ga su
 platli (sic) gotovimi dinari

Iz primjera s ikavskim refleksom jata, koji bi se potvrđivali i u ikavsko-ekavskim govorima, kakav je rapski, materinski govor *pre Franceška (Miseca, crikvi, crikvi)*, a-refleksom poluglasa (*dan*), u-refleksom stražnjega nazala (*su*) te čakavskoga leksema *Maša* i romanizma *vižita*, jasno je da se radi o čakavskom tekstu.

Ima zapisa i da su popovi glagoljaši djelovali izvan tih dvaju centara pa je tako u Grižama, pokraj Celja od 1580. do 1631. djelovao vikar Matija Slivar i navodno „opravljao sv. mašo dostikrat v glagolici“⁴⁷.

B. Mader⁴⁸ objavila je kartu glagoljskih spomenika (grafita, natpisa, rukopisa i knjiga) na području današnje Slovenije:

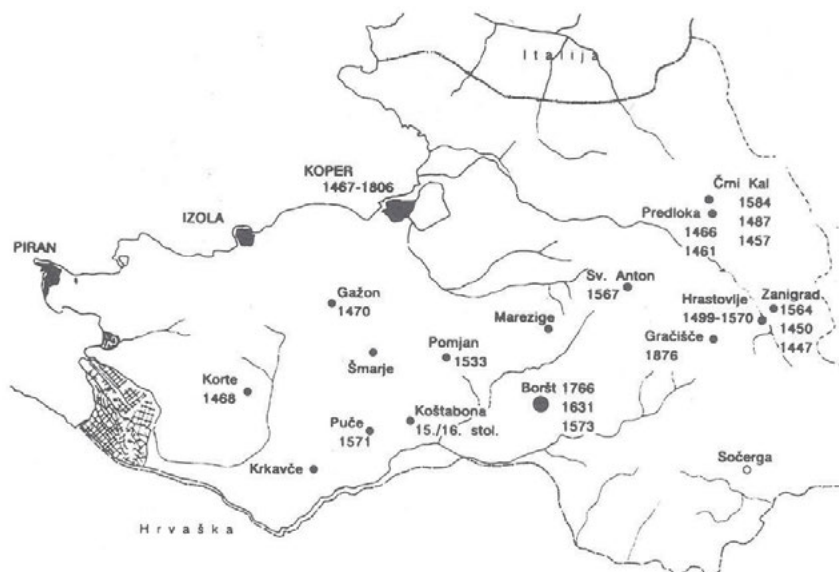
⁴⁴ Taj je zapis u slovenskoj literaturi bio poznat kao *črniški glagoljski napis*, a danas ga češće zovu *kamenjski glagoljski napis* ili *napis z Kamnja* (Bonazza i dr., *Kamnje – 422 let glagolskega napisa*). U njemu jasno stoji da je pre *Franceško* prodao misal crkvi sv. Jušta te da su ga oni pošteno i dobro platili.

⁴⁵ Pavel Bratina, „Glagoljaši na Vipavskem.“ *Zgodovinske teme. Koledar 2019* (2019): 99.

⁴⁶ Prema Bratina, „Glagoljaši na Vipavskem,“ 101

⁴⁷ *Krajevni leksikon*, 94

⁴⁸ Mader, „Glagoljski napisi v P.C. sv. Roka,“ 34.

Nezanemariva je skupina glagoljaša ona koja je naišla na svoje istomišljenike, protestante u Sloveniji te su ondje zajedno stvarali. Ako su dakle u spomenutim župnim središtima služili glagoljaši koristeći se pritom svojim liturgijskim knjigama koje su najčešće donosili sa sobom, i nema traga da bi se tome protivili župljani niti biskupi za svojih redovitih vizitacija, to znači da su oni u svojim sredinama bili dobro prihvaćeni i da nije bilo formalnih prepreka za održavanje liturgije na slavenskom. Koparska i vipavska epizoda stoga potvrđuju širenje posebne mikrozajednice iz domicilne Hrvatske, a homogenost domicilne i nedomicilne zajednice određena je primarno pripadnošću istom redu ili biskupiji, ali se potvrđuje i po istom tipu tekstova, mahom liturgijskih, te po njihovu jeziku. Prema J. Zoru⁴⁹ nakon Tridentskoga koncila i akvilejske pokrajinske sinode iz 1596. godine, a kao rezultat sustavne i temeljite izobrazbe svećenstva te vjerojatno i nastojanja da se spriječi širenje protestantskih ideja, na području se Slovenije javlja nova generacija duhovnika koja postupno preuzima vodeća mjesta, čak i u onim sredinama u kojim su djelovali glagoljaši.

3.2. Rukopisi u Italiji

O glagoljaškom djelovanju na području današnje Italije, tj. u prostorima koji gravitiraju Trstu, Gorici i Cividaleu pisao je S. Bo-

⁴⁹ Zor, „Glagolica na Slovenskem,“ 486.

nazza.⁵⁰ Tom je djelovanju bilo izloženo slavensko stanovništvo toga prostora.

Jedan su od prvih tragova hrvatske prisutnosti na talijanskom tlu glose, tj. imena uglednih hodočasnika knezova Bribine, Terpimera, Petrusa, Dragovida i Presile te kneza Branimira i njegove žene Marijوزه zapisana u 9. stoljeću u Čedadskom evanđelistaru iz 5. ili 6. stoljeća,⁵¹ ali nemaju izravne poveznice s glagoljaštvom, svjedoče tek o stoljećima povezanim uljudbama. Prvi zapisi o eventualnom korištenju glagoljice na području današnje Italije datiraju u početak 17. stoljeća i zabilježeni su u trima izvorima: jedan je opservacija tršćanskoga biskupa Ursina de Berthisa iz 1603. godine da se u tršćansku biskupiju, a osobito u njen venecijanski dio doselilo mnogo glagoljaša, ponajprije zbog pomanjkanja drugih duhovnika;⁵² drugi je izvor uvod talijansko-slavenskoga rječnika Alasia de Sommaripa u kojem je istaknuto da slavensko stanovništvo koje živi oko Devina koristi neka svoja slova, koja bi mogla biti i glagoljska,⁵³ a treći opaska papinskoga nuncija u Gracu koji je tijekom svoje vizitacije slavenskih područja pod austrijskom vlašću godine 1607. spomenuo da se glagolja u velikom dijelu akvilejske patrijaršije.⁵⁴ Da je tomu bilo tako, potvrđuje i činjenica da su se u arhivima brojnih župa smještenih u sjeveroistočnoj Italiji nalazile glagoljske knjige, ponajprije misali i brevijari.⁵⁵ One su nedvojbeno nastale drugdje, ali su se njima koristili popovi glagoljaši koji su ondje služili. Posebnu skupinu tekstova čine oni koji su u Italiju naknadno doneseni i koji se danas čuvaju po arhivima i knjižnicama, no oni nisu predmet ovoga istraživanja.

Kao najvažnije svjedočanstvo slavenske pismenosti na području današnje Italije najčešće se spominju glagoljski rukopisi iz dolinskoga župnoga arhiva.⁵⁶ Prema istom istraživaču u tom su se arhivu čuvali sljedeći rukopisi:⁵⁷

⁵⁰ Bonazza, „Glagolica na Tržaškem“.

⁵¹ Josip Bratulić i Stjepan Damjanović, *Hrvatska pisana kultura – Srednji vijek*, <<http://www.croatia.hr/hrvpiskul/srednjivijek>>.

⁵² Bratina, „Glagoljaši na Vipavskem“, 100.

⁵³ Bonazza, „Glagolica na Tržaškem“, 114.

⁵⁴ Bonazza, „Glagolica na Tržaškem“, 114.

⁵⁵ Tekstove je marno popisao i opisao njihovu sudbinu i današnji status S. Bonazza („Glagolica na Tržaškem“). On tako spominje Prvotisak misala u mjestu Ricmanje (*San Giuseppe della Chiusa*) te Levakovičev misal iz 1648. u Špetru Slovenov (*San Pietro al Natisono*).

⁵⁶ Bonazza, „Glagolica na Tržaškem“, 104; Zor, „Glagolica na Slovenskem“, 490.

⁵⁷ Ovdje se zadržava naziv vrste spomenika kako ga je odredio S. Bonazza, a on se u znatnoj mjeri razlikuje od podastrtoga u Botica, Dobljanović i Jašo, *Kvadirna ili ligištara*.

1. Urbar crkve sv. Antona iz 1548. godine
2. Urbar crkve sv. Ivana iz Boljunca (*Bagnoli della Rosandra*) iz 1578. godine
3. Urbar crkve sv. Antona u Prebeniku (*Prebenico*) iz 1580.
4. Urbar crkve sv. Servula iz Socerba (*San Servolo*) iz 1538. – 1607.
5. Inventar dolinske župne crkve iz 16. stoljeća
6. Oporuka Ambroža Škerla iz 1591.
7. Urbar crkve i bratovštine sv. Roka (*Kvaderna bra(tov)ščine sv. Roka*) iz 1603. – 1607.
8. Urbar crkve i bratovštine sv. Marije iz Peći iz 1605.
9. Matična knjiga (1605. – 1617.)

Od ovih je devet dokumenata danas očuvano samo pet i oni su u posjedu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. S. Bonazza⁵⁸ na temelju osobnih terenskih istraživanja po dolinskoj župi tvrdi da je rukopise u međuraću iz Doline odnio V. Štefanić kako bi ih očuvao od fašista, dok Botica, Doblanović, i Jašo⁵⁹ tvrde da su rukopisi dospjeli u Zagreb 1930. godine preko msgr. Bože Milanovića. I prije toga se znalo da rukopisi postoje jer je na njima radio Jakov Volčić i o tome izvijestio 1867. godine u ljubljanskom listu *Zgodnja Danica*.⁶⁰ Kasnije ih spominju A. Klodič 1891., L. Jelić 1906., I. Milčetić 1911. te V. Spinčić 1914. godine.⁶¹

Danas se više ništa ne zna o urbaru crkve sv. Marije na Peći, urbaru crkve sv. Ivana iz Boljunca te o urbaru crkve i bratovštine sv. Servula u Socerbu, a u Arhivu HAZU čuvaju se sljedeći rukopisi:

1. „*Knjiga (kvadirna) bratovštine sv. Antuna u Zabrešcu (Dolina kraj Trsta), 1548. (1520) – 1642.* (Arhiv HAZU, sign. VII 89)
2. *Knjiga crkve (bratovštine) sv. Ivana u Boljuncu, g. 1576–1672.* (Arhiv HAZU, sign. VIII 140)
3. *Registar (urbar) crkve sv. Antuna u Prebeniku - Mačkovlju (sjeverozap. Istra), g. 1587–1651.* (Arhiv HAZU, sign. VII 87)
4. *Knjiga bratovštine (crkve) sv. Roka u Boljuncu, g. 1603–1688.* (Arhiv HAZU, sign. VII 35)
5. *Matica krštenih župe Dolina kraj Trsta, g. 1605–1617.* (Arhiv HAZU, sign. VII 88)“ (Botica, Doblanović i Jašo, *Kvadirna ili ligistar*, 16).

⁵⁸ Bonazza, „Glagolica na Tržaškem,“ 105.

⁵⁹ Botica, Doblanović, i Jašo, *Kvadirna ili ligistar*, 15.

⁶⁰ Prema Botica, Doblanović i Jašo, *Kvadirna ili ligistar*, 15.

⁶¹ Prema Bonazza, „Glagolica na Tržaškem,“ 104.

Zbog nepodudarnosti termina koji određuju tip teksta, donijet će se ovdje usporedno:

Bonazza, „Glagolica na Tržaškem “	Botica, Doblanović i Jašo, <i>Kvadirna ili ligištár</i>
Urbar cerkve sv. Antona iz leta 1548.	<i>Knjiga (kvadirna) bratovštine sv. Antuna u Zabrešcu (Dolina kraj Trsta), 1548. (1520)–1642.</i>
Urbar cerkve sv. Ivana v Boljuncu iz leta 1576.	<i>Knjiga crkve (bratovštine) sv. Ivana u Boljuncu, g. 1576–1672.</i>
Urbar cerkve sv. Antona v Prebenegu iz leta 1580.	<i>Registar (urbar) crkve sv. Antuna u Prebeniku -Mačkovlju, 1587–1651.</i>
Urbar cerkve in bratovščine sv. Roka, dolinske podružnice, iz let 1603 – 1607. (Kvadera bra(tov)ščine sv. Roka)	<i>Knjiga bratovštine (crkve) sv. Roka u Boljuncu, g. 1603–1688</i>
Matična knjiga iz leta 1605 – 1617.	<i>Matica krštenih župe Dolina kraj Trsta, g. 1605–1617.</i>

S Bonazzina popisa nedostaju još i inventar dolinske župe te oporuka A. Škerla.

Navedeni hrvatski nazivi učinjeni su s obzirom na vrstu i sadržaj rukopisa te mjesto i vrijeme njihova nastanka i u nastavku će se rada oni koristiti. Budući da se radi o rukopisima koji bilježe funkcioniranje lokalne crkve i/ili bratovštine, ovi su rukopisi nastali na području dolinske župe, a njihova množina potvrđuje da se među slavenskim pukom ondje koristila glagoljica. Važnost je ovih spomenika tim veća što oni nisu liturgijskoga tipa, već potvrđuju da je glagoljica bila dijelom pučke svakodnevice te da se koristila i u administrativnim i pravnim okvirima. U jezičnom je smislu to izuzetno važno jer su neliturgijski, a osobito pravni tekstovi u praksi hrvatskih glagoljaša bili znatno otvoreniji ulasku elemenata govornoga jezika,⁶² pa stoga iz njih možemo, uz metodološke opreznosti, spoznati o strukturi i funkcioniranju toga jezika,⁶³ a onda dalje možemo utvrditi eventualne periferne jezične značajke u tom diskursu.

Budući da je od dolinskih rukopisa zasad transliteriran⁶⁴ i stručno obrađen samo jedan, nazvan *Kvadirna ili ligištár bratovštine sv. Antona*

⁶² Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša* (Zagreb: Matica hrvatska, 2008), 7–23.

⁶³ Irvin Lukežić, *Knjiga brašćine sv. Marije Tepačke u Grobniku* (Rijeka: Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2002).

⁶⁴ Postupak koji su priređivači rukopisa proveli nazivaju *transkripcija*, s time da su grafički naznačili vrstu grafema u izvorniku što nam omogućuje precizna filološka istraživanja. Usto donose i faksimil teksta čime je moguća usporedba.

opata iz Zabrešca u Dolini,⁶⁵ u dijelu ovoga istraživanja koji se odnosi na jezik, korpus će biti taj tekst.

3.2.1. O *Kvadirmi ili ligištru bratovštine sv. Antona opata iz Zabrešca u Dolini*⁶⁶

Kvadirna ili ligištar bratovštine sv. Antona opata iz Zabrešca u Dolini po strukturi je i tipu knjiga koja bilježi financijski i ini rad bratovštine, uključujući i popis bratima,⁶⁷ te po tipu naliči knjigama *datja i prijatja* koje su bile česte na hrvatskom uzobalnom prostoru. Knjige slična sadržaja na hrvatskom teritoriju su: lovranska kvaderna;⁶⁸ grobnička brašćinska knjiga;⁶⁹ *Kvaderna od dot crekav boljunskeh* (Badurina, *Boljunski glagoljski rukopis*) te knjige *datja i prijatja* creskih franjevaca iz Martinšćice⁷⁰. Transparentan rad i sustavno vođenje knjiga bilo je obaveza bratovština pa se u bratovštinskim statutima propisivalo tko, kada i na koji način obavlja nadzor. Najčešće je to bilo jednom godišnje, obično o blagdanu titulara bratovštine, izvješće su podnosili kaštaldi i to javno, pred svom braćom.⁷¹

Naziv rukopisu određen je prema najstarijem zapisu Mihela Sudčića: *To je kvadirna ali ligištar Svetoga Antona* 2r. Imenica *kvadirna* dolazi od tal. *quaderno* i predstavlja ikavizirani oblik imenice *kvaderna*, potvrđen i u naslovu lovranske i boljunske bratovštinske knjige, u značenju „svezak listova papira da se u nj može bilježiti“ dok imenica

⁶⁵ Botica, Doblanović, i Jašo, *Kvadirna ili ligištar*.

⁶⁶ Svi podatci o rukopisu preuzeti su iz Botica, Doblanović i Jašo, *Kvadirna ili ligištar*. Iz toga su djela, u neizmijenjenu obliku preuzeti i citati iz *Kvadirne*, a uz svaki se navodi broj folije te oznaka stranice, recto (*r*) i verso (*v*).

⁶⁷ Sadržaj knjige pregledao je V. Štefanić i utvrdio da se radi o zapisima o primanju braće u bratovštinu; o materijalnim obvezama, primitcima, izdatcima, dugovima i izravnavanjima, o prihodima od najma ili zajma, ali i manji izdatci poput troškova za jelo i piće tijekom poljoprivrednih radova i bratovštinskih okupljanja; notarskim aktima te izvješćima o godišnjim obračunima i izboru novih starješina.

⁶⁸ Branko Fučić, „Kvaderna kapitula lovranskoga.“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 15 (1988): 27–39.

⁶⁹ Lukežić, *Knjiga brašćine sv. Marije Tapačke u Grobniku*.

⁷⁰ Anđelko Badurina, *Datja i prijatja. Primici i izdaci samostana franjevaca trećoredaca glagoljaša u Martinšćici na otoku Cresu (knjiga I, 1578-1618)* (Rijeka: Povijesni arhiv u Rijeci, 1995).

⁷¹ Sanja Zubčić, „O Statutu bratovštine Majke Božje Goričke iz 1425. godine i njegovu jeziku,” u *Od fonologije do leksikologije. Zbornik u čast Mariji Turk*, ur. Diana Stolac (Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 2018).

ligištár dolazi od tal. *register* te je također ikaviziran oblik koji usto ima i čestu čakavsku disimilaciju $r > l$, a znači upisnu knjigu prispjelih dopisa različitoga tipa određene institucije. Već se iz naslova knjige vidi temeljni čakavski jezični sloj. Ova se knjiga odnosi na bratovštinu sv. Antona opata koja je djelovala na području današnjega Boršta u Općini Dolina nedaleko od Trsta te sadrži zapise datirane između 11. siječnja 1548. i 17. siječnja 1610. godine. Knjiga obasiže 102 lista formata 21,5 x 15,5 cm, a pisana je glagoljskim kurzivom. Pisalo ju je više pisara, a najviše su zapisa ostavili Mihel Sudčić i Matij Mihovilić, popovi glagoljaši i javni notari po cesarskoj ovlasti, a pri kraju 16. i u prvom desetljeću 17. stoljeća vjerojatno i Juraj Jurinčić. Prvi zapisi u knjizi, iz 1588. i 17. siječnja 1609. su latinički; glagoljički su od 17. siječnja 1609. do 17. siječnja 1610., a od 17. siječnja 1610. do kronološkoga kraja *Kvadirne* 1646. zapisi su latinički, na talijanskom ili na latinskom jeziku.

Cilj je ovoga dijela istraživanja analizirati određene, reprezentativne jezične značajke dolinske kvadirne te usporedbom s u literaturi opisanim jezikom bratovštinskih knjiga različitih vrsta, utvrditi ostvaruju li se na zapadnoj periferiji nacionalnoga glagoljaškoga područja drugačije jezične značajke. S obzirom na to da se radi o kontaktnom području, u smislu dodira s talijanskim i slovenskim jezikom i kulturom, očekuju se jezična naslojavanja.

Analizirat će se samo zapisi pisani glagoljicom i hrvatskim jezikom. Budući da je većinu zapisa učinio Mihel Sudčić i da u jeziku nema varijacija s obzirom na pisare, tekst će se analizirati kao tekstualna i jezična cjelina. Građa je ekscerpirana iz transliteracije i transkripcije u knjizi I. Botice, D. Doblanović i M. Jašo (*Kvadirna ili ligištár bratovštine sv. Antona opata iz Zabršca u Dolini*). Analiza jezika provodit će se na temelju odabranih reprezentativnih jezičnih značajki koje razlučuju hrvatski od slovenskoga jezika, s time da će se posebno prikazati značajke svojstvene samo jednom jeziku, a potom one zajedničke obama jezicima. Prema vrsti značajki hrvatskoga jezika, utvrdit će se pripadnost dijalekatskom sustavu i podsustavima. S obzirom na pripadnost različitim jezičnim porodicama, utjecaj romanskoga očekuje se samo na leksičkoj razini pa će se i promatrati u okviru nje. Kao reprezentativne i relevantne značajke koje se različito realiziraju u hrvatskom i u slovenskom jeziku, odabrani su refleksi jata, poluglasa i stražnjega nazala.

3.2.1.1. Značajke tipične za čakavštinu

a. Refleks jata

U tekstu su potvrđeni sljedeći primjeri:

Ikavski refleks:

kvadirna, *starišini* 2v, 45r, *lita* 3v; *povidi* 5v; *miseca pervara* 7r; *miseca envara* 24v; *pravo i virno* 8r; *crikvene* 20r; *crikve s(ve) toga Antona* 28v, 51v, 52r; *za vse riči* 28v; *naprid* 26v; *na sridi* 28v, *Zabrižci* 50r

Ekavski refleks:

leto 4v, 5r, 8r, 15v; uvijek u konstrukciji *Let Go(spo)dnih ...*; *starešini* 21r, 42r, 43v, 51v, 52r; *crekvi s(ve)toga* 98v; *seno* 54r

Kao i u većini drugih tekstova refleks jata nije stabilan, već se nerijetko iste riječi različito realiziraju (*leto* : *lito*; *crikva* : *crekva*; *starišina* : *starešina* i dr.). Ipak većina leksema, osobito u sintagmama, odgovara pravilu Jakubinskoga i Meyera (Buduć *starešini crikve s(ve)toga Antona* 21r, 51v, 52r.), a podcrtani su primjeri koji odstupaju od toga pravila.

Na temelju ovih primjera moguće je zaključiti da je u osnovi ikavsko-ekavska refleksacija jata koja je na razini pravila Jakubinskoga i Meyera kao samostalan sustav potvrđena samo u čakavskom.⁷²

b. Refleks poluglasa

U dolinskoj su kvadirni najčešće potvrde za refleks poluglasa iz onomastičke građe i odnose se na imena ljudi ili mjesta. Od općih su imenica potvrđene samo *studenac* 28v N jd.; *ovac* 20r G mn.; *va* 15r, sve s refleksom *a*. Onomastička je građa zanimljiva pa u hrvatskim zapisima sustavno dolazi *a* u riječima tvorenim sufiksom *-æcæ*: U dolinskoj kvadirni potvrđeni su sljedeći primjeri onimima: *Zubac* 3v; *Klinac* 5r; *Samac* 15r; *Slavac* 16r; *Marac* 20r; *Žustolovac* 28v. U svima je njima sustavan refleks poluglasa *a*, osim u primjeru *Zaec* 4v. Iako se ne bavimo talijanskim zapisima, ovdje su važni jer se u njima također spominje prezime *Zaec*, ali u inačicama *Saiaz* (*Saigiaz*) 11v i *Saiez* 74r, s time da je prva znatno češća. Ista se dvojnost potvrđuje i u prezimenu *Samac* koji u talijanskim izvorima dolazi kao *Samac* 2v, 5v, 15r, 16r, 25r

⁷² Iva Lukežić, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1990).

i *Samez* 88v, 89r. Toponimi tipa *Boljunac* i *Zabrižac* nisu nam u hrvatskim zapisima relevantni za istraživanje jer najčešće dolaze u lokativu ili genitivu gdje ne dolazi nepostojani vokal podrijetlom od poluglasa (Na dan svetoga Antona v *Zabrižci* v hrami rečene bratine 51r, Na dan svetoga Antona 1591. v hrami svetoga Antona v *Zabrižci* 52r; Pribrati se Blaž Zubčić od *Boljunca* 24r). Podatke o tipu toga vokala moguće je naći u talijanskim i latinskim zapisima: *Bolunaz* 7v; *Sabresaz* 7v, 11v. Nisu potvrđeni primjeri u kojima bi u tim zapisima dolazio dočetak *-ez*.

Od gore spomenutih prezimena, danas nisu očuvana sva, a ona koja jesu, redovito dolaze s dočetnim *-ec* (*Klinec*, *Samec*, *Slavec*)⁷³ i najveća im je koncentracija na prostoru jugozapadne Slovenije. S talijanske strane granice i danas je potvrđeno prezime *Samez*.⁷⁴ Budući da je to razvoj poluglasa koji se očekuje u slovenskom jeziku,⁷⁵ ti primjeri potvrđuju da su hrvatski popovi glagoljaši provodili proces fonološke adaptacije prezimena u hrvatski jezik te ih tako zapisivali, a zapisi na latinskom i talijanskom uglavnom slijede njihovu praksu. U zapisima na hrvatskom jeziku refleks poluglasa sustavno je *a*.

c. Refleksi nazala

U istraženom su korpusu potvrđeni sljedeći primjeri: A jd. ž. r.: *jednu libricu* 3r; za *jednu kožu* 3r; imijući fitanu *nivu* 8r; nemu *ju* dasmo 16r; 3. l. mn. prezenta: *muntaju* 5r; *esu* se kuntentali 8r; *budu* 7r na temelju kojih je moguće zaključiti da se stražnji nazal svuda reflektirao u *u*. Taj je refleks karakterističan za hrvatski crkvenoslavenski jezik, na kojem je pisana literatura kojom su se u svakodnevnom radu služili popovi glagoljaši, ali i za glavninu čakavskoga narječja. Iznimku čini samo dio istarskih govora u čijem ekavskom dijelu refleks stražnjega nazala može biti *o*, ovisno o tipu morfema ili kategoriji, ili *a*, koji pak prevladava u bužetskom čakavskom dijalektu.⁷⁶ U slovenskom je jeziku stražnji nazal prešao u *o*.⁷⁷ Na temelju toga moguće je zaključiti kako je i ova izoglosa hrvatska, čakavska.

⁷³ (prema <https://www.stat.si/ImenaRojstva/sl>)

⁷⁴ (<https://www.cognomix.it/mappe-dei-cognomi-italiani>).

⁷⁵ U najvećem se dijelu slovenskoga jezika jaki poluglas u dugim slogovima reflektirao u *a*, dok je u kratkima refleks *e*. Iznimke su u istočnim koruskim govorima (Greenberg, *A Historical Phonology*, 65).

⁷⁶ Silvana Vranić, „Refleksi *q u istarskim čakavskim govorima zastupljenim u dijalektološkim atlasima.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 21 (2017): 292.

⁷⁷ Marc L. Greenberg, *A Historical Phonology of the Slovene Language* (Heidelberg: Winter, 2000), 117.

Prednji nazal sustavno prelazi u *e*, a primjeri koji su relevantni za čakavštinu i u kojima bi se u sekvencijama *jē*, *čē*, *žē* nazal reflektirao u *a*, ovdje nisu potvrđeni (*priel* 29v, *jezikom* 24v, od *prietka* 43v, 54v).

d. Slogotvorni sonanti

Slogotvorni *l* se ili čuva ili se reflektira u: *dlga*, *dlgu* 4r, ali i *dugu* 4r, *dlžni* 91r, ali i *dužan* 91r, *Blzanić* 24v. U-refleks tipičan je za hrvatski jezik, sustavan je u štokavskim govorima i pretežit u čakavskima⁷⁸, i taj se refleks znatno razlikuje od slovenskoga⁷⁹.

Slogotvorni *r* dolazi bez popratnoga vokala: *Grže* 16v, *Grdini* 2r; *Grgur* 4r; *doprnest* 7r; *Hrvatica* 32r; osim u nekim prezimenima koja dolaze u različitu obliku: *Ražam*, ali i *Aražam* 6r; *Pergarac* / *Pargarac* / *Prgarac* 12v, 14r, 28v, 32v, 33r.

3.2.1.2. Značajke koje su zajedničke čakavštini i slovenskom jeziku

Refleks skupine **dj* u čakavskim je govorima i u slovenskom jeziku *j* i to se potvrđuje u primjerima: *meju* ‘međa’ 42v, kontentali *meju* sobu ‘između’ 4v, *potrjuje* 24v. Potvrđeni su i komparativi s formantom *-š-*: *pobolšani* 2 leti 16r. Instrumental jednine osobnih zamjenica ima nastavak *-u*: jesu se kontentali *meju sobu* 4v i pred *manu* 45r, 54v. U tekstu su potvrđene sljedeće upitno-odnosne zamjenice: *kaj* 3r, Plati fit za to leto *kaj* gre 18r, vse to *kaj* se najde, *kaj* su dali ali pustili 24v, *kaj* se pripasa 26v, 27r, zemle *kaj* gre l(i)brici 2 ulja 43r, dat *kaj* bude mogla 96r; *ča* 5v, 16v, ne plaćaju već fita *zač* je bratina prodala 31v, *ča* e o ratingi 41v, Povatasmo (!) vse *ča* e dano da sada na dugu 90v, vse *ča* je dal 97v. Njihova je distribucija manje-više ravnomjerna. U ovu skupinu ulazi i kategorija dvojine, s time da je i slovenskom jeziku ona očuvana dok je u hrvatskom jeziku prema I. Lukežić⁸⁰ proces njezina gubljenja započeo već u 14. stoljeću te je koncem 17. stoljeća posve iščeznula u imeničkoj promjeni. U *Kvadirni* su potvrđeni sljedeći primjeri: Ivan Žahar i Andrija Komar i poslu inih užanci postaviše opet *niju* starišin 43r. Vrlo su frekventne konstrukcije s brojem *dva* koji najčešće dolazi uz imenicu *leto*: Matija Metež za *dvi leti* da 23r, Petar Zaec da fit za

⁷⁸ Iva Lukežić, *Zajednička povijest hrvatskih narječja 1. Fonologija* (Zagreb, Rijeka, Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2012), 175–178.

⁷⁹ Greenberg, *A Historical Phonology*, 82.

⁸⁰ Iva Lukežić, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija* (Zagreb, Rijeka, Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2015), 22.

dvi leti 24r, *osta za dvi leti* 16v, *kravi dvi* 26v, a samo jednom: *Plati fit* Ćelena Maganka za *dve leti* so(ldini) 20. Radi se o dvojinjskoj sintagmi *dvê letê* u kojoj se *jat* reflektira u *i*. Nije zabilježen primjer s množinskom nastavkom *-a* što bi moglo upućivati ili na ostatak dvojine u hrvatskom ili na slovenski utjecaj. Budući da su primjeri toga tipa zabilježeni u istom vremenskom razdoblju u glagoljskim bratovštinskim knjigama nastalim na hrvatskom tlu⁸¹ te na to da su inojezični utjecaji na morfološki sustav rijetki, smatramo da se ne radi o slovenskoj značajci niti utjecaju.

3.2.1.3. Značajke tipične za slovenski jezik

Palatalno se *r* u slovenskom jeziku reflektira u *rj*⁸², a taj refleks nije potvrđen u čakavskim govorima:⁸³ *ki su e dali da jih stirfaju* 21r; *Ako nete tirjat* 21r.

Na leksičkoj se razini, koja je najpropulzivnija, potvrđuju slovenski leksemi tipa *koteri* 2v; *deželi* 8r, *deželanom* 29v; na mesti svoega rajnoga *oče* Ivana 52r, *rajnoga* 48v ‘pokojnoga’, a tipični su i leksemi očekivani u tekstovima toga tipa: *špendia* 43r ‘izdatak’, *ratingu* 48r ‘godišnji obračun’, *stara* 101r ‘mjerna jedinica’, *fit* 8r ‘najam’. Zanimljivo je da se za upravitelja bratovštine rabe slavenski termini *starešina* 43v / *starišina* 45r, a u talijanskom tekstu *gastaldo* 7v odakle dolaze nazivi *kaštald* / *gaštald* koji se često koriste u hrvatskoglagoljskim bratovštinskim knjigama.⁸⁴ U grobničkoj brašćinskoj knjizi⁸⁵ za tu se funkciju rabi naziv *bravar*.

Na temelju analize odabranih, reprezentativnih jezičnih značajki, moguće je utvrditi da je osnovica jezika kojim je pisana dolinska *Kvadirna ili ligištara* čakavska ikavsko-ekavska, ali s naslojavanjima iz slovenskoga.

⁸¹ Iva Lukežić, „Jezik grobničke brašćinske knjige (16. i 17. stoljeće) kao dijalektološki predložak,“ u *Drugi Hercigonjin zbornik*, ur. Stjepan Damjanović (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005), 242–244.

⁸² Greenberg, *A Historical Phonology*, 95.

⁸³ Lukežić, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. Fonologija*, 188.

⁸⁴ Zubčić, „O Statutu bratovštine“.

⁸⁵ Lukežić, *Knjiga brašćine sv. Marije Tupačke u Grobniku*.

4. Zaključak

Iz literature je dobro poznata višestoljetna prisutnost glagoljice na područjima današnje Slovenije i Italije. Dio je tekstova onamo donesen na čuvanje u kasnijim razdobljima, a dio ih je nastao na tim područjima, i potonji su predmetom našega interesa. U ovom nas je istraživanju zanimalo pokazuju li glagoljski spomenici, neovisno o tome jesu li rukopisni ili su epigrafi, određenu perifernost u odnosu na istovrsne spomenike u središnjoj, hrvatskoj glagoljaškoj zoni te je li ta eventualna perifernost potvrđena u heterogenim formama, nepodudarnim tekstualnim strukturama ili u jeziku.

Istraživanje provedeno na korpusu epigrafa pokazuje potpunu podudarnost u njihovoj funkciji, namjeni i strukturi. U Italiji je najveća koncentracija grafita na graničnom području, tj. u mjestima oko Trsta, a u Sloveniji je koncentracija spomenika najveća u njezinu jugozapadnom dijelu koji gravitira Koprnu, Piranu, Izoli i Novoj Gorici. U tipološkom smislu, svi su epigrafi u Italiji zapravo grafiti i najčešće bilježe osobna imena. Uz rjeđe natpise, u Sloveniji prevladavaju grafiti kojima se također najčešće bilježe osobna imena, ali su česti i reakcijski grafiti kojima se bilježi emotivna reakcija vjernika na neki od prizora na freskama. Struktura natpisa i grafita jednaka je onoj na hrvatskom prostoru. U tom smislu i u tom segmentu prostori zapadne periferije na području današnje Slovenije i Italije kako su definirani u ovom radu ne pokazuju nikakve značajke perifernosti.

Rukopisni je korpus znatno veći i čine ga administrativni tekstovi poput matičnih knjigama u Krkavčama, u Sloveniji, te korpus glagoljskih knjiga iz dolinske župe u Italiji. Matične knjige u Krkavčama vode glagoljaši koji su svoje unutrašnje poslovanje, tj. knjige svoje administracije, redovito pisali glagoljicom, ali se u svim pravnim poslovima, gdje je samostan dolazio u dodir s javnim vlastima, pisalo talijanski. Supostojanje dvaju pisama i triju jezika, potvrđeno je i u kvadernama na nacionalnom teritoriju pa se ono ne može smatrati odrednicom koja karakterizira tekstove nastale na periferiji. Dolinski pak rukopisi potvrđuju snažnu glagoljašku djelatnost na tom području. Tipovi tekstova odgovaraju tekstovima nastajalim na središnjem nacionalnom prostoru. Jezičnom je analizom *Kvadirne ili ligištra bratovštine sv. Antona opata* iz Zabršca u Dolini utvrđeno da je pisana ikavsko-ekavskom čakavštinom, ali s naslojavanjima iz slovenskoga jezika. Kako je i u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima zabilježen unos lokalnih jezičnih značajki u tekst, ni taj fenomen nije pripisivati perifernosti.

Na temelju provedene analize moguće je zaključiti da se glagoljaško stvaralaštvo na zapadnoj periferiji ni tipom ni sadržajem ni jezikom ne razlikuje od onoga u središnjem nacionalnom prostoru, s time da su zabilježeni utjecaji slovenskoga jezika. Glagoljaštvo na tim rubnim područjima nije bilo autohton fenomen jer su ga gradili klerici koji bi dolazili iz Hrvatske i obično nastavali župe u kojima je bilo slavensko stanovništvo, i to najčešće onda kada je uzmanjkalo „domaćega“ klera. Takvo kolanje svećenstva, potvrđeno ovdje zapisima Levca Križanića, bilo je omogućeno time što su Slovenija, Istra i sjeveroistočni dio Italije pripadali pod iste metropolije (do 1751. pod Akvileju, zatim pod Udine, Goricu, Veneciju). Nakon Tridentskoga koncila i akvilejske pokrajinske sinode iz 1596. godine, a kao rezultat sustavne i temeljite izobrazbe svećenstva te vjerojatno i nastojanja da se spriječi širenje protestantskih ideja, na području se Slovenije javlja nova generacija duhovnika koja postupno preuzima vodeća mjesta, čak i u onim sredinama u kojim su djelovali glagoljaši. Ipak, i dalje se glagoljalo na slovenskom prostoru pa su fratri glagoljaši iz Krkavča, usprkos zabrani biskupa Naldinija, vodili matične knjige na glagoljici sve do 1706. godine. Usto, prema dostupnim materijalima, u novim su domovinama glagoljaši bili dobro prihvaćeni.

Zbog podudarnosti u tipologiji tekstova, njihovoj strukturi, te jezičnoj osnovici između epigrafa i rukopisa na hrvatskom teritoriju kao i na područjima današnje Italije i Slovenije, zaključiti nam je da se u glagoljaškom stvaralaštvu pojam *perifernosti* odnosi samo na geografski smisao te riječi.

Literatura

- Badurina, Anđelko. *Boljunski glagoljski rukopis: Kvaderna od dot crekav boljunskeh*. Pazin: Historijski arhiv Pazin, 1992.
- Badurina, Anđelko. *Datja i prijatja. Primici i izdaci samostana franjevacca trećoredaca glagoljaša u Martinščici na otoku Cresu (knjiga I, 1578-1618)*. Rijeka: Povijesni arhiv u Rijeci, 1995.
- Bonazza, Sergio. „Glagolica na Tržaškem, Goriškem in Čedajskem.“ *Goriški letnik*, br. 4/5 (1977/1978): 103–116.
- Bonazza, Sergio, Štefan Kociančič, Branko Marušič, Viktor Steska, Janez Zor i Pavel Bratina. *Kamnje – 422 let glagolskega napisa*, ur. Pavel Bratina, Kamnje: samozal. [Pavel Bratina], 2005.
- Botica, Ivan, Danijela Dobljanović i Marta Jašo, *Kvadirna ili ligištara bratovštine sv. Antona opata iz Zabrešca u Dolini*. Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2016.

- Bratina, Pavel. „Glagoljaši na Vipavskem.“ *Zgodovinske teme. Koledar 2019* (2019): 99–103.
- Čupković, Gordana. „Tipovi uvredljivih iskaza s beramskih glagoljskih grafita.“ *Fluminensia* br. 2 (2013): 123–141.
- Damjanović, Stjepan. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
- Fučić, Branko. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1982.
- Fučić, Branko. „Kvaderna kapitula lovranskoga.“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 15 (1988): 27–39.
- Gazzeta ufficiale della Repubblica Italiana*, 9. siječnja 1967.
- Greenberg, Marc L. *A Historical Phonology of the Slovene Language*. Heidelberg: Winter, 2000.
- Gruden, Josip. „Glagolica v akvilejski metropoliji in njen pomen za slovensko slovstvo.“ *Katoliški obzornik*, br. 9 (1905): 141–157.
- Gruden, Josip. „Glagolica med beneškimi Slovenci.“ *Izvestja Muzejskega društva za Krajsko*, 1906: 30–33.
- Koruza, Jože. „Slovenski zapis v glagolici iz 1462.“ *Jezik in slovstvo*, br. 7/8 (1977/1978): 3–4.
- Koštiál, Ivan. „Glagolica pri Slovencih.“ *Vjesnik Staroslavenske akademije*, br. 2 (1914): 29–32.
- Koštiál, Ivan. „Matice v Krkavčah pri Kopru.“ *Vjesnik Staroslavenske akademije*, br. 2 (1914): 71, 72.
- Krajevni leksikon Dravske Banovine*. Ljubljana: Zvezda za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937.
- Lampe, Evgen. „Glagolica na Slovenskem.“ *Dom in svet*, br. 18 (1905): 481–486, 621–623.
- Legiša, Lino i Alfons Gspan, ur. *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica, 1956.
- Lukežić, Irvin. *Knjiga brašćine sv. Marije Tupačke u Grobniku*. Rijeka: Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2002.
- Lukežić, Iva. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1990.
- Lukežić, Iva. „Jezik grobničke brašćinske knjige (16. i 17. stoljeće) kao dijalektološki predložak.“ U *Drugi Hercigonjin zbornik*, ur. Stjepan Damjanović, 223–246. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005.
- Lukežić, Iva. *Zajednička povijest hrvatskih narječja 1. Fonologija*. Zagreb, Rijeka, Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2012.
- Lukežić, Iva. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*. Zagreb, Rijeka, Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2015.
- Mader, Brigita. „Non procul a fonte Timavi – Ein glagolitisches Graffito in San Giovanni di Duino (Italien).“ *Österreichische Osthefte*, br. 29 (1987): 340–346.
- Mader, Brigita. „Neue glagolitische Kritzelschriften in Contovello bei Triest.“ *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, br. 33 (1987): 155–166.

- Mader, Brigita. „Bemerkungen zu einer wenig bekannten glagolitischen Kritzelschrift in Muggia Vecchia.“ *Österreichische Osthefte*, 30 (1988): 212–218.
- Mader, Brigita. „Glagolski napisi v P.C. sv. Roka v Borštu (Občina Koper, Slovenija): nove priče glagolskega pismenstva.“ *Annales*, br. 5 (1994): 29–34.
- Milčetić, Ivan. „Hrvatska glagolska bibliografija.“ *Starine*, br. 33 (1911).
- Onishi, Takuichiro. „Mapping the Japanese language.“ U *Language and space: Language mapping: an international handbook of linguistic variation*, ur. Alfred Lameli, Roland Kahrein i Stefan Rabanus, 333–354. Berlin – New York: De Gruyter Mouton, 2011.
- Premrl, Božidar. *Cerkev sv. Brikcija pri Naklem* [Željko Bistrović poglavji o ometih in glagolskih napisih; fotografije Božidar Premrl ... et al.]. Divača: Župnija, 2010.
- Premrou, Miroslav. „Nekaj dokumentov o glagolici na Slovenskem iz vatikanskega arhiva, Rim.“ *Časopis za zgodovino in narodopisje*, br. 18 (1923): 16–29, 65–70.
- Štefanić, Vjekoslav. „Glagoljaši u Kopru 1467-1806.“ *Starine*, br. 46 (1956): 203–329.
- Štefanić, Vjekoslav. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. Zagreb: Izdanje Historijskog instituta JAZU, I. i II. dio, 1969/1970.
- Vlahov, Dražen. *Glagoljske matice krštenih i vjenčanih iz Draguča u Istri 1579. – 1650*. Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2015.
- Vranić, Silvana. „Refleksi *q u istarskim čakavskim govorima zastupljenim u dijalektološkim atlasima.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 21 (2017): 283–297.
- Zor, Janez. „Glagolica na Slovenskem.“ *Nahtigalov zbornik ob stoletnici rojstva*, Ljubljana: Univerza, 1977: 483–495.
- Zor, Janez. „Novo odkriti glagolski fragment iz leta 1370.“ *Jezik in slovstvo*, br. 6 (1982): 190–195.
- Zor, Janez. „O fragmentih glagolskih rokopisnih misalov na Slovenskem.“ *Seminar za slovenski jezik, literaturo in kulturo*, br. 19: 1983.
- Zor, Janez. „Glagolska pričevanja na Slovenskem.“ *Bogoslovni vestnik*, br. 45/2 (1985): 183–191.
- Zor, Janez. „Glagolski fragmenti v Arhivu Republike Slovenije.“ *Rokopisi Arhiva Slovenije. Katalogi*, sv. 10 (1990).
- Zor, Janez. „Glagolica in Slovenci.“ *Revija Ministarstva za znanost in tehnologijo R. Slovenije*, br. 22/1 (1992): 43–61.
- Zor, Janez. „Trije glagolski fragmenti iz zapuščine barona Žige Zoisa.“ U *Trije glagolski fragmenti iz zapuščine barona Žige Zoisa*, ur. Mihael Glavan. Ljubljana: DZS, 1997.
- Zubčić, Sanja. „O Statutu bratovštine Majke Božje Goričke iz 1425. godine i njegovu jeziku.“ U *Od fonologije do leksikologije. Zbornik u čast Mariji Turk*, ur. Diana Stolac, 413–443. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 2018.

Mrežni izvori

- Bratulić, Josip i Stjepan Damjanović. *Hrvatska pisana kultura – Srednji vijek*, <<http://www.croatia.hr/hrvpiskul/srednjivijek>>. Pristupljeno u siječnju 2020.

- Hrvatska enciklopedija*. Leksikografski zavod Miroslava Krležę, <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47599>>. Pristupljeno u listopadu 2019.
- Mappe dei Cognomi Italiani* <<https://www.cognomix.it/mappe-dei-cognomi-italiani>>. Pristupljeno 21. prosinca 2019.
- Republika Slovenija. Statistični urad. Imena* <<https://www.stat.si/ImenaRojstva/sl>> Pristupljeno 21. prosinca 2019.
- Žubričić, Darko. 2017. *Hrvatski glagoljički nadpisi otkriveni nakon 1982*. <<http://www.croatianhistory.net/etf/glf.html>>. Pristupljeno u listopadu 2019.

Glagolitic Activity in the West Periphery

Summary: The Glagolitic space refers to the area where in the Middle Ages or the Early Modern Period the Glagolitic script was used in texts of different genres and on different surfaces, and/or where the liturgy was held in Croatian Church Slavonic, adopting a positive and affirmative attitude towards Glagoliticism. In line with known historical and social circumstances, Glagoliticism developed on Croatian soil, more intensely on its southern, especially south-western part (Istria, Northern Croatian Littoral, Lika, northern Dalmatia and adjacent islands). Glagoliticism was also thriving in the western periphery of that space, in today's Slovenia and Italy, leading to the discovery and description of different Glagolitic works. It is the latter, their structure and language, that will be the subject of this paper.

Starting from the thesis that innovations in language develop radially, i.e. starting from the center and spreading towards the periphery, it is possible to assume that in the western Glagolitic periphery some more archaic dialectal features will be confirmed among the elements of the vernacular. It is important that these monuments were created and used in an area where the majority language is not Croatian, so the influence of foreign language elements or other ways of expressing multilingualism can be expected.

The paper will outline the Glagolitic activity in the abovementioned space and the works preserved therein. In order to determine the differences between Glagolitic works originating from the peripheral and central Glagolitic space, the type and structure of Glagolitic inscriptions and manuscripts from Slovenia and Italy will also be analysed, especially with respect to potential periphery-specific linguistic features. Special attention is paid to the analysis of selected isoglosses in the *Notebook or Register of the Brotherhood of St. Anthony the Abbot* from San Dorligo della Valle.

Keywords: Glagoliticism, Glagolitic script in Italy, Glagolitic script in Slovenia, language

Tanja Kuštović

Filozofski fakultet u Zagrebu

tkustovi@ffzg.hr

 <https://orcid.org/0000-0001-5601-3183>

Jezično jedinstvo i stilska razvedenost hrvatskih protestantskih tekstova 16. stoljeća

Sažetak: U 16. stoljeću hrvatski protestantski pisci u Urachu tiskaju tekstove glagoljicom, ćirilicom i latinicom nastojeći da njihova djela dopru do što šireg kruga čitatelja. Jedno je od tih djela i *Spovid i spoznanie prave krsztianske vere* koju su preveli Antun Dalmatin i Stipan Konzul 1564. godine te objavili na glagoljici i latinici. To je djelo prijevod kritičkoga izdanja *Augsburške vjeroispovijesti* koju je priredio Philip Melanchthon. Riječ je o nebiblijskom tekstu podijeljenom u dva dijela: u prvom je tiskan dvadeset i jedan članak ili „artikul“, a u drugom su tiskani duži članci o vjeri, dobrim djelima, o lošim običajima i drugo. U dosadašnjim proučavanjima hrvatskih protestantskih tekstova naglasak je uglavnom bio na *Novom testamentu*, a u posljednje se vrijeme proučavaju i nebiblijski protestantski tekstovi. Poznato je otprije da jezik biblijskih tekstova nije jednak jeziku nebiblijskih tekstova, tj. da biblijski tekstovi imaju znatno više hrvatsko-staroslavenskih obilježja. U ovom ću radu proučiti jezična, prije svega morfološka obilježja oblika u tekstu koji do sada nije jezično obrađivan (*Spovid i spoznanie prave krsztianske vere*) te ću ih usporediti s jezičnim obilježjima iz *Novog testamenta*. U zaključku se utvrđuje razlikuje li se jezik nebiblijskih protestantskih tekstova od jezika biblijskih tekstova koje su u istom vremenu objavili hrvatski protestanti.

Cljučne riječi: protestanti, glagoli, *Spovid*, *Novi testament*

1. Uvod

Reformacijski pokret započinje u Europi početkom 16. stoljeća. Njegov je začetnik Martin Luther. Izraz „reformacija“ odnosi se na povijesno razdoblje od 1517. do 1618. godine. Taj je pokret rezultirao stvaranjem novog vjerskog učenja – protestantizma. Kad govorimo

o hrvatskom prostoru, protestantizam se razvio po cijeloj Hrvatskoj, ali se jače osjetio u njenim rubnim dijelovima.¹ Gledano u odnosu na Europu, „hrvatske su zemlje bile rubna područja širenja reformacije na jugoistok Europe...“.² Lutherova reformacija širi se ponajprije tiskanom knjigom. Za kulturu reformacija je važna stoga što je potakla književno stvaralaštvo na različite načine: pisci pišu knjige, knjige se prevode, tiskaju, raspačavaju, čitaju. Možemo slobodno reći da je reformacija potakla masovno opismenjivanje ljudi.³ Protestanti ističu važnost Biblije jer vjeruju „da Biblija govori jednako intelektualcima njihova vremena kao i običnim ljudima“.⁴ Kao svoj veliki zadatak postavljaju prijevod Biblije na narodni jezik kako bi narod mogao razumjeti ono što je zapisano. Hrvatski protestanti tiskali su svoja djela u Urachu u Njemačkoj između 1561. i 1565. godine. Za to vrijeme otisnuli su 14 naslova, od kojih su neki otisnuti svim trima hrvatskim pismima (glagoljicom, ćirilicom i latinicom), a neki jednim ili dvama hrvatskim pismima. Brojenjem je lako ustanoviti da je većina tekstova otisnuta glagoljicom. Ugrubo te tekstove možemo podijeliti na biblijske i sve ostale (nebiblijske), pri čemu u biblijske tekstove ubrajamo *Prvi i Drugi del Novog testamenta* otisnut glagoljicom, *Novi testament* otisnut ćirilicom i *Starozavjetne proroke* otisnute latinicom. Popis nebiblijskih tekstova za ono je vrijeme prilično velik s obzirom na probleme s kojima su se protestanti susretali, kao što je jezična neuređenost i stalne nedoumice oko toga kakav bi jezik tih tekstova trebao biti. Te su nedoumice vidljive u predgovorima knjiga koje su objavljivali. Prema Alojzu Jembrihu nebiblijski se tekstovi mogu podijeliti prema sadržaju i namjeni na pokusne listove, početnice, katekizme, dogmatsko-katehetska djela, propovijedi, teološke rasprave i liturgijske priručnike.⁵

U ovom radu ne nabrajam sve objavljene protestantske tekstove,⁶ već spominjem samo dokument na kojem se rad temelji: *Spovid i spoznanie*

¹ „Reformacija je zahvatila sve krajeve Hrvatske ali se jače osjetila i razrasla na njezinim rubnim dijelovima. U hrvatskoj se znanosti taj pokret naziva protestantizmom; ‚protestanti‘ sebe vole nazivati evanglicima, a naš ih je narod zvao luteranima, pa i onda kad su oni pripadali drugim strujama u okviru protestantskog pokreta (npr. flacijanisti, kalvini)“ (Josip Bratulić, *Hrvatski protestantski pisci* (Vinkovci: Riječ, 2006), 6).

² Stanko Jambrek, *Reformacija nekad i danas* (Zagreb: Biblijski institut, 2017), 8.

³ Jambrek, *Reformacija nekad i danas*, 7.

⁴ Jambrek, *Reformacija nekad i danas*, 37.

⁵ Alojz Jembrih, „Od uspjeha do izjave ‚viel falsch‘ o uraškom glagoljskom Novom zavjetu (1562/63),“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, sv. 32, br. 1–2 (2006): 38.

⁶ Radove su popisali i s osnovnim podacima opisali Franjo Bučar i Franjo Fancev 1938. godine. Franjo Bučar i Franjo Fancev, „Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije,“ *Starine JAZU*, br. 39 (1938): 49–128.

prave krszrianske vere. Djelo su preveli Antun Dalmatin i Stipan Konzul 1564. godine te ga iste te godine objavili i na glagoljici i na latinici. To je djelo kritički prijevod izdanja *Augsburške vjeroispovijesti* koju je priredio Philip Melanchthon. Tekst je, kao što stoji u samom uvodu, preveden s latinskog i njemačkog jezika. Izdavači se čitatelju obraćaju u dva navrata: na samom početku i na samom završetku. Na početku objašnjavaju razlog izdavanja tog teksta: „I tako štampano jest', da va mnozih' mestih' se nahodi hoteći jest' skvareno“ (Spovid 1564: 2).⁷ U obraćanju čitatelju na kraju teksta izdavači podsjećaju da je *Spovid* već otisnuta (misli se na tekst *Artikula*), ali s opširnim tumačenjima da bi bila što razumljivija običnim čitateljima: „Pred' malim' vrimenom', jest' ova Avgustanska Spovid' S hrvatkimi i S ciruliskimi slovni štampana: Ali veće z dljim' i obilneim' tmačen'jem', zato da bi priprosti ljudi tu istu bolê mogli razumeti“ (Spovid 1564: 113v), a ova knjiga koja je sada objavljena (*Spovid*) objavljena je onako kako ju je primio pokojni rimski car Karlo V: „Tako jesmo ovu sad(a)šnju Knjigu, prez niednoga prilagan'ja, čisto i verno iz Diačkoga jazika, od' beside do beside istlmačili: Onako kako jest' pokoinomu Rimskomu Cesaru Karolu petomu (...) u godišću 1530. Va Avgusti izručena...“ (Spovid 1564: 113v).

Riječ je o nebiblijskom tekstu podijeljenom u dva dijela: u prvom je tiskan dvadeset i jedan članak ili „artikul“, a u drugom su tiskani duži članci o vjeri, dobrim djelima, o lošim običajima, o zakonu i ženidbi svećenika i drugo.

Dosadašnja proučavanja hrvatskih protestantskih tekstova stavljala su naglasak na *Novi testament*, a tek u posljednje vrijeme proučavaju se u većem opsegu i nebiblijski protestantski tekstovi. Poznato je otprilike da jezik biblijskih tekstova (ne ovih protestantskih) nije jednak jeziku nebiblijskih tekstova, tj. da biblijski tekstovi imaju znatno više hrvatsko-staroslavenskih obilježja od nebiblijskih tekstova, u kojima su dominantna hrvatska obilježja. Ovdje ću nastojati istražiti je li takva situacija u hrvatskim protestantskim tekstovima, tj. razlikuje li se jezik protestantskih biblijskih tekstova od jezika protestantskih nebiblijskih tekstova.⁸

⁷ Tekst je transliteriran u okviru projekta *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. st.* koji financira Hrvatska zaklada za znanost, pod vodstvom prof. Matea Žagara i čeka svoju objavu.

⁸ Ovdje treba napomenuti da je autorica ovoga rada u suautorstvu s Verom Blažević Krezić napravila i usporedbu nebiblijske *Postile* s tekstom *Novog testamenta*; Vera Blažević Krezić i Tanja Kuštović, „Usporedba jezika homilija i novozavjetnih tekstova u glagoljičkoj, ćiriličkoj i latiničkoj Postili“ (2021). U tisku.

Uspoređujući jezik glagoljaša 16. stoljeća s jezikom protestanata iz istog vremena, Stjepan Damjanović utvrđuje da su protestanti htjeli isti jezik kakav su htjeli i glagoljaši: pretežito čakavsko-staroslavenski, samo s manjim brojem staroslavenskih elemenata, pri čemu te staroslavenske elemente ipak nisu sveli samo na simboliku.⁹ Protestantska je *Spovid* dokument koji je u obzor detaljnijeg proučavanja dospio zahvaljujući projektu *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća* koji financira Hrvatska zaklada za znanost, pod vodstvom prof. Matea Žagara. Uz njega na projektu sudjeluju: akademik Stjepan Damjanović, Blanka Ceković, Ivana Eterović, Vera Blažević Krezić i Tanja Kušćević. U radu „Grafetička i grafematička obilježja protestantske *Spovidi* (1564) u kontekstu hrvatskoga književnog jezika 16. stoljeća“¹⁰ Vera Blažević Krezić obradila je navedena obilježja *Spovidi*, a u ovom će se radu na primjeru glagola nastojati pokazati kako izgleda njihov morfološki opis u odnosu na isti opis glagola u protestantskom glagoljskom *Novom testamentu* (1562/1563). Ti će se rezultati usporediti s jezičnim obilježjima hrvatskih tekstova iz 16. stoljeća koje nisu objavili hrvatski protestanti. Budući da je riječ o tekstovima različite namjene (biblijskom i nebiblijskom tekstu), nije bilo moguće pronaći paralelne tekstove, pa je istraživanje provedeno na tekstu *Muke po Mateju* iz *Novog testamenta* (NT 1r–45v)¹¹ i na tekstu *Spovidi* (S 59v–65v). Rezultati se uspoređuju s istraživanjima čakavskih tekstova iz 16. stoljeća koja su proveli Boris i Martina Kuzmić i objavili ih u knjizi *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*.¹²

Analiza se provodi na glagolskim oblicima s namjerom da se utvrdi koliko staroslavenskih elemenata možemo pronaći u *Novom testamentu* i *Spovidi*, je li njihov broj zanemariv, jesu li ti elementi konstantni za pojedini glagolski oblik i glagolsko lice ili možemo govoriti o povremenim pojavljivanjima.

⁹ Tanja Kušćević, „Filološka proučavanja hrvatskih protestantskih tekstova,“ u *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*, ur. Tanja Kušćević i Mateo Žagar (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2016), 245.

¹⁰ Vera Blažević Krezić, „Grafetička i grafematička obilježja protestantske *Spovidi* (1564) u kontekstu hrvatskoga književnog jezika 16. stoljeća,“ *Fluminensia*, sv. 31, br. 2 (2019): 49–86.

¹¹ Za pomoć pri analizi *Novog testamenta* korišten je program osmišljen za proučavanje jezika *Novog testamenta* koji se nalazi na poveznici <https://jtl195996.pythonanywhere.com/NT1561/default/index>.

¹² Boris Kuzmić i Martina Kuzmić, *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada), 2015.

2. Analiza glagola

2.1. Present

Ako pogledamo prezent u *Novom testamentu*, vidimo da u prvom licu jednine nalazimo stariji završetak *-u*: *govoru* (ja stanovito *govoru* vam 3B), *zataju* (ne *zataju* tebe 40A),¹³ *reku* (i *reku* ovomu poidi i poidet 10A), *piju* (ako li ne more minuti Čaša ova od mene, nego da ju *piju* 40B) i noviji završetak *-m*: *celuem* (Koga godi ja *celuem* 40B), *zaklinam* (*Zaklinam* te živim Bogom 41B). Iste nastavke nalazimo i u *Spovidi*: *govoru* (A ne *govoru* tebi 63a), *mogu* (ne *mogu* prez' griha 67a), *zapovidam'* (suprot *zapovidam'* 67b), *govorim* (ne *govorim* 67b). U *Spovidi* nalazimo različite nastavke za isti glagol *govoriti*. Treba reći da i *Novi testament* u nekim drugim dijelovima ima za istu riječ oba oblika (po prilikah im *govorim* 18A), a što se tiče učestalosti, češći je oblik *govoru*. I u *Spovidi* nastavak *-u* češći je od nastavka *-m* pa možemo reći da se u oba teksta, biblijskom i nebiblijskom nastavak *-m* javlja sporadično, ali da ga unatoč tomu ne možemo zanemariti. Franjo Fancev utvrdio je da završetak *-u* nije uvijek bio odjek živoga govora, već i jakoga utjecaja crkvenoga jezika.¹⁴ Gledajući ukupnost tekstova 16. stoljeća, nastavak *-u* za prvo lice jednine prezenta obilježje je i svih razdoblja čakavskog hrvatskog književnog jezika¹⁵ i štokavskog hrvatskog književnog jezika¹⁶ pa ne možemo govoriti o obilježju preuzetom iz hrvatskocrkvenoslaven-skog, već o obilježju koje je zajedničko i hrvatskocrkvenoslaven-skom, i čakavskom, i štokavskom književnom jeziku.¹⁷ Zapravo bismo mogli reći da je nastavku *-u* pogodovala činjenica da je on rezultat fonološke promjene (q>u) i istovremeno odjek živoga govora.

U drugom licu jedine staroslavenski nastavak *-ši* uopće ne nalazimo u jeziku proučavanih tekstova. Upotrebljava se hrvatski nastavak *-š* i u *Novom testamentu* (ti kad *moliš* 7A, *moreš* mene ozdraviti 10A) i u *Spovidi* (*moreš'* milost' dobiti 63a, da je *pomršiš* 63b). Starog nastavka nije bilo ni u hrvatskim tekstovima 16. stoljeća.

¹³ Značenje je futursko, ali oblik je prezentski.

¹⁴ Franjo Fancev, „Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga,“ *Rad JAZU*, br. 214 (1916b): 115.

¹⁵ Kuzmić i Kuzmić, *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*, 45.

¹⁶ Kuzmić i Kuzmić, *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*, 86–87.

¹⁷ Tanja Kuštović i Mateo Žagar, „Jezične usporednice u *Muci po Mateju* u glagoljskom *Novom testamentu* (1562.) i u kodeksima *Bartola Krbavca*,“ u *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture – Pasijska baština Like, Zbornik radova 12. međunarodnog znanstvenog simpozija održanog u Gospiću i Ličkom Osiku 7.-10. lipnja 2018.*, ur. Jozo Čikeš (Zagreb: Udruga Pasijska baština, 2019), 172–229.

U trećem licu jednine prezenta nastavak *-t* dolazi u *Novom testamentu* samo sporadično: *budet* (i *budet* čistiti 3B), *padet* (ne *padet* na zemlju 14A), a prevladavaju nastavci *-a*, *-e*, *-i* – ovisno o osnovi glagola: *se proliva* (ka *se proliva* za mnogih 40A), *zapoe* (Prvo nego peteh *zapoe* 42A), *pristoi se* (Ne *pristoi se* staviti ih 42A), *moli* (*moli* ga govoreći 26B). Iste nastavke nalazimo i u *Spovidi*: *zapovida* (ka *zapovida* 60a), *more* (lahko se *more* razumiti 62b), *govori* (Kristus' *govori* 65b). Dakle, bez nastavka *-t*.

U trećem licu množine prezenta situacija je ista kao i u jednini: *Novi testament* ima samo pojedinačne slučajeve s nastavkom *-t*: *rastekut* (i *rastekut* se ovce stada 40A), a prevladavaju oblici bez tog nastavka: *uhite*, *ubiju* (da isusa hinbeno *uhite* i *ubiju* 39A).¹⁸ U *Spovidi* nastavka *-t* u tom licu uopće nema: *propinjaju*, *muče* (Potom' *propinjaju* i *muče* 60a), *zapovidaju* (brže *zapovidaju* 60a).

Kad govorimo o prezentu, spomenimo i glagol *htjeti* koji u trećem licu množine glasi *hote* i u *Novom testamentu* (jere *hote* Boga viditi 5A) i u *Spovidi* (človičaske naredbe *hote* 66b). S druge strane oblik *hoće* rezerviran je i u biblijskim i u nebiblijskim tekstovima za treće lice jednine: on *hoće* izdati mene (NT 39B), Paval' *hoće* da se ugibamo (S 67b). Možemo pretpostaviti da se oblikom *hote* htjelo izbjeći podudaranje s oblikom za treće lice jednine¹⁹ i to se provodilo u svim tekstovima, bez obzira na to jesu li biblijski ili nisu. Dodajmo da se oblik *hote* pojavljuje u čakavskom, kajkavskom, štokavskom te u tronarječnom (hibridnom) hrvatskom književnom jeziku u 16. stoljeću.²⁰

Prvo lice množine s nastavkom *-mo* nalazimo u oba proučavana teksta, kao i u drugim tekstovima iz 16. stoljeća: *preselimo* (NT dopusti nam da se *preselimo* 11A), *učimo* (S tako *učimo* 69b). U oba slučaja riječ je o hrvatskim oblicima. Nema posebnosti ni u nastavku *-te* koji je zajednički i staroslavenskom i hrvatskom jeziku (NT izvana *se vidite* ljudem pravadni 34B, S zašto tako živeći na svitu postave *činite* 71a).

¹⁸ O nastavku za treće lice množine u *Novom testamentu* vidi Kušćević i Žagar, „Jezične usporednice u *Muci po Mateju* u glagoljskom *Novom testamentu* (1562.) i u kodeksima *Bar-tola Krbavca*,” 186–187.

¹⁹ Isto je stanje potvrđeno i u protestantskom izdanju *Artikula*. Vidi: Tanja Kušćević, „Glagolski oblici u protestantskom izdanju *Artikuli ili deli prave stare krstianske vere* (1562.),“ *Slovo*, br. 67 (2017): 99.

²⁰ Kuzmić i Kuzmić, *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*, 45, 87, 120, 153.

2.2. Imperativ

Imperativ kao zapovjedni način izražen je u drugom licu jednine nastavkom *-i* u oba dokumenta: *ne kradi*, *ne govori*, *ne čini* (NT 28A); *Očitui* Gospodinu put' tvoi (S 63a), *grihe* tvoe *izruči* (S 63a). Osim toga u *Spovidi* u drugom licu jednine nalazimo primjere *spovei* grihe tvoe *spovei* (63a) i *povei* je vsaki dan v' duši tvoioi (63b). Fancev to naziva neobičnim oblikom.²¹ Nastavak *-i* imamo i u trećem licu jednine u *Novom testamentu*: *budi* vola tvoja (40B), *Krv* njegova *budi* zvrhu nas (43A) i u *Spovidi*: što godire vnide va usta, *ne oskvrni* i *ne opogani* člo-vika (71a). Uz to u oba dokumenta imamo za treće lice jednine i tvorbu pomoću čestice *neka* i prezenta glagola: *neka* on *oslobodi* njega (NT 43B), *neka* vas' niedan *ne sudi* (S 70b). I treće lice množine i u *Novom testamentu* i u *Spovidi* tvoreno je česticom *neka* i prezentom glagola: *neka* mrtvi *pokopaju* mrtve svoje (NT 10B); *neka* *razumiju* (S 60b). Zanimljivo je i to da je prvo lice množine izraženo oblikom *neka* + *prezent* u oba dokumenta: *neka učinimo* ovdí tri krovi (NT 24B); *Neka učimo* broenie grihov' (S 62a). Za izražavanje imperativa prvog lica množine rabi se i uobičajeni oblik prezenta: *Evo, ushodimo* v jerusolim (NT 29A). Čestica *da* koja je bila u staroslavenskom čestica kojom se mogao tvoriti imperativ u trećem licu jednine i množine u *Spovidi* se ne javlja, ali se javlja u *Novom testamentu* u trećem licu jednine u kombinaciji s prezentom: *da ne bude* (NT 36A, 39A). Stanje u čakavskom književnom jeziku 16. stoljeća takvo je da se za izražavanje trećeg lica jednine upotrebljava analitički imperativ tvoren pomoću čestica *da* i *neka* + *prezent*, a prvo i drugo lice množine izražavaju se nastavcima *-imo*, *-ite*.²² Kuzmić i Kuzmić spominju i tvorbu pomoću starog imperativa glagola moći i infinitiva: *ne mozi već dati*.²³ Taj oblik tvorbe u našim protestantskim tekstovima ne nalazimo.

Prošlost se izražava jednostavnim i složenim glagolskim vremenima: aoristom, imperfektom, perfektom i pluskvamperfektom.

2.3. Aorist

Za aorist imamo u *Novom testamentu* mnoštvo primjera za različita lica. Za prvo lice jednine: *pridoh*, *rekoh*, *donesoh* (*ne pridoh* 11B, *ne*

²¹ Fancev navodi posebne oblike imperativa u *Spovidi*: pred' Bogom' grihe tvoe *spovei* (S) grihe tvoe *povei* (S); Fancev, „Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga,“ 130.

²² Kuzmić i Kuzmić, *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*, 47.

²³ Kuzmić i Kuzmić, *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*, 47.

rekoš 12B, tere ga *donesoh* 25A), za treće lice jednine: *pristupi*, *pade*, *pride*, *naide* i dr. (tada *pristupi* k Isusu 21B, Niko opet *pade* meju trnje 18A, I kada *pride naide* ju 17B), za prvo lice množine: *vidismo*, *učinismo* (jere *vidismo* zvizdu negovu 2A, mnoge kriposti *učinismo* 9B), za drugo lice množine: *prijeste*, *izidoste*, *hotiste*, *razumiste* (zaostunij *prijeste* 13A, *izidoste* u pustinju 14B, *hotiste* plakati 15A, *razumiste* li sva ova 19B), za treće lice množine: *pridoše*, *privedoše*, *rekoše* (*pridoše* u grad 11A, *privedoše* k njemu drhtavca 11A, učenici *rekoše* nemu 18A) samo su neki od njih. Ako pogledamo odnos svršenih i nesvršenih glagola u *Novom testamentu*, možemo reći da se aorist tvorio i od jednih i od drugih. Za razliku od tog prilično čestog vremena za izražavanje prošlosti u *Novom testamentu*, u *Spovidi* na proučenom tekstu nalazimo samo *vnide* i aorist glagola *biti* izražen oblicima: *bi*, *bê* (*bi* potribno 64a, tako *bê* posut 60b). Za tekstove iz 16. stoljeća Kuzmić i Kuzmić zaključuju da se aorist češće tvorio od svršenih glagola, ali da postoji i tvorba od nesvršenih glagola.²⁴

2.4. Imperfekt

Imperfekt je češći oblik od aorista u *Spovidi*, što se može objasniti činjenicom da se za izražavanje potrebnih značenja rabe nesvršeni glagoli. Primjere za imperfekt nalazimo u trećem licu jednine: *mnjaše*, *hranjaše*, *rejaše*, *rojaše*, *vladaše* (Krstijanstvo se *mnjaše* 67b, Da otac' od' obitelji *hranjaše* dicitu i čelad' *rejaše*. Da mati *rojaše*. Da poglavnik' *vladaše* občenu varošku rič 68a) i u trećem licu množine: *mnjahu*, *bihu*, *učahu*, *izbirahu*, *imijahu* i dr. (zašto se *mnjahu* da ona dela *bihu* vridna 67a, ki *učahu* 61b, *izbirahu* se Ceremonie 64a, ni čast' ne *imijahu* 68a). Imperfekt nalazimo i u *Novom testamentu* u trećem licu množine: *marahu* (A oni ne *marahu* 32A), ali ne i u trećem licu jednine. Zanimljiv je primjer: koi dohodak *prijimlahu*, i *rekoše* (25A) u kojem je svršeni oblik glagola stavljen u aorist (*rekoše*), a nesvršeni u imperfekt (*prijimlahu*) premda se nalaze neposredno jedan do drugoga. Prevoditelj teksta iskoristio je stilističku, ali i gramatički opravdanu, mogućnost variranja različitih glagolskih oblika u neposrednom susjedstvu. I u tekstovima iz 16. stoljeća imperfekt se rijetko tvori od nesvršenih glagola.²⁵

²⁴ Kuzmić i Kuzmić, *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*, 45.

²⁵ Kuzmić i Kuzmić, *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*, 45.

2.5. Perfekt

Perfekt se tvori od trajnog prezenta pomoćnog glagola *biti* i *l*-participa. Ono što je u *Spovidi* bitno drugačije od *Novog testamenta* kad je riječ o glagolima upravo je upotreba perfekta. Naime, perfekt se znatno češće upotrebljava u *Spovidi* nego u *Novom testamentu*. No, ne možemo reći da perfekta u *Novom testamentu* nema. Usporedba s hrvatskokrivenoslavenskim tekstom *Berlinskog misala* iz 1402. godine pokazala je da se u *Novom testamentu* češće upotrebljava perfekt od aorista:²⁶ *učinila jest* (jere dobro dilo *učinila je(st)* u mni 43A), *si rekal* (Ti *si rekal* 41B), *jest rekal* (*jest* on lastac *rekal* 44B). Na tim mjestima u *Berlinskom misalu* nalazimo aorist. Ako pogledamo broj primjera perfekta u *Spovidi*, vidjet ćemo da to glagolsko vrijeme preteže kad treba iskazati prošlost: *jesu očitovali i prosvitili* (60b), *su se učili* (66b), *bezufali jesu* (68b). Vidljivo je da je u oba teksta prisutna tvorba i s naglašenim i s nenaglašenim oblikom prezenta glagola *biti*, a to je u skladu i s tekstovima iz 16. stoljeća.

2.6. Pluskvamperfekt

Pluskvamperfekt se u *Spovidi* tvori na jedan način – imperfektom glagola *biti* i *l*-participom: *bihi slišali* (od pravice vire ne *bihi slišali* 68b), *bihi prestupili* (brani ki *bihi prestupili* 71a), a tako je i u *Novom testamentu*: *koe bihi naslidovale* Isusa (44A). Hrvatski tekstovi iz 16. stoljeća tvore pluskvamperfekt od imperfekta ili perfekta pomoćnog glagola *biti* i *l*-participa. Imaju ga svršeni i rjeđe nesvršeni glagoli.²⁷

2.7. Izražavanje budućnosti

Budućnost se u analiziranom tekstu izražava futuroom I. Za tvorbu je služio u *Spovidi* prezent pomoćnog glagola *htjeti* (i to isključivo naglašeni oblik prezenta) i infinitiv glagola: *zdati hote* (i hvalu *zdati hote* 65b), *hoće oslabiti* (da se *hoće oslabiti* 74a). U *Novom testamentu* uz pomoćni glagol *htjeti* upotrebljava se i pomoćni glagol *biti*: *I budeš imenovati* ime njegovo Isus (1B), *Irud bude iskati* Ditića (2B), *budete blagovati i piti* (8A), *hoćemo piti* (8B), *hote se skupiti* (36A), *hoću uskrsnuti* (44B). U *Novom testamentu* budućnost se izriče i futuroom II. koji se tvori od nesvršenog oblika prezenta glagola *biti* i *l*-participa:

²⁶ Kuštović i Žagar, „Jezične usporednice u *Muci po Mateju* u glagoljskom *Novom testamentu* (1562.) i u kodeksima *Bartola Krbavca*,” 188.

²⁷ Kuzmić i Kuzmić, *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*, 46.

tada *se budu postili* (12A), ko *budu govorili* ljudi (17A), Zvizde *budu padale* z neba (36A). U hrvatskim tekstovima iz 16. stoljeća budućnost se izražavala i futurom I. i futurom II. koje su imali i svršeni i nesvršeni glagoli.

2.8. Participi

U *Novom testamentu* kao i u *Spovidi* ne nalazimo participe kao u starijim misalskim tekstovima. Oni su zamijenjeni glagolskim priložima ili zavisnom rečenicom, čime je omogućena veća razumljivost tekstova. Glagolski prilog sadašnji potvrđuju primjeri u *Novom testamentu*: *govoreći* (upita Učenike svoje, *govoreći* 23B), *blagujući* (i *blagujući* reče 39B), *glaseći se*, *zvoneći* (kako glasu iz' neba *glaseći se* ili *zvoneći* 61b). Međutim, ne možemo reći da aktivnog participia prezenta uopće nema. Iz nekoliko primjera vidimo da se on sklanjao kao pridjev po određenoj deklinaciji: vi ne greste unutar i *prihodećim* ne daste ulisti (34A), grišniku pokoru *činećega* (65b). Aktivni particip preterita I. i u *Novom testamentu* i u *Spovidi* više se ne deklinira, pa govorimo o glagolskom prilogu prošlom: I *ostavivši* mnoštvo, uzaide na goru (NT 21A), *ukorenivši se* (S 64b A oni stari običaii su se posedili i postarali *ukorenivši se*). *Novi testament* ima i stariji oblik koji se deklinira: i kad ga svukoše, *ogarnuvše* ga plašćem črvlenim (43A). Takvog oblika nema u tekstu *Spovidi*. Čakavski tekstovi iz 16. stoljeća u skladu su s navedenim primjerima u protestantskim tekstovima, s tim što imaju i starije oblike koje u protestantskim tekstovima ne nalazimo: *grede*, *hode*. Stariji oblici sačuvani su u 16. stoljeću i u aktivnom participu preterita I.²⁸

3. Zaključak

Ako bismo kao jedini kriterij razlikovnosti uzeli glagole u biblijskom i nebiblijskom dokumentu koje su za tisak jezično priredili hrvatski protestanti, mogli bismo reći da morfološki nema velikih razlika između proučavanih tekstova. U prezentu u trećem licu jednine i množine *Novi testament* ima uz češći nastavak *-e*, *-a*, *-i* i nastavak *-t*, koji ne nalazimo u *Spovidi*. Imperativ u *Novom testamentu* u trećem licu jednine tvoren je česticom *da* + *prezent*. Istu česticu ne nalazimo u *Spovidi*. Tu nalazimo samo česticu *neka*, koja postoji i u *Novom testa-*

²⁸ Kuzmić i Kuzmić, *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*, 48.

mentu. Što se tiče izražavanja prošlosti u tim dokumentima, vidimo da je u *Novom testamentu* češća upotreba jednostavnih glagolskih vremena (aorista i imperfekta), dok je u *Spovidi* češće u upotrebi perfekt. Takvo nas stanje ne čudi s obzirom na to da je upotreba aorista i imperfekta karakteristična za biblijski stil, i nekad i danas. Ivo Pranjković tu pojavu naziva biblizmom.²⁹ U tvorbi futura I. u *Novom testamentu* rabe se dva pomoćna glagola: *biti* i *htjeti* s infinitivom, za razliku od *Spovidi* u kojoj je jedini pomoćni glagol – glagol *htjeti*.

Ako sudimo samo na temelju glagola, možemo reći da su protestanti znatno pomladili jezik tekstova u odnosu na tekstove iz starijih razdoblja te ga tako učinili razumljivijim narodu, bez obzira na to je li riječ o biblijskim ili nebiblijskim tekstovima. Analiza drugih sastavnica (npr. zamjenica) možda bi mogla dati nešto drugačiju sliku o jeziku protestantskih tekstova.

Literatura

- Blažević Krezić, Vera. „Grafetička i grafematička obilježja protestantske Spovidi (1564) u kontekstu hrvatskoga književnog jezika 16. stoljeća.“ *Fluminensia*, sv. 31, br. 2 (2019): 49–86.
- Blažević Krezić, Vera, i Tanja Kuštović. „Usporedba jezika homilija i novozavjetnih tekstova u glagoljičkoj, ćiriličkoj i latiničkoj Postili.“ (2021). U tisku.
- Bratulić, Josip. *Hrvatski protestantski pisci*. Vinkovci: Riječ, 2006.
- Bučar, Franjo, i Franjo Fancev. „Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije.“ *Starine JAZU*, br. 39 (1938): 49–128.
- Damjanović, Stjepan. „Jezik glagoljičnih tekstova šesnaestoga stoljeća.“ U *Povijest hrvatskoga jezika od srednjega vijeka do XXI. stoljeća. 2. knjiga: 16. stoljeće*, uredio Ante Bičanić, 11–22. Zagreb: Croatica, 2011.
- Fancev, Franjo. „Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga.“ *Rad JAZU*, br. 212 (1916a): 147–225.
- Fancev, Franjo. „Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga.“ *Rad JAZU*, br. 214 (1916b): 1–112.
- Jambreč, Stanko. *Reformacija nekad i danas*. Zagreb: Biblijski institut, 2017.
- Jembrih, Alojz. „Od uspjeha do izjave ‚viel falsch‘ o uraškom glagoljskom Novom zavjetu (1562/63).“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, sv. 32, br. 1–2 (2006): 35–67.
- Kuštović, Tanja. „Filološka proučavanja hrvatskih protestantskih tekstova.“ U *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*, uredili Tanja Kuštović i Mateo Žagar, 237–250. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2016.

²⁹ Ivo Pranjković, „Hrvatski jezik i biblijski stil,“ u *Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Krešimir Bačić (Zagreb: FF Press, 2006), 23.

- Kuštović, Tanja. „Glagolski oblici u protestantskom izdanju *Artikuli ili deli prave stare krstianske vere* (1562).“ *Slovo*, br. 67 (2017): 91–112.
- Kuštović, Tanja, i Mateo Žagar. „Jezične usporednice u *Muci po Mateju* u glagoljskom *Novom testamentu* (1562.) i u kodeksima *Bartola Krbavca*.“ U *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture – Pasijska baština Like*, Zbornik radova 12. međunarodnog znanstvenog simpozija održanog u Gospiću i Ličkom Osiku 7.-10. lipnja 2018., uredio Jozo Čikeš, 172–229. Zagreb: Udruga Pasijska baština, 2019.
- Kuzmić, Boris, i Martina Kuzmić. *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2015.
- Pranjković, Ivo. „Hrvatski jezik i biblijski stil.“ U *Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole*, uredio Krešimir Bagić, 23–32. Zagreb: FF Press, 2006.

Mrežni izvori

Izdanja hrvatske protestantske tiskare XVI. stoljeća. Pristupljeno 12. prosinca 2019. <https://jt195996.pythonanywhere.com/NT1561/default/index>.

Izvori

- Novi testament, I. dio, 1562; latinički prijepis glagoljskog izvornika*. Uredio Dragutin Matak. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga, 2013.
- Novi testament, II. dio; 1563; latinički prijepis glagoljskog izvornika*. Uredio Dragutin Matak. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga, 2015.
- Spovid i spoznanie prave krstijanske vire*, Urach 1564., uredio Mateo Žagar. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Adventističko teološko visoko učilište, 2020.

Popis kratica

NT – Novi testament

S – Spovid i spoznanie prave krsztianske vere

Linguistic Unity and Stylistic Diversity of the 16th Century Croatian Protestant Texts

Summary: In the 16th century, the Croatian Protestant authors at Urach printed the texts in Glagolitic, Cyrillic and Latin script, in an effort to reach a wider audience. One of those texts is *Spovid i spoznanie prave krsztianske vere*, translated in 1564 by Antun Dalmatin and Stipan Konzul, and published in Glagolitic and Latin script. That literary work is the translation of the critical edition of *The Augsburg Confession* written by Philipp Melanchthon. It is a non-liturgical text divided into two parts: the first part contains 21 printed articles or „artikul“ and the second one consists of longer articles on religion, good deeds, bad habits, etc. The previous research of Croatian Protestant texts was principally centred on the study

of the *New Testament*, while only recently have non-liturgical Protestant texts come under scientific scrutiny. It has already been known that the languages of liturgical and non-liturgical texts differ, the former having considerably more Old Church Slavonic features. In this paper I am going to study linguistic, primarily morphological features in the text not previously linguistically processed (*Spovid i spoznanie prave krsztianske vere*), and compare them to the *New Testament* linguistic features. The findings will help me establish the extent of variety between the language of non-liturgical and liturgical Protestant texts published by Croatian Protestants in the same period.

Keywords: Protestants, verbs, *Spovid*, the *New Testament*

Ivica Vigato

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja Sveučilišta u Zadru
ivigato@unizd.hr

 <https://orcid.org/0000-0003-3720-4122>

Kontaktna sinonimija u glagoljskim rukopisima zadarskoga kraja iz 17. i 18. stoljeća

Sažetak: Poznato je da je kontaktna sinonimija kao sredstvo premošćivanja narječnih i dijalektnih neujednačenosti često prisutna u starijim hrvatskim tekstovima. U radu autor pronalazi primjere kontaktne sinonimije u glagoljskim rukopisima zadarskoga područja iz 17. i 18. stoljeća koji pripadaju administrativnom funkcionalnom stilu. Njima se nastojalo prevladati neujednačeno nazivoslovlje s jedne strane razumljivo stanovnicima mjesta gdje je zapis zabilježen ili njima upućen, a s druge ono razumljivo službenicima institucija koji su takve zapise kontrolirali, odobravalili ili upućivali. Naime, u svijesti pisara postojao je model, obrazac pisanja sinonima u kontaktu, zasigurno uočen u nekim starijim kodeksima, a koji su ti pisari u tekstovima različitih sadržaja i namjena koristili. Zato je, zaključuje autor, uporaba kontaktne sinonimije tako čvrsto utkana u temelje hrvatskoga jezika.

Ključne riječi: kontaktna sinonimija, glagoljski rukopisi, 17. i 18. stoljeće, zadarsko područje

Poznata je činjenica da su u formiranju standardnoga hrvatskoga jezika bitnu ulogu imala sva tri narječja, a ta tronarječnost bila je veoma živa do pojave tzv. hrvatskih vukovaca, ali i kasnije. Standardizacija hrvatskoga jezika bila je duga i evolutivna. Jedan od načina da se ta šarolikost i bogatstvo različitih organskih idioma prevlada jest svakako i pojava kontaktne sinonimije. Kako navodi Branka Tafra: „kontaktna sinonimija ili (sinonimni nizovi) sastoje se od dva ili više leksema, isto znače, dakle, istu denotaciju, koji pripadaju istom idiomu i istom vremenskom odsječku. Također, razumijeva se da pripadaju istoj vrsti

riječi jer u suprotnome ne mogu isto značiti.⁴¹ Isto tako, Tafra napominje kako je funkcija kontaktne sinonimije objasnidbena i stilska.² Eduard Hercigonja je pak utvrdio da se kontaktnim sinonimima nastojalo:

„neutralizirati dijalektalne i lokalnogovorne razlike razvijene u inventaru leksičkih sredstava koji je tada – kao i u kasnijim razdobljima hrvatske književnojezične dijakronije – smatran temeljnom preprekom većoj komunikativnosti književnoga djela i razumljivosti pisane riječi na prostorima sviju dijalekatskih zajednica.“³

Darija Gabrić-Bagarić ističe kako je kontaktna sinonimija „poseban znak veze s tradicijom te kako ta pojava seže od glagoljaških zbornika preko protestantskih prijevoda dijelova Svetoga pisma do djela bosanskih franjevaca i Kašića, za što potvrde postoje ne samo u lekcionaru nego i u ostalim (...) djelima“.⁴ Dakle, specifičnost hrvatskoga jezika jest i u tome što se primjeri kontaktne sinonimije mogu pronaći ne samo u rječnicima, veći u različitim vrstama tekstova.

Pojavu kontaktne sinonimije, dakako, lakše ćemo istražiti ako tu jezičnu osobitost stavimo u kontekst vremena i prostora. Slika je organskih idioma u 17. i 18. stoljeću na zadarskome području dosta šarolika. Osmanlijska osvajanja te mletačko-turski ratovi uvjetovali su često pomicanje stanovništva, ali i njihovo vraćanje na iste prostore koje su privremeno napustili.⁵ U takvim okolnostima jezične značajke ne baš

¹ Branka Tafra, „Leksičko-semantički odnosi u hrvatskom jeziku iz dijakronijske perspektive,“ u *Leksikologija i leksikografija slavjanskih jezika*, ur. M. I. Černyševa (Moskva: LEKSRUS, 2018), 469–470. <https://www.bib.irb.hr/970935>.”

² Tafra, „Leksičko-semantički odnosi,“ 472.

³ Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga jezika* (Zagreb: Matica hrvatska, 1994), 211.

⁴ Darija Gabrić-Bagarić, „Četiri ishodišta hrvatskoga standardnoga jezika,“ *Fluminensia*, vol. 22. br. 1 (2010): 149.

Ilustracije radi donosimo nekoliko primjera kontaktne sinonimije iz pera poznatih autora: Vramec: *templum ali cirkev, filozofuš ali mudri, fabule ali pripovesti*; fra Stjepan Matijević: *prikryje što Latin zove inčestum, vartao aliti đardin*; Vitezović: *ča, kaj što, čagod, štogod kajgod, Kronika aliti spomen vsega svita vikov*; Stipan Margitić: *šipka aliti prut, oštari(j)a aliti krčma, bilig aliti zlamenje, plašt aliti kabanica, barjak aliti orugva, du(v)ar aliti zid*; Mikloušić: *sečanj, prezimec ili januarus, veljača, svečen ili februarus*; Belosteneć: *Hrvat, Croata, Illyricus*; Mažuranić (nadopuna Osmana): *saba zora gdje se dieli*.

⁵ Vraćanje domicilnog stanovništva na njihova ognjišta nakon ratnih opasnosti suvremena historiografija potvrdila je nizom relevantnih znanstvenih radova. Za zadarsko područje vidi npr. Grozdana Franov Živković, „Prezimana mjesta Pakoštane u 17. i 18. stoljeću

bliskih organskih idioma interferiraju. Štokavci dolaze na područje zadarskoga zaleđa koje je bilo isključivo čakavsko.⁶ Također, štokavski je utjecaj prisutan i na otocima bližim kopnu, dok je taj utjecaj na udaljenijim otocima bio manji te je na njima čakavska osnovica znatno jača.

Cilj je ovoga rada pronaći kontaktne sinonime u glagoljskim kodeksima zadarskoga kraja iz 17. i 18. stoljeća. Naime, zanima nas je li ta jezična osobnost nazočna i u tekstovima administrativnoga funkcionalnoga stila⁷, čija je svrha bila da se sačuvaju ubilježeni podatci (matične knjige, oporuke i periodični podatci u bratovštinskim knjigama), da se ustanove pravila kojih se moraju pridržavati bratimi bratovština ili da se prenese obavijest o nekoj odluci ili izvršenju važnih crkvenih aktivnosti. Također, želimo istražiti razloge uporabe sinonima u nizu.

Posvjedočene nizove razvrstat ćemo po semantičkim poljima. Također, nizove ćemo klasificirati s obzirom na to koliko se strane riječi objašnjavaju domaćim, kojim veznicima se povezuju te po vrstama sinonimnih riječi u nizu.

Budući da imaju sličnu funkciju u razumijevanju teksta, a nije riječ o kontaktnoj sinonimiji, upozorit ćemo na slučajeve kada se u kontaktu pojavljuje leksem i leksička sveza. Naime, pojavljuju se kada imamo višečlani naziv (npr. *nauk kršćanski*) ili kada kao leksička sveza ima ulogu prijevodne semantizacije⁸ što se naročito dobro vidi u primjeru: *nepomnja ali ne hoti dug dati* (P 119).

Kontaktne sinonime pronašli smo u sljedećim glagoljskim rukopisima:

na temelju glagoljske knjige duša,“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol. 55 (2013): 59–92.; Grozdana Franov Živković, „Glagoljske matice umrlih Župe Rođenja B. D. Marije u Pašmanu 1606. – 1825.,” u *Glagoljske matice umrlih Župe Rođenja B. D. Marije u Pašmanu 1606. – 1825.*, ur. Josip Faričić i Pavao Kero (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru, Sveučilište u Zadru, 2015), VII–XXXII.

⁶ U doba kandijskog rata (1645. – 1669.) Mlečani su (...) naseljavali vlaško stanovništvo na području svoga vladanja. Josip Lisac „Hrvatska narječja u 17. i 18. stoljeću,” u *Povijest hrvatskoga jezika / 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*, ur. Ante Bičanić (Zagreb : Croatica, 2013), 80.

⁷ Josip Silić ističe sljedeće značajke administrativnoga funkcionalnoga stila: „većim dijelom nominalan a manjim verbalan; jednostavnost, jasnoća, točnost, potpunost, ujednačenost, eksplicitnost (potpuna iskazanost), kratkoća, određenost, terminologičnost (pojmovnost), stilska neobilježenost, klišeiziranost (ukalupljenost)“. Josip Silić i Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 379.

⁸ Sanja Vulić, „Struktura rječničkog članka u rječnicima izvornih čakavskih govora,“ *Filologija*, vol. 22–23 (1994): 185–191.

Bibinje (BIB)⁹

Glagoljska madrikula bratovštine Blažene Gospe od Zaćeća (1710. – 1892.)¹⁰

Biograd (BIO)

Glagoljska madrikula Bratovštine od Uznesenja Blažene Djevice Marije (1720. – 1841.)¹¹

Božava (BOŽ)

Glagoljska matica umrlih (1731. – 1832.)¹²

Diklo (D)

Glagoljska madrikula Bratovštine Gospe od Ružarija (1768. – 1803.)¹³

Grusi (Briševo) (G)

Glagoljska matica vjenčanih (1613. – 1630.)¹⁴

Kali (K)

Glagoljska matica vjenčanih (1623. – 1711.)¹⁵

⁹ Posvjedočene primjere označavamo kraticom zabilježenom uz mjesto nastanka glagoljskoga rukopisa te paginacijom ili folijacijom unutar kodeksa; npr. BIB 62 znači da se primjer nalazi u *Glagoljska madrikula bratovštine Blažene Gospe od Zaćeća* na 62. str, a oznaka BIO 21v znači da je primjer preuzet iz *Glagoljske madrikule Bratovštine od Uznesenja Blažene Djevice Marije* na poledini (verso) 21. lista. Ne obilježavamo citirane primjere ako se opetovano pojavljuju.

¹⁰ AZDN (Arhiv Zadarske nadbiskupije), objavljena u Pavao Kero, ur., *Glagoljični dio madrikule Bratovštine Blažene Gospe od Zaćeća u Bibinjama 1710. – 1892.* (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2013).

¹¹ AZDN, objavljena u Pavao Kero, ur., *Biogradska glagoljska madrikula Bratovštine od Uznesenja Blažene Djevice Marije 1720. – 1841.* (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2012).

¹² DAZD, (Državni arhiv u Zadru) Objavljena u Josip Faričić i Pavao Kero, ur., *Glagoljske matice umrlih župe sv. Nikole u Božavi 1731. – 1832.* (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti – Sveučilište u Zadru, 2017).

¹³ AZDN, objavljena u Josip Faričić, i Pavao Kero, ur., *Glagoljska madrikula Bratovštine Gospe od Ružarija u Diklu 1768. – 1803.* (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti – Sveučilište u Zadru, 2018).

¹⁴ AZDN, objavljena u Pavao Kero, ur., *Glagoljska matica krštenih Tri glagoljske matice vjenčanih Knjiga godova župe Gospe od Ružarija u Grusima (danas župa Briševo) 1613. – 1824.* (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2014).

¹⁵ DAZD, objavljena u Pavao Kero, ur., *Glagoljska matica vjenčanih 1623. – 1711. Glagoljska matica umrlih župe sv. Lovre u Kalima 1698. – 1753.* (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2012).

Ljubač (Lj)

Glagoljska madrikula Bratovštine sv. Josipa (1776. – 1818.)¹⁶

Olib (OMV)

Glagoljska matica vjenčanih (1649. – 1680.)¹⁷

Olib (OO)

Glagoljska oporuka don Stipana Telešmanića (1771.) 243/4¹⁸

Polača (P)

Glagoljska madrikula Bratovštine SS Kuzme i Damjana (1711. – 1808.)¹⁹

Tin i Bubnjane (TIB)

Glagoljska madrikula Bratovštine sv. Petra i sv. Ivana Krstite-lja (1723. – 1767.)²⁰

Ninska biskupija (NB)

Glagoljski spisi Ninske biskupije ²¹

¹⁶ AZDN, objavljena u Josip Faričić i Pavao Kero, ur., *Glagoljska madrikula Bratovštine sv. Josipa župe sv. Martina u Ljupču 1776. – 1818.* (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti – Sveučilište u Zadru, 2016).

¹⁷ DAZD, objavljena Pavao Kero, ur., *Glagoljska matica vjenčanih župe Uznesenja BDM na Olibu 1730. – 1821.* (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti 2012).

¹⁸ DAZD, Oporuke iz konacelarije zadarskih knezova knjiga 4., objavljena u Ivica Vigato, *Glagoljske oporuke sa sjeverozapadnih zadarskih otoka* (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2017), 124–125.

¹⁹ Zavičajni muzej u Biogradu, objavljena u Pavao Kero, ur., *Glagoljska madrikula Bratovštine sv. Kuzme i Damjana u Polači 1711. – 1808.* (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2013).

²⁰ Zavičajni muzej u Biogradu, objavljena u VIII Pavao Kero, ur., *Glagoljska madrikula Bratovštine sv. Petra i sv. Ivana Krstitelja u Tinju i Bubnjanima 1723. – 1767.* (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2012).

²¹ AZDN, fond *Spisi ninske biskupije* nalazi se u Arhivu zadarske nadbiskupije i obuhvaća razdoblje od 1557. do 1830. godine. Spisi su složeni u 9 knjiga, 57 kutija i 6 svežnjeva u kojima se nalazi sljedeće gradivo: spisi kurije (4 knjiga, 27 kutija), ženidbeni spisi (14 kutija), sudski spisi (7 kutija), vizitacije (3 kutije), matične knjige (5 knjiga, 2 svežnja), ekonomski spisi (3 kutije), rukopisi (1 svežanj), tiskovine (1 svežanj), razno (2 svežnja). Oliver Modrić i Josip Kolanović, ur., *Vodič Arhiva Zadarske nadbiskupije*, (Zadar: Državni Arhiv Zadar i Zadarska nadbiskupija, 2013). Glagoljski spisi Ninske biskupije posebno su odvojeni u 5 kutija i pripremaju se za tisak u nizu *Monumenta glagolitica Archidioecesis Iadertinae*. Primjeri kontaktne sinonimije preuzeti su iz glagoljskih spisa.

Ovakvom raščlambom moguće je uspostaviti sljedeća semantička polja: *poslovna pisma, zabrana, titula, financije, biskupova djelatnost, prinosi (milostinja), sahrana, toponim, crkveni blagdani i svečanosti, pogrebna povorka, bratovštinska okupljanja, sakrament vjenčanja, psihičko stanje*.²²

Razumljivo je da je sinonimija kojom su se imenovala *poslovna pisma* najviše prisutna u ninskim spisima jer se cijeli fond najviše i sastoji od takvih spisa. U okviru ovoga semantičkoga polja posvjedočeno je: *notu ili pismo* NB 2/2a, *virovagne iliti feda* NB 107/3, *vira iliti feda* NB 118/3.

Budući da je riječ o administrativnom poslovnom stilu kojim se često reguliraju odnosi između biskupske kurije i župe ili unutar bratovštine, sasvim je logično uspostaviti semantičko polje koje sadržava lekseme za izricanje zabrane: *zapričene ali zapor* G47, *zapričenje ili zapor* G 48, *zapričenje iliti zapo* K5r, *zapričiti ili račiniti* OMV 159.²³ Kako bi se imalo uvida da je u župama sve u redu, tj. da župljani žive po kršćanskim načelima, a da ih župnik pravilno vodi, služila je i biskupova obveza pastirskoga pohoda koja je potvrđena sinonimijom: *pohonienie iliti vam visita* (NB 36/1). Poslovna pisma u pravilu sadrže *titule* onih kojima je to pismo upućeno ili koji se u dokumentu spominju. Ponekad se koristila sinonimija da ne bi došlo do zabune jer svako mjesto ima svoje jezične navike. Zato imamo: *kurati aliti parokiani* NB 1/5a.

Bratovštine su bile naročito dobro zastupljene u zadarskome kraju. U svakom je mjestu postojalo i po nekoliko bratovština. Glavna bratovština obično zvala *vela skula*, a ostale *mala skula*. Preduvjet njihova djelovanja je i novčano poslovanje koje se ostvarivalo na više načina: periodičnim novčanim davanjima ili davanjima u naturi, dražbama ili pak prinosima od bratimske zemlje. Zato su u okviru ovoga semantičkoga polja koje je nazvano *novčano poslovanje* potvrđeni primjeri kontaktne sinonimije: *dade aliti plati* P 124, *kaša a to skrina* BIO 21v, *oferta iliti martvina* BIB 62.²⁴ Bratimi pojedinih bratovština redovito su se okupljali jednom godišnje kada se biralo novo rukovodstvo i kada se je vršila primopredaja materijalnih i novčanih sredstava: *učinismo ali prominismo* BIB 64. Slijedila je zajednička gozba, često i dražbe. Ono

²² Moguće je uspostaviti i semantička polja: *grijesi* i *vjerski odgoj*, za koja su potvrđeni samo primjeri leksema i leksičke sveze u kontaktu.

²³ Leksem i leksička sveza u kontaktu kojima se precizira na što se odnose zabrane: *oskvagenie diviče ili unesenie* NB 1/2a, *nepomnja ali ne hoti dug dati* P 119.

²⁴ Leksem i leksička sveza u kontaktu: *oferta ili misa za braću mertvu* BIB 52.

što se nudilo na dražbi, prikazivalo se na stolu pa imamo sinonimne izraze: *na braštini a to na stolu* BIB 62.

Sastavni dio života bili su i crkveni blagdani. I danas se kod starijih ljudi vrijeme računa po svetkovinama. Nekada se uz službeni crkveni naziv koristio i onaj narodni: *Pentikosti a to Duhovi* TIB 1.²⁵ Sastavni je dio života i smrt, a *povorka* kojom se pokojnik ispraćao na vječni počinak nazivala se *sprovod* i *pogreb* OO 243v/ 4, *pokop aliti pogreb* BIO 35. Zanimljivo je da se izrazi i danas tako sinonimno koriste u hrvatskom jeziku. Za korpus naših istraživanja uzeli smo tekstove crkvene provenijencije pa je zato i očekivati da se sinonimno u kontaktu pojavljuju leksemi vezani uz *sakramente vjenčanja*: *proglašegne ili napovid* OMV 110, *združih i skupih* G 47.²⁶ U raznim spisima nastojalo se naglasiti *psihičko uravnoteženo stanje* tako se uz leksem *razumu* sinonimno pojavljuju pridjevi *svomu ili pravomu* (RAZUMU) BOŽ 146. Na koncu donosimo i kontaktnu sinonimiju koja se odnosi na *toponime*. Dugotrajna prisutnost Mletačke Republike uvjetovala je da se neki hrvatski nazivi zamijene romanskim. Budući da taj prijelaz na novi naziv (toponim) nije tekao odjednom, a često taj novi naziv lokalno stanovništvo nije prihvaćalo (za što je dokaz baš kontaktna sinonimija), potvrđen je primjer kontaktnih nizova dvaju otoka zadarske skupine: *Premuda iliti Dlačnik* LJ 16, *Vir aliti Pontadura* NB 87, 88/3.

Kazali smo da se kontaktnom sinonimijom pokušavala postići veća čitljivost i pravilno razumijevanje tekstova unutar administrativnoga funkcionalnoga stila. Tim nizovima nastojalo se prevladati jezične razlike između govora grada i sela, biskupske kancelarije i župe, kneževke kancelarije i pisara (glagoljaša) te između crkvene i svjetovne vlasti i članova bratovština. Poteškoće u sporazumijevanju zasigurno je uzrokovala uporaba stranih riječi poglavito romanskoga podrijetla. Držimo da je i to bio jedan od razloga zašto su se kontaktno bilježile strane uz hrvatske riječi: *nota ili pismo, oferta iliti martvina, Pentikosti a to Duhovi, pohonienie iliti vam visita, Premuda iliti Dlačnik, Vir aliti Pontadura, virovagne iliti feda*.²⁷

²⁵ Leksem i leksička sveza u kontaktu za imenovanje blagdana: *Vazam a to est Uskršnuće Gozpodinovo* TIB 1. Leksem i leksička sveza u kontaktu bila je potrebna i za imenovanje crkvenih svečanosti: *prozbe opchiene aliti vam procession* NB 7, 8/3.

²⁶ Vjerski je odgoj predočen leksemom i leksičkom svezom u kontaktu: *nauk kršćanski ali ti vam dotrinu* NB 28, 29/1.

²⁷ Iz istih se razloga koriste leksemi i leksičke sveze u kontaktu: *nauk kršćanski ali ti vam dotrinu, prozbe opchiene aliti vam Procession*.

Primjer pak *kurati aliti parokiani* pokazuje da su se obama leksemima u kontaktu romanskoga podrijetla istovremeno upotrebljavali u različitim mjestima,²⁸ a dopisi iz biskupske kurije slali su se cirkularno po različitim mjestima pa su svim vjernicima Biskupije trebali biti razumljivi.

Slijedi klasifikacija kontaktnih sinonima po veznicima: *ali*²⁹: *učinismo ali prominismo, zapričene ali zapor*; *aliti*³⁰: *dade aliti plati, kurati aliti parokiani, pokop aliti pogreb, Vir aliti Pontadura; a to*³¹: *Pentikosti a to Duhovi, kaša a to skrina, na braštini a to na stolu; i: i združih i skupih, sprovod i pogreb; ili*³²: *nota ili pismo, zapričenje ili zapor, Svomu ili pravomu, proglašegne ili napovid, zapričiti ili račiniti; iliti: zapričenje iliti zapor, oferta iliti martvina, Premuda iliti Dlačnik, viru iliti fedu, virovagne iliti feda; iliti vam: pohonienie iliti vam visita.*

Konačno, donosimo nizove u kontaktu po vrsti riječi. Razumljivo je da u tekstovima nominalnoga karaktera najviše imamo imenica pa i onih koji se nižu u kontaktu: *na braštini a to na stolu, kaša a to skrina, kurat aliti parokian, nauk kršćanski ali ti vam dotrina, nota ili pismo, oferta iliti martvina, Pentikosti a to Duhovi, pohonienie iliti vam visita, pokop aliti pogreb, Premuda iliti Dlačnik, proglašegne ili napovid, sprovod i pogreb, Vir aliti Pontadura, virovagne iliti feda, vira iliti feda, zapričenje ili zapor, zapričenje iliti zapor, zapričene ali zapor.*³³ Slijede primjeri kada kontaktno u nizu imamo glagole: *zapričiti ili račiniti, učinismo ali prominismo, dade aliti plati, združih i skupih; odnosno pridjeve: svomu ili pravomu.*³⁴

Pisari, popovi glagoljaši nisu imali tako lošu naobrazbu kako se nekada tvrdilo. Čitali su srednjovjekovnu, ali i ranu novovjekovnu

²⁸ Primjerice, tako i danas milostinju koja se u crkvi prikuplja za vrijeme mise u nekim mjestima zadarskoga područja nazivaju *lemozina*, a nekim *oferta*.

²⁹ Leksem i leksička sveza u kontaktu povezana veznicom *ali*: *nepomnja ali ne hoti dug dati*.

³⁰ Veznikom *aliti vam* povezani su sljedeći leksemi i leksičke sveze: *prozbe opchiene aliti vam Procession, nauke kršćanski ali ti vam dotrinu*.

³¹ Veznikom *a to est* povezuje se leksem i leksička sveza: *Vazam a to est Uskršnuće Gozpodinovo*.

³² Veznikom *ili* povezuju se leksemi i leksičke sveze: *oskvagnenie diviče ili unesenie, oferta ili misa za braću mertvu*.

³³ Leksemi i leksičke sveze sastavljene od imenica s atributima: *oskvagnenie diviče ili unesenie, Vazam a to est Uskršnuće Gozpodinovo, prozbe opchiene aliti vam Procession, nauke kršćanski ali ti vam dotrinu, oferta ili misa za braću mertvu*.

³⁴ Leksička sveza u čijem sastavu su glagoli: *hotiti i dati* u funkciji su objašnjenja imenice *nepomnja*: *nepomnja ali ne hoti dug dati*.

literaturu (zbornike, leksikone, zbirke propovijedi, ulomke Svetoga pisma...) te nailazili na primjere kontaktne sinonimije koja im je mogla služiti kao obrazac za prevladavanje jezičnih razlika između mjesnoga govora i svjetovnoga i crkvenoga administrativnog jezika.

Ipak, može se uočiti da se kontaktna sinonimija pojavljuje najviše kada treba precizirati odnose puka i svećenstva prema crkvenim institucijama ili bratovštinama kao udrugama koje su tijesno povezane s crkvenim institucijama. Očito je to razdoblje kada su se počela koristiti neka nova imena naseljenih mjesta te se zbog toga donosi stari hrvatski i novi romanizirani naziv.

Česta je uporaba kontaktne sinonimije kada se uz strani naziv niže i domaći, ali i onda kada imamo oba strana naziva u nizu zbog različite uporabe u različitim mjestima. Razumljivo je da pretežu imenice kao leksemi koji se nižu u kontaktu, ali su posvjedočeni i glagoli i pridjevi. Posvjedočeni su i različiti veznici koji povezuju kontaktne sinonime: jednostavni (*ali, aliti, ili, iliti, ili*) i složeni (*a to, iliti vam*).

Kontaktna sinonimija, kao što smo pokazali i ovom radom, posvjedočena je u povijesnim rukopisima različite namjene te možemo ustvrditi da je to jedna od bitnih značajki hrvatskoga jezika po kojemu se on prepoznaje i razlikuje od ostalih sličnih jezika u okruženju.

Literatura

- Faričić, Josip i Pavao Kero, ur. *Glagoljska madrikula Bratovštine sv. Josipa župe sv. Martina u Ljupču 1776. – 1818*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti – Sveučilište u Zadru, 2016.
- Faričić, Josip i Pavao Kero, ur. *Glagoljske matice umrlih župe sv. Nikole u Božavi 1731. – 1832*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti – Sveučilište u Zadru, 2017.
- Faričić, Josip i Pavao Kero, ur. *Glagoljska madrikula Bratovštine Gospe od Ružarija u Diklu 1768. – 1803*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti – Sveučilište u Zadru, 2018.
- Frano Živković, Grozdana. „Prezimana mjesta Pakoštane u 17. i 18. stoljeću na temelju glagoljske knjige duša.“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 55 (2013): 59–92.
- Frano Živković, Grozdana. „Glagoljske matice umrlih Župe Rođenja B. D. Marije u Pašmanu 1606. – 1825.“ U *Glagoljske matice umrlih Župe Rođenja B. D. Marije u Pašmanu 1606. – 1825.*, ur. Josip Faričić i Pavao Kero (Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru – Sveučilište u Zadru, 2015), VII–XXXII.
- Gabrić-Bagarić, Darija. „Četiri ishodišta hrvatskoga standardnoga jezika.“ *Fluminensia*, vol. 22, br. 1 (2010): 149–162.

- Hercigonja, Eduard. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1994.
- Lisac, Josip. „Hrvatska narječja u 17. i 18. stoljeću.“ U *Povijest hrvatskoga jezika – 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*, ur. Ante Bičanić (Zagreb: Croatica, 2013), 77–94.
- Kero, Pavao, ur. *Glagoljska matica vjenčanih župe Uznesenja BDM na Olibu 1730. – 1821*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2012.
- Kero, Pavao, ur. *Biogradska glagoljska madrikula Bratovštine od Uznesenja Blažene Djevice Marije 1720. – 1841*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2012.
- Kero, Pavao, ur. *Glagoljska madrikula Bratovštine sv. Petra i sv. Ivana Krstitelja u Tinju i Bubnjanima 1723. – 1767*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2012.
- Kero, Pavao, ur. *Glagoljska matica vjenčanih (1623. – 1711.) Glagoljska matica umrlih župe sv. Lovre u Kalima 1698. – 1753*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2012.
- Kero, Pavao, ur. *Glagoljični dio madrikule Bratovštine Blažene Gospe od Začeca u Bibinjama 1710. – 1892*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2013.
- Kero, Pavao, ur. *Glagoljska madrikula Bratovštine sv. Kuzme i Damjana u Polači (1711. – 1808.)*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2013.
- Kero, Pavao, ur. *Glagoljska matica krštenih Tri glagoljske matice vjenčanih Knjiga godova župe Gospe od Ružarija u Grusima (danas župa Briševo) 1613. – 1824*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2014.
- Kero, Pavao, ur. *Glagoljični dio madrikule Bratovštine Blažene Gospe od Začeca 1710. – 1892*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2013.
- Modrić, Oliver i Josip Kolanović, ur. *Vodič Arhiva Zadarske nadbiskupije*. Zadar: Državni Arhiv Zadar – Zadarska nadbiskupija, 2013.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Tafra, Branka. „Leksičko-semantički odnosi u hrvatskom jeziku iz dijakronijske perspektive,“ u *Leksikologija i leksikografija slavjanskih jazykov*, ur. M. I. Černyševa, 465–487. Moskva: LEKSRUS, 2018. <https://www.bib.irb.hr/970935>. Povijesna leksikografija_hrv_Tafra pdf (18. 4. 2019).
- Vigato, Ivica, *Glagoljske oporuke sa sjeverozapadnih zadarskih otoka*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2017.
- Vulić, Sanja. „Struktura rječničkog članka u rječnicima izvornih čakavskih govora.“ *Filologija*, br. 22–23, (1994): 185–191.

Contact Synonymity in the Glagolitic Manuscripts of Zadar Region of the 17th and 18th Centuries

Summary: It is known that contact synonymity, as an instrument of bypassing dialectal discrepancies, was frequently present in older Croatian writings. In this work the author is discovering examples of contact synonymity in glagolitic manuscripts of Zadar region of the 17th and 18th centuries which belong to administrative functional style. With them it was endeavoured to overcome uneven

terminology which was, on the one hand, understandable to the inhabitants of the area where the records were noted or referred and, on the other hand, understandable to the officials of the institutions who were controlling, approving and referring those records. Namely, in the consciousness of the clerks there existed the model, the template of writing synonyms in contact, which was certainly seen in some older codices which those clerks were using in texts of different contents and purposes. That is why, the author concludes, the use of contact synonymy is so firmly interwoven in the foundation of the Croatian language.

Keywords: contact synonymy, Glagolitic manuscripts, 17th and 18th centuries, Zadar region

Lidija Bakota

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
lbakota@foozos.hr

 <https://orcid.org/0000-0002-1926-1580>

Zoolingvistička analiza poslovice u časopisu hrvatskog društva za zaštitu životinja *Živobran* na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

Sažetak: Poslovica je sažeta, gramatički dovršena izreka nastala kao odraz životnog iskustva ili mudrosti govornika određenog sociokulturnog prostora. Utemeljene na tradiciji, odnosno na izvanjezičnom stvarnom, konkretnom iskustvu govornika, poslovice učestalom uporabom s vremenom postaju dio kolektivnog iskustva i poprimaju sveopće značenje. Stoga imaju važnu didaktičku i moralističko-poučnu funkciju u jeziku kolektiva. U radu se istražuje zastupljenost poslovice (mudrih izreka) u glasilu (časopisu) hrvatskoga društva za zaštitu životinja *Živobran* (1894.–1904.). Analizirani korpus čine poslovice u kojima se kao subjekt najčešće javlja životinja odnosno čovjek i njegov odnos prema animalnom svijetu. Analizom će se zoonimske paremiologije problematizirati i moralno-etička pitanja u kontekstu kulturne zoologije i bioetike. Zoonimska paremiologija na stranicama *Živobrana*, glasila (časopisa) hrvatskoga društva za zaštitu životinja otkriva povijesno-kulturne predodžbe o animalnom svijetu hrvatskoga čovjeka na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.

Ključne riječi: zoolingvistika, paremiologija, časopis *Živobran*

1. *Živobran* (1894.–1904.) – glasilo hrvatskoga društva za zaštitu životinja

Hrvatsko društvo za zaštitu životinja osnovano je 1884. godine u Zagrebu.¹ Njegovi su utemeljitelji i pokrovitelji bili: „...carica i kra-

¹ Zagreb nije bio jedini tadašnji hrvatski grad koji je imao osnovano društvo za zaštitu životinja. Zagrebački su primjer slijedili i drugi hrvatski gradovi te se 1894. godine osnivaju

ljica Jelisava, kraljeva udova nadvojvodkinja Stefanija, feldmaršal nadvojvoda Albrecht, nadvojvoda Josip, nadvojvoda Leopold Salvator, nadvojvoda Franjo Ferdinand od Austrije-Este.“ (*Živobran* 1895, sv. I: 66).² Osnovano društvo za zaštitu životinja u Zagrebu slijedilo je mnoge tadašnje europske gradove u kojima su društva za zaštitu životinja bila vrlo aktivna i među građanstvom dobro prihvaćena.³ Moto je hrvatskoga društva za zaštitu životinja bio: *Čast je ljudem, Bogu drago, ne dat mučit niemo blago*.

Hrvatsko društvo za zaštitu životinja na kraju 19. stoljeća (1894.) počinje tiskati glasilo *Živobran* s namjerom informiranja svoje čitateljske publike o zaštiti životinja (ptica, tegleće marve, goveda, peradi, pasa i mačaka). *Živobran* je nastao po uzoru na mnoga onodobna europska društva za zaštitu životinja koja su također tiskala svoje časopise, izvještaje, plakate, poučne članke i kalendare s namjerom informiranja, prosvjeđivanja, odgajanja i obrazovanja građanstva u kontekstu zaštite prirode i životinjskoga svijeta u njoj.⁴ Obilježje je *Živobrana* tijekom deset godina izlaza (1894.–1904.) objavljivanje hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova (uredbi, zakona, pravilnika, izvješća, statuta, kaznenih prijava) o zaštiti životinja.⁵ Riječ je o stručnom glasilu koje slijedi stil časopisnog oblikovanja kao i većina novina tiskanih u Hr-

društva za zaštitu životinja u Karlovcu, Našicama i Vukovaru, 1896. u Bjelovaru, a 1902. u Šibeniku. O osnivanju društava za zaštitu životinja u Hrvatskoj redovito je svoje čitateljstvo obavještavao *Živobran*.

² U zagradi se navodi godina izdanja glasila, broj sveska i broj stranice.

³ U 19. stoljeću u mnogim su europskim gradovima osnovana društva za zaštitu životinja, naprimjer u Amsterdamu, Antverpenu, Beču, Berlinu, Bremenu, Budimpešti, Bruxellesu, Baselu, Dresdenu, Dortmundu, Frankfurtu, Glasgou, Grazu, Hamburgu, Hanoveru, Klagenfurtu, Kölnu, Linzu, Lepzigu, Londonu, Lisabonu, Lyonu, Milanu, Madridu, Münchenu, Parizu, Poznanju, Pragu, Rigi, Rotterdamu, Rimu, Stuttgartu, Trstu, Varšavi, Zürichu... Više o tome u: „Rad zagrebačkoga društva za zaštitu životinja,“ *Živobran*, sv. II (1895): 61–62.

⁴ Tako su, naprimjer, suvremenici *Živobrana* bili časopisi: *Der Thierfreund* (Beč), *Der klaine Thirfreund* (München), *Zeitschrift des Verbandes rheinisch westfälischer Thierschutz-Vereine* (Köln), *Androcus* (Dresden), *L'ami des animaux* (Ženeva), *Zoophile* (Lisabon). Više o tome u: „Rad zagrebačkoga društva za zaštitu životinja,“ *Živobran*, sv. II (1895): 59.

⁵ Na stranicama su *Živobrana* objavljeni mnogi administrativno-poslovni tekstovi. Navest ćemo samo neke: *Zakon o zaštiti ptica od 2. kolovoza 1893.*, *Zakon o lovu za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju od 27. travnja 1893.*, *Pravila zagrebačkoga društva za zaštitu životinja*, *Poslovník „Živobrana“ Kluba zagrebačkoga društva za zaštitu životinja u Vukovaru (20. kolovoza 1894.)*, *Izvještaj glavne skupštine za zaštitu životinja u Zagrebu (počevši od 1893. godine)*, *Izvještaj o prijavama gradske redarstvene straže u Zagrebu o mučenju životinja (počevši s godinom 1893.)*, *Statut Živobranskoga doma* (1904.).

vatskoj do kraja 19. stoljeća.⁶ U podnaslovima se tadašnjeg hrvatskog tiska najčešće navodilo da je riječ o glasilu za politiku, ili za znanost, za zakonske odredbe, za umjetnost, za gospodarstvo i sl.⁷ Iako će se glasilo zagrebačkoga društva za zaštitu životinja (1896.–1903.) *Živobran* preimenovati u *Časopis za živinozaštitu i živinoznanstvo hrvatskoga društva za zaštitu životinja* (1903.–1904.) te sve više poprimiti oblik današnjih časopisa, zakonske će odredbe biti njegovim sastavnim dijelom sve do kraja izlaženja 1904. godine. Časopis će većinom imati stalne rubrike koje će se vremenom javljati u neznatno izmijenjenim inačicama: *Gospodarstvene viesti*, *Gospodarstvene živobranske viesti*, *Viesti stranih društva*, *Različite viesti*, *Razne viesti*, *Poučne viesti*, *Domaće viesti*, *Viesti*, a od 1899. godine pa sve do kraja izlaženja donosit će i književne tekstove animalističke tematike u rubrici *Listak*. Od 1894. do 1898. glavni je urednik glasila bio Josip Medved, tiskala ga je Dionička tiskara, a od 1899. do 1904. glavni je urednik bio Mirko Goranić (Tkalec), a glasilo, kasnije časopis, tiska A. Brusina u Zagrebu. Od 1899. godine *Živobran* postaje mjesečnik sve do posljednjeg broja 1904. godine.

Živobran je u deset godina tiskanja (1894.–1904.) bio suvremeni časopis za živinozaštitu i živinoznanstvo (kako stoji u njegovu podnaslovu) te je svjedočio o radu članova hrvatskoga društva za zaštitu životinja, njihovih aktivista i volontera.

2. Poslovice

„Poslovice je govorna i pisana forma koja spada u mikrostrukture i koja ima, između ostalih, važnu didaktičku, poučnu funkciju u jeziku, a utemeljena je na tradiciji. Ona obično uopćava životne pojave, ima

⁶ O obilježjima hrvatskoga novinstva 19. i prve polovice 20. stoljeća vidjeti radove: Marina Vinaj, „Građa za bibliografiju osječkih novina: 1848.–1945.,” *Knjižničarstvo: glasnik Društva knjižničara Slavonije i Baranje*, vol. 7, br. 1–2 (2003): 7–35; Lana Hudeček, „Jezične značajke novinskih naslova,” u *Jezik i mediji – jedan jezik: više svjetova*, ur. J. Granić (Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 2006), 297–303; Jadranka Mlikota, „O početku osječkoga novinstva na hrvatskom jeziku,” *Filologija*, br. 56 (2011): 83–110; Vlasta Rišner i Maja Glušac, *Kroz mijene i dodire publicističkoga stila* (Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2011); Vlasta Rišner, „Jezik hrvatskih novina i časopisa u 19. stoljeću,” u *Povijest hrvatskoga jezika, knjiga 4.: 19. stoljeće*. ur. Josip Lisac, Ivo Pranjković i Marko Samardžija (Zagreb: Croatica, 2015), 245–299; Vlasta Rišner i Jadranka Mlikota, „Jezik hrvatskih novina i časopisa u 20. stoljeću,” u *Povijest hrvatskoga jezika, knjiga 5.: 20. stoljeće*, ur. Ivo Pranjković i Marko Samardžija (Zagreb: Croatica, 2018), 245–301.

⁷ Vinaj, „Građa za bibliografiju osječkih novina 1848.–1945.,” 7–35.

relativno ustaljenu površinsku strukturu koju prate specifična prozodij-ska obilježja (rima, aliteracija i sl.)⁸ odnosno poslovica je maksimalno „kratka, ali semantički, estetski, strukturno i funkcionalno cjelovita jedinica izuzetne slikovitosti i retoričkog potencijala.“⁹ S obzirom na preneseno značenje poslovice je slična metafori – skraćenoj poredbi u kojoj se prijenos značenja s jedne riječi na drugu temelji na sličnosti. Zbog svoje paraboličnosti poslovice možemo smatrati i globalnim metaforama.¹⁰ Po svojoj strukturi poslovice su uglavnom izjavne rečenice, a mogu biti i svojevrzni citati odnosno strukture koje govornik preuzima kao gotove uklapajući ih u konkretan trenutak.¹¹ Poslovice i izreke smatraju se i frazemima u širem smislu, a one s animalističkom sastavnicom sastavni su dio zoonimske frazeologije (*Bolje vrbac u ruci nego golub na grani. Vol se veže za rogove, a čovjek za riječ*). U zoonimskoj frazeologiji česte su usporedbe i metafore u kojima je jedna od sastavnica zoonim¹² (*crn kao gavran, žedan kao pas, bijesan kao ris*) te zoonimski frazemi sa somatskom sastavnicom¹³ (*imati jezik kao krava rep, imati ptičji ili kokošji mozak*).

3. Metodologija istraživanja

3.1. Cilj istraživanja

U radu će se predstaviti paremiološki izrazi potvrđeni u glasilu (časopisu) hrvatskog društva za zaštitu životinja *Živobran* (1894.–1904.).¹⁴

⁸ Danica Škara, *Glas tradicije* (Mostar – Zagreb: Ziral, 1997), 14–15.

⁹ Dubravka Molnar, „Paremijska u pisanoj javnoj komunikaciji u hrvatskome i engleskome jeziku,“ *Jezikoslovlje*, vol. 10, br. 1-2 (2009): 46.

¹⁰ O poslovicama kao globalnim metaforama vidjeti: Josip Kekez, ur. *Poslovice, zagonetke i govornički oblici* (Zagreb: Matica hrvatska, 1996).

¹¹ Ivanka Matas Ivanković i Goranka Blagus Bartolec, „Subjekt u hrvatskim poslovicama,“ *Fluminensia*, vol. 27, br. 2 (2015): 129–139.

¹² Zoonimom se s onomastičkog gledišta smatra vlastito ime za životinju, a s frazeološkog gledišta zoonimom se označava životinjska sastavnica frazema (a ne naziv za životinju). Više o tome u: Dunja Brozović Rončević i Ankica Čilaš Šimpraga, „Nacrt za zoonomastička istraživanja (na primjeru imena konja),“ *Folia onomastica Croatica*, br. 17 (2008): 37–58. U hrvatskoj lingvistici supostoji i termin zoosem koji podrazumijeva naziv za životinju u njezinom metaforičkom značenju te za referiranje na ljudska bića. Više o tome vidjeti u: Goran Milić, „Pristup zoosemiji u okviru teorije konceptualne metafore i metonimije,“ *Jezikoslovlje*, vol. 14, br. 1 (2013): 197–213.

¹³ Riječ je o frazeološkoj svezi riječi u kojoj se navodi najčešće dominantan dio tijela spomenute životinje.

¹⁴ Paremiologija je znanost o poslovicama.

Budući da se najveći broj paremioloških izraza u analiziranom korpusu referira na čovjeka i njegov odnos prema Drugome, analiza će korpuse građe biti usmjerena na promatranje suodnosa *čovjek – životinja* u paremiološkom izrazu, a potom će se analiza poslovice proširiti i na promatranje čovjekova odnosa prema biljnom svijetu. Analiza paremioloških izraza *Živobrana* pokazat će kakav je bio položaj i odnos čovjeka prema životinjskom i biljnom svijetu u hrvatskom jezičnom i kulturnom kontekstu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.¹⁵

U analiziranom korpusu paremiološki izraz najčešće se imenuje kao: a) *mudra izreka* (Ž 1895, sv. II: 49);¹⁶ b) *poslovice, narodna poslovice* (Ž 1900, br. 1); c) *prirječje* (Ž 1901, br. 1) što je zapravo doslovan prijevod latinskoga izraza *proverbium*;¹⁷ d) *geslo* (Ž 1904, br. 1); e) *motto* (Ž 1901, br. 1). Da je riječ o ustaljenim metaforičkim izrazima kojima se iz naraštaja u naraštaj prenose životna iskustva, istine i mudrosti, govori i njihovo uvodno stereotipno najavljanje riječima potvrđeno u analiziranom korpusu: *Naš narod veli...* (Ž 1896, sv. VI), *...veli se...* (Ž 1899, br. 4), *...veli naš narod...* (Ž 1899, br. 4), *...veli naša riječ.* (Ž 1896, sv. VI), *...rekli su naši stari...* (Ž 1899, br. 5), *Danas se ionako veli...* (Ž 1899, br. 6), *...kaže (se) rieč u narodu hrvatskom...* (Ž 1903, br. 1).

3.2. Korpus

Za potrebe rada analizirani su paremiološki izrazi (poslovice i mudre izreke) u novinskim tekstovima objavljenima u glasilu (časopisu) hrvatskoga društva za zaštitu životinja *Živobran* u razdoblju od 1894. do 1904. godine. Odabrani korpus sadrži ukupno 47 paremioloških izraza. Pri odabiru građe za istraživanje u obzir je uzeto šire tumačenje paremije pa su u korpus uvrštene i poslovice s doslovnim

¹⁵ Promatranjem odnosa čovjeka i životinje bavi se znanstvena disciplina *kulturna zoologija* koja pokušava dobiti odgovore na pitanja: Kakav položaj zauzima životinja u ljudskoj kulturi? i Kakav je utjecaj ljudske kulture na egzistenciju životinjskih vrsta? Začetnik je kulturne zoologije u Hrvatskoj Nikola Visković. Više o tome vidjeti: Nikola Visković, *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji* (Split: Književni krug, 1996), Nikola Visković, *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2009).

¹⁶ U radu se u zagradi navodi početno slovo glasila/časopisa, godina, svezak ili broj izdanja.

¹⁷ Latinski izraz *proverbium* potvrđen je u mnogim europskim jezicima pa tako i u hrvatskom jeziku, i to ponajprije kao izvedenica *proverbijalan*. Osim spomenute izvedenice u hrvatskom su jeziku potvrđeni i izrazi *prirječje, prirječje, pririč, priričak, priročje* i sl. Više o tome vidjeti u: Josip Kekez, ur., *Poslovice, zagonetke i govornički oblici* (Zagreb: Matica hrvatska, 1996).

značenjem (*Tko je napram vjernoj životinji ravnodušan, nema ni sam srca za svoje.*) (Ž 1895, sv. II) kao i one s prenesenim značenjem (*Tko životinju muči – i čovjeka ubije.*) (Ž 1895, sv. II).

Korpus paremioloških izraza klasificirat će se prvo u dvije kategorije s obzirom na objekt o kojem govore: a) paremiološki izrazi sa zoonimskom sastavnicom i b) paremiološki izrazi sa sastavnicom biljnog svijeta. Potom će korpusna analiza paremioloških izraza obuhvatiti izraze koji metaforički govore o čovjekovom karakteru, ponašanju i društvenoj ulozi koji se procjenjuju društveno i moralno prihvatljivima ili neprihvatljivima pa se paremiološkim izrazima prenosi svojevrstna društvena kritika, osuda, kazna ili pohvala s obzirom na čovjekov odnos prema životinjskom i biljnom svijetu. Sukladno navedenom, semantička će se analiza paremija provesti unutar sljedećih semantičkih polja ovisno o tome na koju se čovjekovu osobinu, ponašanje i društvenu ulogu odnose: a) *moralno* značenjsko polje (razlaže se na podskupine odnosno reme: milosrđe, dobrota i plemenitost, okrutnost i zloća); b) *društveno* značenjsko polje (razlaže se na podskupine (reme): ustrajnost, nerad i lijenost, sloga i nesloga, laž i prijetvnost); c) *didaktičko* značenjsko polje (obuhvaća podskupinu (remu) odgoj i obrazovanje). Čovjekov karakter, ponašanje i njegova društvena uloga u odnosu prema životinjskom i biljnom svijetu analizirat će se u kontekstu bioetičko-filozofske misli koja zagovara ne-antropocentrički stav prema kojem ne postoji stroga hijerarhizacija među bićima u prirodi pa onda ni potreba za čovjekovom dominacijom i diskriminacijom Drugoga.

4. Paremiološki izrazi u *Živobranu*, glasilu hrvatskoga društva za zaštitu životinja na prijelazu 19. u 20. stoljeće

4.1. Paremiološki izrazi sa zoonimskom sastavnicom

U radu se preuzima klasifikacija životinjskoga svijeta zastupljena u knjizi Diane Prodanović Stankić¹⁸ koja slijedi Leachovu binarnu podjelu životinjskoga svijeta na: a) životinje koje su pripitomljene, bliske su čovjeku i s kojima se identificira i b) na divlje životinje, zvijeri, s kojima ne pronalazi nikakve sličnosti i prema kojima ima neprijateljski stav. Između tih dviju kategorija (pripitomljenih i divljih zvijeri) nalaze se one prema kojima čovjek ima ambivalentan stav (divljač i štetočine).

¹⁸ Diana Prodanović Stankić, *Životinje u poslovicama na engleskom i srpskom jeziku* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2008), 17.

S obzirom na odnos čovjeka prema životinjskom svijetu u korpusu analiziranih novinskih tekstova glasila hrvatskog društva za zaštitu životinja *Živobran* potvrđene su poslovice u kojima se javljaju:

- 1) domaće životinje – pripitomljene, bliske čovjeku, uzgajaju se kao radna snaga ili za hranu: *Na najbolje konje najvolje najgrdnje muhe sjedati.* (Ž 1899, br. 6) / *Pravedan se smiluje marvi, a srce bezbožnog je nemilosrdno.* (Ž 1896, sv. VI) / *Čast je ljudem Bogu drago – Ne dat mučit niemo blago!* (Ž 1896, sv. VI; 1900, br. 1, 2, 6; 1901, br. 1) / *Blago svoje ti ne muči, Mirno vladat šnjim se uči.* (Ž 1900, br. 2)
- 2) kućni ljubimci – pripitomljene životinje, bliske čovjeku, ni u kom ih slučaju čovjek ne jede: *Čuvaj se pred mačkami, koje jednom laskaju, a onda grebu.* (Ž 1896, sv. V)
- 3) zvijeri – nepripitomljene životinje prema kojima čovjek ima neprijateljski stav, ne jede ih i nad njihovim životom najčešće nema kontrolu: *Gdje kurjaci viju, janjici se kriju.* (Ž 1900, br. 2) / *Čovjek naobražena uma, a divlja srca prava je zvier u ljudskoj podobi.* (Ž 1900, br. 4) ptice – slobodnoživuće, u čovjekovoj neposrednoj blizini, ali bez ostvarenog značajnijeg suživota: *Tko lastavicu umori – kadar je ubiti i svoju majku.* (Španjolska poslovice) (Ž 1895, sv. II).

Navedeni primjeri paremija potvrđuju činjenicu da je čovjek oduvijek apstrahirao prirodu, osobito animalni svijet, kako bi se metaforički izrazio o događajima, pojavama i životnim iskustvima u kojima je sudjelovao.

4.2. Paremiološki izrazi sa sastavnicom biljnog svijeta

U *Živobranu*, glasilu hrvatskoga društva za zaštitu životinja na prijelazu 19. u 20. stoljeće potvrđeni su paremiološki izrazi u kojima se čovjekov odnos prema prirodi metaforički prenosi i na biljni svijet koji ga okružuje: *Samo ravnim kolcem izpravlja se drvo.* (Ž 1896, sv. V) / *Krune nas trnjem mjesto ružami.* (Ž 1899, br. 6) / *Slama brzo gori bez vriedna ostatka.* (Ž 1899, br. 4) / *Tko sije vjetar, žeti će buru.* (Ž 1896, sv. V) / *Sredina se slabo pozna medju vodom i vatrom.* (Ž 1899, br. 4) / *Niti siju niti žanju.* (Ž 1901, br. 2).

4.3. Semantička analiza paremioloških izraza

„Čovjek je misaono i duhovno biće koje promišlja o svojim postupcima u životu pa se često osobine koje ga čine misaonim bićem, duhovne i moralne vrijednosti ili stanja povezana s ljudskim vrijednosnim

sustavom javljaju kao subjekti...¹⁹ u paremiološkim izrazima. Analiza je korpusne građe obuhvatila paremiološke izraze koji metaforički govore o čovjekovom karakteru, ponašanju i društvenoj ulozi koji se procjenjuju društveno i moralno prihvatljivima ili neprihvatljivima. Na semantičkoj se razini paremiološkim izrazima prenosi svojevrsna društvena kritika, osuda, kazna ili pohvala s obzirom na čovjekov odnos prema životinjskom i biljnom svijetu.

4.3.1. Moralno značenjsko polje

a) MILOSRĐE

Najstrašnji je napredak civilizacije – bez napredka u milosrdju. (Ž 1900, br. 1) / *Blago svoje ti ne muči, Mirno vladat šnjim se uči.* (Ž 1900, br. 2) / *Što ne ćeš da ti se čini, toga ne činiti ni ti nikojoj životinji.* (Ž 1897, sv. VIII) / *Što nećeš da sebi činiš, ne čini ni životinji.* (Ž 1901, br. 1) / *Bieli snieg na srce pade, koji ne zna živih bića jade.* (Ž 1900, br. 1) / *Tko ne čuti milosrdja, nepozna ni vjere.* (Arapska poslovice) (Ž 1895, sv. II) / *Tko je napram vjernoj životinji ravnodušan, nema ni sam srca za svoje.* (Ž 1895, sv. II) / *Pravedan se smiluje marvi, a srce bezbožnog je nemilosrdno.* (Ž 1896, sv. VI)

b) DOBROTA / PLEMENITOST

Kraljević Marko pola pije, pola Šarcu daje. (Ž 1900, br. 1) / *Oj čovječe pravedniče, Pravi božji ugodniče, Ti me vazda goji, hrani, I od zla svakog obrani.* (Ž 1900, br. 3) / *Na najbolje konje najvolje najgrdnje muhe sjedati.* (Ž 1899, br. 6) / *Što ne ćeš da ti se čini, toga ne činiti ni ti nikojoj životinji.* (Ž 1897, sv. VIII) / *Što nećeš da sebi činiš, ne čini ni životinji.* (Ž 1901, br. 1)

c) OKRUTNOST / ZLOĆA

Tko je nemilosrdan, prestaje biti čovjekom. (Ž 1900, br. 1) / *Tko je nemišljen živini, tomu je i Bog nemišljen.* (Ž 1903, br. 1) / *Tko je nemilosrdan, taj će biti bez milosrdja sudjen.* (Ž 1900, br. 6) / *Tko životinju muči – i čovjeka ubije.* (Ž 1895, sv. II) / *Novit justus jumentorum suorum animalis, viscera autem impiorum*

¹⁹ Matas Ivanković i Blagus Bartolec, „Subjekt u hrvatskim poslovicama,“ 137.

crudelia. ili Pravedni se brine za život svoji životinjâ, a srce opakih je okrutno. (Ž 1895, sv. III) / Čovjek naobražena uma, a divlja srca prava je zvier u ljudskoj podobi. (Ž 1900, br. 9) / Gdje kurjaci viju, janjići se kriju. (Ž 1900, br. 2) / Tko lastavicu umori – kadar je ubiti i svoju majku. (Španjolska poslovice) (Ž 1895, sv. II).

4.3.2. Društveno značenjsko polje

a) USTRAJNOST

Bez muke neima mûke (brašna). (Ž 1899, br. 4) / Kamen po kamen veli se. (Ž 1899, br. 4) / Zrno do zrna pogača, kamen do kamena palača. (Ž 1900, br. 2)

b) NERAD I LIJENOST

Niti siju niti žanju. (Ž 1901, br. 2) / Slama brzo gori bez vriedna ostatka. (Ž 1899, br. 4)

b) SLOGA / NESLOGA

Krune nas trnjem mjesto ružami. (Ž 1899, br. 6) / Samo ravnim kolcem izpravlja se drvo. (Ž 1896, sv. V) / Sredina se slabo pozna medju vodom i vatrom. (Ž 1899, br. 4) / Tko sije vjetar, žeti će buru. (Ž 1896, sv. V)

c) LAŽ / PRIJETVORNOST

Čuvaj se pred mačkami, koje jednom laskaju, a onda grebu. (Ž 1896, sv. V) / Rađe cvrkutaju mladi, kad im stariji predpjevaju. (Ž 1896, sv. V).

4.3.3. Didaktičko značenjsko polje

a) ODGOJ I OBRAZOVANJE

Rađe cvrkutaju mladi, kad im stariji predpjevaju. (Ž 1896, sv. V).

4.3.4. Paremiolški izrazi u kontekstu zoolingvistike, kulturne zoologije i bioetike

Paremiološki izrazi u analiziranom korpusu predstavljaju svojevrsne stereotipne obrasce²⁰ kojima čovjek prikazuje fizičke, intelektualne, moralne, emocionalne i društvene (socijalne) odlike ljudi. Te su odlike prvo dodijeljene životinjama, čime se institucionalizira stereotip, a potom se i metaforički referira na objekt, tj. na čovjeka o čijem karakteru zapravo progovara. Individualnost, egoizam, nepredvidivost i prijetvornost čovjekove naravi pretočeni su u paremiološku metaforičku sliku mačke koja se prvo umiljava čovjeku, da bi ga potom grebala (Ž 1896, sv. V). Čovjekova se okrutnost dovodi u vezu sa zvijerima – skupinom životinja koje čovjek nije uspio pripitomiti, koje ubija i prema kojima osjeća prezir (Ž 1900, br. 9). Krotkost, plahost i dobrotu čovjek dovodi u vezu sa zoonimom janje (Ž 1900, br. 2) kojemu je suprotstavljen zoonimom kurjak, vuk koji simbolizira grubost, oštrinu, nezasitnost odnosno utjelovljenje nečega što je tuđe (a ne svoje), nečega što je daleko (a ne blisko), nečega demonskog (spram ljudskog), divljeg (spram pitomog/domaćeg).²¹ Stereotipno se čovjekova dobrotu, plemenitost i vrijednost dovodi u vezu s konjem koji je u prošlosti bio vrlo korisna, vrijedna radna životinja (Ž 1899, br. 6) dok je zoonim muha stereotipno predstavljen kao njegova suprotnost jer je riječ o sićušnom kukcu koji svojom stalnom prisutnošću dosađuje i kojeg čovjek percipira kao beskorisnu životinju. U zoonimskoj paremiologiji u analiziranom korpusu očita je, dakle, isključivo jednosmjerna čovjekova stereotipizacija životinjskoga svijeta uvjetovana pomanjkanjem dara govora životinja čime se čovjek nalazi u privilegiranom položaju u odnosu na životinju. Naime, čovjek je zbog dara govora u povoljnijem položaju jer svoje mišljenje može izraziti riječima, dok je ta mogućnost životinji uskraćena.²²

²⁰ „Stereotipi počivaju na vjerovanju da obilježja pripisana drugoj grupi vrijede za sve njezine članove i da se radi o prirodnim karakteristikama ili vječnim prirodnim zakonima. To su neopravdano pojednostavljene i generalizirane sheme koje ne odgovaraju stvarnim činjenicama.“ Mislava Bertoša, „Stereotipi o životinjama,“ u *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike*, ur. Lada Badurina (Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 1999), 65.

²¹ Jasmina Vojvodić, „Ljepotica je ukrotila zvijer (O vuku i liji u Svetoj knjizi vukodlaka Viktora Pelevina),“ u *Kulturni bestijarij II. Dio*, ur. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, 2012), 687–707.

²² Ivana Vidović Bolt, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2011).

Paremiološki izrazi u analiziranom korpusu pokazuju čovjekov bipolaran odnos prema prirodi i živom svijetu što ga okružuje. Čovjekov je suživot s drugima obilježen suprotnostima – milosrđe, dobrotu i plemenitost kao univerzalne ljudske vrijednosti stoje naspram čovjekove nemoralnosti, okrutnosti i zloće, laži i prijetvornosti, težnja za pravdom nad nepravdom, ustrajnost u radu uz nerad i lijenost, suživot u krhkoj slozi i jakoj neslozi. Nestalnost i mijene u svom životu čovjek metaforički uspoređuje s prirodnim pojavama i njezinim suprotnostima: *sijati vjetar i žeti buru, kruniti trnjem umjesto ružama, ne imati sredinu između vode i vatre, sjeći a ne dosjeći, čupati a ne iščupati*.

U kontekstu kulturne zoologije analizirani paremiološki izrazi prenose jasnu univerzalnu civilizacijsku poruku da se do kulturnog i materijalnog dostignuća dolazi pravednijim i milosrdnijim suživotom ljudi i ne-ljudi.

Paremiološki izrazi u *Živobranu*, glasilu hrvatskoga društva za zaštitu životinja, iščitavaju se i u kontekstu bioetike, znanstvene discipline koja se bavi „egzistencijom živih bića i okolnostima u kojima egzistiraju“²³ odnosno u kontekstu „etike života“,²⁴ primijenjene etike ili tzv. „etike životinja“.²⁵ Bioetika zagovara ne-antropocentrički stav prema kojem ne postoji stroga hijerarhizacija među bićima u prirodi te ističe relativizaciju uobičajene diskreditacije životinja u odnosu na čovjeka.²⁶ Dio paremija u analiziranom korpusu govori o čovjekovoj moralnoj obvezi biti dobar, milosrdan i pravedan kako prema ljudima tako i prema ne-ljudima, tj. životinjama (Ž 1895, sv. II, III; 1897, sv. VIII; 1901, br. 1). Paremije potvrđuju filozofsko-etičku misao Schopenhauera, strastvenog prijatelja životinja i zagovornika njihove zaštite²⁷ koji smatra da je zlostavljanje životinja usko povezano s dobrotom karaktera, da se pouzdano može tvrditi da se onaj koji je okrutan prema životinjama ne može zvati čovjekom (Schopenhauer 1990: 185–186) (Ž 1897, sv. VIII; 1903, br. 1).

²³ Orhan Jašić, *Bioetički problemi u publikacijama Islamske zajednice u BiH od 1945. do 2012* (Zagreb: Pergamena, 2019), 26.

²⁴ Hrvoje Jurić, „Peter Singer između Zagreba i Beograda,“ *Reč. Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, br. 61 (2001): 142.

²⁵ Željko Kaluđerović, „Bioetički pristupi životinjama,“ *Socijalna ekologija*, vol. 18, br. 3–4 (2009): 311–322.

²⁶ Kaluđerović, „Bioetički pristupi životinjama,“ 311.

²⁷ Prema: Iva Rinčić i Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike* (Zagreb: Pergamena, 2012).

5. Zaključak

Paremiološka građa *Živobrana* promatrana je u kontekstu zoolingvistike, kulturne zoologije i bioetike, a zajedničko im je filozofsko-etičko propitivanje čovjekova identiteta u kojem se čovjek određuje kao biće suprotno Drugome, kao neživotinja, a životinja se određuje kao ono što je neljudsko.²⁸ Paremije potvrđuju činjenicu da je čovjek oduvijek apstrahirao prirodu, njezin biljni i životinjski svijet, kako bi se metaforički izrazio o događajima, pojavama i životnim iskustvima u kojima je sudjelovao. Analiza je korpusne građe pokazala i da paremije govore o čovjekovu karakteru, ponašanju i društvenoj ulozi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Čovjekov život *uz* i *sa* životinjskim i biljnim svijetom procjenjuje se kao društveno i moralno *prihvatljivo* ili *neprihvatljivo* pa mu se metaforičkim izrazima prenosi svojevrsna društvena kritika, osuda i kazna. Korpus potvrđuje i dio paremija u kojima se ogledaju stereotipni obrasci prikazivanja fizičkih, intelektualnih, moralnih, emocionalnih i društvenih (socijalnih) odlika ljudi koje su u paremiološkim izrazima prvo dodijeljene životinjama i biljkama, a potom se i metaforički referiraju na čovjeka i njegov karakter. Paremije propituju čovjekovu moralnost i etičnost koja ne smije isključiti odnos prema Drugome, nego, naprotiv, u kontekstu bioetičke misli pozivaju na odgovornost, milosrđe i suosjećanje prema slabijem od sebe.

Literatura

- Batinić, Anita. *U carstvu životinja. Animalističko čitanje hrvatskih dječjih časopisa*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet – Periodica Croatica, 2013.
- Bertoša, Mislava. „Stereotipi o životinjama.“ U *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike*, uredila Lada Badurina, 63–75. Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 1999.
- Brozović Rončević, Dunja, i Ankica Čilaš Šimpraga. „Nacrt za zonomastička istraživanja (na primjeru imena konja).“ *Folia onomastica Croatica*, br. 17 (2008): 37–58.
- Hudeček, Lana. „Jezične značajke novinskih naslova.“ U *Jezik i mediji – jedan jezik: više svjetova*, uredila Jagoda Granić, 297–303. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 2003.

²⁸ Anita Batinić, *U carstvu životinja. Animalističko čitanje hrvatskih dječjih časopisa* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet – Periodica Croatica, 2013), 90.

- Jašić, Orhan. *Bioetički problemi u publikacijama Islamske zajednice u BiH od 1945. do 2012.* Zagreb: Pergamena, 2019.
- Jurić, Hrvoje. „Peter Singer između Zagreba i Beograda.“ *Reč. Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, br. 61 (2011): 141–154.
- Kaluđerović, Željko. „Bioetički pristupi životinjama.“ *Socijalna ekologija*, vol. 18, br. 3–4 (2009): 311–322.
- Kekez, Josip, ur. *Poslovice, zagonetke i govornički oblici.* Zagreb: Matica hrvatska, 1996.
- Matas Ivanković, Ivanka, i Goranka Blagus Bartolec. „Subjekt u hrvatskim poslovicama.“ *Fluminensia*, vol. 27, br. 2 (2015): 129–139.
- Milić, Goran. „Pristup zoosemiji u okviru teorije konceptualne metafore i metonimije.“ *Jezikoslovlje*, vol. 14, br. 1 (2013): 197–213.
- Mlikota, Jadranka. „O početku osječkoga novinstva na hrvatskom jeziku.“ *Filologija*, br. 56 (2011): 83–110.
- Molnar, Dubravka. „Paremija u pisanoj javnoj komunikaciji u hrvatskome i engleskome jeziku.“ *Jezikoslovlje*, vol. 10, br. 1-2 (2009): 45–58.
- Prodanović Stankić, Diana. *Životinje u poslovicama na engleskom i srpskom jeziku.* Beograd: Zadužbina Andrejević, 2008.
- Rinčić, Iva, i Amir Muzur. *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike.* Zagreb: Pergamena, 2012.
- Rišner, Vlasta, i Maja Glušac. *Kroz mijene i dodire publicističkoga stila.* Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2011.
- Rišner, Vlasta. „Jezik hrvatskih novina i časopisa u 19. stoljeću.“ U *Povijest hrvatskoga jezika, knjiga 4.: 19. stoljeće*, uredili Josip Lisac, Ivo Pranjković i Marko Samardžija, 245–299. Zagreb: Croatica, 2015.
- Rišner, Vlasta, i Jadranka Mlikota. „Jezik hrvatskih novina i časopisa u 20. stoljeću.“ U *Povijest hrvatskoga jezika, knjiga 5.: 20. stoljeće*, uredili Ivo Pranjković i Marko Samardžija, 245–301. Zagreb: Croatica, 2018.
- Škara, Danica. *Glas tradicije.* Mostar – Zagreb: Ziral, 1997.
- Vidović Bolt, Ivana. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2011.
- Vinaj, Marina. „Građa za bibliografiju osječkih novina 1848.–1945.“ *Knjižničarstvo, glasnik Društva knjižničara Slavonije i Baranje*, br. 1–2 (2003): 7–35.
- Visković, Nikola. *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji.* Split: Književni krug, 1996.
- Visković, Nikola. *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2009.
- Vojvodić, Jasmina. „Ljepotica je ukrotila zvijer (O vuku i liji u Svetoj knjizi vukodlaka Viktora Pelevina).“ U *Kulturni bestijarij II. dio*, uredile Suzana Marjanić i Antonija Zardija Kiš, 687–707. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, 2012.

Izvori

- Živobran. Rad zagrebačkoga društva za zaštitu životinja*, sv. I, II, III (1895).
- Živobran. Rad zagrebačkog društva za zaštitu životinja u Zagrebu*, sv. V, VI (1896).

Živobran. Rad zagrebačkog društva za zaštitu životinja u Zagrebu, sv. VIII (1897).

Živobran. Glasilo hrv. društva za zaštitu životinja u Zagrebu, br. 4, 5, 6 (1899).

Živobran. Glasilo hrv. društva za zaštitu životinja u Zagrebu, br. 1, 2, 3, 6, 9 (1900).

Živobran. Glasilo hrv. društva za zaštitu životinja u Zagrebu, br. 1, 2 (1901).

Živobran. Glasilo hrv. društva za zaštitu životinja u Zagrebu, br. 1 (1903).

Živobran. Glasilo hrv. društva za zaštitu životinja u Zagrebu, br. 1, 2, 6 (1904).

Zoolinguistic Analysis of Proverbs in the Journal of the Croatian Association for the Protection of Animals „Živobran“ at the Turn of the 19th And 20th Centuries

Summary: A proverb is a concise, structurally complete saying formed as a reflection of a life experience or a speaker's wisdom within a certain socio-cultural space. Based on tradition, in other words, on extralinguistic, real and concrete experience of a speaker, proverbs, through their constant use, become a constituent of collective experience and assume general meanings. Therefore, they serve an important didactic and moral-educational function in the language of the community. The paper explores the representation of proverbs (wise sayings) in the journal of the Croatian Association for the Protection of Animals „Živobran“ (1894–1904). The analyzed corpus consists of proverbs whose subject is most frequently an animal, or a human and their relationship towards animal world. The analysis of zoonymic paremiology will raise moral-ethical issues, such as speciesism and empathy, in the context of cultural zoology and biethics. Zoonymic paremiology on the pages of „Živobran,“ the journal of the Croatian Association for the Protection of Animals reveals historical-cultural cognitions on animal world of Croats at the turn of the 19th and 20th centuries.

Keywords: zoolinguistics, paremiology, journal „Živobran“

Vice Šunjić

Odjel za kroatistiku

Sveučilište u Zadru

vsunjic@unizd.hr

 <https://orcid.org/0000-0002-7243-8840>

O hrvatskoj ikavskoj jezičnoj tradiciji u prosudbi izvandomovinske jezikoslovne kroatistike

Sažetak: Sredinom pedesetih godina dvadesetoga stoljeća u izvandomovinskoj jezikoslovnoj kroatistici javila se ideja o izboru novoštokavske ikavice kao osnovice hrvatskoga književnog jezika. Istu su ideju zagovarali pojedini hrvatski jezikoslovci još sredinom osamnaestoga stoljeća, u vremenu standardizacije hrvatskoga jezika, kada je upravo ikavica bila najzastupljeniji hrvatski govor. Slično je bilo i u devetnaestom stoljeću kada je korištenje novoštokavske ikavice jezikoslovnoj kroatistici trebalo poslužiti kao klasifikacijsko obilježje razlike između zapadnoga (hrvatskoga), ikavskoga i istočnoga (srpskoga), ekavskoga govora. Upravo je spomenuto razlikovno obilježje između hrvatskoga i srpskoga jezika postalo glavni motiv nekim kulturnim radnicima u emigraciji u zagovaranju uvođenja novoštokavske ikavice kao osnovice hrvatskoga književnog jezika. Začetnik ovakvoga jezičnoga rješenja bio je hrvatski kulturni radnik iz Argentine Petar Tutavac Bilić i njegovi suradnici okupljeni oko časopisa *Svitlenik*. U ovom će radu biti riječi upravo o tim Tutavčevim radovima kojima je pokušao utjecati na promjenu standardnojezične osnovice hrvatskoga književnog jezika kao i o radovima hrvatskih kroatista izvan Hrvatske koji su se oštro protivili takvom obliku jezičnoga radikalizma.

Ključne riječi: novoštokavska ikavica, izvandomovinska jezikoslovna kroatistika, hrvatski kroatisti izvan Hrvatske

1. Uvod

U drugoj polovici dvadesetoga stoljeća među nekim predstavnicima hrvatske poratne emigracije javila se ideja o uvođenju novoštokavske ikavice kao osnovice hrvatskoga književnog jezika. Uz promjenu

jezične osnovice isti su protagonisti zagovarali i konačno uređenje hrvatske poratne pravopisne prakse uvođenjem izrazitoga morfonološkog pravopisa, tada poznatoga kao „etimološki ili korijenski“ pravopis. Većina zagovaratelja spomenutih dvaju jezičnih rješenja, koja su obično uvijek zajedno predlagana, bili su uglavnom članovi Hrvatskoga oslobodilačkog pokreta, odnosno organizacija nastalih njegovim raspadom poput Hrvatskog narodnog otpora, Hrvatskoga oslobodilačkog pokreta (reorganizacija) i dr., koji je osnovan pedesetih godina dvadesetoga stoljeća kao sljednik ustaškoga pokreta.¹ Stoga i ne čudi da su spomenuti radikalniji jezični potezi u izvandomovinskoj jezikoslovnoj kroatistici svoje zagovaratelje našli upravo u pristašama HOP-a.

Ovdje se vrijedi prisjetiti kako je sama ideja o novoštokavskoj ikavici kao osnovici hrvatskoga književnog jezika bila već poznata predstavnicima poratne izvandomovinske, ali i domovinske jezikoslovne kroatistike. Još u osamnaestom stoljeću ikavica je bila najzastupljeniji hrvatski govor² pa je u dvama sljedećim stoljećima postojala nekolicina hrvatskih jezikoslovaca i kulturnih radnika koji su zdušno zagovarali uvođenje ikavske osnove u hrvatski književni jezik. Velika prostorna rasprostranjenost čakavske i novoštokavske ikavice na području Dalmacije, Slavonije, Like te Bosne i Hercegovine sve do polovice devetnaestoga stoljeća budila je nadu kod njezinih zagovaratelja kako bi se mogao oblikovati jedan jezik za sve Hrvate koji bi počivao na hrvatskim narodnim ikavskim govorima. Najdalje je u zagovaranju ikavice otišao hrvatski gramatičar Šime Starčević koji je čvrsto vjerovao kako samo ikavska štokavština i književnost stvarana na njoj može i mora biti temelj hrvatskoga književnog jezika, pa je i svoju hrvatsku gramatiku iz 1812. godine naslovio *Nova ričoslovica ilirička*. Poznat je pokušaj iz 1844. godine u Splitu da se tiskanjem knjige „Pisme razlike“ Vice Vicića, sastavljene još 1785., ikavicom na ilirskoj grafiji pokuša pridobiti Dalmatince za Gajevu jezičnu reformu.³ I Ante je Kuzmanić kao čelni čovjek zadarskoga jezično-kulturnoga kruga, vidio samo novoštokavsku

¹ Više o Hrvatskom oslobodilačkom pokretu vidi u: Wollfy Krašić, *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija* (Zagreb: Školska knjiga, 2018), 17–32.

² Dalibor Brozović, „Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti,“ u *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, ur. Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta, Sveučilišna naklada Liber, 1978), 9–83. (= Dalibor Brozović, *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 2008.).

³ Više u Zlatko Vince, „Sudbina ikavice u jeziku hrvatske književnosti 19. stoljeća,“ *Forum*, vol. 10, br. 3 (1971): 547.

ikavicu kao jedino prihvatljivo rješenje u trenucima kada je ilirsko prihvaćanje (i)jekavice po Kuzmanićevu mišljenju, hrvatski književni jezik „štetno“ približilo srpskom. Nakon Kuzmanića u pučkim se knjižicama i molitvenicima nastavila daljnja upotreba ikavice uz sinjske franjevce kao najglasnije zagovaratelje. Sinjski franjevac fra Petar Krstitelj Bačić 1880. godine na ikavici tiska popularnu knjižicu *Pravilo kršćanskog života*. Bačićevu je knjižicu posebno isticao i hvalio fra Stanko Petrov koji se kasnije prometnuo u gorljivog zagovaratelja jekavskoga izgovora u hrvatskom književnom jeziku te pisanja staroga jata u jedinstvenom obliku *je* u dugim i kratkim slogovima.⁴

U nastavku ovoga rada detaljnije ćemo predstaviti stavove hrvatskih poslijeratnih emigranata koji su zagovarali uvođenje novoštokavske ikavice kao osnove hrvatskoga književnog jezika, ali i stajališta hrvatskih kroatista izvan Hrvatske i drugih kulturnih radnika u emigraciji koji su uglavnom bili protiv spomenute ideje, kao i većina domovinskih kroatista.

2. Pobornici uvođenja novoštokavske ikavice kao osnove hrvatskoga književnog jezika

Među predstavnicima hrvatske poratne emigracije najveći doprinos uzdizanju novoštokavske ikavice na razinu hrvatskoga književnog jezika dao je Petar Tutavac Bilić.⁵ Sama ideja o izboru novoštokavske ikavice kao osnove hrvatskoga književnog jezika javila se sredinom pedesetih godina dvadesetoga stoljeća među hrvatskim emigrantima kao odgovor na „Anketu o pitanjima srpskohrvatskoga jezika i pravopisa“ Matice srpske iz 1953. godine. Člankom pod naslovom „Par misli o hrvatskom jeziku i pravopisu“ u emigrantskom časopisu *Hrvatska* 2. rujna 1954. godine⁶ Tutavac je pozvao sve Hrvate na razmišljanje o hrvatskom književnom jeziku.⁷ Kao hrvatski publicist, književnik, jezikoslovac i prevoditelj iz Argentine, Tutavac je zajedno s velikim brojem istomišljenika 1954. godine pokrenuo i Hrvatski ikavski pokret (HIP). Iste

⁴ Više o prijedlogu fra Stanka Petrova za uvođenje jekavice i polemikama o njemu vidi u: Marko Samardžija, *Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918. – 1941.)* (Zagreb: Školska knjiga, 2012), 451–483.

⁵ Više o Petru Tutavcu Biliću i njegovim radovima vidi u: Vice Šunjić, „Hrvatski jezik kao tema izvandomovinske kulture“ (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2017), 97–106.

⁶ Navedeno godište časopisa *Hrvatska* nije moguće pregledati u NSK jer je građa jako oštećena.

⁷ Petar Tutavac Bilić, „Vukovština delenda est,“ *Svitlenik*, vol. 17, br. 9–10 (1985): 15.

godine započeo je i s tiskanjem nezavisnih novina na kastiljanskom jeziku i esperantu pod nazivom *Napridak* koje je po preseljenju iz grada Mendoze u Buenos Aires preimenovao u *Napridak – El progreso*, hrvatski nezavisni list. Još je jedan časopis pokrenuo Tutavac 1968. godine i nazvao ga *Svitlenik – El faro*, prosvitno-književni časopis koji je trebao izlaziti u četiri sveska godišnje.⁸

U spomenutim su časopisima svoje radove objavljivali istinski zagovaratelji novoštokavske ikavice. Dvojica suurednika časopisa *Svitlenik*, Zvonimir Fržop i Ante Gazzari u svojim su promišljanjima vidjeli samo novoštokavsku ikavicu kao jedino moguće rješenje po pitanju osnovice hrvatskoga književnog jezika. Za Fržopa ikavica je „kraljica hrvatske književnosti“ a posebnost hrvatskoga književnog jezika upravo je „lipi i milozuvčni naš *i*.“⁹ Gazzari pak smatra kako se samo na novoštokavskoj ikavskoj osnovi i izrazitome morfonološkom (korijenskom) pravopisu može graditi moderni hrvatski književni jezik. Oštro reagira na sve domovinske i izvandomovinske jezikoslovce koji (i)jekavski refleks jata vide kao trajno i jedino jezično rješenje. Ne prihvaća njihova stajališta o ikavici kao arhaičnom i zastarjelom govoru smatrajući da je (i)jekavsku osnovicu hrvatskom književnom jeziku nametnuo Ljudevit Gaj u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda iz političkih, a ne jezičnih i tradicijskih razloga kako bi „s braćom Srblijima jedan književni jezik imali.“¹⁰

Potporu Tutavčevoj ideji dali su gotovo svi članovi Hrvatskog narodnog otpora. Od predsjednika Vjekoslava Luburića koji je tvrdio kako je riječ o dobroj ideji koja se mora realizirati do kraja, pa do važnoga Luburićeva suradnika Envera Mehmedagića koji je uvođenje ikavice smatrao dobrom zamisli¹¹ vjerujući kako su Hrvati muslimani „uveli na

⁸ Na posljednjim stranicama *Svitlenika* (1983., vol. 15, br. 7–8) Tutavac donosi prvi broj istoimenoga časopisa iz mjeseca prosinca 1966. godine uz napomenu: „Na slidećim stranicama nalazi se podpunu sadržaj strojopisanog ‘Svitlenika’ kojeg sam priredio u desetak primeraka i razdilio najbližim znancima kao Božićni dar godine 1966. U sličnu 1967. opet sam otiptkao nekoliko odpisaka i na isti način darovao. Prema tomu, ovih dvadesetak komada bili su pridhodnici tiskanog časopisa (koji se pojavio u ožujku 1968.) – tako da ih možemo nazvati PRASVITLENIKOM.“

⁹ Zvonimir Fržop, „Kraljica hrvatske književnosti,“ *Svitlenik*, vol. 7, br. 5 (1974): 33.

¹⁰ Ante Gazzari, „Naša jezikoslovna stvarnost,“ *Svitlenik*, vol. 1, br. 2 (1968): 59.

¹¹ Za Petra Tutavca Bilića u bilješki stoji sljedeće: „Bio je jedan od glavnih Luburićevih ljudi u Buenos Airesu koji se pred kraj Luburićeva života s njim razišao. U njegovom dosjeu stoji: Izdaje list ‘Napridak’, jedan je od stubova Maksa Luburića u cijeloj Južnoj Americi, jako fanatičan, primitivan, kuražan, politički agresivan, nastoji okupiti oko sebe krug onih vojnika koji se odvajaju od HOP-a, sudjeluje sigurno i u izdavanju Luburićeva lista ‘Vojničar’ u Argentini. Opasan za eventualne vojničke ispade, a i politički. Jače politički

Porti u Carigradu ikavicu, tj. hrvatski jezik, kao jedan od službenih jezika Carstva.⁴¹² Među prvima potporu je Tutavcu dao i fra Oton Knezović koji u članku „Hrvatski književni jezik“ objavljenom 7. prosinca 1954. u emigrantskom časopisu *Hrvatska* čvrsto vjeruje kako će samo uvođenje novoštokavske ikavske osnove u hrvatskom književnom jeziku zauvijek razlučiti hrvatski od srpskoga jezika jer su ikavica, s jedne, i ekavica, s druge strane „dva ekstrema, dvi skrajnosti, koje izključuju svako približavanje.“⁴¹³ Samom Tutavcu posebno važna potpora bila je ona koju mu je uputio poglavnik Nezavisne Države Hrvatske Ante Pavelić u pismu 10. srpnja 1958. godine.⁴¹⁴ Zanimljivo je primijetiti da Pavelić u pismu potpore uz uvođenje izrazitoga morfonološkog pravopisa (što je i ostvareno 1942. godine tiskanjem *Korienskoga pisanja*) napominje da je vlast Nezavisne Države Hrvatske ozbiljno razmišljala i o uvođenju ikavske novoštokavske osnove u hrvatski književni jezik. Može se pretpostaviti kako bi, da je bila provedena, promjena jezične osnove uz već promijenjeni pravopisni koncept dovela do potpunoga odmicanja hrvatskoga književnog jezika iz unitarističkoga zagrljaja sa srpskim, što je bila i osnovna svrha svih jezičnih promjena za vrijeme vladavine ustaškog režima. Nakon propasti Nezavisne Države Hrvatske ideja o novoštokavskoj ikavici i izrazitom morfonološkom pravopisu u hrvatskom književnom jeziku ostala je još samo živa među nekim predstavnicima hrvatske poratne emigracije.

Od Tutavčevih autorskih knjiga treba izdvojiti dvije u kojima je autor uz časopise u kojima je objavljivao svoje tekstove, nastavio novoštokavsku ikavicu prikazivati kao jedino jezično rješenje po pitanju osnove hrvatskoga književnog jezika. Godine 1963. objavio je knjigu *Hrvatski jezik nad ponorom – srbijanštine po emigrantskom tisku* u Napritkovu izdanju. Knjiga je zamišljena kao razlikovni rječnik hrvatskoga i srpskoga književnog jezika, odnosno kako sam autor navodi pisana je po uzoru na djelo Petra Guberine i Krune Krstića iz 1940. godine *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, tako da se u lijevom stupcu

angažiran. Podatci dobiveni od DSUP-a FNRJ broj Sp. 26090. 17. lipnja 1961. Dosje Tutavac Pero. HDA“. Krašić, *Hrvatsko proljeće*, 36–37.

⁴¹² Petar Tutavac Bilić, *Hrvatski jezik nad ponorom – srbijanštine po emigrantskom tisku* (Buenos Aires: Napridkovo izdanje, 1963), 28.

⁴¹³ Oton Knezović, „Hrvatski književni jezik,“ *Napridak*, vol. 6, br. 10 (1960): 1.

⁴¹⁴ U pismu Ante Pavelić kaže: „Nakon povratka u domovinu g. 1941. bili smo zapripašteni s činjenicom kako je naš jezik pod Jugoslavijom bio izopačen i nagrđen, dok smo mi u tuđini bili od toga pošteđeni, pa sam odmah pristupio nastojanju da se to izpravi. Nisam odmah pristupio povraćanju ikavice, nego najprije uvadanju korienskog pravopisa – a iza toga bi se bilo prišlo na ikavicu...“ (*Svitlenik*, 1985., vol. 17, br. 9–10).

„riči s live strane“ nalaze srpske riječi ili „srbijanštine koje su pisane kako Srbijanski Narod govori – ekavicom“, a u desnom stupcu nalaze se hrvatske riječi „kako Hrvatski Narod govori – ikavštinom.“¹⁵ Primjere za knjigu Tutavac je prikupljao po raznim emigrantskim listovima, posebno izdvajajući *Hrvatsku reviju* i njezina urednika Vinka Nikolića za kojega tvrdi da je najodgovorniji što u časopisu kojega on uređuje uz „neprihvatljivu (i)jekavštinu sve vrvi Vukovim pokvarenicama.“¹⁶ Nikolić mu je žestoko odgovorio, o čemu će više riječi biti u nastavku ovoga rada.

U „pridgovoru“ Tutavčeve knjige objavljeno je nekoliko, kako sam autor navodi, „mišljenja uglednih Hrvata“ koji podupiru objavu njegova razlikovnoga rječnika.¹⁷ Novoštokavsku, ali i čakavsku ikavicu šire u svojim tekstovima spominju dvojica Tutavčevih podupiratelja, Stipan Buć i Oton Knezović. Svi drugi „prigledavači“ Tutavčeva rječnika svoje komentare pišu isključivo na ikavici i podržavaju njezino uvođenje kao osnove u hrvatski književni jezik. Osvrt Stipana Buća nosi naslov „Pozitivna stečevina“ s podnaslovom „I dubrovački su pisci pisali ikavicom“. Autor ističe da su se čakavština i ikavica upotrebljavale na jugu Hrvatske i „priko Dubrovnika“¹⁸ sve do pojave Ivana Gundulića uz potvrdu da je i sam Gundulić ikavicu koristio u svojim književnim djelima.¹⁹ Još jasniji i odlučniji u potpori Tutavcu bio je fra Oton Knezović. Za njega su, kako smo već naveli, ikavica i ekavica dva ekstrema, dvije krajnosti koje čine razliku između hrvatskoga

¹⁵ Tutavac, *Hrvatski jezik nad ponorom*, 34.

¹⁶ Tutavac, *Hrvatski jezik nad ponorom*, 13.

¹⁷ Objavljeni su tekstovi podrške dr. Stipana Buća (München – Njemačka), generala V. L. Drinjanina (Madrid – Španjolska), prof. Alana Horića (Montreal – Kanada), prof. dr. fra Otona Knezovića (Chicago – USA), Vlade Luburića (Pewaukee – USA), Envera Mehmedagića (Buenos Aires – Argentina), dr. Mladena G. Zorkina (Nanaimo – Kanada) te nekoliko nepotpisanih i inicijalima potpisanih tekstova.

¹⁸ Tutavac, *Hrvatski jezik nad ponorom*, 15.

¹⁹ U dvjema bilješcima nakon Bućeva teksta, koje je vjerojatno sastavio sam Petar Tutavac Bilić pod naslovom „Uredničke opazke“, govori se o povijesnom razvitku hrvatskih ikavskih i (i)jekavskih govora. Autor navodi da su sve do sedamnaestoga stoljeća Dubrovnik i njegova okolica te Crna Gora ili Crvena Hrvatska upotrebljavali ikavicu pozivajući se na radove dr. Andrije Ilića „Samosvojnost hrvatskoga jezika“ (*Hrvatska*, 16. siječnja 1957.) i već spomenuti rad fra Otona Knezovića „Hrvatski književni jezik“ (*Hrvatska*, 7. prosinca 1954., *Napridak*, 10, veljača 1960.). Po njegovu su mišljenju nakon propasti Rimskoga Carstva doseljeni Morovlasi naučili slavenske jezike izgovarajući neke samoglasnike kako su bili navikli u novolatinским jezicima što je dovelo do promjene izgovora refleksa jata iz *i* u *ije/je*. Navedene tvrdnje potkrepljuje radom dr. Ante Pavelića „Hrvatski narod govori ikavski“ (*Hrvatska*, 20. studenog 1958.). Nažalost, svi spomenuti članci u časopisu *Hrvatska* ne mogu se pregledati u NSK zbog velikog stupnja oštećenosti.

i srpskoga književnog jezika. Knezović zagovara povratak „hrvatskom narodnom govoru“ odnosno ikavici koja će „bez sumnje vridjati naše uši izpočetka“²⁰ ali to treba zanemariti, jer je konačni cilj napuštanje (i) jekavskoga izgovora koji hrvatski jezik u potpunosti približava srpskom jeziku. Vidimo da je i sam Knezović, mogli bismo reći svjestan da se (i) jekavska tradicija uvelike ukorijenila u hrvatskom narodu i jeziku i da će teško biti mijenjati stečene jezične prakse. Knezović je uvjeren da će ideja o ikavici kao osnovici hrvatskoga književnog jezika pokrenuta u hrvatskoj emigraciji, ozbiljno biti shvaćena i u domovini. Domovinska i iseljena Hrvatska ubrzo će „govoriti i pisati ikavicom“²¹ i tako zauvijek razvrgnuti umjetno stvoreno jedinstvo hrvatskoga i srpskoga književnog jezika.

Vrhunac Tutavčeve borbe za priznavanje novoštokavske ikavice kao osnovice hrvatskoga književnog jezika bilo je tiskanje ortografskoga priručnika sastavljena na ikavskom izgovoru po pravilima izrazitoga morfonološkog pravopisnog koncepta. *Pravopis hrvatskoga jezika* (1971.) podario je Petar Tutavac Bilić kao nagradu svim istomišljenicima okupljenim u Hrvatskom ikavskom pokretu. Cjelokupno je svoje jezikoslovno učenje i rad na afirmiranju novoštokavske ikavice kao osnovice hrvatskoga književnog jezika upotrijebio sastavljajući spomenuti ortografski priručnik. Pravopis je sastavljen kao osnovni normativni priručnik hrvatskoga jezika izgrađena na novoštokavskoj ikavskoj osnovi s uvjerenjem kako gotovo 95 % Hrvata govori ikavicom te kako se upotrebom ikavice smanjuje pravopisna anarhija, a povećava razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika te kako je jezično ekonomičnije bilježenje ikavskoga refleksa jata svega jednim grafemom (*i*), za razliku od (i)jekavskog u kojem se koristi digram *je* i trigram *ije*.²²

Opisujući u uvodnim stranicama priručnika hrvatski jezik i pismo Tutavac jasno navodi da hrvatski jezik čine tri narječja (štokavsko, kajkavsko i čakavsko) i po njegovu mišljenju, jedna zajednička i najznačajnija osobina, misleći pritom na ikavski govor. Zato je uvjeren kako će većina Hrvata u domovini i emigraciji prihvatiti samo novoštokavsku ikavicu kao osnovicu hrvatskoga književnog jezika bez nekih velikih poteškoća. Ovakvi Tutavčevi zaključci su pretjerani kada tvrdi da je

²⁰ Tutavac, *Hrvatski jezik nad ponorom*, 25.

²¹ Tutavac, *Hrvatski jezik nad ponorom*, 26.

²² Domagoj Vidović, „Jezikoslovno djelovanje Petra Tutavca Bilića,“ u *Deveti neretvanski književni, znanstveni i kulturni susret – Petra Tutavac Bilić, hrvatski publicist, književnik, jezikoslovac i prevoditelj*, ur. Stjepan Šešelj (Zagreb: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Hrvatsko slovo, 2014).

novoštokavska ikavica najzastupljeniji i jedini govor u Republici Hrvatskoj u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća. Vjerujemo da je Tutavac bio upoznat s činjenicom da je u procesu standardizacije hrvatskoga književnog jezika još u petom razdoblju razvoja jezičnog standarda (tridesete godine devetnaestoga stoljeća) uz općehrvatsku grafijsku reformu došlo i do napretka novoštokavskoga standarda kao jedinoga hrvatskog standardnog jezika uz postupno uklanjanje ijekavsko-ikavskoga dvojstva polovicom razdoblja. Ipak zanemarujući i prešućujući uvelike prihvaćenu stoljetnu štokavsko-(i)jekavsku tradiciju u Hrvatskoj, svoj je jezični pothvat Tutavac u samom začetku osudio na neuspjeh.

Kao posebnost Tutavčeva pravopisa može se izdvojiti stvaranje i upotreba „ikavskoga“ pravopisnoga nazivlja. Neki primjeri novoga nazivlja bili bi: *zaminke* u značenju ‘zamjenice’, *pridivci* kao ‘pridjevi’, *sažetice* kao posebna vrsta skraćénica²³, *prikidañe riči* kao ‘rastavljanje riječi’, *zariz* kao ‘zarež’, *točkozariz* ili *točkariz* kao ‘točka sa zarezom’, *vezica* kao ‘spojnica’, *razmaknica* kao ‘crtica’, *ograde* kao ‘zgrade’, *jednačka* kao ‘znak jednakosti’, *neodređenak* kao ‘infinitiv’, *točkice* kao ‘trotočje’, *sraštena imena* kao ‘sraslice’, *genitivnjak* kao ‘genitivni znak’ itd. I ovaj primjer stvaranja „ikavskoga pravopisnog nazivlja“ još jednom nam potvrđuje sav Tutavčev idealizam i vjeru s kojom je krenuo, zajedno sa svojim pristašama, u ostvarenje zamisli, uz veliku ustrajnost, samoprijegor i žrtvu, o potrebi uvođenja novoštokavske ikavice kao osnove hrvatskoga književnog jezika. Ideju u koju je čvrsto vjerovao od samoga početka, nikada je ne napustivši, usprkos brojnim kritikama velikoga dijela hrvatske poslijeratne emigracije uz apsolutno nereagirane domovinske jezikoslovne kroatistike.

3. Protivnici uvođenja novoštokavske ikavice kao osnove hrvatskoga književnog jezika

Bilo je puno hrvatskih poslijeratnih emigranta koji nisu podržavali Tutavca i njegove istomišljenike iz Hrvatskoga ikavskog pokreta. Za njih je promjena jezične osnove hrvatskoga književnog jezika u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća predstavljala jedan zakašnjeli, ali i neprihvatljiv jezični radikalizam. U trenutku kada je (i)jekavski izgovor uvelike bio prihvaćen kao osnovica hrvatskoga književnog

²³ Tutavac skraćénice dijeli u dvije vrste, one koje se pišu s točkom (*br.*, *i dr.*, *množ.*) naziva „skraćénicama“, a one koje se pišu bez točke (*m*, *mm*, *dkg*) naziva „sažeticama“. Usp. Petar Tutavac Bilić, *Pravopis hrvatskoga jezika* (Buenos Aires: Svitlenik, 1971), 36–39.

jezika, a domovinska jezikoslovna kroatistika bila zaokupljena svakodnevnom borbom protiv uznapredovaloga serbokroatizma (kao jezično-političkoga projekta koji će se razvijati u pravcu jezične unifikacije hrvatskoga i srpskoga jezika uz osigurani primat srpskoga jezika nad hrvatskim u jednoj zajedničkoj državi) Tutavčeve jezične ideje nisu naišle na odobravanje. Hrvatski jezikoslovci u domovini i izvan nje bili su svjesni kako ideja o promjeni osnovice književnoga jezika u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća nema nikakvo opravdano jezično uporište. Dok domovinska jezikoslovna kroatistika uopće nije reagirala na spomenute Tutavčeve jezikoslovne prijedloge, oštre su kritike dolazile s raznih emigrantskih adresa, listova, časopisa, a prednjačio je Vinko Nikolić urednik *Hrvatske revije*, stožernoga lista hrvatske poslijeratne emigracije.

Predstavljajući čitateljima *Hrvatske revije* Tutavčevu knjigu *Hrvatski jezik nad ponorom – srbijanštine po emigrantskom tisku*, Nikolić ističe da autor ne poznaje materiju o kojoj piše i da se objavljeni priručnik neće moći koristiti u svrhu jezičnoga poučavanja. Smatra da je Tutavčeva knjiga u velikoj mjeri štetna za hrvatski književni jezik, protuhrvatska te prepuna znanstveno netočnih činjenica, a sam autor stručno nespreman za ovakav pothvat. Najveći dio prikaza Nikolić je posvetio Tutavčevoj ideji o potrebi promjene jezične osnovice hrvatskoga književnog jezika. Tutavčevu tvrdnju da hrvatski narod koristi isključivo ikavske govore Nikolić smatra sasvim proizvoljnom i u potpunosti krivom. Nepoznavanje ili svjesno prešućivanje elementarnih činjenica o postojanju triju narječja, ali i triju izgovora jata u hrvatskom književnom jeziku neprihvatljivo je kada se želi raspravljati o temeljnim jezičnim pitanjima. Negiranje i neprihvatanje gotovo sto pedeset godina službene upotrebe (i)jekavske osnovice u hrvatskom književnom jeziku za Nikolića predstavlja „protuprirodno i protunarodno vraćanje u prošlost.“²⁴ Uz poznate činjenice da su hrvatski preporoditelji, većinom kajkavci ekavskoga izgovora, (i)jekavštinu prihvatili kao osnovicu književnog jezika kako bi stvorili zajednički jezik svih Hrvata, a Srbi odabravši štokavštinu prešli na ekavicu i zadržali ćirilicu, Nikolić ne vidi ni političke razloge koji bi opravdali promjenu jezične osnovice hrvatskoga književnog jezika u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća. Ikavica je u hrvatskom narodu stvar prošlosti i „hrvatski je narod ikavicu davno prebrodio i danas je,

²⁴ Vinko Nikolić, „Hrvatski jezik nad ponorom. Srbijanštine po emigrantskom tisku. Pero Tutavac Bilić, Buenos Aires, 1963. Napridkovo izdanje. Zbirka I. 139 str.“ *Hrvatska revija*, vol. 13, br. 4 (1963): 590.

sa slatkim sjećanjem na dijete u povojima ubraja u svoju prošlost.“²⁵ Uvjeren je kako Tutavac i cjelokupna izvandomovinska jezikoslovna kroatistika „nisu pozvani, ni stručno spremni“²⁶ započinjati nekakve jezične reforme, poput promjene jezične osnovice, u vremenu kada domovinska jezikoslovna kroatistika pokušava očuvati hrvatski književni jezik od unitarističkih nasrtaja u zajedničkoj državi. O takvoj jednoj važnoj jezičnoj reformi, po Nikolićevu mišljenju, ne može odlučivati hrvatska emigracija, već samo „slobodni Hrvati“²⁷ kada se jednom u budućnosti za takvo što i odluče. Nikolićeva razmišljanja i reagiranja potvrđuju tezu da je i među predstavnicima hrvatske poslijeratne emigracije bilo onih koji su znali prepoznati jezični diletantizam, oštro ga kritizirati i zahtijevati da se jezična pitanja prepuste isključivo jezikoslovcima, shvaćajući da samo domoljublje nije dovoljno u rješavanju tako ozbiljnih jezičnih pitanja.

Već u sljedećem broju *Hrvatske revije* člankom znakovitoga naslova „Zašto ijekavski, a ne ikavski govor u hrvatskom književnom jeziku?“ javila se Slava Žic-Buj. Mogli bismo reći da je njezin tekst nastavak Nikolićeve kritike Tutavčeve ideje o novoštokavskoj ikavici kao osnovici hrvatskoga književnog jezika. Potvrđujući sve Nikolićeve teze o štetnosti predlaganja jedne takve jezične reforme od strane hrvatske poslijeratne emigracije u vremenu kada hrvatski književni jezik već sto i pedeset godina svoj razvoj temelji na štokavsko-(i)jekavskoj osnovi Žic-Buj napominje kako prvo treba razlučiti dijalekt i književni jezik. Normalno je i potrebno da se na svim hrvatskim narječjima, a time i govorima, stvaraju književna djela koja će istaknuti posebnost jednoga naroda i bogatstvo njegove kulture. Ipak Slava Žic-Buj smatra kako se kultura jednoga naroda „mjeri, usavršuje i oblikuje na jedinstvenom književnom jeziku, a ne na pučkim govorima“²⁸, pa je tako i hrvatski književni jezik usklađen i svrstan unutar grafijskih, etimoloških, fonetskih i sintaktičkih pravila koji počivaju na književnoj i kulturnoj tradiciji hrvatskoga naroda. Zato su hrvatski preporoditelji i izabrali štokavsko narječje i (i)jekavštinu kao osnovicu hrvatskoga književnog jezika. Zanimljivo je primijetiti kako Žic-Buj osim jezikoslovaca iz vremena hrvatskoga narodnog preporoda i onih iz sedamnaestoga stoljeća poput Bartola Kašića i Jakova Mikalje, spominje i one iz Nezavisne Države

²⁵ Nikolić, „Hrvatski jezik nad ponorom,“ 589.

²⁶ Nikolić, „Hrvatski jezik nad ponorom,“ 590.

²⁷ Nikolić, „Hrvatski jezik nad ponorom,“ 592.

²⁸ Slava Žic-Buj, „Zašto ijekavski, a ne ikavski govor u hrvatskom književnom jeziku?“, *Hrvatska revija*, vol. 14, br. 1 (1964): 59.

Hrvatske koji su se opredijelili za „južno narječje i ijekavski izgovor“²⁹, iako smo u ovom radu već spomenuli kako je sam Ante Pavelić u svome pismu Petru Tutavcu Biliću³⁰ naveo kako su vlasti Nezavisne Države Hrvatske razmišljale da uz promjenu pravopisne koncepcije naprave i onu osnovice književnoga jezika. Navodi Žic-Buj sve razloge koji su doveli do prihvaćanja štokavskoga narječja i (i)jekavice kao osnovice književnoga jezika. Osim rasprostranjenosti, po njezinu mišljenju važna je i milozvučnost i punina (i)jekavskoga izgovora praslavenskoga jata te činjenica da je hrvatska književna i kulturna tradicija „upućivala na taj i takav put jezičnoga i književnog razvoja.“³¹ U zaključku autorica jasno i bez sumnje ističe da je „ijekavština isključivo hrvatski govor – bio on uzet iz Dubrovnika, Dalmatinske Zagore, Hercegovine ili Crne Gore, povijesno: naše Crvene Hrvatske!“³² i da se ne bi smjela nikada povezivati s Vukom Stefanovićem Karadžićem i srpskim književnim jezikom jer da je imala ikakve veze s njima, bila bi zamijenjena ikavskom ili ekavskom osnovom 1941. godine nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske.

Kratkim komentaram na Tutavčev prijedlog uvođenja novoštokavske ikavice kao osnovice hrvatskoga književnog jezika javio se i Luka Fertilio. U članku koji je objavljen u emigrantskom listu *Danica* ističe da je za njega ikavština „najhrvatskiji izraz hrvatskoga jezika njemu najbliži i najdraži“³³, ali da treba biti oprezan kada se provode takve temeljne jezične reforme jer one u velikoj mjeri utječu na politički život pojedinoga naroda. Potvrđujući mišljenje velike većine hrvatskih poslijeratnih emigranata predvođenih hrvatskim kroatistima izvana Hrvatske da bi takva promjena značila zadiranje u veliku kulturnu tradiciju hrvatskoga naroda napominje, da ako nekada do nje i dođe, ona bi se morala provoditi „vrlo, vrlo oprezno, obzirno i ljubezno.“³⁴

I Lucijan Kordić u svome se članku o potrebi revidiranja statusa hrvatskoga književnog jezika s kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća osvrnuo na ideju o uvođenju novoštokavske ikavske osnovice. Iako po njegovu mišljenju velika većina Hrvata govori upravo spomenutim govorom, novoštokavskom ikavicom, njoj nema mjesta u hrvatskom književnom jeziku jer samoglasnik *i* je „vrlo siro-

²⁹ Žic-Buj, „Zašto ijekavski,“ 60.

³⁰ Vidi bilješku broj 6.

³¹ Žic-Buj, „Zašto ijekavski,“ 61.

³² Žic-Buj, „Zašto ijekavski,“ 61.

³³ Luka Fertilio, „Pretjeravanje o jeziku,“ *Danica*, vol. 43, br. 30 (1963): 2.

³⁴ Fertilio, „Pretjeravanje o jeziku,“ 2.

mašan glazbeni vokal.³⁵ Svojim se stavom tako Kordić svrstao među one hrvatske emigrante koji nisu htjeli podržati nekolicinu drugih koji su zagovarali uvođenje novoštokavske ikavice kao osnovice hrvatskoga književnog jezika samo kako bi jasno odvojili hrvatski jezik od srpskoga čemu je trebala služiti i ortografska podjela na upotrebu fonološki i morfonološki koncipirana pravopisa.

Broj kritičara ideje o prihvaćanju novoštokavske ikavice kao osnovice hrvatskoga književnog jezika među hrvatskim poslijeratnim emigrantima bio je velik. Tutavčevu su ideju mnogi predstavnici hrvatske poslijeratne emigracije odbacili kao zakašnjelu i jednostavno neprovedivu. Posebno je oštar u kritikama bio hrvatski kroatist izvan Hrvatske Vinko Grubišić. U dvama člancima objavljenim u *Hrvatskoj reviji* Grubišić razotkriva besmislenost, ali i znanstvenu neutemeljenost Tutavčeve ideje o novoštokavskoj ikavici kao osnovici koju je i sam Grubišić, kao ikavac, upotrebljavao u nekim svojim književnim djelima. Pišući prikaz Tutavčeva *Pravopisa hrvatskoga jezika* (1971), Grubišić navodi da autor hrvatski književni jezik smatra samo „čakavsko-ikavskim“ znajući da je to „shematizirana zabluda Vuka Stefanovića Karadžića i Đure Daničića“³⁶ koju su prihvatili i zagovarali čak i neki europski lingvisti poput A. Leskiena, A. Meilleta i A. Vaillanta, kojoj se i sam Tutavac suprotstavljao. Zanimariti gotovo sto i pedeset godina književnoga stvaranja i (i)jekavske jezične prakse u Hrvatskoj samo kako bi jezik razlikovali od srpskoga za Grubišića je neprihvatljivo. Posebno oštro reagira na Tutavčevo prešućivanje, ili pak na neznanje o proširenosti (i) jekavskih i ekavskih govora u hrvatskom jeziku. Kada zajedno sa svojim pristašama tvrdi da je „hrvatski jezik ikavski“³⁷ odnosno da je „samo ikavica izvorni hrvatski govor“³⁸, Tutavac pokazuje svoje nepoznavanje povijesnoga razvoja hrvatskoga jezika i hrvatske književnosti i njegove se jezikoslovne ideje ne bi trebale ozbiljno shvaćati.

Da je pitanje ikavice znalo često izazvati polemike uz oprečna mišljenja hrvatskih poslijeratnih emigranata, svjedoči nam i nekoliko zanimljivih tekstova u rubrici „Pisma uredništvu“ u emigrantskom listu *Hrvatska revija*. Sam se Grubišić kao autor nekoliko književnih tekstova

³⁵ Lucijan Kordić, „Drama i enigma hrvatskoga jezika. O drugoj godišnjici Deklaracije,“ *Hrvatska revija*, vol. 19, br. 3 (1969): 271.

³⁶ Vinko Grubišić, „Pravopis hrvatskoga jezika. Pero Tutavac. – Naklada Svitlenik, Buenos Aires, 1971.,” *Hrvatska revija*, vol. 22, br. 2–3 (1972): 304.

³⁷ Grubišić, „Pravopis hrvatskoga jezika,“ 304.

³⁸ Željko Bebek, „O hrvatskom jeziku i jezikoslovnim polemikama,“ *Hrvatska revija*, vol. 20, br. 1 (1970): 99.

pisanih na novoštokavskoj ikavici našao u centru rasprave hrvatskih poslijeratnih emigranta. Pišući o Grubišićevim dramskim djelima³⁹ u *Hrvatskoj reviji*, Predrag Kordić, i sam ikavac po rođenju, smatra da je dramski autor svoje tekstove trebao pisati isključivo hrvatskim književnim jezikom na (i)jekavskoj osnovi jer je „ikavica glotna; slovo I nije glazbeno.“⁴⁰ Kako bi potkrijepio svoje mišljenje, Kordić ističe da su neki talijanski jezikoslovci putujući po Balkanu stekli dojam da je „ijekavica plemićki, a ekavica kozarski jezik“, dok je njemu samom „ikavica još i gora od ekavice.“⁴¹ Zalažući se za upotrebu isključivo hrvatskoga književnog jezika u književnosti, jer upotreba narječja po njegovu mišljenju može izazvati „političke poteškoće među narodima“, Kordić napominje da je u osnovi „protiv svih narječja.“⁴² Mišljenja je da ih treba „pustiti da dostojno izumru što je za nas od odsutne (!) političke i narodnosne važnosti, kad već nemamo svoju državu“⁴³ jer se u hrvatskoj književnosti sve može izraziti u „bogatstvu izraza i savršenosti oblika“ razvijenoga hrvatskoga književnog jezika. Uvjeren je da upotreba narječja u književnosti vodi gubitku čitalačke publike te „cijepanju uljudbene snage i usporavanju razvitka književnoga jezika.“⁴⁴

Spomenute radikalne Kordićeve tvrdnje o hrvatskim narječjima nisu ostale nezapažene među hrvatskim poslijeratnim emigrantima. Već u sljedećem broju *Hrvatske revije* u rubrici „Pisma uredništvu“ svoje viđenje tendencioznih Kordićevih stavova dao je Berislav Fabek, kojega je podržao Ante Kadić⁴⁵ u jednom od sljedećih brojeva *Hrvatske revije*.⁴⁶ U svom se osvrtu na Kordićev istup Fabek dotaknuo i Petra Tutavca Bilića i njegove ideje o novoštokavskoj ikavici kao osnovici hrvatskoga književnog jezika. Za njega je Tutavčeva ideja nametljiva i u potpunosti neprirodna jer se „nezgrapno i tendenciozno nagurava

³⁹ Riječ je o knjizi Vinka Grubišića *Tri drame (Prokrvavljenja Brina, Spomenik i Legenda Sv. Jurja)* u izdanju ZIRAL-a, 1981.

⁴⁰ Predrag Kordić, „Tri drame (Prokrvavljenja Brina/Spomenik/Legenda Sv. Jurja – Vinko Grubišić, ZIRAL, 1981.“ *Hrvatska revija*, vol. 32, br. 3 (1982): 547.

⁴¹ Kordić, „Tri drame,“ 547.

⁴² Kordić, „Tri drame,“ 547.

⁴³ Kordić, „Tri drame,“ 547.

⁴⁴ Kordić, „Tri drame,“ 547.

⁴⁵ Više u Ante Kadić, „Dragi uredniče!“, *Hrvatska revija*, vol. 33, br. 2 (1983): 384–385.

⁴⁶ Više u Vice Šunjić, „Polemike o hrvatskom jeziku na stranicama *Hrvatske revije* u rubrici Pisma uredništvu (1975. – 1984.)“, u *Zbornik Komparativnoslavističke lingvokulturne teme*, ur. Neda Pintarić, Ivana Čagalj i Ivana Vidović Bolt (Zagreb: Srednja Europa, 2019), 321–329.

jedno narječje u obliku, kakav on ustvari ni ne postoji⁴⁷ pa je cijeli Tutavčev trud bez ikakve lingvističke osnove za Fabeka bezvrijedan. Polemike na stranicama *Hrvatske revije* u rubrici „Pisma uredništvu“ još su jednom pokazale da je većina hrvatskih poslijeratnih emigranta bila dobro upoznata s povijesnim razvojem hrvatskoga književnog jezika. Kontinuitet upotrebe hrvatskih (i)jekavskih govora od gotovo sto i pedeset godina za njih je imao veću važnost od ideje o promjeni jezične osnove standarda u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća zbog nekih nelingvističkih razloga.

Polemiku je zaključio prozvani Vinko Grubišić objavivši rad u *Hrvatskoj reviji* o odnosu ikavice i hrvatskoga književnoga jezika. U radu je priložio opsežan pregled povijesnoga razvitka hrvatskoga književnog jezika s posebnim osvrtom na ikavicu kao važno obilježje čakavskoga, ali i štokavskoga narječja, vjerujući kako joj spomenuto dvojstvo daje višestruku zanimljivost. Ustvrdivši da je „ikavski jezik (štokavsko-ikavski i čakavsko-ikavski) bio najrašireniji hrvatski jezik sve do polovice prošloga stoljeća (devetnaestoga; V. Š.)“⁴⁸ te navodeći autore koji su se kroz stoljeća u svojim književnim djelima odlučili baš za ikavski ostvaraj jata, posebno je istaknuo važnost ikavice u vremenu standardizacije hrvatskoga književnog jezika. Osamnaesto stoljeće koje većina hrvatskih lingvista, predvođena u prvom redu Daliborom Brozovićem, smatra početkom standardizacije hrvatskoga književnog jezika, za Grubišića je vrijeme kada je hrvatska književnost većinom bila ikavska. Dolazak ilirskih preporoditelja i provođenje njihovih jezičnih zamisli, po Grubišićevu su mišljenju izmijenili dotadašnji prirodni razvoj hrvatskoga jezičnog standarda u potpuno nov i u velikoj mjeri neprirodan. Rezultat je bio nastanak kapitalnih djela hrvatske književnosti poput nacionalnog epa Ivana Mažuranića *Smrt Smail-age Čengića* te raznih Šenoinih djela na (i)jekavskoj osnovici hrvatskoga književnog jezika usprkos tadašnjoj rasprostranjenosti ikavice i povijesnom primatu koji je imala. Prihvaćena (i)jekavica kao osnovica hrvatskoga književnog jezika i hrvatska književnost na njoj stvorena, po Grubišićevu shvaćanju nemaju alternative na kraju dvadesetoga stoljeća. Ideja koju su zagovarali pobornici Petra Tutavca Bilića okupljeni oko časopisa *Svitlenik*, a koja se pojednostavljeno može svesti pod krilaticu „Hrvati su ikavci, a (i)jekavica je – srpska“⁴⁹, za Grubišića nema

⁴⁷ Berislav Fabek, „Dragi uredniče!“, *Hrvatska revija*, vol. 32, br. 4 (1982): 790.

⁴⁸ Vinko Grubišić, „Ikavica i današnji hrvatski književni jezik“, *Hrvatska revija*, vol. 33, br. 3 (1983): 497.

⁴⁹ Grubišić, „Ikavica i danšnji hrvatski“, 505.

nikakvu znanstvenu utemeljenost i kao takvu treba je u potpunosti zanemariti. Grubišić daljnji razvoj hrvatskoga književnog jezika vidi isključivo na već dobro utvrđenim štokavsko (i)jekavskim temeljima uz punu afirmaciju i proučavanje drugih dvaju hrvatskih narječja. Zalažući se za daljnji razvoj dijalektalne književnosti i podupirući novopokrenute neštoškavske revije *Kaj* i *Čakavska rič*, Grubišić vrlo jasno poručuje svome kritičaru Kordiću što misli o njegovoj ideji o potrebi „izumiranja hrvatskih narječja“ čije zametke Grubišić vidi u Hrvatima nametnutoj „novoštokavskoj maretićevštini“⁵⁰ koja je razvoj hrvatskoga književnog jezika vidjela isključivo bez njegove čakavske i kajkavske književne i jezične baštine u zajedničkoj višenacionalnoj državi s jednim zajedničkim hrvatskosrpskim književnim jezikom. Na Grubišićev rad kratak osvrt dao je Ivo Korsky u emigrantskom listu *Republika Hrvatska* koji je uređivao. Korsky podupire Grubišićevo protivljenje ideji uvođenja ikavske osnovice u hrvatskom književnom jeziku jer „u tim stvarima, čini se, nema povratka, nego se uvijek nastavlja na nešto što stvarno već postoji.“⁵¹ Posebno napominje da Grubišić na cijelu ovu jezičnu situaciju oko promjene osnovice književnoga jezika gleda „realno politički, iako i u tome, kao jezikoslovac, uglavnom bira jezične argumente.“⁵² Ovim kratkim komentarom urednika jednoga važnog emigrantskog lista iskazana je podrška hrvatskom kroatistu izvan Hrvatske koja svjedoči o jedinstvu onih snaga u hrvatskoj poslijeratnoj emigraciji koje su se uvijek zalagale za razumna i jezikoslovno opravdana rješenja u hrvatskom književnom jeziku izbjegavajući bilo kakav jezični radikalizam.

U emigrantskom listu *Hrvatska revija* o fenomenu Hrvatskoga ikavskoga pokreta i djelovanju Petra Tutavca Bilića pisao je i Mirko Eterović. Naslovivši svoj članak „Ikavica – književni jezik u hrvatskoj dijaspori?“, ovaj je sveučilišni profesor iz Argentine pokušao isključivo lingvistički objasniti opravdanost ideje o promjeni književnoga govora i pisanja staroga glasa jata u hrvatskom književnom jeziku u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća. Poštujući idealizam i ustrajnost Petra Tutavca Bilića i njegovih pristaša u „restauraciji ikavice“, njihovo zalaganje i tiskanje ikavskoga *Pravopisa Hrvatskoga Jezika, Malog (Žepnog) ričnika razlika hrvatskoga i srpskoga jezika*, raznih književnih djela na

⁵⁰ Grubišić, „Ikavica i danšnji hrvatski,“ 507.

⁵¹ „Ikavica kao književni hrvatski jezik,“ ur. Ivo Korsky, *Republika Hrvatska*, vol. 34, br. 145 (1984): 66.

⁵² „Ikavica kao književni hrvatski jezik,“ ur. Ivo Korsky, *Republika Hrvatska*, vol. 34, br. 145 (1984): 66.

ikavici poput Luburićeve *Isidice*, Šarinićeve *Ekscelsionizma*, Simićeva *Jugo-Gulaga*, prijevoda prvoga dijela poznatoga argentinskog epa Joséa Hernándeza *Martín Fierro* na hrvatski jezik ikavicom⁵³, Eterović ipak izražava sumnju u uspjeh spomenutoga jezičnog pothvata.

Osnovni problem vidi u jednostranom izboru „bosansko-hercegovačke ikavice“⁵⁴ kao osnovice književnoga jezika misleći pritom na zapadnu novoštokavsku ikavicu, bez neke dublje lingvističke rasprave i uzimanja u obzir postojanja i drugih ikavskih varijanti poput „slavonske, otočke (bodulske), istarske.“⁵⁵ Uvjeren je kako su Tutavac i članovi Hrvatskoga ikavskoga pokreta prvo trebali provesti posebne lingvističke rasprave pa se potom opredijeliti za „ikavicu u *horizontalnom* (istaknuo M. E.) (geografskom, sinkronijskom, najviše ili najmanje govorenu) ili *vertikalnom* (istaknuo M. E.) (temporalnom, dijakronijskom, moderniju ili stariju) pogledu.“⁵⁶ Eterović smatra da su zagovornici promjene osnovice hrvatskoga književnog jezika trebali uzeti u obzir nekoliko, kako ih on naziva, „lingvističkih fenomena“ prikazanih pomoću unutarnjih i vanjskih jezičnih činjenica, što bi im uvelike olakšalo odabir.

Prva činjenica lingvističkoga fenomena unutarnje prirode koju izdvaja Eterović je bogatstvo leksika i s njim povezana bogata frazeologija koja uvjerljivo preteže na stranu hrvatskoga književnog jezika zasnovana na (i)jekavskoj osnovici. Zatim spominje eufoniju ili blagozvučje koju otkriva vokal *i* kao nezvučan ili najzatvoreniji vokal naspram otvorenosti i muzikalnosti dvoglasa *je*. Tu je i prozodija ili naglasak hrvatskoga književnog jezika (i)jekavske osnove, koji se ogleda u dvojnosti akcenta, dinamički ili kvalitativni s jedne i muzikalni, kromatični ili kvantitativni s druge strane. Od vanjskih činjenica koje se protive promjeni osnovice hrvatskoga književnog jezika, Eterović spominje stoljetnu tradiciju hrvatske (i)jekavske književnosti, posebno izdvajajući šesnaesto i sedamnaesto stoljeće i dubrovačku književnost te devetnaesto i dvadeseto stoljeće i čitavu noviju hrvatsku književnost.

I Eterović, baš kao i Grubišić, spominje za njega neprirodan tijek razvoja hrvatskoga književnog jezika po pitanju odabira osnovice. Smatra da je u vremenu standardizacije hrvatskoga jezika prirodno bilo

⁵³ Mirko Eterović je o Tutavčevu prijevodu argentinskoga epa *Martín Fierro* napisao prikaz i književnu kritiku u *Hrvatskoj reviji*, vol. 30, br. 4 (1980): 644–653.

⁵⁴ Mirko Eterović, „Ikavica – književni jezik u hrvatskoj diaspori?“, *Hrvatska revija*, vol. 30, br. 3 (1980): 383.

⁵⁵ Eterović, „Ikavica – književni jezik“, 383.

⁵⁶ Eterović, „Ikavica – književni jezik“, 383.

očekivati prihvaćanje tada najrasprostranjenije ikavske osnovice jer posebno čakavski ikavski govori imaju dugu književnu tradiciju, „sigurnu hrvatsku fizionomiju, a potom i jezičnu samobitnost“⁵⁷ za razliku od štokavskoga narječja i njegove „trogovorne“ rasprostranjenosti ne samo kod Hrvata već i kod susjednih naroda. Prihvaćanje štokavskoga narječja na (i)jekavskoj osnovici kao temelja hrvatskom književnom jeziku za Eterović je plod „podvale Vuka Stefanovića Karadžića Hrvatima“⁵⁸, koji su tako prihvatili (i)jekavicu koja izvorno nije ni hrvatska, ali ni srpska, već se je „oblikovala u ustima romanskih Vlaha, Româ, Kucovlaha, Morovlaha, Morâ, odnosno afričkih Maura doseljenih na Balkan za vladavine cara Trajana.“⁵⁹ Lingvistički je normalna pojava da je (i)jekavica možda i vlašškoga odnosno romanskoga porijekla, ali je ona po Eterovićevu mišljenju postala hrvatski nacionalni problem i stvorila kod Hrvata „pravu tragediju“ po pitanju književnoga jezika jer se uvijek povezivala s Vukom Stefanovićem Karadžićem i srpskim jezikom. Eterović smatra da je to bio dio dugoročnoga plana istočnih hrvatskih susjeda u skladu s Garašaninovom parolom „Srbi svi i svuda“, prema kojoj bi se nakon jezičnoga ujedinjenja hrvatskoga i srpskoga jezika utjecaj Srbije znatno proširio nad čitavom Hrvatskom. I dok se nešto od toga plana i ostvarilo od Bečkoga do Novosadskoga sastanaka u zajedničkoj državi Jugoslaviji, Eterović kao odgovor Petru Tutavcu Biliću i njegovim pristašama postavlja pitanja zašto u Hrvatskoj čitavo stoljeće između dvaju spomenutih sastanaka, pa čak ni u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, nije zaživio neki ozbiljni ikavski pokret koji bi zahtijevao promjenu osnovice hrvatskoga književnog jezika, već se on pojavljuje među nekim hrvatskim poslijeratnim emigrantima tek krajem pedesetih godina dvadesetoga stoljeća.

Možemo reći da Eterović u svome pregledu, kada govori o vanjskim razlozima koji se protive promjeni osnovice hrvatskoga književnog jezika u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća, nije detaljno naveo sve one jezične, ali i društveno-političke činjenice koje su u procesu standardizacije hrvatskoga jezika štokavsko narječje (i)jekavske osnove iznjedrili kao jedinu prihvatljivu varijantu književnoga jezika. Nije našao važnim istaknuti da je štokavsko narječje u ranijim stoljećima imalo jaku kohezivnu ulogu u vrijeme kada je Hrvatska bila teritorijalno razdvojena. Posebno je možda trebalo istaknuti prave razloge koji su potaknuli hrvatske preporoditelje, većinom kajkavce, koji su njegovali

⁵⁷ Eterović, „Ikavica – književni jezik,“ 387.

⁵⁸ Eterović, „Ikavica – književni jezik,“ 387

⁵⁹ Eterović, „Ikavica – književni jezik,“ 387.

ekavski refleks staroga glasa jata, da književni hrvatski jezik grade na štokavskom narječju i (i)jekavskoj osnovi vjerujući da tako vode Hrvatsku u smjeru općeg kulturnog i nacionalnog ujedinjavanja. Sam je Eterović vjerovao da je (i)jekavica isključivo „naš vlaški pravoslavni element“⁶⁰ pa možemo stoga pretpostaviti da je i njega, kao i većinu hrvatskih poslijeratnih emigranata, pozicija hrvatskoga književnog jezika u drugoj Jugoslaviji nagnala na zaključke koji su bili bliži povezivanju izbora osnovice hrvatskoga književnog jezika u devetnaestome stoljeću s pitanjima izražene jezične unitarizacije i stvaranja jednoga zajedničkoga hrvatskosrpskoga književnog jezika.

Ipak, na kraju članka Eterović šalje poruku svim onim hrvatskim poslijeratnim emigrantima na tragu poruke koju je često znao slati i urednik *Hrvatske revije* Vinko Nikolić, ali i neki hrvatski kroatisti izvan Hrvatske, nazivajući je posljednjim vanjskim dokazom o trenutnoj nemogućnosti promjene osnovice hrvatskoga književnog jezika. Jasno ističe da će samo i isključivo domovinska jezikoslovna kroatistika zajedno s hrvatskim narodom u domovini i u inozemstvu morati donijeti odluku o tako važnim jezičnim pitanjima jer u cijeloj povijesti kulturnih jezika „*nema traga, da bi ikada emigracija stvorila, promijenila, a još manje nametnula književni jezik svome narodu u staroj domovini* (istaknuo M. E.).“⁶¹

4. Zaključak

Ideja o zamjeni (i)jekavske osnovice hrvatskoga književnoga jezika ikavskom javila se pedesetih godina dvadesetoga stoljeća među nekim predstavnicima hrvatske poslijeratne emigracije. Nositelji ideje bili su okupljeni oko Hrvatskoga ikavskog pokreta koji je osnovao i vodio hrvatski poslijeratni emigrant Petar Tutavac Bilić. Osnovna misao vodilja koja je pokretala zagovornike ove radikalne jezične inicijative sadržana je, mogli bismo reći, u dijelu izjave poznatoga hrvatskog jezikoslovca Vatroslava Jagića koji je jednom prilikom rekao: „Ne mislim da će mi se moći išta prigovoriti, kada proglašim ikavski izgovor najbitnijom razlikom narječja zapadnoga (hrvatskoga) prema ekavskom, istočnom (srbskom), dočim južni jekavski izgovor držim simbolom združenja i pomirenja. Narječje je štokavsko-ikavsko zapadno, ja bih ali samo kao filolog rekao, hrvatsko.“⁶²

⁶⁰ Eterović, „Ikavica – književni jezik,“ 388.

⁶¹ Eterović, „Ikavica – književni jezik,“ 389.

⁶² Vince, „Sudbina ikavice,“ 543.

Povratkom na ikavsku osnovicu u hrvatskom književnom jeziku, smatrali su Tutavčevi pobornici, riješilo bi se jednom zauvijek pitanje razlikovanja hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika, a možda bi se i ublažila ili u potpunosti prekinula jezična unitarizacija ili prisilno ujedinjavanje dvaju književnih jezika započeto još u devetnaestome stoljeću, a u velikoj mjeri ostvareno u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća. Zasljepljeni idejom o promjeni jezične osnove književnoga jezika zagovaratelji ove ideje nisu u obzir uzimali lingvističke, povijesne, društvene i razne druge činjenice koje su ovaj jezični projekt činile u potpunosti neostvarivim. Moglo bi se reći da nisu shvaćali da se prilike s kraja devetnaestoga stoljeća i tadašnje zalaganje nekih pojedinaca za ikavsko jezično rješenje po pitanju osnove hrvatskoga književnog jezika nikako ne može usporediti s okolnostima pedesetih godina dvadesetoga stoljeća. Tih je godina hrvatska kultura baštinila gotovo stoljeće i pol hrvatske književnosti pisane na hrvatskom književnom jeziku štokavsko (i)jekavske osnove. U narodu prihvaćena štokavska (i)jekavština kao temelj književnoga jezika jednostavno nije imala alternative.

Domovinska je jezikoslovna kroatistika u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća izravno i svakodnevno bila suočena s problemom jezičnoga unitarizma stalno pokušavajući očuvati jezičnu samostalnost hrvatskoga književnog jezika, pa ovakve ideje o promjeni osnove književnoga jezika nije ozbiljno promatrala. U hrvatskoj jezičnoj literaturi nisu zabilježene reakcije domovinske jezikoslovne kroatistike na spomenutu jezičnu ideju. Ipak žestoke reakcije su dolazile od strane predstavnika izvandomovinske jezikoslovne kroatistike, što je u ovom radu prikazano i potvrđeno. Gotovo svi su bili složni da se ustaljena praksa upotrebe hrvatskoga književnog jezika na štokavsko (i)jekavskim osnovama više ne može mijenjati. Svjesni da je vrijeme pokušaja zamjene osnove književnoga hrvatskog jezika prošlo, u svojim kritikama nisu štedjeli emigrantske jezične reformatore okupljene oko Hrvatskoga ikavskoga pokreta.

Ovim radom željeli smo pokazati kako je i među hrvatskim poslijeratnim emigrantima postojala velika većina onih slobodoumnih i lingvistički obrazovanih stručnjaka, predvođena u prvom redu hrvatskim kroatistima izvan Hrvatske, koja je dobro znala procijeniti, a onda i pravovremeno reagirati na različite prijedloge koji su se odnosili na hrvatski književni jezik. Vjerovali su kako se samo znanstvenim i jezikoslovno utemeljenim činjenicama može i mora nastaviti daljnji razvoj hrvatskoga književnog jezika, trudeći se uvijek svoja mišljenja i stavove uskladiti s onima kroatista u domovini.

Ovaj Tutavčev prijedlog treba zabilježiti tek kao dokument iskrenih, iako naivnih težnja da se na taj način dođe do izraženijih razlika između dvaju književnih jezika. Na kraju se može reći da je Tutavčeva ideja ostala zapamćena u jezikoslovnoj kroatistici tek kao zakašnjeli i periferni te u velikoj mjeri nestručni i neostvarivi pokušaj promjene standardnojezične osnove hrvatskoga književnog jezika u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća.

Literatura

- Bebek, Željko. „O hrvatskom jeziku i jezikoslovnim polemikama.“ *Hrvatska revija*, vol. 20, br. 1 (1970): 97–102.
- Brozović, Dalibor. „Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti.“ U *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, ur. Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić, 9–83. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta, Sveučilišna naklada Liber, 1978. (= Brozović, Dalibor. *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2008.).
- Eterović, Mirko. „Ikavica – književni jezik u hrvatskoj diaspori?“ *Hrvatska revija*, vol. 30, br. 3 (1980): 382–390.
- Fabek, Berislav. „Dragi uredniče!“ *Hrvatska revija*, vol. 32, br. 4 (1982): 789–790.
- Fertilio, Luka. „Pretjeravanje o jeziku.“ *Danica*, vol. 43, br. 30 (1963): 2.
- Fržop, Zvonimir. „Krafcici hrvatske književnosti.“ *Svitlenik*, vol. 7, br. 5 (1974): 33–36.
- Gazzari, Ante. „Naša jezikoslovna stvarnost.“ *Svitlenik*, vol. 1, br. 2 (1968): 58–67.
- Grubišić, Vinko. „Pravopis hrvatskoga jezika. Pero Tutavac. – Naklada Svitlenik, Buenos Aires, 1971.“ *Hrvatska revija*, vol. 22, br. 2–3 (1972): 304–307.
- Grubišić, Vinko. „Ikavica i današnji hrvatski književni jezik.“ *Hrvatska revija*, vol. 33, br. 3 (1983): 495–507.
- „Ikavica kao književni hrvatski jezik.“ Ur. Korsky, Ivo. *Republika Hrvatska*, vol. 34, br. 145 (1984): 65–66.
- Kadić, Ante. „Dragi uredniče!“ *Hrvatska revija*, vol. 33, br. 2 (1983): 384–385.
- Knezović, Oton. „Hrvatski književni jezik.“ *Napridak*, vol. 6, br. 10 (1960): 1.
- Kordić, Lucijan. „Drama i enigma hrvatskoga jezika. O drugoj godišnjici Deklaracije.“ *Hrvatska revija*, vol. 19, br. 3 (1969): 269–271.
- Kordić, Predrag. „Tri drame (Prokrvavljena Brina/Spomenik/Legenda Sv. Jurja – Vinko Grubišić, ZIRAL, 1981).“ *Hrvatska revija*, vol. 32, br. 3 (1982): 547–549.
- Krašić, Wollfy. *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*. Zagreb: Školska knjiga, 2018.
- Nikolić, Vinko. „Hrvatski jezik nad ponorom. Srbijanštine po emigrantskom tisku. Pero Tutavac Bilić, Buenos Aires, 1963. Napridkovo izdanje. Zbirka I. 139 str.“ *Hrvatska revija*, vol. 13, br. 4 (1963): 587–595.

- Samardžija, Marko. *Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918. – 1941.)*. Zagreb: Školska knjiga, 2012.
- Šunjić, Vice. „Hrvatski jezik kao tema izvandomovinske kulture (1945. – 1990).“ Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2017.
- Šunjić, Vice. „Polemike o hrvatskom jeziku na stranicama *Hrvatske revije* u rubrici Pisma uredništvu (1975. – 1984).“ U *Zbornik Komparativnoslavističke lingvokulturne teme*, ur. Neda Pintarić, Ivana Čagalj i Ivana Vidović Bolt, 321–329. Zagreb: Srednja Europa, 2019.
- Tutavac Bilić, Petar. *Hrvatski jezik nad ponorom – srbijanštine po emigrantskom tisku*. Buenos Aires: Napridkovo izdanje, 1963.
- Tutavac Bilić, Petar. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Buenos Aires: Svitlenik, 1971.
- Tutavac Bilić, Petar. „Vukovština delenda est!“ *Svitlenik*, vol. 17, br. 9–10 (1985): 40–64.
- Vidović, Domagoj. „Jezikoslovno djelovanje Petra Tutavca Bilića.“ U *Deveti neretvanski književni, znanstveni i kulturni susret – Petar Tutavac Bilić, hrvatski publicist, književnik, jezikoslovac i prevoditelj*, ur. Stjepan Šešelj, 28–44. Zagreb: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Hrvatsko slovo, 2014.
- Vince, Zlatko. „Sudbina ikavice u jeziku hrvatske književnosti 19. stoljeća.“ *Forum*, vol. 10, br. 3 (1971): 541–588.
- Žic-Buj, Slava. „Zašto ijekavski, a ne ikavski govor u hrvatskom književnom jeziku?“ *Hrvatska revija*, vol. 14, br. 1 (1964): 58–61.

Croatian Ikavian Tradition as Seen by Croatian Linguists Living Abroad

Summary: The idea of Novoštokavian Ikavian as the basis for Croatian literary language appeared in the works of Croatian linguists from abroad in the mid-1950s. The same idea was promoted by certain Croatian linguists as early as mid-18th century, in the period of Croatian language standardisation, when Ikavian was the most dominant among Croatian speeches. The same goes for 19th century, when usage of Novoštokavian Ikavian served as a distinctive feature between the western (Croatian, Ikavian) and eastern (Serbian, Ekavian) speeches. The architect of such a solution was Petar Tutavac Bilić, a Croatian linguist living abroad, together with his associates gathered around the magazine „Svitlenik“. This paper deals with works by Tutavac Bilić in which he tried to initiate changes with regard to the basis of the Croatian literary language. This paper will discuss Tutavac’s works, with which he tried to influence the change of the standard linguistic basis of the Croatian literary language, as well as the works of Croatian linguists living abroad who strongly opposed such a form of linguistic radicalism.

Keywords: Novoštokavian Ikavian, Croatian linguistics abroad, Croatian linguists living abroad

Krešimir Mićanović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

kresimir.micanovic@ffzg.hr

 <https://orcid.org/0000-0001-6563-0925>

Hrvatski jezikoslovci i *bosanskohercegovački* *standardnojezički izraz*

Sažetak: U razdoblju socijalističke Jugoslavije jezični standard prakticiran u Bosni i Hercegovini, koja je tada jedna od šest republika jugoslavenske višenacionalne federacije, na periferiji je interesa hrvatskih jezikoslovaca. Sve do sredine 1960-ih i sama Bosna i Hercegovina manje-više zauzima rubno mjesto na jezičnopolitičkom polju na kojemu su u skladu sa zaključcima sastanka u Novom Sadu 1954. ključna mjesta pripala hrvatskim i srpskim jezikoslovcima, odnosno dvjema kulturnim ustanovama – Matici hrvatskoj (Zagreb) i Matici srpskoj (Novi Sad). U ovome se radu elaborira jezičnopolitički kontekst s kraja 1960-ih i početka 1970-ih, kada se u Bosni i Hercegovini uz podršku republičke vlasti oblikuje autonomna jezična politika u skladu s kojom se jezični standard bosansko-hercegovačkih Muslimana, Srba i Hrvata identificira kao *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*, „poseban i specifičan vid srpskohrvatskog odnosno hrvatskosrpskog standardnog jezika kakav se upotrebljava u Bosni i Hercegovini“. Posebna se pozornost posvećuje (polemičkim) tekstovima hrvatskih jezikoslovaca o jeziku i varijantama Hrvata, Srba, Crnogoraca i Muslimana u kojima se eksplicite uzima u obzir i jezični standard u BiH. Analiza tekstova objavljenih u tome razdoblju pokazuje da hrvatski jezikoslovci s jedne strane prigovaraju da se u javnom jeziku Bosne i Hercegovine potiskuje tipičan hrvatski leksik, no da su s druge strane skloni tomu da jezični standard u BiH identificiraju kao posebnu varijantu.

Ključne riječi: jezična politika, Bosna i Hercegovina, *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*

0.

Standardnojezična praksa na području Bosne i Hercegovine, jedne od šest republika jugoslavenske višenacionalne i višejezične federacije, u razdoblju socijalističke Jugoslavije na periferiji je interesa hrvatskih jezikoslovaca. Sama Bosna i Hercegovina sve do sredine 1960-ih manje-više zauzima rubno mjesto na jezičnopolitičkom polju na kojemu su u skladu sa zaključcima sastanka u Novom Sadu 1954. ključna mjesta pripala hrvatskim i srpskim jezikoslovcima, odnosno Matici hrvatskoj i Matici srpskoj. Te su dvije kulturne ustanove suizdavači pravopisa koji je 1960. objavljen u dvjema inačicama – *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* (Zagreb – Novi Sad), odnosno *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником* (Нови Сад – Загреб),¹ a nakon višegodišnjeg rada dvaju uređivačkih odbora potkraj 1967. objavljena su i prva dva sveska rječnika književnoga jezika Matice hrvatske i Matice srpske: *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, Knjiga prva: A–F, Knjiga druga: G–K* (Zagreb – Novi Sad), *Речник српскохрватскога књижевног језика, Књига прва: А–Е; Књига друга: Ж–К (косиште)* (Нови Сад – Загреб). U drugoj polovici 1960-ih u jugoslavenskom društvu intenzivirale su se rasprave o međunacionalnim i međurepubličkim odnosima, a neodvojiva od tog polemičkog diskursa jest i rasprava o ravnopravnosti jezika i pisama „naroda i narodnosti Jugoslavije“. Preciznije rečeno, na Petom kongresu jugoslavenskih slavista održanom od 13. do 17. rujna 1965. u Sarajevu otvorit će se spor oko naravi književnoga jezika, koji je, kako je opisan u prvom novosadskom zaključku, jedinstven, s dvama izgovorima, ijekavskim i ekavskim.² Do konca šezdesetih hrvatsko-srpski spor oko *jedinstvenosti* književnog jezika i njegovih varijanata postat će, tijesno isprepleten s (novom) politikom nacionalnih identiteta u jugoslavenskoj federaciji, hrvatsko-srpsko-muslimansko-crnogorsko jezično i nacionalno pitanje.

¹ U isto vrijeme uz „veliki pravopis“ objavljena su i školska izdanja – *Pravopis hrvatskosrpskog jezika* i *Правопис српскохрватског језика* – koja su za upotrebu u školama odobrili i preporučili „savjeti za prosvjetu“ [ministarstva] četiriju narodnih republika – Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije.

² U prvoj točki zaključaka stoji: „Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim“, v. *Letopis Matice srpske*, knj. 375, sv. 1 (1955): 121.

1.

Na sarajevskom kongresu došlo je do podjele među jezikoslovcima, jedni su branili jedinstvo srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) – kako se tada jezik uobičajeno naziva – dok su drugi smatrali da u tom književnom (= standardnom) jeziku postoje varijante. Milka Ivić uvodnim je referatom otvorila pitanje varijanata i jezičnog jedinstva. Jezična je stvarnost takva, ustvrdila je srpska lingvistica, da postoje dvije osnovne varijante književnog jezika, „jedna se govori pretežno u istočnoj polovini srpskohrvatske jezičke teritorije (gde je najveći kulturni centar Beograd) a druga pretežno u zapadnoj (sa Zagrebom kao glavnim centrom)“.³ Među hrvatskim lingvistima, koji su i prije kongresa zagovarali postojanje varijanata, njezine su tvrdnje naišle na neskriveno odobravanje. Da na sarajevskom skupu tadašnji serbokroatisti nisu razriješili pitanje varijanata, uostalom u kongresnim zaključcima nema ni riječi o varijantama, bilo je očito iz polemika koje su uslijedile nakon kongresa.⁴ Premda se ne može tvrditi da je temeljna polemička razdjelnica ujedno bila i nacionalna, činjenica je da su hrvatski jezikoslovci odreda afirmativno govorili o varijantama, upuštali se u elaboracije teze da su varijante u funkcionalnom i pravnom smislu standardni jezici ili zagovarali njegovanje varijanata, a da je među srpskim lingvistima došlo do podjele na one koji su priznavali postojanje varijanata i one koji su njihovu egzistenciju poricali.⁵ Postupno će ipak u ondašnjoj

³ Milka Ivić, „Problem norme u književnom jeziku (Referat na Petom kongresu jugoslovenskih slavista u Sarajevu)“, *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 3.

⁴ Vidi „Zaključci Petog kongresa jugoslovenskih slavista“, *Književnost i jezik*, br. 4 (1965): 111–112. U sarajevskom *Oslobođenju* navodi se da je [srpski jezikoslovac] Radomir Aleksić „zamjerio što se od Kongresa zahtijeva legalizovanje i usvajanje dviju varijanata, jer je to u suprotnosti sa Novosadskim dogovorom“ (Milan Mitić, „Vukov jezik i jezik današnje kulture nisu isto“, *Oslobođenje*, 15. rujna 1965), a Đorđe Rašović, profesor iz Crne Gore, koji je na istome kongresu izabran za predsjednika Saveza slavističkih društava, u intervjuu beogradskoj *Politici* izjavio je da sudionici skupa nisu prihvatili teze o varijantama (Đorđe Rašović, „Preporučeno je da se svesno i širokogrudno držimo Novosadskog dogovora o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu“, *Politika*, 24. listopada 1965).

⁵ O tadašnjoj varijantnoj problematici v. Krešimir Mićanović, „Variationen zum Thema Standardsprache(n) und Varianten. Über den kroatisch-serbischen Sprachenstreit“, u *Typen slavischer Standardsprachen: Theoretische, methodische und empirische Zugänge*, ur. Daniel Müller i Monika Wingender (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2013), 197–216.

Čanadanović u prvoj polovici 1966. piše „[...] u diskusiji su se od početka na stanovištu koje priznaje postojanje varijanata našli lingvisti iz Zagreba, dok je veći broj lingvista iz Beograda na suprotnom stanovištu“ (Mirko Čanadanović, „Jezik i međunacionalni odnosi“, *Polja*, br. 92 (1966): 1), a Vuković u prvoj polovici 1969. navodi da je jedna od smetnji koje stoje na putu „našim pozitivnim lingvističkim orijentacijama, i na planu opšte kulture jezi-

serbokroatistici do konca 1960-ih prevladati gledište o postojanju varijanata. Usvajanje pojma *varijante* i priznavanje postojanja varijanata standardnog jezika nije, naravno, značilo da je među lingvistima postignuto i suglasje o tome što varijanta standardnoga jezika zapravo jest i kakav je njezin status spram standardnoga jezika.⁶

Za hrvatske lingviste zagovaranje priznavanja varijanata nije bilo samo „čisto“ teorijsko pitanje, nego je ono uvijek uključivalo i pitanje odnosa između varijanata, što je najčešće formulirano kao pitanje njihove ravnopravnosti u standardnojezičnoj „teoriji i praksi“. Međutim rasprava o ravnopravnosti varijanata jest zapravo rasprava o ravnopravnosti govornika tih varijanata, a s obzirom na to da se tumačilo da je kolektivni nositelj varijante nacija, u konačnici se raspravlja o tome jesu li sve nacije ravnopravne. Otuda je u jugoslavenskoj višenacionalnoj federaciji jezično pitanje vrednovano kao prvorazredan kulturni i politički problem.⁷ Specifična težina toga problema u Bosni i Hercegovini,

ka i, posebno, na planu međunacionalnih odnosa: 1) *nepriznavanje statusa varijanata*, ukoliko toga još ima na srpskoj strani i među stručnjacima i drugim javnim radnicima“ (Jovan Vuković, „Bosna i Hercegovina u svetlosti raspri i sporazuma oko književnog jezika,“ *Lica*, br. 16 (1969): 23). Istaknuti srpski jezikoslovac Mihailo Stevanović, komentirajući rasprave o varijantama na sarajevskom kongresu i one vođene nakon njegova održavanja, eksplicitno je ustvrdio da se ne može govoriti o varijantama srpskohrvatskog književnog jezika: „Jedinstvenost jezika i postojanje varijanata u njemu međusobno se isključuju“ (Mihailo Stevanović, „Neke leksičko-stilske razlike, a ne jezičke varijante,“ *Naš jezik*, god. XIV, br. 4–5 (1965): 198). Razlike koje postoje „u jeziku između pojedinih naših kulturnih centara“, prije svega između Zagreba i Beograda, Stevanović ne negira, ali ih vrednuje kao stilske, ne pridaje im karakter jezičnih varijanti.

⁶ Janković navodi da su gledište o postojanju varijanata prihvatili lingvisti „moderne znanstvene orijentacije“ (Srđan Janković, „Pogled na bosanskohercegovački međuvarijantni jezički tip,“ *Pregled*, br. 5 (1967): 424). Brozović u tekstu pisanom 1970. godine konstatira da egzistenciju varijanata hrvatskosrpskog standardnog (književnog) jezika danas priznaju „već svi lingvisti i hrvatski i srpski i ostali (iako pojedinci i preko volje, npr. M. Stevanović, koji se najduže „odupirao““ (Dalibor Brozović, „O sadanjem času na kružnici jezičnog sata,“ *Kritika*, br. 19 (1971): 192), a Okuka na samu početku 1971. godine: „Osnovno je utvrđeno i opšteprihvaćeno: standardni sh jezik lingvistički je jedan jezik u kojem egzistiraju dvije varijante: srpska i hrvatska“ (Miloš Okuka, „Naše nedaće i potrebe,“ *Svijet*, 22. siječnja 1971).

⁷ Npr. Jovan Vuković: „Problem ‚jedinstva‘ i ‚razlika‘ našeg srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika bio je i ostaje jedan od prvorazrednih problema našeg kulturno-političkog života i opšt društvenog života“ (Jovan Vuković, „Problemi našeg književnog jezika danas u svjetlu nacionalnih i društvenih ideja,“ *Pregled*, br. 7–8 (1966): 19). Političari su u drugoj polovici 1960-ih svjesni da je spor oko jedinstvenog jezika i njegovih varijanata zadobio političke razmjere te počeo stvarati „političke probleme“, v. Krešimir Mićanović, „Vlast i jezik,“ u *Šesti hrvatski slavistički kongres. Prvi svezak*, ur. Stipe Botica, Davor Nikolić, Josipa Tomašić i Ivana Vidović Bolt (Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Hrvatski slavistički odbor, 2016): 333–341.

trećoj jugoslavenskoj republici po broju stanovnika, bila je u tome što su, za razliku od Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore i Makedonije, republički titular dijelile tri nacije – Hrvati, Srbi i Muslimani (današnji Bošnjaci). Pritom u razdoblju socijalističke Jugoslavije u ukupnom broju stanovnika Bosne i Hercegovine ni Muslimani, ni Srbi, u jugoslavenskom okviru najbrojniji, ni Hrvati, drugi po brojnosti narod u Jugoslaviji, nisu imali natpolovičnu većinu.⁸ S obzirom na to da se polemička rasprava o jeziku i varijantama – započeta na sarajevskom kongresu i zaoštrena nakon *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (i *Predloga za razmišljanje*) – preklopila s dovršetkom procesa priznavanja nacionalne posebnosti Muslimana, otvorilo se među ostalim i posve novo pitanje o tome imaju li možda i oni, dotada samo „bosansko-hercegovački muslimani, nacionalno neopredijeljeni“, u jezičnim raspravama u pravilu prešućeni, sada pravo na svoju nacionalnu varijantu poput Hrvata i Srba.

Na Šestom plenumu CK SK BiH 1963. i Četvrtom kongresu SK BiH 1965. raspravlja se o tome da su Muslimani poseban narod, a taj je proces zaokružen na 17. i 20. sjednici CK SK BiH 1968.⁹ Tada je zaključeno: „Praksa je pokazala štetnost raznih oblika pritisaka i insistiranja iz ranijeg perioda da se Muslimani u nacionalnom pogledu opredjeljuju kao Srbi odnosno kao Hrvati, jer se i ranije pokazivalo, a to i današnja socijalistička praksa potvrđuje da su Muslimani poseban narod.“¹⁰

⁸ Muslimansko stanovništvo u službenim se popisima navodi 1948. kao „neopredjeljeni muslimani“, 1953. kao „Jugosloveni neopredjeljeni“, 1961. kao „Muslimani /u smislu etničke pripadnosti/“, 1971. kao „Muslimani u smislu narodnosti“, 1981. kao „Muslimani“. Podaci za BiH (1961. godina): 3.277.948 (100%), Srbi 1.406.057 (42,89%), „Muslimani /etnička pripadnost/“ 842.248 (25,87%), Hrvati 711.665 (21,71%), „Jugosloveni nacionalno neopredjeljeni“ 275.883 (8,41%). Od ukupnog broja Hrvata u Jugoslaviji (4.293.809; 100%) u BiH živjelo je njih 16,57%, od ukupnog broja Srba (7.806.152; 100%) u BiH njih 18,02%, od ukupnog broja Muslimana /etnička pripadnost/ (972.960, 100%) njih 86,56% (apsolutni podaci, v. *Popis stanovništva 1961.* (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1970), 6, 8).

Podaci za BiH (1971. godina): 3.746.111 (100%), „Muslimani u smislu narodnosti“ 1.482.430 (39,57%), Srbi 1.393.148 (37,18%), Hrvati 772.491 (20,62%), „Jugosloveni“ 43.796 (1,16%). Od ukupnog broja Hrvata u Jugoslaviji (4.526.782, 100%) u BiH živjelo je njih 17,06%; od ukupnog broja Srba (8.143.246, 100%) u BiH njih 16,12%; od ukupnog broja Muslimana (1.729.932, 100%) njih 85,69% (apsolutni podaci, v. *Popis stanovništva i stanova 1971.* (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1974), 3).

⁹ Vidi: Vera Katz, „Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji (1945.-91).“ u *Slovenija v Jugoslaviji*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana: Inštitut za novejšu zgodovinu, 2015), 291–318.

¹⁰ „Zaključci o idejno-političkim zadacima komunista Bosne i Hercegovine u daljem ostvarivanju samoupravnosti naroda i narodnosti i razvijanju međurepubličke saradnje.“ *Oslobođenje*, 18. svibnja 1968.

2.

Hrvatski su se jezikoslovci zauzimali za priznavanje varijanata, ali njihova gledišta o varijantama nisu bila identična, što se očitovalo i u tome da među njima nije bilo suglasnosti o tome koliko zapravo varijanata postoji. U sarajevskim izlaganjima Jonke i Brozović govorili su da postoje dvije osnovne varijante – hrvatska (zagrebačka, zapadna) i srpska (beogradska, istočna) – dok su Hraste i Katičić napominjali, doduše bez ikakve elaboracije, da se trebaju uzeti u obzir i druge varijante, i pritom su obojica imala na umu područje Bosne i Hercegovine.

Hraste je upozoravao da se u normiranju jezika ne smije previdjeti južna varijanta sa Sarajevom kao glavnim centrom te sjeveroistočna s glavnim centrom u Novom Sadu,¹¹ a Katičić je smatrao da „svakako treba uzeti u obzir još bosansko-hercegovačku, crnogorsku, a možda i vojvođansku“.¹² Brozović je u Sarajevu svoje neprihvatanje postojanja vojvođanske, bosansko-hercegovačke i crnogorske varijante obrazložio prije svega time da je riječ o zonama u kojima nema praktično ništa što ne bi, bar na razini standardnog jezika, pripadalo hrvatskoj ili srpskoj varijanti. Funkcioniranje varijante standardnog jezika Brozović izjednačuje u „praktičnom i pravnom smislu“ s funkcioniranjem nacionalno homogenog standardnog jezika, uspoređujući pritom srpsku i hrvatsku varijantu *mutatis mutandis* kao pojave analogne engleskoj i američkoj varijanti, a Bosnu i Hercegovinu uspoređuje s Kanadom i opisuje kao teren na kojem se „ukrštaju osobine“ dviju varijanti.¹³ Jonke je u svojem referatu obrazlagao da beogradska i zagrebačka varijanta imaju „danas sve elemente pravog, samostalnog, funkcionalnog i djelotvornog književnog jezika“. Uspoređujući Zagreb i Beograd kao dva politička, kulturna, ekonomska i nacionalna središta sa Sarajevom, ustvrdio je da je Sarajevo, „premda u središtu naših štokavskih govora, otpalo kao neka moguća treća varijanta, te danas, uz neke svoje manje značajne specifičnosti, predstavlja u pisanom jeziku uglavnom ijekavsku varijantu beogradskog jezičnog izraza“.¹⁴ Premda to nije eksplicite rekao, iz njegove elaboracije jasno je da cilja na to da je Sarajevo „otpalo“ kao središte treće varijante stoga što nije, poput Zagreba i Beograda, nacionalno središte. Iz njegove završne riječi u kongresnom referatu jasno

¹¹ Mate Hraste, „Problem norme u književnom jeziku,“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 17.

¹² Radoslav Katičić, „Problem norme u književnom jeziku,“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 22.

¹³ Dalibor Brozović, „O problemima varijanata,“ *Jezik*, br. 2 (1965–1966): 35.

¹⁴ Ljudevit Jonke, „Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku,“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 10.

je da govori samo o dvjema varijantama (hrvatskoj i srpskoj) i dvama narodima (Hrvatima i Srbima): „Nadalje, mora nam biti jasno da ne mogu srpsku varijantu književnog jezika normirati hrvatski jezični stručnjaci, a hrvatsku varijantu srpski stručnjaci, a pogotovu ne može u tom odlučivati pomiješana većina. Svaki narod suvereno odlučuje o svom književnom jeziku i po prirodnom pravu i po principima sadržanim u našem socijalističkom Ustavu.“¹⁵

Ipak, nedugo nakon sarajevskog kongresa i Hraste i Jonke korigirali su vlastite stavove o tome kakva je ta treća varijanta sa središtem u Sarajevu, odnosno može li se uopće o njoj govoriti. Hraste je u članku „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika“ jezični standard u BiH – „književni, kulturni i saobraćajni jezik u bosansko-hercegovačkim gradovima“ – opisao kao „beogradsku varijantu jezičnog izraza“, a na koncu zbnjujuće ustvrdio da ta treća varijanta „zapravo i nije neka posebna varijanta, nego slobodna koegzistencija obiju varijanata, zagrebačke i beogradske“.¹⁶ Dva mjeseca po povratku iz Sarajeva Jonke u *Telegramu*, potaknut pismom jednog čitatelja, piše da su na *jednom narodnom jeziku* izgrađene „dvije, a možda i tri književne jezične varijante“,¹⁷ potom u *Odjeku* objašnjava da je „bosansko-hercegovački ijekavski književni tip“ nešto različitiji od „zagrebačkog, hrvatskog ijekavskog književnog tipa jezika“, i to po tome što ima „veću leksičku (osobito terminološku) podudarnost s beogradskim, srpskim ekavskim tipom književnog jezika“.¹⁸ Godinu dana nakon Petog kongresa Jonke na predavanju održanom u Društvu književnika Hrvatske objašnjava da se specifičnost „hrvatskosrpskoga jezičnog područja“ ogleda u tome da se tri naroda – Hrvati, Srbi i Crnogorci – služe jednim narodnim jezikom s „dvije-tri varijante“. Ovaj je put izričit: „Kažem sada dvije-

¹⁵ Jonke, „Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku“, 15.

¹⁶ Mate Hraste, „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika“, *Jezik*, br. 4 (1965–1966): 111, 113. U istome članku Hraste uvodno konstatira da je na sarajevskom kongresu izneseno mišljenje da „hrvatskosrpski književni jezik ima dvije varijante: istočnu (beogradsku, srpsku) i zapadnu (zagrebačku, hrvatsku). S tim se mišljenjem nisu lako mogli pomiriti mnogi učesnici kongresa, ali je konačno to mišljenje primljeno kao činjenica“. U vezi s trećom varijantom, *bosansko-hercegovačkom*, navodi: „To mišljenje osobito su isticali i branili učesnici kongresa iz Bosne i Hercegovine“ (str. 106). U objavljenim kongresnim referatima te u novinskim izvještajima ne mogu se pronaći potvrde toga Hrastina navoda. Jonke pak navodi da se na kongresu za postojanje „bosansko-hercegovačke varijante“ izjasnio proučavatelj usmene književnosti Tvrtko Čubelić, zagrebački „sveučilišni docent“, te Isaković u članku „Nervoza u našem književnom jeziku“, v. Ljudevit Jonke, „Protiv nervoze u književnom jeziku“, *Odjek*, br. 1 (1966): 2.

¹⁷ Ljudevit Jonke, „Još o varijantama književnog jezika“, *Telegram*, br. 290 (1965).

¹⁸ Jonke, „Protiv nervoze u književnom jeziku“, 2.

-tri računajući s osobitostima bosansko-hercegovačke varijante koja je nekako po srijedi između hrvatske i srpske.¹⁹

Među hrvatskim jezikoslovcima Jonke i Brozović najviše su se bavili problematikom varijanata, a u njihovim tekstovima oblikovano je i dominantno gledište hrvatske filologije u vezi s bosansko-hercegovačkim standardnojezičnim terenom u drugoj polovici 1960-ih. Jonke je nakon sarajevskog kongresa otvorio mogućnost da postoje „dvije-tri varijante“, počeo je računati i na bosansko-hercegovačku, ali da je s tim u vezi bio (vrlo) nesiguran, može se dobro iščitati iz dvaju tekstova objavljenih sredinom 1969. godine. Pišući u svibnju 1969. o književnom jeziku u *Vjesniku*, Jonke ustvrđuje da se izrazom *varijanta*, odnosno *podvarijanta*, nedvosmisleno označuje „dvojakost, odnosno trojakost jezičnog ostvarenja u književnoj funkciji“. Jezik kojim govore Hrvati, Srbi, Crnogorci i „bosanskohercegovački Muslimani“ prema Jonkeu jest „jedan jezik, ali ne jedinstven“, postoje „lingvistički dvije varijante koje služe kao književni jezici, pa moraju imati sva prava književnih jezika (i vjerojatno dvije podvarijante: bosanskohercegovačka i crnogorska); prirodno i politički hrvatski jezik, srpski jezik, hrvatski književni jezik, srpski književni jezik s potpuno jednakim pravnim položajem; službeno hrvatskosrpski, srpskohrvatski, hrvatski ili srpski, srpski ili hrvatski jezik“.²⁰ U lipanjskom broju časopisa *Jezik* objavio je članak „Osnovni pojmovi o jeziku Hrvata i Srba“ u koji je uklopio tekst objavljen u *Vjesniku*, ali ga je pritom ponešto mijenjao. Među ostalim izostavio je rečenicu o „dvojakosti, odnosno trojakosti“, o *varijanti* i *podvarijanti*, ostalo je na tome da naziv *varijanta* „u sebi ima mnogo smisla jer govori o dvojakosti jednoga jezika“. Ponovljeno je da jezik nije jedinstven, „lingvistički dvije varijante koje služe kao književni jezici pa moraju imati sva prava književnog jezika; prirodno i politički [...]“, ali je izbrisano da vjerojatno postoje i dvije podvarijante, bosanskohercegovačka i crnogorska.²¹ Brozović početkom 1969. piše da se „hrvatskosrpski standardni jezik“ realizira u dvjema nacionalnim varijantama, hrvatskoj i srpskoj, a da postoje, „na koncu, specifična područja“, Bosna i Hercegovina i Crna Gora. Brozovićev opis bosansko-hercegovačkog standardnojezičnog područja svojevrsna je razrađena inačica onoga što je rekao na sarajevskom kongresu: „u SR Bosni i Hercegovini prevladava

¹⁹ Ljudevit Jonke, „Jezik naš današnji i svagdanji,“ *Jezik*, br. 2 (1966–1967): 37.

²⁰ Ljudevit Jonke, „Nekoliko potrebnih riječi o književnom jeziku,“ *Vjesnik*, 27. svibnja 1969.

²¹ Ljudevit Jonke, „Osnovni pojmovi o jeziku Hrvata i Srba,“ *Jezik*, br. 5 (1968–1969): 131, 133.

praksa ijekavske zone srpske varijante, s elementima hrvatske, pa čak i klasičnog jezika, sve u stanovitoj neutralizaciji i bez stabilnog odnosa komponenti.“²²

Na izmaku 1960-ih u hrvatskoj filologiji, preciznije među jezikoslovcima, kada je o varijantama u općem smislu riječ, uzima se u obzir Bosna i Hercegovina, ali prije svega kao *specifično* područje, a ne kao područje manje ili više profilirane treće varijante. Ako hrvatski jezikoslovci tada (ipak) isključuju postojanje bosansko-hercegovačke varijante, kada je o nacijama i jeziku riječ, tada bez kolebanja uz Hrvate, Srbe, Crnogorce uključuju i – bosansko-hercegovačke Muslimane. Dok je 1966. Jonke objašnjavao u Društvu književnika Hrvatske da „srpsko-hrvatskim jezikom govore tri naroda: hrvatski, srpski i crnogorski“,²³ u ovdje citiranim člancima objavljenim sredinom 1969. piše da Hrvati, Srbi, Crnogorci i „bosanskohercegovački Muslimani“ lingvistički gledano govore jednim jezikom koji ima više dijalekata. U Brozovićevim tekstovima iz 1960-ih i s početka 1970-ih u kojima se spominju bosansko-hercegovački Muslimani gotovo da se zrcali proces njihove nacionalne afirmacije u razdoblju socijalističke Jugoslavije. U početku ih Brozović identificira kao neodređen broj Južnih Slavena „srpskohrvatskog jezika i islamske civilizacije“, koncentriranih uglavnom u NR Bosni i Hercegovini, koji još nisu nacionalno opredijeljeni ni kao Srbi ni kao Hrvati, potom kao Južne Slavene hrvatskosrpskog jezika i islamske civilizacije, koji se u „običnoj terminologiji“ nazivaju bosansko-hercegovački Muslimani, zatim ih dosljedno zove (bosansko-hercegovački) Muslimani.²⁴

Sredinom 1960-ih, dok još nije dovršen proces priznavanja muslimanske nacije, u tekstovima hrvatskih jezikoslovaca mogu se pronaći formulacije iz kojih se iščitava da previđaju nacionalnu posebnost muslimanskog stanovništva BiH. Tako Ljudevit Jonke: „U diskusijama u Sarajevu pokušali su nam neki sarajevski diskutanti prikazati primjer bosansko-hercegovačke jezične prakse kao tolerantno i pravilno, pa i idilično rješavanje jezičke politike u toj miješanoj srpskoj i hrvatskoj republici“,²⁵ Mate Hraste: „Hrvati, katolici i muslimani, ne mogu se

²² Dalibor Brozović, „Mjesto hrvatskosrpskoga jezika u slavenskoj jezičnoj porodici,“ *Radovi. Odjeljenje društvenih nauka*, knj. XXXV, knj. 12 (1970): 142.

²³ Jonke, „Jezik naš današnji i svagdanji,“ 33.

²⁴ Podrobnije v. Krešimir Mićanović, *Varijacije na temu jezika i varijanata: Standardologija Dalibora Brozovića* (Zagreb: Matica hrvatska, 2018), 69–70.

²⁵ Ljudevit Jonke, „Peti kongres jugoslavenskih slavista u Sarajevu (Neki nesporazumi o osnovnim pitanjima),“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 31.

služiti zagrebačkim knjigama, nego beogradskim, ako nisu posebno štampane u Bosni za škole u Bosni i Hercegovini“;²⁶ Josip Hamm: da se pripadnici islama u BiH „kadšto ne smatraju ni Hrvatima ni Srbima nego su nacionalno neopredijeljeni [...] i oni se jezički bez ikakve ograde mogu pribrojiti Hrvatima i Srbima“;²⁷ Božidar Finka: „u Bosni i Hercegovini i u Vojvodini nije riječ o posebnim narodima nego o zajedništvu hrvatskog i srpskog naroda. Neopredijeljeni, osobito brojni u Bosni i Hercegovini, jezično se nikako ne izdvajaju pa nema zapreke da se ne smatraju kao pripadnici hrvatskosrpskoga književnog jezika“.²⁸ Međutim Finka nakon dvije i pol godine ponavlja rečenicu da *nema zapreke*, ali izostavlja *neopredijeljene*: „Naprotiv, znamo da se bosanskohercegovački Muslimani jezično nikako ne izdvajaju, pa nema zapreke da se ne smatraju pripadnicima hrvatskosrpskog jezika.“ Doduše, „legitimno pravo da svoj jezik nazovu svojim narodnim imenom“ priznaje Hrvatima, Srbima i Crnogorcima, ali ne i Muslimanima.²⁹

3.

Zagovaranje teze o dvjema varijantama – hrvatskoj i srpskoj – za hrvatske jezikoslovce uključivalo je i pitanje njihova statusa. S tim u vezi Jonke u članku „Značenje i uloga jezika u pravilnom razvijanju međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji“ – objavljenu u dvobroju *Naših tema* (kolovoz/rujan 1965) posvećenu „aktuelnim pitanjima teorije i prakse međunacionalnih odnosa“ – izriče da nema „dakako, nikakve sumnje da je u cjelovitom našem državnom sklopu hrvatska jezična varijanta u slabijem položaju nego srpska“.³⁰ U prilog toj tvrdnji mogu se ubrojiti i prigovori hrvatskih lingvista – izrečeni na sarajevskom kongresu te u osvrtima i polemičkim tekstovima nakon njegova održavanja – u vezi s bosansko-hercegovačkom standardnojezičnom praksom.

Brozović je u svojem diskusijskom prilogu, koji je naknadno oblikovan u pisanom obliku, znatnu pozornost posvetio adaptiranju

²⁶ Hraste, „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika,“ 112–113.

²⁷ Josip Hamm, *Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika za strance* (Zagreb: Školska knjiga, 1967), 5.

²⁸ Božidar Finka, „I jedinstvo jezika i književne varijante,“ *Jezik*, br. 3 (1966–1967): 73.

²⁹ Božidar Finka, „Jezik i njegovo nacionalno ime,“ *Borba*, 4. listopada 1969.

³⁰ Ljudevit Jonke, „Značenje i uloga jezika u pravilnom razvijanju međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji,“ *Naše teme*, br. 8–9 (1965): 1371.

tekstova s jedne na drugu varijantu.³¹ U svojoj elaboraciji u osnovi je branio praksu adaptiranja – za *prevođenje* je rekao da je to „nespretn i neadekvatan termin“ – pritom naglašavajući dvoje: u javnosti se često prikazuje jednostrano da se adaptiraju „samo istočni tekstovi na zapadu“, a da je stvarno stanje sasvim drugačije; ako bi se držali toga da se sve ostavlja neadaptirano, „neka prevlada što je životnije!“, tada je jasno „svakomu tko je iskren i pravedan“ koji bi oblici bili životniji „ako se agencijske vijesti, razna savezna glasila, zakonski i slični tekstovi, tiskanice, formulari i sl. budu ostavljali neadaptirani na cijelom hrvatskosrpskom području“ – naime „samo neznatan dio [tekstova] odlazi sa zapada na istok, a golema većina ide u obratnom pravcu“.³²

Brozović je, kada je o Bosni i Hercegovini riječ, osporavao tvrdnje nekih (neimenovanih) da u BiH vlada prava koegzistencija riječi, oblika, termina i drugih obilježja obiju varijanata, da se poštuje situacija u narodnim govorima i u razgovornom jeziku pri odabiru dublete, da se ne provodi adaptiranje. Pobijao je te tvrdnje navodeći tako da „u svim vidovima jezične prakse u BiH pretežu osobine istočne varijante“, jedino da je u jeziku beletristike relativni udio zapadnih obilježja znatno veći nego „u jeziku novina, radija, administracije, školstva, privrede, društvenih organizacija i sl.“, sugerirajući da je riječ o neprirodnoj razlici koja nije „nastala sama od sebe, bez ičije i ikakve intervencije“. Objasnjavao je da u bosanskim narodnim govorima imamo npr. samo *sat, grah, vanjski*, a da u novinama nalazimo pretežno ili isključivo *čas, pasulj, spoljni*. Na primjeru govora Vladimira Bakarića, tada političkog sekretara [predsjednika] CK Saveza komunista Hrvatske, potpuno adaptiranog u sarajevskom *Oslobođenju*, dokazivao je netočnost tvrdnje da se u bosansko-hercegovačkoj standardnojezičnoj praksi ne provodi adaptiranje. Ukratko: „Nema dakle nikakve osnove da se sadanja jezična praksa u BiH predstavlja kao uzor.“³³

Jonke je u sarajevskom referatu isticao da Hrvati i Srbi imaju potpuno pravo na uporabu svoje hrvatske, odnosno srpske varijante književnog jezika, upozoravao na „unitarističko izjednačavanje na teret

³¹ Brozović je problematizirao sarajevski referat Svetozara Markovića, odnosno njegovo mišljenje da bi bilo „korisno umjerenije adaptiranje jer bi u tom slučaju brže napredovalo jezično prožimanje istoka i zapada“, Brozović, „O problemima varijanata“, 37, v. Svetozar Marković, „Jezička norma i jedinstvo srpskohrvatskog književnog jezika“, *Odjek*, br. 19 (1965): 5–6. Ostavljamo ovdje po strani što bi to značilo *umjerenije* adaptiranje, odnosno proizvoljnost kriterija na osnovi kojega bi se razlikovalo *umjerenije* od npr. *radikalnijeg* adaptiranja.

³² Brozović, „O problemima varijanata“, 39.

³³ Brozović, „O problemima varijanata“, 42, 43.

jednoga partnera“ – misleći pritom da taj teret ide na račun Hrvata i hrvatske varijante – ali se nije doticao bosansko-hercegovačke prakse. Govorio je, doduše, o tome da se u BiH u pisanom jeziku rabi ijekavska varijanta beogradskoga jezičnog izraza, a da je situacija drugačija u bosansko-hercegovačkim govorima, „koji su bliži zagrebačkoj varijanti“.³⁴ Pritom nije navodio primjere kojima bi potkrijepio taj raskorak, a čuvao se i da takvu situaciju kvalificira kao *anomalijku*, što je činio u nekim prije objavljenim člancima.³⁵ Pišući osvrst na kongres, jedan je odlomak posvetio, kako je formulirao, nekim sarajevskim diskutantima koji su pokušali prikazati primjer „bosansko-hercegovačke jezične prakse kao tolerantno i pravilno, pa i idilično rješavanje jezične politike“. Prigovori su se ticali forsiranja nekih riječi srpske varijante, odnosno potiskivanja riječi hrvatske varijante, te izostavljanja hrvatskog imena u nazivu jezika u službenoj uporabi.³⁶

Slično Jonkeu Hraste u svojem sarajevskom referatu nije problematizirao ravnopravnost dviju varijanata na bosansko-hercegovačkom području, ali je to učinio u članku objavljenju 1966. u travanjskom broju časopisa *Jezik*. Bez detaljnije elaboracije iznio je kao nepobitne činjenice da se prije Prvoga svjetskog rata „narodni i književni jezik“ u BiH

³⁴ Jonke, „Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku,“ 10. U sarajevskom referatu Jonke je apostrofirao jednog potpisnika „Novosadskih zaključaka iz Sarajeva“ koji mu je rekao „da on može sve potpisati i usvojiti“ iz njegove knjige *Književni jezik u teoriji i praksi*, ali da „ne može nikako priznati postojanje dviju jezičnih varijanata hrvatskosrpskoga književnog jezika“ (Jonke, „Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku,“ 9–10). U tim se riječima prepoznao Jovan Vuković te je u svojem polemičkom odgovoru objasnio da on priznaje postojanje varijanata, ali da se ne slaže s načinom kako Jonke o njima govori (v. Jovan Vuković, „Gdje se šta o našem jeziku može naučiti? (uz članak prof. Jonkea u *Jeziku*, XIII, br. 1),“ *Jezik*, br. 4 (1965–1966): 113–118). Uslijedio je Jonkeov odgovor, započinje riječima „Članak prof. Vukovića jako me je iznenadio“, v. Ljudevit Jonke, „Primjedbe uz članak prof. M. Hraste i prof. J. Vukovića,“ *Jezik*, br. 5 (1965–1966): 151.

³⁵ Jonke je u *Telegramovoj* rubrici „Jezik današnji“ na primjeru *opći – opšti, općina – opština* objašnjavao da u BiH službena praksa propisuje ono što „nije u skladu s jezičnom situacijom u narodnim govorima znatnog dijela toga područja“ (Ljudevit Jonke, „Prema situaciji u narodnim govorima,“ *Telegram*, br. 210 (1964): 2), a u *Jeziku* ustvrdio da je osobito *anomalijaska situacija* u Bosni i Hercegovini, u narodnim govorima čuje se jedno (*općina, opći, uopće*), a u književnom jeziku forsira drugo (*opština, opšti, uopšte*) (Ljudevit Jonke, „Specifičnosti u normiranju hrvatskosrpskoga književnog jezika,“ *Jezik*, br. 1 (1964–1965): 4).

³⁶ Jonke, „Peti kongres jugoslavenskih slavista u Sarajevu (Neki nesporazumi o osnovnim pitanjima),“ 32: „[...] direktor srednje škole poziva na odgovornost nastavnika koji u školski dnevnik u hrvatskom kraju napiše ‚hrvatskosrpski‘ i ‚historija‘ te mu nalaže da mora napisati ‚srpskohrvatski‘ i ‚istorija‘. Slično je i s forsiranjem riječi *opšti, uopšte, opština* i potiskivanjem riječi *opći, uopće, općina* u hrvatskim krajevima [...] A po informacijama koje smo dobili u Sarajevu, jezik se i u krajevima s hrvatskim stanovništvom u školi pretežno naziva srpskim.“

podudarao „gotovo u svemu sa zagrebačkom varijantom književnog jezika“, a da su između dvaju ratova počela prodirati obilježja beogradske varijante, koja su nakon Drugoga svjetskog rata prodrli u tolikom broju tako da „književni, kulturni i saobraćajni jezik u bosansko-hercegovačkim gradovima predstavlja beogradsku varijantu jezičnog izraza“. Smatrao je i da nije potrebno u BiH „uvoditi ekavštinu u škole, urede i uopće javni život“ – tomu se nije protivio ako to žele „bosanskohercegovački Srbi i Hrvati“ (ne spominje Muslimane) – a i da je red da se „svaki došljak, pogotovo nastavnik“, prilagodi barem u tome sredini u koju je došao.³⁷ Premda nije izričito rekao, ciljao je na to da nastavnici ekavci u bosansko-hercegovačkom školstvu trebaju govoriti ijekavicu. Hraste se u članku jasno očituje kao *pristaša zagrebačke varijante književnog jezika* koji nije *indiferentan* spram toga da će za kratko vrijeme nestati u Bosni i Hercegovini „svega onoga što je ne samo godinama nego i desetljećima pripadalo zagrebačkoj varijanti“ i ostati samo ono „što danas pripada beogradskoj varijanti“ ako se „bude nasilno i sistematski uklanjalo ono što pripada zagrebačkoj varijanti“.³⁸

Hraste nije propustio u svojem tekstu odati priznanje bosansko-hercegovačkom književniku Aliji Isakoviću, koji je, potaknut raspravom na sarajevskom kongresu, analizirao jezik *Oslobođenja*, glavnih dnevnih novina u BiH, te u članku „Nervoza u našem književnom jeziku“ predočio rezultate do kojih je došao. Isaković u svojem tekstu pisanom ekavskim na osnovi primjera – *duhan*, „potisnut rečju“ *duvan*, *vlastit* – *sopstven(i)*, *nogomet* – *fudbal*, *talijanski*, *Talijan* – *italijanski*, *Italijan*, *tvornica* – *fabrika*, *Slaven*, *jugoslavenski* – *Sloven*, *jugoslovenski*, *spomenuti* – *pomenuti*, *slič* – *lič*, *provoditi zadatke* – *sprovoditi zadatke*, *sat* – *čas*, *vodstvo* – *vođstvo*, *materinski* – *maternji*, *komadić* – *parče*, *grah* – *pasulj*, *sretan* – *srećan*, *ugljen* – *ugalj* – zaključuje da je „istina da se vrši brzopleto, neodgovorno, nepotrebno, samim tim nasilno istiskivanje reči drugim rečima“. Međutim njegov članak nije napisan toliko u obranu pobrojanih „zagrebačkih“ riječi koliko u zagovor – doduše, krajnje oprezan – priznavanja treće, bosansko-hercegovačke varijante.³⁹

³⁷ Hraste, „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika“, 111.

³⁸ Hraste, „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika“, 113.

³⁹ Alija Isaković, „Nervoza u našem književnom jeziku“, *Odjek*, br. 22 (1965): 2: „leksički, bosanskohercegovačko područje (i Sarajevo) ne može se bezbolno priklanjati (još manje da ih drugi priklanjaju) ni zapadnom ni istočnom području“, „ni Zagreb ni Beograd ponaosob nemaju ono što nosi Sarajevo, jer ovde žive naporedo mnoge odlike jednog i drugog govornog područja“, „Ako je cilj isticanje zajedničkog u srpskohrvatskom jeziku onda je u suprotnosti s tim sužavanje broja ‚varijanti‘, štetno je isticati, i priznavati, samo dve (zagrebačku i beogradsku) koje su najviše oprečne, a negirati (BiH, na primer) gde su te

Recepcija toga Isakovićeva članka, posebice polemički niz u sarajevskom dvotjedniku *Odjeku* 1966. godine, dobro ilustrira oprečna gledišta i o bosansko-hercegovačkoj standardnojezičnoj praksi i o varijantama književnog jezika. S jedne su strane Mate Hraste, Ljudevit Jonke i Dalibor Brozović afirmativno navodili Isakovićev članak, uzimali ga kao objektivan dokaz u prilog vlastitim tvrdnjama da se u BiH iz standardnojezične prakse nasilnim intervencijama istiskuje leksik hrvatske (zapadne, zagrebačke) varijante. S druge strane Asim Peco, s beogradskoga Filološkog fakulteta, i Svetozar Marković, s Katedre za srpskohrvatski jezik sarajevskoga Filozofskog fakulteta, nisu prihvaćali Isakovićevu interpretaciju prikupljenih leksičkih podataka, odnosno u prvi su plan isticali jedinstvo književnog jezika, a ostavljali po strani varijantne razlike.

U sarajevskom *Odjeku* Jonke na samu početku 1966. piše o *štetnim posljedicama* koje se „u jezičnoj politici u ime jedinstvenosti jezika doista često događaju, i to baš u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini“. Sâm se pobrinuo za primjere zabrane „nekih sasvim pravilnih hrvatskih riječi“ u Hrvatskoj, a u vezi s BiH pozvao se na Isakovićev članak.⁴⁰ Peco u idućem broju istog časopisa u članku manifestnog naslova „Jezičko jedinstvo iznad svih varijanata“ komentira kongresne rasprave, a posebice Isakovićev članak. Temeljni je Pecin stav da „umjesto traganja za razlikama koje postoje između govorne i pisane riječi Beograda i Zagreba ističemo jedinstvenost srpskohrvatskog jezika“. U skladu s tim Peco, beogradski profesor rođen u Bosni i Hercegovini, u prvom je redu zabrinut zbog toga što „drug Alija Isaković“ želi da se „sada insistira na ‚varijantama‘“, „kao da se zalaže za bosansko-hercegovačku govornu ‚varijantu‘“, a on sâm ostavlja po strani razloge za „nestajanje nekih riječi“. Zapravo on ne bi „tragao za riječima koje se više ne javljaju na stranicama pojedinih naših listova“ jer da je to „izgleda, dolijevanje ulja na vatru“.⁴¹ U raspravu o jeziku i varijantama koja se vodila u *Odjeku* uključio se i Brozović, zadarski profesor rođen u Bosni i Hercegovini, koji o toj problematici tada često piše u *Telegramovoj* rubrici „Jezik današnji“. U njoj je ranije opširno prikazao Isakovićev tekst, „jedan vrlo značajan članak, s kojim treba da se upozna šira hrvatska i srpska

suptrotnosti ublažene međusobnim prožimanjem“. Pet godina poslije Isaković u časopisu *Život* raspravlja o hrvatskoj (HV), srpskoj (SV) i – bosanskoj varijanti (BV), ustvrđuje da se „moramo navikavati na postojanje BV“ (Alija Isaković, „Varijante na popravnom ispitu,“ *Život*, br. 11–12 (1970): 70).

⁴⁰ Jonke, „Protiv nervoze u književnom jeziku,“ 12.

⁴¹ Asim Peco, „Jezičko jedinstvo iznad svih varijanata,“ *Odjek*, br. 2 (1966): 2, 12.

javnost“.⁴² U *Odjeku* je u vezi s tim člankom prigovorio Peci zbog njegova objašnjenja razloga za *nestajanje nekih riječi*, jer da ono znači „da se treba pomiriti sa svjesnim nasilnim intervencijama“, odnosno da se takav stav „ne može drugačije shvatiti nego kao cinizam“.⁴³ U svojem odgovoru Peco posebno obrazlaže onaj dio svojeg teksta koji je naveo „druga Brozovića“ na zaključak o cinizmu, a u vezi s varijantama postavio je, kada je o bosansko-hercegovačkom području riječ, ključno pitanje. Ako se i prihvati egzistencija samo dviju varijanata, „zašto se mnogi, među njima i drug Brozović, zalažu“, što „će biti sa Bosnom i Hercegovinom“, „kojoj varijanti treba da se priklone bosansko-hercegovački Muslimani“. Ne daje se eksplicitan odgovor, no Pecin je stav posve jasan: „Prema tome, ako naši Muslimani ne žele da se nacionalno opredjeljuju ni za Srbe ni za Hrvate, što je njihovo pravo, niko ne treba da im natura svoju naciju i jezičku varijantu.“⁴⁴

U ljetnom broju *Odjeka* u raspravu se uključio Marković člankom simptomatičnog podnaslova „Bosna i Hercegovina na optuženičkoj klupi“. U njemu je pobrojio „optužbe u domenu jezičkom“ koje dolaze „uglavnom, od lingvista iz Zagreba“. Pritom je ustvrdio da su te optužbe „više zasnovane na pretpostavkama nego na činjenicama ili su došle kao rezultat netačnih informacija“. U vezi s člankom „Nervoza u našem književnom jeziku“, koji je upleten u polemičko klupko na stranicama *Odjeka*, Marković je profesorski ocijenio da je riječ o *dobronamjernoj informaciji*, no njegov je zaključak posve oprečan Isakovićevu: „Prema tome, ne nasilno istiskivanje reči drugim rečima, nego normalan proces uslovljen političkim i drugim promjenama koje su nastale od 1945. godine.“⁴⁵ Markoviću je odgovorio Jonke – jedino je njega od svih zagrebačkih lingvista Marković prozvao imenom i prezimenom – da je „naučna istina“ u „činjeničnom stanju i u marksističkoj ocjeni zbivanja, a ne u apriorističkim željama i težnjama romantičke ili mitske prirode“.⁴⁶ I time je okončan polemički niz na stranicama sarajevskog *Odjeka*, što se točno preklapilo s godinom dana koja je prošla od održavanja Petog kongresa jugoslavenskih slavista.

⁴² Dalibor Brozović, „O umjetnom usmjeravanju jezičnog razvoja,“ *Telegram*, br. 297 (1966): 2.

⁴³ Dalibor Brozović, „O ulozi lingvista u standardnom jeziku,“ *Odjek*, br. 10 (1966): 3.

⁴⁴ Asim Peco, „Smireno i bez pre nagljivanja,“ *Odjek*, br. 13 (1966): 2.

⁴⁵ Svetozar Marković, „Gdje je (naučna) istina? Bosna i Hercegovina na optuženičkoj klupi,“ *Odjek*, br. 15 (1966): 2.

⁴⁶ Ljudevit Jonke, „I naučno i politički. (Osvrt na članak prof. Sv. Markovića),“ *Odjek*, br. 18 (1966): 2.

4.

Nakon Petog kongresa jugoslavenskih slavista među jezikoslovcima u BiH oblikovana su dva stava u vezi s problematikom varijanata. Jovan Vuković, osnivač sarajevske Katedre za srpskohrvatski jezik i njezin dugogodišnji najistaknutiji profesor, među prvima je identificirao termin *varijanta* kao prikladan i dobar za domaću lingvističku situaciju. Odbacivao je pritom s jedne strane Stevanovićevo „nedokumentovano nepriznavanje varijanata“, a s druge strane Jonkeovu interpretaciju da su se dvije varijante izgradile kao „kompletni književni jezici“.47 Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, Vuković se zauzimao za to da se afirmiraju „stručne formulacije o samo *dvema* varijantama“, što znači da je odbacivao „misao o mogućnosti postojanja i drugih varijanata, posebno bosanskohercegovačke (u smislu ‚bosanskog duha‘ i u savremenom razvitku naše kulture, i šta još ne)“.48 Svetozar Marković na sarajevskom kongresu 1965. zauzimao se za ujedinjavanje *srpskohrvatskog književnog jezika*, spominjao da se na području BiH „ukrštaju dva uticaja“, „gdje se formira nešto treće, nešto u čemu se ispoljava više jedinstvenosti srpskohrvatske [...]“.49 Isticao je 1967. godine na savjetovanju Društva nastavnika srpskohrvatskog jezika u BiH da se na terenu Bosne i Hercegovine *dvije varijante prožimaju*, da se mora *osigurati puna ravnopravnost obiju varijanata*,50 a na kongresu u Budvi 1969. govorio je o tome da (dvije) varijante postoje odavno.51

Drugi stav u vezi s problematikom varijanata oblikovao je sarajevski orijentalist Srđan Janković. Ni on, poput sveučilišnih nastavnika s Katedre za srpskohrvatski jezik, nije osporavao postojanje dviju varijanata, no za razliku od njih – i svih hrvatskih i srpskih jezikoslovaca – drugačije je gledao na bosansko-hercegovački standardnojezični teren. Varijante

47 Vuković, „Problemi našeg književnog jezika danas u svjetlu nacionalnih i društvenih ideja“, 31.

48 Vuković, „Bosna i Hercegovina u svetlosti raspi i sporazuma oko književnog jezika“, 23. Sarajevski profesor priznavao je dvije varijante – nazivao ih je *istočna* i *zapadna*, *beogradska* i *zagrebačka*, *srpska* i *hrvatska* – te osporavao „tendencije i argumente po kojima bismo imali i kakvu bosanskohercegovačku, crnogorsku, vojvođansku – ili koliko ne varijanata“, Jovan Vuković, „Potreba angažovanja. Naučni rad na književnojezičkoj uzajamnosti i književnojezičkoj kulturi“, *Odjek*, br. 21 (1967): 5.

49 Marković, „Jezička norma i jedinstvo srpskohrvatskog književnog jezika“, 5.

50 Svetozar Marković, „Jezička norma i varijante srpskohrvatskog književnog jezika“, *Pitanja savremenog književnog jezika*, sv. VI (1968): 56.

51 Svetozar Marković, „Šta je zajedničko a šta posebno u varijantama srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) književnog (standardnog) jezika?“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, sv. XIV/1 (1971): 141–151.

je tumačio kao dva međusobno konfrontirana sistema dvojno polariziranih razlika, tako npr. *sat, kat, tvornica, duhan, talijanski* pripadaju zagrebačkoj varijanti, a *čas, sprat, fabrika, duvan, italijanski* pripadaju beogradskoj varijanti (Janković preferira nazive beogradska i zagrebačka varijanta spram naziva srpska i hrvatska varijanta).⁵² Jankovićeva je temeljna teza da na području Bosne i Hercegovine ne postoji koegzistencija varijanata, nego da dolazi do *neutralizacije varijanata*. Dakle varijantno označene riječi kada se upotrijebe u zagrebačkoj ili beogradskoj varijanti, „nose uniformu varijantne opozicije“, a upotrijebljene u bosansko-hercegovačkoj regiji, one su „bez te uniforme“.⁵³ Elaborirao je da „formula o koegzistenciji varijanata“ kada se opisuje jezični izraz u BiH „ne može zadovoljiti“, a da „termini kao ukrštanje, interferencija, prožimanje i sl. dviju varijanata“ upućuju na „u osnovi tačniju ideju o jednoj vrsti ‚pomiješanog‘ izraza“, ali da ne daju o njemu precizniju predodžbu.⁵⁴

Jezični izraz u BiH Janković naziva *bosanskohercegovački standardni izraz*, označava ga terminom sarajevska ili bosansko-hercegovačka *međuarijanta* ili *međuarijantni tip*. U usporedbi s dvjema varijantama, istočnom i zapadnom, on je „nešto treće“, ali po svojoj funkciji na istoj je razini kao i same varijante. Jankovićev *bosanskohercegovački standardni izraz* anticipirao je naziv *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*, koji se manje-više udomačio⁵⁵ u jezičnopolitičkom diskursu i standardološkim raspravama 1970-ih i 1980-ih. S početka 1970-ih javlja se, a i poslije, niz konkurentskih formulacija: *bosanskohercegovački jezički izraz*,⁵⁶ *bosanskohercegovački standardni izraz*, *bosanskohercegovački standardni jezički izraz*, *standardni jezički izraz u Bosni i Hercegovini*,⁵⁷ *bosanskohercegovački književnojezički izraz*,

⁵² Janković, „Pogled na bosanskohercegovački međuarijantni jezički tip,“ 447–448.

⁵³ Janković, „Pogled na bosanskohercegovački međuarijantni jezički tip,“ 443.

⁵⁴ Janković, „Pogled na bosanskohercegovački međuarijantni jezički tip,“ 437. Sva različitost Vukovićeve i Jankovićeve gledišta na problematiku varijanata i bosansko-hercegovačkog standardnojezičnog područja (uz druge razlike koje se nužno otkrivaju iz polemičkog diskursa) može se iščitati iz opširnih Vukovićeve polemičkih studija i Jankovićeve dugog polemičkog odgovora u prvoj polovici 1970-ih, v. Jovan Vuković, „Standardni jezik. I. deo,“ *Radovi. Odjeljenje društvenih nauka*, knj. XLIX, knj. 16 (1973): 17–57; Jovan Vuković, „Standardni jezik. II. deo,“ *Radovi. Odjeljenje društvenih nauka*, knj. L, knj. 17 (1974): 5–96; Srđan Janković, „Argumenti prije svega,“ *Pregled*, br. 1 (1975): 27–67.

⁵⁵ Milan Šipka, *Jezički savjetnik* (Sarajevo: Svjetlost, 1975), Srđan Janković, „Prilog izučavanju fenomena standardnojezičke varijantnosti,“ *Književni jezik*, br. 2 (1978): 5–15.

⁵⁶ Srđan Janković, „Sarajevski simpozijum o jezičkoj toleranciji,“ *Odjek*, br. 11–12 (1970).

⁵⁷ Srđan Janković i Midhad Ridanović, „Pitanje standardnog jezika u Bosni i Hercegovini,“ u *Nacionalni odnosi danas*, ur. Milan Petrović i Kasim Suljević (Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1971), 53–76.

standardni bosanskohercegovački književnojezički izraz, bosanskohercegovački standardni jezički izraz,⁵⁸ standardni jezički izraz u BiH,⁵⁹ bosanskohercegovački standardno-jezički izraz,⁶⁰ bosanskohercegovački književnojezički izraz.⁶¹ Simptomatično je da je taj naziv skovan tako da se izbjegne spominjanje nacionalnih imena, ali nije oslobođen „dvovarijantske polarizacije“ (jezički – jezični). Hrvatski autori rabe taj naziv, naravno, „adaptirano“, dakle *bosanskohercegovački standardno-jezični* [!] izraz.⁶²

U razdoblju 1970-ih i 1980-ih u optjecaju je, najčešće među bosansko-hercegovačkim autorima, formulacija *standardnojezički (književno-jezički) izraz (sociokulturne sredine)* kao konkurent terminu *varijanta*.⁶³ U naslovu ovoga rada hotimice se rabi upravo naziv koji je bio uobičajen u Bosni i Hercegovini – *bosanskohercegovački standardnojezički* [!] izraz.

S početkom 1970-ih, nakon što je u travnju 1970. održan u Sarajevu Simpozijum o jezičkoj toleranciji u nastavi u školama Bosne i Hercegovine, u veljači 1971. javnosti je prezentiran „cjelovit koncept“ standardnojezične politike pod nazivom *Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini*, koji je artikuliran u „najvišim partijskim tijelima, ili prije u partijskim tijelima nego u naučnim institucijama

⁵⁸ „Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini,“ *Odjek*, br. 7 (1971): 4, 23.

⁵⁹ Zaključci Mostarskog savjetovanja 1973. godine, v. Milan Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000). Dokumenti*. (Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 2001), 187.

⁶⁰ Zaključci Izvršnog komiteta CK SK BiH 1974. godine, v. Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000)*, 193.

⁶¹ Slavko Vukomanović „Nacija, jezik i naše književnojezičke varijante,“ *Sveske*, br. 5–6 (1984): 250.

⁶² Npr. Dalibor Brozović, „O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće,“ *Jezičnik*, br. 1 (1976–1977): 3.

⁶³ Vidi: Šipka, *Jezički savjetnik*, 27; Milan Šipka, *Književnojezička politika i jezička kultura* (Sarajevo: Oslobođenje, 1987), 28; Josip Baotić, „Standardni srpskohrvatski jezik, norma i varijante,“ *Književni jezik*, br. 3 (1984): 127; Miloš Okuka, *Ogledi o našem književnom jeziku* (Nikšić: Univerzitetaska riječ, 1990), 77.

Mogu se naći potvrde i u drugih autora, npr. Branislav Ostojić, *O crnogorskom književno-jezičkom izrazu* (Titograd, 1985). Hrvatski jezikoslovci, ako već rabe tu sintagmu, onda, naravno, „adaptirano“, npr. Brozović: „Realizacijski oblici takvih standardnih jezika nazivaju se u lingvistici (prvenstveno u sociolingvistici) varijantama standardnog jezika, a u nas i *standardnojezičnim izrazima*“, v. Dalibor Brozović, „Suvremeni standardni jezik,“ u Dalibor Brozović i Pavle Ivić, *Jezičnik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988), 102.

i stručnim asocijacijama“.⁶⁴ Iz toga temeljnog jezičnopolitičkog dokumenta očito je da bosansko-hercegovački političari ne samo da su oduvali od dvovarijantnog koncepta na području BiH, koji im je bio 1968. godine prihvatljiv,⁶⁵ nego su jankovićevski utvrdili da „polarizacija varijanata kao dvaju normiranih sistema varijantskih razlika u našem jeziku, tj. usmjeravanje književnog jezika u pravcu dvovarijantnosti nije za našu sredinu prihvatljivo ni iz političkih razloga“. U zaključku je uz ostalo utvrđeno načelo prihvaćanja „hrvatskosrpskog odnosno srpsko-hrvatskog književnog jezika kao jednog jezika sa svim raznolikostima i varijantnim razlikama“ i načelo „autohtonog bosanskohercegovačkog književnojezičkog izraza“, a radi potpunijeg utvrđivanja tog „bosanskohercegovačkog standardnog jezičkog izraza“ odlučeno je da će se osnovati „institut za savremeni srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik“.⁶⁶

5.

Zbivanja na bosansko-hercegovačkom jezičnopolitičkom polju nisu ostala bez odjeka među hrvatskim jezikoslovcima. Jonke gotovo istodobno dok se održava sarajevski Simpozijum u svojoj kolumni „Razgovori o jeziku“ objavljuje članak u kojem najavljuje „još dvije varijante“ – bosansko-hercegovačku i crnogorsku. Premda se, kako piše, ne želi miješati u jezična pitanja druge republike, očito je iz njegove elaboracije da se on zauzima za njihovo priznavanje. U vezi s Bosnom i Hercegovinom upozorava da treba imati na umu da se raspravlja o književnom

⁶⁴ Josip Baotić „Književnojezička politika 1970–1990 – Borba za zajedništvo i ravnopravnost“, u *Jezik u Bosni i Hercegovini*, ur. Svein Mønnesland (Sarajevo – Oslo: Institut za jezik – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, 2005), 445, 449.

⁶⁵ Nakon što su se izvršni komiteti CK SK Hrvatske i CK SK Srbije u prosincu 1967. izjasnili o jezičnoj problematici, učinilo je to u ožujku 1968. i najuže partijsko vodstvo u BiH. Izvršni komitet CK SK BiH u ocjeni stanja u oblasti jezika u Bosni i Hercegovini 1968. godine ustvrdio je da njezini narodi „Srbi, Hrvati i Muslimani ravnopravno se i slobodno služe i jednom i drugom varijantom hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog jezika, miješajući njihova varijantna obilježja“ (v. Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000)*, 169).

⁶⁶ „Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini“, 4, 23. Prema Baotiću u tom je dokumentu odbačena dvovarijantna polarizacija, ali je dvjema nacionalnim varijantama suprotstavljen bosansko-hercegovački standardnojezični izraz, funkcionalni oblik standardnog jezika oslobođen nacionalnog naboja, te su time „de facto otvorena vrata za treću varijantu, istina zasnovanu na drugačijim osnovama od prve dvije, ali funkcionalno jednako vrijednu“, Baotić „Književnojezička politika 1970–1990 – Borba za zajedništvo i ravnopravnost“, 448.

jeziku „bosansko-hercegovačkih Srba, Hrvata i Muslimana“, a njegov je stav ovaj put čvrst: „Svakako, to je također posebna varijanta književnog jezika koju ne možemo i ne smijemo negirati.“⁶⁷ U drugom članku, u osvrtu na održani sarajevski skup, Jonke je, premda je u uvodnom dijelu članka obećao objasniti proturječnost svoje tvrdnje o postojanju bosansko-hercegovačke varijante i tvrdnje sudionika Simpozijuma da ona ne postoji, najviše pozornosti posvetio tomu da su „bosansko-hercegovački slavisti pogledali činjenicama u oči“.⁶⁸ Podsjetio je naime da su hrvatski jezikoslovci u Sarajevu 1965. govorili o tome da se „provodi pritisak u prilog ekavskog leksičkog fonda“, da su dokazivali kako u BiH „uklanjaju riječi zapadne varijante“, a da su im tada „bosansko-hercegovački lingvisti“ odgovarali da je u BiH „idealna jezična tolerancija“. Sada, na Simpozijumu, „priznali su da je bio pritisak“, postignut je velik napredak jer je „kvalificirani skup uočio pogreške i založio se za slobodu i toleranciju“, ustvrdio je Jonke zadovoljno, uz opasku: „Ali od 1965. do 1970. izgubili smo pet godina.“⁶⁹

⁶⁷ Ljudevit Jonke, „Još dvije varijante književnog jezika,“ *Vjesnik*, 21. travnja 1970.

⁶⁸ Jovan Vuković u svojem je referatu navodio primjere „nacionalne netolerancije“, tj. da se „nastavniku, Hrvatu“ uskraćuje da se služi „izgovorom hrvatske varijante“ i sl., Jovan Vuković, „Nizak nivo lingvističkog obrazovanja – stalan izvor jezičke netolerancije,“ *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, br. 3 (1969–1970): 28. Na Simpozijumu su, u diskusijskim priložima, trojica sudionika – po svemu sudeći, bosansko-hercegovački Hrvati – navodili primjere „potiskivanja druge [tj. zapadne, hrvatske] varijante“, upozoravali da „nas više zanima jezična praksa, nego deklarativne izjave o ravnopravnosti u jeziku“ (Ferdo Boban), govorili o „nezastupljenosti zapadne varijante“ (Stanko Jurilj), o tome da jezik *Oslobođenja*, radija i televizije „gotovo isključuje mogućnost utjecaja hrvatske varijante na bosanskohercegovački izraz, odnosno bilo kakvu egzistenciju obojenijih croatizama u tom istom izrazu“, da je činjenica „priznali mi to ili ne, da je sve do u najnovije vrijeme srpska varijanta našeg jezika bila, u utjecajnom smislu na Bosnu i Hercegovinu, u daleko povoljnijem položaju od hrvatske. I to ne samo u krajevima naše Republike gdje je dominiralo i gdje dominira srpsko življe, što se donekle dâ i razumjeti, nego i u onima gdje je življe isključivo, ili gotovo isključivo, hrvatsko, a da i ne govorimo za područja gdje je muslimanski živalj u većini“ (Ivan Miličević) (v. *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, br. 4 (1969–1970): 14, 15, 41, 43). Nitko na Simpozijumu nije osporavao izrečene primjedbe, a Vuković je naknadno, komentirajući izlaganje Ivana Miličevića – predstavlja ga riječima „Nastavnik Hrvat, studirao u Zagrebu, predaje hrvatskosrpski jezik u hrvatskoj sredini (zapadna Hercegovina)“ – ustvrdio da je u BiH „i u štampi široke potrošnje i u školi vršena nedopustiva diskriminacija prema upotrebi jezika u hrvatskom varijantnom obliku“, Vuković, „Standardni jezik. II. deo,“ 60, 61.

⁶⁹ Ljudevit Jonke, „Svakako korak naprijed,“ *Vjesnik*, 26. svibnja 1970. Jonke je, naravno, spomenuo i Isakovićev članak iz 1965. U njemu je, kako navodi Jonke, Isaković „objektivnom analizom potvrdio prigovor hrvatskih lingvista i rekao da se na taj način zapravo stvara treća varijanta“. No Isaković je rekao nešto drugo: da se bosansko-hercegovačko područje ne može priklanjati „ni zapadnom ni istočnom govornom području“, odno-

Jonkeovi članci objavljeni u *Vjesnikovoj* rubrici „Razgovori o jeziku“ uklapaju se u polemički diskurs o književnom jeziku i njegovim varijantama, što je obilježilo razdoblje od sarajevskog kongresa do konca 1971. godine. U 1970-ima i 1980-ima, kada je u Bosni i Hercegovini dominantan jezičnopolitički koncept *bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza*, koji je tumačen kao „poseban i specifičan vid srpskohrvatskog standardnog jezika koji je varijantski neodrediv (ili, tačnije rečeno – varijantski nepodrediv) i neutralan, razuđen, otvoren i elastičan“,⁷⁰ hrvatski jezikoslovci nisu se upuštali u komentiranje bosansko-hercegovačke standardnojezične prakse. Nisu to činili ni manje-više usputno, bez temeljitije elaboracije, kao što je to bio slučaj od sredine 1960-ih do početka 1970-ih, dijelom zbog toga što Bosna i Hercegovina nije bila područje njihova standardnojezičnog interesa, no jednim dijelom i stoga što bi si – ionako već sumnjičeni kao jezični nacionalisti – priskrbili i etiketu lingvističkog paternalizma. Kada je o teorijskim elaboracijama standardnojezičnog kompleksa riječ, tada se, što se najbolje iščitava iz Brozovićeve koncepta standardne novoštokavštine,⁷¹ računa na bosansko-hercegovački standardnojezični izraz kao na jednu od četiriju konkretnih realizacijskih varijanti apstraktne standardne novoštokavštine, premda se toj varijanti ne dodjeljuje posve isti status kao hrvatskoj i srpskoj. Takav je standardološki model očuvan do početka 1990-ih kada je u Bosni i Hercegovini odbačen koncept *bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza* u korist triju (standardnih) jezika.

Literatura

- Baotić, Josip. „Standardni srpskohrvatski jezik, norma i varijante.“ *Književni jezik*, br. 3 (1984): 120–130.
- Baotić, Josip. „Književnojezička politika 1970–1990 – Borba za zajedništvo i ravnopravnost.“ U *Jezik u Bosni i Hercegovini*, uredio Svein Mønnesland, 435–477. Sarajevo – Oslo: Institut za jezik – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, 2005.
- Brozović, Dalibor. „O problemima varijanata.“ *Jezik*, br. 2 (1965–1966): 33–46.

sno da je štetno isticati i priznavati samo dvije varijante, „a negirati (BiH, na primer) gde su te suprotnosti [između dviju varijanata] ublažene međusobnim prožimanjem“, v. ovdje bilj. 39.

⁷⁰ Šipka, *Jezički savjetnik*, 75.

⁷¹ Podrobno o Brozovićevoj standardologiji v. Mićanović, *Varijacije na temu jezika i varijanata: Standardologija Dalibora Brozovića*.

- Brozović, Dalibor. „O ulozi lingvista u standardnom jeziku.“ *Odjek*, br. 10 (1966): 2–3.
- Brozović, Dalibor. „O umjetnom usmjeravanju jezičnog razvoja.“ *Telegram*, br. 297 (1966): 2.
- Brozović, Dalibor. „Mjesto hrvatskosrpskoga jezika u slavenskoj jezičnoj porodici.“ *Radovi [Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine]. Odjeljenje društvenih nauka*, knj. XXXV, knj. 12 (1970): 129–145.
- Brozović, Dalibor. „O sadanjem času na kružnici jezičnog sata.“ *Kritika*, br. 17 (1971): 190–210.
- Brozović, Dalibor. „O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće.“ *Jezik*, br. 1 (1976–1977): 1–12.
- Brozović, Dalibor. „Suvremeni standardni jezik.“ U Dalibor Brozović i Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, 99–119. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988.
- Čanadanović, Mirko. „Jezik i međunacionalni odnosi.“ *Polja*, br. 92 (1966): 1–2.
- Finka, Božidar. „I jedinstvo jezika i književne varijante.“ *Jezik*, br. 3 (1966–1967): 65–75.
- Finka, Božidar. „Jezik i njegovo nacionalno ime.“ *Borba*, 4. listopada 1969: 12.
- Hamm, Josip. *Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika za strance*. Zagreb: Školska knjiga, 1967.
- Hraste, Mate. „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika.“ *Jezik*, br. 4 (1965–1966): 106–113.
- Hraste, Mate. „Problem norme u književnom jeziku.“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 15–20.
- Isaković, Alija. „Nervoza u našem književnom jeziku.“ *Odjek*, br. 22 (1965): 2.
- Isaković, Alija. „Varijante na popravnom ispitu.“ *Život*, br. 11–12 (1970): 54–71.
- Ivić, Milka. „Problem norme u književnom jeziku (Referat na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu).“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 1–8.
- Janković, Srđan, i Midhat Riđanović. „Pitanje standardnog jezika u Bosni i Hercegovini.“ U *Nacionalni odnosi danas. Prilog sagledavanju nacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini*, uredili Milan Petrović i Kasim Suljević, 53–76. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1971.
- Janković, Srđan. „Pogled na bosanskohercegovački međuvarijantni jezički tip.“ *Pregled*, br. 5 (1967): 419–450.
- Janković, Srđan. „Sarajevski simpozijum o jezičkoj toleranciji.“ *Odjek*, br. 11–12 (1970): 14.
- Janković, Srđan. „Argumenti prije svega.“ *Pregled*, br. 1 (1975): 27–67.
- Janković, Srđan. „Prilog izučavanju fenomena standardnojezičke varijantnosti.“ *Književni jezik*, br. 2 (1978): 5–15.
- Jonke, Ljudevit. „Prema situaciji u narodnim govorima.“ *Telegram*, br. 210 (1964): 2.
- Jonke, Ljudevit. „Specifičnosti u normiranju hrvatskosrpskoga književnog jezika.“ *Jezik*, br. 1 (1964–1965): 1–6.
- Jonke, Ljudevit. „Još o varijantama književnog jezika.“ *Telegram*, br. 290 (1965): 2.

- Jonke, Ljudevit. „Značenje i uloga jezika u pravilnom razvijanju međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji.“ *Naše teme*, br. 8–9 (1965): 1363–1371.
- Jonke, Ljudevit. „Peti kongres jugoslavenskih slavista u Sarajevu (Neki nesporedni o osnovnim pitanjima).“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 30–32.
- Jonke, Ljudevit. „Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku.“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 8–15.
- Jonke, Ljudevit. „Primjedbe uz članak prof. M. Hraste i prof. J. Vukovića.“ *Jezik*, br. 5 (1965–1966): 150–153.
- Jonke, Ljudevit. „Protiv nervoze u književnom jeziku.“ *Odjek*, br. 1 (1966): 2, 12.
- Jonke, Ljudevit. „I naučno i politički. (Osvrt na članak prof. Sv. Markovića).“ *Odjek*, br. 18 (1966): 2.
- Jonke, Ljudevit. „Jezik naš današnji i svagdanji.“ *Jezik*, br. 2 (1966–1967): 33–38.
- Jonke, Ljudevit. „Osnovni pojmovi o jeziku Hrvata i Srba.“ *Jezik*, br. 5 (1968–1969): 129–134.
- Jonke, Ljudevit. „Nekoliko potrebnih riječi o književnom jeziku.“ *Vjesnik*, 27. svibnja 1969: 7.
- Jonke, Ljudevit. „Još dvije varijante književnog jezika.“ *Vjesnik*, 21. travnja 1970: 9.
- Jonke, Ljudevit. „Svakako korak naprijed.“ *Vjesnik*, 26. svibnja 1970: 8.
- Katičić, Radoslav. „Problem norme u književnom jeziku.“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 20–23.
- Katz, Vera. „Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji (1945.-91.): kratak pregled.“ *U Slovenija v Jugoslaviji*, uredio Zdenko Čepić, 291–318. Ljubljana: Inštitut za novejšu zgodovinu, 2015.
- „Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini.“ *Odjek*, br. 7 (1971): 4, 23.
- Letopis Matice srpske*, 1955, knj. 375, sv. 1.
- Marković, Svetozar. „Jezička norma i jedinstvo srpskohrvatskog književnog jezika.“ *Odjek*, br. 19 (1965): 5–6.
- Marković, Svetozar. „Gdje je (naučna) istina? Bosna i Hercegovina na optuženičkoj klupi.“ *Odjek*, br. 15 (1966): 2.
- Marković, Svetozar. „Jezička norma i varijante srpskohrvatskog književnog jezika.“ *Pitanja savremenog književnog jezika*, sv. VI (1968): 41–56.
- Marković, Svetozar. „Šta je zajedničko a šta posebno u varijantama srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) književnog (standardnog) jezika?“ *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, sv. XIV/1 (1971): 141–151.
- Mićanović, Krešimir. „Variationen zum Thema Standardsprache(n) und Varianten. Über den kroatisch-serbischen Sprachenstreit.“ *U Typen slavischer Standardsprachen: Theoretische, methodische und empirische Zugänge*, uredili Daniel Müller i Monika M. Wingender, 197–216. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2013.
- Mićanović, Krešimir. „Vlast i jezik.“ *U Šesti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014. Prvi svezak*, uredili Stipe Botica, Davor Nikolić, Josipa Tomašić i Ivana Vidović Bolt, 333–341. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Hrvatski slavistički odbor, 2016.

- Mićanović, Krešimir. *Varijacije na temu jezika i varijanata: Standardologija Dalibora Brozovića*. Zagreb: Matica hrvatska, 2018.
- Mitić, Milan. „Vukov jezik i jezik današnje kulture nisu isto.“ *Oslobođenje*, 15. rujna 1965: 7.
- Okuka, Miloš. „Naše nedaće i potrebe.“ *Svijet*, br. 660 (1971): 9.
- Okuka, Miloš. *Ogledi o našem književnom jeziku*. Nikšić: Univerzitetska riječ, 1990.
- Peco, Asim. „Jezičko jedinstvo iznad svih varijanata.“ *Odjek*, br. 2 (1966): 2, 12.
- Peco, Asim. „Smireno i bez pre nagljivanja.“ *Odjek*, br. 13 (1966): 2.
- Popis stanovništva 1961. Knjiga I. Vitalna, etnička i migraciona obeležja. Rezultati za republike i demografske rejone*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1970.
- Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo. Etnička, prosvetna i ekonomska obeležja stanovništva i domaćinstva prema broju članova. Rezultati po opština*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1974.
- Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, br. 4 (1969–1970).
- Rašović, Đorđe. „Preporučeno je da se svesno i širokogrudno držimo Novosadskog dogovora o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu.“ *Politika*, 24. listopada 1965: 6.
- Stevanović, Mihailo. „Neke leksičko-stilske razlike, a ne jezičke varijante.“ *Naš jezik*, br. 4–5 (1965): 195–226.
- Šipka, Milan. *Jezički savjetnik*. Sarajevo: Svjetlost, 1975.
- Šipka, Milan. *Književnojezička politika i jezička kultura. (Jezički savjetnik 2)*. Sarajevo: Oslobođenje, 1987.
- Šipka, Milan. *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000). Dokumenti*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 2001.
- Vukomanović, Slavko. „Nacija, jezik i naše književnojezičke varijante.“ *Sveske*, br. 5–6 (1984): 241–254.
- Vuković, Jovan. „Gdje se šta o našem jeziku može naučiti? (uz članak prof. Jonkea u Jeziku, XIII, br. 1).“ *Jezik*, br. 4 (1965–1966): 113–118.
- Vuković, Jovan. „Problemi našeg književnog jezika danas u svetlu nacionalnih i društvenih ideja.“ *Pregled*, br. 7–8 (1966): 19–32.
- Vuković, Jovan. „Potreba angažovanja. Naučni rad na književnojezičkoj uzajamnosti i književnojezičkoj kulturi.“ *Odjek*, br. 21 (1967): 5.
- Vuković, Jovan. „Bosna i Hercegovina u svetlosti raspr i sporazuma oko književnog jezika.“ *Lica*, br. 16 (1969): 22–23.
- Vuković, Jovan. „Nizak nivo lingvističkog obrazovanja – stalan izvor jezičke netolerancije.“ *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, br. 3 (1969–1970): 26–35.
- Vuković, Jovan. „Standardni jezik. I. deo.“ *Radovi. Odjeljenje društvenih nauka*, knj. XLIX, knj. 16 (1973): 17–57.
- Vuković, Jovan. „Standardni jezik. II. deo.“ *Radovi. Odjeljenje društvenih nauka*, knj. L, knj. 17 (1974): 5–96.
- „Zaključci o idejno-političkim zadacima komunista Bosne i Hercegovine u daljem ostvarivanju samoupravnosti naroda i narodnosti i razvijanju međurepubličke saradnje.“ *Oslobođenje*, 18. svibnja 1968: 6.

„Zaključci Petog kongresa jugoslavenskih slavista.“ *Književnost i jezik*, br. 4 (1965): 111–112.

Croatian Linguists and the *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*

Summary: During the period of socialist Yugoslavia, the linguistic standard used in Bosnia and Herzegovina, one of the six republics constituting the multinational federation at the time, found itself on the periphery of linguists' interest. Up until the mid-1960s, Bosnia and Herzegovina itself occupied only a loosely marginal position in the language policy field where the central positions had been granted to Croatian and Serbian linguists, i.e. their respective cultural institutions – *Matica hrvatska* (Zagreb) and *Matica srpska* (Novi sad), as per the agreements reached at the 1954 meeting in Novi Sad. This paper presents an analysis of the language policy context in the late 1960s and early 1970s in Bosnia and Herzegovina, when the government of the federal republic lent its support to the shaping of an autonomous language policy according to which the language standard of Bosnian-Herzegovinian Muslims, Serbs and Croats was identified as *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*, „a distinct and specific aspect of the Serbo-Croatian i.e. Croato-Serbian standard language used in Bosnia and Herzegovina“. Special attention in the paper is paid to (polemical) texts by Croatian linguists concerning the language and variants used by Croats, Serbs, Montenegrins and Muslims in which the language standard in Bosnia and Herzegovina is explicitly taken into account. The analysis of texts published during the period shows, on the one hand, that Croatian linguists bemoan the eclipse of typical Croatian lexis in Bosnia and Herzegovina's public use of language but are, on the other hand, disposed to identify the Bosnian-Herzegovinian language standard as a distinct variant.

Keywords: language policy, Bosnia and Herzegovina, *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*

**Kulturološke i sociološke teme
Kulturoznawcze i socjologiczne konteksty
peryferii**

Suzana Marjanić

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb
suzana@ief.hr

 <https://orcid.org/0000-0002-6158-3006>

Labin ili izvedba *undergrounda* kao jedan od modusa otpora izolaciji/ periferiji¹

Sažetak: Na primjeru istarskoga gradića Labina ilustriram na koji način izolacija, tzv. periferija može biti i izraz otpora u niši kulture. Kolektiv Labin Art Express (L.A.E. – pokretači: Dean Zahtila, pokojni Krešimir Farkaš, Graziano Kršić) inicijator je i voditelj fundamentalnoga projekta *Underground City XXI* – osnivanja podzemnoga labinskoga kulturnoga grada kao alternative postojećem, nadzemnom, heteronomnom Labinu, tj. stvaranja pravog grada 150 metara ispod površine zemlje, u podzemnim halama i tunelima isklesanim u živoj stijeni, koji spajaju Labin, Rašu, Plomin i Rabac, i to s ulicama, barovima, galerijama, bazenima, igralištima za djecu, trgovinama, restoranima, Muzejom rudarstva i industrije Istre. Pritom Labin možemo usporediti urbanoantropološki s Katowicama u kojima je 2018. godine održana najvažnija UN-ova konferencija o klimatskim promjenama nakon Pariškog sporazuma 2015. godine. Katowice su odabrane s jedne strane kao jedan od najzagađenijih dijelova Europe zbog eksploatacije ugljena, a s druge strane zbog svoje tranzicije iz rudarsko-industrijskoga u moderno industrijsko, gospodarsko, tehnološko i kulturno središte.

Ključne riječi: Labin Art Express, projekt *Underground City XXI*, antropologija rudarenja, Katowice, periferija kao izraz otpora

Na primjeru istarskoga gradića Labina ilustriram na koji način izolacija, tzv. periferija može biti i izraz otpora u niši kulture. No prvo nekoliko riječi o kolektivu Labin Art Express (L.A.E. – inicijatori: Dean Zahtila, pokojni Krešimir Farkaš, Graziano Kršić) s njegovim TransArtom – međunarodnim transdisciplinarnim umjetničkim festivalom i la-

¹ Rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost („Naracije straha: od starih zapisa do nove usmenosti“, projekt IP-06-2016-2463).

boratorijem. Dean Zahtila 1984. u Labinu otvara RE galeriju, jednu od prvih privatnih umjetničkih galerija u bivšoj Jugoslaviji. Godine 1991. s kiparom i pomorcem Krešimirom Farkašem osniva kulturno-umjetničko društvo (od 1998. udruga) Labin Art Express (od 2005. u imenu ima i XXI) čiji je predsjednik od osnivanja do danas. Od 1993. do 1996. direktor je Radija L.A.E. – prve potpuno nezavisne radijske postaje u Hrvatskoj. Godine 1994. zajedno s Massimom Savićem i Krešimirom Farkašem osniva multimedijalnu grupu Metal Guru, jednu od frakcija Labin Art Expressa. Inicijator je i voditelj fundamentalnog L.A.E.-ova projekta *Underground City XXI* – osnivanja podzemnoga labinskoga kulturnoga grada kao alternative postojećem, nadzemnom, heteronomnom Labinu, tj. stvaranja pravog grada 150 metara ispod površine zemlje, u podzemnim halama i tunelima isklesanim u živoj stijeni, koji spajaju Labin, Rašu, Plomin i Rabac, s ulicama, barovima, galerijama, bazenima, igralištima za djecu, trgovinama, restoranima, Muzejom rudarstva i industrije Istre, i to u kontekstu antropologije rudarenja.²

1. L.A.E. – temeljni projekt *Podzemni grad XXI*

L.A.E. (Labin Art Express) kao interdisciplinarna umjetnička udruga osnovan je na tragu *underground* kulture osamdesetih, razjasnili su njezini osnivači u svom programatskom tekstu *Umjetnički credo* L.A.E., publiciranom prigodom predstavljanja u zagrebačkom Muzeju suvremene umjetnosti 1992. godine na poziv povjesničara umjetnosti i kustosa Davora Matičevića. Bilo je to prvo javno samopredstavljanje L.A.E.-a i Kulturnog centra Lamparna. Zamišljeno je na način da se podzemne energije dovedu u previše racionalan Zagreb, odnosno, kako je to dokumentirano u monografiji o L.A.E.-u: „Kroz instalacije, performanse, dramske prikaze, izložbe i projekcije, procesiju ‚rudara‘ Zagrebom, glazbu sopaca te istarski gastro-happening, zbog kojeg je čitav event završio partijanem u prepunom Muzeju do ranih jutarnjih sati – simulirana je ideja transformacije baštine bivših istarskih ugljenokopa Raša u Podlabinu u suvremeni kulturno-umjetnički kompleks pod nazivom KuC Lamparna.“³ Naime, 12. rujna 1998. u sklopu bivšeg

² Usp. *Labin Art Express: 1992.-2012.* (predgovor Viktor Zahtila, pogovor Branko Franceschi, autori fotografija Rajko Tasić i sur.) (Labin: Labin Art Express XXI, 2013). U poglavlju „Memorija ili ‚nek se topi!‘“ etnolog i kulturni antropolog Andrea Matošević tematizira preživljavanje rudarskoga nasljedstva nakon gašenja podzemnih iskopa (Andrea Matošević, *Pod zemljom: antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću* (Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2011)).

³ *Labin Art Express: 1992.-2012.*, 61.

industrijskog kompleksa labinskog rudnika otvara se Lamparna kao prvi nezavisni i međunarodni kulturni centar u Hrvatskoj. Tako je kamen temeljac L.A.E.-a postavljen u derutnom i napuštenom rudarskom objektu spojenom na podlabinski šoht i zvanom Lamparna. Često se ističe kako su programi u Lamparni započeli još 1992. godine kada je L.A.E. ušao u bivše rudarske zgrade u centru Labina, a članovi pokrenuli i vlastitu radiostanicu Radio L.A.E. – kojoj je već 1996. oduzeta koncesija „zbog toga što su previše europska, a premalo hrvatska postaja“.⁴

Godine 2007. L.A.E. XXI uz potporu grada Labina započinje rekonstrukciju kompleksa Pijacal,⁵ koji uključuje zgrade i šoht, te projekt *Podzemni grad/Underground City XXI*. Istarska županija proglasila ga je „milenijskim županijskim projektom“, a sufinancirala ga je i Europska Unija. Temeljni je projekt tog *underground* kolektiva projekt *Underground City XXI* – osnivanje podzemnoga labinskoga kulturnoga grada kao alternative postojećem, nadzemnom Labinu. Njegov program čini pretvorba bivšeg rudnika ugljena u (Pod)Labinu (Pozzo Littorio) i Raši (Arsia), kako navode, „jednog od najvećih tehnoloških dostignuća na području rudarenja u svijetu s početka 20. stoljeća, u futuristički podzemni grad, urbano-društvenu skulpturu u neprestanom stvaranju“. O fizičkoj se realizaciji projekta počelo razmišljati, kako to često ističe Dean Zahtila, tek nakon što je Rudarsko-geološko-naftni fakultet iz Zagreba po narudžbi Istarske županije godine 2000. završio studiju o izvedivosti projekta, koja je potvrdila da umjetnička utopija može postati i realnost.⁶ Ukratko, projekt *Podzemni grad XXI* formalno je započeo 1998. otvaranjem Lamparne – budućega ulaza u Podzemni grad, tj. čekaonice za lift koji će nas odvesti 150 metara ispod zemlje. Inače, Lamparna je dobila ime po svojoj funkciji – mjestu za odlaganje i punjenje rudarskih lampi. Danas služi kao izložbeni prostor, mjesto održavanja radionica i koncerata te kao ured L.A.E. XXI. Od 2014. godine u kompleksu Pijacal održava se *Industrial Art Biennial/Bijenale industrijske umjetnosti*, koje ugošćuje domaće i međunarodne umjetnike čija su djela inspirirana industrijom, njezinom prošlošću, propašću ili budućnošću.⁷

⁴ *Labin Art Express: 1992.-2012.*, 61.

⁵ Rudarsko-industrijski kompleks Pijacal nalazi se u dijelu sjevernoga podnožja brežuljka na kojem je labinski Stari grad.

⁶ U ovome se dijelu rada koristim fragmentima svoga teksta iz 2014; Suzana Marjanić, „Izvedba undergrounda,“ *Zarez*, br. 383 (2014): 41.

⁷ Katarina Lamešić, „Branka Cvjetičanin, Delegacija, posjet Raši, Krapnu i Labinu, 20. svibnja 2017., izložba: Galerija Prozori, 6. – 20. lipnja 2017.,“ *Narodna umjetnost*, sv. 54, br. 2 (2017): 229–231.

Godine 2012. pokreće se međuregionalni projekt mreže partnera multilateralnog klastera *Rudnici kulture*⁸ čija je ideja povezati rudarska mjesta bivše Jugoslavije te mapirati bivše i sadašnje rudnike radi određivanja njihova statusa i mogućnosti prenamjene njihova sadržaja.⁹

1.1. Labin ili istarski Twin Peaks: dvojni grad

Kao svojevrsna margina periferije u okviru kolektiva Labin Art Express donedavno je djelovala i multimedijalna umjetnica Xena L. Županić, koja danas uglavnom djeluje na milanskoj kontrakulturnoj sceni. Što se tiče biografskoga konteksta Xene L. Županić, glumice, redateljice, književnice, scenografkinje, modela, umjetnice performansa, valja istaknuti njezine vokoperformanse, u kontekstu njezine nedavno objavljene četvrte knjige *Yztok Zapada*¹⁰ koju ispisiuje logocentričnom igrom metaforika i u kojoj, među ostalim, dokumentira margine grada, pa tako u tekstu „Labin@Twin Peaks“ ističe zlatne sedamdesete, „kada sva mjesta, svi toponimi u našoj malenoj domovini zovu se bez prisile, i bez ikakva materijalnoga osvajanja i nasilnoga krštenja, Peyton Place, *refugium peccatorum*“. U usporedbi sa zlatnim sedamdesetima umjetnica devedesete određuje platinastom atribucijom – „s agonijom na vrhuncu, raspadom u grimizu perverzije, kada sve postaje dvojno, dvojina svaka sa svojim vrhuncem, utvrđenim brežuljkom, odakle vidi se vrh nizine, podnožje stopala grada: Twin Peaks ili sijamsko tijelo s dvije glave, gornjom i donjom, starim i relativno novim gradom, socijalizmom i nekim neutvrđenim aristokratskim feudalizmom“.¹¹

⁸ O navedenom projektu usp. <http://www.rudnickikulture.com/>. U projekt su uključeni sljedeći umjetnički kolektivi: L.A.E. XXI, Labin i Polygon, Zagreb (Hrvatska), Manifest, Prijedor (BiH), Tera Nostra, Mojkovac (Crna Gora), Remont, Beograd (Srbija), Loke Studio, Zagorje ob Savi i Delavski Dom Trbovlje (Slovenija), Kult-tranzen, Strumica (Makedonija) i Kosova në Lëvizje, Priština (Kosovo). *Rudnici kulture* u međuvremenu su od platforme postali međunarodna organizacija.

⁹ Branka Cvjetičanin, „Narativi krapanskog kulturnog krajolika. Umjetničko-istraživački projekt centra Polygon posvećen Istarskim rudnicima u Krapnu i okolici,“ *Zarez*, 2015, pristupljeno 26. srpnja 2020, <http://www.zarez.hr/clanci/narativi-krapanskog-kulturnog-krajolika>.

¹⁰ U knjizi, među ostalim, Xena bilježi sve navodno marginalne žive skulpture Labina, pa tako spominje i labinskog performerera pod imenom Euro Laube – Keko, ističući kako je riječ o jedinom labinskom filozofu koji je shvatio supstanciju Labina, „tj. dominirajuću špageti western strukturu avetinskoga grada. Filmografija spomenutog umjetnika bazira se na odistinski domaćoj Zerebanjek-filozofiji gdje Euro Laube tzv. Keko jest Scheriff koji nadljudskim snagama bori se protiv zlih i prljavih neprijatelja Labina i labinštine“ (Xena L. Županić, *Yztok Zapada* (Labin: vlastita naklada, 2014)).

¹¹ Županić, *Yztok Zapada*. Usp. Suzana Marjanić, „Vokoperformansi – Neda Šimić-Božinović i Xena L. (Loredana) Županić: glumice i umjetnice performansa,“ u *Krležini dani*

Labinska multimedijalna umjetnica Xena L. Županić, istina, daleko je poznatija na milanskoj kontrakturnoj sceni, a ovom prigodom mogu još istaknuti da je diplomirala filozofiju i povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zadru, glumu i scenografiju na Scuola di Recitazione Quelli di Grock u Milanu te glumu na Accademia D'Arte Drammatica di Milano. Nadalje, bavila se modom (imala je vlastiti brend Hermetika) i sudjelovala u revijama najvećih svjetskih modnih dizajnera i dizajnerica; glumi u kazalištu (gdje posebno ističe suradnju s glumcem Carmelom Beneom koji je utjecao na njezine vokoperformanse), igranim filmovima (G. Salvatores), radijskim i TV-dramama, videospotovima; snimila je četiri diskoalbuma za Emi Italia, dva s Metal Guruom; 2002. osnovala je i vodila kulturni centar Ludiialydis u Milanu; radila je za talijansku televiziju („Markette“, P. Chiambretti, la 7, Mediaset, Rai Uno itd.), izlagala na samostalnim i skupnim izložbama (Venecijanski bijenale, Tanzquartier Beč, Harald Szeemann). Godine 2002. postaje članica Labin Art Expressa i Metal Gurua. Danas djeluje kao multimedijalna umjetnica, izvodi vlastite performanse, kazališne predstave kao redateljica i akcije. Imala je bitnu ulogu u programu Labin Art Expressa, odnosno, kako je to istaknula njezina kći Persefone Zubčić, Xena L. Županić svjesno unosi primordijalni majčinski element u dva osnovna projekta Labin Art Expressa s kojima je donedavno surađivala – *Podzemni grad XXI te Začeće i rođenje djeteta-boga-umjetnika Heroja 21. st.*, koji se otkrivaju pod znakom dvaju elemenata – lunarnog (silazak u Podzemni grad i začeće) i solarnog (rođenje heroja-umjetnika koji nastavlja dnevni život). Povlačenjem i silaskom u utrobu Podzemnoga grada, u njezinoj interpretaciji, umjetnici L.A.E.-a gube svoje spolne konotacije postajući androgina noćna bića čije fizičko obličje i vremensko trajanje ne ukazuju na neki precizan i trajan oblik.¹²

u *Osijeku 2017. Redatelji i glumci hrvatskoga kazališta. Prvi dio*, ur. Martina Petranović, Boris Senker i Anamarija Žugić (Zagreb – Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta – Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku – Filozofski fakultet u Osijeku, 2018), 201–212.

¹² U zamišljenom multimedijalnom performansu *Carska Rez-ba* umjetnica ukazuje na misterij tjelesno-duhovne preobrazbe ženskoga tijela. Postupno zaokrugljivanje, sferoidalizacija ženske trbušne šupljine, ukazuje na *Ur-Oblik*, primordijalnu sferu iz koje sve potječe i sve se rađa. U okviru svojih vokoperformansa umjetnica zvučno prati krik rađanja kao vječnu traumu rođenja..., kako je to koncipirala u okviru svojih videoperformansa izloženih na izložbi o reproduktivnim pravima u Galeriji Vladimir Bužančić (Zagreb, kustosica Anita Zlomislić) 2017. godine, koja je ujedno i prva izložba o trudnoći što se tiče lokalne scene. U kontekstu navedenoga ističem i videoperformans *Živo-tinja* u kojemu glasovnim manifestacijama umjetnica ekofeministički postavlja u suodnos lekseme život, žena i životinja te životariti, živo srebro, živa, ujevićevski apostrofirajući „Lijek je lelek srebra i sebra“.

Podsjećam na labinske me(n)talne aberacije na Eurokazu 2005. godine kada smo mogli pogledati dokumentarno-fiktivni performans *U-BITI* Labin Art Expressa, što ga autorski potpisuju Dean Zahtila i Xena L. Županić. Multimedijalni dvojac Zahtila–Županić uspio je, vjerojatno teškom mukom, okupiti jedanaestero Labinjana, mahom naturščika, koji su pokušali, a po nekima i uspjeli, dramaturgijom kaosa uprizoriti labinske probleme, ili kako navode u programskoj knjižici Eurokaza, riječ je o „gradu bezizlazne sadašnjosti, karbonizirane prošlosti“, „gradu anomalija – nekad najbogatiji, a danas najsiromašniji grad u Istri, grad Matije Vlačića i grad umjetnosti, grad s abnormalnim postotkom mentalnih bolesti, narkomana, samoubojstava, grad nespojive mješavine kultura“. Ili kao što je Xena apostrofirala u *Globusu* (1. srpnja 2005) da je „Labin taj koji je U-bio“. Nažalost, zbog scene *fellatija*, a ne zbog iskaza o činu ubojstva čija je posljedica „otjelotvorenje“ ubojice, ili primjerice Xenina iskaza „Bog je visoko, car je daleko“, što ga je više puta apostrofirala na početku izvedbe, *U-BITI* našao se na naslovnicama nekih naših dnevnih novina. Ili rekapitulacijom Deana Zahtile otprilike dva tjedna nakon eurokazovske izvedbe: „Naime, novinar u *Jutarnjem* opalio je da je bio *fellatio* i gotovo svi su *to* prenijeli, a mi ne želimo navedeno opovrgavati jer doista nije važno je li bio stvaran ili nije bio stvaran *fellatio*, i apsolutno ne mijenja u toj predstavi ništa.“¹³ U svojoj knjizi *Zatok Zapada* Xena Županić navodi kako se u klasičnom svijetu čin *fellatio* označavao glagolom *irrumare* (dati dojku, dojiti), „onda čitav skandal, graju koja se digla oko čitave predstave (*U-BITI*, Eurokaz, Zagreb), ne treba čitati kao moralističko prosuđivanje, već kao senzibilnu, tankočutnu manifestaciju onoga podsvjesnog, arhaičnog, vidljivog stožera u nama na kojem počivaju najvažniji elementi psihičke strukture našega bića“. Osobno smatram da se tom eurokazovskom izvedbom, što se tiče nekih kritičarskih krugova, demonstriralo ono što je npr. Appadurai naveo u vezi s drugošću u antropološkom proučavanju – da su neki Drugi više Drugi od nekih drugih.¹⁴

Usp. Xena L. Županić, „Miteuropski sat u srcu Hrvatske“ (razgovarala Suzana Marjanić), *Zarez*, 22. veljače 2016, pristupljeno 12. svibnja 2019, <http://www.zarez.hr/clanci/xena-l-zupanic-miteuropski-sat-u-srcu-hrvatske>.

¹³ Suzana Marjanić, *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas* (Zagreb: Udruga Bijeli val – Institut za etnologiju i folkloristiku – Školska knjiga, 2014), 1207–1216.

¹⁴ Arjun Appadurai, „Theory in Anthropology: Center and Periphery,“ *Comparative Studies in Society and History*, sv. 28, br. 2 (1986): 357.

2. Izložbeni Labin – Krapan

U kontekstu industrijske baštine Labina navodim i labinsku izložbu *Rudarske uspomene* (2008) Kristine Leko koja osim umjetničke dimenzije ima i etnografsku kvalitetu oživljavanja života rudara kao zaboravljene i danas potpuno nevidljive zajednice. S kustosicom Sabinom Salamon, koja je tada bila voditeljica Gradske galerije u Labinu, Kristina Leko organizirala je navedenu izložbu s labinskim rudarima s ciljem oživljavanja rudarske baštine koja svjedoči i o nekadašnjoj multikulturalnosti toga prostora. Izložba je oblikovana kao prošireno dokumentarno kino u suradnji s lokalnom zajednicom. Središnji dio izložbe čini projekcija razgovora s labinskim rudarima, a jedan od problema na koje je izložba ukazala jest činjenica da se Istrijani danas pomalo srame rudarstva.¹⁵ Tako je dvadesetak bivših rudara na radionicama oživilo uspomene na razdoblje profesionalnog i životnog identiteta, kroz sjećanja, zapise, osobne predmete, fotografije, predmete iz rudnika, rudarske novine, skulpture i dramske tekstove. Pritom je nekoliko labinskih entuzijasta uključilo privatne zbirke o rudarstvu; npr. tu su se našli i predmeti iz zbirke Senada Hujdurovića, rudarskoga sina, kasnije rudara u Labinu, koji je kao invalid rada umirovljen s 38 godina. Na lokalnoj razini navedeni je projekt nastojao revalorizirati bavljenje danas zanemarenom rudarskom tradicijom kao kulturnom baštinom te su ubrzo poslije izložbe neki od sudionika osnovali udrugu za brigu o rudarskoj baštini. Umjetnica navodi i zanimljive detalje iz antropologije solidarnosti rudara, npr. često su nedjeljom radili udarnički, natjecali se, besplatno, a zarada je išla za bolnicu, školu ili pak za tunel Učka. Što se tunela tiče, rudarima je obećano da će imati slobodan prolaz kroz njega. Tunel je prodan, tj. dan u koncesiju francuskoj tvrtki, i nitko ne pamti koliko su nedjelja rudari dali tunelu, nitko se ne sjeća danog obećanja.¹⁶ Suočena sa slučajem u Krapnu tijekom rada na projektu *Underground city XXI*, na mapiranju podzemnih i nadzemnih objekata rudnika Labinštine, u suradnji s Labin Art Expressom XXI

¹⁵ Kristina Leko, „Uredi za popravlanje ustava“ (razgovarala Suzana Marjanić), *Zarez*, br. 278 (2010): 36–37; „Rudarske uspomene, 2008.“ pristupljeno 26. srpnja 2020, <http://otvorenilikovnipogon.org/projekti/rudarske-uspomene.html>.

¹⁶ Kako navodi autorica: „U knjižici o tom projektu, koja je upravo završena, nalazi se i reprint rudarskih novina iz 1959. koje, među ostalim, navode „Čitanjem se uči, učenjem se stječe znanje...“. Polazilo se od toga da rudare treba i obrazovati, te se netko o tome brinuo, radio im novine. Takvo što danas u potpunosti izostaje. Tko danas postavlja pitanje npr. o mogućim kulturnim potrebama žena koje rade u tekstilnoj industriji?“ (Kristina Leko, „Uredi za popravlanje ustava,“ 36–37).

multimedijalna umjetnica Branka Cvjetičanin osniva 2012. godine Regrutni centar za umjetnike Pozzo Franz u Krapnu kako bi unijela matricu umjetnosti i kulture u to potpuno zanemareno selo. Različiti programi rada sa zajednicom i u zajednici traju neprekidno od 2012. do 2020. godine kada stanovnici Krapna napokon dobivaju pravni status stanovanja koji nije postojao od zatvaranja posljednjeg rudnika. Tijekom ljeta umjetnica stanuje zajedno s lokalnim stanovništvom i dijeli njegove probleme, što njezinu djelovanju u Krapnu i za Krapan svakako daje neosporivu ozbiljnost i težinu. Iako je došla s namjerom da se bavi umjetnošću, odradila je odličan antropološki posao, kako to zamjećuje antropologinja Katarina Lamešić.¹⁷ Vratiti život jednoj zajednici od koje su svi o kojima je ovisila digli ruke i biti njezin glas kada je nitko ne želi čuti nije mali pothvat. Danas Krapan ima svoj ljetni festival *Krapan EU Kapital*, festival suvremene socijalne, kulturne i umjetničke prakse s fokusom na urbanizmu s posebnim potrebama u ekstremnim životnim uvjetima, koji uključuje kulinarske radionice i prezentacije, umjetničke performanse, dječje radionice i ljetno kino, na kojem sudjeluju međunarodni umjetnici i s drugim oblicima participativnih suvremenih kulturnih i umjetničkih praksi.¹⁸ Kao što zamjećuje Branka Cvjetičanin, Krapan, jedno od naselja Općine Raša, smješten je u krajnjem sjeveroistočnom dijelu raške kotline (nekadašnjeg Krapanskog jezera) i prema popisu iz 2001. broji 203 stanovnika. Stalna eksploatacija kamenog ugljena u Krapnu počinje 1785, što Krapan stavlja u kontekst i vrijeme europske industrijske revolucije 1760-ih. Krajem 19. st. u Krapan i dalje pristižu investicije, te se gradi niz stambenih zgrada; nastava u osnovnoj školi drži se na hrvatskom i njemačkom jeziku, a tek 30-ih godina 20. stoljeća otkrivaju se nove žile crnog ugljena, šire se i stvaraju novi lokaliteti koji u rudarstvu podrazumijevaju i cjelokupnu nadzemnu infrastrukturu, što je trenutak nastanka Raše i Podlabina.

Sličnom se metodologijom rada koristi i multimedijalni umjetnik Marijan Crtalić (1968–2020) u svome dugogodišnjem projektu *Nevidljivi Sisak* sa sisačkom Željezom, koji izvodi virtualno i realno. U okviru projekta umjetnik je 2014. godine osnovao Festival Željezara (lokalnim je vlastima projekt predložio 2007. godine) koji je okupio eminentne predstavnike i predstavnice hrvatske i regionalne suvremene

¹⁷ Katarina Lamešić, „Branka Cvjetičanin, Delegacija, posjet Raši, Krapnu i Labinu, 20. svibnja 2017., izložba: Galerija Prozori, 6. – 20. lipnja 2017.,“ 229–231.

¹⁸ Godine 2016. navedeni je festival postao dio programa Europske prijestolnice kulture Rijeka 2020.

umjetnosti, aktivističke udruge i pojedince te ponajbolje glazbene izvođače s područja tzv. nezavisne glazbene i kulturne scene. Bio je to svojevrsan memento i na umjetnikovu socijalno angažiranu izložbu *Nevidljivi Sisak: fenomen Željezara* (2009). U okviru projekta *Nevidljivi Sisak* umjetnik istražuje taj grad u nekoliko slojeva – od arheoloških ostataka do predmeta i mjesta koja svjedoče i o nekim ne tako davnim vremenima i o sadašnjosti, sa željom da se rehabilitira kulturna baština Siska. Povezivanje umjetničkog koncepta i radništva u spomenutoj izložbi Crtalić je ostvario na temelju činjenice da je u sklopu Željezare Sisak početkom 1970-ih bila pokrenuta likovna kolonija (1971–1990) u kojoj su kulturni radnici i radnici Željezare stvarali međusobno surađujući. Pritom su se njihova djela, kako navodi, poklanjala radnicima, a umjetnici su dobivali honorare za njih, „i svi su bili sretni i zadovoljni“, recimo. U dokumentarnom filmu *Industrijski raj* umjetnik intervjuira radnike koji svjedoče o povijesnom iskustvu – vremenu nastanka skulptura u umjetničkoj koloniji i o današnjem vremenu, kada se mnogim skulpturama iz tog „muzeja na otvorenom“ ne zna ni autor ni godina izrade, a djeca, neopterećena simboličkim nasljeđem, koriste se njima za igru. Umjetnik sličnom strategijom kojom se poslužila Kristina Leko¹⁹ u projektu/izložbi *Rudarske uspomene* okuplja na jednom izložbenom mjestu dokumentarni materijal (arhivske fotografije, izreske iz novina, dokumente), kontrapunktirajući ga aktualnom trenutku koji pokazuje da je od te radničko-umjetničke suradnje preostalo svega tridesetak oštećenih skulptura na javnim površinama radničkog naselja Željezare (naselje Caprag). Nažalost, slična je sudbina zadesila i radnike Željezare – te nekad najveće tvornice u ovom dijelu Europe – čiji se broj smanjio s nekadašnjih (otprilike) 14 000 na svega 1 000 zaposlenika, a danas na svega stotinjak radnih mjesta. Željezaru Sisak preuzela je 2007. godine američka korporacija CMC koja se obvezala zadržati svih 1 416 radnika najmanje tri godine, ali već 2008. svjedočili smo otpuštanju radnika i prebacivanju svih strojeva iz Željezare u američke pogone. Upravo je

¹⁹ Svi navedeni umjetnici i umjetnice koriste se etnografskim metodama u svome radu, pa tako npr. Marijan Crtalić, kako zamjećuju kulturni antropolozi Tomislav Pletenac i Sanja Potkonjak, započinje „svoj projekt etnografskim prikupljanjem građe na temu socijalizma u Sisku, odlascima ‚na teren‘ fotografira i evidentira skulpture koje zatječe u neposrednoj okolini Željezare Sisak, kao preostatak nekadašnje socijalističke umjetničke likovne kolonije“ (Tomislav Pletenac i Sanja Potkonjak, „Kada spomenici ožive – ‚umjetnost sjećanja‘ u javnom prostoru,“ *Studia ethnologica Croatica*, sv. 23 (2011): 12); Marijan Crtalić, „Sisačka Željezara bila je mecena umjetnicima,“ *Večernji list*, 20. studenoga 2009, pristupljeno 26. srpnja 2020, <http://www.vecernji.hr/vijesti/sisacka-zeljezara-bila-je-mecena-umjetnici-ma-clanak-53715>.

ta snažna priča o Sisku dokument koji svjedoči o osiromašenju jednog od nekad najrazvijenijih gradova bivše države.

3. Zaključno o mogućoj relaciji Labin – Katowice

Labin u kontekstu istarskih ugljenokopa možemo urbanoantropološki usporediti s Katowicama u kojima je 2018. godine održana najvažnija UN-ova konferencija o klimatskim promjenama nakon Pariškog sporazuma 2015. godine.²⁰ Za razliku od Katowica, koje su na izniman način nekadašnji industrijski kompleks prenamijenile u rudnike kulture, Labin na tome još uvijek radi, gašenjem rudarskih jama potkraj prošlog stoljeća, a kada se početkom 2000-tih pojavio novi ideološki konstrukt „kreativne/kulturne industrije“, koji je odjeknuo poput nove religije kulturne i umjetničke scene Zapada, počinje nova faza u razvoju rudnika u kojoj se tražio način da se postojeća infrastruktura iskoristi za kulturne potrebe grada i regije. Značajnu ulogu u tome imaju civilne udruge i inicijative poput Labin Art Expressa i Branke Cvjetičanin kao voditeljice istraživačkog projekta „Regrutni centar za umjetnike – Pozzo Franz“, koji je tematski i geografski lociran u Krapnu nedaleko od Raše. To je mjesto najstarijeg ulaska u jamu i prva nadzemna infrastruktura rudarskog kompleksa Labina i Raše, danas zaboravljeno naselje s administrativno i pravno nereguliranim statusom u kojem živi dvanaest obitelji. Tako je prvi „Polygon – regrutni centar za umjetnike“ pokrenut 2012. godine u Krapnu i nazvan prema krapanskom toponimu – Pozzo Franz.

²⁰ Katowice su odabrane za najvažniju UN-ovu konferenciju o klimatskim promjenama nakon Pariškog sporazuma 2015. godine kao jedan od najzagađenijih dijelova Europe zbog eksploatacije ugljena, odnosno zbog svoje tranzicije iz rudarsko-industrijskoga u moderno industrijsko, gospodarsko, tehnološko i kulturno središte. Glavni cilj Pariškog sporazuma (Konferencija UN-a o klimatskim promjenama COP21) iz 2015. godine bilo je smanjenje emisije stakleničkih plinova kao posljedice upotrebe fosilnih goriva (treset, ugljen, nafta, zemni plin) te ograničenje rasta globalne temperature na razinu između 1,5 i 2 stupnja Celzijeva u odnosu na predindustrijsku razinu; HINA, „U nedjelju počinje nova konferencija o klimi: „Samo nekim čudom možemo uspjeti“, pristupljeno 2. studenoga 2016, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/u-nedjelju-pocinje-nova-konferencija-o-klimi-samo-nekim-cudom-mozemo-uspjeti/2046577.aspx>.

Marzena Lamparska, „Post-industrial Cultural Heritage Sites in the Katowice conurbation, Poland,“ *Environmental & Socio-economic Studies*, sv. 1, br. 2 (2013): 36–42, Agnieszka Sobala-Gwosdz i Krzysztof Gwosdz, „„Katowice effect“? Regeneration of the site of the former Katowice coal mine through prestige cultural projects,“ *Urban Development Issues*, sv. 56, br. 4 (2017): 27–40.

Literatura

- Appadurai, Arjun. „Theory in Anthropology: Center and Periphery.“ *Comparative Studies in Society and History*, sv. 28, br. 2 (1986): 356–361.
- Crtalić, Marijan. „Sisačka Željezara bila je mecena umjetnicima.“ *Večernji list*, 20. studenoga 2009. Pristupljeno 26. srpnja 2020. <http://www.vecernji.hr/vijesti/sisacka-zeljezara-bila-je-mecena-umjetnicima-clanak-53715>.
- Cvjetičanin, Branka. „Narativi krapanskog kulturnog krajolika. smjetničko-istraživački projekt centra Polygon posvećen Istarskim rudnicima u Krapnu i okolici.“ *Zarez*, 2015. Pristupljeno 26. srpnja 2020. <http://www.zarez.hr/clanci/narativi-krapanskog-kulturnog-krajolika>.
- HINA. „U nedjelju počinje nova konferencija o klimi: ‚Samo nekim čudom možemo uspjeti.‘“ Pristupljeno 2. studenoga 2016. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/u-nedjelju-pocinje-nova-konferencija-o-klimi-samo-nekim-cudom-mozemo-uspjeti/2046577.aspx>.
- Labin Art Express: 1992.-2012.* (predgovor Viktor Zahtila, pogovor Branko Franceschi, autori fotografija Rajko Tasić i sur.). Labin: Labin Art Express XXI, 2013.
- Lamešić, Katarina. „Branka Cvjetičanin, Delegacija, posjet Raši, Krapnu i Labinu, 20. svibnja 2017., izložba: Galerija Prozori, 6. – 20. lipnja 2017.“ *Narodna umjetnost*, sv. 54, br. 2 (2017): 229–231.
- Lamparska, Marzena. „Post-industrial Cultural Heritage Sites in the Katowice conurbation, Poland.“ *Environmental & Socio-economic Studies*, sv. 1, br. 2 (2013): 36–42.
- Leko, Kristina. „Uredi za popravljjanje ustava“ (razgovarala Suzana Marjanić). *Zarez*, br. 278 (2010): 36–37.
- Marjanić, Suzana. „Labinske me(n)talne aberacije.“ *Zarez*, br. 159–160 (2005): 44.
- Marjanić, Suzana. *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas*. Zagreb: Udruga Bijeli val – Institut za etnologiju i folkloristiku – Školska knjiga, 2014.
- Marjanić, Suzana. „Izvedba undergrounda.“ *Zarez*, br. 383 (2014): 41.
- Marjanić, Suzana. „Vokoperformansi – Neda Šimić-Božinović i Xena L. (Loredana) Županić: glumice i umjetnice performansa.“ U *Krležini dani u Osijeku 2017. Redatelji i glumci hrvatskoga kazališta. Prvi dio*, uredili Martina Petranović, Boris Senker i Anamarija Žugić, 201–212. Zagreb – Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta – Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku – Filozofski fakultet u Osijeku, 2018.
- Matošević, Andrea. *Pod zemljom: antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Sveučilište Jurja Dobrića u Puli, 2011.
- Pletenac, Tomislav, i Sanja Potkonjak. „Kada spomenici ožive – ‚umjetnost sjećanja‘ u javnom prostoru.“ *Studia ethnologica Croatica*, sv. 23 (2011): 7–24.
- „Rudarske uspomene, 2008.“ Pristupljeno 26. srpnja 2020. <http://otvorenilikovni-pogon.org/projekti/rudarske-uspomene.html>.

Sobala-Gwosdz, Agnieszka, i Krzysztof Gwosdz. „Katowice effect“? Regeneration of the site of the former Katowice coal mine through prestige cultural projects.“ *Urban Development Issues*, sv. 56, br. 4 (2017): 27–40.

Županić, Xena. L. *Yztok Zapada*. Labin: vlastita naklada, 2014.

Županić, Xena L. „Miteuleuropski sat u srcu Hrvatske“ (razgovarala Suzana Marjančić). *Zarez*, 22. veljače 2016. Pristupljeno 12. svibnja 2019. <http://www.zarez.hr/clanci/xena-l-zupanic-miteuleuropski-sat-u-srcu-hrvatske>.

Fotoprilozi

Fotografija 1: Fotoarhiv L.A.E.-a: L.A.E. i KuC Lamparna²¹

Fotografija 2: Iz arhive projekta *Rudarske uspomene*, Labin, 2008, projekt Kristine Leko u suradnji s bivšim rudarima i njihovim obiteljima.²²

²¹ Preuzeto s internetske stranice www.lae.hr uz dozvolu Deana Zahtile.

²² Fotografija preuzeta s internetske stranice <http://otvorenilikovnipogon.org/projekti/rudarske-uspomene.html> uz dozvolu Kristine Leko.

Fotografija 3: Polygonov arhiv, Regrutni centar za umjetnike Pozzo Franz, Krapan (2018)²³

Labin, or *Underground* Performance as a Mode of Resistance to Isolation, Periphery

Summary: Using the example of the town of Labin in Istria, I demonstrate how isolation, the so-called periphery, can also serve as an expression of resistance in a cultural niche. The collective Labin Art Express (L.A.E., initiated by Dean Zahtila, late Krešimir Farkaš, Graziano Kršić) is the initiator of the fundamental L.A.E. project *Underground City XXI* – independent underground Labin cultural city as an alternative to the existing above-ground, heteronomous Labin, i.e. the creation of a real city 150 m below the earth's surface – in underground halls and tunnels, carved in solid rock, connecting Labin, Raša, Plomin and Rabac, with streets, bars, galleries, swimming pools, playgrounds for children, shops, restaurants, the Museum of Mining and Industry of Istria.

Thereby we can compare Labin in terms of urbanity and anthropology with the town of Katowice, which in 2018 was selected to host the most significant *UN Climate Change Conference*, following the 2015 Paris Agreement. Katowice were chosen as one of Europe's most polluted sites due to the exploitation of coal i.e. the transition of the aforementioned town from a mining and industrial site to a modern industrial, economical, technological and cultural centre.

Keywords: Labin Art Express, project *Underground City XXI*, anthropology of mining, Katowice, periphery as a mode of resistance

²³ Fotografiju je ustupila umjetnica Branka Cvjetičanin, autorica navedenoga projekta.

Ivana Prijatelj Pavičić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

prijatelj@ffst.hr

 <https://orcid.org/0000-0003-4379-3074>

Utjecaj interpretacija pojma periferijske umjetnosti Ljube Karamana i Miroslava Krleža na dalmatinsku povijesti umjetnosti

Sažetak: Mada je izvorno Bečka škola gajila univerzalistički pristup povijesti umjetnosti, njezini su korifeji, Alios Riegel i Max Dvořak, utjecali na oblikovanje nacionalističkih ideja kod srednjoeuropskih povjesničara umjetnosti koji su djelovali između dvaju svjetskih ratova. Evidentan je primjer takvih utjecaja ugledni hrvatski povjesničar umjetnosti Ljubo Karaman (1886. – 1971.), bečki student, koji se već tridesetih godina bavio umjetnošću centra i provincije, granice i periferije, a svoja će razmišljanja sintetizirati 1963. godine u knjizi *Problemi periferijske umjetnosti* o djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva. Kolonijalni karakter Karamanove definicije odnosa centar – periferija očituje se u shvaćanju da se diseminacija i asimilacija umjetničkih stilova odvija samo u jednom smjeru – od razvijenoga centra prema provinciji. Njegova se definicija pojma periferijske umjetnosti pojavila kao reakcija na djela istaknutih predstavnika Bečke škole s početka XX. stoljeća (s naglaskom na poljsko-austrijskog povjesničara umjetnosti Josefa Strzygowskog), a temeljena je na ideji o vanjskim, političkim i umjetničkim utjecajima u Dalmaciji, kao vanjskim snagama umjetničke razmjene. Ugledni pisac i enciklopedist Miroslav Krleža u diskusiji na Drugom kongresu književnika u Zagrebu preokrenuo je ideju o umjetničkom transferu iz naprednoga Zapada prema nerazvijenome Istoku – Balkanu kao provinciji na rubu civilizacije, predstavljajući ideju o periferiji kao centru. Tijekom pedesetih godina prošloga stoljeća Krleža je snažno utjecao na stvaranje nove kulturne paradigme i na razvoj znanstvene paradigme unutar hrvatske povijesti umjetnosti. Autorica će u referatu nastojati pokazati u kojoj se mjeri u tekstovima hrvatskih povjesničara umjetnosti o staroj dalmatinskoj umjetnosti očituje utjecaj i odjek Karamanovih i Krležinih ideja i stavova o periferijskoj, provincijskoj i graničnoj umjetnosti.

Ključne riječi: Ljubo Karaman, Miroslav Krleža, pojam periferijske umjetnosti

„Povijest umjetnosti vodi nas mnogim pitanjima koja se bave našim vlastitim identitetom. Riječ je o pitanjima koje žive u postkomunističkoj, tzv. post-istočnoj Europi, u post-religijskom svijetu, a u kojem oni nalaze svoje korijene,“ poručio je njemački povjesničar umjetnosti Hans Belting mladim češkim povjesničarima umjetnosti 2016., prigodom donacije njegovih knjiga Sveučilištu u Brnu. „Otkrivati korijene je“ – kazao je Belting – „nešto čudesno, jer odjednom razumiješ sebe, odakle dolaziš, tko si, i gdje ideš.“ „Vjerujem da je taj entuzijazam za otkrivanjem korijena nešto što je samo po sebi sastavni dio tih korijena (...) Posjedovati ćete vlastitu prošlost tek onda kada je otkrijete.“¹

Baveći se umjetnošću današnjeg hrvatskog prostora naši povjesničari umjetnosti još su od polovice XIX. stoljeća nastojali utvrditi koji je bio doprinos Hrvata ili pak Južnih Slavena u toj umjetnosti. Opće je poznato da je stara hrvatska umjetnost stoljećima bila obilježena utjecajima Rima, Bizanta, Langobarda, Venecije, Habsburškog i Osmanskog Carstva, koji su, kao i neka importirana djela i umjetnici dolazili iz zemalja koje su nekoć vladale našim prostorima. Tako, primjerice, kasnosrednjovjekovno i novovjekovno predmoderno arhitektonsko i umjetničko nasljeđe kontinentalne Hrvatske pokazuje srednjoeuropske umjetničke, ikonografske i stilske utjecaje dok je jadranski obalni pojas stoljećima bio pod utjecajem različitih talijanskih regija (s naglaskom na Veneciju), a nakon osmanskih osvajanja na prostoru tzv. Turske Hrvatske osjećali su se islamski utjecaji. U hrvatskoj povijesti umjetnosti u traženju vlastitog nacionalnog umjetničkog identiteta i danas je istraživačima inspirativan i poučan istraživački smjer koji je zacrtao ugledni hrvatski povjesničar umjetnosti Ljubo Karaman (1886. – 1971.), student čuvene Bečke škole, koji se kao znanstvenik negdje od početka tridesetih godina prošlog stoljeća bavio temama poput odnosa hrvatskog prostora kao provincije, granice i periferije spram umjetničkih centara. Valja imati na umu da se Karaman i kao konzervator i kao povjesničar umjetnosti djelujući u Dalmaciji u turbulentnom povijesnom razdoblju od završetka Prvog do početka Drugog svjetskog rata suočio s narastajućim talijanskim nacionalizmom i imperijalizmom i teritorijalnim prisezanjima koja su se očitovala i u talijanskoj i tzv. iredentističkoj povijesti umjetnosti, kao i onodobnim rasnim teorijama i idejama kulturnog nacionalizma.²

¹ Ivan Foletti, Francesco Lovino, Veronika Tvrzníková, ur., *From Kondakov to the Hans Belting Library. Emigration and Byzantium – Bridges between Worlds* (Brno: Masaryk University, Rome: Viella, 2018). (Chapter 4: Ivan Foletti: Interview with Hans Belting: crossing the borders), 75.

² Nikola Bartulin, *The Racial Idea in the Independent State of Croatia: Origin and Theory* (Leiden, Boston: Brill, 2014), 186.; Jan Białostocki, „Some values of artistic periphery,“

Prvi put je primijenio i pojasnio pojmove provincijske, granične i periferijske umjetnosti obrađujući tzv. starohrvatsku umjetnost u Dalmaciji u knjizi *Iz kolijevke hrvatske prošlosti* (Zagreb, 1930.), koja se pojavila kao reakcija na djelo *Forschungen zur Entwicklung der altkroatischen Kunst* poljsko-austrijskog povjesničara umjetnosti Josefa Strzygowskog (rodom iz šleskog grada Bielsko-Biala, 1862. – Beč, 1941.), objavljeno u Beču 1926., a potom u hrvatskom prijevodu 1927. pod naslovom *O razvitku starohrvatske umjetnosti: Prilog otkriću sjeverno-evropske umjetnosti* (Zagreb, 1927.).³ Reagirajući na teze Strzygowskog o barbarskom porijeklu predromaničke umjetnosti u Dalmaciji, obrazlažući zašto je protiv njegove teorije da su Hrvati tada bili donijeli nove oblike iz svoje postojbine na sjeveru Europe, Karaman tumači kako specifična stilska i tipološka, oblikovna obilježja tadašnje likovne umjetnosti proizlaze iz geografskog položaja Dalmacije na kojem dolazi do miješanja utjecaja različitih kulturnih krugova.⁴ On je dobro poznao rad svojeg

u *Center and Periphery: Dissemination and Assimilation of Style, Word Art, Themes of Unity and Diversity. Acts of XXVth International Congress of the History of Art*, ur. I. Lavin (London: University Park: Penn State University, 1989), 9–22.

³ Godine 1901. Josef Strzygowski objavio je knjigu *Orient oder Rome* (Joseph Strzygowski, *Orient oder Rome: Beitrag zur Geschichte der spätantiken und frühchristlichen Kunst* (Leipzig: Hinrichs 1901) u kojoj je naglasio da spiritus movens u ranokršćanskoj i ranosrednjovjekovnoj umjetnosti nisu bili klasična Grčka i Rim, nego helenizam i umjetnost Bliskog Istoka. Otvorio je tada diskusiju koja među povjesničarima umjetnosti i arheolozima i danas traje. U knjizi *O razvitku starohrvatske umjetnosti: Prilog otkriću sjeverno-evropske umjetnosti* Strzygowski tvrdi da su Hrvati donijeli specifične oblike koje uočavamo unutar starohrvatske umjetnosti iz svoje prapostojbine i da su oni izraz njihova nacionalnog stila. Karaman se sukobio sa stavovima Strzygowskoga. Ako hipotetički i prihvatimo njegovu tezu da ni Istok/Orijent ni Rim nisu ključni za razvoj umjetničke paradigme, postavlja se pitanje kako razumijeti hrvatsku umjetnost unutar europske i mediteranske nakon pada Rimskog Carstva. To je pitanje relativno nedavno u dva navrata postavio Vladimir Gvozdanović Goss (Vladimir P. Goss, „The Pre-Romanesque Art of Pagan Slavs? More on what Josef Strzygowski did not know,“ u *Von Biala nach Wien*, ur. P. O. Scholz, M. A. Dlugosz (Wien: European University Press, 2015), 493–496.; Vladimir P. Goss, *Orient oder Rom? 115 Years Later*, internetski osvrt, objavljeno 3. lipnja 2018. Art, Books, Publications, Arras World Press Theme. Rijeka: Sveučilište u Rijeci; Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, 2018, <https://www.romanika.net/early-croatian-architecture>). Goss raspravlja o povijesnim odnosima Rima i tzv. barbarskog svijeta, Mediterana i Sjevera, te o pojmovima klasičnog i primitivnog u likovnoj umjetnosti kojima se bavio Josef Strzygowski u svojim istraživanjima. U fokusu njegova interesa je i na koji je način Strzygovski interpretirao doprinos novopridošlih „barbarskih“ naroda u umjetnosti Europe nakon pada Rimskog Carstva. O tome vidi i članak E. Jastrzebowske u zborniku posvećenu Strzygowskom, objavljenu 2015. godine (Elzbieta Jastrzębowska, „Josef Strzygowski und Josef Wilpert – zwei geschlechter derselben wissenschaft,“ u *Von Biala nach Wien*, ur. P. O. Scholz, M. A. Dlugosz (Wien: European University Press, 2015), 43–54.

⁴ Petar Prelog, *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identiteti* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2018), 13.

bečkog kolege. Pišući tijekom tridesetih godina prošlog stoljeća o brojnim dalmatinskim temama od predromanike do baroka koristi njegove pojmove, poput *Bewegungskräfte*.⁵ Definira ih kao „sile pokreta“, a po njegovu mišljenju to su politička vlast, ekonomsko-trgovačke veze (pomorstvo i trgovina dalmatinskih gradova) i kulturno strujanje iz jednog kraja u drugi (npr. iz apeninske, zapadne, na balkansku, istočnu obalu Jadrana), koje utječu na razvoj umjetnosti nekog kraja. Karaman uočava što bi u dalmatinskoj umjetnosti bile *Beharrungskräfte*, statične sile periferije, i piše da bi njihov rezultat bile stilska inercija, odnosno suživot različitih stilskih „nivoa“ istodobno, kao i asimilacija starih i novih stilskih rješenja.⁶ Detaljnije je elaborirao teze o provincijskoj i graničnoj umjetnosti, i o slobodi koju imaju umjetnici koji stvaraju u provinciji, odnosno na periferiji, poput Nikole Firentinca, čuvenog graditelja šibenske katedrale, u knjizi *Umjetnost Dalmacije: XV. i XVI. vijek*, objavljenoj 1933.⁷ Tri desetljeća kasnije, ostarjeli će Karaman svoja višegodišnja promišljanja sintetizirati u knjizi *Problemi periferne umjetnosti. O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, na što ću se kasnije i osvrnuti.⁸

⁵ Čuveni poljski povjesničar umjetnosti Jan Białostocki (1921. – 1988.) interpretira ih kao dinamične snage centra. Jan Białostocki, „Some values of artistic periphery“, u *Center and Periphery: Dissemination and Assimilation of Style, Word Art, Themes of Unity and Diversity. Acts of XXVIIth International Congress of the History of Art*, ur. I. Lavin (London: University Park, Pennsylvania State University Press, 1989), 52.

⁶ Ljubo Karaman, *Problemi periferijske umjetnosti. O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva* (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti NR Hrvatske, 1963), 6.

⁷ Ljubo Karaman, *Umjetnost Dalmacije: XV. i XVI. vijek* (Zagreb: Matica hrvatska, 1933), 51–52, 112, 142. Karaman uočava kao ključne karakteristike dalmatinske umjetnosti XV. – XVIII. st. „drugačiji etnički sastav naših gradova; drugačiji kršni teren; drugačije ekonomske mogućnosti“ koje su u „uzročnoj vezi s našim narodom“. Njegovo objašnjenje provincijske i periferijske dalmatinske hrvatske „oblasti“ vidi: Karaman, *Umjetnost Dalmacije: XV. i XVI. vijek*, 51, 52, 142.

⁸ Provincijska umjetnost za Karamana bila bi umjetnost ladanjskog kraja i manjih mjesta. Karakterizira je sklonost majstora da svedu oblike na ono najjednostavnije, što proizlazi iz konstrukcije i namjene građevine; provincija voli upotrebljavati domaći materijal; naivna interpretacija ikonografije. Ljubo Karaman, *Problemi periferijske umjetnosti*, 6, 8, 24–25.

„Značajke provincijske umjetnosti su i manja dotjeranost forme, rustičnost, ekspresivnost, sklonost reljefnom, linearnom.“ Sloboda stvaranja periferijske sredine za Karamana je u tome što ona: „U stanovitom rastojanju od većih središta, od vodećih kulturnih krajeva, prima pobude iz više strana, usvaja ih i prerađuje, razvijajući samostalnu umjetničku djelatnost na vlastitom umjetničkom tlu. Takve sredine realiziraju široke stvaralačke sinteze iz umjetničkih oblika različitog porijekla u prostoru i vremenu (...).“ Prema mišljenju Karamana, važna vanjska određenja za perifernu sredinu su: „jake retardacije stila i dugotrajne faze prijelaznih i miješanih stilova te konačno recidive ranijih oblika.“ (Karaman, *Problemi periferijske umjetnosti. O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, 7, 8, 89, 91). „Valjda najzanimljivija crta, a svakako malo zapažena, crta periferijske sredine je

S druge strane, kada govorimo o raspravama o pitanju odnosa hrvatske umjetnosti prema umjetničkoj produkciji velikih kulturnih središta s višestoljetnom tradicijom, odnosno „o originalnosti izraza hrvatske periferijske sredine“ u tridesetim godinama prošlog stoljeća ne smijemo zaboraviti ni na tadašnju ulogu književnika, novinara, ljevičara Miroslava Krleže (1893. – 1981.). Krležu ocjenjuju kao ključnu figuru u oblikovanju općih stavova velikog udjela hrvatske međuratne intelektualne elite, osobito u raspravama oko pitanja nacionalnog identiteta. Negativan stav prema avangardnim pojavama u europskom stilu i njihovim refleksijama u domaćoj sredini iskazao je 1926. godine u osvrtu na izložbu šestorice umjetnika održanu u zagrebačkom Salonu Ulrich.⁹ U spomenutoj je kritici postavio pitanja o odnosu hrvatske umjetnosti prema umjetničkoj produkciji velikih kulturnih središta, odnosno „o originalnosti izraza hrvatske periferijske sredine“.¹⁰ Nedavno se na to osvrnuo zagrebački povjesničar umjetnosti Petar Prelog.¹¹

Prelazim na pitanje o tome kolik je bio njihov utjecaj na oblikovanje strukovne paradigme u našoj povijesti umjetnosti poslije Drugog svjetskog rata. Kada se govori o hrvatskoj povijesti umjetnosti tog razdoblja obično se kaže da je znanstvena paradigma koju je zacrtao Karaman u svojim knjigama i tekstovima posvećenim staroj hrvatskoj umjetnosti nastalima prije Drugog svjetskog rata utjecala na formiranje nove znanstvene paradigme po završetku toga rata. Pedesetih godina prošloga stoljeća na stvaranje

sloboda razvoja, koju takva sredina, nesputana autoritetom i primjerom velikih majstora i njihovih sjajnih spomenika daje ponekad majstorima koji rade u njoj. Pri tome je naročito važna njegova spoznaja da ‚sloboda periferijske sredine‘ ponekad povoljno djeluje i na majstore koji dolaze u takvu sredinu izvana“ (Karaman, *Problemi periferijske umjetnosti*, 89, 91) „Graničnu umjetnost prema Karamanu karakteriziraju: miješanje oblika i stilskih utjecaja; prisutnost i utjecaj mletačke umjetnosti u Dalmaciji i Istri; srednjeeuropska umjetnost u Rijeci i kontinentalnoj Hrvatskoj“ (Karaman, *Problemi periferijske umjetnosti*, 41).

⁹ Prelog, *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identiteti*, 274–278; Miroslav Krleža, „Kako se kod nas piše o slikarstvu“, *Književna republika*, knj. 3, br. 2 (1926): 71.

¹⁰ Krleža o izložbi piše i u *Obzoru*. (Miroslav Krleža, „Grafička izložba“, *Obzor* (11. ožujka 1926): 2–3.) Na izložbi su izlagali: Antun Augustinčić, Vinko Grdan, Jaroslav Pečnik, Oton Postružnik i Ivan Tabaković. Krleža ih je nazvao eklekticima koji se ugledaju na uvezene pojave iz „dekadentnog industrijalizovanog zapada“. Kod njega je takvo viđenje ove skupine umjetnika bilo povezano s njegovim tadašnjim negativnim stavovima prema europskoj avangardi. O tome vidi: Petar Prelog, *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identiteti*, 277–278.

¹¹ Prelog se osvrće na kontekst u kojem nastaju spomenuti Krležini likovni esaji i roman *Povratak Filipa Latinovicza*: vrijeme je kulminacije prve faze sukoba na književnoj ljevici. Sukob je bio ideološke prirode oko položaja i karaktera umjetničkog stvaralaštva, a imao je svoje korijene „u utjecaju prevladavajućeg svjetonazora i kulturne politike u Sovjetskom savezu“ (Prelog, *Hrvatska moderna umjetnost*, 283–284). O sukobu na književnoj ljevici i Krležinoj poziciji pisao je detaljno Stanko Lasić (Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928.-1952.* (Zagreb: Liber, 1970): 21–22, 26–28.

nove kulturne i znanstvene paradigme u Jugoslaviji, pa tako i u hrvatskoj povijesti umjetnosti, uz Karamana snažan je utjecaj ostavio i Krleža. S tim u vezi osvrnut ću se na povijest umjetnosti u Hrvatskoj tijekom pedesetih-šezdesetih godina prošlog stoljeća, u vrijeme stvaranja i razvoja nove kulturne paradigme u Hrvatskoj. Ratne su rane tek zarastale.

Godine 1949. u Zagrebu u diskusiji na Drugom kongresu jugoslaven-skih pisaca Krleža je preokrenuo dotad dominantnu ideju o umjetničkom transferu s razvijenog Zapada prema nerazvijenom Istoku, tj. Balkanu, kao provinciji na rubu civilizacije, predstavljajući ideju o „periferiji kao centru“ i „centru kao periferiji“. Riječ je o interpretaciji odnosa središta i periferije koji je pratio nacionalnu emancipaciju u trenutku nastanka nove države i snažnih promjena na društveno-ekonomskom planu u tadašnjoj Jugoslaviji.

Krleža se pojavljuje u ulozi organizatora triju izložbenih manifestacija koje su obilježile razdoblje 1950./1951. Godine 1950. Krleža organizira prvu reprezentativnu izložbu jugoslavenske srednjovjekovne umjetnosti u Palais de Chaillot u Parizu. U proljeće 1951. izložba je premještena u Zagreb.¹²

Za parišku je izložbu dao odliti temelje zadarskog sv. Donata. Pišući u predgovoru izložbe o toj crkvi iznio je tezu vrlo nalik onome što je o njoj napisao Strzygowski 1927. godine¹³ kako je „njezin“ hrvatski graditelj barbarin svjesno pogazio Rim (Krleža zaključke temelji na činjenici da je crkva sagrađena na Forumu), antiku i romanstvo, odnosno da je Hrvat „barbarin“ najprije porušio tuđe, da bi povise toga sagrađio svoje. Tko poznaje teze austrijsko-poljskog istraživača iznesene u knjizi o starohrvatskoj umjetnosti, mora mu biti zanimljiva Krležina teza (koja se na nj naslanja) da su Slaveni u srednjem vijeku razvili svoj identitet ne zato što su se priklonili razvijenijoj romanskoj i bizantskoj civilizaciji, već stoga što su im se, poput Ilirika, odupirali ostvarujući na istočnoj obali uz vlastite državne entitete i „samonikle kulturne vrijednosti“.

U listopadu 1950. otvorena je s Krležinim predgovorom u atriju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti izložba *Zlato i srebro Zadra*.¹⁴

¹² Usp. Miroslav Krleža, „Srednjovjekovna umjetnost naroda Jugoslavije,“ *Umetnost*, sv. 13, br. 20 (1950); Miroslav Krleža, *Srednjovjekovna umjetnost naroda Jugoslavije. Izložba srednjovjekovnog slikarstva i plastike* (Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1951); Ivana Prijatelj Pavičić, *Schiavoni. Umjetnost, nacija, ideologija* (Zagreb: Jesenski i Turk, 2018): 232–235.

¹³ Joseph Strzygowski, *O razvitku starohrvatske umjetnosti: Prilog otkriću sjeverno - evropske umjetnosti* (Zagreb: Matica hrvatska, 1927): 24–27.

¹⁴ Miroslav Krleža, *Zlato i srebro Zadra* (Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1951), 5–11.; Marija Petričević, „Zlato i srebrno Zadra,“ *Krležijana 2, M – Ž* (Zagreb: Leksikografski zavoda Miroslava Krleže, 1999), 547.

Grad je netom bio porušen u savezničkim bombardiranjima (studeni 1943. – listopad 1944.). Došlo je do egzodusa talijanskog i useljavanja novog stanovništva.¹⁵ Osvještavanje ideje o hrvatstvu Zadra – koji je u vrijeme Tršćanske krize predstavljao i ratni plijen oduzet Talijanima – prožima i njegov esej *Zadarski zlatari*. Treća izložba postavljena je u rujnu 1950. u Dubrovniku, a tema je bila staro dubrovačko slikarstvo. Trolist izložbi koje je organizirao trebao je domaćoj i inozemnoj javnosti ukazati na autohtonost stare jugoslavenske i dalmatinske umjetnosti. Krleža, tada na funkciji oblikovatelja i promotora nacionalnog identiteta nove države, nastoji afirmirati jugoslavensku umjetnost na međunarodnom planu. Geografsku kulturnu poziciju ruba ili periferije Krleža je tada vidio kao određujući faktor za političko i kulturno pozicioniranje Jugoslavije između Istoka i Zapada, što je razumljivo u kontekstu tadašnje političke situacije, rezolucije Informbiroa i Tršćanske krize.

Krleža je u osvit pedesetih godina prošlog stoljeća imao ne samo snažan utjecaj na stvaranje nove kulturne ideologije nego kao i promotor istraživanja nekih tema u povijesti umjetnosti. Prisjetimo se kako je na Drugom kongresu književnika Jugoslavije 1949. govorio među ostalim i o tome kako su od naših umjetnika učili Michelangelo, Bramante i El Greco, kako bez naših arhitekata ne bi bilo ni papinskog Avignona ni Montefeltrove renesansne palače u Urbinu, kao što bez naših pjesnika ne bi bilo humanizma na Dunavu i renesanse u Budimu. Time je ostavio, čini mi se, utjecaj i na istraživanje likovnih umjetnika zvanih *Schiavoni*. O njima je pisao i u eseju *O nekim problemima Enciklopedije* nastalu dok je razmišljao o strukturiranju *Enciklopedije Jugoslavije*.¹⁶ U nekoliko navrata u posljednje vrijeme pisala sam o tome kako je Krleža imao tada srodne ideje onima uglednog povjesničara umjetnosti i konzervatora, njegova dugogodišnjeg prijatelja Cvite Fiskovića (1908. – 1996.), što se uočava kada se uspoređuje način na koji interpretiraju umjetnike *Schiavone*¹⁷ ili pišu o starim zadarskim majstorima¹⁸.

Po završetku Drugog svjetskog rata stara umjetnost Dalmacije kao specifične regije koju karakterizira pozicija kulturalne i civilizacijske granice između Istoka i Zapada u fokusu je istraživanja dalmatinskih

¹⁵ Luciano Monzali, *Gli Italiani di Dalmazia e le relazioni italo-jugoslave nel Novecento* (Venezia: Marsilio Editori, 2015): 492–493, 496.

¹⁶ Prijatelj Pavičić, *Schiavoni. Umjetnost, nacija, ideologija*, 237–238.

¹⁷ Cvito Fisković, „Aleši, Firentnac i Duknović u Trogiru,“ *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU*, sv. 7, br. 1 (1959): 20–43.; Cvito Fisković, „Neobjavljeno djelo Ivana Duknovića u Trogiru,“ *Mogućnosti*, br. 5 (1959): 411–416.

¹⁸ Cvito Fisković, *Zadarski sredovječni majstori* (Split: Pododbor Matice hrvatske, 1959).

povjesničara umjetnosti. Oblici prodora i prihvaćanja zapadnog umjetničkog kanona u Dalmaciji iščitavani su iz triju geografsko-kulturnih pozicija – granice, centra i periferije. Takav je pristup srodan pristupu tzv. geografije umjetnosti.¹⁹

Onodobni zadatak hrvatskih povjesničara umjetnosti bio je „osloboditi“ dalmatinsku umjetnost nekih njezinih dotad dominantnih interpretacija koje su bile izraz političke aproprijacije (poglavito onih koje su formirali talijanski povjesničari umjetnosti), kao što je interpretacija dalmatinske gotike, renesanse ili baroka kao (pasivne) refleksije venecijanskih ili talijanskih vanjskih utjecajnih faktora. Jedan od ciljeva tadašnje jugoslavenske kunsthistorije bio je dokazati postojanje, autohtonost i vrijednost određenih segmenata nacionalne, tzv. domaće likovne umjetnosti i kulturne baštine. U tom smislu generacija povjesničara umjetnosti kojoj je pripadao Cvito Fisković, poput zadarskog povjesničara Ive Petriciolija (1925. – 2009.) ili splitskog povjesničara umjetnosti Kruna Prijatelja (1922. – 1999.) nastavila je raditi na tragu znanstvene paradigme koju je Karaman zacrtao prije Drugog svjetskog rata.²⁰ Tako će, primjerice, Fisković osobitu pozornost posvetiti domaćim majstorima „rođenim i odgojenim na pribalkanskom tlu“ i njihovu udjelu u dalmatinskoj umjetnosti.²¹ Njihov duhovni „učitelj“, vremešni Karaman, pred kraj karijere još se jednom uhvatio u koštac s analizom umjetnosti hrvatskih krajeva iz njihove pozicije ruba, kulturalne i civilizacijske granice; sa skupom specifičnih povijesnih, političkih i kulturnih identiteta i sintetizirao svoje stavove 1963. u knjizi *Problemi periferijske umjetnosti: o djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*.

Tri godine nakon što je objavio knjigu, pojavila su se dva kritička osvrta u novoosnovanom časopisu *Život umjetnosti*.²² Milan Prelog (1919. – 1988.), povjesničar umjetnosti koji je već prije Drugog svjetskog rata bio lijevo orijentiran i krležijanac, u članku *Problem valorizacije*

¹⁹ Cilj je geografije umjetnosti identificirati specifične značajke prisutne u djelima likovne umjetnosti i arhitekture na nekom geografskom prostoru. Američki povjesničar umjetnosti Thomas DaCosta Kaufmann zagovara tezu da ako umjetnost ima svoju povijest, mora imati i svoju geografiju. Postavlja pitanja „prostorne“ dimenzije umjetnosti iz koje sagledava značenja umjetničkih regija i umjetničkih središta te analizira razine umjetničke i kulturne razmjene između središta i periferije. Pokazuje kako je geografija umjetnosti duboko povezana i s nacionalnim identitetskim pitanjima u umjetnosti. Usp. Thomas DaCosta Kaufmann, *Toward a Geography of Art* (Chicago: Chicago University Press, 2004).

²⁰ Prijatelj Pavičić, *Schiavoni. Umjetnost, nacija, ideologija*, 238–240.

²¹ Cvito Fisković, „Naše urbanističko nasljeđe na Jadranu,“ *Zbornik društva inženjera i tehničara* (Split: Društvo inženjera i tehničara, 1958): 45–60.

²² O tome vidi u: Radovan Ivančević, „Ljubo Karaman, Mit i stvarnost,“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 11 (1987), 165–185.

u historiji umjetnosti naše zemlje iznosi mišljenje da Karamanovim definicijama pojmova graničnog, perifernog i provincijskog nedostaje mogućnost za egzaktniju diferencijaciju tijekom umjetničkog života unutar pojedinih historijskih razdoblja ili geografskih područja. On upozorava da su ne samo unutar Dalmacije nego i na cjelovitom prostoru istočno-jadranske regije postojali „centri“ i „periferije“ dokazujući svoju tvrdnju na primjeru Dubrovnika koji je stoljećima funkcionirao kao umjetničko središte.²³ Nadalje, Prelog ističe da treba istražiti i načine kako je „naša“ periferna sredina utjecala na talijansku umjetnost, pa se poziva na primjer Jurja Dalmatinca i njegovo djelovanje u Italiji. Prelog tada iznosi mišljenje kako je Karaman umjetničko stvaralaštvo u „domaćoj sredini“ prvenstveno određivao kroz njezinu pasivnu receptivnost.

U istom broju časopisa *Život umjetnosti* Prelogov kolega Božidar Gagro (1938. – 2009.) pak vrlo ispravno uočava kako Karaman u spomenutoj knjizi povezuje nacionalnu i geografsku paradigmu u povijesti umjetnosti.²⁴ Gagro je u članku naslovljenu *Periferna struktura od Karasa do Exata* pokušao odgovoriti na pitanje što je tvorilo hrvatsku umjetnost od 1850. do 1950., polazeći od karamanovske postavke da je „naš prostor“ bio „na rubu modernizacijskog uspona“.²⁵ Specifičnosti takve umjetnosti vidio je „prije svega u hibridnom karakteru stila“, odnosno „u stilskoj retardaciji“.²⁶ Zagrebački povjesničar umjetnosti Petar Prelog, analizirajući doprinos Gagrova eseja temi zaključuje da njegova razmišljanja: „nedvojbeno ističu važnost geografske dimenzije umjetničke produkcije, umanjujući pri tom aspekte obrazovanosti, informiranosti i osobnog htijenja“.²⁷ Opće je poznato kako je modernistički pristup u umjetnosti XX. stoljeća na prvom mjestu pozitivno vrednovao stilski umjetnički razvitak. Sagledavajući Karamanov pojam periferije iz modernističkog rakursa Gagro zaključuje kako Karamanov „periferijski fenomen nije ni dobar, ni loš“. „On je jednostavno strukturalni fenomen koji je valorizacijski neutralan, odnosno vrijednosno ravnodušan“.²⁸

U posljednje vrijeme interpretatori Karamanovih teza ističu semikolonijalni karakter Karamanove definicije odnosa centar – periferija, koji

²³ Milan Prelog, „Problem valorizacije u historiji umjetnosti naše zemlje,“ *Život umjetnosti*, br. 1 (1966): 4–14.; Milan Prelog, „Umjetnost na tlu Jugoslavije između Europe i Mediterana,“ *Peristil*, sv. 21, br. 1 (1978): 13–14.

²⁴ Božidar Gagro, „Periferna struktura od Karasa do Exata,“ *Život umjetnosti*, br. 1 (1966): 15–25.

²⁵ Prelog, *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identiteti*, 14.

²⁶ Gagro, „Periferna struktura od Karasa do Exata,“ 17.

²⁷ Prelog, *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identiteti*, 159.

²⁸ Gagro, „Periferna struktura od Karasa do Exata,“ 17.

bi se očitovao u shvaćanju da se diseminacija i asimilacija umjetničkih stilova u predmodernoj dalmatinskoj umjetnosti odvijala samo u jednom smjeru – od razvijenoga centra prema provinciji.²⁹

Zaključila bih rad s recentnim osvrtom na Karamanov pojam perifernog zadarskog povjesničara umjetnosti Larisa Borića. Godine 2016. u radu *The Emancipatory Potential of Karaman's Concept of „Peripheral Art“: Still Operative?* Borić je pokazao kako se analiza dalmatinske arhitekture i urbanizma u svjetlu pojma periferijske umjetnosti šezdesetih godina prošlog stoljeća može povezati s pojmom *genius loci* u povijesti arhitekture i urbanizma tijekom pedesetih-šezdesetih godina prošlog stoljeća.

Naglasila bih kako se tijekom pedesetih-šezdesetih godina prošlog stoljeća razvija percepcija dalmatinskih gradova kao kolektivnih umjetničkih djela. Kao primjer za tu temu navesti ću članak Cvite Fiskovića *Naše urbanističko nasljeđe iz 1958.*, i znakovit citat u kome piše:

U tim pisanim dokumentima stalno je nazočan smišljeni odnos između općeg i pojedinačnog, što jasno dokazuje rano izgrađenu svijest naših ljudi o kulturi zajedničkog življenja i stanovanja u gradovima, koje su cjeline stoga uzorno oblikovane kao najveće dostignuće povijesnog stvaranja u Dalmaciji.³⁰

Pišući tada o urbanizmu Osora, Paga, Stona, Raba, Korčule, Budve i Cavtata Fisković zaključuje da su majstori u suradnji sa svojom sredinom dali: „staroj pravilnosti rimskih naselja nov, bujniji raspored prožet voljom mladog naseljenika, koji u vedrini južnog svjetla i na primorskom kamenu dolazi do novih spoznaja“.³¹

Nekoliko godina kasnije, Fisković u jednom eseju piše o „slojevima stvaralaštva koje u cjelini odiše ljudskim mjerilom kao temeljnom osobitošću kamenih gradova skladno rasađenih u slikovitom krajobrazu primorja.“³²

Za epohu o kojoj govorimo paradigmatično je Fiskovićevo tumačenje urbanizma dalmatinskih komuna kao vrhunskog odraza narodnog, nacionalnog ukusa, znanja i talenta, ali i kao nositelja identiteta regije. U antologijskoj knjizi Grge Gamulina *Arhitektura u regiji* (1967.) sabrani

²⁹ Prijatelj Pavičić, *Schiavoni. Umjetnost, nacija, ideologija*, 229–230.

³⁰ Fisković, „Naše urbanističko nasljeđe na Jadranu,“ 45.

³¹ Fisković, „Naše urbanističko nasljeđe na Jadranu,“ 45–46.

³² Cvito Fisković, „Neobjavljeni reljef Ivana Duknovića u Trogiru,“ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 14, br. 1 (1962): 102.

su članci urbanističke tematike iz pedesetih godina prošloga stoljeća u kojima se Gamulin bavi fenomenom „organičnosti“ dalmatinskih gradskih pejzaža koji su nastali u korelaciji s prirodom koja ih okružuje. Generacija Cvite Fiskovića, Milana Preloga i Grge Gamulina stvorila je temelje za buduću valorizaciju prostora i kulturnog krajobraza, prepoznavši koliko su za vizualni doživljaj Dalmacije ključne urbana i ruralna scenografija povezane uz ono što danas nazivamo *genius loci*.

Sagledamo li u cjelini recepciju Karamanova pojma perifernog od kraja Drugog svjetskog rata do danas možemo zaključiti kako su njegove interpretacije perifernog, provincijskog i graničnog „aktualne“ i upotrebljive i danas. Dakako, danas je njegova geografsko-kulturalna interpretacija perifernog modificirana, usklađena s novim metodološkim pristupima geografije umjetnosti, metodološki reinterpretirana. Tri Karamanove geografsko-kulturalne odrednice predstavljaju i danas za hrvatske povjesničare umjetnosti jedan od ključnih metodoloških alata u interpretaciji predmoderne hrvatske umjetnosti, odnosno umjetnosti onih kulturnih sredina koje su iz pozicije nekadašnjih umjetničkih središta smatrana geografski rubnima i vrijednosno inferiornima. Odnos središta i periferije i danas se nameće kao temeljni problem u njezinoj interpretaciji.³³

Literatura

- Bartulin, Nikola. *The Racial Idea in the Independent State of Croatia: Origin and Theory*. Leiden, Boston: Brill, 2014.
- Białostocki, Jan. „Some values of artistic periphery.“ U *Center and Periphery: Dissemination and Assimilation of Style, Word Art, Themes of Unity and Diversity. Acts of XXVIth International Congress of the History of Art*, ur. I. Lavin, 49–58. London: University Park, Pennsylvania State University Press, 1989.
- Borić, Laris. 2016. „The Emancipatory Potential of Karaman's Concept of 'Peripheral Art': Still Operative?.“ U *Arhitekturna zgodovina: Arhitektura in politika 3. Zbornik povzetkov znanstvenega simpozija, Ljubljana, 28.-29. november 2014*, ur. Renata Novak Kemencič, 9–22. Ljubljana: Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2016.
- DaCosta Kaufmann, Thomas. *Toward a Geography of Art*. Chicago: Chicago University Press, 2004.
- Fisković, Cvito. „Naše urbanističko nasljeđe na Jadranu.“ U *Zbornik društva inženjera i tehničara*, 45–60. Split: Društvo inženjera i tehničara, 1958.
- Fisković, Cvito. „Aleši, Firentnac i Duknović u Trogiru.“ *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU*, sv. 7, br. 1 (1959): 20–43.

³³ Prelog, *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identiteti*, 13, 14, 33.

- Fisković, Cvito. „Neobjavljeno djelo Ivana Duknovića u Trogiru.“ *Mogućnosti*, br. 5 (1959): 411–416.
- Fisković, Cvito. *Zadarski sredovječni majstori*. Split: Pododbor Matice hrvatske, 1959.
- Fisković, Cvito. „Neobjavljeni reljef Ivana Duknovića u Trogiru.“ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 14, br. 1 (1962): 95–103.
- Foletti, Ivan, Francesco Lovino, Veronika Tvrzníková, ur. *From Kondakov to the Hans Belting Library. Emigration and Byzantium – Bridges between Worlds*. Brno: Masaryk University, Rome: Viella, 2018. (Chapter 4: Ivan Foletti: Interview with Hans Belting: crossing the borders).
- Gagro, Božidar. „Periferna struktura od Karasa do Exata.“ *Život umjetnosti*, br. 1 (1966): 15–25.
- Gamulin, Grgo. *Arhitektura u regiji*. Zagreb: Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, 1967.
- Goss, Vladimir P. „The Pre-Romanesque Art of Pagan Slavs? More on what Josef Strzygowski did not know.“ U *Von Biala nach Wien*, ur. P. O. Scholz, M. A. Dlugosz, 488–528. Wien: European University Press, 2015.
- Goss, Vladimir P. *Orient oder Rom? 115 Years Later*, internetski osvrt, objavljeno 3. lipnja 2018. Art, Books, Publications, Arras World Press Theme. Rijeka: Sveučilište u Rijeci; Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2018) < <https://www.romanika.net/early-croatian-architecture/> > Pristupljeno 7. listopada 2019.
- Ivančević, Radovan. „Ljubo Karaman, Mit i stvarnost.“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 11 (1987): 165–185.
- Jastrzębowska, Elżbieta. „Josef Strzygowski und Josef Wilpert – zwei geschlechter derselben wissenschaft.“ U *Von Biala nach Wien*, ur. P. O. Scholz, M. A. Dlugosz, 43–54. Wien: European University Press, 2015.
- Karaman, Ljubo. *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1930.
- Karaman, Ljubo. *Umjetnost Dalmacije: XV. i XVI. Vijek*. Zagreb: Matica hrvatska, 1933.
- Karaman, Ljubo. *Problemi periferne umjetnosti. O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti NR Hrvatske, 1963.
- Karaman, Ljubo. *Problemi periferne umjetnosti*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2001.
- Kreža, Miroslav. „Kako se kod nas piše o slikarstvu.“ *Književna republika*, knj. 3, br. 2 (1926): 68–81.
- Kreža, Miroslav. „Grafička izložba.“ *Obzor* (11. ožujka 1926): 2–3.
- Kreža, Miroslav. „Srednjevjekovna umjetnost naroda Jugoslavije.“ *Umetnost*, sv. 13, br. 20 (1950).
- Kreža, Miroslav. *Srednjevjekovna umjetnost naroda Jugoslavije. Izložba srednjevjekovnog slikarstva i plastike*. Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1951.
- Kreža, Miroslav. *Zlato i srebro Zadra*. Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1951.
- Kreža, Miroslav. *Eseji, V*. Zagreb: SDMK Zora, 1953.
- Lasić, Stanko. *Sukob na književnoj ljevici 1928.-1952*. Zagreb: Liber, 1970.
- Monzali, Luciano. *Gli Italiani di Dalmazia e le relazioni italo-jugoslave nel Novecento*. Venezia: Marsilio Editori, 2015.

- Petričević, Marija. „Zlato i srebrno Zadra.“ U *Krležijana* 2, M – Ž, 547. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleže, 1999.
- Prelog, Milan. „Problem valorizacije u historiji umjetnosti naše zemlje.“ *Život umjetnosti*, br. 1 (1966): 4–14.
- Prelog, Milan. „Umjetnost na tlu Jugoslavije između Europe i Mediterana.“ *Peristil*, sv. 21, br. 1 (1978): 13–14.
- Prelog, Petar. *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identiteti*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2018.
- Prijatelj Pavičić, Ivana. *Schiavoni. Umjetnost, nacija, ideologija*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2018.
- Strzygowski, Joseph. *Orient oder Rom. Beitrag zur Geschichte der spätantiken und der frühchristlichen Kunst*. Leipzig: Hinrichs, 1901.
- Strzygowski, Joseph. *O razvitku starohrvatske umjetnosti: Prilog otkriću sjeverno-evropske umjetnosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1927.

Impact of the Interpretations of a Notion „Peripheral Art“ in the Works of Ljubo Karaman and Miroslav Krleža in Dalmatian Art History

Summary: Although the so-called „Vienna school“ practised an universalist approach to history of arts, their prominent actors like Alois Riegel and Max Dvořák influenced the nationalist ideas among the Central European art historians in the interwar period. An evident example of such an influence is Croatian art historian Ljubo Karaman (1886–1971) – a Vienna student who studied the art relations between center and periphery from early 1930s on. His thoughts on this topic were collected in his 1963 book *Problemi periferijske umjetnosti. O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva (Problems of Peripheral Art. On Influence of Local Surrounding on the Art of the Croatian Areas)*. Colonial character of the Karaman’s definition of the center/periphery relation is clear in his notion that the dissemination and assimilation of the artistic styles is always one-way: from developed center to the province. His definition of „peripheral art“ appeared as a reaction to the works of famous „Vienna school“ scholars from early 20th century (particularly Polish-Austrian art historian Strzygowski). It is based on the idea of external, political and artistic influences in Dalmatia as external forces of artistic exchange.

A prominent writer and encyclopaedist Miroslav Krleža turned upside-down the idea of the artistic transfer from the advanced West toward underdeveloped East/Balkans as a periphery at the edge of civilisation. In his discussion on the Second Congress of writers in Zagreb he promoted the idea of the periphery as a true center. During 1950s, Krleža strongly influenced the formation of a new cultural paradigm, and forging of the new scientific paradigm within art history in Croatia. In her paper, the author explores how texts of the Croatian art-history scholars regarding ancient Dalmatian art were influenced by Karaman’s and Krleža’s ideas and concepts on peripheral, provincial, and border-line art.

Keywords: Ljubo Karaman, Miroslav Krleža, the notion of the peripheral art

Kornelija Pinter

I. osnovna škola Bjelovar

kornelijap@net.hr

 <https://orcid.org/0000-0002-1208-2846>

Lingvistički i geografski prostori u pjesništvu Delimira Rešickog

Sažetak: U radu se analiziraju izrazi iz semantičkoga polja *vode* u pjesništvu Delimira Rešickog. Analizi prethodi pregled dosadašnjih znanstvenih pristupa prostoru kao uvjetu jezičnoj strukturi iz perspektiva lingvistike i fonostilistike. U analitičkom dijelu rada nastojat će se popisanim te iz lingvističke i fonetske perspektive analiziranim izrazima iz semantičkoga polja *vode* poduprijeti teza o uvjetovanosti jezika životnim prostorom te naglasiti integriranost konkretnoga geografskog prostora Panonije u poetički identitet teksta.

Gljučne riječi: prostor, vodni leksik, prostorni odnosi, Delimir Rešicki, panonizam

1. Uvod

Odnos jezika i prostora pobuđivao je pozornost i zaokupljao interese tijekom čitave povijesti ljudskoga bavljenja jezikom ne samo teoretičare jezika, osobito one koji su za polazište svoga jezičnoga opisa uzimali značenje, nego čitavu znanstvenu zajednicu. Odnos jezika i prostora nastavak je promišljanja o odnosu čovjeka i prostora, stoga ne čudi činjenica da je gotovo u svakom jeziku pitanje odnosa jezika i prostora konkretizirano na svim razinama jezičnoga opisa.

Teorijski koncept rada odredilo je nekoliko pristupa prostoru: utjecaj prostora na strukturu jezika te gramatičko izražavanje prostora u jeziku; prijenos prostora tjelesnim i osjetilnim iskustvom u jezik; iščitavanje prostornih dimenzija u tekstu uključivanjem geografskoga znanja; pjesnički i stvarni prostor kao rezultat međudjelovanja doživljajnih veza s mjestom te geografski osviješteno preispisivanja prostorne stvarnosti.

2. Lingvistički prostori

Predrag Piper u knjizi *Jezik i prostor* upućuje na suodnos čovjek – jezik – prostor: „Problem prirode odnosa između jezika i prostora deo je problematike odnosa između čoveka i prostora“¹. Govoreći o tome kako potvrdu za dokazivanje tog suodnosa treba tražiti u „jezičkim činjenicama“ i „zaključcima koji proističu iz njihove analize“, Piper ističe važnost promatranja iz šire perspektive: „Postoji, ipak, komplementarno stanovište: poznato je, naime, da sve ono što nalazimo u jeziku ne pripada samo jeziku i da se zato pojedine zakonitosti njegovog funkcionisanja mogu posmatrati kao manifestacije opštijih zakonitosti u čovekovom univerzumu“².

Istraživanja Z. S. Gunaeva daju podatke o dagestanskim jezicima čiji govornici žive na strmim padinama planina te pokazuju kako se geografija odrazila u gramatičkoj strukturi jezika, odnosno „...da je prirodna sredina, naročito u ranom periodu razvitka jezika, mogla igrati određenu ulogu ne samo u razvitku leksike, nego i pojedinih elemenata gramatičkog sistema“³. U dagestanskim jezicima zamjenice, pridjevi i prilozi svojom raznolikošću morfologije daju sliku prostora i prostorne orijentacije u kojemu nastaju. Istražujući dagestanske jezike, posebice laski jezik, Gunaev nalazi vezu između planinskoga prostora Dagestana i složenoga sustava pokaznih zamjenica. One izražavaju osobitosti toga prostora i ljudskoga snalaženja u njemu preko raznolikosti izražavanja prostorne orijentacije u odnosu na horizontalnu i vertikalnu površinu.

Ruski filolog A. F. Giljferding istražujući jezike govornika prostora Hercegovine došao je do zanimljivih podataka o glagolima kretanja. Giljferding objašnjava kako u svim slavenskim jezicima postoje glagoli sa značenjem ‚ići‘, ‚hodati‘ te glagoli sa značenjem ‚penirati se‘ ili ‚puzati‘ i zaključuje kako se u jeziku govornika hercegovačkoga brdskoga prostora primjećuje prevlast drugih glagola (‚puzati‘, ‚penirati se‘) na račun prvih (‚ići‘, ‚hodati‘) te objašnjava: „U Hercegovini je glagol ‚ići pješice‘ gotovo iščezao iz upotrebe. Zamjenjuju ga izrazi ‚verati se‘, ‚penirati se‘ pošto se tamo čovjek, išao pješke ili na konju, ne može kretati normalno, bez veranja s brda na brdo i peniranja s kamena na kamen.“⁴

¹ Predrag Piper, *Jezik i prostor* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2001), 11.

² Piper, *Jezik i prostor*, 16.

³ Z. S. Gunaev, „O vyrazenii prostranstvennix otnošenij v nekotoryx dagestanskix jazykax,“ *Voprosy jazykoznanija*, br. 6 (1977): 126.

⁴ Aleksandar Fjodorovič Giljferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1972), 38.

Branimir Belaj u radu *Prostorna značenja na razini složene rečenice*⁵ napominje kako je pitanje odnosa jezika i prostora zapravo nastavak pitanja odnosa čovjeka i prostora, ističući suodnos jezičnih kategorija i kategorija prostora kao najvažnije aspekte ljudskoga iskustva, mišljenja i spoznaja. Također objašnjava primat prostora kroz činjenicu da je on temeljna ljudska kognitivna domena, iskustvena baza i neizostavni dio svakodnevnoga života te mu upravo to omogućuje da služi kao podloga svim apstraktnijim vidovima kategorizacije.

Govoreći o načinima izražavanja prostora Pranjковиć kaže: „Kategorija prostora nije se u jezicima morfologizirala, što znači da te kategorije nema (kao posebne gramatičke kategorije) ni na razini oblika riječi ni na razini vrsta riječi, za razliku npr. od kategorija vremena, načina, lica, broja, roda, glagolskoga vida, (ne)određenosti itd.“⁶ Međutim, ističe se da razlog tomu ne treba tražiti u pretpostavci kako je kategorija prostora manje važna od spomenutih već upravo u suprotnome – prostor je možda najvažnija jezična kategorija uopće. Prostorna se kategorija neizravno izražava drugim kategorijama, posebice kategorijom padeža i kategorijom lica: „Te kategorije naime nužno pretpostavljaju i uključuju prostorne relacije“⁷. Pranjковиć dodaje kako se može govoriti o „gramatici prostora“ jer postoje gramatički načini njegova izražavanja od kojih izdvaja morfosintaktički (npr. padežnim oblicima i prijedložno-padežnim izrazima) i sintaktički (rečenicama, složenim rečenicama, međurečeničnim odnosima u tekstu).

3. Zaokret ka prostoru

O prostoru se u hrvatskom književnoteorijskom istraživanju ponajviše pisalo u časopisu *Glasje* koji je s namjerom aktualiziranja problematike prostornosti pokrenuo najveći promicatelj „zaokreta ka prostoru“ u nas, Stipe Grgas. Zagrebačka slavistička škola posvetila se tematski prostoru u nekoliko navrata. Mnogi kroatistički znanstveni

⁵ Branimir Belaj, „Prostorna značenja na razini složene rečenice,“ u *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih. Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Krešimir Mićanović, Zagreb: Zagrebačka slavistička škola (2009), accessed May 13 2017, <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=2531&naslov=prostor-u-jeziku-književnost-i-kultura-sezdesetih>.

⁶ Ivo Pranjковиć, *Gramatička značenja* (Zagreb: Matica hrvatska, 2013), 61.

⁷ Pranjковиć, *Gramatička značenja*, 61.

radovi u središtu interesa imaju književnu ili jezičnu reprezentaciju prostora.⁸

Stipe Grgas u mnogim svojim radovima⁹ ističući nužnost implementacije prostora u interdisciplinarna čitanja književnosti, ukazuje i na geografsku dimenziju ljudske egzistencije te nužnost uključivanja geografije u dijalog o prostornosti. Grgas uvodi kulturnu geografiju u interdisciplinarni teorijski dijalog, što Žužul ističe u svome radu: „Upravo je on svojim nastojanjima isposlovaio da se ni kod nas više nitko ne libi kulturnu geografiju uplesti u razgovor o književnosti“¹⁰.

4. Prostor u Panonizmu

U *Panonizmu I* i *Panonizmu II*, dvoknjižju autora Gorana Rema i Sanje Jukić, daje se pregled stilskih i stilističkih postupaka autora od 15. stoljeća do danas koji tematsko-motivskim odrednicama pripadaju prostoru Panonije. Riječ je o dvoknjižju koje želi osvijestiti vezu teksta i prostora – prostora Panonije, koji svojom „geogenezom, posebice količinom vlage kao posljedicom kompleksnih geoloških mijena“, ima presliku u tekstovima. Rem i Jukić iščitavaju stilske različitosti i istosti u poetikama autora od Janusa Pannoniusa do Satana Panonskoga. Istosti koje dijele autori okupljeni u dvoknjižju Panonizma mogu se svesti na dva motiva – zemlju i vodu. Voda se etimološki može iščitati i iz imena *Panonija*: „Naime, smatra se da ime Panonije ima podrijetlo u ilirskome jeziku, iz praindoeuropskoga korijena *pen*, koji se koristio u riječima

⁸ Kao npr.: Tvrtko Vuković, „Prostornost Tadijanovićeve poezije: Uvod u spacionalističku analizu,“ u *Tema Tadijanović, Zbornik o Dragutinu Tadijanoviću u povodu 95. pjesnikova rođendana*, ur. Vinko Brešić (Slavonski Brod: Matica hrvatska Slavonski Brod, 2002), 13–19.; Sanjin Sorel, *Mediterranizam tijela* (Zagreb: altaGama, 2003.); Ivana Žužul, „Zaglavljani u distopiji. Otok kao mjesto bez mjesta u Šoljanovu Na Pelegrinu i Karuzinu Vodiču po otoku,“ u *Hvar - književnost i kazalište*, ur. Dubravko Jelčić, Boris Senker i Vinka Glunčić-Bužančić (Zagreb – Split: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Književni krug, 2012), 341–360.

⁹ Spomenut éu samo neke: Stipe Grgas, „Posvećenje prostora kao ljudska praksa,“ *Glasje: časopis za književnost i umjetnost*, br. 13 (2003): 43–51.; Stipe Grgas, *Kažnjavanje forme: irsko pjesništvo poslije Yeatsa* (Zagreb: Naklada MD, 2006.); Stipe Grgas, „Bučno nadire prostor sa svih strana: Geografija u pjesništvu Adriane Škunca,“ u *Muzama iza leđa: čitanje hrvatske lirike*, ur. Tvrtko Vuković (Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2010), 51–69.; Stipe Grgas, „O hrvatskome spacijalnom imaginariju,“ u *Mjesto, granica, identitet: Prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi*, ur. Lana Molvarec (Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2014), 49–66.

¹⁰ Žužul, „Zaglavljani u distopiji,“ 342.

*močvara, voda, mokro*¹¹. Geomorfologija je, mogli bismo zaključiti, bila najutjecajnije sudionik formiranja Panonizma na tematsko-motivskome te leksičko-semantičkome planu.

4.1. Hidrobiografija prostora Panonije

Istočni dio Hrvatske oblikovale su rijeke Dunav, Drava i Sava koje su ujedno i granice Slavonije, Baranje i Srijema. Hrvatski prostor Panonije, odnosno Slavonije i Baranje prostor je međurječja koji je određen vodom. Nizinski i ravničarski dijelovi, slijedeći tokove Dunava, Drave i Save nalaze se u istočnoj Slavoniji i Baranji. To je područje obilježeno gustom mrežom manjih rijeka, dugih i vijugavih: Bosut, Vuka, Karašica, Vučica, Biđ, Orlava, Londža te brojnim potocima, starim koritima i kanalima. Ove su površine riječnih rukavaca, jezera i bara stalno ili povremeno pod vodom¹².

5. Prostor Panonije i Delimir Rešicki

Delimir Rešicki rođen je 16. ožujka 1960. u Osijeku. Studij kroatistike završio je na tada Pedagoškome, danas Filozofskome fakultetu u istome gradu. Poeziju, prozu, književnu kritiku te medijsku publicistik i esejistiku počeo je objavljivati početkom osamdesetih godina u svim važnijim hrvatskim časopisima. Prevođen je na brojne jezike: njemački, engleski, talijanski, francuski, švedski, španjolski, mađarski, poljski, slovački, ruski, bugarski, makedonski i slovenski. Pjesničkim, proznim i esejističkim tekstovima zastupljen je u pedesetak antologija, pregleda i panorama suvremene hrvatske poezije, proze i esejistike, kao i internacionalnim antologijama i pregledima europskoga i svjetskoga pjesništva. Objavljene knjige pjesama: *Gnomi* (1980), *Sretne ulice* (1987), *Die die my darling* (1990), *Knjiga o anđelima* (1997), *Ezekijelova kola* (1999), *Aritmija* (2005), *Meghalni a pandakkal* (izbor, 2008), *Arrhythmie* (2008), *Crne marame* (izbor, 2008), *Aritmija* (2013), *Zaspali u Dobovi* (izbor, 2013), *Lovci u snijegu* (2015)¹³.

¹¹ Sanja Jukić i Goran Rem, *Panonizam I* (Budimpešta – Osijek: Krešendo, 2014), 31.

¹² Damir Magaš, *Geografija Hrvatske* (Zadar: Sveučilište u Zadru, Meridijani, 2013), 133.

¹³ Delimir Rešicki, *Gnomi* (Zagreb: cddssoh, 1985); Delimir Rešicki, *Die die my darling* (Zagreb: Biblioteka quorum, 1990); Delimir Rešicki, *Knjiga o anđelima* (Zagreb: Meandar, 1997); Delimir Rešicki, *Ezekijelova kola* (Zagreb: Biblioteka itd, 1999); Delimir Rešicki, *Sretne ulice* (Zagreb: Meandar, 2000); Delimir Rešicki, *Aritmija* (Zagreb: Meandar, 2005); Delimir Rešicki, *Lovci u snijegu* (Zagreb: Fraktura, 2015).

Žarko Paić¹⁴ karakterizira poeziju Rešickoga kao onu koja je „prostornošću“ i „unutarnjim doživljajem krajolika“ odredila svoj jezik. Istu zbirku komentira Tea Benčić Rimay¹⁵ kao „jeku opasnog prostora“: „Sada se u njegovoj poeziji osjeća, Gotovčevim riječima rečeno, jeka opasnog prostora. (...) Jeka opasnosti prostora logičan je slijed poetike krajputaša hrvatske poezije, tako malo poznata, a tako izvanredna pjesnika kakav jest Delimir Rešicki“.

6. Prostor i govor

Prostor se, kao jedno od temeljnih iskustava ljudskog doživljaja i poimanja svijeta, očituje u jeziku. Ideju da je upravo on jedna od temeljnih intuicija usađenih u našu prirodu nije zaobišla ni fonetika. Mihovil Pansini¹⁶ u radu *Koncept gramatike prostora* svodi protežnost verbalnih događaja i gramatičkih odnosa na prostorne događaje i prostorne odnose: „Verbalni jezik samo je jedan od korespondentnih jezika kojima komuniciramo između sebe i sa svijetom. U događaju najvažniji je prostor, u stvaranju govora također, a posrednik između svijeta i verbalnog govora sustav je za percepciju prostora.“ Pansini objašnjava pojam spaciocepcije te kreće od sensorike kao biološke reakcije na podražaj – osjetilnost (odziv bilo čega na bilo što). Uspoređujući događaj s verbalnim jezikom Pansini kaže kako rečenica ima četiri ista elementa: predmet, prostor, vrijeme i uzročnost te ih uspoređuje s imeničkim pojmovima i glagolskim pojmovima koji su u uzročno-posljedičnoj vezi i događaju se u vremenu i prostoru.

7. Prostor pjesme

U okviru fonetike razvijen je teorijski pristup koji analizira poetske tekstove te definira „prostor pjesme“ kroz višedimenzionalnost pjesničkoga znaka. Iz fonostilističke teorije pjesništva proizlazi sljedeća veza poezije i prostora: pjesnički znak preko svoje materijalnosti, materijalne sličnosti te jednakosti i blizine unutar zatvorenoga teksta

¹⁴ Žarko Paić, „Praskozorja i ledeni grobovi, ogled uz zbirku pjesama Delimira Rešickog Aritmija,“ *Riječi*, br. ¾ (2005): 94–99.

¹⁵ Tea Benčić Rimay, „Jeka opasnog prostora,“ *Vijenac*, br. 301 (2005), accessed May 13, 2017 https://www.matica.hr/vijenac/301/JEKA_OPASNOG_PROSTORA/.

¹⁶ Mihovil Pansini, „Koncept gramatike prostora,“ *Govor*, br. 5 (1988): 117.

pjesme uspostavlja odnose i veze s drugim znakovima, međusobnim odražavanjima i sadržanjima. Prostornost i simultanost osobine su pjesničkoga znaka koje dokidaju linearnost i vremensku dimenziju jer se više sadržaja ostvaruje u istome vremenu tvoreći plošnost ili prostornost pjesničkoga teksta – spacijalnost. Branko Vuletić¹⁷ u fonostilističkim tumačenjima pjesničkih poetskih tekstova inzistira na motiviranosti i spacijalnosti govornoga znaka u suprotnosti s arbitrarnošću i linearnošću jezičnoga znaka, dok pjesnički znak, blizak govornome, osim individualnih i motiviranih odnosa uspostavlja i kreativne odnose između izraza i sadržaja koji prenosi. Vraćanjem, na koje nas upućuju unutarnje motivirani odnosi, uspostavljaju se nelinearni smjerovi čitanja pjesničkog teksta, uspostavlja se prostor pjesme. Prostor pjesme ostvaruje se materijalnom sličnošću označitelja i njihovom blizinom te Vuletić pjesmu definira kao „zatvorenu cjelinu u kojoj su bitni odnosi između pojedinih dijelova, a ne veza pojedinih dijelova s vanjskim svijetom.“¹⁸ Prostor pjesme grade postupci: odražavanje, ponavljanje, sažimanje.¹⁹

8. Leksik vodnih prostora

U abecednom pregledu ekscerpiranih riječi obuhvatili smo imenske, glagolske, pridjevske i priložne lekseme. Leksička analiza pokazuje koji su leksemi, ekscerpirani iz sedam zbirki pjesama, obuhvaćeni u semantičko polje *vode*. U popisu ekscerpiranih leksema, uz definiciju svakoga pojedinog leksema, dajemo i mjesto pojavljivanja u zbirkama pjesama. Ukupno je ekscerpiran 251 leksem. Najveći broj leksema pripada imenskim leksemima, dok je najmanji broj priložnih. Od ukupno dvjesto pedeset i jednog (251) vodnog leksema koji se javljaju kroz devetsto pedeset i osam (958) pojavnica, konkordancija leksema pokazala je sljedeću brojnost vodnih leksema u pjesničkome opusu Delimira Rešickog: *Die die my darling*: 202, *Lovci u snijegu*: 159, *Ezekijelova kola*: 145, *Sretne ulice*: 133, *Knjiga o anđelima*: 121, *Aritmija*: 99, *Gnomi*: 99.

¹⁷ Branko Vuletić, *Jezični znak, govorni znak, pjesnički znak* (Zagreb: Izdavački centar Revija Radničkog sveučilišta Božidar Maslarić, 1988.); Branko Vuletić, *Prostor pjesme: o plošnom-prostornom ustrojstvu pjesništva Jure Kaštelana* (Zagreb: Biblioteka „L“. Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta, 1999).

¹⁸ Branko Vuletić, *Fonetika pjesme* (Zagreb: FF press, 2005), 254.

¹⁹ Branko Vuletić, *Prostor pjesme.*; Branko Vuletić, *Fonetika pjesme.*

9. Semantika vodnih prostora

U semantičkom polju *vode*, kako je vidljivo iz prethodnoga poglavlja, okupljeni su imenski, glagolski, pridjevski i priložni leksemi. Pri ekscerpiranju izraza potrebnog za semantičku analizu iz ukupnoga leksika vezanog uz pojam „voda“ odvojili smo imenske lekseme te ih podijelili u dvanaest semantičkih gnijezda. Ostale skupine leksema (glagolske, pridjevske, priložne) nismo obuhvatili u semantičkoj analizi. Izdvojili smo onu skupinu leksema koja je za naše istraživanje najrelevantnija, a to je skupina imenskih leksema koji ili sami jesu vodna geografska nazivlja (npr. *more*, *rijeka*, *jezero* i dr.) ili su sadržajem vezani uz vodna geografska nazivlja (npr. *pučina*, *plima*, *hrid* i dr.).

Uzimajući u obzir podjele na semantička gnijezda i skupine koje nalazimo kod D. Brozović Rončević²⁰, podijelili smo imenski vodni leksik na ukupno dvanaest semantičkih gnijezda. Dvanaest semantičkih gnijezda podijelili smo u dvije skupine. Prvu skupinu, *Zemljopisna vodna nazivlja*, čine tri gnijezda imenskih leksema: 1. Zemljopisno nazivlje vezano uz more, podmorje te dodir kopna i mora, 2. Protočne vode, te 3. Zbirališta vode. Druga skupina, *Ostali vodni leksemi*, okuplja devet gnijezda koja su na različite načine vezana uz pojam *vode*: 1. Voda, 2. Agregatna stanja vode, 3. Oborinske vode, 4. Tjelesne vode, 5. Imenski leksemi koji znače naprave, objekte ili predmete, osobe, prostore i djelatnosti vezane uz pojam „voda“, 6. Flora, 7. Fauna, 8. Hidronimi, 9. Leksemi iz dvaju ili više gnijezda.

Podjela vodnih imenica iz skupine *Zemljopisna vodna nazivlja* prema semantičkim gnijezdima pokazuje najveću brojnost imenica u semantičkome gnijezdu *Zemljopisnoga nazivlja vezanoga uz more, podmorje te dodir kopna i mora*, a najmanju imenica u semantičkome gnijezdu *Zbirališta vode*.

Rezultati analize pokazuju kako su brojnije imenice u skupini *Ostali vodni leksemi* (473) u odnosu na skupinu *Zemljopisna vodna nazivlja* (196). Imenica koja ima najveći broj pojavnica, *snijég* (84), nalazi se u skupini *Ostali vodni leksemi* odnosno u semantičkome gnijezdu *Oborinske vode*, a slijedi ju imenica *môre* (82) iz skupine *Zemljopisna vodna nazivlja* odnosno semantičkoga gnijezda *Zemljopisno nazivlje vezano uz more, podmorje te dodir kopna i mora*.

²⁰ Dunja Brozović Rončević, „Apelativi u hrvatskoj hidronimiji“ (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Zagreb, 1997).

10. Gramatika vodnih prostora

Potreba za lokalizacijom i autolokalizacijom jedna je od osnovnih ljudskih potreba te se oduvijek postavljala kao zahtjev jezičnome izražavanju. Još iz antičkih vremena datiraju ideje o prostornom kao temeljnom i polazišnom značenju padeža te da se ostala značenja različitim tipovima metaforizacija izvode iz prostornih. Među prvima ih je opisao bizantski gramatičar Maksim Planud krajem 13. i početkom 14. stoljeća. Mnogi su znanstvenici dovodili u vezu ljudsko poimanje prostora i njegovo preslikavanje u jezik, potrebu za autolokalizacijom i prijenosom izvanjezične stvarnosti u strukturu jezika preko prostornoga izražavanja.

Kategorija prostora se u jezicima nije morfologizirala te je nema kao posebne gramatičke kategorije. Pa iako je nema ni na razini vrsta ni oblika riječi može se smatrati da je kategorija prostora „najvažnija jezična kategorija uopće“²¹ te da se, kao u okviru lokalističke teorije padeža ili opće teorije semantičkih lokalizacija, prostorna kategorija smatra temeljnom, onom iz koje se druge kategorije izvode. Upravo zbog toga što se kategorija prostora smatra onom iz koje se izvode druge kategorije, „tragovi“ se prostora mogu naći i u drugim morfološkim kategorijama (npr. kategoriji padeža ili kategoriji lica). U tim kategorijama, koje uključuju prostorne relacije, mogu se pronaći prostorna značenja. Kategorijom padeža izražavaju se prostorni odnosi među predmetima, uz određene pretpostavke o suodnosima objekta lokalizacije (OL) i lokalizatora (L)²². Kategorija lica, također preko sudionika govornog čina koji se nalaze u nekom prostoru, izražava prostor. Prostorna se značenja gramatičkim načinima izražavaju morfosintaktički, npr. pojedinim padežnim oblicima i prijedložno-padežnim izrazima, ili sintaktički, rečenicama, složenim rečenicama, suodnosima rečenica u tekstu.

Prostorna značenja obično imaju tri primarna elementa: objekt lokalizacije (OL), tj. predmet koji treba smjestiti u prostor; lokalizator (L), tj. predmet uz pomoć kojega se objektu lokalizacije nalazi mjesto, sredstvo lokalizacije; te konkretizator (K) ili orijentir, tj. element kojim se konkretizira mjesto OL u odnosu na L. Konkretizator (K) daje obavijest o tome u kakvom je odnosu OL u odnosu na L, je li unutar ili izvan L, je li mu s prednje ili stražnje strane, je li blizu njega ili nije

²¹ Pranjković, *Gramatička značenja*, 60.

²² Pranjković pojašnjava: „da se objektu lokalizacije utvrđuje mjesto uz pomoć lokalizatora, a mjesto lokalizatora smatra se poznatim, uglavnom zahvaljujući govornom činu“. Pranjković, *Gramatička značenja*, 61.

itd. Prostorna se značenja najčešće izražavaju prijedložno-padežnim izrazima upravo zato jer oni sadrže spomenuta tri elementa (OL, L, K).

S obzirom na dominantni sem u suodnosu OL i L te druge semantičke parametre (npr. kontaktnost/distaktnost, lice/naličje, dinamičnost/statičnost, direktivnost/nedirektivnost i dr.) u hrvatskom se jeziku izdvaja dvadeset konkretnijih odnosa koji se označavaju i/ili konkretiziraju prijedlozima.²³

10.1. Vodne imenice u prijedložno-padežnim izrazima

Od sedam padeža hrvatskog jezika pet ih se pojavljuje u izražavanju prostora. To su kosi ili nesamostalni padeži: genitiv, dativ, akuzativ, lokativ, instrumental. Svaki padežni oblik svojim značenjem može utjecati na značenje cijeloga prijedložno-padežnog izraza.

Najveći se broj vodnih imenica, iz skupine *Zemljopisno vodno nazivlje* koje u prijedložno-padežnom izrazu s prostornim značenjem imaju funkciju lokalizatora, nalazi u genitivu (27), dok ih je najmanji broj u dativu (4) i instrumentalu (4). Najbrojnije vodne imenice, u genitivu, iz semantičkoga su gnijezda *Zemljopisno nazivlje vezano uz more, podmorje te dodir kopna i mora*.

10.2. Podjela prijedložno-padežnih izraza koji sadrže vodne imenice prema prostornim odnosima

U sastavu prijedložno-padežnih izraza podijeljenih prema prostornim odnosima nalaze se ekscerpirane imenice iz skupine *Zemljopisna vodna nazivlja* u tablici prikazani prema broju pojavljivanja:

Prostorni odnosi	<i>Zemljopisno nazivlje vezano uz more, podmorje te dodir kopna i mora</i>	Protočne vode	Zbiralista vode
prelokativnost			1
supralokativnost	12	4	1
sublokativnost	3	3	
intralokativnost	13	4	6
adlokativnost	2	5	
ultralokativnost	1		
lateralna lokativnost	1		

²³ Ivo Pranjković, *Druga hrvatska skladnja. Sintaktičke rasprave* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2001), 9.

prolokativnost	1	1	
cirkumlokativnost	1		
translokativnost	1		1
interlokativnost	1		
direktivna lokativnost	7	4	3
ablokativnost	5		
	48	21	12

Tablica 9. Podjela imenica s prijedložno-padežnim izrazima prema broju pojavljivanja u prostornim odnosima

Nekoliko primjera intralokativnosti (OL (objekt lokalizacije) nalazi se unutar ili u granicama L (lokalizatora) ili se kreće prema njegovoj unutrašnjosti):

- zemljopisno nazivlje vezano uz more, podmorje te dodir kopna i mora:

A (54) more: *čekajući da te bar / jednom čuje i bude ti blizu be-dara / **u more** danja / potonula sjena.*

A (35) more: *Tko pije vodu s tih zdenaca / može kazati da vidio je djelić čistog neba / **u moru** koje skupa sa mnom šuti*

- protočne vode:

LS (38) zdenac: *Taj neznanac mora baš tim alatom (...) i dolje **u presahle zdence** / na bilo čemu napisati tek jedno jedino slovo*

EK (80) zdenac: *tamo gdje lan / pokriva vodu **uzdencu** iz kojega piju anđeli*

- zbirališta vode:

A (40) lokva: *Žuta svjetla McDonald'sa / **u lokvama** nakon plju-ska u Varšavi*

LS (194) močvara: *ali mora postojati način da vam zalutalome **u drevnoj močvari** / put ne obasjava tek anđeo smrti koji sja.*

Analiza koja dijeli vodne imenice u sastavu prijedložno-padežnih izraza prema prostornim odnosima pokazuje najveću brojnost primjera (48) iz semantičkoga gnijezda *Zemljopisno nazivlje vezano uz more, podmorje te dodir kopna i mora*. Imenice u sastavu prijedložno-padežnih izraza iz toga gnijezda pokazuju najveću brojnost u prostornom odnosu intralokativnosti (13) u kojemu OL nalazi se unutar ili u granicama L ili se kreće prema njegovoj unutrašnjosti.

11. Vodni prostori unutar prostora pjesme

Prostor pjesme definiran je u fonetici kao prostor koji se gradi materijalnošću označitelja i počiva na motiviranim povezivanjima pojedinih dijelova pjesničkoga teksta. Materijalnost označitelja može biti glasovna, ritmička ili govorna te ona, gradeći prostor pjesme, potvrđuje pjesmu kao zatvorenu cjelinu u kojoj su bitni odnosi između pojedinih dijelova pjesme, a ne veza pojedinih dijelova s vanjskim svijetom.²⁴

Ponavljjanje je ključni princip građenja pjesme i ishodište motiviranosti pjesničkoga znaka. Motivirani odnosi u pjesmi ne ostvaruju se vezama označitelja i označenog, već materijalnim vezama između pojedinih dijelova teksta – pjesnička se sintaksa oblikuje postupcima unutarnje motiviranosti. Pjesnički znak stvara svoj vlastiti svijet nastojeći uspostaviti što više materijalnih veza preko sličnosti glasovnoga sastava i sadržaja – ali ne sličnosti jezičnih ili izvanjezičnih sadržaja, već onih koji u pjesmi, motivirano povezani, postaju jednakovrijedni. Povezivanje različitih sadržaja preko sličnosti i blizine njihovih označitelja Vuletić naziva glasovnom metaforom.

U razdijelu koji slijedi pokušat ćemo prikazati odražavanja i ponavljanja kao načine i postupke kojima se gradi prostor pjesme u pjesništvu Delimira Rešickog.

11.1. Odražavanja i ponavljanja

Odražavanja dijelova pjesme tvore zrcalne strukture, zrcalne odraze ili jednostavna ponavljanja glasova – postupci asonance, aliteracije, homofoni, anagrami koji čine ključne postupke građenja pjesničkoga prostora. Odnosno, svi postupci odražavanja upućuju na unutarnju motiviranost kao najbitniji postupak građenja pjesme – jedan se dio teksta odražava u drugome, jedan se sadržaj odražava u drugom sadržaju, oni se međusobno uključuju i tako tvore motiviran, slojevit simultan znak.

Ponavljjanje je u osnovi svih pjesničkih postupaka gradnje pjesničkoga prostora. Ono dovodi u vezu elemente na različitim mjestima unutar prostora pjesme među kojima se uspostavljaju odnosi preko materijalnosti znaka te se tako oblikuje prostor pjesme. Glasovne figure, djelujući svojim međusobnim sličnostima, stvaraju unutarnje motivirane povezanosti u kojima je osnovna sprega blizina, a potom sličnost. Stoga metafore mogu biti obilježja metonimija jer ih povezuje sličnost – ali sličnost glasovnoga sastava (asonanca, aliteracija i sl.), a ne sličnost

²⁴ Vuletić, *Fonetika pjesme*, 254.

predmeta s vanjskim svijetom. Načelo blizine upućuje i na činjenicu da veze prema sličnosti nikada ne izlaze izvan granica pjesničkoga teksta. Ono što je zajedničko riječima koje čine metonimiju jest kontekst ili prostor pjesme u kojoj se nalaze.

Pjesma *Proljetno more*, *Vrsar* artikulirana je u deset rečenica od kojih prva traje sedam stihova, druga i treća četiri, četvrta tri stiha, peta šest stihova, šesta osam, sedma tri, deveta i deseta pet stihova te deseta osamnaest. U pjesmi je uočljiva okomito ustrojena nepravilna zrcalna struktura koja počinje naslovom s imenicom *more* koje se ponavlja četiri puta tijekom cijele pjesme uključujući i naslov te veže sve dijelove pjesme u cjelinu dajući svakome dijelu drugačije značenje. U prvom dijelu pjesme imenica *more* (*s desne je strane ceste proljetno more*) anagramskim postupkom i blizinom riječi (*večernjega*) *umora* (koja sadrži imenicu *more*) upućuje na osjećaj zatvorenosti, nijemosti i nemoći. U drugom dijelu, okružena vodnim riječima (*šterne, pije, vodu, s dna zdenaca, ribarske brodice, usidrene u marini, u rukavcu Drave, ledom, injem*), imenica *more* kao da stvara vodni prostor u kojemu spaja vodna obilježja panonskoga prostora te nagovještava mogućnost promjene atmosfere pjesme. U posljednjem dijelu pjesme u kojemu se nalazi imenica *more* blizinom i sličnošću glasovnoga sastava vezuje se uz pridjev *vlažnim* (*stijenkama*) te kao da do samoga kraja pjesme održava vodenost kao presliku panonskoga krajolika.

Postupak odražavanja uočavamo u ponavljanju glasa *š* u središnjem dijelu pjesme koja motivirano povezuje riječi te materijalnom sličnošću tvori unutrašnje motivirani okomit niz. Riječi koje sadrže glas *š* ponavljaju se i okupljaju u početnom, središnjem i posljednjem dijelu pjesme: u prvome dijelu pjesme glas *š* povezuje riječi: *groš, ušiven, što, zašiven, što* s riječima iz središnjega dijela: *iščezloga, šterne, šuti, mreška, pokušaju, nezavršenoj, slušao*, te upućuju na razrješenje (*što – nešto; pokušaju – završava; slušao – ravnodušnost*) u riječima koje sadrže glas *š* u posljednjem dijelu pjesme: *što, što, završava, ravnodušnost, nešto, nešto što, nešto što*.

Proljetno more, Vrsar
Zvonku Makoviću

Kao groš ušiven u odjeću
onoga koji je jednom
morao prijeći mnoge granice
suočen samo sa svojom bijedom

i samo sa svojim strahom
skriveno je sve ono
što sam ti ikada poželio reći.

Ti si konac
nevidljiva lanena nit
kojom su i danas
zašivene moje usne.

Crvena zemlja čijim su prahom
označene stranice
izgubljenih glagolskih brevijara
boje je večernjega umora u tvojim očima.

Sav meni poznat svijet
nestaje u retrovizoru
s desne je strane ceste proljetno more.

Odnekud iz vremena
skrivenog u žbuci
što se polako drobi
između kamena i kamena
stići će kosac i stići će janje bez očiju.

Haljina iščezloga anđela
pokrit će šterne kilometrima uokrug
mjestu na kojemu smo zastali.
Tko pije vodu s dna tih zdenaca
može kazati da vidio je djelić čistog neba
u moru koje skupa sa mnom šuti
i ne mreška ribarske brodice
usidrene u marini.

U rukavcu Drave
vidjeh početkom zime mrtvoga labuda
okovanoga ledom i i injem.

Sličio je, na neki neobičan
ali sasvim izvjestan način
nezavršenoj Mozartovoj Velikoj misi

koju sam slušao s CD-a
u tvome automobilu.

Ono odkuda sam daleko je
ono kamo idem nestaje i vraća se
kada začas sklopim oči
kao slika na pokvarenom hotelskom televizoru
odmah iza ponoći.

R. M. Rilke nije nikada napisao
precizne upute
za dostojanstveno pjesničko starenje
i to je ona karika
koja nedostaje u mom
pokušaju progovora o onome
što mi se zapravo
dogodilo prije, mnogo prije
nego što sam shvatio gdje počinje
i završava zaborav

ravnodušnost od koje me
zalud liječi more
ti bijeli prohladni zidovi
plijesan na njihovim vlažnim stijenkama
tvoja soba u kojoj je mir
nešto sasvim obično
nešto što se ne poklanja
nešto što se ne prepoznaje u slučaju.

Učestalost glasa *š* u prvome dijelu pjesme iznosi 1,98 %, što je neznatno više od njegove učestalosti u neutralnom kontekstu²⁵ koja iznosi 1,19 – 1,50, u drugome dijelu pjesme učestalost glasa *š* iznosi 2,02 %, a u posljednjem dijelu pjesme 3,19 %. Najizraženija je učestalost glasa *š* u središnjem dijelu pjesme – 3,84 %, u prvim dvama stihovima središnje strofe te u šestom i sedmom stihu 4,16 %. Upravo u toj središnjoj strofi aliteracija glasa *š* otkriva svoje značenje – motivirano povezivanje riječi različitog sadržaja i uočavanje veze među njima: *iščekzloga-šterne*;

²⁵ Podatci o učestalosti glasova u neutralnom kontekstu dalje u tekstu iz istoga izvora: Dušanka Vuletić, *Istraživanje govora* (Zagreb: Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, 1991).

šuti-mreška parovi su riječi koji ukazuju na promjenu, čišćenje, ispiranje te prekidanje šutnje zvukom mreškanja mora. Aliteraciju glasa *š* pojačava anagramski postupak već na početku prvoga stiha pjesme u riječima *groš ušiven* u kojima se blizinom i sličnošću uočavaju *oš* i *uš*. Anagramski postupak uočava se i u riječima *što – nešto* na početku pjesme (*što sam ti ikada poželio reći*), a potom na samom kraju *što* (ponavlja se šest puta u pjesmi) te *nešto* koje sadrži *što* (*nešto sasvim obično/nešto što se ne poklanja/ nešto što se ne prepoznaje u slučaju*). *Nešto* se pojavljuje u obliku anafore na počecima posljednjih triju stihova, istaknuta grafičkim odvajanjem praznim retcima. Anafora koja stvara eufonični ustroj stihova ističe *mir* (*tvoja soba u kojoj je mir*) iz prethodnoga stiha kao rješenje ravnodušnosti i šutnje koje kroz čitavu pjesmu ponavljanjem glasa *š* motivirano vezuju riječi *ušiven, zašivene, iščezloga, šuti, nezavršenoj, završava, ravnodušnost, pokušaju*.

Pjesma je na nekoliko mjesta pisana u drugom licu što označava krajnji oblik konativne funkcije jezika:²⁶ *Ti si konac... boje je večernjega umora u tvojim očima... u tvome automobilu... tvoja soba u kojoj je mir*. Takvo obraćanje: neostvarivanje dijaloga, poticanje na dijalog, pitanja bez odgovora stvara napetost koja se rješava angažiranim sudjelovanjem čitatelja odnosno „razrješava krikom, krajnje bogatim i krajnje angažiranim oblikom ljudskog govorenja“²⁷.

Središnji dio, vrhunac pjesme, sadrži odražavanje u riječima *kosac, zdenaca, brodice, rukavcu* koje su kroz čitavu pjesmu motivirano povezane konsonantom *c* preko riječi *granice, konac, crvena, stanice, ceste, CD-a, precizne*. Odražavanje se prepoznaje u postupku vanjske motiviranosti, preko riječi koje sadrže visoki, svijetli glas *c*, te se poistovjećuju sinestetskim postupkom s tankoćom konca, oštrinom kose (*kosac*), rubnošću granice (*granice, stanice, ceste*). Istovremeno, riječi koje sadrže visok i svijetao glas *c* pokazuju u svome materijalnom sastavu i dominantnost tamnog i niskog glasa *n* što simbolizira kontrapunkt suprotnosti (*granice, stranice, zdenac*): neposredna blizina svijetlog glasa *c* akustičkom i auditivnom vrijednošću suprotstavlja metaforičke vrijednosti s tamnim glasom *n*. U središnjem dijelu pjesme također se uočava dominantnost glasa *m* (*kilometrима, mjesta, kojemu smo, može, moru, sa mnom, ne mreška, marini*) koji je najniži suglasnik te motivirano povezujući riječi uspostavlja odnos među pojedinim dijelovima

²⁶ Vuletić naglašava isto: „Drugo lice uvijek sadrži i prvo: u naglašenoj konativnoj funkciji – izravnom obraćanju, prvo i drugo lice međusobno se uključuju, poistovjećuju: njihova je emotivna angažiranost jednaka.“ Vuletić, *Fonetika pjesme*, 95.

²⁷ Vuletić, *Fonetika pjesme*, 95.

pjesme. Spomenuti konsonanti *m* i *n* svojom nazalnošću doprinose tečnosti stiha i materijaliziraju neprekidnu zvučnost što stvara dojam protoka vode te pojačava značenja stihova središnjega dijela koji sadrže najveći broj vodnih riječi. Riječ *more* ponavlja se u prvom (*s desne je strane ceste proljetno more*), središnjem (*u moru koje skupa sa mnoom šuti*) i posljednjem (*ravnodušnost od koje me / zalud liječi more*) dijelu pjesme.

Opozicija doseže vrhunac u središnjem dijelu pjesme u kojemu osjećaje ograničenosti, nepomičnosti, nijemosti te suhoće zemlje, žbuke, praha i kamena zamjenjuje mokrina i pomičnost vode, mora, šterne, zdenca, čistog neba, ribarske brodice, rukavca Drave, leda iinja. U tom središnjem dijelu pjesme dolazi do promjene: brojnost vodnih riječi kao da ispire/mijenja stav subjekta, kao da (se) konačno u jednom trenutku može vidjeti čisto nebo i osjetiti jedinstvo s mirnim morem.

Navedene glasovne figure uspostavljaju plošne/prostorne veze među pojedinim njezinim dijelovima, povezuju/poistovjećuju različite jezične sadržaje stvarajući slojevit, prostoran pjesnički znak te čine uočljivijom strukturu pjesme.

More iz naslova pjesme upućuje na izvanjezične sadržaje jer se *more* ponavlja na ključnim mjestima pjesme: u prvom dijelu pjesme, *s desne je strane ceste proljetno more*, u središnjem dijelu, *more koje skupa sa mnoom šuti* te u posljednjem dijelu, *ravnodušnost od koje me/zalud liječi more*. U prvom dijelu pjesme također uočavamo blizinu riječi *umora* (*u tvojim očima*) riječi (*proljetno*) *more* koje anagramskim postupkom upućuje na daljnja uočavanja ponavljanja riječi *more*. Središnji dio pjesme kao da okupljanjem vodnih riječi u nekoliko stihova predstavlja čistilište, odmorište ili bar utočište od umora, nijemosti, ravnodušnosti i skrivanja koja se uočavaju kao raspoloženja u ostatku pjesme.

Također je uočljivo ispreplitanje vodnih riječi iz različitih semantičkih skupina i njihovih semantičkih gnijezda. Iz semantičke skupine *Zemljopisno vodno nazivlje*, odnosno iz semantičkoga gnijezda *Zemljopisno nazivlje vezano uz more, podmorje te dodir kopna i mora* uočavamo vodnu imenicu *more* koja se u pjesmi ponavlja četiri puta te vodne imenice iz semantičkoga gnijezda *Protočne vode – rukavac i zdenac*. Iz semantičke skupine *Ostali vodni leksemi*, odnosno iz semantičkoga gnijezda *Hidronimi*, uočavamo hidronim *Drava*. Sudružje vodnih riječi iz različitih semantičkih skupina kazuje o presliku krajolika u tekst: s jedne strane *more*, s druge *rukavac* i *zdenac* – to je slika panonskoga prostora, tekstualna integriranost neposredno postojećih panonskih prostora (*Drava, rukavac, zdenac*) te onih memorijski upisanih (*more*)

u prostornu konstituciju panonskoga prostora. Drugim riječima, očita je mogućnost nalaženja korespondencije između krajolika u kojemu Rešicki živi i stvara i njegova rukopisa. Brojnost vodnih riječi, njihova povezivost i središnjost u pjesničkome prostoru i prostoru pjesme, podupire tvrdnju o uvjetovanosti jezika prostorom i jezično-prostornom suživotu koji se uočava ne samo na leksičkoj, semantičkoj i gramatičkoj već i na fonostilističkoj jezičnoj razini.

12. Zaključak

Cilj ovoga rada bio je predstaviti, opisati i protumačiti leksičku brojnost izraza iz semantičkoga polja *vode* u pjesništvu Delimira Rešickog, poduprijeti tezu o uvjetovanosti jezika životnim prostorom te opisati integriranost konkretnoga geografskog prostora – Panonije u poetički identitet teksta. Rezultati četiriju analiza potvrdili su pretpostavku o važnosti kategorije prostora te umreženju geografije u interdisciplinarna istraživanja.

Literatura

- Belaj, Branimir. „Prostorna značenja na razini složene rečenice.“ U *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih. Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Krešimir Mićanović, Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, accessed May 13, 2017 <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=2531&naslov=prostor-u-jeziku-knjizevnost-i-kultura-sezdesetih>.
- Benčić Rimay, Tea. „Jeka opasnog prostora.“ *Vijenac*, br. 301 (2005), accessed May 13, 2017 https://www.matica.hr/vijenac/301/JEKA_OPASNOG_PROSTORA/.
- Brozović Rončević, Dunja. „Apelativi u hrvatskoj hidronimiji.“ Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, 1997.
- Giljferding Fjodorovič, Aleksandar. *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1972.
- Grgas, Stipe. „Posvećenje prostora kao ljudska praksa.“ *Glasje: časopis za književnost i umjetnost*, br. 13 (2003): 43–51.
- Grgas, Stipe. *Kažnjavanje forme: irsko pjesništvo poslije Yeatsa*. Zagreb: Naklada MD, 2006.
- Grgas, Stipe. „Bučno nadire prostor sa svih strana: Geografija u pjesništvu Adriane Škunca.“ U *Muzama iza leđa: čitanje hrvatske lirike*, ur. Tvrtko Vuković, 51–69. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2010.
- Grgas, Stipe. „O hrvatskome specijalnom imaginariju.“ U *Mjesto, granica, identitet: Prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi*, ur. Lana Molvarec, 49–66. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2014.

- Gunaev, Z. S. „O vyrazenii prostranstvennix otnošenij v nekotoryx dagestanskix jazykax.“ *Voprosy jazykoznanija*, br. 6 (1977): 126.
- Jukić, Sanja i Goran Rem. *Panonizam I*. Budimpešta – Osijek: Krešendo, 2014.
- Magaš, Damir. *Geografija Hrvatske*. Zadar: Sveučilište u Zadru, Meridijani, 2013.
- Paić, Žarko. „Praskozorja i ledeni grobovi, ogleđ uz zbirku pjesama Delimira Rešickog Aritmija.“ *Riječi*, br. 3/4 (2005): 94–99.
- Pansini, Mihovil. „Koncept gramatike prostora.“ *Govor*, br. 5 (1988): 117–128.
- Piper, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- Pranjeković, Ivo. *Druga hrvatska skladnja. Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2001.
- Pranjeković, Ivo. *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica hrvatska, 2013.
- Sorel, Sanjin. *Mediteranizam tijela*. Zagreb: altaGama, 2003.
- Vuković, Tvrtko. „Prostornost Tadijanovićeve poezije: Uvod u spacionalističku analizu.“ U *Tema Tadijanović. Zbornik o Dragutinu Tadijanoviću u povodu 95. pjesnikova rođendana*, ur. Vinko Brešić, 13–19. Slavonski Brod: Matica hrvatska Slavonski Brod, 2002.
- Vuletić, Dušanka. *Istraživanje govora*. Zagreb: Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, 1991.
- Vuletić, Branko. *Fonetika književnosti*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1976.
- Vuletić, Branko. *Gramatika govora*. Zagreb: GZH, 1980.
- Vuletić, Branko. *Sintaksa krika*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1986.
- Vuletić, Branko. *Jezični znak, govorni znak, pjesnički znak*. Zagreb: Izdavački centar Revija Radničkog sveučilišta Božidar Maslarić, 1988.
- Vuletić, Branko. *Prostor pjesme: o plošnom-prostornom ustrojstvu pjesništva Jure Kaštelana*. Zagreb: Biblioteka „L“. Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta, 1999.
- Vuletić, Branko. *Fonetika pjesme*. Zagreb: FF press, 2005.
- Vuletić, Branko. *Govorna stilistika*. Zagreb: FF press, 2006.
- Vuletić, Branko. *Lingvistika govora*. Zagreb: Ffpress, 2007.
- Žužul, Ivana. „Zaglavljene u distopiji. Otok kao mjesto bez mjesta u Šoljanovu *Na Pelegrinu* i Karuzinu *Vodiču po otoku*.“ U *Hvar - književnost i kazalište*, ur. Dubravko Jelčić, Boris Senker, i Vinka Glunčić-Bužančić, 341–360. Zagreb – Split: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Književni krug, 2012.

Izvori

- Rešicki, Delimir. *Gnomi*. Zagreb: cddssoh, 1985.
- Rešicki, Delimir. *Die die my darling*. Zagreb: Biblioteka quorum, 1990.
- Rešicki, Delimir. *Knjiga o anđelima*. Zagreb: Meandar, 1997.
- Rešicki, Delimir. *Ezekijelova kola*. Zagreb: Bibliotek itd, 1999.
- Rešicki, Delimir. *Sretne ulice*. Zagreb: Meandar, 2000.
- Rešicki, Delimir. *Aritmija*. Zagreb: Meandar, 2005.
- Rešicki, Delimir. *Lovci u snijegu*. Zagreb: Fraktura, 2015.

Linguistics and Geographics Spaces in the Poetry Written by Delimir Rešicki

Summary: The paper analyzes the expressions from the semantic field of water in the poetry written by Delimir Rešicki. The analysis is preceded by a review of the existing scientific approaches to space as a condition for linguistic structure from the perspectives of linguistics and phonostilistics. In the analytical part of the paper, we will try to use the listed and from the linguistic and phonetic perspectives analyzed terms from the semantic field of water to support the thesis on the conditionality of language on the living space and emphasize the integrity of the particular geographical area of Pannonia in the poetic identity of the text.

Keywords: space, water lexic, spatial relationships, Delimir Rešicki, panonnism

Rebeka Mesarić Žabčić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

rebeka.mesaric@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0729-6855>

Žena u hrvatskoj migraciji stanovništva

Sažetak: Migracije (općenito) označavaju svaku promjenu mjesta boravka osobe koja migrira, većih i manjih grupa ili skupina ljudi. U povijesti istraživanja migracija vrlo je malo onih posvećenih istraživanjima žena u migracijskom procesu, ženama kao migranticama, vrijednostima i važnosti žena u migrantskim obiteljima i problemima s kojima se susreću žene migrantice u međunarodnom migracijskom vrtlogu. Uloga se žene u migracijskom procesu najčešće istraživala s aspekata gospodarskih promjena u društvu ili kroz ulogu djevojke, supruge, sestre, majke i gotovo uvijek zajedno s iseljavanjem muških članova obitelji. Različiti *push* i *pull* faktori utječu na ženu migranticu i njezinu odluku iseliti se ili ne iseliti iz sredine u kojoj je donedavno živjela. Faktori iseljavanja mogu se istraživati, analizirati i promatrati kroz individualnu, obiteljsku i društvenu razinu. Istraživanje mobilnosti žena, dilema dugogodišnje „ženske nevidljivosti“, ženske marginalizacije i njihov formalni položaj u migracijskom procesu bili su primarni ciljevi istraživanja. U skladu s ciljevima istraživanja rad ukazuje na probleme i ulogu hrvatske žene u migracijskom procesu kroz socijalno-povijesnu dimenziju, daje pregled i analizu dostupnih demografskih pokazatelja o ženama migranticama, analitički predstavlja izabrane teorije migracije koje se dotiču žena migrantica, ukazuje na različite oblike migracija žena, detektira koji društveni status migrantice imaju, u najvećem broju slučajeva, u novoj domovini, obogaćuje postojeća saznanja i promišljanja, otvara nove vidike i ukazuje na novije spoznaje o ženama u migracijskom procesu te ujedno otvara mnoga nova pitanja za daljnja istraživanja feminizacije migracija.

Ključne riječi: žena iseljenica, vanjske migracije, spol, stanovništvo

Uvod u ženske migracije

Analizom pregleda općenito povijesti istraživanja migracija, primjećuje se da je mali broj istih posvećen migracijama žena. Žene su kao pripadnice „slabijeg spola“ najčešće promatrane kao ovisna pratnja

muškarcima u migracijskim kretanjima, a manje kao samostalne ili primarne sudionice migracijskih procesa. Tek je u zadnjoj četvrtini 20. stoljeća više interesa i znatizelje u istraživanju migracija posvećeno ženama kao migranticama, kao i njihovoj ulozi i važnosti u međunarodnim i globalnim migracijama stanovništva.

Prisutnost i pojavnost žena prije 20. stoljeća nije u dovoljnoj mjeri bila vidljiva u migracijskim procesima i istraživanjima zbog različitih predodžaba o ženama migranticama kao isključivo pasivnim i uzdržavanim sudionicima migracijskih procesa od strane suprotnog spola. Kroz prizmu migracije stanovništva žene su promatrane isključivo u okvirima obiteljske migracije. Glavni i primarni migracijski protagonisti bili su mladi ekonomski motivirani muškarci, koji su trbuhom za kruhom i željom za boljim poslom i primanjima eventualno vodili i svoje supruge kao pratnju sebi u razvijenije zemlje svijeta. Ta i takva istraživanja zasjenila su brojnost i samostalnost žena u međunarodnim migracijskim kretanjima¹. Tijekom posljednjih dva-tri desetljeća porastao je znanstveni interes za migrantice te se je pod utjecajem razvoja feminističke misli stao uvažavati spol odnosno rod kao važna analitička kategorija u istraživanju migracija². Temeljem kategorije roda, kao postojeće kulturne i društvene determinante, razlikuju se migracijska iskustva muškaraca i žena te se pokušava zaobići stereotipni i pojednostavljeni pristup i promišljanja o ženama kao migranticama općenito. Isto se nastoji postići i bolje razumijevanje migracijskih procesa i njihove kompleksnosti uključivši i uvažavajući i žene kao primarne migrantice na globalnoj razini.

Namjera je ovoga rada ujedno i upozoriti na mnoga pitanja o statusu hrvatske žene u novoj/staroj domovini te ih potaknuti. Također, smatra se važnim upozoriti na potrebe pokretanja rasprava na svim društvenim sferama s ciljem poboljšanja zaštite prava žena migrantica te pokušati skrenuti pažnju na važnost njihove sigurnosti ako je ona upitna te osvijestiti važnost potrebe za osiguravanjem sredstava pomoći šireg aspekta različitog tipa za žene migrantice.

¹ Mirjana Morokvašić, „Gendering Migration,“ *Migracijske i etničke teme*, br. 30/3 (2014): 355–378.

² Sanja Cukut Krilić, *Spol in migracija: Izkušnje žensk kot akterk migracij* (Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, 2009), 187.; Klara Kožar Rosulnik, „Ženske in migracije,“ *Andragoška spoznanja*, br. 21/3 (2015): 23–37.

Teorijska promišljanja koja se dotiču ženskih migracija

Uvažena hrvatska demografkinja Wertheimer-Baletić³ pod vanjskom migracijom podrazumijeva migracije s polazištem unutar granica, a odredište izvan granica određene zemlje. Ona⁴ naglašava da su međudržavne migracije radne snage, u kojoj su prisutne i žene, spontano reagiranje na postojeće neusklađenosti ponude i potražnje i bile one trajne ili privremene, regulirane su mjerama koje država poduzima u okviru određene gospodarske ili drugih politika u pogledu obujma i strukture migranata. Demografske posljedice vanjskih migracija očituju se istodobno u zemlji emigracije i zemlji imigracije, djeluju na komponente prirodnog kretanja, na stopu promjene stanovništva i broj stanovnika kao i na promjene društveno-gospodarskih struktura stanovništva. Wertheimer-Baletić⁵ upozorava i na to da su vanjske migracije stanovništva *skupe*, zahtijevaju veće individualne i društvene troškove i odnose sa sobom prethodne *investicije društva i obitelji*, a pogotovo ako emigriraju *žene i visokoobrazovane osobe*.

Demograf Akrap⁶ također upozorava na to da su vanjske migracije jak destabilizirajući čimbenik razvoja hrvatskog stanovništva u zemlji čiji su učinci dalekosežni (gubitak najvitalnijeg dijela stanovništva, pad nataliteta, itd.). Država podrijetla stanovništva gubi proizvođače i stanovništvo koje pridonosi socijalnoj efikasnosti i sigurnosti u aspektima poput zdravstva, mirovina ...

Migrantske mreže ljudi međusobno povezanih obiteljskim, prijateljskim ili inim vezama od pomoći su migrantima u svakodnevnom životu, a ponajviše ženama u novoj sredini. Ideja mreža migranata (muških i ženskih) generalizirana je u teoriji transnacionalnih socijalnih prostora⁷. Teorija priznaje postojanje različitih migracija vezanih prekograničnim vezama između pojedinaca (muškaraca i žena) i grupa. Nova ekonomska teorija migracije⁸ ukazuje na to da se odluke o migraciji

³ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj* (Zagreb: Mate, 1999), 655.

⁴ Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, 453–536.

⁵ Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, 78–289.

⁶ Anđelko Akrap, Jakov Gelo i Marinko Grizelj, "Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991.-1998. godine," *Društvena istraživanja*, 8, br. 5–6 (43–44) (1999): 679–723.

⁷ Thomas Faist, *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 793.

⁸ Oded Stark i David E. Bloom, „The new economics of labor migration,” *American Economic Review*, br. 75 (2) (1985): 173–178.; Oded Stark, „Tales of Migration without Wage Differentials: Individual, Family and Community Contexts,” *ZEF Discussion Paper on Development Policy Zentrum für Entwicklungsforschung*, br. 73 (2003): 1–15.

vežu uz kućanstva, a ne isključivo uz pojedinca. To se novo otkriće podudara s promatranjem migracijskog procesa koji karakterizira vidljive obiteljske obrasce i muškarce, ali i žene što su zaključili i ekonomisti⁹ i demografi¹⁰.

U suodnosu određenog interesa, u svakoj se teoriji detektirala i moguća feminizacija migracija. Promatramo li pak pojavu migracija šire, žene su generalno mobilnije od muškaraca¹¹. Permanentna prisutnost žena u migracijskim kretanjima pokazuje određenu *zrelost* migracijskog procesa kao i određenu kvalitativnu promjenu ako žene migriraju kao primarne migrantice, nezavisne akterice za poslom ili kao glava obitelji.

Feminizacija migracija

Feminizacija migracija nezaobilazan je pojam kad je riječ o globalizaciji i migraciji¹², a ukazuje na brojčani porast broja žena u odnosu na muškarce migrante te na promjene u kvaliteti migracijskih tokova, stupanj zrelosti migracija i podrijetlo migranata.

Migracijama žena i pojavom žena kao primarnih migrantica preokrenuo se dosadašnji trend migracija kada su muškarci bili glavni akteri i sudionici migracijskog procesa te osobe koje osiguravaju skrb i primanja za sebe i obitelj.

Vidljivost žena u migracijskom procesu i uloga koju imaju kao glavne protagonistice migracija karakteristični su za razvijene dijelove svijeta te za određena zanimanja i poslove koje žene kao migrantice obavljaju. Morokvašić¹³ ističe da su migracije žena rezultat vezan i uz ponudu radnih mjesta i tržište rada te da ih teško nalazimo primjerice u građevinskom sektoru.

Činjenica je da su žene i prije dosadašnjeg trenda iseljavale prema razvijenijim zemljama svijeta te da su i mnoge u tim zemljama i ra-

⁹ Jacob Mincer, „Family Migration Decisions,“ *Journal of Political Economy*, br. 86(5) (1978): 749–773.

¹⁰ Stephen Castles i Mark J. Miller, *The Age of Migration, 4th ed.* (London: Palgrave MacMillan, 1993), 326.

¹¹ Ernest Georg Ravenstein, „The Laws of Migration,“ *Journal of the Royal Statistical Society*, br. 48, (1885): 167–235.

¹² Castles i Miller, *The Age of Migration*, 75–94.

¹³ Mirjana Morokvašić, „Feminizacija migracija?,“ *Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) Institut des Sciences sociales du Politique (ISP)*, (2010): 25–52, accessed May 23, 2020, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-982X/2010/0038-982X1002025M.pdf>

dile, no njihova je radna aktivnost ostala neprimijećena, nezabilježena i nevidljiva u literaturi. Svjesnost da postoje različiti oblici migracija žena, a koji mogu biti i najvećim dijelom u suodnosu s podrijetlom, postignutim kvalifikacijama, školovanjem, prilikama u zemlji iz koje žene potječu i slično, ženske migracije dijelimo na bračne migracije, migracije zbog posla (žene radnice), trgovanje ženama i prisilne migracije žena.

Ženske migracije donedavno su bile marginalna tema, a danas su se nametnule kao istraživačka tema koja će pridonijeti zrelijem i što boljem rasvjetljavanju kompleksne teme migracijskog procesa.

Nastavno na suodnos hrvatskog slučaja i feminizaciju migracija, razvoju istraživačke teme ženskih migracija pogodovao je i ulazak Republike Hrvatske u Europsku uniju 1. srpnja 2013. godine te otvaranje tržišta rada u drugim članicama kada povećani broj žena odlazi ili planira odlazak iz Republike Hrvatske.

Broj iseljenih žena iz Republike Hrvatske u razdoblju 2002. – 2018. godine prema podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske

Godina	Broj iseljenih žena
2002.	5.183
2003.	3.128
2004.	3.366
2005.	2.994
2006.	3.852
2007.	4.462
2008.	3.793
2009.	4.985
2010.	5.022
2011.	5.931
2012.	6.496
2013.	7.360
2014.	9.256
2015.	13.715
2016.	16.733
2017.	21.138
2018.	17.759
Ukupno	135.173

Tablica 1 Broj iseljenih žena iz Republike Hrvatske u razdoblju 2002. – 2018. godine
Izvor: <http://www.dzs.hr>, zadnji pregled 20. siječnja 2020.

Analiza podataka Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, kategorije ukupne emigracije stanovništva prema spolu pokazuje kako je iz Republike Hrvatske u razdoblju od 2002. do 2018. godine ukupno iselilo 135 173 žena u zemlje Europske unije (tablica 1). Podatci pokazuju kako broj iseljenih žena iz Republike Hrvatske 2013. godine bilježi veći porast nakon ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju. Također, u posljednjih šest godina broj iseljenih žena iz Republike Hrvatske značajno je povećan zbog loše gospodarske situacije u zemlji, gubitka radnih mjesta, neotvaranja novih itd., što će u konačnici dugoročno polučiti negativne posljedice za hrvatsko društvo i gospodarstvo. Točni podatci o destinacijama kamo su popisane žene iselile iz Republike Hrvatske nisu poznati i dostupni iz nekoliko razloga. Prvi je to što Republika Hrvatska nema Registar stanovništva, nužan za takvu vrstu podataka i spoznaja. Isto tako, praksa pokazuje kako migrantice nakon određenog razdoblja mijenjaju prvotno mjesto imigracije zbog novih privlačnih (*pull* čimbenika) na licu mjesta nove destinacije.

Obiteljski i društveni status žena migrantica u novoj domovini

Na ženu kao glavnu aktericu i/ili primarnu migranticu utječu, uz opće poznate *push* i *pull* čimbenike, i individualni, obiteljski i društveni čimbenici. Potisni čimbenici (*push* čimbenici) potiču migraciju i prisutni su u mjestu prebivališta, a privlačni (*pull* čimbenici) u potencijalnim destinacijama prema kojima se kreću migrantice. Neki od potisnih čimbenika su: nezaposlenost, nezadovoljstvo na poslu vezano uz napredovanje u struci, uvjeti rada, niske plaće, političke, etničke, rasne ili vjerske netrpeljivosti, prirodne katastrofe i ratovi. S druge strane, privlačni faktori mogu biti bolje prilike za zaposlenje i zaradu, mogućnost napredovanja u struci, viši standard obitelji ili pojedinca, bolji uvjeti života, politička, vjerska i rasna tolerancija. Svi navedeni čimbenici utječu i na zemlju iz koje žena potječe i na zemlju u koju žena seli.

Individualni čimbenici uključuju dob, spol, rasu/nacionalnost, urbano/ruralno podrijetlo, bračno stanje, reproduktivni status (s djecom ili bez djece), ulogu u obitelji (supruga, kći, majka, baka), položaj u obitelji, obrazovni status, profesionalne vještine, radno iskustvo i položaj klase¹⁴.

¹⁴ Rebeka Mesarić Žabčić, „Women in the migrational process,“ *Croatian Studies Review*, vol. 13, br. 1 (2018): 47–69.

Obiteljski čimbenici uključuju veličinu, dob/spolnu strukturu, stupanj životnog ciklusa, status u obitelji (samohrani roditelj, oba roditelja, itd.), te klase u obitelji¹⁵.

Društveni čimbenici uključuju sve one društvene norme i kulturne vrijednosti koje određuju hoće li žena moći iseliti ili ne i, ako može (zbog rada ili spajanje obitelji), s kim (sama ili s obitelji)¹⁶.

Udio žena u migracijskom procesu osobito je visok u tradicionalnim zemljama imigracije (Australija, Kanada i Sjedinjene Države) gdje su žene više od desetljeća primarne migrantice i glavne akterice migracijskog procesa.

Žene kao povratne migrantice

I povratna migracija sastavni je dio migracijskog procesa u čijem su fokusu i ženske migracije, misleći pri tom na žene migrantice kao samostalne akterice povratka u domovinu ili kao one koje su povratka realizirale zajedno sa svojom obitelji. Sustavna istraživanja i analize žena povratnica u Republiku Hrvatsku nedostaju zbog pomanjkanja preciznih statistika o povratnim migracijama u Republici Hrvatskoj. Poteškoće u njihovu statističkom praćenju postoje i na svjetskoj razini gdje pristupi povratnim migracijama, načini njihova evidentiranja te kategorizacija povratnih migranata nisu usklađeni¹⁷.

Realizacija povratka u zemlju podrijetla nešto je o čemu većina migranata razmišlja za vrijeme emigracije¹⁸.

Tijekom i nakon realizacije dobrovoljnog povratka, ako se ostvari, počinje proces prilagodbe novoj/staroj okolini i proces uključivanja u društveni, kulturni i gospodarski život zemlje podrijetla koji neizostavno pada pod utjecaj različitih čimbenika, od društvenog statusa i osobnih iskustava prije migriranja, samog migracijskog iskustva te uvjeta i realizacije povratka.

Izvjesno je da su žene migrantice tijekom svog migracijskog iskustva prošle kroz proces kulturoloških promjena i da se mogu vratiti

¹⁵ Mesarić Žabčić, „Women in the migrational process,“ 47–69.

¹⁶ Monica Boyd i Elizabeth Grieco, „Women and Migration: Incorporating Gender International Migration Theory,“ *Journal of Migration Policy Institute* (2003): 1, accessed April 24, 2020, <http://www.migrationpolicy.org/article/women-and-migration-incorporating-gender-international-migration-theory>; Mesarić Žabčić, „Women in the migrational process,“ 47–69.

¹⁷ OECD, „International Migration Outlook“ *Annual Report OECD*, (2008): 161–222.

¹⁸ Jørgen Carling, Marta Bolognani i Marta Bivand Erdal, „Possibilities and Realities of Return Migration,“ (Oslo: Peace Research Institute, 2015): 44.

i s novim idejama, stečenim znanjem, vještinama, vrijednostima te različitim oblicima kapitala što im omogućuje i/ili olakšava realizaciju različitih idejnih planova i aktivnosti različitog tipa u matičnoj zemlji.

Migrantska iskustva žena oblikovana su različitim čimbenicima, identitetima te životnim i migracijskim okolnostima pa su, shodno tome, i povratnička iskustva također složena, ovisno o želji i motivima povratka, trajanju migracije, pripremi i realizaciji povratka, trenutnim političkim, gospodarskim i društvenim prilikama u zemlji podrijetla, kao i stečenim resursima (financijski, ljudski, socijalni kapital)¹⁹.

Istraživana tema ovoga rada može predstavljati i zasebno područje istraživanja u koje se može uključiti i širi aspekt analiza i promišljanja, a isto tako može sadržavati i zajedničke dodirne točke koje pak otvaraju posebno istraživačko područje vezano uz povratne migracije žena i njihov poduzetnički potencijal u domovini. Riječ je, još uvijek, o nedovoljno istraženoj temi u okviru suvremene migracijske kompleksnosti koja se polako probija na repertoar hrvatskih migracijskih istraživanja.

Zaključak

Žene migrantice danas su na globalnoj razini primarne, samostalne i aktivne akterice migracija. Kroz prizmu migracijskog procesa žene migrantice vođene su vlastitim ciljevima i planovima. Na tome tragu istraživanja, ženama migranticama pristupa se kao aktivnim sudionicama migracijskog procesa koje vrlo svjesno, odlučno i samostalno odlučuju o vlastitim migracijskim kretanjima. Migracija im služi i kao način stjecanja potrebnog kapitala za ostvarenje i realizaciju vlastitih ideja i vještina. Migracije i mobilnost žena u globalnim migracijskim kretanjima pokazuju kako su žene kao migrantice prisutne i vidljive kroz uloge različitog tipa, bilo da su vidljive na individualnoj razini u ulozi kćeri, supruge, majke, bake, ili šire na društvenoj razini u vidu profesionalnog usavršavanja ili pak kao radnice, azilantice i sl.

Sukladno tome, čimbenici iseljavanja mogu se istraživati, analizirati i promatrati kroz individualnu, obiteljsku i društvenu razinu i još su uvijek nedovoljno istraženi u Republici Hrvatskoj.

¹⁹ Jean-Pierre Cassarino, „Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited,“ *International Journal on Multicultural Societies*, br. 6/, (2004): 270–272.; Jasna Čapo Žmegač, „Različiti pristupi povratnim migracijama: primjer Hrvatske,“ *Studia ethnologica Croatica*, br. 22 (2010): 29–30.

Mnoge žene migrantice ostvaruju osobni poslovni uspjeh te poboljšavaju osobnu poziciju i status u novom/starom društvu. Kod žena migrantica moguć je pozitivan utjecaj povratničkih inicijativa na gospodarski i kulturni razvoj domicilne zemlje. U Republici Hrvatskoj nedostaju istraživanja koja donose promišljanja i spoznaje o mogućnostima i doprinosu žena migrantica povratnica u gospodarskom razvoju zemlje podrijetla, kao i svim problemima s kojima se žene povratnice suočavaju.

Analiza migracijskih procesa u kojima su glavne i primarne migrantice žene, kao i istraživanje difuznije cirkulacije žena smatraju se vrijednim doprinosom razumijevanju migracija i migracijskih tokova. Promišljanja o ženskim migracijama potiču i stvaraju nove zaključke te pridonose širem razumijevanju feminizacije migracija što neizostavno otvara mnoga pitanja te daje nove poticaje za daljnja istraživanja tog tipa.

Literatura

- Akrap, Anđelko, Jakov Gelo i Marinko Grizelj. „Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine.“ *Društvena istraživanja* 8, br. 5–6 (43–44) (1999): 679–723.
- Blanchflower, David G. i Andrew J. Oswald. „What Makes an Entrepreneur?.“ *University of Chicago Press: Journal of Labor Economics*, br. 16/1 (1998): 1–28.
- Boyd, Monica i Elizabeth Grieco. „Women and Migration: Incorporating Gender International Migration Theory.“ *Journal of Migration Policy Institute* (2003): 1, accessed April 24, 2020, <http://www.migrationpolicy.org/article/women-and-migration-incorporating-gender-international-migration-theory>.
- Carling, Jørgen, Marta Bolognani i Marta Bivand Erdal. *Possibilities and Realities of Return Migration*. Oslo: Peace Research Institute, 2015.
- Cassarino, Jean-Pierre. „Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited.“ *International Journal on Multicultural Societies*, br. 6/2 (2004): 270–272.
- Castles, Stephen. „International Migration at the Beginning of the Twenty-First Century: Global Trends and Issues.“ *Wiley Press, NY: International Social Science Journal*, br. 52/165 (2000): 269–281.
- Castles, Stephen i Mark J. Miller. *The Age of Migration, 4th ed.* London: Palgrave MacMillan, 1993.
- Castro, Luis. J. i Andrei Rogers. „Patterns of Family Migration: Two Methodological Approaches.“ *International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Austria: Environment and Planning A*, br. 15(2) (1983): 237–254.

- Cukut Krilić, Sanja. *Spol in migracija: Izkušnje žensk kot akterk migracij*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, 2009.
- Čapo Žmegač, Jasna. „Različiti pristupi povratnim migracijama: primjer Hrvatske.“ *Studia ethnologica Croatica*, br. 22, (2010): 11–38.
- Démurger, Sylvie, Hui Xu. „Return Migrants: The Rise of New Entrepreneurs in Rural China.“ *Springer, World Development*, br. 39/10 (2011): 1847–1861.
- Dustmann, Christian, Oliver Kirchkamp. „The optimal migration duration and activity choice after re-migration.“ *Elsevier, Amsterdam: Journal of Development Economics*, br. 67, (2002): 351–372.
- Faist, Thomas. *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Kožar Rosulnik, Klara. „Ženske in migracije.“ *Andragoška spoznanja*, br. 21/3 (2015): 23–37.
- Mesarić Žabčić, Rebeka. „Women in the migrational process.“ *Croatian Studies Review*, vol. 13, br. 1 (2018): 47–69.
- Mincer, Jacob. „Family Migration Decisions.“ *University of Chicago Press: Journal of Political Economy*, br. 86(5) (1978): 749–743.
- Morokvašić, Marjana. „Feminizacija migracija?.“ *Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) Institut des Sciences sociales du Politique (ISP)* (2010): 25–52, accessed May 23, 2020, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-982X/2010/0038-982X1002025M.pdf>
- Morokvašić, Mirjana. „Gendering Migration.“ *Migracijske i etničke teme*, br. 30/3 (2014): 355–378.
- OECD. „International Migration Outlook“ *Annual Report OECD* (2008): 161–222.
- Ravenstein, Ernest Georg. „The Laws of Migration.“ *Journal of the Royal Statistical Society*, br. 48 (1885): 167–253.
- Stark, Oded i David E. Bloom. „The new economics of labor migration.“ *American Economic Review*, br. 75 (2) (1985): 173–178.
- Stark, Oded. „Tales of Migration without Wage Differentials: Individual, Family and Community Contexts.“ *ZEF Discussion Paper on Development Policy Zentrum für Entwicklungsforschung*, br. 73 (2003): 1–15.
- Wahba, Jackline i Yves Zenou. „Out of Sight, Out of Mind: Migration, Entrepreneurship and Social Capital.“ *Bonn-Discussion Paper*, br. 4541 (2009): 1–28.
- Wertheimer-Baletić, Alica. *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate, 1999.
- Zlotnik, Hania. „The Global Dimensions of Female Migration.“ *Migration Policy Institute* (2003): 1, accessed May 26 2020. <http://www.migrationpolicy.org/article/global-dimensions-female-migration>.

Izvori

<http://www.dzs.hr>, accessed Januar 20, 2020.

Woman in Croatian Population Migration

Summary: Migrations (generally) mean any change in the place of residence of a migrant or larger and smaller group of people. In the history of migration research,

just few researches have been devoted to the research of women in the migration process, women as migrants, the values and importance of women in migrant families and the problems women migrants face in the international migratory whirlwind. The role of woman in the migration process is most often studied from the aspect of economic change in society or through the role of a girl, a wife, a sister, a mother, and together with the emigration of male family members. Different push and pull factors affect a migrant woman and her decision to move or not to move away from the environment she has recently lived in. Emigration factors can be explored, analyzed and observed on individual, family and social levels. Research on women's mobility, the dilemma of long-standing „female invisibility“ and their formal position have set goals for the starting point of this work. The paper points to the problems and role of women in the migration process through the socio-historical dimension, provides an overview and analysis of available demographic indicators on migrant women, analytically represents selected migration theories related to migrant women, points to different forms of women migration, detects the social status migrants have in most cases in new homeland, enriches existing knowledge and reflection, opens up new perspectives and points to newer meanings of women in the migration process and opens up many new issues for further research into feminisation of migration.

Keywords: women immigrants, foreign migration, gender, population

Kazalo imena / Indeks osobowy

A

Akrap, Anđelko 533, 539
Aleksić, Radomir 459
Alujević, Tonka 134, 158
Ambrozije, Sv. 360
Amelina, Svetlana 34, 44
Andersen, Gisle 72, 94
Andre, žakan 376
Andrê[ashić] 377
Anić, Vladimir 74, 75, 76, 92, 172, 275,
277, 283, 288, 291, 292, 295, 297,
315, 338, 347
Anton, sveti 381, 385, 386, 388, 389,
390
Antonić, Ivana 30
Appadurai, Arjun 490, 495
Aranjoš, Elvira 236, 267
Arnaud, Pierre J. L. 97, 101, 122, 123

B

Babić, Stjepan 57, 65, 87, 92, 170, 172,
187, 189, 190, 193, 195, 198, 199
Babić, Zrinka 49, 65
Bačić Krstitelj, Petar 438
Badurina, Anđelko 387, 394
Badurina, Lada 25, 26, 29, 30, 86, 92,
127, 140, 158, 431, 432
Bagarić Medve, Vesna 33, 34, 43, 44
Bagić, Krešimir 86, 87, 88, 89, 92, 100,
122, 126, 139, 158, 316, 317, 408, 409
Bakarić, Vladimir 467
Balažić Bulc, Tatjana 180, 184
Balent, Marina 49, 65
Balog, Zvonimir 137, 140, 155, 159

Bańko, Mirosław 303, 315
Baotić, Josip 474, 475, 477
Baráth, Árpád 343, 346
Barcelona, Antonio 279, 283
Barešić, Jasna 219, 232
Barić, Ernest 339, 340, 341, 343, 346
Barić, Eugenija 82, 92, 187, 193, 195,
197, 198, 200, 298, 315
Bartulin, Nikola 499, 508
Bašić, Iva 192, 198
Batinić, Anita 433
Bauer, Laurie 97, 98, 110, 111, 112, 113,
122
Bał, Krystyna 317
Bednjanec, Ivica 95, 96, 99, 100, 113,
124, 122
Belaj, Branimir 24, 25, 29, 297, 298,
315, 513, 528
Belostenec, Ivan 412
Benčić, Rimay Tea 516, 529
Benko, majstor iz Sočerge 377
Bentley, Peter J. 363, 365, 369
Berger, Günter 350
Berkina, pop Ivan 376
Berthis, Ursin de 384
Bertoša, Mislava 431, 433
Bezin, Erika 350, 355
Białas, Anna 317
Białek, Ewa 290, 294
Białostocki, Jan 499, 501, 508
Bielicka, Małgorzata 210, 214
Biłas-Pleszak, Eva 273, 283
Bindorffer, Györgyi 343, 347
Biočina, Zdravka 192, 198

- Birkcij, sveti 375
 Bistrović, Željko 375, 396
 Bivand Erdal, Marta 537, 539
 Bjedov, Vesna 35, 40, 44
 Blagus Bartolec, Goranka 289, 290,
 293, 294, 425, 429, 434
 Blanchflower, David G. 539
 Blažević Krezić, Vera 362, 368, 369,
 400, 401, 408
 Bloom, David E. 533, 540
 Bloomfield, Leonard 322, 335
 Blzanić 391
 Boban, Ferdo 476
 Bolognani, Marta 537, 539
 Bonazza, Sergio 376, 378, 382, 384,
 385, 386, 394
 Boranić, Dragutin 332
 Borić, Laris 507, 508
 Borković, Iva 97, 99, 100, 101, 107, 109,
 110, 111, 112, 113, 114, 123
 Boryś, Wiesław 302, 315
 Bošković, Mirko 324, 335
 Bošnjak Botica, Tomislava 49, 50, 51,
 56, 65
 Botica, Ivan 373, 384, 385, 386, 387,
 388, 394
 Botica, Stipe 21, 26, 29, 30, 460, 479
 Boyd, Monica 537, 539
 Branimir, knez 384
 Bratanić, Maja 297, 316
 Bratina, Pavel 382, 384, 394, 395
 Bratulić, Josip 363, 365, 369, 384, 396,
 399, 408
 Brbora, Sanja 47, 48, 49, 53, 54, 59
 Broz, Ivan 115, 117, 121
 Brozović, Dalibor 189, 198, 325, 330,
 335, 437, 449, 455, 460, 462, 464,
 465, 466, 467, 470, 471, 474, 477, 478
 Brozović Rončević, Dunja 291, 425,
 433, 518, 528
 Bučar, Franjo 399, 408
 Buć, Stipan 441
 Budžaki, Iva 62, 65
 Bugarski, Ranko 87, 92, 107, 122
 Bülow, Edeltraud 273, 283
- C**
- Camuzzi, Carlo 380
 Carling, Jørgen 537, 539
 Cassarino, Jean-Pierre 538, 539
 Castles, Stephen 534, 539
 Castro, Luis J. 539
 Ceković, Blanka 401
 Chomski, Noam 33
 Cikota, Ljiljana 291
 Colin, Didier 366, 368, 369
 Connerton, Paul 180, 184
 Crtalić, Marijan 492, 493, 495
 Crystal, David 69, 70, 71, 72, 85, 86, 87,
 88, 89, 90, 91, 92, 93
 Cukut Krilić, Sanja 532, 540
 Cvikić, Lidija 47, 49, 62, 65, 180, 184,
 217, 232
 Cvitković, pop Juraj 376
 Cvjetičanin, Branka 487, 488, 492, 494,
 495, 497
- Č**
- Čagalj, Ivana 448, 456
 Čanadanović, Mirko 459, 478
 Čapo Žmegač, Jasna. 538, 540
 Čečuk, Božidar 188, 199
 Čedić, Ibrahim 323, 335
 Čendo, Kristina 48, 49, 54, 65
 Čepič, Zdenko 461, 479
 Čermak, František 210, 214
 Černohostov, Georg 359
 Černyševa Ivanovna, Margarita 412,
 420
 Čilaš Mikulić, Marica 219, 232
 Čilaš Šimpraga, Ankica 187, 189, 190,
 198, 200, 425, 433
 Čop, Milivoj 236, 266
 Čubelić, Tvrtko 463
 Čučković, fra Andrija 380
 Čuka, Anica 190, 199
 Čunčić, Marica 359
 Čupković, Gordana 377, 395
- Ć**
- Ćirilić-Straszyńska, Danuta 317
- D**
- Dabo-Denegri, Ljuba 79, 93
 DaCosta Kaufmann, Thomas 505, 508
 Dalmatin, Antun 398, 400, 409
 Dalmatin, Juvan 382
 Damjan, sveti 375
 Damjanović, Stjepan 384, 386, 392,
 395, 396, 401, 408

- Dandolo, Matej 379
 Daničić, Đuro 447
 Debrnardi, Anton 381
 Debrnardi, Katarina 381
 Debrnardi, Martin 381
 Démurger, Sylvie 540
 Denegri, Ješa 79, 93, 177, 178, 184
 Desnica, Vladan 305, 306, 307, 312, 316
 Dežulović, Boris 101, 102, 103, 104, 105, 115, 155, 158
 Dickinger, Christian 350, 355
 Dijanošić, Branko 32, 43
 Długosz, Magdalena Anna 500, 509
 Doblanović, Danijela 373, 384, 385, 386, 387, 388, 394
 Dobrowolska-Kierył, Marta 317
 Dodig, Radoslav 324, 335
 Dolhar, Poljanka 350, 355
 Doroszewski, Witold 303, 304, 315
 Dragičević, Dragica 79, 93
 Dubisz, Stanisław 302, 303, 304, 310, 315
 Dukanović, Alija 317
 Dunaj, Bogusław 302, 307, 308, 310, 312, 315
 Dustmann, Christian 540
 Duszak, Anna 164, 172
- D**
- Đurđev, Gordana 317
- E**
- Eagleton, Terry 179, 184
 Ellis, Rod 218, 219, 220, 232
 Eterović, Ivana 401
 Eterović, Mirko 450, 451, 452, 453, 455
 Evans, Nicholas 270, 281, 283
 Evans, Vyvyan 270, 283
- F**
- Fabek, Berislav 448, 449, 455
 Faist, Thomas 533, 540
 Fancev, Franjo 399, 402, 404, 408
 Faričić, Josip 413, 414, 415, 419
 Feleszko, Kazimierz 298, 299, 301, 315
 Ferić, Zoran 308, 313, 316, 317
 Fertilio, Luka 446, 455
 Feruga, Krzysztof 352, 355
 Filipović, Rudolf 23, 30, 78, 80, 81, 82, 83, 93
 Finka, Božidar 192, 199, 466, 478
 Firth, John Rupert 288, 294
 Fishman, Joshua 341, 346, 347
 Fisković, Cvito 504, 505, 507, 508, 509
 Foletti, Ivan 499, 509
 Fontański, Henryk 353, 355
 Franceschi, Branko 486, 495
 Frančić, Anđela 32, 35, 36, 40, 43, 44
 Franov Živković, Grozdana 412, 413, 419
 Freud, Sigmund 106, 123
 Fržop, Zvonimir 439, 455
 Fučić, Branko 372, 374, 375, 376, 377, 387, 395
 Furtinger, Zvonimir 309, 317
- G**
- Gabelica, Milivoj 236, 267
 Gabrić-Bagarić, Darija 412, 419
 Gadanyi, Károly 49, 65
 Gagro, Božidar 506, 509
 Gaj, Ljudevit 437, 439
 Gál, Noémi 341, 342, 347
 Galović, Filip 188, 192, 198
 Gamulin, Grgo 507, 509
 Garašanin, Ilija 452
 Gašpar s' Kršana 375
 Gavran, Ignacije 322, 335
 Gazić, Kuzm 381
 Gazovica, Katarina 381
 Gazzari, Ante 439, 455
 Germ, Tine 363, 365, 369
 Giljferding Fjodorovič, Aleksandar 512, 528
 Giovanni, san 375
 Gisborne, Nikolas 274, 284
 Glunčić-Bužančić, Vinka 514, 529
 Glušac, Maja 424, 434
 Goldstein, Ivo 291
 Goldstein, Slavko 291
 Goossens, Louis 279, 284
 Gorjanc, Vojko 180, 184, 185
 Goss, Vladimir P. 500, 509
 Görlach, Manfred 78, 93
 Grabner-Hajder, Anton 367, 369
 Granić, Jagoda 47, 49, 65, 424, 433
 Grbić, Jadranka 343, 347
 Green, Melanie 270, 283
 Greenberg, Marc L. 390, 391, 392, 395
 Grego, Mekel 381

Grenoble, A. Lenore 342, 347
 Grgas, Stipe 513, 514, 528
 Grgur, sveti 380
 Grieco, Elizabeth 537, 539
 Grubišić, Vinko 447, 448, 449, 450, 451, 455
 Gruden, Josip 379, 395
 Grzegorzczkova, Renata 270, 285
 Grzesiak, Romuald 274, 281, 284
 Gspan, Alfons 376, 395
 Guberina, Petar 440
 Gulešić Machata, Milvia 50, 65, 219, 220, 232, 233
 Gunaev, Z. S. 512, 528
 Gundulić, Ivan 441
 Gwosdz, Krzysztof 494, 496
 Gyurok, János 343, 346

H

Hadžiahmetović Jurida, Sanel 71, 93
 Halilović, Senahid 328, 334, 335
 Hamm, Josip 466, 478
 Hatała, Grażyna 210, 214
 Hercigonja, Eduard 412, 420
 Hernández, José 451
 Hobsbawm, Eric John 178, 184
 Holjevac, Rebeka 85, 86, 93, 131, 141, 142, 159
 Horst, Joop van der 41, 42, 43, 44
 Horvat, Jasna 360, 361, 369
 Horvat, Joža 300, 312, 317
 Horváth, Sándor 347
 Hraste, Mate 188, 192, 198, 199, 462, 463, 465, 466, 468, 469, 470, 478, 479
 Hrgović, Maja 86, 93
 Hudeček, Lana 37, 40, 43, 424, 433

I

Ibarretxe-Antuñano, Iraide 271, 281, 284
 Ileš, Tatjana 178, 184
 Ilija 375
 Illg, Tomasz 316
 Isaković, Alija 463, 469, 470, 471, 476, 478
 Isus Krist 97, 362, 363, 364, 368, 403, 405, 406
 Ivan 392
 Ivan z Bribira 377

Ivančević, Radovan 505, 509
 Ivić, Milka (Ивић, Милка) 282, 285, 459, 478
 Ivić, Pavle 474, 478
 Ivir, Vladimir 288, 294, 297, 312, 315
 Ivšić, Stjepan 326, 335
 Izidor Seviljski, Sv. 360

J

Jackson, Howard 207, 214
 Jagić, Vatroslav 453
 Jakobson, Roman O. 19, 29
 Jakubinskij, Lav 389
 Jambrečić, Ivana 49, 65
 Jambrek, Stanko 399, 408
 Janek, István 347
 Janković, Srđan 460, 472, 473, 478
 Japelj, Jurij 379
 Jastrzębowska, Elżbieta 500, 509
 Jašić, Orhan 432, 434
 Jašo, Marta 373, 384, 385, 386, 387, 388, 394
 Jelaska, Zrinka 35, 40, 44, 47, 48, 49, 52, 54, 57, 62, 65, 228, 232
 Jelčić, Dubravko 514, 529
 Jelić, Luka 385
 Jembrih, Alojz 399, 408
 Jergović, Miljenko 304, 305, 307, 308, 309, 313, 317
 Jeronim, Sv. 360
 Jesenšek, Marko 353, 355
 Johnson, Mark 278, 279, 284
 Jojić, Ljiljana 92, 291, 295, 297, 298, 299, 315
 Jončev, Vasil 359
 Jonke, Ljudevit 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 470, 471, 472, 475, 476, 477, 478, 479, 480
 Jovanović, Magdalena 235, 267
 Jukić, Sanja 514, 515, 529
 Jurčević, Martina 362, 369
 Juri 376
 Jurić, Hrvoje 432, 434
 Jurilj, Stanko 476
 Jurinčić, Juraj 388
 Jušto, sveti 382

K

Kadić, Ante 448, 455
 Kahn, Charles H. 360, 369

- Kahrein, Roland 372, 396
 Kajzerek, Magdalena 317
 Kalogjera, Damir 33, 44
 Kaluđerović, Željko 432, 434
 Kandler, Pietro 376
 Kapović, Mate 179, 184
 Karadža, Mevlida 327, 329, 335
 Karadžić Stefanović, Vuk 446, 447, 452
 Karaman, Ljubo 498, 499, 500, 501, 502, 503, 505, 506, 507, 508, 509, 510
 Karavanić, Ivor 188, 199
 Karević, Katarina 155, 159
 Karlo V 400
 Karpenko, Ljudmila 359
 Kašić, Bartol 412, 445
 Katičić, Radoslav 41, 44, 462, 479
 Katnić-Bakaršić, Marina 126, 159
 Katz, Vera 461, 479
 Kekez, Josip 425, 426, 434
 Kelly, Michael H. 97, 98, 110, 111, 112, 123
 Kero, Pavao 413, 414, 415, 419, 420
 Kirchkamp, Oliver 540
 Klaić, Vjekoslav 326
 Klindić, Ivana 97, 99, 100, 101, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 123
 Klodić, Anton 385
 Knabe, Jerzy 317
 Knezović, Oton 440, 441, 442, 455
 Kociančić, Štefan 394
 Kolanović, Josip 415, 420
 Komar, Andrija 391
 Komorowska, Ewa 50, 65
 Kononenko, Iryna 209, 214
 Konstantin Ćiril, Sv. 359
 Konzul, Stipan 398, 400, 409
 Kordić, Lucijan 446, 447, 455
 Kordić, Predrag 448, 450, 455
 Korsky, Ivo 450, 455
 Koruza, Jože 395
 Kosek, Iwona 304, 309, 315
 Kosovac, Vesna 219, 232, 233
 Kostrenčić Lukić, Vida 219, 233
 Koščak, Nikola 126, 127, 133, 140, 156, 159
 Koštić, Ivan 379, 380, 395
 Kovačević, Marina 86, 92
 Kožar Rosulnik, Klara 532, 540
 Kramsch, Claire J. 32, 44
 Krauss, Michael 341, 342, 347
 Krążyńska, Zdzisława 302, 315
 Krejčí, Pavel 233
 Krejčová, Elena 233
 Krékity, Tamás 347
 Križanić, Levac 377, 394
 Krleža, Miroslav 48, 49, 54, 55, 56, 498, 502, 503, 504, 509, 510
 Krstić, Kruno 440
 Kršnjavi, Izidor 326
 Kryžan-Stanojević, Barbara 180, 184, 185
 Kumerdej, Blaž 379
 Kunio, Yanagita 372
 Kurtović Budja, Ivana 187, 189, 198, 200
 Kušan, Ivan 305, 306, 317
 Kuštović, Tanja 360, 369, 400, 401, 402, 403, 406, 408, 409
 Kuzmanić, Ante 437, 438
 Kuzmić, Boris 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 409
 Kuzmić, Martina 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 409
 Kuždilić 376
 Kwaśniewska, Elżbieta 317
- L**
- Lakoff, George 278, 279, 284
 Lalović, Damjan 29
 Lameli, Alfred 372, 396
 Lamešić, Katarina 487, 492, 495
 Lamparska, Marzena 494, 495
 Lampe, Evgen 379, 395
 Lasić, Stanko 502, 509
 Lašvanin, Nikola 322
 Leech, Geoffrey 274, 284
 Legiša, Lino 376, 395
 Lehrer, Adrienne 274, 284
 Leko, Kristina 491, 493, 495, 496
 Leskien, August 447
 Lesz-Duk, Maria 302, 311, 316
 Levaković, Rafael 384
 Linhart, Anton 379
 Lipka, Leonhard 271, 284
 Lisac, Josip 175, 176, 184, 413, 420, 424, 434
 Lloyd, Barbara B. 272, 285
 Lončarić, Mijo 82, 92, 176, 184, 187, 189, 193, 195, 197, 198, 199, 298, 315

- Lovino, Francesco 499, 509
 Lovrenović, Ivan 328, 329, 330, 336
 Lozić Knezović, Katarina 193, 199
 Luburić, Vjekoslav 439
 Lukežić, Irvin 386, 392, 395
 Lukežić, Iva 389, 391, 392, 395
 Lukić, Milica 362, 368, 369
 Lukšić, Irena 177, 184
 Luther, Martin 398, 399
- M**
- Machata, Martin 50, 65
 Mader, Brigita 375, 380, 382, 395, 396
 Maganka, Jelena 392
 Magaš, Damir 515, 529
 Malić, Dragica 82, 92, 187, 193, 195,
 197, 198, 298, 315
 Małczak, Leszek 317
 Maniez, François 97, 101, 122, 123
 Marac 389
 Maretić, Tomo 326, 336
 Marijanović, Stanislav 360, 361, 369
 Marijoza 384
 Marinković, Ranko 304, 306, 307, 309,
 310, 311, 312, 317
 Marjanić, Suzana 431, 434, 487, 488,
 490, 491, 495, 496
 Markovac, Josip 236, 267
 Marković, Ivan 30, 49, 63, 65, 68, 83,
 86, 88, 89, 92, 93, 97, 98, 99, 100,
 101, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114,
 123, 127, 133, 140, 158, 159
 Marković, Svetozar 467, 470, 471, 472,
 479
 Maruszewski, Tomasz 270, 284
 Marušić, Branko 394
 Matak, Dragutin 409
 Mataković Dubravko 100, 104, 123
 Matas Ivanković, Ivanka 298, 300, 305,
 316, 425, 429, 434
 Matasović, Ranko 291, 330, 331, 336
 Mateja 381
 Matijević, Stjepan 412
 Matošević, Andrea 486, 495
 Mažuranić, Ivan 412, 449
 McArthur, Tom 207, 208, 214
 Medved Josip 424
 Medved Krajnović, Marta 36, 44
 Mehmedagić, Enver 439, 441
 Meillet, Antoine 447
- Melanchthon, Philip 398, 400, 409
 Menac, Antica 79, 93
 Mesarić Žabčić, Rebeka 536, 537, 540
 Metež, Matija 391
 Meyer, Karl 126, 159
 Mićanović, Krešimir 86, 92, 127, 140,
 158, 305, 308, 313, 317, 459, 460,
 465, 477, 479, 480, 513, 528
 Mihaljević, Laura 330, 336
 Mihaljević, Milica 37, 40, 43
 Mihić, fra Šarafin 376
 Mihovilić, Matij 388
 Mikalja, Jakov 445
 Mikić Čolić, Ana 82, 83, 93
 Mikloušić, Tomaš 412
 Milanović, Božo 385
 Milčetić, Ivan 379, 385, 396
 Mildner, Vesna 180, 184
 Milewska, Beata 302, 303, 308, 311, 316
 Miličević, Ivan 476
 Milić, Goran 425, 434
 Miller, Mark J. 534, 539
 Millrood, Radislav 34, 35, 41, 44
 Mincer, Jacob 534, 540
 Mirković, Slavko 57, 65
 Mištal, A. Barbara 179, 185
 Mitić, Milan 459, 480
 Mlakić, Josip 330, 336
 Mlikota, Jadranka 424, 434
 Modrić, Oliver 415, 420
 Moguš, Milan 297, 316
 Molnar, Dubravka 425, 434
 Molvarec, Lana 514, 528
 Mønnesland, Svein 475, 477
 Monville-Bursten, Monique 29
 Monzali, Luciano 504, 509
 Morar, Blaž 381
 Morokvašić, Mirjana 532, 534, 540
 Mrazović, Ladislav 332, 336
 Müller, Daniel 459, 479
 Musa, Marija 327, 336
 Muzur, Amir 432, 434
- N**
- Nakić, Anuška 295
 Nakićen, Jelena 190, 199
 Naldini, biskup 380, 394
 Nida, Eugene 273, 278, 284
 Nikolaj, sveti 375
 Nikolić, Davor 460, 479

- Nikolić, Vinko 441, 444, 445, 453, 455
 Nikolić-Hoyt, Anja 79, 80, 81, 82, 93
 Novak, Slobodan 311, 317
 Novak Kemenčić, Renata 508
 Nygaard, Lars 72, 94
- O**
- Okuka, Miloš 460, 474, 480
 Olujić, Ivana 50, 51, 56, 65
 Omerović, Mirela 25, 30
 Onishi, Takuichiro 372, 396
 Opašić, Maja 50, 65
 Ostojić, Branislav 474
 Oswald, Andrew J. 539
- P**
- Paić, Žarko 516, 529
 Palacios Martínez, Ignacio M. 79, 93
 Palić, Ismail 28, 30, 327, 336
 Palinić, Lea 89, 90, 91, 93
 Pansini, Mihovil 516, 529
 Papić, Mitar 326, 336
 Park, Robert E. 169, 172
 Paulin Nolski, Sv. 360
 Pavelić, Ante 440, 441, 446
 Pavelić, Boris 102, 103, 105, 106, 123
 Pavešić, Slavko 82, 92, 187, 193, 195, 197, 198, 298, 315
 Pavičić Takač, Višnja 34, 44
 Pavličević-Franić, Dunja 32, 33, 44, 228, 233
 Peco, Asim 470, 471, 480
 Pergarac / Pargarac / Prgarac 391
 Perhoč, Zlatko 188, 199
 Perković, Baštjan 381
 Peruško, Tone 235, 236, 238, 239, 267
 Petar iz Buža 377
 Peti, Mirko 82, 92, 187, 193, 195, 197, 198, 298, 315
 Peti-Stantić, Anita 33, 44
 Petranović, Martina 489, 495
 Petričević, Marija 503, 510
 Petrisch, Wolfgang 324, 336
 Petrov, Stanko 438
 Petrović, Bernardina 32, 35, 44
 Petrović, Milan 473, 478
 Petrović Trifunović, Tamara 179, 185
 Petrušić, Irena 180, 185
 Petryńska, Magdalena 317
 Pintarić, Neda 50, 65, 448, 456
- Piper, Predrag 21, 29, 512, 529
 Pišković, Tatjana 26, 29, 30
 Pletenac, Tomislav 493, 495
 Plett, Heinrich F. 125, 126, 159, 160
 Popławski, Tadeusz 166, 172
 Popović, Edo 137, 159
 Popović, Ljudmila 29
 Potkonjak, Sanja 493, 495
 Požgaj-Hadži, Vesna 180, 184
 Pranjčić, Krunoslav 126, 159, 437, 455
 Pranjković, Ivo 21, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 38, 44, 82, 94, 187, 193, 199, 200, 291, 298, 316, 325, 333, 336, 408, 409, 413, 420, 424, 434, 513, 519, 520, 529
 Prčić, Tvrtko 273, 284
 Prelog, Milan 505, 506, 508, 510
 Prelog, Petar 500, 502, 506, 508, 510
 Premrl, Božidar 375, 396
 Premrou, Miroslav 378, 396
 Prijatelj Pavičić, Ivana 503, 504, 505, 507, 510
 Prodanović Stankić, Diana 427, 434
 Przybylska, Renata 309, 312, 314, 316
 Przybylski, Michal 233
- R**
- Rabanus, Stefan 372, 396
 Radanović, pre Ivan 376
 Radić, Antun 326, 336
 Rašović, Đorđe 459, 480
 Rauro, Giovanni 350, 355
 Ravenstein, Ernest Georg 534, 540
 Ražam 391
 Reber, Arthur 270, 284
 Redli, Jelena 71, 93
 Rem, Goran 515, 529
 Renner, Vincent 97, 98, 101, 122, 123
 Rešicki, Delimir 511, 515, 516, 517, 522, 528, 529, 530
 Richards, Jack C. 217, 218, 233
 Ridanović, Midhat 473, 478
 Riggs, Fred W. 72, 73, 93
 Rinčić, Iva 432, 434
 Rišner, Vlasta 424, 434
 Rogers, Andrei 539
 Roget, Peter Mark 210, 214
 Rosandić, Dragutin 236, 238, 267
 Rosch, Eleanor 271, 272, 285
 Rudan, Pavao 192, 199

Rudan, Vedrana 304, 305, 312, 317
 Ružić, Vladislava 29

S

Saiaz/Saigiaz/Saiez 389
 Salomon, Jasminka 62, 65
 Samac / Samez 389
 Samardžić, Ana 272, 281, 285
 Samardžija, Marko 41, 42, 44, 73, 83,
 93, 424, 434, 438, 456
 Sambunjak, Slavomir 359, 363, 369
 Samilov, Michael 359, 360, 365, 366
 Sánchez Fajardo, José A. 79, 93
 Saussure, Ferdinand de 323, 336, 372
 Savičević Ivančević, Olja 137, 159
 Scholz, Piotr Otto 500, 509
 Seargeant, Philip 69, 93
 Senker, Boris 489, 495, 514, 529
 Shintani, Natsuko 218, 219, 220,
 232
 Silić, Josip 23, 25, 30, 38, 42, 44, 82, 86,
 94, 187, 193, 199, 200, 298, 316, 333,
 336, 413, 420
 Simmel, Georg 169, 172
 Skok, Petar 189, 199, 280, 281, 285
 Skorupka, Stanisław 304, 311, 316
 Sládeček, Michal 179, 185
 Slamnig, Ivan 137, 159, 309, 310, 311,
 312, 317
 Slavac 389
 Slivar, Matija 382
 Smilović, fra Mikula 380, 381
 Smotricki, Meletije 380
 Snoj, Marko 280, 285
 Sobala-Gwosdz, Agnieszka 494, 496
 Sočanac, Lelija 79, 93
 Sokcsevits, Dénes 343, 346, 347
 Sommaripo, Alasio de 384
 Sorel, Sanjin 514, 529
 Sović, Matej 380
 Spelatis, Francesco de 379
 Spicijarić, Nina 50, 65
 Spinčić, Vjekoslav 385
 Stanić, Mihovil 381
 Stanić, Štefan 381
 Starčević, Anđel 42, 44
 Starčević, Ante 98
 Starčević, Šime 437
 Stark, Oded 533, 540
 Steska, Viktor 394

Stevanović, Mihailo 460, 472, 480
 Stoberski, Zygmunt 316
 Stolac, Diana 49, 65, 387, 396
 Straš, Ewa 353, 355
 Strzygowski, Joseph 498, 500, 503, 509,
 510
 Sudčić, Mihel 387, 388
 Sujkowska-Sobisz, Katarzyna 162, 172,
 273, 283
 Sujoldžić, Anita 192, 199
 Suljević, Kasim 473, 478
 Svesić, fra Matija 380
 Sweetser, Eve 271, 279, 285
 Szymczak-Rozlach, Mariola 292, 294

Š

Šabić, Marijan 176, 177, 182, 183, 184,
 185
 Šenoa, August 449
 Šimleša, Pero 236, 267
 Šimunović, Petar 187, 188, 189, 190,
 192, 193, 199, 200
 Šipka, Milan 473, 474, 475, 477, 480
 Škara, Danica 425, 434
 Škerl, Ambroz 385, 386
 Škvareninova, Ol'ga. 209, 214
 Šonje, Jure 297, 298, 299, 316
 Šprljan, Nataša 192, 199
 Štebih Golub, Barbara 100, 123
 Štefan, presvetli 381
 Štefanić, Vjekoslav 379, 380, 381, 385,
 387, 396
 Štimac Ljubas, Vlatka 48, 54, 56, 65

T

Tadić, Marko 297, 316
 Tafra, Branka 411, 412, 420
 Tagg, Caroline 69, 93
 Tanacković Faletar, Goran 24, 25, 29,
 297, 298, 315
 Tanasić, Sreto 29
 Tanhofer, Nikola 49, 66
 Tasić, Rajko 486, 495
 Têhomilić, pop Mikula 376
 Telešmanić, Stipan 415
 Teodozije Aleksandrijski, Sv. 360
 Težak, Stjepko 177, 181, 183, 185, 189,
 199, 236, 239, 240, 241, 242, 244,
 256, 267
 Tokarz, Emil 353, 355

- Tolnai, Mirjana 347
 Tomašić, Josipa 460, 479
 Tošović, Branko 29, 323, 327, 335, 336
 Tóth, Ágnes 347
 Tóth, János 343, 347
 Turbić-Hadžagić, Amira 21, 30
 Turk, Marija 73, 94
 Turner, Mark 106, 123, 279, 284
 Tutavac Bilić, Petar 436, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456
 Tvrzníková, Veronika 499, 509
- U**
 Udier, Sanda Lucija 217, 218, 219, 220, 232, 233
- V**
 Vaillant, André 447
 Vajs Vinja, Nada 163, 172, 295
 Valentić, pre Franceško 381, 382
 Varošaneć-Škarić, Gordana 192, 198
 Vasiljević, Jelena 179, 185
 Vatvedt Fjeld, Ruth 72, 94
 Vékás, János 347
 Velčeva, Borjana 359
 Verhoeven, Ludo 32, 34, 44
 Vermeer, Anne 32, 34, 44
 Viberg, Åke 271, 274, 285
 Vicić, Vice 437
 Vidović, Domagoj 192, 199, 442, 456
 Vidović Bolt, Ivana 431, 434, 448, 456, 460, 479
 Vigato, Ivica 415, 420
 Vinaj, Marina 424, 434
 Vince, Jasna 298, 316
 Visinko, Karol 236, 237, 238, 239, 240, 242, 257, 267
 Visković, Nikola 426, 434
 Vitezović, Pavao Ritter 322, 412
 Vlahov, Dražen 381, 396
 Vlašić Duić, Jelena 180, 185
 Vojvodić, Jasmina 431, 434
 Volčić, Jakov 385
 Vramec, Antun 412
 Vranić, Silvana 390, 396
 Vukosavljević, Nikola 188, 199
 Vuković, Jovan 459, 460, 468, 472, 473, 476, 480
 Vuković, Siniša 188, 192, 199
 Vuković, Tvrtko 26, 29, 30, 514, 528, 529
 Vuletić, Branko 517, 522, 526, 529
 Vuletić, Dušanka 525, 529
 Vulić, Sanja 413, 420
- W**
 Wahba, Jackline 540
 Waszakowa, Krystyna 270, 285
 Waugh, Linda R. 29
 Wertheimer-Baletić, Alica 533, 540
 Werwiński, Sławomir 314, 316
 Whaley, J. Lindsay 342, 347
 Wilkins, David 270, 281, 283
 Wingender, Monika 459, 479
 Witosz, Bożena 162, 164, 165, 172
 Wonisch, Arno 323, 327, 335, 336
 Wood, Stephen 183, 185
- X**
 Xu, Hui 540
- Z**
 Zaec, Petar 389, 391
 Zahtila, Dean 485, 486, 487, 490
 Zahtila, Viktor 486, 495
 Zawisławska, Magdalena 270, 285
 Zec, fra Dominik 380
 Zečević, Vesna 82, 92, 187, 193, 195, 197, 198, 295, 298, 315
 Zenou, Yves 540
 Zgusta, Ladislav 75, 78, 94
 Zipf, George K 163, 172
 Zlotnik, Hania 540
 Znika, Marija 82, 92, 187, 193, 195, 197, 198, 298, 315
 Zois, Žiga 379, 380
 Zor, Janez 378, 379, 380, 381, 383, 384, 396
 Zubac 389
 Zubčić, Blaž 390
 Zubčić, Sanja 387, 392, 396
- Ž**
 Žagar, Mateo 141, 159, 360, 362, 365, 366, 369, 400, 401, 402, 403, 406, 408, 409
 Žagar-Szentesi, Orsolya 79, 93
 Žahar, Ivan 391

Žanić, Ivo 108, 181, 182, 185
 Žic-Buj, Slava 445, 446, 456
 Žic Fuchs, Milena 87, 92
 Žmegač, Viktor 175, 185
 Žubrinić, Darko 375, 397
 Žugić, Anamarija 489, 495
 Županić, Xena 488, 489, 490, 496
 Žustolovac 389
 Žužul, Ivana 514, 529

Ž

Žmigrodzki, Piotr 302, 303, 316

A

Апресян, Юрий Д. (Apresjan, Jurij D.)
 207, 213, 271, 285
 Атанацковић, Лаза 209, 214

Б

Бабов, Кирил 209, 213
 Будагов, Рубен А. 206, 213

В

Влахов, Сергей 211, 213
 Въргулев, Ангел 209, 213

Д

Демська-Кульчицька, Орися 209, 214
 Дубичинский, Владимир В. 206, 213

Ј

Јовановић, Ранко 209, 214

К

Касарес, Хулио 207, 214
 Ковачевић, Милош 282, 285
 Костюшко, Оксана 210, 214

М

Марковић, Желько 273, 274, 281, 285

Р

Рігер, Януш 209, 214

Т

Телия, Вероника Н. 210, 214

Ц

Црњак, Ивана 281, 285

Dizajniranje periferije / Projektowanie peryferii

Naslovnica zbornika rezultat je vježbe polaznika kolegija Vizualne komunikacije i print dizajn, koji se izvodi na Diplomskom studiju vizualnih komunikacija i grafičkog dizajna Akademije primijenjenih umjetnosti Sveučilišta u Rijeci. Budući da su – uz odabranu naslovnicu – svi projekti i likovne predodžbe periferije bili doista izvrsni, odlučili smo ih sve objaviti u aneksu zbornika. Ovdje donosimo drugi dio studentskih radova, a prvi je dostupan na kraju književnoga zbornika. Koristimo prigodu zahvaliti na suradnji izv. prof. art. Aljoši Brajdiću, dekanu Akademije i mentoru u izradi svih radova, asistentici Korini Hunjak i studentima koji su svojim kreacijama sudjelovali u projektu: Nori Bolanči, Antoneli Brenko, Antoniju Filipoviću, Heni Crnović, Sari Jovanović, Eni Piralić, Gei Rajić, Ljuljzimu Ramadani, Katarini Šušnjari, Lejli Tomić, Ani Uremović, Diani Zubak.

Studentica: Nora Bolanča
Studij: Diplomski studij vizualnih komunikacija i grafičkog dizajna
Kolegij: Vizualne komunikacije i print dizajn
Mentor: Aljoša Brajdić, izv. prof. art.
Asistent: Korina Hunjak
Godina: 2020./2021.

Obrazloženje: Rad se sastoji od spoja tipografskih rješenja, trodimenzionalnosti i plošnosti. U pozadini su trodimenzionalnom tipografijom ispisane pojedine narodne izreke te izjave na čakavskom, kajkavskom i štokavskom narječju. Učinjena je intervencija na pozadinske izreke sa snažno izraženim naslovom u crvenoj boji koji je jasan i vidljiv te se preklapa preko navedenih izreka također dopuštajući i njihovu vidljivost u formi trodimenzionalnoga efekta. Glavni koncept je prikaz prelamanja narodnoga i svakodnevnoga govora s književnim jezikom.

- Studentica:** Hena Crnović
Studij: Diplomski studij vizualnih komunikacija i grafičkog dizajna
Kolegij: Vizualne komunikacije i print dizajn
Mentor: Aljoša Brajdić, izv. prof. art.
Asistent: Korina Hunjak
Godina: 2020./2021.

Obrazloženje: Prvo sam prošla kroz dane tekstove te sam se fokusirala na ključne riječi jer smatram da one mogu lako prikazati zajedničke asocijacije svih tekstova.

Napravila sam ilustraciju pisačeg pera odnosno nalivpera te na njemu umjesto gravura koje možemo inače naći na njima zamijeniti sa narodnim vezom koji možemo naći na narodnim nošnjama time povezujući jezik i hrvatsku povijest i kulturu. Prikazan je konavoski vez jer jedna od čestih asocijacija u tekstu je bio Dubrovnik. Ilustracije su iste na objema knjigama te je razlika u bojama korištenim za pozadinu i vez. Držala sam se crvene jer je klasična boja narodnog veza te za drugi svezak sam odabrala plavu jer je jednako jaka boja, dobro kontrastira crvenu te joj stoji kao par a zajedno daju lijepu asocijaciju na Hrvatsku. Tipografiju sam održala jednostavnom i čistom kako se ne bi borila sa ilustracijom. Hrbat je jednostavan sa tipografijom te sam stavila detalj veza u dvjema navedenim bojama jer je lijep detalj te dobra razlika između dvaju sveska kad bi se ona nalazila na policama.

- Studentica:** Eni Piralčić
Studij: Diplomski studij vizualnih komunikacija i grafičkog dizajna
Kolegij: Vizualne komunikacije i print dizajn
Mentor: Aljoša Brajdić, izv. prof. art.
Asistent: Korina Hunjak
Godina: 2020./2021.

Obrazloženje: Ovo su vizualna rješenja za zbornike *Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi* i *Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i društvu* naslove zbornika stavite u kurziv. Na naslovnica se nalazi prvo hrvatsko pismo, glagoljica. Riječ „periferno“ napisana je glagoljicom iznad samog naslova. Ispod naslova nalaze se velika glagoljička slova. Ideja je proizašla iz povijesnog značenja prvog pisma kojim su se Hrvati služili sve do 19. stoljeća.

Studentica: Eni Piralić

Studij: Diplomski studij vizualnih komunikacija i grafičkog dizajna

Kolegij: Vizualne komunikacije i print dizajn

Mentor: Aljoša Brajdić, izv. prof. art.

Asistent: Korina Hunjak

Godina: 2020./2021.

Obrazloženje: Ovo su vizualna rješenja za 1. zbornik radova *Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi* i 2. *Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i društvu*. Ideja je proizašla iz same riječi periferno. Riječ je uzeta iz naslova zbornika i njezino značenje je rubno. Fokus je stavljen na periferiju grada. Na radovima se nalaze fotografije periferije grada Rijeke.

Studentica: Gea Rajić

Studij: Diplomski studij vizualnih komunikacija i grafičkog dizajna

Kolegij: Vizualne komunikacije i print dizajn

Mentor: Aljoša Brajdić, izv. prof. art.

Asistent: Korina Hunjak

Godina: 2020./2021.

Obrazloženje: Korice knjige rješene su kroz tipografsko-prostorno postavljanje elemenata, kao odgovor na naziv knjige. Čistina stranice i naziv smješten na lijevom rubu direktno ukazuje na kontekst periferije

Student: Ljiljzim Ramadani
Studij: Diplomski studij vizualnih komunikacija i grafičkog dizajna
Kolegij: Vizualne komunikacije i print dizajn
Mentor: Aljoša Brajdić, izv. prof. art.
Asistent: Korina Hunjak
Godina: 2020./2021.

Obrazloženje: U dokumentu su priložene dvije verzije rješenja za dizajn naslovnica zbornika *Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi* i *Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i društvu*.

Ideja je bila da se načinom geštaltom lik-pozadine prikaže vizualno rješenje prvog i drugog zbornika. Prvi svezak prikazuje slovo „I“ koji se nalazi u negativnome prostoru velikog slova „H“ dok je pozitivan prostor slova „H“ sastavljen od ključnih riječi. Slovo „i“ predstavlja traženu informaciju, nešto što je bitno u ovom slučaju hrvatske filologije u hrvatskom jeziku, književnosti i kulturi. Drugi svezak je napravljen na isti princip samo što je u negativnom prostoru malog slova „h“ je prikazana osoba u dijalogu.

U prvom i drugom zborniku su točke naglašene crvenom i plavom, koja zajedno sa bijelom bojom pozadine predstavljaju boje hrvatske zastave.

- Studentica:** Katarina Šušnjara
Studij: Diplomski studij vizualnih komunikacija i grafičkog dizajna
Kolegij: Vizualne komunikacije i print dizajn
Mentor: Aljoša Brajdić, izv. prof. art.
Asistent: Korina Hunjak
Godina: 2020./2021.

Obrazloženje: Prikazana su vizualna rješenja za Zbornike radova „Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi“ i „Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i društvu“. Kompozicija je inspirirana klasičnim te starijim dizajnom u hrvatskim književnim knjigama koja su se sastojala samo od tipografije. Vrlo su bitne ključne riječi koje su spomenute unutar zbornika radova. Njih sam postavila na naslovnoj stranici uz naslov da se može po njoj zaključiti kojih se tematika dotiče knjiga. Preko riječi su potezi markera crvene i plave boje koje simboliziraju boje hrvatske zastave. Simbolika toga je podcrtavanje riječi koje ljudi rade da bi označili važne pojmove unutar nekoga teksta.

Studentica: Lejla Tomić
Studij: Diplomski studij vizualnih komunikacija i grafičkog dizajna
Kolegij: Vizualne komunikacije i print dizajn
Mentor: Aljoša Brajdić, izv. prof. art.
Asistent: Korina Hunjak
Godina: 2020./2021.

Obrazloženje: Vizualna rješenja koja sam predložila za zbornike radova Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi i Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i društvu minimalistička su, stilski kohezivna te odražavaju duh i temu zbornika. Samo rješenje naslovnice inspirirano je prikazom informacija kakav se može naći u rječnicima. Naslovi su zbornika u bojama hrvatske zastave (crvena i plava), a dodatno su istaknuti okolnim pojmovima koji su povezani sa sadržajem zbornika

Lektura i korektura / Redakcija i korekta
Vera Blažević Krezić, Ivana Čagalj, Barbara Konopka, Jasmina Han, Sanja Zubčić

Likovno i grafičko oblikovanje naslovnice / Projekt okładki
Gea Rajić

Tehnički urednik / Redakcija techniczna
Małgorzata Pleśniar

Kazalo imena / Indeks osobowy
Robert Bońkowski

Slog i prijelom / Łamanie
Marek Zagniński

Izvršni urednik/ Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Prvotna je inačica publikacije elektronička.
Publikacija je dana na korištenje pod licencom
Creative Commons.

Imenovanje - Dijeli pod istim uvjetima 4.0
međunarodna (CC BY-SA 4.0)

Wersją referencyjną publikacji jest wersja elektroniczna.

Publikacja na licencji Creative Commons.

Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach
4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

 <https://orcid.org/0000-0002-8115-3222>

 <https://orcid.org/0000-0002-8153-6370>

 <https://orcid.org/0000-0001-6563-0925>

 <https://orcid.org/0000-0002-7886-7566>

 <https://orcid.org/0000-0002-8248-2853>

<https://doi.org/10.31261/PN.4038>

ISBN 978-83-226-4053-1

Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i
društvu / uredili Robert Bońkowski, Milica Lukić, Krešimir
Mićanović, Paulina Pycia-Košćak, Sanja Zubčić. -
Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021.

Izdavač / Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Izdanje I / Wydanie I. Broj tiskarskih araka / Liczba arkuszy drukarskich: 35,25. Broj autorskih
araka / Liczba arkuszy wydawniczych: 36,5. PN 4038.

